

DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 14063

Turets Memorial Book

Ḳehilot Ṭurets ye-Yeremits

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

©2003 THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY AND
THE NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE Kehilot Turets ʻe-Yeremits : sefer zikaron / ha-'orkhim, Mikha'el Valtser-Fas, Mosheh Kaplan.
IMPRINT 880-02 Yiśra'el : Irgune yots'e Turets ʻe-Yeremits be-Yiśra'el uve-Artsot ha-Berit, 1978.
DESCRIPT 421, 114 p., [1] folded leaf of plates : ill., ports. ; 25 cm.
SUBJECT Jews -- Belarus -- Tureŝ (Grodnenskaia oblast') -- History.
 Tureŝ (Grodnenskaia oblast', Byelorussian S.S.R.) -- Ethnic relations.
 Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Tureŝ (Grodnenskaia oblast')
ADD'L NAME Walzer-Fass, Michael.
 Kaplan, Moshe.
ADD'L TITLE Tooretz-Yeremitz

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר טורף וידמיץ

קהילות טורק וירמיק

ספר זכרון

MAY BE ORDERED
FROM MR. Y. YALOVSKY
42, METZULAT YAM ST.
GIVATAIM, ISRAEL

הוצא לאור עליידי ארגוני יוצאי טורק וירמיק בישראל ובארצות הברית.
ארויסגעגעבן דורך די פארבאנדן פון טורעצער און יערעמיטשער לאַנדסלייט
אין ישראל און אמעריקע.

ישראל, ה'תשל"ח, 1978

העורכים / רעדאקטארן
מיכאל ולצר-פאם, משה קפלן

חברי ההנהלה והמערכת:

הרה"ג צבי מרקוביץ — נשיא, אהרן הרכבי, השופט אריה סלוצקי ז"ל, הרב
ר"ר ירחמיאל מרקוביץ ז"ל, יוס' טוב ליפא ברנשטיין ז"ל, אריה סבירנובסקי ז"ל,
אברהם גסיק, יהודה גסיק, פנחס מנדלביץ, יהודה וולפוביץ, מלכה
פולוויסקי, ישעיהו סימונוביץ, יוסף הרכבי, אברהם לובצקי, יהודה ילובסקי,
יוסף בן-צבי (גרשובסקי), שרגא פומרצ'יק.

נדפס בישראל

„אחדות“ דפוס אופסט ובלט בע"מ, תל-אביב, לבונטין 5
גדרוקט אין דרוקעריי קאָאָפּעראַטיוו „אחדות“, תל-אביב, לבונטין 5.
גלוּפּוֹת / קלישען: הצינאגראפיות המאוחדות בע"מ, לילינבלום 12.

בשער הספר

מניעים רבים ועמוקים דוחפים את שרידי השואה להציב יד ושם בפנקסים וספרי זכרון לקהלות ישראל שנחרבו עד היסוד בסופת הכליון של השואה. הדחף הפנימי הוא כנראה כה חזק ולא נותן מנוח עד שהוא מכריע גם את המהססים והספקנים ובסופו של דבר נאחזים כולם ביד הזכרון שבספר. כל עיירה וקהילה ופנקס הנצחתה המיוחד, בתוך ים הכאב והאבל של העם היהודי כולו.

רבות כבר נכתב ונאמר על יעודם של ספרי הזכרון לסוגיהם. יורשה לי כאן להדגיש משימה אחת רבת חשיבות והיא: לספר את האמת על עיירות וקהלות ישראל שהושמדו ועל חיי אבותינו ואמהותינו, אחינו ואחיותינו בעיירות אלו.

דומה כי חטא כבד חטאו סופרים רבים בשעתם, אשר תיארו את העיירה ומשום מה נטפלו במיוחד לצללים שהיו בה. הם הבליטו בעיקר ענינים שוליים, טיפוסים ואירועים יוצאי דופן ומגוחכים, כך שהכל השתקף בראי עקום ולרוב נוצרה תמונה מסולפת ושלילית. כל עוד שגולה יהודית יקרה זו עמדה על תלה ומציאות חייה התוססים טפחה על פני הסיפורים והתיאורים הללו, אפשר היה לראותם כפטומי מילי בעלמא. ועם כל הנזק החינוכי שבהם, לא היה הדבר נורא כל כך. עתה, כאשר כל זה אינו קיים עוד, ורק ספרים וסיפורים מספרים עליהם, הרי זה איום ממש. מבוגרים וצעירים הקוראים על העבר, מתרשמים קשות על מקור מחצבתם ובתוכם משתרשת הרגשה של שלילה מוחלטת לגבי החיים בעיירה היהודית של ימים עברו. ההשלכות השליליות נראות לעין. יש לכלל זה חלק נכבד בהקמת חיץ ופניית עורף לעבר וכתוצאה מכך הולכת ומתקפחת מורשת הדורות כולה.

אכן קיים הכרח להציג קבל עם ועדה את התמונה הנכונה של חיי ישראל בדורות האחרונים. אין אמנם להסתיר דברים גם אם הם שליליים, אבל בודאי ובודאי שאין להעלים את החיוב, את כל הטוב וההדר, כפי שהיו אז. מה שנדרש הוא לספר את האמת. לספר הכל ובפרופורציה הנכונה. לתת תמונה מאוזנת, שתשקף את המציאות כפי שהיתה ללא כל כחל ושרק.

וכל כך הרבה יש לספר על הכלל ועל הפרט, על דמוסדות ועל האישים. על החיים הפנימיים כמעט אוטונומיים בתוך כבלי שעבוד חיצוניים, על חיי קדושה בתוך ים של זרות וחולין שמסביב, על חיי הרוח והתרבות העשירים. בתוך מעטה החיים החמריים, גם אם היו עלובים כשהיו.

הבה נתאר את שבת מלכתא במלוא יפיה והודה, כפי ששררה בתוך אהלי ישראל ואת האחוה והעזרה ההדדית על כל גילוייה. נספר על מוסדות תורה דת, חינוך וסעד

בתי כנסת בתי מדרש, בתי ספר ובתי חולים, בתי יתומים ומושבי זקנים, בתי מרחץ ומקוואות, אגודות להכנסת כלה, ביקור חולים והכנסת אורחים, בנקים וגמ"חים, קופות לעזרה הדדית, ארגוני סעד וחסד של אמת וכהנה וכהנה, וכל זה מתוך משמעת פנימית ועצמית במסגרות התנדבותיות.

הבה נספר על גדולי תורה ויראה, גדולי רוח, אישי מוסר ואנשי חסד. על פשוטי עם לכאורה, שידעו לקבוע עתים לתורה. לשמוח בלימודה ולחסוך מפתם הדל לתשלום שכר לימוד בעד ילדיהם. נספר קצת על האמא, על א' „אידישע מאמע" על התום והצניעות שבאהלי ישראל, על מסירות אמהותינו וזוך אחיותינו ועל טוהרם וטוב לבם של ילדינו. שפיות דם אצל יהודים כמעט שלא היתה קיימת. העברה על דת? בת ישראל אם נתפסה חלילה לשמד היה מזדעזע הצבור היהודי ארבע מאות פרסה והיה מוצא דרך להצילה. יתומה כאשר היתה, היתה כל העיירה דואגת להשיאה ורוקדת בחתונתה. הבה ונספר כל זאת, יכירו בנים ובנות ויתגאו בצור מחצבתם ואז אף יבקשו להמשיך מורשתם. כתיבת דברי ימי ישראל בדורות אחרונים באירופה שלפני השואה ותיאור חייהם אוביקטיביים תוך חתירה לאמת הנה משימה נכבדה. דומה, כי לפחות חלק גדול של ספרי זכרון תורם תרומה נכבדה למשימה זו ועל כל פנים מספק חומר רב להיסטוריון הבא. כמעט שאינם קיימים מצבה וציון לקדושינו הי"ד. במידה, שעודם קיימים שרידי בתי קברות, אין שם מי שיפקוד אותם. הבה נעלה את סיפור ודבר חייהם וכך יקויים: אין עושין נפשות לצדיקים, דבריהם הן הן זכרונם" (ירושלמי, שקלים פ"ב ה"ה).

ישמשו דברים כוללים אלו למעין הקדמה לספר זה, שהוא פנקס זכרון לעיריית מוצאי קהלת טורץ, אשר אהרונר רבניה הגדולים היו: סבי הג"ר יוסף יצחק רבינוביץ ואבי מו"ר הג"ר שמואל מרקוביץ הי"ד.

שרידי עירייתנו הם מיצטים, קומץ קטן, אשר יכלתו מוגבלת היא. רבים היו החששות וההיסוסים בלב ועל כן גם התמהמהנו עד כה. בסופו של דבר רוכז והוכן החומר שלפנינו וכך מופיע ספר זה במאסף, שלושים וארבע שנה לאחר חורבן קהילתנו.

מקווה אני, שעלה בידי יוצאי עירייתנו, ועדת הספר והעורכים להוציא לאור ספר זכרון, שימלא את יעודו ובפרט את משימתו היחודית לגבי שרידי הקהלה. הושקע כאן מאמץ רב ויודע אנכי אישית להעריך את העבודה הרבה, שנעשתה על ידי יחידים ושהמפעל הזה הנו ראשית כל פרי עמלם. יעמדו כולם על הברכה.

אין לסיים דברים בנושא החורבן והשואה מבלי להעלות ולדדגיש חזור והדגש את הפלא העצום, שבקיום העם היהודי — דבר הגלוי לעיני כל. ראינו לחרדתנו את כבל שרשרת קיום האומה מושמד ונפסק שם כאילו לחלוטין, אך מיד ראינוה נאחזת בארץ אבות. כך נמשכת אותה שרשרת בציון ובירושלים, כאשר כל האומה כולה לכל פזוריה

מלוכדת סביבת. רציפות זו רתוקה בנימים גלויים ועוד יותר בחוליות פנימיות נסתרות.
לפנינו פלא קיומו של עם עולם, שאתו כרת הקב"ה ברית עולם.
נשמור נא בלבנו לנצח נצחים את זכר אבותינו ואמהותינו ונעמיד מול עינינו את
אורח חייהם שהיו חוליה מופלאה בשרשרת הדורות בישראל. נמשיך מורשתם וכך נקרב
את הנחמה המובטחת בגאולה השלמה, שד' יזכה את כולנו להגיע אליה במהרה בימינו.

בע"ה, בחודש מנחם אב תשל"ז

הרב צבי מרקוביץ - רמת-גן

אסיפת תושבי טורץ נוצר ב

בית הכנסת

תוכן עניינים — אינהאלט

מאמרים שבידיש צויינו בסימן כוכב *
ארטיקלען אין יידיש זענען באצייכנט מיט אַ שטערנדל *

5	בשער הספר — הרב צבי מרקוביץ
10	תוכן עניינים — אינהאלט
14	צילומים — פאטאגראפיעס

תולדות זכרונות — געשיכטע און זכרונות

18	מפת העיר טורץ, ירמין והסביבה
19	תולדותיה של העיירה טורץ — אריה סלוצקי
22	העיירה טורץ — חסיה טורטל
25	טורץ ערש ילדותי — ד"ר ירחמיאל מרקוביץ
28	העיירה טורץ ומסדותיה — אהרן הרכבי
33	* טורעץ פון אמאל — יהודה טראיעוויצקי
37	החיים הכלכליים, התברתיים והדתיים בעיירתנו — יהודה גסיק
41	הטיפול הרפואי בעיירתנו — אהרן הרכבי, יהודה גסיק
46	בית העלמין בעיירה — אברהם גסיק

תורה ורבנים בטורץ וירמין' — תורה און רבנים אין טורעץ און יערעמיטש

51	הרב דביבר יפה — משה צינוביץ
56	ר' יעקב חיים מייזל — משה צינוביץ
56	הרב ר' אליעזר מטורץ, מו"צ באיישישאק — משה צינוביץ
57	ר' דוד טבלי " "
58	הרב ר' יצחק ראבין " "
58	הרב אברהם שמואל " "
59	ענשו של רב מטעם " "
61	ר' דוד חידובסקי " "
61	ר' אליקום גצל הורוויץ " "
62	האב והבן ר' נחום ור' אליהו חיים לבית רבינוביץ
63	ר' נח רבינוביץ " "
64	ר' משה יהודה לייב " "
66	* צום אַנדענק פון צוויי רבנים — לייב סאפוזשניק
68	* צוויי רבנים — יהודה טרייביצקי
		הרה"ג יוסף יצחק רבינוביץ, רבה של טורץ במשך שלושים וחמש שנה
70	(תרמ"ד—תרע"ט)
73	הרבנים האחרונים של טורץ — יהודה גסיק
76	הרה"ג ר' שמואל מרקוביץ
78	המנהיג בעדתו — ד"ר ירחמיאל מרקוביץ
81	הרה"ג ר' שמעון יהודה שקופ — משה צינוביץ

82	לדמותו של הרה"ג ר' שמעון יהודה הכהן שקופ — משה צינוביץ
88	הרב ר' יהודה לובצקי — יהודה גסיק
96	הרב ר' יהודה לובצקי (מתוך העתונות 23.9.1910)
98	הרב ר' נחום לובצקי — יהודה גסיק
100	למקום תורה — זלמן שז"ר
105	החדר בגלגוליו — יהודה גסיק
107	הרבי שלמה חיים טרייביצקי
109	* לזמרים און דערציער — יהודה טראיעוויצקי

**לפני ובין שתי מלחמות עולם — פאר און צווישן ביידע
וועלט מלחמות**

זכרונות והוי — זכרונות און שילדערונגען

113	עירתי — יהודה גסיק
122	טורץ — פֿרק זכרונות — רוזה בישניקביץ
124	זכרונות מבית אבא — אהרן הרכבי
132	* אַ קאַפיטל זכרונות פון דער ערשטער וועלט מלחמה — משה קאפלאן
136	* זכרונות פון מיין שטעטל — לואיס שיללינג
141	פעילות הנוער בטורץ ובירמיץ — יוסף בן צבי
146	מ„הימים ההם“ — יוסף דוב לאַכוביץ
148	הדרך ל„רוסקושה“ — יהודה גסיק
149	בקורי זלמן הופמן בעירתנו
151	* זלמן ל. האפמאנס רייזעס אין זיינע באזוכן אין טרעץ

אישים ודמויות — פערזענלעכקייטן און געשטאַלמן

168	הסבא לייזר לובצקי — יהודה גסיק
	מיירים לובצקי, מרדכי זגורסקי, משה רוזובסקי, השיל, איצהיעקיבא,
169	לייזר לובצקי, יירשל לובצקי, שיינה לובצקי (זגורסקי), דיוקנה של אמי
174	רפאל יוסף גסיק — אהרן הרכבי
178	יצחק אייזיק לובצקי — משה אונגרפלד
183	אברהם־חיים סלוצקי — אהרן הרכבי
186	ישראל אהרן סבירנובסקי
188	א. אריה־לייב סבירנובסקי — אהרן הרכבי
189	ב. אַ לאַנדסמאַן אַ פריינט און מעצענאַט
191	ג. יפה גסיק
193	א. הפילוסוף שלמה מימן — יהודה גסיק
196	ב. ברוך ראוב־קס
197	ג. ד"ר גבריאל זגורסקי
198	ד. יהודה חימוביץ
200	ה. צבי אליהו טורצקי
201	ו. אורי יצחק ילובסקי

202	* אורי איטשע יאלאָוּסקי — אהרן הרכבי
203	* געשטאַלטן — יהודה טראיעוויצקי
205	א. חיים סטאשעק — יהודה גסיק
206	ב. אייזיק שמושקוביץ
207	ג. יאשקע הללס — התמהוני שבעירה

קהילת ירמיק' — יערעמיטשער קהילה

212	מפת העיר
213	העירייה ירמיק' — חסיה טורטל
214	ירמיק' — יהודה גסיק
216	* א. מיין שטעטל יערעמיטש — משה קאַפלאַן
218	* ב. טורעץ יערעמיטש — שכנים אויך לויטן אלף־בית
223	ירמיק' — אשר על הניימן — יוסף בן צבי (גרשובסקי)
227	* א. די גרויסע שרפה אין יאָר 1908 — משה קאַפלאַן
230	* ב. דער גרינדער און מעצענאַט פון יערעמיטש
233	* ג. דער יערעמיטשער רב, ר' אליעזר מירעצקי
236	* די פשטות פון יערעמיטשער רב, ר' אליעזר מירעצקי — הרב אשר קאַצמאַן
240	הרב יוסף גרשון הורוביץ — דוד תדהר, חלוצי הישוב ובוניו
241	* א. אליהו מרדכי קאַפלאַן — משה קאַפלאַן
244	* ב. הרב צבי הכהן קאַפלאַן
246	* ג. פייוול קאַפלאַן
247	* ד. משה־אַריה
250	* ה. אַרע דער שוסטער
253	דבוריקה — האם הגיבורה — מלכה פולוֹ'סקי (פומרצ'יק)
255	* גרינג צו זאָגן — מלכה פולוֹ'סקי (פומרצ'יק)
257	* די ליקווידאַציע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין יערעמיטש
259	גורלם המר של יהודי ירמיק'
261	* די יידישע יתומה פון פעלד — י. שמולעוויטש

החורבן — דער חורבן

268	לנוכח שואת בית ישראל בדורנו — הרב צבי מרקוביץ
274	אש קודש — אש תמיד — בר רפאל
275	הפולנים בתבוסתם ושלטון הסובייטים — יהודה גסיק
287	התכונה לבריחה מגיטו סברוֹ'נה — בר רפאל
291	* א. די פאַרניכטונג פון טורעצער און יערעמיטשער קהילות — יהודה גסיק
296	ב. ליל הקברים
298	ג. אלה שהתעללו בנו
301	ד. חנינצ'ה ירחמ'ס צעד למוות
302	ה. „כל־נדרי״ על גדות הניימן
304	ו. הוא האמין בגוי שכן

- 306 * א. א סילוועסטער אָונט אין סווערזשנער בית המדרש — אהרן הרכבי .
- 310 ב. הגרמני הטוב
- 312 ב„גיטו“, במחנה העבודה ועם הפרטיונים — אברהם חיים סלוצקי
- 314 * פון „יענע טעג“ ביז יעצט — מרדכי יאַלאָווסקי
- 316 * אין געראַנגל פֿאַרן לעבן — טוביה ראזאבסקי
- 320 * ווי אַזוי איך האָב איבערגעלעבט דעם חורבן — שמחה פאלאנעצקי
- 327 * מיינע וואַנדערונגען און פֿאַרטיאָנען קאַמף געגן די נאַציס — זאלקע פּיסוצנער
- 335 נחמן פּיסוצנר — בר רפאל
- 337 יקותיאל קוסמאי
- 338 השחיטה הגדולה ב„גיטו טורץ“ — ראובן לובצקי
- 341 * אַזוי האָבן מיר זיך געראַטעוועט — משה בריינסקי
- 343 * לזכר מיין שטעטלע טורעץ — סאניע לובעצקי
- דאָס גייסטיקע און עקאָנאָמישע לעבן אונטער די סאָוועטן —
- 344 שלמה שילינג (סאַפּאָז'ניק)
- 348 אין דער זיעמליאַנקע לעבן לעשניק — שמעון מענדעלעווסקי
- 350 אין סווערזנער לאַגער — ישעיהו מענדעלעווסקי
- 353 בסבכי יערות — בר־רפאל
- 364 בטורץ לאחר החורבן — יהודה גסיק

יוצאי טורץ וירמיק' בישראל — טורעצער און יערעמיטשער יידן אין ישראל

- 368 ארגון יוצאי טורץ — ירמיק בישראל — אברהם גסיק
- 370 חברי הנהלת הארגון ומערכת הספר (צילומים)
- 374 יד ושם לזכר עיירותנו טורץ וירמיק' — אהרן הרכבי
- 377 הורתו ולידתו של ספר הזכרון — יהודה גסיק
- 379 לזכרם: זלמן הופמן — אהרן הרכבי
- 380 השופט אריה סלוצקי — יהודה גסיק
- 382 הרב ד"ר ירחמיאל מרקוביץ — אהרן הרכבי
- 383 יום טוב ליפא ברנשטיין — יהודה גסיק
- 385 ואלה שמות:
- 397 דפי הנצחה
- 422 יוצאי טורץ שנפטרו בארצות הברית
- 422 יוצאי טורץ וירמיק' שנפטרו בישראל

צילומים — פאָטאָגראַפיעס

א. תולדות וזכרונות	
8	בית הכנסת בטורץ
16	מפת העיר טורץ
18	מפת המחוז
19	אריה סלוצקי
23	שער הספר: אדרת אליהו
25	הרב ד"ר ירחמיאל מרקוביץ
28	אהרן הרכבי
30	בית הכנסת החדש בטורץ
33	יהודה טראיעוויצקי
36	חוג דרמטי בטורץ, בשנת 1918
36	הנהלת הספרייה בשנת 1918
37	טחנת הרוח בטורץ בשנת 1929
37	יהודה גטיק
46	אברהם גטיק
48	בית העלמין בטורץ
ב. תורה ורבנים בטורץ	
60	שער הספר: מר דרור
70	הרה"ג יוסף יבחק והרבנית בלומה רבינוביץ
71	שער הספר: ברכת יצחק — הרה"ג יוסף יצחק רבינוביץ
75	הרה"ג שמעון יהודה שקופ, הרה"ג שמואל מרקוביץ
76	הרה"ג שמואל והרבנית אסתר־אטל מרקוביץ
81	הרה"ג שמעון יהודה שקופ
86	מכתב מאת הרב י. ש. הכהן שקופ אל הרב שמואל מרקוביץ
88	הרב יהודה לובצקי
99	הרב נחום והרבנית יגטה לובצקי
105	הרבי יצחק ספוו'ניק
107	הרבי שלמה חיים טרייביצקי
110	משה ורעיתו תמרה רוזובסקי
ג. לפני ובין שתי מלחמות העולם	
112	קטע מכיכר השוק בטורץ
115	קבוצת תושבים ע"ה „קרעטשמע“
115	בדרך למיר
123	הספרייה וחברי התנהלה

125	מיכאל יוסף הרכבי
132	משה קפלן
136	לואיס שיללינג (סאפאז'ניק)
142	ביקור מוילנה והנהגה המקומית (השוה"צ)
144	קבוצת תושבים בדרך למיר
145	"גורדוניה" בטורץ בשנת 1932
150	זלמן האַפמאַן, רעיתו איה ובתם ביאטריס בשנת 1909
151	זלמן ל. האַפמאַן ורעיתו איה
160	זלמן ל. האַפמאַן און זיין אייניקל דושעפרי
166	האַפמאַן און זיין אייניקל באבי

ד. אישים ודמויות

183	אברהם חיים סלוצקי
186	ישראל אהרן סבירנובסקי
188	אריה לייב סבירנובסקי
190	עצרת אזכרה בהשתתפות משפחת הופמן
191	יפה גסיק
193	הפילוסוף שלמה מימון
197	ד"ר גבריאל זגורסקי
200	משפחת אליהו טורצקי
210	אובריינה — האגם וארמונו של קאשיץ
210	הגשר על הניימן בירמיץ

ה. קהילת ירמיץ

212	מפת ירמיץ
222	אריה לייב סאפאז'ניק וצמח הרכבי
223	יוסף בן צבי (גרשובסקי)
225	צבי גרשובסקי
238	צילום כ"י של הרב אליעזר מירצקי
241	אליהו מרדכי ורעיתו העניע קאפלאן
244	הרב צבי הכהן קפלן ונכדו ראובן קפלן
246	פייוול קאפלאן
255	מלכה פולוז'סקי (פומרצ'יק)
259	ליפה גרשובסקי, פנחס מנדלביץ, משה דוידובסקי
261	הדסה'לה הרכבי
262	משפחת תנחום הרכבי
263	אברהם אליהו הרכבי
266	בית משפח תמנדלביץ באובריינה
266	יוצאי ירמיץ בישראל

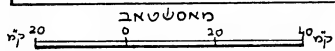
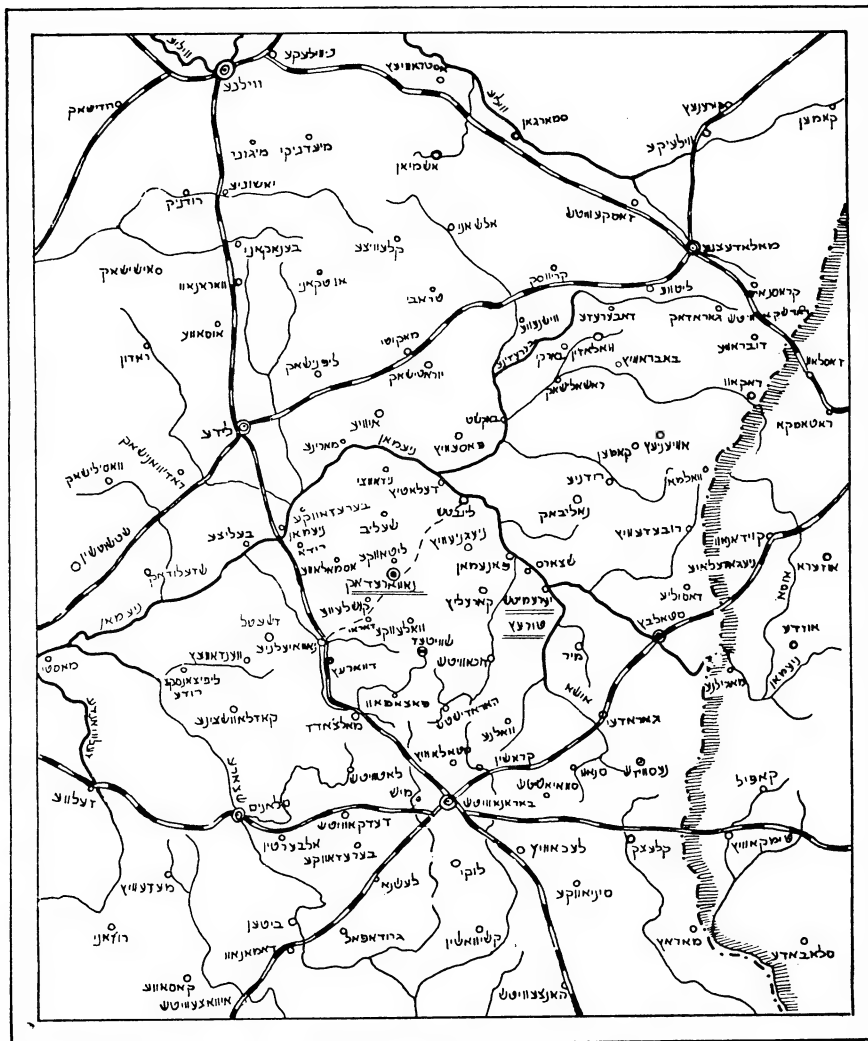
ו. החורבן

268	עצרת אזכרה בהשתתפות משפחת מרדכי ילובסקי
281	ליבה גסיק
307	משפחת אהרן הרכבי
314	בכנס אזכרה
316	טוביה רוזובסקי
320	שמחה פאלאנעצקי
334	משפחת נחמן פיסוצנר
338	ראובן לובצקי
341	משה בריינסקי
343	סאניע לובעצקי
344	שלמה שיללינג (סאפאז'ניק)
348	שמעון מנדלבוסקי
350	ישעיהו מנדלבוסקי
366	בכנס אזכרה לקדושי טוריץ וירמיץ

ז. יוצאי טוריץ וירמיץ בישראל

369	הנהלת ארגון יוצאי טוריץ וירמיץ, בשנת 1952
372	חברי מערכת הספר והנהלת הארגון
374	יד ושם לזכר עיירותינו
376	כנס בשנת 1975
397	מצבת זכרון במרחף השואה
398	דפי הנצחה

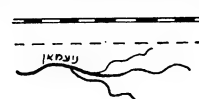
תולדות וזכרונות
געשיכטע און זכרונות

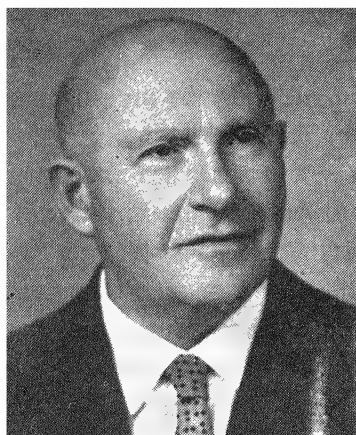

- ⊙ שטעט
- שטעטלעך
- סטאנציעס אין איינער פונקטן

רוסיש-פּוילישער גרעניץ (בי 1939)

- באן ליניע
- - - קליין-באן ליניע
- טויכן

אריה סלוצקי — חיפה תולדותיה של העיירה טורץ

טורץ הינה אחת העיירות הקדומות ביותר באזור המכונה בשם בילורוסיה המערבית. אזור זה שימש לפני מאות שנים זירת קרבות בין שבטי נסיכות ליטא לבין השבטים הסלאביים, שחסו בצל הנסיכות הגדולה של קייב. טורץ שכנה על אם הדרך, בין ליטא — דרך נבהרדוק — לבין הנסיכויות הסלאביות — דרך ניסוייז' וסלוצק. העיירה היתה אז נקודה מבוצרת במאבקים בין־שבטיים אלה.

בכרוניקה הוואלינית ישנו רישום משנת 1276 (היינו מלפני 700 שנה), שלפיו נחרבה טורץ ע"י צבאות הנסיך הוואליני וולאדימיר במלחמתו נגד נסיך ליטא הגדולה, גיליגין. משך תקופה מסוימת לאחר מכן נחשבה טורץ כקנין הנסיך הגדול של קייב, אך עוד במאה הארבע־עשרה הדפו הליטאים את הנסיכים הסלאביים, כאשר קייב נחלשה כתוצאה מפלישת הטטרים. הארכי־דוכסות הליטאית שלטה באזור זה מאז ועד שליטת התאחדה, בשנת 1569, עם פולין באחוזי הידוע בשם „האוניה הלוברלינית“. כתוצאה מכך גדלה השפעת הפולנים באזור מבחינה פוליטית וצבאית, אם כי ליטא שמרה על אוטונומיה מסוימת לגבי שטחיה גם לאחר ה„אוניה“ האמורה.

השפעת הפולנים על טורץ התבטאה בכך, שעוד בסוף המאה השש־עשרה עברה הבעלות על טורץ וסביבתה לידי משפחת המצביא הפולני הנודע, חודקיביץ. שושלת משפחה זו החזיקה בבעלות משך כ־200 שנה עד לאחר החלוקה הראשונה של פולין משנת 1772, שכתוצאה ממנה סיפחה רוסיה לאימפריה שלה את כל שטחי ליטא הגדולה. לאחר הסיפוח עברה הבעלות על טורץ וסביבתה למשפחת האציל, קאשיץ, שהיתה כנראה יותר מקובלת על הרוסים, מאשר צאצאיו של חודקיביץ. קאשיץ הוא שהעניק בסוף המאה ה־18 ליהודי טורץ „פריבילגיה“ (כתב־זכות), אשר פרטיה יובאו להלן.

על היות טורץ בתקופה הקדומה מקום מבוצר, מעידה גם הגבעה המתנוססת במרכז העיירה עם הגן רחב־המדות הנטוע עליה, שנקרא ע"י התושבים בשם „שוינטר“ (שם בעל משמעות קצת מעורפלת). לא היתה זו גבעה טבעית, אלא (לפי האמור במלן

הגיאוגרפי משנת 1892) תל מלאכותי, שהוקם, כנראה, בתקופת הקרבות, שהתנהלו בין הליטאים לבין הסלאבים. בתקופה יותר מאוחרת – בשנת 1747 – הוקמה על פסגת התל כנסייה. תחילה בצורת בנין-עץ קטן, שהוחלף בשנת 1886 בבנין-אבן מהודר, לפי האמור במלון הנ"ל, בהוצאה גדולה של 45,000 רובלים רוסיים.

טורץ נשארה מאז שנת 1772 משך כ־150 שנה תחת שלטונה של רוסיה, שכללה אותה יחד עם כל האזור ב„תחום המושב“. שמחוץ לגבולותיו אסור היה ליהודים להתישב ביתר שטחי האימפריה הרוסית. בסוף מלחמת העולם הראשונה, נאלצה רוסיה לוותר על החלק המערבי של בילורוסיה לטובת מדינת פולין המחודשת. כתוצאה מכך היתה טורץ נתונה לשלטון הפולני במשך השנים 1921–1939, עד שהרוסים השתלטו מחדש גם על החלק המערבי בתוקף הסכם ריבנטרופ–מולוטוב בפרוץ מלחמת העולם השנייה, בשנת 1939. מאז, פרט לשנים 1941–1944 של הכיבוש הגרמני, נמצאת טורץ בגבולות בילורוסיה הסובייטית.

הישוב היהודי בטורץ

קשה לקבוע בדיוק מתי התחילה ההתישבות היהודית בעיירה. קרוב לודאי, שפנקסי הקהילה שלה נשרפו בדלקות שפקדו את העיירה לעתים תכופות. אי-אלה ידיעות ניתן בכל זאת לדלות בנקודה זו מאנציקלופדיות וקובצים שונים, ובמיוחד מפנקס קהילות ליטא, שלוקט ע"י ההיסטוריון הנודע, פרופ' שמעון דובנוב ומ„ספר יהדות ליטא“ שראה אור בישראל בשנת תש"ך.

ממקורות האלה מתברר שבשנת 1566 היתה קיימת בטורץ קהילה יהודית עצמאית. קהילה זו עמדה על תלה עד השואה, כלומר כ־400 שנה.

על גודלה היחסי של קהילת טורץ בראשית ימיה אפשר ללמוד במדה מסוימת מסכום המס, שהוטל עליה על-ידי ועד קהילות ליטא במסגרת הסכום הכולל, שהוטל ע"י שלטונות המדינה הליטאית כמס-גולגולות.

במלון הגיאוגרפי משנת 1892 נאמר, שקהילת טורץ שילמה בשנת 1717 מס גולגולות בסך 340 זהובים פולניים. בפנקס של פרופ' דובנוב כלול פרוטוקול מכינוס, שקיים ועד קהילות ליטא בשנת 1752, ולפיו הטיל הוועד בדרך חלוקה על קהילת טורץ מס גולגולות בסך 215 זהובים. בפנקס מובאת גם העובדה, שהמכסה של המס, שהוטל באותה התקופה, היתה בסכום של 1 עד 3 זהובים על כל נפש יהודית. אפשר לכן להניח שהקהילה בטורץ מנתה במחצית השנייה של המאה ה־18 כ־150 נפש.

במשך הומן גדלה אוכלוסייה זו במדה ניכרת. באנציקלופדיה היהודית, שהופיעה ברוסיה ה„צארית“ צוין על סמך מפקד האוכלוסיה משנת 1897, שהמספר הכולל של אוכלוסיית טורץ היה אז 1616, ומוזה 737 יהודים. יש להניח שגידול זה באוכלוסיית הקהילה חל, לפחות בחלקו, כתוצאה לכתב הזכות שהוענק, כפי שנאמר לעיל, ליהודי טורץ על-ידי

הפריץ קאשיץ, לאחר שקיבל את הבעלות על העיירה בסוף המאה ה-18. בהתאם לכך הוענקה ליהודים הזכות להשתקע בעיירה, לבנות בה בתים ולעסוק במסחר ובמלאכה. מסמך זה נתגלה רק באקראי בארכיון של משפחת קאשיץ כעשרים שנה לפני השואה, כשיהודי טורץ היו זקוקים להוכחה על ישיבת הקבע שלהם במקום במהלך המשפט שניהלו נגד התושבים הנוצרים על זכות השימוש בשדות המרעה הציבוריים של העיירה. העתק ממסמך זה נמסר ע"י ההתום מטה למכון „ייווא“ בוילנא, יתכן, שאפשר למצוא אותו במכון „ייווא“ המחודש, שבניירורק.

מלחמת העולם הראשונה חוללה מפנה רציני בחיי הקהילה בטורץ. משפחות רבות עזבו את העיירה ועברו לגור בערי רוסיה, הן בגלל בריחתן מפני החזית המתקרבת והן בגלל ביטול, לפחות זמני, של גזרת תחום המושב. העיירה סופחה אחרי המלחמה לשטחה של פולין המהודשת, ושלטונותיה הפעילו לחץ כלכלי גובר והולך על היהודים. אז גברה ההגירה של משפחות רבות לארצות שמעבר לים. כתוצאה מכך הלך ופחת מספר האוכלוסיה היהודית של העיירה, והיא מנתה ערב השואה כ־550 נפש בסך הכל.

בשלהי שנת 1941 הושמד הישוב היהודי בעיירתנו. ביום י"ג בחשוון תש"ב אספו הקלגסים הנאציים, בעזרת משתפי פעולה מרובים מאנשי המקום הנוצריים, את יהודי העיירה, הובילו אותם לבית העלמין היהודי ושם רצחו את כולם.

מביניהם הופרדה רק קבוצה קטנה של גברים, שנמצאו כשרים ביותר לעבודה. הללו נשלחו למחנה העבודה, שבעיירה הסמוכה סוורז'ן. מהם שברחו אחרי כן ליערות ובחלקם השתתפו במלחמת הפרטיזנים נגד הנאצים. שרידי קבוצה זו הפזורים בעולם כולה, ואשר חלק ניכר מהם נמצא אתנו בישראל, הם שארית הפליטה של עיירתנו.

חסייה טורטל – ירושלים

העיירה טורץ

טורץ בפולנית טור'ץ היא עיירה בקרבת נובוגרודק. לפניים היא שכנה בתחומי רוסיה הלבנה וכזה הוא המצב גם כיום. בין שתי מלחמות העולם היא היתה כלולה במסגרת ה„וואייבידוטבה“ של נובוגרודק שבצפון מזרח פולין העצמאית.

בשנת 1806 חיו בה 228 יהודים בסך הכל (בהם 98 גברים ו־130 נשים). בשנת 1897 היוו בה היהודים 45.6 אחוזים מכלל האוכלוסיה; כלומר 737 מבין 1616 הנפשות. שהתגוררו בה ואילו במפקד האוכלוסין משנת 1921 היוו בה היהודים 35 אחוז מכלל האוכלוסיה; 452 מבין 1290 התושבים שבמקום.

העיירה שוכנת על הכביש הראשי המוביל מסלוצק דרך נייסביז' ומיר לוניבוגרודק. הסביבה משופעת בגבעות והיא אף מצטיינת באדמת חיטה פוריה. בפעם הראשונה נזכר שמה של העיירה בכרוניקה משנת 1276 בהקשר לנסיך וולודז'ימיז' וולינסקי שנלחם בנסיך גיליגין.

במאה ה־14 היתה טורץ בתחומי שלטונו של וולודז'ימיז' אולאירדוביץ; הנסיך הגדול של קיוב. בשלהי המאה ה־16 עברה טורץ לשלטונם של נסיכי שושלת חודקיביץ. לאחר חלוקתה הראשונה של פולין (1772) עברה העיירה לידי רוסיה ה„צארתית“. לתולדות הקהלה

בוודאות מוחלטת ניתן לקבוע, שישוב יהודי בטורץ היה קיים עוד במאה ה־17. ישנה תעודה המוכיחה, כי בשנת 1717 שילמו יהודי העיירה „מס גולגולת“ לשלטונות הפולניים בסך 340 זהובים. לפי פנקס קהלות מדינת ליטא הסתכם „מס הגולגולת“ של טורץ „אשר העריכו רוזני, נגידי קציני הנבחרים מקהלות הראשיות כ„ג כסלו תקי"ב (1752) בשני מאות ועשרה זהוב' פול“.

בתחילת המאה הקודמת התפרנסו יהודי טורץ על המסחר הזעיר, רוכלות וחכירת כתי מרוח וכן היו ביניהם עשרה חייטים, שלושה כובענים ופרוונים וארבעה סנדלרים. בשנת השמונים של המאה ה־19 גרו בעיירה כשמונה מאות איש, רובם יהודים והללו עסקו במסחר ורוכלות או שחכרו אהוזות מה„פריצים“ הפולניים. היו ביניהם גם בעלי מלאכה רבים.

לפי הערכת מרדכי רוזובסקי, בן העיירה, שהיגר בנעורו לארגנטינה. והיה שם ממניחי היסודות לתנועה הציונית מנתה קהלת טורץ בסוף המאה הקודמת, כמאה וחמשים משפחות אשר ישבו במאה ועשרים בתים משלהן.

במאה הקודמת ישבו על כס הרבנות בטורץ רבנים ידועי שם, תלמידי חכמים מובה-
קים, שיצאו להם מוניטין בקהלות ישראל מביניהם יש לציין את הרה"ג ר' אליהו חיים

בן נחום רבינוביץ (בעל החיבור „אדרת אליהו“) ואת הרה"ג ר' מרדכי (מחבר „דרכי אמת“), אשר שימש קודם לכן כרבה של קהלת לוגא.

בשנת 1884 עלה על כסא הרבנות בעיירה הרה"ג ר' יצחק יוסף רבינוביץ, אשר שימש לפני כן כדיין וכמורה צדק בבית דינו של הגאון ר' יום טוב ליפמן בקהלת מיר הסמוכה. הוא הניח אחריו כתבי יד רבים בהלכה ובאגדה. שנים מספריו „ברכת יצחק“ (חלק א') בהלכה ראה אור בירושלים בשנת תש"י (1950) ו„שיח יצחק“ בדברי אגדה (חלק ב) יחד עם „אמרי שפר“ ראה אור בירושלים, בשנת תשי"ד (1954). שני ספרים אלה הוצאו לאור ע"י בנו הרב שרגא פיטל רבינוביץ, שהצליח להמלט לארצות הברית על סף מלחמת העולם השנייה ונתמנה לרב בברוקלין שבניו יורק.

הרב יצחק יוסף רבינוביץ נפטר בסוף מלחמת העולם הראשונה וחתנו ר' שמואל מרקוביץ, יליד ליטא ומחנכי ישיבת טלו, עלה במקומו על כסא הרבנות. לאחר שפולין נכבשה ע"י ברית המועצות, בחודש ספטמבר 1939, נמלט הרב שמואל מרקוביץ לווילנא ובעת אחת „האקציות“ שבוצעו בה ע"י הגרמנים בשנת 1941 הוא נספה יחד עם חלק מבני ביתו.

את ראשית חינכם היו ילדי העיירה מקבלים ב„חדר“ המסורתי מפי מלמדים בעלי ותק במקצועם. על נסיון של מיוזג בין תורה והשכלה ברוח הזמן מספר בזכרונותיו זלמן שז"ר (כוכבי בוקר, תל-אביב, תש"י, עמודים 84–92). הוא מספר שם על בחור עילוי מופלג, בקי בש"ס ופוסקים הידוע גם שפות: רוסית, גרמנית, צרפתית וערבית, אשר העתיק את מקומו לטורץ מירמין, בה שימש כמורה בית באחוותו של יהודי עשיר דשם. הוא פתח כעין פנימיה לתלמידיו שהתאכסנו בביתו. הוא הנהיג שיטת לימודים מהפכנית – לימוד תלמוד ופוסקים יחד עם לימודי חול. שז"ר עצמו, בהיותו בחודש האחרון שלפני הבר מצווה שלו, בשנת 1902, הובא לפנימיה ע"י אביו משטויבק, עיר מולדתו. כשנסתיים החודש, באה אמו לקחתו לחגיגת הבר-מצווה. היא לקחה אותו חזרה לשטויבק, וממנה לא חזר עוד לטורץ.

בעיירה היו קיימים שני בתי כנסת, בית מרחץ, עם מקוות טהרה וכן בית עלמין. כן פעלו בה מוסדות צדקה לנזקקים.

אחת המשפחות המכובדות בטורץ היתה בשעתו משפחת רוזובסקי. אחד מבני משפחה זו, מרדכי רוזובסקי היגר בשלהי המאה הקודמת לארגנטינה והיה מראשי הישוב היהודי המתנועה הציונית שם, וכן שלח ידו בעט סופרים. הוא הלך לעולמו בשנת 1946, והקיבוץ „נאות מרדכי“ בגליל העליון נקרא על שמו. מבין המשפחות האחרות, שפעלו בקהילת טורץ ולמענה ראויות לציון משפחות: לובצקי, זגורסקי, סלוצקי וכו'. מלחמת העולם השנייה וכיבוש העיירה ע"י הסובייטים, ואחר כך ע"י הגרמנים, שמו קץ לפעולה הציבורית היהודית ולחיים היהודיים בעיירה בכלל.

ד"ר ירחמיאל מרקוביץ — חיפה

טורף - ערש ילדותי

כל ימי חיי ובמסעי בארצות שונות, תמיד בוקעת דמותה של טורף דרך מפלשי המאירעות, הנופים הזרים וחיי יום-יום.

אני זוכר את רחובותיך הקטנים וסמטאותיך הדלות עם בתי העץ הצנועים ובתי האבן המיוחסים. בימי השבוע, בקיץ ובחורף היו יהודי העיירה בהולים וטרודים בהפוש אחר פרנסתם ומחיתם. מהם נוסעים בעגלותיהם הקטנות לכפרי הסביבה למכור לאכרים את סחורתם, או לעשות חליפין ולקבל תמורת סחורתם תוצרת בני הכפרים. מהם בעלי-מלאכה הרכונים במשך שעות היום עד מאוחר בלילה על סדנאותיהם ובעמל ידיהם הם מוציאים בקושי את מחית בני-ביתם. „המיוחסים“ בעיירה שהיו מתי מספר הם בעלי החנויות, שברוב שעות היום היו מחכים באפס מעשה לבואו של לקוח.

חלק מתושבי העיירה פרנסתם היתה על כתיבת ספרי-תורה שנשלחו לאמריקה, ואלה היו מכונים בשם „סופרים“, עבודתם היתה נחשבת כ„קלה“ והכנסתם לא היתה גדולה אמנם, אבל קבועה בדרך כלל. בני העיירה היו בדרך כלל מאוחדים על ידי חיי העיירה וההוי שבה. אם שמחה באה למשפחה אחת: חתונה, ברית מילה, פדיון הבן וכד' — היו כל בני העיירה משתתפים בשמחה ושמחים יחד עם בעלי השמחה, וח' אם אחד מבני העיירה שרוי בצער הכל לוקחים חלק בצער, עוזרים לחולה ולב"ב ומשתתפים בהלוית המת לעולמו. כולם הרגישו את עצמם כבני משפחה אחת וגאות המשפחה היא גאות כולם. כמובן שגם במשפחה מתחוללות מריבות, ישנם חילוקי דעות וישנם „שונאים“ ו„אוהבים“, כך גם בעיירה.

באסיפות כלליות של בני העיירה נשמעו לפעמים צעקות עד לב השמים, והויכוחים שהתחילו באספות נמשכו אח"כ בבית הכנסת, בבתים הפרטיים וברחובות. ולא פעם נהפכו שני „ידידים“ ל„שונאים“ בגלל חילוקי הדעות והויכוחים הקולניים. אולם כל זה בא מתוך ה„שייכות“ שהיתה לכל אחד לעיירה ולמוסדותיה. כל אחד הרגיש שהוא חלק ממנה, בשר מבשרה משום כך לא היה מקום לאדישות ול„לא-איכפתיות“ כלפי המתרחש בעיירה.

העיירה הקטנה הזאת שאפשרויותיה היו מצומצמות, הצליחה להתעלות על

עצמה ולבנות מוסדות כלכליים, תרבותיים וסוציאליים למופת. בנק נוסד ע"י בני העיירה. מוסד „לינת צדק” הוקם שתפקידו היה לשלוח לבית חולה זוגות או בודדים שישבו כל הלילה אצל החולה והקלו בכך על בני המשפחה, וכן סיפק מכשירי עזר שנחוצים לחולים.

הספרייה שנוהלה בהתנדבות על ידי צעירי העיירה סיפקה ספרים למכביר בעברית וביידיש לכל הגילים. ילדי החדרים ותלמידי בית-הספר היסודי קבלו בספרייה ספרים המתאימים להם. בני הנוער החליפו ספרים בספרייה לעתים קרובות מאד, כי הספר היה הבילוי היחידי כמעט בתנאי העיירה. והמבוגרים שנמשכו לספרים התרפקו עליהם במצאם בהם את ספוקם בזמנם הפנוי ומילוי סקרנתם לעולם הגדול ולמתרחש בו. לפעמים התארגנו בני הנוער כדי להציג הצגה תיאטרלית בשביל איזו מטרה. עפ"י רוב זה היה לטובת מפעל ציבורי או לאור חג או מאורע חשוב. לעתים היו באות להקות מהחוץ לעיירה. בימים אלה היה זה המאורע המרכזי שהטביע את חותמו על העיירה ומתיחות מסוימת הורגשה בזמן זה בעיירה. פה ושם הושמעו הרצאות ע"י „בעלי-יכולת” מקומיים ועפ"י רוב ע"י אורחים מהחוץ על נושאים ציוניים, יהודיים ואחרים. אחרי ההרצאות היו נמשכים ויכוחים נלהבים עד למאורע התרבותי הבא.

כמובן שבחירות לסיים הפולני או למוסדות יהודיים, ציוניים ודתיים — לא היו פוסחים על העיירה, ומלחמת הבחירות היתה בה חזקה מאד. היו צעירים בעיירה, שבזמנם אלה היו משקיעים את עצמם בתוך מערבולת המאבק ומוסרים את נפשם למען מפלגותיהם והשקפותיהם כאילו הכל תלוי בנצחונם זה ובלעדיהם הכל עלול חלילה לההרס. היו גם „בני תורה” בעיירה מחוץ לצעירים שלמדו ב„ישיבות” — היו אנשים שלמדו בימי נעוריהם ב„ישיבות” וטעמו טעמה של תורה ועל כך היתה גאותם, ובעיירה היה להם על כן מעמד מיוחד. רב העיירה יסד „חברת ש"ס” וכל „בני התורה” היו מתאספים ערב ערב בבית הכנסת ולומדים מפי הרב „דף גמרא”. היתה זאת הנאה רוחנית גדולה בשבילם.

שני בתי הכנסת שהיו בעיירה שימשו כמרכז העיירה כולה. לא רק לימוד תורה ותפילות ערכו בהם, אלא האסיפות העוסקות בחיי חולין, כגון אסיפת חברי הבנק או אסיפת חברי מוסדות ציבור שונים. בשבתות בזמן התפילה היו מעכבים לפעמים את קריאת התורה על מנת לדון בענין דחוף או להגיב על איזה מעשה שקרה במשך השבוע. „הפרלמנט” של העיירה היה מקומו בבית הכנסת. הוא היה פועל או באספות הכלליות הפומביות שהתקיימו בו, או בשעת עיכוב הקריאה בשבתות או ב„פוליש” של בית הכנסת בו היו חלק ממתפללי בית הכנסת, במיוחד מיושבי „הספסלים האחוריים” בבית הכנסת ומצעירי העדה, מתכנסים בשעת הקריאה ודנים בערנות על נושאים שונים ובעיקר על המאורעות האחרונים שהתרחשו בעיירה.

בית רב העיירה שימש אף הוא כבית צבורי, בו היו נקבעים כל עניני העיירה. עסקני הצבור היו מתאספים לעתים קרובות בבית הרב, ובערבי החורף הארוכים, במיוחד במוצאי שבתות היו יושבים שעות על שעות בחדר האורחים שלו ודנים על ענינים העומדים ברומה של העיירה.

בערב שבת היו התושבים היהודים חוזרים לבתיהם הדלים מנדודיהם בכפרים הסמוכים. הסוחרים הספיקו להגיע בעוד מועד לעיירה כדי לשבות בה. עקרות הבית השתדלו במיטב יכולתן לנקות את הבית וליפותו לקראת בוא שבתא מלכתא, וכל בני העיירה מכל המעמדות לבשו ארשת חגיגית וכאשר הידלקו הנרות, ומכל בית נצנץ האור הצנוע לכבוד שבת המלכה מיהרו כל בני העיירה לבית הכנסת, כדי לקבל פני השבת. לבית הכנסת באו בשבת כל בני העיירה. גם אלה שלא היו נזוהרים במצוה קלה כבחמירה, כי הנוכחות בבית הכנסת בשבת היתה חויה לכל אחד. ואין לתאר שבת בעיירה מבלי לבוא לבית הכנסת. הפעולות התרבותיות בעיירה נערכו בעיקר בשבתות. בחדשי החורף היו באים בליל שבת אחר האוכל ואחר מנוחה, לבית הכנסת ליהנות מהפנינים שבפרשת השבוע שהועלו על ידי רב העיירה. לפעמים נערכו אותה שעה גם שעורים אחרים שבהם השתתפו בני העיירה.

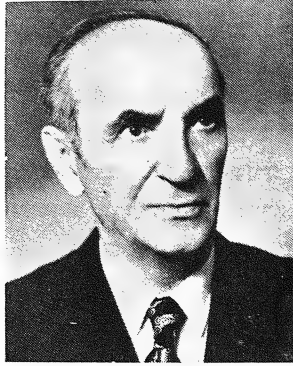
בשביל צעירי העיירה נערכו פעולות תרבותיות מיוחדות במסגרת „תפארת בחורים“, שהיה ארגון תרבותי בלתי מפלגתי.

השבת היתה מכנסת את העיירה לתוך עצמה, הקדושה הפנימית היתה מורגשת בשבת. והמנוחה הגופנית והנפשית היתה מעניקה כוחות חדשים ליהודי העיירה, כדי שיוכלו לשאת את משאם הכבד במשך ימי השבוע האפורים. עיירה קטנטונת היתה טורף, אבל תוססת ומלאה פעילויות שונות, שרק חלק מהן העליתי כאן לפי זכרוני.

היהודים היו מנסים להתגבר על דלותם, ידיהם לא היו קמוצות ותמיד היו תורמים מהכנסתם הדלה למטרות צדקה. אם אחד היה כושל היו מחזקים אותו, ואם אחד היה נופל היו מעמידים אותו על רגליו. אור התורה לא כבה. כל אחד השתדל ללמוד ולהשתלם גם מי שיכלתו היתה מצומצמת וידיעותיו מועטות. בין הערבים בין מנחה ימעריב נראו בבתי הכנסת יהודים עם נרות בידיהם יושבים כפופים על פני הגמרות האחרים נהנו מהשתתפות בלמוד „עין יעקב“ ובשמיעת פירושים שונים על אגדות חז"ל.

כשהיינו צעירים וגרנו בטורף נשאנו עינינו לעולם הגדול. שאפנו לצאת למרחב, חשבנו שצר לנו בעיירה קטנה זו. חלמנו אז על חיים אחרים, יפים ומענינים יותר. היום, כשאנו מסתכלים אחורנית אנו רואים שעל אף המגרעות שהיו בעיירה — החיים בה היו מלאי תוכן וחדורי ערכים רוחניים נכבדים.

זכר העיירה ותושביה היקרים והקדושים יחיו תמיד בתודעתנו כשהם מלווים ברגשות של הערצה והוקרה עמוקים.

אהרן הרכבי — חיפה

העיירה טורץ ומוסדותיה

א

בחדרת קודש מסתכלים אנו כיום מתוך האספקלריה של עצמאותנו הלאומית והמדינית במולדת על „עמק הבכא“, בו חיו משך דורות אחינו בתפוצות הגולה. אכן, רק כיום מסוגלים אנו להעריך אל נכונה את הכוחות הרוחניים הפנימיים העצומים. שפעמו בלבות אחינו על אדמת נכר, את כמיהתם לחיים ואת אמונתם הכבירה ביום הגאולה השלמה. עם זאת. אין כל ספק בדבר, שהמוסדות השונים, שהוקמו וטופחו על ידם, הם שסייעו להם להחזיק מעמד בנסיבות הקשות ביותר.

גולת הכותרת של המוסדות היהודיים היו בתי הכנסת והתפילה, ה„חדרים“ וה„ישי“ בות“. דומני, שהרוב המכריע של יהודי עיירתנו השתדלו להקנות לבניהם לפחות חינוך מינימלי, ולא היה אף מקרה, שנער יהודי לא יבקר ב„חדר“. חלק מהם אף יצא לתלמוד תורה ול„ישיבה“ שבעיירת מיר הסמוכה וניזונו על „אכילת ימים“ אצל המשפחות האמידות. זוכר אני, שבבית המדרש הקטן ישבו ולמדו תורה נערים רעבים למחצה, אשר טעמו טעם בשר רק בימי חג ומיעד.

עלי לציין ראשית כל את המלמדים שהיו לנו בטורץ ואלה אשר שימשו בהוראה לתינוקות דבית רבן. אכן כולם תרמו ללימוד ולחינוך הילדים ולעיצוב דמותה התרבותית והתורנית של עיירתנו, בתקופה הנידונה היו המלמדים והמחנכים בעיירתנו כדלקמן: הלל זליקובסקי, משה לובצ'נסקי, יצחק ספווניק, שלמה-חיים טריביצקי, יהודה בונימובסקי, מרדכי אורז'ובסקי. השניים הראשונים היו מלמדי דרדקים, תלמידיהם היו ילדים בני חמש-שש ואילו הארבעה האחרונים היו כבר יותר מודרניים, שוחרי תורה ודעת היו ולימדו את התלמידים תנ"ך, תלמוד, עברית, ודקדוק. הם הכניסו להוראה את הספר העברי החדש בומן ההוא „ביכורים“ של פנחס שיפמן. יהודה בונימובסקי הנהיג ב„חדר“ שלו שיטה חדשה בחלוקת ספרונים לתלמידיו. שכל דף ממנו היה מיועד לפרשת השבוע ועליו היה לציין פעם בשבוע את התנהגותו של הבן. כל יום ראשון היה התלמיד מביא את הספרון הזה לרבי לעיין. במידת מה שימשה שיטה זו כבלם לשובבות של הנער או להזנחה בהכנת השעורים. בונימובסקי היה למעשה

הציוני הראשון בטורץ. בבית שמעתי שהיה ציוני נלהב, היה מקבל לביתו את העתון היומי „הצפירה“ וכן חוברות שונות על התנועה הציונית והתפתחותה וכל כולו היה שקוע בחומר הציוני. הוא נקטף בשנות הארבעים לחייו. השאיר אחריו אשה וילדה בת עשר. זכורני, שהילדה סוניה היתה באה שלוש פעמים ביום לבית המדרש הישן על מנת לאמור קדיש אחרי אביה. תמיד היתה תופסת מקום ליד הקיר הדרומי של בית המדרש כמרחק של מטר וחצי מהמקום בו ישב אבי. התפלאתי על אומץ לבה של הילדה, שאינה מתביישת לבוא במחיצת גברים מבוגרים. פעם לאחר תפילת מנחה. היא ניגשה אלי בטענה למה אני מסתכל בה — דבר שמביא אותה לידי מבוכה, לא מצאתי באותו הרגע כוונה מתאים לתגובה. כעבור זמן מה היא אחרה לבוא לתפילת מנחה ופנתה אלי בשאלה אם יהיה עוד „מנין“ שני לתפילה ואז מצאתי את ההזדמנות להתנצל בפניה ואמרתי לה שהסתכלתי עליה מתוך אהדה והערכה על אומץ לבה, הבחנתי בדמעות, שהחלו לנצנץ בעיניה. היא השיבה: „כל פעם, שאני סרה לבית המדרש ורואה בו את כל הגברים ואף איש מהם אינו דומה לאבי המנוח. מופיעה פתאום לעיני דמותו האצילה עם הזקן השחור שלו, עיניו הפקחיות והמבריקות ולבי מתפלץ בקרבי מרוב כאב וגעגועים.“ דבריה אלה נגעו עמוק אל לבי ומאז השתדלתי לא להציק לה במבטים שלי. כשהתבגרנו הזכירה לי את האפיזודה הזאת, כשהגיעה לפרקה נישאה ליהודה טרייביצקי ויחד היגרו לארגנטינה.

ב

שני בתי כנסת היו קיימים בטורץ: בית המדרש „החדש“ הקטן ובית המדרש הישן הגדול (שבין שתי מלחמות העולם נהרס ונבנה מחדש). בימי חול כבימי שבת ותג התאספו יהודים בבית כנסת לתפילת שחרית, מנחה ומעריב, בין תפילה לתפילה היו צעירים ומבוגרים לומדים „דף גמרא“, מעיינים בספר או שאומרים פרק בתהלים. חזנים יבעלי תפילה מבין תושבי העיירה היו עוברים לפני התיבה ומהנים על ידי כך את ציבור המתפללים.

ברשות הקהילה היה בית הקדש לעניים, שהיו עוברים את העיירה ובאים בגבולותיה לקבץ נדבות.

לא חסרו בעיירה בית מרחץ ציבורי ו„מקווה“ להתרחץ בהם ולשמירת טהרת המשפחה. אשר להכנסת אורחים הרי משימתה היתה לסדר בלינה ובאכילה את האורחים המיוחסים כגון המגידים המטיפים, ושליחי הישיבות שהיו באים לאסוף תרומות להחזקת הישיבות. הגבאי של החברה היה אחד מנכבדי העיירה גד סלוצקי. הוא היה דואג לכך, שכל אורח שנודמן לעיירה ביום ששי יקבל את כל שלוש הארוחות בשבת אצל אחד מבעלי הבתים שבאו לתפילת קבלת שבת, לא היה מקרה שאורח כזה ישאר בלי ארוחה בשבת. את האורח הראשון היה הגבאי מזמין אליו הביתה על מנת לתת על ידי כך דוגמה ליתר הבעלי-בתיים.

ביתהכנסת החדש בטורץ

העזרה הפיננסית בקרב יהודי טורץ התנהלה באמצעות קופת גמילות חסדים. הקופה היתה בביתו של הגבאי יצחק ספוו'ניק, עם המוסדות לעזרה וסעד בעיירה נמנו גם ביקור חולים ולינת הצדק.

כ? המוסדות שהיו קיימים בטורץ עוד מלפני מלחמת העולם הראשונה חידשו את פעולתם ביתר שאת בראשית שנות העשרים, עם התבצרות השלטון הפולני. הפעולה הפיננסית בקרב יהודי טורץ התנהלה באמצעות הבנק הקואופרטיבי העממי וקופת גמילות חסדים. הבנק נוסד והתארגן בשנת 1926, ראש וראשון מיסדיו היה הרב דמתא ר' שמואל מרקוביץ, אשר נוסף לגדולתו בתורה, הלכה ודעת היה גם בעל מרץ ויזמה בעניי נים ציבוריים והודות לפעילותו הנמרצת אצל המוסד הפיננסי „יעקאפא“ בוילנה למען הקצבה של מלווה למועד ארוך בלי רבית או ברבית נמוכה נתאפשרה פעולתו של הבנק. התנאי של „יעקאפא“ היה שגם תושבי העיירה ישתתפו ברכישת מניות בסכום מסויים על מנת להגדיל את ההון החוזר שלו, נבחרה הנהלה של הבנק שמתפקידה היה לגייס את הסכום הדרוש למטרה זו.

בתקופה הראשונה התחיל הבנק לפעול בביתו של הרב מרקוביץ ולאחר זמן קצר הועבר לביתו של זלמן ברנשטיין. בין חברי הנהלת הבנק היו: ירחמיאל סלוצקי, וייבדלו לחיים ארוכים שלמה ספוו'ניק, אריה סבירנובסקי וכותב השורות הללו. מנהל חשבונות היה זלמן ברנשטיין, איש ישר לב ותמים דרך היה אשר בטוהר אפיו, פשטותו ושיקול דעתו זכה באמונם של כל תושבי העיירה. לאחר פטירתו המשיך בנו זכריה בעבודה זו. זכריה היה צעיר מוכשר, נעים הליכות ועדין נפש, שאת כל השכלתו רכש בכוחות עצמו. מאחר יותר נוסדה בטורץ גם קופת גמילות חסדים, שפעלה עד פרוץ מלחמת העולם השנייה.

היו בעיירה שתי אכסניות, בתי לינה וכמה בתי ממכר למשקאות חריפים וארוחות קלות, ההכנסה העיקרית באה לבעליהם בימי השוק של יום שלישי בעיקר כאשר האכרים, לאחר שמכרו תוצרתם, היו מיטיבים את לבם בִּבְקוּק יי"ש ובארוחה טובה. בעונת החורף התנהל מסחר נרחב בתבואות, פשתים וגרעיני פשתים. כעשר משפחות עסקו בכך, הרוכלים היו יוצאים לכפרים כדי לקנות במקום את הפשתן והגרעינים ולאחר מכן למכרם לסוחרים בעיירה. כמה משפחות עסקו בחכירת גני פרי. היו בעיירה ארבע מאפיות הללו שימשו כעזרה לפרנסת משפחות המלמדים, שנשותיהם מיפחו את הענף הזה.

ד

ההסתדרות הציונית מצאה, כמובן, את מקומה גם בעיירתנו. החוג הציוני הראשון בטורץ אורגן על ידי ישראל אהרן סוירנובסקי, החלוץ הראשון בפעולה הציונית והלאומית. בתקופת המהפכה הבולשביקית הצטרפו לחוג גם גבריאל זגורסקי וליפה ברנשטיין מאחר יותר גם יהודה בן שלמה־חיים טרייביצקי, כדאי לציין, שאצלנו לא

היו הפרעות לפעולה הציונית מצד החוגים החרדים וזאת למרות העובדה, שיהודי טורץ היו רובם ככולם חרדים ושומרי מצוות. התנועה הציונית התחילה בהדרגה להתפתח והקיפה כמעט את הנוער כולו.

הפעילות הציונית בטורץ החלה בזמן השלטון הפולני, בשנים 1925–1926, בראש ובראשונה בעיסוק איסוף תרומות למען הקרנות הלאומיות, על-פי-רוב, בעזרת שליחים מהמרכז. זכורני אחד מהם בשם מילקונוביצקי, שביקר תכופות בטורץ למטרה זו והיה מלווה על ידי חבר התנועה המקומית, האמת היא, שדלות היו שורותיה, הרוח החיה ביניהם היה אורי יצחק ילובסקי, הוא היה התוסס והמתסיס. ארגן גם את הספריה היהודית בעיירה. בין הציונים הפעילים היו ירחמיאל סלוצקי, שלמה ספוזניק, טוביה רוזובסקי, יהודה גסיק, יואל אובסיאביץ, ישעיהו סלוצקי ואחרים. כבסיס להתארגנות של הצעירים שימש המרד בחיי הניוון בעיירה וגם בהורים שלא תמיד הבינו לנפש בניהם. כל אלה הניעו את הנוער להתארגן בקן של „השומר-הצעיר“ וארגוני נוער אחרים. בני הנוער פעלו למען הקרנות הלאומיות, למען ארץ ישראל העובדת וכו'. על פעילי „השומר-הצעיר“ נמנו אז נתן ליטוינסקי, ברל טרייביצקי, יוסף הרכבי, ברל יוסלבסקי (במלחמת העולם השנייה הפך את עורו ונהיה לקומוניסט נלהב) ואליהם הצטרפו נערים צעירים יותר.

כשהגיעו הנאצים לשלטון בגרמניה חל שינוי עצום לרעה בחיי היהודים בעיירתנו. האנטישמיות הרימה ראש יותר מהרגיל. גם חיי הכלכלה שוננו ביסודם, בין הנוער שררו יאוש ואכזבה, כשהאווירה הכללית היתה רוויה שנאה מצד האוכלוסיה הבילורוסית והפולנית שבעיירה ובסביבתה. כשפרצה המלחמה בא הקץ לישוב היהודי המושרש מזה דורות רבים בטורץ ורק חלק קטן ממנו ניצול מצפוני הנאצים. וזאת בעיקר הודות למלחמתם הגאה של הלוחמים הפרטיזנים, שעמדו על נפשם וכבודם. איך טורץ היהודית שלנו; אנשי עבודה ועמל תמימים וישרים שוחרי אל, צמאי תורה ודעת, איכם התינוקות של בית רבן ילדי טורץ היקרים, איך עבר על כולכם הכורת האכזרי, השטן המשחית.

ארץ אל תכסי דמם, דם קדושים וטהורים.

יהודה טראיעוויצקי — בוענאס־איירעס

טורעץ פון אמאל

דאָס לעבן אין טורעץ קאָן מען צעטיילן אין צוויי עפאָכעס: די ערשטע — ביז דעם יאָר 1917, צום ענדע פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און די צווייטע — וואָס האָט זיך פאַרענדיקט מיטן חורבן. די ערשטע געשעעניש, וואָס איז ביי מיר פאַרבליבן אין זכרון פון מיין קינדהייט, איז די רוסיש־אַפאָנישע מלחמה פון יאָר 1904. פלוצים האָבן זיך באוויזן גרויסע קאַראַוואַנעס פון מיליטער און האַרמאַטן אויף די גאַסן פון שטעטל, וואָס האָט זיך געפונען אויפן „דַרְד־הַמֶּלֶךְ“ צום פּראָנט, העט ווייט אין סיביר. דאָס איז געווען אַ גענוגענדער מאַטיוו, אַז יידן זאָלן זיצן פאַרשפּאַרט אין די הייזער היבשע עטלעכע טעג, אונטער דער מורא פון אַ פּאַגראַם. די קאַמוניקאַציע מיטלען זיינען אַבער דאָן געווען אַזוי פּרימיטיוו, אַז ביז אַט די קאַראַוואַנעס זיינען דערגאַנגען צום פּראָנט, האָט זיך שוין געענדיקט די מלחמה.

דער בייליס־פּראָצעס וואָס האָט אויפגעציטערט דאָס גאַנצע יידישע פּאָלק האָט פשוט אויפגעטרייסלט יונג און אַלט. יינגלעך אין חדר און בחורים אין די ישיבות האָבן מתפלל געווען און געהאַפּט, אַז דער אמת וועט זיגן. דאָס יידישע אחריות געפיל, אַז „כל ישראל ערבים זה בזה“ איז געקומען צום העכסטן אייסדרוק ביי אַ הייפל יידן אין ווייטן שטעטל, וואָס האַלט אַן דעם קאַנטאַקט מיט דער גאַנצער יידישער וועלט. וואָס גלויבט אין נצח־ישראל.

טורעץ האָט ניט פאַרמאָגט קיין גרויס־האַנדל, אָדער אינדוסטריע. די איינציקע אינדוסטריע האָט געהערט צו חייקע ליטווינסקי. זי האָט פאַבריצירט קוואַס און סאַדע־וואַסער, מען פלעגט דאָס רופן — „חייקעס וואַסער“. באַשע מערקע, וואָס האָט געהאַט אַ קרעטשמע אויפן מאַרק, פלעגט אויפקויפן — אייער פאַר עקספּאַרט. חנינא שמעונאוויץ איז געווען אַ פּערד־הענדלער פון גרויסן פאַרנעם, האָט געהאַט אייגענע מענטשן, וועלכע פלעגן אויפקויפן פּערד אויף די ירידן און מערק אין די אַרומיקע שטעטלעך און זיי פאַרקויפן די פּריצים־גוטבאַזיצער. ער איז געווען אַ מענטש, וואָס זיי האָבן געהאַט צו אים גרויס צוטרוי, צוליב זיין ערנסטקייט אין ערלעכקייט. די אַלע אַנדערע תושבים זיינען געווען קליינהענדלער: קרעמער, תבואה־סוחרים פאַרן אַרטיקן געברויד און געמאַכט אַ שווער לעבן פון די קליינשטעטלדיקע פּרנסות.

עטלעכע דרדקי און גמרא מלמדים, וועמענס שכירות איז נישט געווען גענוג צו מפרנס זיין זייערע משפחות און האָבן געמוזט אַנקומען צו זייערע פרויען זיי זאלן צוהעלפן צו דער פרנסה. די פרויען האָבן געהאַט בעקערייען אָדער מאָנאָפּאָקטור־קראַמען און מיט דעם צוזאַמען האָט מען געקאַנט מאַכן אַ בצמצומדיק לעבן. די מלמדים וואָס האָבן געמוזט ציען זייער פרנסה נאָר פון מלמדות, האָבן טאַקע גאַנץ פיין צוגע־הונגערט. אַ גרעסערע צאָל האַנדווערקער, ווי שניידער, שוסטער, שמידן, סטאַליאַרעס און אַנדערע האָבן באַדינט די גאַנצע געגנט אַרום שטעטל. עס איז אויך געווען אַ גרויסע צאָל „קאַראַבעלניקעס“, וואָס פלעגן פאַרן איבער די דערפער מיט באַקאַליי און קלייד־אַרטיקלען און אויסבייטן מיט די פויערים אויף זייערע אַגראַר פּראָדוקטן, ווי אייער, פּלאַקס און חזיר־האַר און זיי פאַרקויפן צו די גרעסערע הורט־סיחורים.

געווען אויך אַ ספעציפישע אינדוסטריע פון שרייבן ספרי תורה'ס און מזוזות, איבערהויפט צו עקספּאָרטירן קיין אַמעריקע, ווען נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן דאַרט אַנטוויקלען אַ רעליגיעז יידיש לעבן און די יידן אין אַמעריקע האָבן געמוזט ברענגען די אַלע תשמישי קדושה פון אייראָפּע.

דאָס זיינען געווען די טורעצער יידן און דאָס זיינען געווען זייערע פרנסות, אַזוי האָבן זיי געלעבט. דערצוויגן קינדער, זיי חתונה געמאַכט און די פרנסות זיינען איבערגעגאַנגען פון טאַטעס צו קינדער.

דער אַפּשלוס פון דער דאָזיקער עפּאָכע האָט זיך פאַרענדיקט מיט דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען טורעץ האָט זיך געפונען דריי יאָר אונטער דער מיליטערישער הערשאַפט אויף דער פּראַנט־ליניע, ווען מען איז פשוט געווען פאַרשפּאַרט אין שטעטל „אין יוצא ואין בא“.

נאָכן אויסברוך פון דער רוסישער רעזאָלוציע האָט טורעץ זיך אויפגעוואַכט פון איר לעטאַרגישן שלאָף. נייע מענטשן זיינען געקומען פון די ווייטע רוסישע שטעט און האָבן אַריינגעבראַכט דעם פיבער פון דער נייער צייט. די יונגעלייט, דערצויגענע אין ישיבות, האָבן זיך אָנגעהויבן אַרגאַניזירן און געפרוווט מאַדערניזירן דאָס לעבן אין שטעטל. ס'איז ניט אָנגעקומען גרינג. דער עלטערער דור האָט זיך דערשראַקן, מורא געהאַט, אַז די יונגע זאלן ניט אַריינברענגען די „סטראַ־אחרא“. זיי האָבן געקעמפט קעגן דעם נייעם גייסט. די יוגנט האָט געמאַכט גוואַלדיקע אַנשטרענגונגען און מיט די מאַגערע מאַטעריעלע און גייסטיקע כוחות געגרינדעט מאַדערנע אינסטיטוציעס: אַ ביבליאָטעק, אַ דראַמאַטישן קרייז, אַ האַלב מאַדערנע שולע, געגרייט זיך צו גרינדן אַ מאַדערנע קהילה. דער פּראַצעס איז געווען אַ לאַנגער. ביסלעכווייז האָט טורעץ אָנגעהויבן זיך אויסלעבן אַ מער מאַדערנעם לעבן, געזעלשאַפטלעך און פּריוואַט. ווען ניט די ממלכת הרשעה, וואָס האָט אַ תל געמאַכט פון אַלץ און אויסגעריסן ביון וואַרצל.

חוג דרמטי בטורץ, בשנת 1918, שנוסד בשיתוף עם חיילים יהודיים מהצבא הרוסי.

בשורה העליונה ובשורה למטה חיילים; שורה ב' (עומדים מימין): סימנוביץ, ישראל ראובן ילובסקי; יצחק פופקיג, פסח סלוצקי, אברהם לובצ'נסקי שורה ג' (יושבות מימין): —, ריבה לובצקי, —, רוזה ביטנסקי, נחה־רייזל סלוצקי.

הנהלת הספרייה בשנת 1918.

מימין: יעקב דוד ליטווינסקי, יצחק פופקין, ישראל ראובן ילובסקי, שלמה ספוז'יק, אברהם לובצ'נסקי.

טחנת הרוח בטורץ, בשנת 1929.

יהודה גסיק — חולון

החיים הכלכליים החברתיים והדתיים בעירתנו

האוכלוסיה

כ־30 קמ"ר מערבה מגבול רוסיה הטרומ מלחמתית שוכנת בתוך עמק העיירה טורץ. לפי גירסא שקנתה לה מהלכים, היתה בעיירה זו קיימת קהילה יהודית נכבדה כבר בימי הנסיך הפולני קארל חודקיביץ. שהקים בזמנו את אחוזתו על אדמתה. אחרי גלגולים שונים עברה האחוזה לידי האציל ליפינסקי, שגר בקצה העיירה דרומה. היהודים היוו כמחצית אוכלוסיתה ורובם גרו במרכזה של העיירה.

בחייה החברתיים של הקהלה היהודית בלטה המגמה להתקרבות הדדית ועזרת הזולת. לא במעט השפיעה על כך הזיקה למסורת, האיפיינית לעיירה ליטאית, שהרי בורים בעניני יהדות כמעט לא היו בה. גם העובד בסדנא היה נעזר בפסוק מ„גירסא דינקותא“ בעת הצורך.

המוסדות, שמימנם התבסס על התנדבות, פעלו במלוא התנופה ומילאו תפקידים חשובים ביותר, החל מ„לינת הצדק“ ו„קמחא־דפסחא“ וכלה בסכומים ניכרים, שהיו מתרימים במקרה של עזרה דחופה כגון: עגלון שסוסו מעד ונפל וכדומה. במקרים כאלה לא נחו ולא שקטו כל תושבי הקהלה עד שנאסף הסכום הדרוש לשיקומו של הנזקק.

הנוף האנושי בתקופה האחרונה, מצד אחד העדרם של אישים חזקים כמו ר' משד דאבראצ'יצר מחוגי „פני העיר“, ומצד שני התגברות הליכוד בשורות השכבות העממיות, ובפרט אחרי שהתמזגו שתי המשפחות הענפיות החנינא'טס והילובסקיס בקשרי נשואין. שינוי מאזן כוחות זה הקטין את הפער ונטל את העוקץ לשנאה מצד „עמך“ ליושבי „קיר המזרח“ ומקבלי ה„ששי“ היות ואלה כמו אלה עיצבו באותה מידה את החיים החברתיים ואת דמותה הנאה של העיירה.

המתח המפלגתי, שהיה לרועץ בהרבה עיירות בתקופה היא בגלל הקנאות המופרזת נעדר מקומו באוירת טורץ השקטה והמשתלבת יפה בנוף המרגיע של הסביבה.

המסחר והמלאכה, 1930—1939

פרט לשלוש חנויות ה„כליבו“ של ביילין, פרלמן וקהיים, שמצבם היה טוב ועסקיהם פרהו על בסיס איתן — היה המסחר הועיר בעירתנו בשפל המדרגה מהם

שבקושי מצאו מחיתם ומהם שרק בצירוף עם עוד כל מיני עיסוקים ותמיכה מחו"ל השיגו את הדרוש לקיום מינימלי. כאב־טיפוס משמש בעד המכלת יוסף, ילובסקי, שנוסף לחנות המכלת עסק בשימורי ביצים בחורף, בחכירת גני פרי בקיץ, וכן היה חוזר על הכפרים ומוכר סידקית ובערבי החורף הארוכים היה גם... סופר סת"ם ומכל זה רק בקושי הרוויח כדי פרנסתו.

חנוני המנופקטורה התחרו ביניהם קשות ובעונת השפל היו מוכרים למטה מהקרן כדי לגייס מומנים לשם פרעון שטר חוב, שתאריך פרעונו קפץ לפתע.

ההתחרות מאינס אכלה כל חלקה טובה, הן בשטח הכלכלי והן בשטח החברתי ולאור זה נאלצו להתארגן ולהתזרז לקראת הסכמים ומחירים אחידים, אך הסכמים אלה לא החזיקו מעמד זמן רב מפאת המציאות המרה של מצוקת המזומנים. פה ושם הופרו ולא קוימו ההחלטות ומפעם לפעם היתה פורצת מחלוקת. ולא היתה מתיישבת עד שפנו לרב בבקשה להזויר את השלום על כנו.

המסחר הזעיר, שהתבסס ברובו על הקונה החקלאי, סבל קשות בימי הקציר, עונת השפל, כשהאכר לא נראה בשוק. החנוונים ציפו אז לקונה בכליון עיניים תוך פיהוק בשיבתם על מרפסות חנויותיהם והפרנסה לא היתה מצויה.

ב־1936 החל המסחר הקואופרטיבי לחדור לכל כפר ועיירה, נפתחו צרכניות בעיירתנו ובכפרי הסביבה. התעמולה בסיסמא „סווי דא סוויגו“*, היתה מלווה איומים ולחץ נגד כל „גרי“ שנמשך לקנות אצל יהודי. גם שלטונות מס הכנסה נהגו באיפה ואיפה כלפי המסחר היהודי וכתוצאה מכך עמד המסחר הזעיר על סף התמוטטות.

גם בענפי המקצועות השונים של מלאכה, שהיו בידי יהודים המצב לא נראה יותר ורוד. החייטים והסנדלרים בעיירה התחילו להרגיש בהתחרות הקונפסקציה הבאה ממרכזי תעשייה הכובשת את השוק וכתעשייתם הפרימיטיביות עמדו מולה חסרי אונים.

**
*

השבת בעיירה

שלווה מיוחדת ונסוכת חן היתה שוררת בעיירתנו בשבתות. בתי הכנסת היו מלאים מתפללים, ביניהם כאלה שבאו למצוא פירקן לחולין שהעיק על לבם משך כל ימות השבוע ותוך כדי כך חטפו שיחה עם מכרים וידידים ב„פוליש“ (פוליש — פרוזודור בית הכנסת). לעתים קרובות נהפך ה„פוליש“ לפנת הבידור. מנחיה הראשיים היו ר' לייב פיסצנר ור' משה ינקלבסקי, שחוננו בהומור עממי עסיסי, וידעו להעלות חיוך על פניהם של הזועמים ביותר.

בסלחנות מיוחדת ובשמינית שבנצחון הסתכלו על ה„אפיקורסים“ כגון: ישראל

* משלנו לשלנו, כלומר: אנשים שלנו אינם צריכים לקנות אצל יהודים, אלא אצל הפולנים שלנו.

ינקלבסקי האברך המבריק ובעל הקול הערב ויום־טוב ליטווינסקי, הזקן האלגנטי בעלותם לתורה, ובהתנגנם להנאתם בפסוקי ה"מפטיר". בשבת בצהריים, עת שקעו המבוגרים בתנומה של אחרי ה"טשולנט" (חמין), היה הנוער מתחמק מהבית ומשתחרר מהשגחת הדור הישן, שהקפיד הקפדת יתר על קדושת השבת. נהרנו בקבוצות אל הגאי (חורשת אורנים עתיקים בגבולות אחוזתו של הפריץ מ"רוסקושה") ו"הסבינטאר" (חורשת אלונים על הגבעה שבקרבת הכנסיה הנוצרית). ערכנו כל מיני משחקים. השתובבנו על משטחי העשב, תוך הנאה מהאוויר הצח והנוף היפה. להקות העורבים, שהנו על צמרות האורנים התעופפו וצרחו, חגו במרומים ותררו בפחד אחרינו הפורצים לתחומם.

לפנות ערב, עת בקעו צלילי „אשרי תמימי דרך" מהחלונות הפתוחים של בתי הכנסת לעבר הרחוב ותוגה חרישית ונוקבת אפפה את החלל על השבת היוצאת, היה הנוער מתחיל בטיוליו בכיוון האחוזות של „רוסקושה" מזרחה, של „קאשיץ" צפונית ושל „ליפינסקי" דרומה. הנוף המשכר כביכול עזר להתגבר על הגעגועים, שתקפו אותנו עם צאת השבת.

ערב הפסח

משך עונת החורף הממושכת היו כבישי הרחובות מכוסים שכבת קרח מלוכלכת בבויץ. המדרכות כמעט לא נוקו מהקרח שכיסה אותן במשך כל העונה. סביב הבארות גדלה הסכנה להתחלק — תוך כדי שאיבת המים — מחמת הדפנות, שהנמיכו קומתן בתוך תלי הקרח שמסביב. משקי הבהמות ליד השוקת ונושאי זוגות הדליים באסלים שמו נפשם בכפם עת מילאו אותם מים במיוחד בימי כפור חזק.

בזמן הפשרת השלגים, רבה הביצה גם ברחובה הראשי של העיירה. הכביש היה מיושן, האבנים כבר התרחקו אחת מהשניה והרווחים נתמלאו רפש וטיט. כדי לעבור לצדו השני של הרחוב היה צורך לעשות את הדרך קפנדריה או בקפיצה אקרובטית על האבנים, שהונחו למעבר זמני.

הסנונית הראשונה המבשרת גמר שלטונו של החורף הופיעה בדמותו של השוטר בשציט הצרחני, כשהלה העביר פקודה מבית לבית לנקות את המדרכות מהקרח הנמס. חג האביב ממשמש ובא ועונת ה"ארטלים" (אפיית מצות בבית פרטי בין כמה שותפים, לעצמם וגם לאחרים בשכר) הגיעה. קבוצות קבוצות התארגנו למיבצע אפיית המצות. ההכנות היו מרובות, אספו את כלי העבודה, אשר שכנו כבוד משך כל השנה בעלית הגג והמהדרין הקציעו את הקרשים וגלילי העץ. אופה מומחה בדק את התנור כל שנה, אם יפה כוחו לעמוד באש הרצופה של שבועית. האופה והמנקבים התנשאו קצת בתפקידם שדרש מקצועיות, שהרי ללוש ולגלגל כמעט כל אשה ידעה.

כשחיים יוסלבסקי חובב החזנות זמזם מזמירות החזן יוס'לה רוזנבלט, לאור אש

הבוערת של התנור, ותוך כדי כך הכניס תריסר מצות בבת אחת. הפגין בזה כושר שליטה על התנור ורמה מקצועית נאותה. אכן האיש שמצותיו נאפו אז ידע, שהוא סומך על ידיים נאמנות. בתי הארטלים המו ככורות מתשעה קבי השיחה הקולחות של הנשים, עת שהתחרו בזריות ידיהן בגלגלן את המצות.

הגברים אצו רצו, מי עם מצות מוכנות עטופות סדין צחור ומי עם שק קמח על כתפיו והוא ממהר שלא לאחר את תורו. עונת אפיית המצות נמשכה מלמחרת הפורים עד יום לפני חג הפסח. בערב החג היו הולכים להגעיל את הכלים ביורה הרתחת שעמדה ליד בית המרחץ. שם גם שרפו את החמץ והכל היה כבר מוכן לפסח.

חג הסוכות האחרון עם אבא

בביתנו, שימש פרודור הכניסה — לסוכה בחג הסוכות. כנף מהגג שנפתח על-ידי מיתקן, הפך את הפרודור לסוכה כהלכה וראו את כיפת השמים מבעד לסכך, שהונח על התקרה.

באותו ערב סוכות, משום מה אני ואחי אברהם, פתחנו את מכסה הפתח. כילדים קטנים לא הבחנו בזה שהמכסה נפתחה יותר מדי ונטתה כלפי חוץ. הכובד שלה השמיט אותה מהבסיס בקצב מאד איטי, עד שאף אחד לא הרגיש בכך. כשחזרנו מבית הכנסת אחרי תפילת מעריב, הסבנו אל השולחן — הערוך כל מיני מטעמים לכבוד החג — בסוכה המקושטת בירק. אמא שדקדקה בקלות כבחמורות, היתה עסוקה בהכנותיה האחרונות לקראת השלמת עריכת השולחן. אבא עיין בינתיים במסכת סוכה מענינא דיומא. ליל ירח היה, צלילי שירה בקעו מתוך סוכותיהם של השכנים ושמחת החג מילאה את הרחוב.

יצאתי לרגע החוצה. התישבתי ליד הבית מול הכנף המזדקר מסוכתנו. לפתע נשמעה חבטה איומה, שהדהה הגיע עד לקצה העיירה. הכנף שמשקלו כחצי טונה נשמט ונפל בדיוק מעל לראשי, ואך כפשע היה ביני ובין המוות. למזלי תקנו בביתנו את התנור באותו ערב חג וטרם הספיקו להוציא את ערימת שירי הלבנים, שהצטברה בסמוך לקיר הבית. הערימה בצד זה והגבעה של שכננו חנינא איזיקוביץ כשלושה מטר ממול היוו את המגן. הכנף נפל על שתי הפסגות ונגעה בקלות רק בקצות שערותי. בני הבית שהובחלו למקום וחשבו שכבר אין בי רוח חיים, מה גדלה שמחתם, כשראוני יוצא בזחילה מתחת למכסה בריא ושלם. למחרת בבוקר, כשהתפללנו בבית-הכנסת, העלה אותי אבא לתירה וברכתי „על הגומל“. החבטה העזה שכל בני העיירה שמעוה, היה אז נושא היום. אבא הדגיש, שחג הסוכות הפעם הוא באמת זמן שמחתנו. ניבא ולא ידע מה שניבא. באותה השנה נפטר אבא וגג הבית נשבר ללא תקנה.

אהרן הרכני, יהודה גסיק

הטיפול הרפואי בעירתנו

מה היה המצב בתחום הטיפול הרפואי בעיירה במאה ה־19, מי עסק בו? מה היתה רמתו? בהעדר מיסמכים היסטוריים אין לנו תשובות מדויקות על כך, אולם המעט שיש לנו, דיו לשפוך אור על המצב ששרר בדמדומי התקופה של המאה הקודמת והכוונה היא למספר פרטים, שהשאיר לנו בנידון מרדכי רוזובסקי בספרו „כתבים מובחרים“ („געקלי“ בענע שריפטן“), שיצא לאור בבואינוס־איירס ב־1947.

מסתבר, שתמיהתו של הנביא מענתות: „הצרי אין בגלעד, אמ־רופא אין שם?“ בתקופה של 600 שנה לפני הספירה, היתה יכולה לחול על טורף בתקופה של 1900 אחרי הספירה, כי בטורף אכן — לא היה רופא ואפילו מרפא מוסמך לא היה בה עד התקופה האחרונה, אם כי „צרי“ וגם צרות היו בה למכביר. למרות זה לא הזנח בעיירה אף חולה, גם באותם הימים; אדרבא היתה קיימת אפילו התחרות בין מרפאים (פעלדשערים בלעז) מקצוענים לבין חובבנים. אמנם אלה גם אלה לא סיימו ב־ס רפואי וכל השכלתם הרפואית היתה דידקטית בלבד מתוך ספרי רפואה של הימים ההם כגון: „רופאי חולים“, „מרפא לעם“ וכתבי עת רפואיים ואלה שהיו בקיאים באותיות הזעירות צברו גם מידע רב בשטח זה מהתלמד ומהרמב"ם.

מתוך ספרו של מרדכי רוזובסקי מסתבר, שבאמצע המאה ה־19 כיהנו בטורף מרפאים „מקצוענים“ חיים וולוויל ויושה, שהאוכלוסיה התיחסה אליהם כאל רופאים ממש. הם קבעו דיאגנוזות, רשמו רצפטים בלטינית, לקחו דמי ביקור והיו בעלים בעמם. נוסף לכך פעלו גם מרפאים חובבנים כמו איצ'ה עקיבא ומיירים לובצקי, שאף הם גילו ענין בספרות הרפואית של אותם הימים, קבעו דיאגנוזות ורשמו תרופות בלטינית. ברם, הם התמסרו בעיקר לדלת העם, שידם אינה משגת לשלם, וכל טיפולם היה שלא על מנת לקבל פרס. כנראה, שההתחרות ביניהם היתה מאד הוגנת והיחסים בין שני סוגי המרפאים היו מצוינים, עד כדי כך, שלפעמים המקצוענים הזמינו את החובבנים ל„קונסוליום“ משותף.

בשלהי המאה ה־19, הגיע לטורף המרפא קוליק, הוא היה יהודי חפשי בדעותיו ובעל גישה אורגינלית לטיפול בחולים, גילה גישה מודרנית בטיפולו הפסיכולוגי ומלותיו הראשונות לחולה היו בערך כך: „למה בעצם הנך מתפנק כל כך בפני בני המשפחה? הלא מי כמוני יודע, שהנך בריא לחלוטין פרט... אולי קצת עייפות ואולי גם... תפסת טיפ־טיפה של רוח קרה. אז מה יש? בגלל זה אתה עושה „קונציום“?

אחרי הפגזה ראשונית זו, היה משמיע מספר בדיחות בריאות וכשהחלה התחיל

להתמוגג מצחוק וקיבל מצב רוח טוב, היה אומר לו: „אבל כנראה, שאתה רוצה להיות עוד יותר בריא ואז עליך לשכב מספר ימים במיטה ולנוח, ומידי כמה שעות לשתות כוס תה עם לימון“. שיטה זו פעלה לא רע ובטרם עזב קוליק את ביתו של החולה כבר התפרק החולה מחמישים אחוז של מחלתו... מעניינים הוא בכלל לא קיבל תשלום וכשהאיש התעקש ורצה בכל זאת לשלם היה אומר לו: „ה...מ... מה אתה רוצה, הפריץ בעל האחוזה, אצלו ביקרתי לפני זמן מה שילם... גם בשבילך“. קוליק לא החשיב כל כך את התרופות הכימיות: הכדורים והתמיסות למיניהן. הוא היה חסיד השיטה של ריפוי באמצעים ביתיים המפעילים את הגוף עצמו ללחום נגד המחלה, וכך העדיף בהצטננות את כוסות הרוח, תה חם עם לימון ושכיבה במיטה על פני כל הסירופים. בטיפול בכאב ראש העדיף עטיפת המצח במטפחת עם מים קרים על פני „אפליגין“. והחוקן היתה אצלו התרופה הבדוקה ביותר נגד עצירות או שלשול.

בימיו היתה מאד נפוצה השיטה של לחישת „עין־הרע“ נגד מחלת „שושנה“ או נגד שפתים נפוחות וכמו כן יציקת עופרת נגד פחד. עסקו בדבר זקנים וזקנות שהתמחו בכך והוסיפו לפעולה איריה מגית עם השבעות ולחישות של פסוקים שונים. הם היו ממיסים את העופרת על האש וכשנהפכה לנוזלים היו יוצקים אותה, תוך מלמול איזה שהוא פסוק, למים קרים, עד שהופכים שוב לגוש מוצק. היות שגוש זה יצא עם בליטות דין היו להפעיל את הדמיון של כל אם ולראות בבליטות אלה את הדמות של הכלב או של ה„שיגץ“ שממנו נבהל הילד שלה. בלחישת „עין הרע“ היו עוטפים ראשו של החולה, כשהחולה התחיל להשתנק מחוסר אור, כשכל ראשו מכוסה, היתה מכריזה הזקנה, כי השדים כבר יצאו ממנו...

קוליק לחם בעוז רוח נגד אמונות תפלות אלה ונגד רופאי האליל, שרימו בעיקר את האיכריות בכפרים וסחטו מהן עשרות מטרים בדי פשתן. הוא לא חסך בכל הזדמנות חיצונית לעגו. כשבכנס לילד חולה היתה שאלתו הראשונה לאם: „נו כבר יצקתם עופרת וגם „עין־הרע“ לחשתם וזה לא עוזר?.

מהתחלת העשור האחרון של המאה הקודמת הופקדה בריאותה של האוכלוסיה בטורף והסביבה בידי המרפא לייבה, יהודי רגוע בעל תנועות אטיות, פוסע בשלוחה ברחובות העיירה, כשהוא עמוס ציוד רפואי: שפופרת מזדקרת מכיס מכנסיו וצנצנת מים, בה צפות עלוקות ותרופות מעשה ידיו מוכנות בכיסו העליון. לייבה לא היה ממהר גם אם הזמן לחולה קשה, ולא רק בגלל זה ששמו הלך לפניו ולא היה לו מה למהר... אלא גם... כרסו הלך לפניו ופשוט הקשה על תנועותיו. סיבה נוספת היתה לו ללייבה שלא למהר, כי הרי ממה נפשך, אם החולה הוא רציני, הרי ממילא הוא זקוק לרחמי שמים, כשאינו במקום רופא מומחה. ואם המדובר בהצטננות, כאבי ראש, עצירות, שלשולים וכדומה הרי ידע לייבה, שהזמן תמיד עושה את שלו — לא פחות טוב ממנו. יחד עם הנ"ל היה לייבה נוהג כרופא לכל דבר קובע דיאגנוזות, נותן תרופה מוכנה, שהיתה לו

בכיס, או שהיה רושם רצפט לעשותו בבית מרקחת. בעיקר היה מציע שמן קיק, חוקן, כוסות אויר וכדומה, וכשהחולה קצת האמין בו – אכן החלים, וכך התגבר לייבה על מחלות העונה. במקרים קשים, שלא היו קשורים למחלות העונה היה לייבה קובע מיד, כי יש לנו פה עסק עם... דם מקולקל, ואז היה שולף את האמצעי האחרון, שעליו היתה גאותו המקצועית, הלא הן העלוקות. ברור היה לו ללייבה, שהצמדת עלוקות לתנוך-אזנו של החולה, העשויות למצוץ את הדם המקולקל, הנה התרופה היעילה ביותר. כשגם זה לא העיל הרים לייבה את ידיו ויעץ... לנסוע למיר הסמוכה, בה היו שני רופאים מומחים. כמובן, שנסיעה כזאת היתה קשורה בהוצאות גדולות – בערך כ־10 – 12 רובלים „צא־ריים“, הון תועפות „בימים ההם“ לגבי רוב תושבי העיירה, שהתפרנסו בדוחק ורק בודדים יכלו להרשות לעצמם מיבצע שכזה.

כשלייבה נקרא בשנת 1908 לבית־דין של מעלה נתימתה טורץ משומר בריאותה המסור והנאמן משך שנים רבות והיה הכרח לחפש ממלא מקום.

נכבדי העיירה נזעקו לאסיפת חירום ולטכס עצה כיצד ניתן למלא את החלל שנוצר. האסיפה החליטה שיש לפרסם בעתון מודעה, שכהונה רמה נתפנתה בטורץ הנכבדה וכל מי שרוצה להיות שותף למלאך רפאל, והוא ער ורגיש לשלום הזולת ויש לו גם הכישורים המתאימים לכך, יבוא נא האיש ויפיע לפני זקן העיירה (הסטרוסטה בלע"ז) הלא הוא מיכאל יוסף הרכבי, שעליו הוטל התפקיד לבחון את המועמד החדש ולתהות על קנקנו, אם אפשר להפקיד בידיו את האוצר – היקר מכל יקר – בריאותם של תושבי העיירה.

המועמד הראשון, שהגיב על המודעה בעתון, היה יהודי מוורשה בגיל ארבעים, שעבד מספר שנים כמרפא בעיירה רו'נוי ושמו אפשטיין. הוא היה הראשון, שבכיסו היתה דיפלומה מבית ספר למרפאים, אך הופעתו היתה מרושלת ביותר: חליפה דהוייה, מעיל ישן, נעלים שלא צוחצחו מזה חדשים ובעיקר הוא עצמו היה מופנם וסגור. קשה היה לדובבו וליצור אתו דו־שיח של ממש באוירה ידידותית. לשאלות בן שיחו הפטיר הצאי תשובות בלבד, בלי חיוך וללא רצון. כשהשיחה נסבה על מצבו המשפחתי היה נמנע בכלל מלתת תשובה (הסיבה לכך הובהרה רק לאחר זמן, כשביקר אצלו אחיו וסיפר על מצבו המשפחתי המעורער, שהוא גרוש והשאיר שלשה ילדים אצל אשתו לשעבר בוורשה). הרושם השלילי שאפשטיין עשה בהופעתו, לא הזיק לו כלל וכלל לקבלתו לכהונת המרפא של טורץ, שהרי בימים ההם היו באופנה, שכל רופא מומחה, המכבד את עצמו, ימנע מנימוס שיגרתי זעיר בורגני. הוא חייב להפגין קצת קפריזות ושגעונות, התפרצויות וזלזול בפאצינט. ככל שהוא יותר משוגע היה יותר מקובל על הפאצינטים כמומחה, ואמינותו עלתה בעיניהם. כך נשאר אפשטיין המרפא של טורץ, התמסר לעבודה בצורה רצינית ביותר ותוך זמן קצר יצאו לו מוניטין כמרפא מומחה. „הגויים“ מכל כפרי הסביבה נהרו אליו ושילמו לו במיטב פרי אדמתם. החולים הכפריים היותר מכובדים

הזמינו אותו לביתם ושילמו לו ביד נדיבה. הדחף לעבודתו האינטנסיבית היה צבירת כסף ללא כל שימוש בו ואילו רמת חייו היתה נמוכה ביותר.

איתרע מזלו של אפשטיין ובין אלפי הפאצינטיים נזדמן לו פעם לבקר בירמיהו הסמוכה אצל פאצינטיית שחלתה בשפעת, זאת היתה מורה נוצריה בשנות העשרים המאוחרות שלה. בעלת פנים יפים, תמירה וגבוהה. המרפא התאהב בה, כשהמורה לא החזירה לו אהבה, גייס אפשטיין את כל משאביו. הוא הוציא את כל הכסף שצבר בצרור תיו משך כל הזמן. שהיה מונח אצלו ללא כל שימוש והחליט לנסות בעזרתו לכבוש את לבה של המורה העקשנית. הוא הפקיד בסניף הדואר בטורף (לפי הדלפה מהפקיד במקום) 800 רובל על שמה של המורה. מה היה גורל הכסף לא ידוע, אך התכנית כולה לא יצאה לפועל ואפשטיין נחל אכזבה מרה.

האכזבה שאכלה אותו הגיעה לשיאה בסוף שנות העשרים. כבודד ומופנם התרחק מאנשים ונהיה אדיש לכל, התמקם על הגבעה במרכז העיירה ליד ה"קרצ'מה" ממול בית המרקחת. שם, תחת כיפת השמים, שכב בימים וגם ישן בלילות. אוכל מבושל לא בא אל פיו, ניוון מגרעינים וצמחים ואיבד כל ענין בטיפול בחולים, בקושי נעתר לבוא במקרים מיוחדים וגם אז לא לקח כסף, לא רשם רצפטים. הוא היה מצד אחד מפגין אדיבות יתר והיה פינה דרך כבוד — בלשון רבים (כפי שמקובל ביידיש) לכל אחד, לרבות ילדים, ומצד שני היה עלול להתפרץ פתאום על כל דבר קטן ולהשפיל עד עפר. תקופת האדישות והטבעונות נמשכה אצלו מספר שנים עד שנות השלושים הראשונות. אחר כך הוא עבר לגור בביתה של בעלת בית המרקחת, התחיל לאכול ארוחות מבושלות, ושוב חידש את פעילותו האינטנסיבית בטיפול בחולים, בעיקר אצל הגויים. הדחף לכסף חזר אליו, קיבל מכל הבא ליד, הסיר ממנו את הקרעים והתלבש בבגדים שלמים.

הוא התחיל אז להתקרב במקצת אל היהודים, גילה ענין במשחק המלכים וביקר בערבי שבתות במועדון של "תפארת בחורים", שהיה אצל פומרצ'יק כדי לשחק שח־מט. כשנזדמן לו כפרטנר שלום פלוטקין, שחקן שח־מט נלהב, היתה תמיד ביניהם האוירה מהושמלת. אפשטיין כשמצבו על הלוח היה טוב, היה עושה לו פרצופים וקורא לו "בערדעלע" (על שם הזקן המקצועי... שפלוטקין התחיל לגדל) אולם כשהיה עומד להפסיד היה שקט ואדיב. אהדה יתרה גילה אפשטיין ל"יוסקה הללס" (אולי מכיוון, שאף הוא היה יוצא דופן כמוהו). בין היתר היה נהנה לראות איך יוסקה כשהיה חולה, היה לוקח את כל התרופות, שאפשטיין רשם לו מערבב אותן במים בספל הנחושת הענק שלו ושותה את הכל בבת אחת על־מנת להחיש את ההחלמה. שניהם נספו ב"אקציה" השניה ביום י"ג חשון תש"א, גם התערבותם של נוצרים רבים לטובת אפשטיין לא עזרה להשאירו בחיים והוא נספה כיהודי לכל דבר.

באמצע שנות השלושים חל מיפנה בתחום הטיפול הרפואי בעיירה. בפעם הראשונה זכתה טורף לרופא של ממש. לא רק רופא טוב, אלא גם אדם טוב ומנומס היה. הוא

הראשון, ששבר את הקו המסורתי שהיה מקובל לזהות מומחיות עם שגעונות וקפריזות. היה זה ד"ר ברטקובסקי, יהודי מברנוביץ, גמר את לימודיו הרפואיים באוניברסיטה פול-נית, (עצם הדבר שלא נאלץ לנסוע לחוץ-לארץ כמו רוב הסטודנטים היהודים באותה תקופה, שסבלו מ„נומרוס קלאוזוס“, מוכיח שהיו לו הרבה נתונים). היה שחרר, בעל סבר פנים נאה, רווק בגיל ה־30. העיירה טורץ היתה כנראה מקום כהונתו הראשון, אגב היו לו קרובים בטורץ (חתנו של שלמה חיים טרייביצקי). הוא לקח את הענין ברצינות ובביתו של ליפא ברנשטיין שנתפנה (לאחר שהמשרה עברה לביתו של הפריץ ליפינסקי) סידר לו מרפאה מודרנית, נקיה ויפה, הוא קיבל חולים בביתו וגם ביקר בביתם בשעות לפני הצהרים במחירים עממיים, וכשנודמן לי מקרה סוציאלי לא לקח בכלל כסף. בעיירתנו, שהעזרה ההדדית היתה בה מפותחת, כשהיתה איזו שהיא התרמה (ומדי יום כמעט היו עוברים על הפתחים להתרים לצרכי מישהו או עבור משהו, ולפעמים גם אורחים מהחוץ שנזקקו לעזרה היו סורקים את הבתים). לקחו בחשבון את ד"ר ברטובסקי, שהיה ידוע כאחד התורמים ביד נדיבה. ותמיד בחיוך נתן את התרומה הנכבדה. המוניטין, שיצאו לו בעיירה ובכפרי הסביבה עברו ועלו כמובן לאין ערוך על קודמיו. לעתים קרובות הסתדרו תורים ארוכים בחדר ההמתנה שלו ובחוץ, ליד הבית, עגלות כפריזות חיכו לרופא להסיעו לכפר. הוא תרם בהרבה להרחבת תודעת הטיפול הרפואי שהתקדמה בימיו והגיעה לכל אורח גם בכפרים הנדחים. גם עליו לא פסח הגורל היהודי, הוא הציל אלפי נוצרים ממות, אך אלפי הנוצרים לא הצילו רופא יהודי אחד.

אברהם גסיק — תל-אביב

בית העלמין בעיירה

„חסד שעושים עם המתים הוא הסד של אמת“.

כמוזכיר הארגון מיום הקמתו התרגלתי בעבודתי הציבורית, לקשיים טכניים ואף פעם לא נרתעתי מהם. אולם בהוצאת ספר ה„זכור“ נתקלתי בקשיים בלתי רגילים והגרוע מכל בהערות שהושמעו באספות השנתיות שלנו בלשון כגון: „אין לנו צורך בספר, אין לנו כסף וגם חומר לא יהיה. קהלות יותר גדולות משלנו לא יכלו להרים משא קשה כזה“.

שאלתי את עצמי לא פעם בעצם מהו הכוח הדוחף אותי והנותן לי עוצמה לעמוד במבחן ברגעים מרגיזים אלה, שאחרים מנערים חוצנם מפעולה זו או אחרת? זכרוני טלטלני אחורה והנה נזכרתי, כי למעשה הנני בעל נסיון בתחום זה, ולפני כ־35 שנה כבר ערכתי ספר זכרון למתי טורץ. אמנם היה לזה אופי אחר לגמרי והנסיבות אף הן היו אחרות. אך בכל זאת יש משהו משותף לשני הדברים.

הדבר היה בשנות השלושים המאוחרות, כשבאתי לטורץ מזילנה לימי חופשה, כבוגר הטכניון, הציע לי מר אהרן הרכבי, מזכיר ה„חברה קדישא“ דאז בטורץ, להכין מפה של בית העלמין ופנקס מתים חדש שיתבסס על שרטוטים מקצועיים. ה„חברה קדישא“ ניהלה אמנם רישום המתים, אך לא הקפידה על שרטוט מדויק, ומכיון שעל קברים רבים לא הוקמו מצבות — השתבשו העניינים במשך הזמן. בן משפחה מחורל, שבא לבקר קבר קרובו ונזקק לשרותיה של ה„חברה קדישא“ לאיתור המקום היה עד לויכוחים סוערים ולדעות שונות על המקום ולעולם לא היה בטוח, אם אמנם אותר הקבר הנכון. הצורך בהכנת פנקס מעודכן ומדויק ע"י בעל מקצוע, היה איפוא צורך חיוני ראשון במעלה. בית העלמין בטורץ השתרע על שטח של כ־30 דונם. הגישה היחידה אליי היתה דרך שביל צדדי וצר שטיפס ועלה בין קוצים ועשבים מול ביתה של מלכה בוטביניק. מצד הדרך לקרליץ לא היתה גישה, היות והגבעה שמעבר לה התנשאה בתלילות גבוהה, ואילו בצד דרום גבל בית העלמין בשדות הכפר ליקוביץ.

גילו של בית העלמין לא היה ידוע, כשם שלא ידוע היה גילה של העיירה עצמה, אך המצבות אשר שקעו בחלק המזרחי-צפוני של בית העלמין ושרק בקושי רב נראו ראשיהן על פני השטח — העידו, כי לפנינו בית עלמין עתיק יומין.

למען האמת, ההצעה קסמה לי. ראיתי בה יעוד גדול. קיבלתי על כן על עצמי את העבודה הזאת ללא כל היסוס נוסף.

המלאכה לא היתה קלה כלל ועיקר. ראשית כל היה עלי להתגבר על התחושה המיזרה — להמצא שעות כה רבות לבד בין המתים. מילדותי נשארה בי הרגשה מעורבת לגבי בית העלמין. כרגיל, זועזעתי מהורדת אדם אלי קבר ותחושת הסוף, מאידך בתשעה באב אהבתי לבקר בבית העלמין, עם הרב עץ עשוי מ„גונסט“, זה היה משאיר בי תחושה של גבורה וגאווה לאומית.

לאחר יום ראשון של עבודה הסתגלתי לאוירה של הדממה בבית העלמין. נוכחתי אז לדעת מה נכונה האימרה: „אין לפחד מהמתים, יש לפחד מהחיים“. כ־6 שבועות הייתי ימים שלמים גחון על גבי קברים עתיקים, חופר בזהירות את החול מתחת למצבות העתיקות שהיו כמעט לגמרי כבר תקועות באדמה, ממש עבודה ארכיאולוגית. אתרתי קברים, בני מעל ל־150 שנה. פיענחתי מצבות ע"י צרוף קו לקו, אות לאות. נעזרתי כמו כן בפנסק הישן של ה„חברה קדישא“, וכל פעם, כשהתברר לי מעל לכל ספק, שזהו השם והייתי בטוח שאתרתי וזיהיתי קבר נוסף היתה לי הרגשת סיפוק.

הספר החדש שלי נתמלא דפים משורטטים והקברים נרשמו לאחר שזוהו ברובם בשמם המלא ומקצתם גם בשם הפרטי ללא משפחה, או משפחה ללא שם פרטי. אחרי כל איתור של קבר שכזה ורישומו בספר תקעתי גם במקום יתד ושמתי עלי את השם. כאם נמצא גואל וקרוב ובן המשפחה, לא היה בעל אמצעים להקים עליו מצבה, הצמידו תמורת תשלום מינימלי פחית למקום ועליה הודפס השם, המשפחה ובמדת האפשרות גם תאריך הפטירה. תוך כדי עבודתי יכולתי לרכז גם חומר היסטורי מאלף, בהתחשב במיגוון הרב של הנוסחאות השונות בתקופות השונות.

רועי הפרות בשדות ליקוביץ ממול, לא פעם השחזו מבטם מרחוק תוך סקרנות מה עושה פה יהודי בודד יום יום בין המתים ולפעמים גם ניסו לידות בי אבן ולגררני לתגרה. אך הייתי יותר מדי שקוע בעבודתי ולא הגבתי כלל על דברים מעין אלה. כשהושלם המבצע ויכולתי למסור את הפנסק המעודכן והמדויק לידי מר אהרן הרכבי, הרגשתי, כי אכן עשיתי דבר גדול. — „חסד של אמת“ עשיתי עם המתים. הרבה מחמאות קיבלתי על עבודתי זו, אך אחת מהן לא יכולתי לשכוח והיא של אותו ידיד שאמר לי: „עכשיו אני מאמין בתחית המתים“.

מי יכול היה לחזות אז, שאמזנתו הפשוטה של ידיד זה התגשמה דוקא בכיוון הפוך ובמקום תחית המתים, המיתו קלגסי הנאצים, כעבור שנתיים, את כל החיים מבין יהודי טורץ.

בית-העלמין בטורק — בית-הקברות אין טורקע

תורה ורבנים בטורף - ירמיץ

**תורה און רבנים אין טורעץ
און יערעמיץ**

הרב דב־בר יפה

ר' דב בר יפה היה ידוע בעולם הרבנות בליטא בשם ר' „ברל טורצ'ר“. כפי הנראה נולד בעיירה טורץ לאביו הרב יעקב ב"ר חיים, שהיה ידוע בשם ר' „חיים טורצ'ר“. הרב יעקב היה אב"ד של טורץ ומשם עבר להיות אב"ד בקורליץ. ר' יעקב מתואר כגאון וכצדיק מפורסם.

היתה זאת משפחה של גדולי ישראל, עד לר' מרדכי (מהר"ם) יפה בעל ה„לבישים“ לפי מקור אחד היה ר' יעקב ב"ר חיים דגן גיסו של זקדוש והטהור המפורסם ר' נחום מטשרנובל (עיירה מחוזית בצפון ווהלין המזרחית, בסמוך לגבולות ליטא). דבר זה ידוע לנו מתוך מכתבו של הרב מרדכי גימפל ב"ר דב־בר יפה אדמו"ר מטוריסק, שהיה מגזע בית טשרנובל. מכתב זה מובא בספר „כלילת מנורה“ (ברדיטשוב, תרנ"ב). להרב נתן הלוי רובינשטיין ואב"ד דובנה בוהלין וויניצה בפרדוליה. ר' יעקב היה חתנו של הרב ר' מרדכי אב"ד קורליץ. חתנו השני של הרב מרדכי היה הרב חיים מקוריץ אביו של הרב ישראל מיכל ישורון, שהיה מגדולי התורה וממנהיגי קהילת מינסק בה תפס מעמד נכבד במישור הציבורי-היהודי עם ראשית צמיחת תנועת ההשכלה בליטא ובווייסן. ר' דב־בר, שגדל וחונך בטורץ, לקח לו אשה מבנות המקום, רוחמה בת ר' מרדכי גימפל איש טורץ. אחיה של רוחמה היה ר' שלמה זלמן איש טורץ. אשתו צ'רטל היתה נכדת הרב ישראל זרצ'ר לבית פדוה מו"צ בוילנא משך שלושים שנה ונזכר בספר הידוע „חיי אדם“ להרב אברהם דאנציג, מו"צ באחרית ימיו בעיר מגוריו וילנא. היה מועמד לכהונת אב"ד ורב ראשי ליפו ותל-אביב והמחוז (לאחר שהרב אברהם יצחק הכהן קוק עבר לכהן כאב"ד ירושלים ורב ראשי ליהודי ארץ ישראל), אולם בשל כמה עיכובים לא יצא הדבר לפועל (כותב מאמר זה ראה בתוך מכתביו של הרב רמ"ג כמה חילופי מכתבים בין השניים בנידון זה). הרב חיים החשיב מאד את תלמידו ברל וזאת בגין למדנותו וצדקתו כאחד.

להרב דב־בר מוכן היה חיבור משלו, אשר הכיל חידושים רבים על סדר מועד וגם חיבר כמה ספרים בבאור כמה מקראי קודש. אחד מתלמידיו מיכל ישורון, מגדולי מינסק התקין לדפוס חלק מכתביו. ברם כל זה לא נדפס. אף שבידי בנו הרב מרדכי גימפל נמצאו כתבים רבים של אביו. בנו היה כל ימיו שרוי בצער, על אשר תורתו של אביו הגדול מונחים אצלו, שו"ת וחיבורים וכל אלה נשרפו בדלקה הגדולה, שהיתה בעיר רבנותו רוז'ינוי ולא עלה בידו להביאם לדפוס (מתוך הספר: „הרב מיהוד“ לבנימין בר לייב יפה, בן נכד מרדכי גימפל יפה, ירושלים תשי"ח).

בין הכתבים המרובים של ר' ברל, אשר אבדו לנו גם מספר שאלות ותשובות חשובות, שהיו בינו ובין שני הגאונים הסמוכים לטורף, ר' דוד אב"ד נובהרדוק (בעל שו"ת גליא מסכת) ור' יוסף דוד אב"ד נובהרדוק. יש לציין, שדוד הנובהרדוקאי, עם כל שנינותו וחריפותו והתחשבותו בדעת עצמו, הוקיר מאד את ברל הטורצאי.

כשר' דב"בר יפה נפטר בשנת תקפ"ט והוא כבר אז אב"ד באוטיאן (פלך קובנה) הספידו ר' דוד בהתרגשות בהספד, שנשא עליו בנובהרדוק עירו. הוא אמר בין השאר: „צרה על צרה שמענו שנעדר תלמיד חכם ונבון הרב החריף דב"בר, שהיה מגיד מישרים ומר"צ בכמה קהילות הסמוכין לקהילתנו" זאת ועוד: בתוספות ל„ספר צמח דוד“ המשוכלל (ווארשא תרי"ט), בהן ישנן הוספות של סיפורי הדורות וקורות העתים, אשר עברו מימות המחבר (ר' דוד גנו בעל צמח דוד) ועד עתה מובא גם ערך מיוחד על ר' ברל דנן וכתוב עליו: ר' דב"בר קארעליצער רב בק"ק אוטיאן היה מפורסם כגאון מובהק וצדיק והעמיד תלמידים רבים ויחס משפחתו דור אחר דור להגאון ר' מרדכי יפה גימפל בעל „הלבושים“, הרב ר' אליהו בן הרב ר' אברהם מדיאלטיץ בהקדמתו לחיבורו על הספר „אבות דר' נתן“ (תקצ"ג) מזכיר את הרב המופלג החריף ר' דב"בר, שהיה מ"מ ומר"צ בליובץ. החכם החוקר ר' שמואל יוסף פין הכליל את שמו של דב"בר יפה, שנפטר בוילנא בשנת תקפ"ט (בדרשו שם ברופאים ושם מנחתו כבוד) ברשימת נוסחאות מצבות, בבית העלמין הישן בוילנא, שהדפיס בספרו „קריה נאמנה“.

בניו של הרב דב"בר יפה היו: הרב יהושע יוסף אב"ד טוירגן (פלך קובנה) הסמוכה לאוטיאן (נפטר בתרל"ד בערך). נזכר בספר „שו"ת ציוני“ (סימן כ"ח) להרב ר' יצחק ציוני אב"ד ברוזיצה והרב ר' מרדכי גימפל אב"ד דאראצין ורוז'ינוי, מנחתו כבוד בפתח תקוה בארץ ישראל. חתנו של ר' דב"בר, ר' יעקב, שימש כדיין ומר"צ באוטיאן מקום רבנותו האחרון. בנו ר' מרדכי גימפל היה בן תשע כשנתייהם מאביו והיה מזכיר תמיד בדחילו ורחימו שם אביו. העיירה טורף היתה חביבה מאוד על רב מפורסם זה ובנתנו פעם הסכמה על ספר מחבר חכם טורצאי אחד מדגיש הוא את הדבר במיוחד. אחיו של ר' דב"בר היו: ר' צבי הירש ור' אריה לייב לבית יפה, שניהם תושבי מיר הסמוכה לטורף. אחותם של שלושת האחים האלה היתה אשת הרב החריף ר' יצחק יהושע ב"ר אשר מסלונים, ראשישיבה בעיירת מולדתו סלונים וכן בז'יטל ובאחרית ימיו דיין צדק ומ"מ במיר, שהיה ידוע בחיבורו „בית ישראל“ על הגדה של פסח. ר' יצחק ב"ר יהושע מילא בעקיפין בעת היותו כבר בעיירה מיר תפקיד של משגיח פנימי ונותן שעורים בהזדמנויות מתאימות לבני הישיבה הגדולה החדשה, שהוקמה במיר בשנת תקע"ז. ר' יצחק יהושע היה חותנו של הרב ר' אלי נח הילפרין אבד"ק אוסטריין (פלך וילנא) וסימיאטיץ (פלך גרודנה).

אין לנו פרטים מלאים על תולדות חייו של ר' ברל טורצאי. ידוע לנו רק, כי שימש

בראשונה מ"מ ומו"צ בטורף עיר אבותיו ואחר כך בקורליץ ולובץ. באחרית ימיו שימש אב"ד בקהילת אוטיאן עד לסמוך פטירתו בשנת תקפ"ט. מקום מנוחתו הוא בוילנא אליה יצא לדרוש ברופאים. ידוע לנו גם, כי מהראשונים ומהבכירים שבתלמידיו היה ר' חיים ב"ר יצחק בישיבתו הגדולה, שנוסדה בשנים תקס"ב—תקס"ג. חבריו ב"ישיבה" היו השניים הידועים ר' יצחק מ"מ אביו ר' חיים בתפקיד אב"ד ור"מ וולוז'ין ור' יצחק שורווינטר — בעתיד אחד המו"צים הראשיים בוילנא. שלושת אישי הרוח האלה נשארו ידידים כל ימי חייהם.

ר' מרדכי גימפל, בנו של ר' ברל, למד בישיבת וולוז'ין תחת פיקוחו הבלעדי של ר' יצחק האב"ד ור"מ ור' חיים עוזר גרודזנסקי (בעל נכדת ר' יצחק שורווינטר). עוד מבני משפחה זו ר' בצלאל יפה מנכבדי ראשוני תל אביב נכד ר' מרדכי גימפל יפה עמד בחילופי מכתבים עם ר' חיים גרודזנסקי (בשנים תרפ"ב — תרפ"ג). נכד אחותו של הרב דב"ר היה הגאון ר' אברהם יצחק הכהן קוק, שהיה חוקר תמיד כבוד להאי סבא קדישא ר' דב"ר יפה איש טורף.

בשנת תשי"ח יצא לאור בירושלים (בהוצאת האחים לוי — אפשטיין ושות' ז"ס עזריאל) ספר „תכלת מרדכי“. ביאורים וחידושים על פירוש הרמב"ן על התורה מאת הרב ר' מרדכי גימפל יפה — היבא לדפוס בפעם הראשונה מכתבי המחבר על ידי נכדו בן בתו הרב יעקב הכהן וואלך (בנו של ר' צביהירש הכהן וואלך אב"ד פופוליאן, קוסובה פלוצק ופינסק, שהיה חתנו של הר' מרדכי גימפל יפה. בחיבור זה נזכרו הערות וחידושים של גדולים, ביניהם „מבית הרב דוולוז'ין ר' חיים מייסד הישיבה, בניו של ר' חיים הר' ר' יצחק ור' יוסף, נכדו של ר' חיים ר' אליעזר יצחק פרוד וכן ר' דב"ר טורצר אבי המחבר. נוסח מצבתו של ר' דב"ר הטורצאי בבית העלמין הישן בוילנא ציון להרב הגדול בתורה ויראה נאה דורש ומקיים מו"ה ר' דוב בער מ"מ ומ"ץ דק"ק קארעליטש טורעץ ליובטש ואוטיאן“. הרב שמואל יוסף פין מוילנא המביא את נוסח הציון הנ"ל בספרו „קריה נאמנה“ כותב בקשר לכך על ר' דב"ר: „ט"ו שבט תקפ"ט נפטר בוילנא הרב הגדול בתורה ויראה מוה"ר דוב בער במוה"ר יעקב מ"מ ומ"ץ בכמה קהלות והשאיר אחריו בכתב יד כמה חיבורים בהלכה ובדרוש וראיתם ביד בנו הרב גימפל אבד"ק רווינוי“.

יוצאי חלציו של הרב מרדכי גימפל יפה — בנו של ר' דב"ר רב בטורף :

א. ר' יוסף יפה, שישב כל ימיו על התורה ועל העבודה. באחרונה היה גר בנובהרדוק ונפטר שם בימי מלחמת העולם הראשונה, בתו היתה אשת ר' משה אריה לייב כהנא, מנכבדי קלווריה ובאחרית ימיו — בירושלים.

ב. ר' בר יפה על שם אבי אביו (ר' דב"ר טורצר), מנכבדי גרודנה. חתנו של פישל לאפין הגביר בגרודנה ובסוף ימיו בירושלים, בנוו היו: בצלאל יפה מויתיקי תל-אביב (רחוב על שמו בתל אביב) ומרחיבי תל-אביב; המשורר לייב יפה מראשי

„קרן היסוד בירושלים“. לייב יפה למד זמן קצר בישיבת וולוז'ין מקום שם אביו — זקנו ר' ברל טורצר היה מתלמידיה הראשונים.

ג. ר' אליהו יפה זכה וזיכה את הרבים בהוציאו תעלומות כתבי יד משל אביו. הוא נפטר בסלונים בימי מלחמת העולם הראשונה, לאחר שנשרף אוצר ספריו וכן כתבי יד יקרים ובתוכם משל אביו ואבי אביו גאוני רוז'ינווי וטורץ.

ד. צבי־הירש יפה, מחכמי התורה בבריסק, חתנו של פרנס הקהלה ירוחם שץ ממקורביו של הרב ר' חיים סולובייצ'יק, אב"ד דמתא וגבאי ראשון של בית הכנסת הגדול שבבריסק דליטא. נפטר בבריסק בשנת תרפ"א.

ה. יעקב רבינוביץ (לבית יפה), שהיה איש אשכולות ובעל פה מפיץ מרגליות ממקורביו של הרב ר' אלעזר דון־יחיא. הרב ר' אברהם יצחק הכהן קוק הכירו מקרוב והיה מזכיר את שמו ברוב כבוד ויקר. ר' יעקב רבינוביץ — מנוחתו כבוד בריגה.

הרב ר' מרדכי ב"ר פסח

הרב מרדכי ב"ר פסח שימש כבר אב"ד בטורץ בשנים תרל"ב–תרמ"ד. פרטי חייו הקודמים עד הגיעו לטורץ לא נשתמרו בידינו. ידוע לנו רק, כי אביו ר' ידידיה פסח היה תלמיד חכם מובהק, גידל את בנו לתורה ור' מרדכי בחתמו את שמו מדגיש תמיד „בהרב ר' ידידיה פסח“.

ר' מרדכי הסתופף בצעירותו בישיבת מיר הגדולה. הוא השתייך לבית ר' יוסף דוד האב"ד דמיר וכשר' נח עבר מטורץ לסליב בא הר' מרדכי ב"ר פסח הנ"ל לכהן במקומו ברבנות בטורץ — תפקיד, שמילא בהצלחה משך אחת־עשרה שנה, עד עברו להיות רב ואב"ד בקהילת לונה הסמוכה לעיר הפלך גרודנה.

בעולם הרבנים התפרסם ר' מרדכי בחיבורו „דרכי מרדכי“, שהופיע בדפוס בוילנא בשנת תרמ"ג, כשהוא עדיין רב ואב"ד בטורץ. על גדלותו של המחבר וטיב הספר מעידות לנו שתי הסכמות לחיבור, שהעניקו שני גאוני מפורסמים: ר' יום־טוב ליפמאן הכהן האב"ד דמיר, בעל „מלבושי יום־טוב“ (יום כ"ט תשרי שנת תרמ"ג ל"פ) ור' ראובן הלוי אב"ד של דווינסק. הספר „דרכי מרדכי“ פרסם את שם המחבר ברחבי קהלות ליטא ובסמוך לזמן הופעת הספר עבר להיות רב ואב"ד בקהילת לונה (מחוז גרודנה), שהצטיינה בעשיריה — נדבניה וביחוד במשפחת ארקין הנכבדה, אשר הבטיחה מימון שכירותו של הרב ר' מרדכי בעיירתם ואף כיסתה הוצאות הדפוס, שהעיקו עליו בשל הדפסת הספר ואכן לספרו זה צירף המחבר „קונטרס הצבא“ חידושי תורה מאת הלמדן ר' צבי־הירש ב"ר אהרן ארקין מסלונים אבי משפחת ארקין המפורסמת בלונה, שהיה מלמדני עיר התורה סלונים בימי ר' יהושע איזיק שפירא (ר' איזול חריף) האב"ד דשם.

ספרו השני של הרב ר' מרדכי היה „חקל תפוחין“ הודן בבעיות הדרוש והאגדה ואותו חיבר בימי זקנותו, בשנת תרע"ב. ואם כי כבר זקן היה האיש והשתייך לדור הרבנים

הקודם, ידע להסתגל לרוח הזמן בשנותו את סגנונו המליצי לסגנון בהיר יותר ותוכן הדרשות שבספר זה משקף אף הוא במדה מסוימת את ההווי הדתי והציבורי של יהדות רוסיה בדור המעבר ההוא. בסופו של ספר זה צרף המחבר מערכת כללים למדניים בעניני קדשים, בה הראה המחבר את בקיאותו והבנתו גם בשטח, שלא היה נלמד אז במדה רבה כל כך בחוגים התלמודיים כשאר המקצועות הרבניים המעשיים הנחוצים לחיי יום יום בעניני דת ודין, איסור והיתר.

במסגרת דרשותיו של ר' מרדכי מובאים גם מספר הספדים, שנשא על אחדים מגאוני הדור וביניהם על גאונים, שנשא עליהם הספדו בקהל-עם בבית המדרש הגדול בטורץ. הלא המה: הרב חיים שלמה זלמן ברסלר אב"ד מיר והרב יהושע אייזיק שפירא אב"ד סלונים הידוע בשם ר' אייזל חריף, ואשר שניהם נפטרו בשנת תרל"ג (1873).

ענין מיוחד היה בהספדו של ר' מרדכי האב"ד של טורץ דאז על ר' אייזל חריף. ר' שמעון שקופ ר"מ טלז וגרודנה ואב"ד מאלטש ובריינסק, אשר שהה אז בעיר מולדתו טורץ מסר לכותב שורות אלו בהיותו בביאליסטוק, שהרב ר' מרדכי הכריז אז על שעות ביטול מלאכה בעת אצירת ההספד והשמש דמתא הכריז על-כך בחוצות העיירה ונאמר לפני משא ההספד כל פרקי תהלים במעמד כל אנשי העיירה בבית המדרש הגדול.

בתקופת רבנותו של ר' מרדכי בלונה מובא גם הספדו על הרב יוסף דובער אב"ד בריסק דליטא ור"מ בישיבת וולוויץ. בהספדו של הרב מרדכי על האב"ד דמיר – ר' חיים זלמן נכללו גם דברי אזכרה על פטירת שני גאונים ידועים בחוץ לארץ – הלא הם ר' יעקב אטלינגר אב"ד אלטונה ור' אברהם שמואל בנימין סופר אב"ד ור"מ פרסבורג, שנפטרו בסמוך לאותו זמן (בשנת תרל"ב). בנו של ר' משה סופר הגאון המפורסם. אב"ד ור"מ פרסבורג בעל שו"ת „חתם סופר“.

הרב מרדכי אב"ד טורץ, סליב ולונה הגיע לזקנה. הוא נפטר בעת מלחמת העולם הראשונה ומחוסר שיירות מצויות בשנות החירום ההן לא נודע דבר פטירתו מחוץ לעיירתו ולסביבתו ולא נספד כהלכה. אף ספרו „חקל תפוחין“ לא נפוץ היה ברבים. מפאת הדפסתו על סף מלחמת העולם הראשונה.

יש לציין, שהרב ר' מרדכי ידוע היה בביאליסטוק מכיוון, שהיה שחה שם לפרקים לרגל ריפוי עיניו אצל רופא העינים המפורסם ד"ר ל. פינס. הרופא לא היה מקבל ממנו אף פעם שכר רפואי והיה ברצון רב משוחח עמו בדברי תורה. ר' מרדכי היה מוזמן לשאת בעיר זו „הדרנים“ לסיום מסכתות הש"ס והיה לו לכבוד גדול לשאת „הדרך“ על סיום הש"ס כולו, בחברת ש"ס, אשר בבית המדרש הלמדני „גמילות חסדים“.

משה צינוביץ

גדולי תורה ותושבים נכבדים אישי טורץ

בין בעלי הבתים הנכבדים בשנת תר"ל (1870) בטורץ אנו מוצאים את המיוחס הגדול ר' יעקב חיים ב"ר שמואל מייזל. מוצאו היה מלוב"ץ והורדוק (פלך וילנא). היה בן אחיו של ר' אליהו חיים מייזל אב"ד לודז' והשתייך גם למשפחת באקשט-באקשטאנסקי הנודעת, שעמה נמנו אישי רוח מפורסמים ביהדות רוסיה בתחומי הרבנות, הלמדנות והעסקנות הציבורית ובדור האחרון גם בשטחי המדע והציונות המדינית. בין אלה נמנו: הרב הנגיד ר' שמואל באקשטאנסקי מתלמידיו הראשונים של ר' חיים מוולוז'ין בישיבה הגדולה, שיסד בעיירתו בשנים תקס"ב—תקס"ג וכן המלומד הידוע הפרופסור באקשט בפטרבורג (כעת לנינגרד).

ר' יעקב חיים מייזל, איש טורץ, הדפיס מחדש בשנת תר"ל בדפוס יצחק גולדמן בוורשה את הספר „דרוש נאה" למהר"ל מפראג על חשבוננו הוא וזה לזיכוי הרבים „יען כי הראשונים תמו ואזלו להם". ובאו בהסכמותיהם על הוצאת חדשה זו דודו ר' אליהו חיים מייזל וכן האדמו"ר המפורסם בפולין ר' יעקב דוד מאמשינוב. מטרת שתי ההסכמות היתה, שלא להשיג גבולו של ר' יעקב חיים הטורצאי בזה בהדפסת ספר זה מחדש במשך חמש שנים.

הרב ר' אליעזר מטורץ מו"צ באיישישוק

למד בישיבת מיר. יצק מים על — ידי דודו (אחי אמו) הגאון ר' אברהם שמואל (יליד טורץ) בעיר הפרושים איישישוק. כן הסתופף שנים אחדות בקיבוצי תורה שונים בנובהרדוק.

לימים לקח אותו דודו לשמש כדיין בעיר רבנותו איישישוק. בתפקיד זה נשאר ר' אליעזר כל ימי חייו עד ליום פטירתו, סמוך לשנת תרנ"ו (1896). ר' אברהם שמואל החשיב מאד את ר' אליעזר ואמר עליו: „אם בן אחותי זה יושב בדין תורה הריני בטוח, שיצא פסק דין אמת לאמיתו". בספר „משאת משה" מהרב משה צבי בן יעקב הכהן, אנו מוצאים דברי הספד על הרב אליעזר הטורצאי. הוא מציין אותו כ„צדיק הנודע למשגב בצדקתו וחסידותו ופרישותו". ושהיה מתעניין בפרושים שלמדו באיישישוק, זמימי נעוריו והלאה המית עצמו באהלה של תורה.

ר' דוד טבלי

ר' דוד טבלי נולד בטורץ בשנת תקנ"ד, לאביו ר' משה. בהיותו כבן חמש עשרה נמצא כבר בישיבת וולוז'ין ויצק מים על ידי ר' חיים מייסדה של ישיבה זו. ר' דוד טבלי כותב בעצמו על כך: „ויהי בימי עלומי, אנכי בדרך נחני ה' בית אדמו"ר הגאון החסיד רבנו חיים. שמה קבעתי תלמודי בישיבתו... שמה ינקתי משדה תבונתו ומזיוו חכמתו אורו עיני ומאתו קבלתי דרכי הפלפול והעיון הישר להבין ולהעמיק בש"ס ופוסקים (בהקדמתו לספרו „בית דוד“).

בגיל עשרים וארבעה אנו רואים את ר' דוד כמלמד גפ"ת (גמרא, פוסקים, תוספות) בבית העשיר הקבלן המפורסם שמעון זימל הלוי אפשטיין בלמדו את בנו יהודה אידל. סמוך לאותו זמן היה ר' דוד לאב"ד של סטויבץ, שם פעל עד שנת תר"ט. בשנת תר"ט נתקבל כ„מד"א“ (מרא דאתרא“) בקהילת מינסק. בשנת תרי"ד הופיע חיבורו הראשון של ר' דוד טבלי „בית דוד“.

הוא הצטיין גם כדרשן בשדה חקירת הדת. ערך רב נודע גם לחבורו השני „נחלת דוד“, שיצא לאור שלש שנים אחר פטירתו (תרכ"ד). חתנו הרב משה יהודה לייב, אשר שימש בפניו בהוראה בסטויבץ עמל אחר כך בהדפסת ספרו „בית דוד“. הוא נפטר בשנת תרכ"א בגיל ס"ז.

**

בשנת העשרים וחמש לחייו נתמנה ר' דוד טבלי לרב בעיר סטויבץ. חי שם חיי עוני וצער. פעם אחת — מספרים — ישבו אצלו ראשי הקהילה והתייעצו עמו בעניני ציבור, הרבנית כבדה את האורחים והעמידה לכבודם על השולחן קומקום של תה וכוסות. משיצאה ראה רבי דוד טבלי שאין סוכר על השולחן, קרא לרבנית ואמר לה: — שכחת להביא סוכר. יצאה הרבנית — ולא חזרה. תיוך רחף על שפתי רבי דוד טבלי. והוא פנה אל המסובים ואמר להם: סלחו לי רבותי מתחילה חשבתי: אולי שכחה הרבנית להכניס סוכר, אחרי כן אמרתי בלבי: שמא הלכה לחנות לקנות סוכר. עכשיו אני מבין שאין לה פרוטה בכיס ועל כן אין גם סוכר בבית. הבה נשתה תה בלי סוכר... לעת זקנתו נבחר והורם להיות רבה של מינסק, והיתה אשתו הרבנית אומרת: — הרבנות, זוהי פרנסה טובה, אבל דא עקא; משיגים את הלחם בשעה שאין כבר שניים...

רבי דוד טבלי היה איש אשר רוח בו, בעל לב טוב ונשמה עדינה. בדעתו היה חזק מצור, אבל יחד עם זה היה רב חסד וחנינה; ומספרים, כי פעם באה אליו אשה עניה ובידה תרנגולת שחוטה, שלא נמצאה בה מרה. טעם רבי דוד טבלי את הכבד בקצה לשונו, לפי ההלכה, ולא הרגיש מרירות. פנה אל האשה ואמר לה: — אני איני מרגיש טעם מר, שמא תטעמי את? נאנחה האשה ואמרה: — רבי, לי מר במדה שאי אפשר

לתאר... נתכוון לבו של רבי דוד טבלי, נאנח אף הוא ואמר לה: — בתי, אם מר לך — כשרה...

(לפי הרב י. ל. מימון, שרי המאה, חלק שני, מהדורה רביעית, הוצאת ספרים אחיאסף בע"מ, ירושלים תשי"ב עמ' 203—204)

הרב ר' יצחק ראבין

היה בנו יחידו של ר' דוד טבלי רבין יליד טורף. כשנפטר ר' טבלי השאיר את הבן זקונים בגיל שנתיים ומחצה. ר' יצחק נולד לו מאשתו השניה בת ר' יהושע אלטשולר אב"ד טשאוס (פלך מוהילב). ר' יצחק רבין הילד נתגדל ונתחנך בבית גיסו בעל אחותו ר' משה יהודה לייב. הוא נשא לאשה את בת הרב שאול פדובה אב"ד ווילקומיר. תודת המלצת קרובי אביו נתקבל ר' יצחק רבין כרב בטורף עיירת מולדת אבותיו. הדבר היה לאחר צאת ר' פסח בר ידידיה מטורף ללונה. הוא שהה בטורף רק זמן קצר ומשום מה עזב את העיירה וחזר לבית הותנו בוויילקומיר. בשנת תרנ"ו נתמנה ר' יצחק למו"צ ראשון במינסק (השני אחרי המד"א ר' אליעזר רבינוביץ) הצטרף לתנועת „המזרחי“. ר' יצחק נפטר במינסק בשנת תר"פ (1920).

הרב אברהם שמואל

הרב אברהם־שמואל נולד בשנת תקס"ט בערך בטורף, לאביו התורני יהודה לייב, היה מתלמידיה הראשונים של ישיבת מיר, ולמד אחר כך תורה בנובהרדוק ובמינסק. בנובהרדוק היה תלמיד־חבר להרב אלכסנדר זיסקינד לבית הרכבי. תקופת זמן מסוימת למד אצל בן עיירתו טורף בשטויבץ הלא הוא הרב דוד טבלי, שהבחין בגדולתו של ר' אברהם שמואל בבואו לבקר אצל בני משפחתו בטורף ובעת התוודעותם יחד הורה לו את הלימוד העמקני. בשנת תקצ"ט אנו רואים את ר' אברהם שמואל כרב — אב"ד בסקידל. הוא בא משם בשו"ת ארוכה בספרו „עמודי שמואל“.

בשנת תר"ז היה רב בקהילת אישישוק ושנת תרט"ו רב ברוסינו (עיירה מחוזית בפלך קובנה). בשנת תרי"ז חזר ר' אברהם שמואל לאישישוק. עני מדוכא היה ר' אברהם שמואל. לא השיגה ידו לבגד חם לחורף אך דלתות ביתו פתוחות היו בפני כל אדם משך כל ימות השנה. מרוב צדקתו לא היה ר' אברהם שמואל חותם „אב"ד או „חונה פה ק"ק“ כי אם את שמו האישי בלבד ותו לא ר' אברהם שמואל היה ידוע חולי ונתנסה ביסורים.

ר' אברהם שמואל נפטר בפאלאנגען שעל חוף־הים, א' באלול תרכ"ט (1869) בהלכו שם להתרחץ בים לצרכי רפואה ושם מנוחתו כבוד. הוא היה בן ששים ופטירתו הסעירה את כל העיירות ומחוצה להן. הובאה ידיעה על כך בה „מגיד“. בסמוך לאותו זמן

נפטר ר' שלמה קלוגר ראב"ד ברודי שבגליציה. ורבני ליטא הספידו בעירותיהם את שני הגאונים האלה — גם יחד.

הספד על הצדיק ר' אברהם שמואל אנו מוצאים בספר „אהבת דוד“ (דרוש ז') להרב ר' שלום דוד מאירוביץ. רב זה, אשר שימש את הרב ר' אברהם שמואל ברוסייני מתבטא עליו במלים אלו: „מי שלא ראה את גודל צדקתו וטהרת פרישותו וענוותנותו לא ראה קדושה מימיו, כי לא אכל שום אכילה, בלתי אם כי מישחו יהיה אורח על שולחנו. והוא האיש אשר היה רחים רבנן ומקורב לכל צורבא מרבנן. ודינו היה אמת לאמיתה של תורה, היתה הכל במתינות ובהתבוננות. ומחשבתו היתה ללכת לארץ הקדושה. והיו בכל הארצות הספדים וגם אני הייתי בין המספידים והספדתי אותו ביחד עם הגאון ר' שלמה קלוגר.“

* * *

פעם פרצה דליקה בעירה אישישוק, אדם אחד בעברו אותה שעה ברחוב הבחין בקרן אור, שבקעה מבין סדקי תריסי חלוננו של הרב. הוא דפק בדלת על מנת להעיר את בני הבית ולהזהירם בפני הסכנה הנשקפת להם. הוא נדהם, כשפתח, הופיע הרב, כשהוא עטוף תכריכים. אחר כך נודע, שבכל חצות לילה היה הרב קם משנתו, מתעטף בתכריכים ולומד תורה עד אור הבוקר; אמצעי נפלא להשתחרר מהיצר־הרע, על ידי הזכרת יום המיתה.

(מהספר חפץ חיים ופעלו להרב מ. מ. ישר, כרך שני, הוצאת „נצח“ תשי"ט).

עושו של „רב מטעם“...

בהיותו רב ברוסייניו אירע, שבבוקר של שבת אחת הקדים „הרב מטעם“ לבוא לבית הכנסת. הוא התיישב במקומו הקבוע של הרב, בכותל המזרח ליד ארון הקודש. הציבור, שירא מפניו, לפי הכלל של „הו זהירין ברשות“, הבליג בכל כחו על קצפו, כשהרב, ר' אברהם שמואל, בא לבית המדרש התיישב מאחורי הבימה. לאחר קריאת התורה הכניס החזן את ספר התורה לארון הקודש ושכח לקרוא את תפילת „הנותן תשועה“ ל„צאר“ הרוסי ולבני־משפחתו. „הרב מטעם“ לא הרגיש אף הוא בכך. לפתע זינק אליו חייל ניקולייבי ותיק וצעק חמס על שנתן לדלג את התפילה לשלום ה„צאר“ ועוד טרם ש„הרב מטעם“ הספיק להתנצל כיבדהו הלה בסטירות לחי. במקום התחוללה מהומה ועוזריו של „הרב מטעם“ הזעיקו את המשטרה, שאסרה את החייל על הפרעת הסדר הציבורי והתקפת הרב, שהנו פקיד ממשלתי. הנעצר תקיף היה בזעמו והמשיך לצעוק, שלא ירשה לזלזל בכבוד הקיסר הרוסי, אותו שירת בנאמנות משך עשרים וחמש שנה רציפות...

קצין המשטרה התבלבל ומיהר להודיע על כך למושל המחוז והלה קרא אליו לחקירה את „הרב מטעם“ ואת החייל לשעבר. „הרב מטעם“ נשאל כיצד הרשה לבצע

„פשע“ שכזה. ובדלית ברירה התנצל בטענו, שהוא ישב רחוק מהבימה ולא שמע. בהללו את החייל הזקן על נאמנותו ל„צאר“ פקד המושל על „הרב מטעם“, שמעתה ואילך, לשם מניעת טעויות דומות בעתיד על „הרב מטעם“ לשבת בקביעות ליד ז'חזון בקרבת הבמה...

(סיפר ע"י ה„חפץ חיים“ לתלמידיו על הר"הג ר' אברהם שמואל).

ר' דוד דויזובסקי

ר' דוד איש טורץ היה במשך עשרים וארבע שנים שד"ר (שלוחה דרבנן: משולח) של המוסד הידוע „ועד הכללי של קופת מאיר בעל הנס“ מירושלים בתחום המושב של יהודי רוסיה — סניף פלכי וילנא זאמוט וקורלאנד—לופלאנד. סמוכין לדברינו אלה מודעת אבל, שנדפסה בעתון העברי היומי „הצפירה“ שהופיע בוורשה, מיום כ"ד בסיון תרס"ד (1904, מספר 123): „מטעם משפחת השד"ר הנ"ל מודיעים, שראש משפחתם השיב רוחו לאלקים בוורשה בשנת הששים ואחת לימי חייו לאחר ניתוח שנעשה בגופו. והם מבקשים את קרובי המנוח בני טורץ המתגוררים בוורשה ומכיריו לבוא להלווייתו מבית החולים היהודי אל שדה הקברות היהודי ברחוב גנשה“.

ר' אליקום גצל הורוויץ

היה דור תשיעי לבעל השל"ה (הגאון ר' ישעיה הלוי הורוויץ, מחבר הספר „שני לוחות הברית“) ולפי זה דור אחר דור מגזע רבנים ואישי רוח מפורסמים בישראל. אביו ר' יצחק הלוי, היה מו"צ בקאלם, שבזאמוט הליטאית, שנחשבה למטרופולין לתורה ולמוסר ברחבי ליטא. אבי אמו של ר' אליקום גצל היה ר' אליקום גצל אב"ד בקאלם. היה בעל הוראה מובהק; היה מכונה בעל השלחן הערוך. עצם פעילותו כאב"ד בקאלם הרימה עוד יותר קרנה של קהלה זו (נפטר בשנת תרל"ג). ר' יצחק הורוויץ חתנו של האב"ד ר' אליקום גצל עבר אחר כך להיות רב ואב"ד בראדזיובילישקי ושם נולד לו בנו ר' אליקום גצל (השני).

יש לציין ליחסו של ר' אליקום גצל הטורצאי עוד פרט מאלף. ר' יצחק אביו היה בנו של ר' ברוך שמריה. אביו של ר' ברוך שמריה היה מעשרת תלמידיו הראשונים של ר' חיים בישיבתו הגדולה, שהקים בעיר וולוז'ין. ר' יצחק היה בנו של הרב אליהו אב"ד קורליץ ור' אליהו היה בנו של הרב ר' אליקום גצל אב"ד של לכוויטש (מחוז סלוצק). ר' יצחק השני, אביו של ר' אליקום גצל איש טורץ שמע שיעור בצעירותו בשנת תר"ב בוילנא בישיבה שבקלויז הקברנים (גחש"א — גמילות חסד של אמת) מפי דודו ר' אליקום גצל והשיא לו את בתו לאשה.

ר' אליקום גצל השני איש טורץ, בנו של ר' יצחק הלוי הורוויץ היה מצד אמו

ממשפחת קצנבלוביגן. משפחת הורוויץ זו האב והבן ר' יצחק ור' אליקום גצל היו קרובי משפחה של ר' אליהו ברוך קמאי אב"ד ור"מ דמיר ומקודם בקורליץ. הסמוכות שתיהן לטורץ. הגאון ר' אליהו ברוך קמאי זיווג את ר' אליקום גצל עם בת נכבד אחד מטורץ ויהי לתושב טורץ ונמנה על טובי למדניה. לר' אליקום גצל היו עמו עוד בכתובים חידושים בגפ"ת ובדרך שו"ת וחידושים באגדה וכל זה לא ראה אור הדפוס. ר' אליקום גצל חיבר שלושה ספרים.

חיבורו הראשון, שהופיע בוילנא בשנת תרס"ב, והוא כבר „יושב בעיר טורץ“ הוא הספר „כבוד חכמים“. בהקדמתו לספר זה מביא הוא פרטים מיחוסו הרבני המפורסמת מזאמוט עד לטורץ. ספרו השני „תורת המצוה“, הופיע בשנת תר"י. ספרו השלישי הוא „זכרון ירושלים“ (וורשה תרע"ב), שיש לו משמעות אקטואלית במיוחד עתה עם שחרור ירושלים השלמה.

האב והבן ר' נחום ור' אליהו חיים לבית רבינוביץ

ר' נחום רבינוביץ נולד בוילנא להרב ר' משה. אביו של ר' משה, ר' שלמה זלמן, שימש כמ"מ ומו"צ וילנא. תפקיד זה מילא אחר כך בנו של ר' שלמה זלמן, ר' חיים. שהיה לפני כן אב"ד בסרהיי. משפחה זו היתה משפחה „מתנגדית“ מובהקת וגילתה פעילות רבה במאבק עם התנועה החסידית, שהחלה אז לחדור גם לליטא ולנפות רוסיה הלכונה המערבית. את ר' חיים, אחי אביו של ר' נחום הרב הטורצאי, בחר רבנו אליהו לשלוח למדינת ליטא. נוסף לכך היה גם עמיתו של ר' רפאל הכהן המבורגר, שהיה לפני כן ר"מ ורב גליל מינסק וכן בוויילקומיר לדבריו לא נלחם ר' רפאל במרץ רב ביותר בתנועת החסידות.

על ר' נחום, האב"ד של טורץ לא נותרו בידינו כל מקורות שהם, אולם יש לשער שגם הוא, כדודו אחי"אביו, נאבק בחסידות וטורץ נשארה על כן עיירה „מתנגדת“ קיצונית ביותר כל ימי קיומה, בעוד שבמיר שכנתה כבר נוסדה אז תנועה חסידית משל הרבי ר' מרדכי האדמו"ר בלכוויץ ולחסידים כבר היה „שטיבל“ ומשך הזמן התארגנו שם שלוש קבוצות של חסידים: קוידנוב, סלונים וליובאוויטש, אך בטורץ לא היה קיים מעולם אפילו מנין מצומצם של חסידים. קרוב לודאי, שר' נחום שימש כאב"ד טורץ, לאחר שר' ברל יפה עבר מטורץ לקורליץ. בעת ההיא כבר היתה קיימת הישיבה הגדולה במיר, אליה נסעו צעירים רבים מטורץ ובשל קרבתה — בקבוצות יותר גדולות מאשר לולוזין והיו כאלה מהמוכשרים שבהם, שלאחר מספר שנות לימוד במיר, עברו לישיבת וולוזין.

ר' אליהו חיים רבינוביץ מילא מקום אביו ר' נחום בתור אב"ד טורץ. כרבים בעולם הרבנות ובספרותה הנציח ר' אליהו חיים את שמו בחיבורו „אדרת אליהו“ על הלכות שחיטה וטריפות. ספרו זה כולל שני חיבורים: א. „יד אליהו“, ב. „מקור החיים“, המחבר העדיף לפרסם תחילה את החלק השני על הלכות טריפות, שהוא יותר שימושי ויותר נחוץ למורי איסור והיתר וזכה להוציאו לאור עוד בחייו בשנת תר"כ בוילנא. החלק הראשון על הלכות שחיטה יצא לאור בשנת תרנ"ד, כחמש-עשרה שנה אחרי פטירת הרב המחבר ובצמוד לו החלק השני הנ"ל, שנדפס מחדש, כיוון שאזל משוק הספרים סמוך להופעתו. בהדפסת החלק הראשון טיפל רבה של הורודישץ, הרב רובינשטיין, אשר התקין כתב-יד זה לדפוס בצירוף הערות משלו.

ר' אליהו חיים רבינוביץ לא זכה לבנים ועמו נפסקה שושלת הרבנות של בית אביו בטורץ והסביבה, הוא נפטר בערך בשנת תרכ"ט. אשתו האלמנה נשארה בודדה בטורץ בחיותה אחרי בעלה עוד רבות בשנים. היא נפטרה בטורץ בתקופת כהונת רבנותו של הרב ר' יצחק יוסף רבינוביץ. הוא הספידה בלווייתה ובני העיירה ליוו בהמוניהם את הרבנית הנכבדה הזקנה למקום מנוחתה האחרון בבית העלמין היהודי בטורץ. במעמד זה ציין הרב המספיד את הרב ר' אליהו חיים, שהנציח את שמו בעולם הרבנות על ידי ספרו הנפלא „אדרת אליהו“ ודיבר בשבח הרבנית המנוחה, שעזרה לבעלה הרב בכך, שאיפשרה לו לעסוק יומם ולילה בלימוד התורה.

ר' נח רבינוביץ

נולד בשנת תקפ"ט בעיירה ז'טל לאביו התורני המופלג ר' יחיאל מיכל. עוד בילדותו הצטיין בכשרונותיו הנעלים. בגיל שלוש עשרה ידע בעל פה את כל המסכתות של שני הסדרים נשים ונזיקין. אחר כך למד בוולוז'ין ויצק מים על ידיו של הר"מ ר' יוסף דוב סולובייצ'יק. הוא הושפע מדרך הלימוד החריפה והיה לאחד המיוחדים, שבאנשי סודו. עמד לצדו של ר' יוסף דוב סולובייצ'יק, בימי הבירור הגדול על ניהול הישיבה והיה ר"מ ראשון שם.

ר' נח הצטיין עוד בצעירותו כחריף גדול ומחדש מופלג בסוגיות הש"ס ומפרשיו. אחר-כך בא למיר, השתלם שם בהוראה וברבנות אצל האב"ד דמתא הרב ר' חיים זלמן ברסלר ופסק לפניו שאלות בעניני דת ודין, איסור והיתר.

בשנת תרכ"ה נתקבל מורו ורבו ר' יוסף דוב סולובייצ'יק להיות רב ואב"ד בקהילת סלוצק ולקח לו כעוזרו בדיינות ובהוראה את ר' נח. ר' נח הושפע גם מדרשותיו של הרב יוסף דוב סולובייצ'יק, שהצטיין כידוע גם במקצוע הדרוש והחל לדרוש שם בהצלחה בבתי המדרשות שבעיר והראה את כוחו גם בחקירה דתית ובמחשבה ישראלית וכמחדש-מבריק גם בתחום זה. ר' נח היווה אז כח גדול מתחרה עם עמיתו המטיף

הידוע צבי הירש דיינוב, איש סלוצק, שדרשותיו כבר נאמרו לפי רוח הזמן, מתוך אהדה בולטת למשכילים למורת רוחו של הרב יוסף דוב. ר' נח ידע להגיב כדבעי על דרשותיו של דיינוב ורובם של הנוהרים לדרשותיו אחרי מטיף זה החלו להתרחק ממנו. בשנת תר"ל (1870), לאחר פטירת הרב ר' אליהו חיים רבינוביץ אב"ד דטורץ, נתקבל ר' נח במקומו לאב"ד עיירה זו (הוא שינה את שם משפחתו לרבינוביץ). כאמור יצאו לו, לר' נח רבינוביץ, מוניטין עוד בהיותו רב בטורץ כגאון וכדרשן מובהק בעל פה ובכתב. כשנתעורר רעיון ישוב ארץ ישראל היה ר' נח מהראשונים שנתן ידו לכך ודרשותיו חדרות ברוח זו. אולם במשך הזמן הסתייג במידת מה מתנועה זו. מאוחר יותר דובר שהרב נח רבינוביץ ישוב לפעול מחדש בתנועה הציונית עם היווסד תנועת „המזרחי“ בשנת תרס"ב בוילנא, אך הוא לא זכה לכך ונפטר פחות משנה לפני יסוד תנועה זו.

כשנודע על פטירתו נשא עליו הספד מיוחד בבית המדרש האב"ד דמתא הרב ר' יוסף יצחק רבינוביץ.

ר' נח רבינוביץ התפרסם בעולם הרבנות והדרשנות בשל ספריו: „התורה והמצוה“ (וילנא תרכ"ד); שו"ת „מי נח“ (תרמ"א); ספרו השלישי הוא „תולדות נח“, ספר גדול האיכות והכמות במערכת הדרוש. ספרו השלישי יצא לאור בשלושה חלקים בזה אחר זה בשנים תרמ"ב, תרמ"ט ותרס"ב וכולם זכו להערכה בחוגי הרבנים, חובבי תורה ובעולם הדרשנות וההטפה. בענין ספרי הדרוש של ר' נח רבינוביץ, שחלק גדול מהם השמיע מעל במת בית המדרש הישן דטורץ נאמנה עלינו עדותו של הרב הדרשן הנודע, ש.י. גליקסברג הכותב בספרו „הדרשה בישראל“: ספר זה (תולדות נח) זכה להתקבל ע"י הרבנים והדרשנים כספר שמושי, ממציא חומר לדרשה, עליו התחנכו כמה רבנים צעירים בחכמת הדרשנות.

ר' משה יהודה לייב

נולד בטורץ בשנת תק"פ (1820), למד בישיבת מיר והצטיין בחריפותו ובקיאיותו במדותיו הטובות. הגאון ר' דוד טבלי, שהיה בא לטורץ לביקורי משפחה שם בו עינו ולקח אותו להיות חתנו.

אחרי פטירת חותנו בשנת תרכ"א נתמנה ר' משה יהודה לייב כמו"צ רשמי קהלתי במינסק. אחד מהשלישיה שכיהנו אז כחברי הבית דין הקבוע בקהלת מינסק והצליח בדרכו זו. ידוע חיבורו של ר' משה יהודה לייב „מלי דנוקין“, שפורסם בשנת תרל"ג. ספר זה נתקבל בעין יפה בעולם הרבנות והישיבות.

ב„המליץ“, (גליון 137 משנת 1889), פורסמו לאחר פטירתו, שורות אלו:
אבדה גדולה, שאינה חוזרת אבדה עירנו ביום עש"ק חוקת (כ"ט סיון תרמ"ט)

גווע ויאספּ אל עמיו הרב המו"צ הגאון, הצדיק ומצוין במדות תרומות ויקרות ר' משה יהודה לייב הינדין זצ"ל.

הרב הגאון הזה עוד בימי עלומיו הצטיין בכח זכרונו ובקיאותו ושקידתו עד להפליא. תורתו הייתה אצלו כמונחת בקופסא. תלמודו בידו היה כשולחן-ערוך בכל עת מצוא. ש"ס בבלי וירושלמי, פוסקים ראשונים וספרי שו"ת לאין מספר וכרוב בקיאותו כן היתה ענוותנותו גדולה ומדת טובו ומזגו היקר; מעודו לא כעס ולא הקפיד על שום איש. היה מעביר על מדותיו מאד, דבורו היה בנחת עם הבריות דעת כל היתה נוחה ממנו בכל הענינים. בין בדיני תורה והלכה בין בדיני ממונות, כי התרחק מאהבת הכבוד והבצע עד הקצה; מטבעו היה מצניע לכת ונחבא אל הכלים. כל משוש דרכו וחפצו ראה מלבד טרדותיו בעסקי הלכות, לטרוח ולהתעסק גם במילי דמתא, להטיל שלום ולעשות תיקונים על יסודות נאמנים בכל דרכי העדה הכלל. כאשר טרח ויגע הרבה עד שהעמיד על תלו את בית הכנסת-אורחים דפה. אם אמרתי לבאר ולספר כל שבחי הרב הנעלה הזה, כפי שידעתי באמת, יקצר הגליון. אך בקצרה אומר כי הוא היה מבני עליה שהמה מעטים ומהאשכולות שנכיר ערכם רק אחרי שיקטפו בלי עתם. תביב ורצוי היה לכל מפלגות בני עירנו ורעה את צאן עדתו במקל נועם כ"ח שנים אחרי מות חמיו הגאון המפורסם ר' דוד טבלי בעל ס' „בית דוד“ ו„נחלת דוד“ ואף כי הניח אחריו בנים, בכל זאת לא בנקל תוכל עדתנו להתנחם על האבדה הגדולה הזאת.

כמעט כל בני העיר מקטן ועד גדול נהרו אחרי מטתו ללוותו לבית עולמו ולחלק לו את הכבוד האחרון. לפני כן הכניסו את ארונו לבית הכנסת של חברה-קדישא ובחצר בית העלמין נשאו עליו מספד מר רבנים מצוינים ואנשי שם. כל העם געה בבכיה ומכל עין נגרה מאין הפוגות.”
(על החתום גדליהו היילפרין).

בשנת תר"ע הדפיס ר' משה יהודה לייב גולדברג מסמילוביץ מחדש את הספר „דברי אמת“. המו"ל הנ"ל סובב בעיירות ישראל לקבל חותמים לספרו זה. במסגרת סיבובו זה עשה גם בטורף ואלה הם הנכבדים מתושבי טורף אשר שמותיהם מופיעים ברשימה זו: הרב הגאון ר' יוסף יצחק עבור בית המדרש, בית המדרש החדש ע"י י"מ לובצ'נסקי, הרב ר' אברהם משה שעסטאקאנין, הרב ר' אליקום געצל (הורוויץ), ר' מרדכי שמראל אורזשכובסקי (פרנס הקהלה ועסקן ועד הישיבות ערב השואה), ר' שלמה חיים טריביצקי ר' נחום זאב וואלפאוויץ, ר' נתן בליאכער ור' עקיבא סלוצקי.

בעלי בתים נכבדים בטורף בשנת תרע"ב, שנתיים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. חותמים מאנשי עיר טורף יע"א... שעשו לי הטוב הזילו מכיסם לסייעני בהוצאות הדפוס על ספרי זה „זכרון ירושלים“ הרב אליקום געצל הורוויץ.

הרב הגאון ר' יוסף יצחק נ"י האבד"ק, הרב ר' אברהם משה (שסטוקנין), ר' אוריה ב"ר יוסף, ר' אהרן ב"ר חנן, ר' אליהו מאיר ב"ר זעליג הלוי, ר' ברוך בר ראובן, בית המדרש הישן, בית המדרש החדש על ידי ר' משה לובצ'ינסקי, ר' גד בר ישעיהו, ר' טוביה בר משה חיים, ר' יצחק ב"ר ש"צ הכהן, ר' ישראל ב"ר מאיר הלוי, ר' יצחק יוסף בר נתן נטע, ר' יוסף בר אברהם, ר' יקותיאל בר חנינא, ר' לייב בר מרדכי מזארעצע, מרת חשא ב"ר דוד יעקב (שנפטר ג' אדר תרס"ז), ר' משה בר יוסף נדב עבור זוגתו פייגיל, מרת רינא ב"ר קאפיל נפטר תרע"א, ר' מרדכי בר זלמן ברמן, ר' מיכל בר ישעיהו, ר' משה בר יצחק, ר' משה ב"ר שמואל יוסף הלוי, ר' מרדכי אפשטיין, ר' נח בהר"ר ניסן שבת, ר' נתן ב"ר יעקב (בליאכער), ר' נחום זאב ב"ר אברהם, ר' עקיבא בר ישעיהו, ר' שלמה ב"ר יהושע דוב (טרבייצקי), ר' שמואל ב"ר זימל, ר' שלמה ב"ר דוד הלוי, ר' שמואל יוסף ב"ר זלמן הלוי. מכרו על קבלת חזן-שוחט בטורף בשנת תרע"ג (1913), פורסם בשבועון החרדי „המודיע“ תרע"ג, ט"ז אייר: ..אנחנו החתומים מטה באיכת עירנו טורף מודיעים על דבר נחיצת ש"צ ושר"ב בעירנו. כל מי שמסוגל להתקבל ולהפיק רצון יפנה מראש על פי האדרעסא (הכתובת) הרשומה למטה ויודיעו לנו על כל הפרטים. חברי הוועדה הרשמית לקבלת מועמד מתאים הם: הרב המקומי ראבינוביץ, גבאי בית המדרש הישן יצחק הכהן, מיכל סלוצקי, גבאי בית המדרש החדש אורז'כובסקי שמואל מרדכי.

לייב סאפאזניק

צום אנדענק פון צוויי רבנים

איך געדענק בין היינט די געשטאלט פון אלטן טורעצער רב, ר' יוסף יצחק ראבינאוויטש און פון דעם דאָן יונגן רב, ר' שמואל מאַרקאוויטש. נאָך דער שריפה פון דער אַלטער שול און דעם רב'ס הויז, האָט זיך הרב ראבינאוויטש צוזאַמען מיט זיין פרוי אַריינגעצויגן אין אַ צימער ביי אונדז אין הויז. דאָרט איז שפעטער געשטאַרבן דער רב און אויך די רביצין. הרב ראַבינאוויטש איז געווען אַ מענטש אַ „הדרת פנים“. ער האָט אויסגעזען פאַטריאַכאַליש און די שטריכן פון זיין געזיכט זענען געווען העכסט איידעלע. ער האָט געשטאַמט פון אַן אַנגעזענער ווילנער פאַמיליע. יומם וויליאַ איז ער געזעסן איבער ספרים און כַּגעדענק זיינע דברי־תורה און שיחות־חולין מיט מיין פאַטער ז"ל. איך דערמאָן זיך, אַז ווען איינמאַל כִּבִּין געזעסן און געלייענט אַ העברעאישן ראַמאַן־בוך איז דער אַלטער רב צו מיר צוגעגאַנגען, אַ בלעטער געטאַן דאָס בוך און געפרעגט מיך שטילערהייט: „לייבע, פאַרוואָס פאַרנעמסטו דיין צייט מיט אַזעלכע ביכלעך. דאָס איז גוט אפשר פאַר די און די.. און האָט דערביי אויסגערעכנט די נעמען פון אַ רייע עלטערע מיידלעך, וואָס האָבן זיך געהאַלטן פאַר „אַריסטאָקראַטעס“.

דו דארפסט לייענען ביכער מיט א מער טיפערן אינהאלט. דער רב האט מיך נישט געמוסרט, נאר געמאכט זיין באמערקונג מיט גרויס פריינדלעכקייט. מער האט ער מיט מיר וועגן דעם ענין ניט גערעדט.

נאך זיין פטירה איז אלס רב פון אונדזער שטעטל נאמינירט געווארן זיין איידעם (זיין טאכטער עטלס מאן), הרב שמואל מארקאוויטש. די צוויי זין זיינע זענען שוין געווען רבנים אין אונדזערע קהילות. הרב מארקאוויטש איז געווען אן אונדזער טיפ מענטש. אויסער דעם, וואס ער איז געווען א גרויסער בן-תורה, איז ער געווען גוט באהאוונט אין דער מאדערנער קולטור און בכלל — אן אינטעליגענטער היינט-וועלטלעכער מענטש און אויך א גאט-געבענטשטער צראטאר און אן איבערגעגעבענער געזעלשאפטלעכער עסקן.

צוואמען מיטן הרב מארקאוויטש איז מיר איינגעקומען אפירן מיט דער קהלשער קיך, פאר קינדער, וואס איז אויסגעהאלטן געווארן דורך די „דזשאַינט“ געלטער פון אַמע-ריקע. מען האט אונדז געשיקט פראדוקטן און די דאזיקע זענען געווען פארשלאסן אין א פאר צימערן פון קאבאקס הויז. איך וועל קיינמאל ניט פארגעסן ווי פינקטלעך און איבערגעגעבן איז געווען הרב מארקאוויטש צו דער דאזיקער ארבעט. אפילו קיין לויט פון די פראדוקטן האט ניט געטארט פעלן. די קיך איז געווען בלויז פאר קינדער אין מיר האבן געטאן אלעס פון אונדזער זייט, אז די „מעניו“ זאל אפט געטוישט ווערן. מען האט אויך דערלויבט די קינדער נעמען דאס עסן צו זיך אהיים אין זייערע כלים. יעדן טאג פלעגן מיר זיך באראטן מיט די קעכינס עס זאלן געקאכט ווערן אזעלכע פראדוקטן, וואס זאלן ניט ברענגען קיין געזונטהייטס שאדן די אויסגעהונגערטע קינדערלעך.

איינמאל האבן מיר דערהאלטן א ידיעה, אז א פאר קאנטראלערן פון „דזשאַינט“ זענען געקומען מאכן א רעוויזיע פון די שפיין און פון דער קיך. מיר האבן זיך דערווייט דערפון אינדערפרי, ס'הייסט נאך איידער די שפיין ארטיקלען זענען פאנאנ-דערגעטיילט געווארן די קעכינס. איך האב זיך גלייך אדורכגעשמועסט וועגן דאזיקן ענין מיטן הרב מארקאוויטש און מיט די קעכינס און די דאזיקע זענען דורך אונדז ביידן געבעטן געווארן קאכן דאס מאל לויט די אינסטרעקציעס פון „דזשאַינט“. די קינדער האבן געגעסן מיט גרויס אפעטיט, אבער שפעטער האבן מיר געהאט דערפון גרויסע צרות. מאנכע פון זיי האבן זיך קאליע געמאכט די מאגנס...

ווען מיר האבן ארגאניזירט אין שטעטל אן „אמאטארן קרייז“ — א טעאטער-גרופע אָנגעפירט דורך די ברידער ליטווינסקי און מיר האבן זיך גענויטיקט אין רבנישע קליידער פאר אונדזערע פארשטעלונגען, האט דער רב זיי אונדז גערן געגעבן. יא! ער איז געווען א מאדערנער מענטש, וואס האט גוט פארשטאנען די נשמה פון יונגן דור.

יהודה טרייביצקי

צוויי רבנים

דער אלטער רב, ר' יצחק ראבינאוויטש, וועלכן איך דערמאן בדחילו ורחימו א וועלט פערזענלעכקייט אין יידישן פארנעם (ער האט ליידער ניט געקענט קיין רוסיש). א ייד מיט א שיינע ווייסע באַרד, וואָס האָט נאָך מער באַשיינט זיין הדרת־פנים, אַ גרויסער תלמיד־חכם און אַ מזג טוב. זיינע קינדער: ר' מענדל און ר' פייטל אויך רבנים. די טעכטער, איינע חתונה געהאַט מיט ר' נח גראַדזענסקי. די צווייטע מיט הרב ר' שמואל מאַרקאוויטש, מיט וועלכן איך בין געווען שטאַרק באַפריינדעט.

דער רב ר' יצחק איז געווען אַ מופלג בתורה און אַ גרויסער עניו. אַז מען האָט אים אַמאָל פאַרגעלייגט אַ כסאָרבנות אין אַ גרויסער שטאַט, האָט ער זיך אָפגעזאָגט אַנצונעמען, ווייל ער האָט ליב געהאַט זיין עדה.

אַ פאַר שטריכן, וואָס אילוסטרירן זיין גוטסקייט און חכמה:

אַלס קליין יינגל האָב איך שטענדיק באַגלייט מיין טאַטן, ווען ער פלעגט באַזוכן דעם רב אין זיינע אָפטע שמועסן אין לערנען און תורה ענינים. כ'פלעג זיך צוקוקן און געוואַלט אויך ריידן מיטן רב. איינמאָל האָב איך זיך אָנגענומען מיט קוראָזש און זיך מודה געווען פאַרן רב, אַז בכיוון האָב איך געטרונקען מילך נאָכן עסן אַ שטיקל פלייש. אָבער פלייש איז געווען ווינציקער ווי אַ כזית. דער רב האָט געשמייכלט, אָנגעקוקט מיך מיט זיינע קלוגע אויגן און געפרעגט: אָבער אַ ברכה אויף די מילך האָסטו געמאַכט?

נאָכן אויסברוך פון דער רעוואָלוציע. די חברה האָבן זיך אָפגעטרייסלט פון צאַריום און געוואַרט אויף אַ פרייען לעבן, אָבער צוזאַמען מיט דער פרייהייט איז געקומען דער הונגער, יעדער איינער איז געווען פאַרנומען מיט זאַרגן וועגן מה נאכל? וואָס קריגט מען אויף מאַרגן צום עסן. מען האָט זיך ניט אָפגעגעבן קיין חשבון, אַז דער רב הונגערט אויך מסתמא.

אין איינעם אַ פאַרנאָכט, ווען דער רב האָט געמאַכט אַ שפאַציר איבערן שטעטל האָט אים מיין מאַמע באַמערקט דורכן פענצטער, האָט זי געבעטן דעם טאַטן ער זאָל איינלאָדן דעם רב צו טרינקען אַ גלאָז מילך (מיר האָבן געהאַט אַן אייגענע קו). דער טאַטע איז אים אַרויס אַנטקעגן און אים איבערגעגעבן דער מאַמעס איינלאָדונג. דער רב האָט אַ שמייכל געטאָן און געזאָגט: „נו, דיין אשה וויל איך זאָל מאַכן אַ ברכה אויף אַ גלאָז

מילך". איז ער אריין אין שטוב געטרונקען די מילך. די מאמע איז געווען גליקלעך, וואס דער רב האט אנגענומען דעם כיבוד.

זיין נאכפאלגער, הרב ר' שמואל מארקאוויטש איז אנגעקומען קיין טורעץ שוין נאך דער מלחמה, פון מארשאנסק, א שטאט אין רוסלאנד, זייענדיק א רב מיט סטאזש, און א גוטער רעדנער. ער איז געווען געלערנט אין לימודי-חול און געהאט א צוטריט צום יונגן דור. אז ס'פלעגט אויסברעכן עפעס א מחלוקת אין שטעטל, פלעגט ער שטענדיק געפינען אין דער פרשת השבוע עפעס אן אנדייטונג, וואס לערנט ווי צו אויסגלייכן דעם סכסוך. צו דער יוגנט איז ער געווען נאענט און כמעט שטענדיק זיך אידענטיפיצירט מיט איר. ווען די פאליאקן האבן איבערגענומען די מאכט האט ער געפונען פאר נויטיק זיך לערנען פויליש. ער האט איינגעלאדן דעם אנפירער פון דער פוילישער שולע, ער זאל אים לערנען די פוילישע שפראך.

אין א ווינטערדיקן שבת אינדערפרי, נאך א נאכט פון א שווערן שניי, וואס האט פארדעקט די גאסן, איז הרב מארקאוויטש געגאנגען דאווענען, דער קאמענדאנט פון שטעטל איז אנגעקומען דעם רב אנטקעגן און געפאדערט, אז יידן זאלן תיכף ארויסגיין אפראמען דעם שניי פון די גאסן. דער רב האט אים געלאסן געענטפערט: היינט איז שבת, יידן טארן ניט טאן קיין מלאכה. איה"ש מארגן וועט מען דעם שניי „אפראמען". דער קאמענדאנט איז אריין אין אזא רוגז, אז ער האט א שטופ געטאן דעם רב און ער איז אומגעפאלן. דער קאמענדאנט האט ווייזט אויס זיך דערשראקן און אוועק ווייטער.

הרב מארקאוויטש האט זיך אויפגעהויבן, אוועק אין שול צום דאווענען, פארבראכט דעם שבת, ווי גארניט וואלט געשען. באלד אבער נאך הבדלה איז ער אוועק קיין נאוואגראדעק און זיך געמעלדעט צום וואיעוואדע (גובערנאטאר). אויף דער פראגע פון גובערנאטאר, וואס איז זיין פארלאנג, האט דער רב ר' שמואל אים געזאגט בזו הלשון: דיינער א דיינער האט באלידיקט א דיינער פון גאט און אים דערציילט די גאנצע פאסירונג. דער מושל האט זיך געטרייסלש פון כעס און געזאגט צום רב: „איר קאנט פארן רואיק אהיים, איידער איר וועט אנטקומען קיין טורעץ, וועט דער קאמענדאנט שוין דארט ניט זיין". און אזוי איז עס געווען.

הרה"ג יוסף יצחק רבינוביץ, רבה של טורץ במשך שלושים וחמש שנה (תרמ"ד-תרע"ט)

הרבנית בלומה רבינוביץ

הרב יוסף יצחק רבינוביץ

מדברי הגאון הנודע מגדולי הדור רבי איסר זלמן 'והגני מודיע זאת למזכרת, כי אני זוכר עוד איך שהיה הגאון הזה קודם שנתקבל לרב בעיר טורץ, החבר בבית הדין של גאון עולם בעל מלבושי יו"ט והיה החשוב ביותר אצל הגאון, ואנוכי הייתי וגודלתי בבית הגאון הזה בשביל שלקח אותי לחבר נעורים לנכדו, אשר גידל אותו בביתו ולקח בעד שנינו גדול מצוין ללמוד אתנו. וכמה פעמים היה בוחן אותנו ומאו השנים הרבות אני זוכר עוד איך שהיה גדול ערכו של מחבר הספר הזה אצל הגאון וגם היה חשוב מאוד בעוצם גדלו בכל העיר ובכל הסביבה".

מלצר זצ"ל (ראש ישיבת עץ חיים ירושלים ומלפנים אב"ד ור"מ סלוצק) באגרתו בספר "ברכת יצחק", ירושלים תש"י.

ספר "ברכת יצחק" זה הוא רק שריד מכתביו, אודים מוצלים מאש, וכאמור בהקדמת הספר ע"י בנו הרב הגאון שרגא פייטל זצ"ל: כתבי יד רבים, גדולים וחשובים רבי הכמות והאיכות היו לאאמור, שאחד מהם היותר גדול ומסודר ורשום עליו השם "ברכת יצחק". נשאר אצל אחי הגדול הרב הגאון הקדוש ר' מנחם מנדל ז"ל, אב"ד דסופאטקין והשאר אצל גיסי הרב הגאון הקדוש ר' שמואל מרקוביץ ז"ל, אב"ד דטורעץ, ורק הכתב"יד הקטן הזה ועוד קונטרסים אחדים בדרושים שלמים, לקחתים עמדי מבית אבי בעת היותי בטורעץ אצל גיסי הרב דשם... על כן הכתיי הזה הנדפס עתה הוא רק כשיריים מכל הכתיי שכנראה

ספר

ברכת יצחק

שרידי חידושים על הש"ס, מאת הרב הגאון האמתי והמופרסם
 איש האשכולות, פה מפיק מרגליות
 כקש"ת מו"ה יוסף יצחק זצ"ל
 בן המופלג בתו"ה חו"ש מו"ה חיים דוב ז"ל רבינוביץ
 אבד"ק טורעץ

אשר נשאר לפליטה בידי בנו
 הרב הג' ר' שרגא פייטל רבינוביץ שליט"א
 אבד"ק איזבלין (ליטא הטולנית). ועתה ברוקלין נ"י

ומצורפים אליו שלשה קונטרסים ח"ת לזכר משפחת המחבר

זכרון מנחם

מחידושו של הרב הג' ר' שרגא פייטל רבינוביץ שליט"א
 לזכר אחיו הרב הג' ר' מנחם מנדל הי"ד, אב"ד דסופוטקין

זכרון יהושע

שרידי ח"ת של הגאון ר' יהושע אייזל קוסטיוקובסקי הי"ד
 נכד המחבר „ברכת יצחק“, ר"מ בישיבת לומזא

זכרון שמואל

מחידושו של הרב הג' ר' צבי מרקוביץ שליט"א ר"מ בישיבת
 רמת גן (ישראל) לזכר אביו הרב הג' ר' שמואל מרקוביץ הי"ד
 חתן המחבר „ברכת יצחק“ וממלא מקומו בטורעץ

ירושלים תש"י

דעתו היה לסדרם על סדר הש"ס וציונים בדרך למחודו, ובכמה מקומות רק רשומים מראה מקומות לחבורו הגדול הנ"ל וסימניו, ובכמה מקומות לדרשותיו. ומסרתי לדפוס הכל כפי שמצאתי לעד ולמזכרת לחידושי בהלכה ואגדה".

כן הוציא לאור בנו הרב הנ"ל ספר דרושים של אביו בשם "שית יצחק" (דפוס ספרא ירושלים תו, תשי"ד) ועד נשאר ממנו במאסף "יגדיל תורה" חידושי תורה שפרסם אחיו הגדול, הגאון ר' מרדכי אלי רבינוביץ זצ"ל אב"ד דווישילקובה סופאטקין מחבר ספרי "תורת מרדכי", "תשובות הגאונים", "נר למאור" ו"אמרי רצון", מביא בספריו הרבים בשמו.

ובהקדמה ל"ברכת יצחק" הנ"ל רשום מתולדותיו כדלהלן:

והנה אכתוב בקצרה מתולדות אאמו"ר זצ"ל ממה שעולה בזכרוני:

אאמו"ר הגאון האמיתי המפורסם, איש האשכולות, פה מפיך מרגליות, כקש"ת מו"ה יוסף יצחק ראבינאוויץ זצ"ל, נולד בשנת ה' תר"ד בעיר סטויפץ. (שבממשלת הרוסים נחשבה לפלך מינסק מחוז נאוואהרדאק) לאביו המופלג בתו"י, חו"ש מו"ה חיים דוב ז"ל. אחרי נשואיו עם אמי מורתי הצו"ח מרת בלומא בת המופלג בתו"י ר' ישראל ז"ל בעיר מיר (פלך הנ"ל) נתמנה שם לדומ"ץ בבית דינו של הגאון הגדול המפורסם כקש"ת מו"ה יום טוב ליפמאן זצ"ל אב"ד דשם, מחבר שני חלקי ספר "מלבושי יום טוב" בשנת תרמ"ד נתקבל כ"א הגוז"ל לאב"ד בעיר טורעץ (פלך ומחוז הנ"ל).

בשנת תרע"ו כשהמלהמה העולמית הראשונה, (שפרצה בשנת תרע"ד) הגיעה סמוך לטורעץ, אנוס הי' לברוח למינסק ושהה שם יותר משלש שנים, ובשובו אח"כ לטורעץ הממהו ידיעות מעציבות ומחרידות מתגרת יד המלחמה הנוראה שנגעו עד נפשו וביחוד מפטירת גיסי בדמי ימיו (בן ל"ז שנה). הרב ר' יוסף נח קאסטיקאווסקי ז"ל שנפטר בוויילנא ממחלה קשה שפרצה שם בעת ששררו שם הגרמנים, ואחותי, אשתו, נשארה אלמנה עם שני ילדי' ונחלתה מגודל צערה במחלה קשה ונסע בשביל זה לוויילנא ובשובו אח"כ לביתו חלה מרוב צער ויגון, ויגוע ויאסף אל עמו בשנת תרע"ט ביום ב', עשרים ימים לחדש טבת. באותה שנה בכ"ט סיון תרע"ט נפטרה גם אמי הרבנית בלימה ע"ה ושניהם מנוחתם כבוד בבית העלמין של טורעץ.

בניהם:

הרב הגאון מנחם רבינוביץ זצ"ל, רבה של סופאטקין, למד בישיבות מיר זולוזין. מתלמידיו של הגאון הנצי"ב. המשיך בוויילנא בקיבוץ של הגאון ר' חיים עוזר. נשא את בת דודו לאה פינקל בת הגאון ר' מרדכי אלי רבינוביץ. גדול היה בתורה ומצוין בהנהגה מעודנת ואצילה. עורר כבוד בכל הופעתו. השפיע מרוחו המתונה המעמיקה על צעיר וזקן בבני עדתו. מסור ופעיל היה כל ימי חייו להחזקת התורה ולבניק ארץ ישראל ושאף לעלות לארץ ולהתישב בין בניה בוגיה שאהבם ועודדם ותמכם כל ימיו, וביקש

להשפיע עליהם שתהא פעולתם שלימה לארץ ישראל ולאוריתא". (מצוטט מהספר הנ"ל)
 בכניסתם של הגרמנים לסופאטקין לקחו את הרב בראש חשובי הקהילה והובילו
 לגיא ההריגה באגוסטוב הסמוכה. הי"ד.

הרב הגאון שרגא פיטל רבינוביץ זצ"ל. רבה של איזאבעלין, מחבר ספר „אמרי
 שפר" וסידר והוציא לאור שרידי כתבי אביו את „ברכת יצחק" הנ"ל וספר „שיח יצחק".
 שהה בארצות הברית לפני פרוץ המלחמה. רעיתו הרבנית ובני משפחתו ניצלו והגיע
 לארצות הברית ולישראל וממשיכים שרשרת אבותיהם בתורה ובמעשים טובים. מנותתו
 בהר המנוחות בירושלים.
 בנותיהם :

הרבנית פרומה חייה. בעלה הרב הגאון יוסף נח קאסטיקובסקי זצ"ל. לאחר
 נשואיהם היו סמוכים על שולחן אביהם בטורעץ והמשיך בה להשתלם בתורה. נתמנה
 לראש ישיבה בישיבת „כאמיילעס" בוויילנא. נפטר בדמי ימיו בוויילנא לאחר מלחמת
 העולם הראשונה. אלמנתו, בת הרב מטורץ עם שני בניה ר' ישראל הגאון ר' יהושע אייזל
 קאסטיקובסקי, שהיה ראש ישיבה בישיבת לומזה עם אשתו פריידה חייה בת הגאון ר'
 יחיאל מרדכי גורדון, ראש ישיבות לומזה ו„פתח תקוה" וילדיהם יוסף נח ומשה אהרן
 היו בוויילנא ושם נספו.

יהודה גסיק

הרבנים האחרונים של טורץ

אין בידנו מסמכים רבים החושפים את חייהם ופעלם של רבניה — מנהיגיה
 הרוחניים של הקהלה — מתקופות קודמות. אין ספק, שרובם ככולם היו גדולים בתורה
 ומפורסמים בעולם התורני, שכן הרבנות של טורץ היתה נחשבת כמכובדת ביותר בסביבה
 כולה. העיירה זכתה גם לפרסום ארצי ועולמי זאת הודות לגדולי התורה שיצאו ממנה
 כגון: מרן הגאון ר' שמעון יהודה הכהן שקאפ, ראש ישיבת גרודנה ומחברו של הספר
 המפורסם „שערי יושר", הרה"ג ר' גצל ואישים תורניים אחרים.

בסוף המאה התשע עשרה והתחלת המאה העשרים כיהן בה הרה"ג ר' יוסף יצחק
 רבינוביץ נצר למשפחת רבנים וקרובו של הרה"ג ר' חיים גרודזנסקי. ר' יוסף יצחק
 היה גאון מופלג וירא שמים ויחד עם זאת איש צנוע ונערץ בפי כל התושבים, לרבות
 שאינם בני ברית. הוא נפטר בשלהי מלחמת העולם הראשונה. זמן רב אחרי פטירתו
 הוזכר בפי אנשי דורו בהערצה בשם: „הרב הזקן", כמקביל לחתנו הרב הצעיר הרה"ג
 ר' שמואל מרקוביץ, שבא במקומו.

הרה"ג ר' שמואל מרקוביץ יליד ליטא, חניך ישיבת טלו, היה כבן שלושים, כשנתמנה לרבה של הקהילה. עוד בראשית צעדיו נתפרסם בין גדולי התורה. הוא גם קנה לו שם כנואם משכנע בעיירה ובסביבה. מנהיגי הדור וגדולי התורה הזעיקוהו לעתים קרובות למקומות תורפה, כדי להתריע ולעמוד בפרץ נגד הנחשולים הגועשים שאיימו על החיים הדתיים. במלחמת כיבוש הקהילות בימים ההם, עת היהדות החדדה גייסה מיטב כוחותיה ללחום על צביונה הדתי של הקהילה, בלטה אישיותו של הרב שמואל מרקוביץ בין ראשי הנואמים והלוחמים במערכת הבחירות על שלמות נכסי הרוח של היהדות הדתית. נאומיו בבית הכנסת המקומי בכל „שבת מברכים“ וב„שבת שובה“ ולפני „נעילה“ ריתקו את שומעיו מכל החוגים לשעות ארוכות והדברים חדרו עמוק ללב. שיחותיו הפרטיות היו שיחות חולין של תלמיד חכם, חדרות שנינות ומדה גדושה של ריאליות והכרת המציאות. לא פעם היה מפשר בין יריבים, שהתעקשו לפסק „דין תורה“ בבדיחה קולעת, שנאמרה במקום ובזמן הנכון.

כותב השורות הכירו מקרוב ובימי החופש, עת חזר מ„הישיבה“, ליווה אותו בטיוליו והיה לו לבן שיחה לעתים קרובות ביותר.

לפי מיטב המסורת — שעוד נשמרה בטורץ עד הזמן האחרון — קנה לו יהודי בכל ערב שבת נרות לשבת ושמרים לאפית החלות אצל הרב. כן היה מוכר בערב הפסח כל ראש משפחה את החמץ לרב. בין היתר היה בזה גם משום טיפוח הזיקה לבית הרב ושמירת הקשר האישי, הכלכלי והרוחני על ידי כל אזרח.

בשמחת התורה, אחרי שקהל המתפללים ליווה את הרב לביתו בגמר תפילת המוסף, נתקבלו המלווים ליד שולחנות ערוכים. כטוב לב המסובים ביין פתח הרב בחרוזים מענינא דיומא ור' יצחק ילובסקי הזקן, מפעילי החרוזנים, היה משיב לו בחרוזים ולשם בדיחות הדעת לא היה שוכח להשמיע מחמאות על חשבון ה„צימעס והקניידלעך“ (מאכלי שבת וחג מסורתיים) הטעימים, שהוכנו בידה החרוצה של הרבנית וכשהיה יוצא בריקוד מצווה בלווי ניגון דבקות מיוחד משלו, נדבקו כל האחרים בהתלהבותו והשמחה היתה במעונן.

בשנת 1939, כשהסובייטים השתלטו על שטחיה המזרחיים של פולין ובאופק הסתמן הקץ לחירות החיים הדתיים, עקרו לווילנא — שעמדה להמסר לליטא העצמאית — רבנים ותלמידי ישיבות וביניהם הרב שלנו עם חלק מבני משפחתו. ב־1941 עם כניסת הגרמנים לליטא הם נספו ב„אקציות“, שנערכו ביהודי ליטא.

מימין (פיץ רעכטס) : הרה"ג שמעון יהודה שקופ. הרה"ג שמואל מרקוביץ

משה צינוביץ

הרב שמואל מרקוביץ

הרבנית אסתר־אטל

הרב שמואל מרקוביץ

הרה"ג שמואל מרקוביץ נולד בעיירה ייז'נה אשר בפלך קובנה לאביו רבי ירחמיאל מרקוביץ, שם משפחה מאומץ על ידו בגלל נסיבות של הימים ההם (שם המשפחה המקורי היה גורדון. קרובי משפחתו של הגאון רבי אליעזר גורדון אב"ד וראש ישיבת טלז). למד בישיבות טלז ווולוז'ין והיה ידוע בישיבות בשם „דער יעזנער“ כלומר היעזנאי. נשא לאשה את בתו של הרה"ג ר' יוסף יצחק רבינוביץ אב"ד של טורק, ואף התמחה אצלו בהוראה ובהלכה למעשה.

ביום כ' באב תרע"ד פרצה מלחמת העולם הראשונה. חזית המלחמה התקרבה אז לטורק—קארליץ, מאחורי הקו של צומת הרכבת בעיר ברנוביץ. האב"ד הזקן וחתנו ברחו לפנים רוסיה והרב מרקוביץ נתמנה אז לרב ומשגיח על התלמוד־תורה בעיר ברשנסק, שעמדה תחת פיקוחו של הרב יהודה לייב גרויברט, רבה של סטאשוב בפולין הקונגרסאית. ר' שמואל מרקוביץ היה קשור ביחסי ידידות עם שני רבנים פליטים אחרים: הרב מאיר אליהו וויינר, רבה של העיירה ידובנה והרב מאיר ברלין.

בתום מלחמת העולם הראשונה — והימים הם עדיין ימי חירום — חזר הרב מרקוביץ' לטורף החרבה למחצה. הוא משקם מחדש את מוסדות הקהילה, כולל ה"מקוה" בעזרת נדבנים ותורמים מארצות הברית ואנשי המקום. בעזרת ה"יעקאפע" בוילנה הוא אף עשה למען הקמתם מחדש של בתים פרטיים, שנהרסו או נחרבו בימי המלחמה. המנוח היה נמנה עם גדולי הרבנים בליטא הפולנית. נוסף לגדולתו בתורה היה ידוע כאיש אשכולות וכנואם דגול משפיע ומשכנע. היה פעיל בועד הישיבות שנוסד בשנת תרפ"ד בוילנה ע"י החפץ חיים והרה"ג ר' חיים עוזר גרודונסקי זצ"ל. כן הוזמן תכופות לדרוש ברבים מטעם ועד זה בעיירות שונות על מנת לחזק את סניפיו. בשנת תרפ"ט שימש בגרמניה כשליח ישיבת החפץ-חיים מראדין בה היה בדרכו לעיר מולדתו יו"נה (גבולה של פולין, ליטא היתה סגורה) בקשר לכך עשה אז שבועות מספר בפרנקפורט ד'מיין ולכתב שורות אלה, שגר או בעיר זו, זכורות יפה האפעותיו הפומביות שם. שעשו רושם רב על יהודי העיר. המנוח אף פרסם מאמרים רבים בעתונות הדתית, מאמר מפרי עטו נמצא בספר היובל להגר"ש שקופ שהוצא עתה לאור מחדש בארץ.

עם כיבוש האזור על-ידי הסובייטים וכאשר מרבית ה"ישיבות" עקרו לעיר וילנה, שהיתה מיועדת להיספח לליטא, שהיתה אז עדיין עצמאית, נמלטו לשם גם רבני משפחתו. כשהתארגן ועד אגודת הרבנים הפליטים, היה מראשיה ופעל להפצת התורה וחיוק היהדות, אך פניו היו מועדות לארץ. ואכן אחרי השתדלות ובהערכה לאישיותו קיבל סרטיפקט והתכונן לדרך. בהיותו אזרח ליטאי לפי מוצאו, בוטל רשיון יציאתם. לפי השמועה הורד מהרכבת ונשאר בוילנה, אשר עם כיבושה ע"י הגרמנים נפלו יהודיה חלל בשואה שפקדה את בית ישראל.

ירחמיאל מרקוביץ — חיפה

המנהיג בעדתו

פרק זכרונות על אבי מורי הרב ר' שמואל מרקוביץ, הרב בטורץ

אבי האב"ד בטורץ הצטיין בכושר המנהיגות וזאת בנוסף על גדלותו בתורה. היה לו הכשרון להנהיג בני אדם, להדריכם, לייעץ להם בשעת צרתם ולהשפיע עליהם. הוא וביתו שימשו מרכז העיירה. כל עניני העיר לא רק הדתיים והתרבותיים, אלא גם הכלכליים נקבעו בבית הרב ודעת הרב הכריעה בכל. הוא היה גם עוזר לבני עירו מה שהיה רק לאל ידו. אם אצל אחד הרוכלים היהודיים בעיירה התפגר סוסו, הרב דאג לו ולא נח עד שהרוכל המסכן יכול היה שוב לחזור על הכפרים בעגלתו הרתומה לסוסו. שנרכש הודות למאמצי הרב. אם מישחו היה זקוק לביטול גזירה, שנגזרה מטעם השלטון היה פונה לרב והרב היה נוסע למושל המחוז ולא היה זו משם עד שהגזירה בוטלה. ואם השתדלויותיו אצל המושל לא הועילו הרחיק הרב לכת ונסע לשר גבוה מהמושל המחוזי עד שהשיג את מבוקשו. אגדות וסיפורים שונים התהלכו בסביבה על גודל השפעתו של הרב מטורץ על הממשלה ועל נציגיה, ועל יכולתו הבלתי מוגבלת כמעט להשיג זכויות שונות לבני עירו היהודים. תושבי העיירות האחרות קינאו בעיירה טורץ בגלל רבה, ותמיד אמרו: „מי יכול להשתוות אליכם, הרי יש לכם רב שהוא יודע לפעול ולהשיג כל זאת.“

הרב ר' שמואל מרקוביץ דאג לא רק לניהול בתי הכנסת בעיירה, ללימודי התורה בבתי הכנסת, לשעורי ערב תורניים בשביל הנוער, לחינוך התורני וכדו', אלא גם לחינוך הכללי ולכל חייה הציבוריים של העיירה. הוא יסד את בית הספר היהודי בעיירה, בעצמו בחר את המורים והזמינם ללמד. אפילו ספרי הלימוד במקצועות העבריים והכלליים היה מביא מוילנא, בשהותו שם באסיפות רבנים או של עסקנים ציבוריים. הוא השתדל שהמלמדים מהחדרים הפרטיים יתאחדו ויכנסו כמורים לבית הספר, וע"י כך לא תקופח פרנסתם וגם הם יתרמו מכשרונותיהם לתלמידי בית הספר.

הרב ערך תכנית לימודים מגוונת, כדי שהתלמידים מסיימי בית הספר יהיו מצוידים בידיעות רחבות הן בלימודי קודש והן בלימודי חול. הוא היה גם מזמין מפעם לפעם את המורים לפולנית הזמין מבית הספר הפולני הממשלתי (פובשכנה בלע"ז). ע"י כך הצליח לשחרר את תלמידי בית הספר היהודי מלכת ללמוד בבית הספר הממשלתי. (בפולין שרר חוק חינוך חובה). ובאותו זמן גם להקנות לתלמידים היהודים את השפה הפולנית מפני

מורים מומחים. המורים הפולניים והמנהל הפולני של בית הספר הממשלתי היו באים אף הם לבית הרב ודנים אתו על בעיות שונות.

כאשר התחילו להקים בערי פולין בנקים ציבוריים יהודיים היה הרב של טורן הראשון, שפנה בנידון לבני עיירתו ועורר אותם להקים בנק כזה. הוא קרא לאספה בביתו והיה הראשון, שהרים תרומתו לבנק זה. כאשר לא היה עדיין כסף מספיק לשכר דירה למשרד, שבו יאוכסן הבנק, הציע הרב את ביתו, שבו הוא יקצה מקום לבנק. היא אפילו היה זה, שניהל בהתחלה את הבנק עד שהעמיד את המוסד על בסיס איתן והבנק הועבר לדירה משלו עם פקיד מיוחד.

יחסיו עם בני עדתו

הרב גם ידע איך להתהלך עם ה„פרט“, איך לקשור קשרים עם אנשים וכיצד לטפח יחסים אתם. ביתו פתוח היה בפני כל אדם וכולם אהבו לבוא לרב, לשוחח אתו, לשמוע עצה מפיו ולפתוח לפניו את סגור לבם. הרב ידע לומר את המלה המתאימה לכל אחד ובכל מצב. המשפט שהיה מביע היה קולע ומהול בהומור עדין. ע"י כך היה הלב הדואב נרגע. סוחרים בשובם מהעיר הגדולה אחרי שסדרו עיסקה מסחרית קטנה או גדולה, היו באים לרב לספר לו את הכל, ולשמוע עצה, הסכמה או אי הסכמה למעשיהם. בחזרי ישיבה בחזרם מה„ישיבה“, היו באים לרב לשוחח אתו בדברי תורה, ולהביא לפניו את חידושיהם, שהביאו ממקום תורה וגם לשמוע מפי הרב חידושים בשטחי התורה השונים, ודרך אגב גם ליהנות מ„שיחת חולין“.

סטודנטים, שחזרו מהאוניברסיטה לחופש הביתה, אעפ"י שהם היו כבר רחוקים „מיהדות“ ומסורת, מצאו לנחון להכנס לרב לשוחח אתו, והם היו יוצאים מביתו מלאי התפעלות על צורת שיחתו אתם, על ידיעותיו הרבות והבנתו בכל מיני שטחים.

בן עיירתנו התופס כיום עמדה חשובה, סיפר לי: „כשהייתי בא מהעיר האוניברסיטית טאית לחגים הביתה הייתי תמיד נמשך לאביך הרב והייתי מבקר אצלו. תמיד השתוממתי לצורת שיחתו אתי, לערנותו בשיחה ולהתענינותו בחיי הסטודנטים בלמודי האוניברסיטה ובכל המתרחש בחיי הצעירים גם בחיי אלה, שהתרחקו מדת וממסורת“.

היחסים בינו לבין בני עיירתו היו מצוינים וטורן היתה מהעיירות המעטות — באותו זמן — שלא היתה בה „מחלוקת“.

יש לציין, שבאותם הימים היה הרב גם „השופט“ של תושבי העיירה. התבלט כדין וכשופט צדק החודר יפה לעומקה של הבעיה המשפטית. בדרך כלל היה מציע בהתחלה „פשרה“ בהשתדלו לשכנע את בעלי הדין, שיקבלו את הפשרה המוצעת. על פי רוב הסכימו לכך הצדדים. אך אם בעלי הדין לא רצו בה בשום אופן השתדל הרב להוציא פסק דין צודק ואחר כך גם לבצע במלוא התוקף בבחינת „יקוב הדין את ההר“. גם

„גויים“, היו באים מטורץ ומבקשים ממנו שידון את דינם, כי הוא התפרסם כ„ראבין“ המתמצא יפה בעניני יום יום ואי אפשר לרמות אותו או להעלים ממנו דבר.

שמחת תורה בבית הרב

לא רק בימים רגילים, בחיי יום יום ובחיי הסבל והצרות של העיירה התגלה הרב כלב העיירה וכראשה, וביתו כמרכז העיירה. גם בימי שמחה. בימים יוצאים מגדר הרגיל היה בית הרב כמרכז עיירתנו ומקום השמחה המרכזי של בני העיירה. בשמחת תורה למשל: אחרי ההקפות וסיים תפילת מוסף, היו כל תושבי העיירה מתכנסים בביתנו. לא רק בעלי הבתים של העיר, אלא גם בני הנוער מכל החוגים והמפלגות היו נוהרים אז לבית הרב. שם היה יושב הרב בראש השולחן המלא „כל-טוב“, כשפניו נוהרים ומאירים. מסביב לו יושבים בעלי הבתים החשובים וכל החדרים מלאים מפה לפה. הרבנית והעוזרים לידה מגישים צלחות מצלחות שונות מלאות תבשילים שונים ומעדנים מכל המינים. הנאספים היו טרעמים מפעם לפעם מכל המטעמים וממיני התרגימה, אבל אזניהם היו נטויות לשמוע את הקול היוצא מפי הרב. הנה משמיע הרב ניגון עליו בדבוקה ובשמחה והמסובים משתדלים לעקוב אחריו ולסייע לו בשירה. והנה הרב משמיע נאום. שתכנו מתאים ליום הזה. הוא מתבל את דבריו במאמרי חז"ל ובענינים אקטואליים והכל מסביב לנושאים על ערך התורה, לימוד התורה ושמחת התורה. הוא היה גם מחבר חרוזים ושר אותם בניגון מלבב. לפעמים הוא מעורר בחרוזיו את שומעיו וקורא את המסובים ששיבו לו בחרוזים. הנה מנסה אחד המסובים להענות לרב ולהשיב לו בחרוזים. השיחה המתורזת נמשכת זמן מה לשמחת לב השומעים.

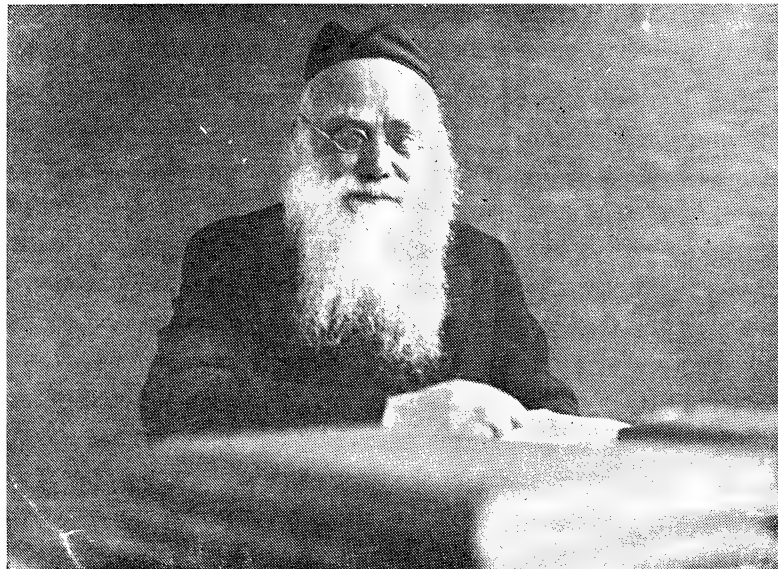
כך מבליים בשמחת תורה בבית רבה של טורץ עד שהשמש שוקעת ומוכירה למסובים שימי החול הקשים מתקרבים, ועוד מעט יתחיל החורף הקשה המביא בכנפיו כל מיני בעיות לבני העיירה, אך בינתיים נהנים בני העיירה ושמחים במחיצתו של הרב מתוך תקווה, שרובם ינהל את עדתו על מי מנוחות.

אפשר עוד לכתוב רבות על אישיותו הרבגונית של אבי מורי הרב הגאון ר' שמואל מרקוביץ. החלטתי להסתפק הפעם במעט מן המעט. יזכרו נא כאן גם אמי מורתי הרבנית אסתר-אטל, בניהם: ישראל (גויס לצבא הפולני, השתתף במלחמה והיה בוורשה, נמלט והצליח להצטרף להורים) ויוסף יצחק תלמיד ישיבה ובתם היחידה: בלומה, בוגרת הסמינריון „בית יעקב“ בקרקוב, שניספו בוילנה, יחד עם שאר אחינו ואחיותינו בני ישראל.

הרה"ג ר' שמעון יהודה שקופ

נולד בשנת תר"כ בטורק. בהיותו בן י"ב למד במיר וקיבל ראשית השפעתו מהגאון ר' חיים לייב טיקטינסקי. משם עבר לוולוז'ין ולמד שש שנים במחיצת הגר"ס טרם היותו לר"מ רשמי בישיבה, כחתן הג"ר רפאל. כבר בישיבה החלה להתפתח שיטתו המיוחדת, שהקנתה לו שם עולם והנושאת גם את שמו כ"שיטת ר' שמעון".

בשנת תרמ"ד והוא בן כ"ד שנה נקרא ע"י דודו, ר' אליעזר גורדון, לכהן בישיבת טלז ופעל בה לברכה י"ח שנים. שיטתו, שהחלה מתגבשת והשלטת בספרו "שערי יושר" ריכזה סביבו את גדולי התלמידים, שנהרו אליו מכל רחבי ליטא להתבשם מהניחות החדש. בשנת תרס"ג עבר לכהן כר"מ בישיבת מאלטש אחרי צאת ר' זלמן סנדר כהנא שפירא לקריניק. בשנת תרס"ז נבחר לרבה של בריינסק ויסד בה את ישיבתו הגדולה. בשנת תר"פ החל לנהל את הישיבה הגדולה "שערי תורה" בגרודנא, תחנתו האחרונה בה הוסיף להתפרסם ועמה נשאר קשור שמו כאחד מגדולי ראשי הישיבות בתבל. תלמידיו לאלפים פזורים בכל רחבי תבל ונושאים את שמו בהערצה עד היום.

עם פרוץ השואה הנוראה בשנת ת"ש עקרה הישיבה ותלמידיה נמלטו לז'לנא. ר' שמעון בגילו לא היה יכול להצטרף וראה בעיניו את התמוטטות עולם התורה, שבנה בעמל רב במשך שנות חייו. נפטר בט' במרחשון ת"ש.
(מתוך הספר: „עץ חיים” של משה צינוביץ, ע' 429)

משה צינוביץ

לדמותו של הרה"ג ר' שמעון יהודה הכהן שקופ

בשנת תר"פ הוזמן ר' שמעון שקופ לכהן כראש ישיבה ומנהל ראשי בישיבה החדשה „שער התורה” בגרודנה שנוסדה ארבע שנים קודם לכן. עצם יסודה של ישיבה חדשה זו בשנת תרע"ו, בימי הכיבוש הגרמני, שבשנות המלחמה העולמית הראשונה עזר תשומת לב מרובה בחוגי התורה בגלילות ליטא הפולנית. אכן באותו זמן, מקומות התורה הוותיקים המפורסמים בגלילות אלה עזובים היו לגמרי. בני תורה צעירים, שנשארו בעיירות מולדתם, היו בודדים במקומותיהם וגם האוירה הכללית סביבם לא היתה נוחה להם מבחינה רוחנית ותורנית. התקיימו אמנם שתי ישיבות ותיקות בחבלי הכיבוש הגרמני — ישיבת טלז וישיבת לומזה — אך עם כל שאיפתן של שתי ישיבות גדולות אלה לקלוט לתוכן בני ישיבות אחרים, הרי מבוקשן זה לא ניתן לביצוע. מחמת שיבושי דרכים וסגירת הגבולות מגליל אחד למשנהו.

באותו זמן בלטה המגמה להקים אכסניות תורה נוספות. כך, למשל, נוסד אז קיבוץ תורני בעיר וולקוביסק ע"י האב"ד שם רבי אבא יעקב הכהן בורוכוב (בעל „חבל יעקב”) בו למדו צעירים מהסביבה, ביחוד בני ז'יטל, ושהתקיים שנים אחדות. כן נוסד „קיבוץ” תלמודי בביאליסטוק, אשר ריכז בני ישיבה מקומיים ומהסביבה, ביחוד תלמידי וולוז'ין לשעבר. „קיבוץ” זה המשיך להתקיים עד חורבנה של קהלה זו. לחשיבות מרובה זכה ה„קיבוץ” הגרודנאי באותו זמן, עת שבו מצאו מקומם עשרות בני ישיבה מעולים, הן מהעיר עצמה והן מערי השדה, ברובם בני ישיבת סטוצ'ין בעבר. לגידול הכמותי והאיכותי סייעו שני בני תורה צעירים שעשו הרבה לטובתו: ראובן סולובייצ'יק ויוסף ביגון, שנתפרסם אחר-כך בכל רחבי פולין, כמדריך ופדגוג מעולה. קיבוץ זה נשא אופי מיוחד כמינו. „ועד הבחורים” היה מפקח על איכותו של הקיבוץ. היתה לוועד תכנית רהבה לשכלול מקום תורה זה בכמה מעלות מיוחדות, אך בשל ימי החירום של „הימים ההם” לא יצאה תכנית זו לפועל.

אז הוזמן לכהן כראשי־שיבה רבי אלתר שמואלביץ, ראש־השיבה הסטוצ'יני המפורסם, (חתנו של רבי יוסף יוזיל מנובהארדוק), שהתפרסם כמסביר ומדריך נפלא לבני־שיבה צעירים בנבכי הסוגיות ולשיעוריו היה כח משיכה גדול. דעת הציבור היהודית אף היא היתה נוחה מאכסניה תלמודית זו והיא הוכללה ברשת מוסדות החינוך הנתמכים ע"י הקהילה. אך פעולתו של רבי אלתר לא האריכה ימים. כי הוא נפטר בדמי ימיו. ימי החרום הכלליים המצוקה החמרית אף הם השפיעו לרעה על קיומו של ה"קבוץ". באיתו זמן חזר הגאון רבי חיים עוזר גרודזנסקי ז"ל מגולת רוסיה למקום פעולתו הקודם לז'לנא. בראותו את העזובה הרוחנית שמסביב הימין אליו לאספה את כל הרבנים והעסקנים הדתיים שבגלילו. הוא ידע על המשבר הפוקד את ישיבת גרודנה. קודם לכן כבר נועץ בחברי הוועד של הישיבה. שגמרו אוכר בלבם להזמין את רבי שמעון מבריינסק לר"מ ומנהל. באותה אסיפה הוחלט רשמית להזמין אותו למשרה חשובה זו. אכן רבי שמעון עצמו הכיר בצורך השעה. ולמרות הפצרת בריינסק האהובה עליו, שלא רצתה בשום אופן שרבה יעזבנה. נאות להזמנת הגרודנאים ועבר לגרודנה.

עם בואו של רבי שמעון שקופ לגרודנה הפכה האכסניה התורנית שם לישיבה מרכזית גדולה. למרות ימי החירום, שנמשכו גם אז, בשל מלחמת הפולנים והסובייטים וסבלה הגדול של העיר גרודנה כעיר־ספר, נמשכו אחריו עשרות צעירים תורניים מוכשרים למקום משכנו החדש. חלק גדול מבני הישיבה החדשים היו לומדי ה"קבוץ" הביאליסטוקאי וביחוד רבים מחניכי ה"ישיבה" העירונית המקומית, שמנהלה היה אז הרב רבי שמעון זליג טשרניבסקי ז"ל ומשנהו ייבל"א הרב רבי אריה יוכט (כעת ר"מ בתל־אביב). למשגיח ומנהל רוחני הוזמן עוד קודם לכן הרב הצדיק רבי יוסף לייב נגדיק הי"ד, מחניכי התלמוד־תורה בקלם ומתלמידיו המובהקים של רבי שמחה זיסל. רב זה, שנרצח בגיטו קובנה, קדוש וטהור היה בחייו, איש האצילות הרוחנית ועדין הנפש. ידע להרצות בצורה פופולארית על יסודות שיטת המוסר לפי נוסח קלם הובינהו אף בני התורה הצעירים ביותר. הוא שימש אחר־כך כמנהל רוחני בקוברין ובקלצק.

לאחר זמן־מה חל שוב משבר בישיבת גרודנה. גרמה לכך הפלישה הסובייטית בסוף שנת תר"פ למזרח פולין. מחילופי שלטון אלה סבלה גרודנה סבל ממושך ביותר. מרובים היו חללי רעב בעיר זו וגם מצב הבטחון היה רעוע ביותר החלק הגדול ביותר של בני הישיבה עם רבי יוסף לייב המנהל הרוחני, עבר למדינת ליטא הקובנאית. שהיתה כבר אז עצמאית. רבים מהם הגיעו לפוניבז' היוו את הגרעין הראשון ליסוד ישיבה גדולה חדשה במקום זה בהנהלתו של האב"ד רבי יוסף כהנמאן (מ"מ רבי ידל"ה רבינוביץ) זצ"ל. רבי שמעון עצמו נשאר בגרודנה, ציפה לתשועת ה' ולהחזרת העטרה ליושנה. ואמנם כעבור זמן מה חל מפנה לטובה. הוצבו גבולות ונחתם חוה שלום. חיי הכלכלה שבו למסלולם, העיר גרודנה, כעיר פולנית רשמית, החלה לחיות כבר חיים נורמליים ו"שער התורה" הגרודנאי התחיל שוב לקלוט לתוכו בני ישיבה מרחוק ומקרוב. ישיבת

גרודנה היתה לישיבה גדולה ומפוארת, מצוינת גם ברעננותה כיד רבי שמעון הטובה עליו.

רבי שמעון, שמוכן היה להשפיע על תלמידיו לא רק באמירת השיעור, היה מקבל בחיבה כל אחד מתלמידיו הנכנס לביתו לשוחח אתו בדברי תורה, והיה מסור בכל לב לענינים הרוחניים של תלמידיו. ובשעת אמירת השיעור היה כולו מאזין לדברי התלמידים בתשומת לב, משתדל תמיד לעודד את רוהם; מתקן ומשפר שאלה זו ועונה במתינות ראויה. הוא לא נמנע מלחזור כמה פעמים על ביאוריו והסבריו. ואם לא נתקבלו דבריו בפעם הראשונה, חזר עליהם בסבלנות ובמנוחה נפשית בביטוי הרגיל „ובכן שמעו נא עוד פעם“. מלבד שיעוריו בתלמוד היה משמיע לפרקים שיחות תורניות, שהיתה בהן הדרכה נאותה לשלמות הנפש של בן הישיבה במילוי תפקידיו וחובותיו הפרטיים והכלליים. עזר לו בכך הרבה המנהל הרוחני של הישיבה משנת תרפ"א ואילך, הרב רבי שלמה הרמב"ם מבחירי תלמידיו של רבי ירוחם הלוי ממיר. רבי שלמה הצליח להחדיר תורת המוסר לפי נוסח רבי ירוחם בקרב תלמידיו. היה איש־הברזל ובעל סדר ומשמעת קפדנית והיתה לו גם השפעה כבירה על רוב תלמידיו בחינוך אופים הרוחני.

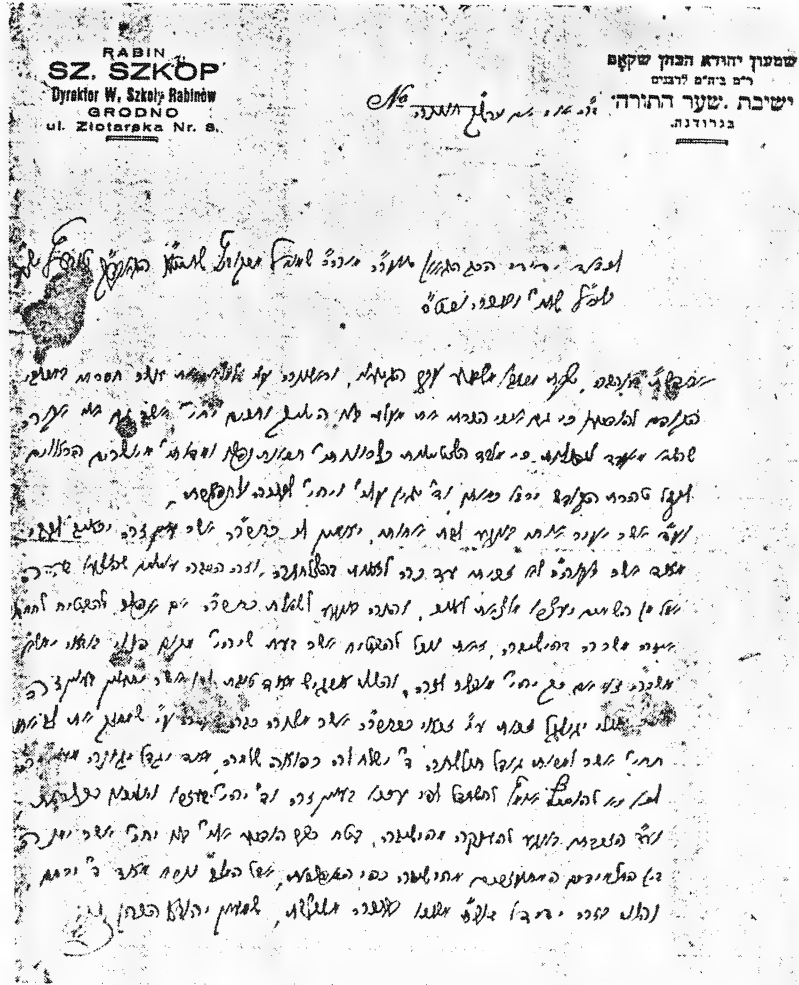
רבי שמעון דאג למצבם החמרי של תלמידיו, התעניין בגורלם, הצטער בצערם ושמה בשמחתם. בשנת תרפ"ט, כשהמצב החמרי בישיבת גרודנה הורע, נטל רבי שמעון את מקל־הנדודים בידו ונסע לאמריקה, על־מנת לחלץ את ישיבתו מסכך חובותיה ולאפשר לתלמידיו להגות בתורה מתוך הרחבת הדעת. הופעתו בארצות־הברית עשתה רושם רב. תלמידיו הרבים למאותיהם, המפורזים בערים הרחוקות נהרו אליו מתוך השתוקקות להמצא שוב במחיצת רבם, מדריכם ומעצב דמותם התורנית והרוחנית. אף הוא השמיע אז את שיעוריו ב„ישיבת רבי יצחק אלחנן“. כתגמול נאות לטרדותיו וטרחותיו אלה לימי זמנתו היתה הדפסת ספרו „שערי יושר“, שהופיע בשנת תרפ"ט, ספר זה נתפרסם בין חוגי הלומדים ובני הישיבות ונתקבל כספר מקורי מיוחד במינו. כמעט כל בן־ישיבה רכש לו ספר זה. היו כאלה, שהתאמצו לדעת בעל־פה כמה פרקים ממנו, כשם שבן־ישיבה היה מתאמץ לדעת על־פה כמה סימנים ידועים שב„קצות החושן“ ו„נתיבות“. היו, שלא הסתפקו בשיעוריו שנכללו בספרו זה, אלא רכשו להם גם את יתר שיעוריו המרובים בחוברות ובקונטרסים מיוחדים, שהיו נפוצים אז גם בישיבות אחרות.

תשומת לב מרובה עוררה בחוגים תורניים הופעת „ספר היובל“ לכבוד רבי שמעון שקוף במלאות חמשים שנה לעבודתו הפוריה בשדה הרבצת התורה, שהוגש לו על־ידי תלמידיו ומוקיריו (ווילנא תרצ"ו). עצם הופעת ספר מסוג זה היה בו מן החידוש אז בעולם הישיבות. ועד ההוצאה והמערכת התכוונו בפרסום זה בשם „קרן היובל“ להדפסת כל חידושי רבי־הערך שבכתב־יד וגם להדפיס מחדש את ספרו הראשון „שערי יושר“, שאזל מן השוק. ספר־יובל זה מכיל מערכה חשובה מאת בעל היובל עצמו, „מערכת הקנינים“, כן כלולים בו מאמרים ורשימות על אישיות גדולה זו שכתבו כמה גדולי ישראל.

שהיו תלמידיו ואף כמה חידושי תורה שלהם. בין כל הרשימות והמאמרים יש לציין באופן מיוחד את שיחתו המוסרית המעניינת של הרב הצדיק רבי יוסף לייב ננדיק הי"ד, על הנושא „בכל יום יהיו בעיניך כחדשים“; הרב משה רוזנשטיין, מנהל רוחני בישיבת לומז'ה; רבי ניסן עקשטיין אב"ד בקוזניצה ועוד. חשיבות מרובה יש לחידושים התורניים של שני הרבנים הראשיים לתל"אביב הרב מ. עמיאל ז"ל וייבדל לחיים הרב א.י. אונטר-מאן. הרב אונטרמאן פירסם נוסף לזה גם רשימה מעניינת, „תורה מחזרת על אכסניא שלה“, המכילה חומר רב לתולדות ישיבת מאלטש בראשית המאה הנוכחית ובעיקר בתקופת רבי שמעון בישיבה מפורסמת זו. מעניינים הם דברי הגאון רבי חיים עוזר ז"ל בראש הספר, המצדיק עצם הדפסת „ספר יובל“ ש„לא נהגו בו רבנו קשישאי“, „אלם רבי שמעון העמוס, העמיס בעבודת הקודש לשאת משא הישיבה, הנהו מזכרח לוותר ולשאת גם את המשא הזה, בגלל תכלית הענין להמציא רווחה לישיבה ולהקל מעליו המעמסה הכבדה ועול החובות הרובץ עליו אשר ידריכהו מנוחה“.

רבי שמעון לא הניח ידו גם מעסקנות ציבורית. היה פעיל בתחומי הדת להרמת קרן התורה בגרודנה, באסיפוח התדירות בוילנא ומחוצה לה במחיצתו של הגאון רבי חיים עוזר ז"ל, והיה חתום תמיד על כל הכרוזים של איגוד רבני ליטא הפולנית ור"מ כשלישי אחרי ה„חפץ חיים“ ורבי חיים עוזר ז"ל. משום כבודו התקיימה אחת מאסיפות היסוד של ועד הישיבות בשלהי תרפ"ד בגרודנה. הודות להשפעתו חלה התקדמות בחינוך התורני שבגרודנה לנוער בגיל הרך, נתבססה היטב הישיבה הקטנה שליד הישיבה הגדולה והתפתח המוסד החינוכי „יבנה“ בהנהלת ד"ר לוי נמצביץ, לפני כן היתה התנגדות חשאית בחוגי חרדי פולין הקונגרסאית למוסד זה, ומעניינים הם הדברים, שכתבו ה„חפץ חיים“ ור"מ חיים עוזר ועמם ר' שמעון על נחיצות ענין נכבד זה: „בתקופה האחרונה וביחוד בימינו אלה אחרי ימי הכיבוש והמלחמות הנוראות והחורבן הגשמי והתורני, החדרים נתמעטו לגמרי ומקומם נחלו בתי ספר כלליים חילוניים המורעלים בארס הכפייה. ה„חדרים“ המועטים גם הם יצאו מרשות היחיד של חדרים פרטיים ונכנסו לרשות הרבים של חדרים צבוריים וביחוד לרגלי חובת הלמוד הכללי ע"פ חוקי המדינה א"א לחדר פרטי להתקיים והיה מזכרח לסדר בתי אולפנא משותפים. למגינת לבנו נתמעטו המלמדים מהדור הישן אשר מסרו נפשם על החינוך הדתי, ובאין מלמדים ומבלי השגחה ותשומת לב ההורים, נהיה דבר החינוך להפקר ומצודה פרושה והתחרות מרובה מבתי מינות — הנה הוכרה נחיצות שיעורים ומורים דתיים מומחים באומנותם. שומרי ומופלגי תורה ורוח ביראת ד', למען אשר יוכלו להשפיע על הדור החדש, על התלמידים הצעירים התמימים, לחנכם על-פי דרכם שגם כי יזקינו לא יסורו ממנה ויתנהגו בדרך התורה והמצוה וזה באמת ענין גדול וקדוש. הנוגע ללימוד תיבוקות של בית רבן, יסוד בית ישראל“.

עשרים שנה בדיוק המשיך רבי שמעון בהרבצת תורה בגרודנה. בשנות חייו האחרונות הוכבד עולו בהנהלת הישיבה, כי מת על פניו בשנת תרצ"ו חתנו אהובו הגאון רבי

שרגא פייבל הינדס ז"ל. חתנו זה יליד סלוצק וחניך ישיבות ליטא ביחוד סלובודקה. נודע היה בכל רחבי הישיבה כבעל כשרון מופלא, מחדש נפלא, פיקח, ממולח ווריו. כבר בישיבת בריינסק היה ריש"מתיבתא-משנה לחותנו רבי שמעון, בגרודנה הפליא לעשות בהיותו אחראי גם להנהלה הכספית של הישיבה הרוח החיה במנגנון הזה. מות חתנו זה בדמי ימיו השפיע הרבה על רבי שמעון ובכל-זאת קיבל על עצמו סבל נוסף זה בכל נפשו ומאודו. כל העניינים של הישיבה סודרו על ידו בסיוע בנו הרב משה מרדכי שקופ על הצד הטוב ביותר, וישיבת גרודנה המשיכה את דרכה במסלולה הנכון.

הוא גם ראה ברכה בעמלו בימי זקנתו, שתלמידיו מתקופת בריינסק וגרודנה ממשיכים את דרכו בקודש וכמה נהיו לרבנים מפורסמים בקהילות גדולות, ראשי ישיבות דגולים, מנהלים רוחניים ואישים רבי השפעה ומעש בעולם היהדות. מבין תלמידיו המובהקים מתקופת בריינסק ומתקופת גרודנה, יש לציין את רבי חיים מסטוצ'ין (בנו של ר' אלתר הנ"ל) חתנו של מרן רבי א. י. פינקל ר"מ ומנהל ישיבת מיר ור"מ מישנה בישיבה גדולה זו; רבי שלמה מתות ר"מ בקוברין (חתן רבי פסח פרומקין אב"ד ור"מ שם); רבי ניסן עקשטיין, רב בקוזניצה; רבי ישראל גוטסמאן, רב בשניפישוק – ווילנא (חתן ר' מאיר בסיין); רבי דוד ליפשיץ אב"ד דסובאלקי ועוד. כמו כן מכהנים עתה כראשי ישיבה ורבנים כמה מתלמידיו המפורסמים, בירושלים בישיבת „זכרון מאיר“, בישיבת הישוב החדש בתל-אביב ובשאר ערי ארץ-ישראל ומושבותיה.

הגיעה שנת ת"ש. שקיעתה של ישיבת „שער התורה“ בגרודנה נראית כבר בעין. חלק גדול מבני ישיבתו עוברים לוויילנא יחד עם בנו הרב משה שקופ. הוא עצמו אינו יכול עוד להצטרף אליהם ונשאר בעירו. בעיניו ראה את מפעל חייו חרב לעיניו. לבר התפקע מרוב צער ובו' במר חשון שבק חיים לכל חי בגרודנה העיר. פטירתו עוררת אבל כבד בתפוצה, ואף בארץ ישראל ערכו לו מספד. „הצופה“ הקדיש אז רשימות ומאמרים לזכרו. כל אלה ששהו במחיצתו וזכרים אותו לטובה, אפילו אלה, שלא היתה תורתם אומנתם. הרי דבריו של ב. צ. דינבורג, ממורי האוניברסיטה העברית, על ר' שמעון, מורו ורבו מלפנים: „בכל שעה שהייתי שומע את שיעורו הרגשתי, שהוא פותח את מוחי לחשוב. הוא היה בשביל אלפי תלמידים פדגוג בחסד עליון. זאת היתה אישיות אצילה ועדינה. הרבה מורים ופרופסורים ראיתי אחריה, אבל מורה כרבי שמעון שקופ לא ראיתי“.

יהודה גסיק
הרב
ר' יהודה
לובצקי

הרב ר' יהודה לובצקי

זכינו ותולדות חייו של בעהמ"ח „הגהות ותיקונים על ספר ההשלמה“, אחד מגדולי התורה במחצית השניה של המאה הי"ט, שנכתבו במו ידיו לפני 84 שנה על גבי חמשים עמוד, כתב פנינים, נקי, יפה ומסודר להפליא, בנוסף לצוואה מעניינת לצאן מרעיתו ומשפחתו וכן דפים נוספים של חידושי תורה, הגיעו לידי ונוכל על כן לגמול לאחד מבחירי בניה של טורץ, (שחי בה עד שנת ה'31 לחייו ונפטר בפריז בשנת 1912 בגיל 62), ולהציב לו יד ושם בספר הזכרון, כיאה לאישיות דגולה שכזאת. חוקרים והיסטוריונים היו בודאי עטים על עזבונו ספרותי זה כעל שלל רב, הוא יכול לשמש מקור לא אכזב לחקר התקופה, אישיה ומנהיגיה. המחבר מעביר לנגד עינינו גלריה של אישים מגדולי הדור, שאתם בא במגע, יצק מים על ידיהם, השתעשע אתם בדברי תורה והוסמך על ידם להוראה, והמפורסמים שבהם: הרה"ג ר' מרדכי מלצר בעל המחבר „תכלת מרדכי“, אשר שידל את ר' יהודה הצעיר, שיעלה על הכתב את חידושי התורה שלו, והוא שסמך ידו עליו בשנת תר"ל (1870); הרה"ג מוה"ר

ר' בצלאל הכהן, ראב"ד דק"ק וילנה, בעהמ"ח „מנחת בכורים" ואחיו הרה"ג מוה"ר ר' שלמה הכהן בעהמ"ח „חשק שלמה", שניהם סמכו ידיהם עליו. כן סמכו עליו ידיהם הרה"ג ר' יצחק אייזיק אבד"ק סלונים בעמה"ח „עמק יהושע" ו„נחלת יהושע", הרה"ג ר' יצחק אלחנן ספקטור הרה"ג ר' ישראל סלנטר.

בעט סופרים שנון ובכושר תיאורי בלתי רגיל ממחיש לפנינו המחבר הלכי רוח, אורחות חיים ומנהגים במקומות השונים לשם נקלע בדרך נדודיו בכדי להכיר גדולי תורה ולקיים פשוטו כמשמעו: „והוי גולה למקום תורה". בראש המקומות האלה צועדים מרכזי התורה בימים ההם: מיר, לידה, סלונים, וילנא וכו'.

בראשית דבריו מתנצל המחבר על כתיבת תולדות חייו, בעיקר על כך, שהוא נאלץ לפרט את כל העובדות מבלי להצניע את הפרטים האישיים שלו, הוא מבקש לבל יראו ח"ו במסירת העובדות כמות שהן משום שמץ של גאווה, כי מטרה קדושה לנגד עיניו: שידעו בניו יוצאי חלציו בארץ נכריה ובמפגש עם יהדות מתבוללת — את כור מחצבתם.

אכן הפרטים האישיים, שלא היה מנוס מהעלאתם במלואם, כמות שהם וללא הצנעה מועלים בכנות משכנעת כזאת, עד שאין לך צל של ספק, כי אכן זאת המטרה שהציב המחבר לעצמו, מבלי משים מתגלה לפניך עולמו המופלא של האיש הדגול, הדבק כל כך באמונתו בכל התנאים ובכל הנסיבות, וכל כוונותיו והחלטותיו הוכרעו אך ורק לטובת הציבור ולשם שמים.

ר' יהודה נולד בכ"א באייר שנת תר"י (1850) לאביו המופלג בתורה, ביראה ובחכמה מוה"ר ר' יצחק עקיבא לובצקי ז"ל, בן לאביו הרב ר' אליעזר שמואל בה"ר ר' לייב ז"ל שהיה דיין בעירו. אם אביו מרת שרה חייקה בת בתו של הרה"ג ר' העשיל מגראיעווע, חוטר ממשפחת הגאון המפורסם מוה"ר ר' אריה לייב אפשטיין זצ"ל דק"ק קניגסברג בעהמ"ח ספר „הפרדס".

בגיל שתים עשרה וחצי הוא כבר מילא כרסו בש"ס ופוסקים אצל אביו וסבו והשתעשע בדברי תורה עם גדולי הדור שחיבבוהו במיוחד וקרבוהו אליהם. אמנם ר"מ דשיבת מיר הרה"ג ר' חיים לייב טיקטינסקי עדיין לא רצה לקבלו בישיבה הגדולה שלו — למען לא יקנאו הבחורים בילד, שאינו מניח עוד תפילין וישב ביניהם כתלמיד מן המניין, אך שמח לקבלו כעבור חצי שנה כשמלאו לו י"ג שנה. העילוי הצעיר למד בישיבת מיר שנתים וחצי ושמעם של גדולי התורה בישיבות לידה, סלונים, וילנה וכו' הגיעו אליו והוא נודד ממקום למקום לפגוש אותם, להכירם אישית וליצוק מים על ידיהם. הוא מתחבב עליהם והם נהנים ומהנים אותו בדברי תורה. בגיל 16, בשנת תרכ"ז (1866), מחתנים אותו הוריו עם זוגתו מרת שיינה מלכה בעיר קורליץ, והיא בתו של מר שרגא פייטל הלוי ממשפחת הרה"ג ר' מאיר אבד"ק קלצק חוטר מגזע בעהמ"ח „פנים מאירות".

לאחר פטירת חמותו בתרל"ג (1873) מנסה ר' יהודה לשלוח ידו במסחר, אך אינו מצליח בכך. וכעבור שלש שנים אבד את כל הונו והוא תולה את קולר אי-הצלחה בכך. שלקח כסף למסחר ברבית, גם אם זה לפי היתר עסקא, וכמובן בעיקר בגלל ביטול תורה, ומאז קיבל על עצמו לא לתת ולא לקבל רבית ואפילו ע"י היתר עסקא. כן קבל על עצמו להתמיד שלוש שנים בלימוד התורה כנגד שלוש השנים בהן עסק במשא ומתן. הוא נוסע לבריסק נפגש עם הגאון ר' מאיר יונה אבד"ק סוויסלוץ, שחיבר חבור על ספר „העטור“, עם הגאון מוה"ר ר' יוסף דוב בער הלוי ועם הרה"ג מוה"ר ר' ברוך מרדכי בעהמ"ח שו"ת „קרית יעקב“. הם ראו את כוהו ועומק הבנתו בסוגיות החמורות שהוא דן בהן וסמכו ידיהם עליו.

הפגישה עם ר' יצחק אלחנן

התמדתו בלימודים התישה כוחותיו ובשנת תרל"ז (1877) חלה במחלת הרזון ונזקק לנסוע לרופאים מומחים בגרמניה. ר' חיים לייב טיקטינסקי ר"מ דישיבת מיר מפצירו להטות דרכו משם לבריטניה ולגייס אצל אחינו בני ישראל בלונדון עזרה חמרית לצרכי הישיבה, שמצבה היה בכי רע. ר' יהודה נעתר לבקשתו ויצא לדרך. כשהוא עבר את קובנה בדרך להמבורג כמעט ושכח על מחלתו הקשה ועל שליחותו, ונפשו נכספה לראות פנים אל פנים את גאון הדור ר' יצחק אלחנן. לרוע מזלו נסע אז הגאון למרחצאות קריטיאן (עיירה הסמוכה לקובנה), ר' יהודה לא אמר נואש והוא בא לשם. בתחילה לא גילה ר' יצחק אלחנן רצון לקבלו ואמר, כי טרדותיו רבות והוא זקוק למנוחה. ר' יהודה השיב לו מיניה וביה: כי בעצם הוא כבר השיג מטרטו ויכול לחזור, שהרי לא היתה לו כל מטרה פרטית, פרט לחלוקת כבוד לגדול הדור ולראותו פנים אל פנים. תשובה זו שבה את לבו של ר' יצחק אלחנן והוא בקשו לחכות שעה קלה עד שיתפנה, בינתיים מסר לו קונטרס שלו בדבר היתר עגונה, שעסק באותו זמן. כשחזר ר' יצחק אלחנן, שאל את אורחו, אם כבר הספיק לעיין במקצת מחידושי והתפלא לשמוע, כי במשך השעה הספיק ר' יהודה לעבור כמעט על כל 32 דפי הקונטרס, וגם התעמק בהם וניסה לחוות דעתו. ר' יצחק אלחנן ביקשו להשאר אצלו מספר ימים ולעזור לו בהגהתו ובתיקונו של הקונטרס, כדי להכינו למשלוח לחו"ל. בהזדמנות זו שמך גם ידו עליו.

רשמי מסע ומיפגש עם עולם חדש

תאורי המסע שלו לגרמניה, בריטניה וצרפת אינם רק רשמי מסע, הם גם אוטוביוגרפיה, גם זכרונות ואפילו הגות. אך קודם כל כתיבה טובה חדורה קלות וחו, הירבה אהבה לכל אלה הנקרים בדרכו, גם לאלה שגרמו לו סבל. אהבת ישראל אמתית נזחפה על הכל. בתיאור הפגישות עם הגדולים ושרטוטי הדיוקנאות, הקורא כמעט מתקשר קשר אישי עם הדמויות שהוא מעלה. סיפור רודף סיפור וסדר פנימי נשמר בעיצוב

הדמויות והאירועים. לכאורה אלו הן תולדות חיים, אך למעשה מי לא נפקד שם; יחידים וקהלות, בני תורה אמיתיים ובני תורה סינתטיים, ראשי קהלה נכבדים ואנשי שררה השולטים בכל.

בכשרון ובחן יוצא מהכלל הוא מתאר לפנינו את מפגש התרבויות בין יהדות מזרח אירופה לבין יהדות מערב אירופה, הברדלי אורח חיים, מתח עדתי והיחסים ההדדיים בין הקהלות השונות. גם בתוך יהדות רוסיה, פולין, רומניה וליטא קיימת התמודדות לפי ארץ המוצא, ישנם הברדלי מעמד בין הותיקים לבין אלה שמקורם באו. מסתבר, שבעיית מיווג עדויות והמתח בין עולים חדשים לותיקים לא התחילו בדורנו ואין חדש תחת השמש.

בניתוח סוציולוגי מבריק, מבחין המחבר בין קנאה עדתית או דתית לבין קנאה מעמדית באלה שהתעשרו. בעוד שבראשונה אפשר לתווך ולגשר — הקנאה באלה שהצליחו והתעשרו קשה כשאלו. כנראה שבתכונות יסוד יצר לב האדם רע היה גם בדורות קודמים. והתרפקותנו על העבר היא אולי יותר נוסטלגיה ממה שהו ממש.

בשבת בקורתי מצליף המחבר גם על רבניה המודרניים של יהדות המערב, על אנשי המעמד והשררה שבקהלתם. יהדות מזרח אירופה קרובה ללבו, אך גם ממנה אין הוא חוסך שבת בקורתו: „הם רבים אחד עם השני, ואחד הורס מה שהשני בונה“, שלא כדוגמת יהדות מערב אירופה המאורגנת, בעלת הסדר. והמשמעת. הוא אמנם מנסה לפרש את השלילה כיתרון, שזה נובע ממשפחתיות יתר ומלהט נפשי ל„אידישקייט“ של יוצאי רוסיה ופולין. אך עם זאת כואב הוא את העובדה של חוסר איוון.

על כס הרבנות בפריז

לאחר שהתרפא מחליו ומילא שליחותו למען ישיבת מיר בהצלחה, תוקפים אותו געגועים למשפחתו, שהשאיר אחריו בטורף והחליט לעזוב את בריטניה ולשוב הביתה דרך צרפת.

בכ"ג כסלו תרמ"א (1881) הוא הגיע לצרפת והנה שמע שהגיע לשם הגאון ר' ישראל סלנטר, כדי לארגן מוסדותיה של קהלת יוצאי רוסיה ופולין. ר' יהודה שמח על ההזדמנות לפגוש את הגאון, ששמו יצא לתהלה ברחבי העולם היהודי. לאחר הפגישה הציע ר' ישראל סלנטר לראשי העדה, שינצלו את ההזדמנות ויזמינו את האורת, ר' יהודה, לדרוש בפניהם בבית הכנסת שלהם בשבת. המתפללים וראשי העדה התלהבו מדרשתו ולאחר ששמעו עליו פרטים הפצירו בר' יהודה, שיקבל את כהונת הרבנות אצלם. בתחילה סרב, אך באותם הימים הגיעו שמועות מרוסיה על החמרת המצב והתגברות האנטישמיות ור' יהודה החליט להביא לכאן את משפחתו ולהרתם בכל המרץ לקהלתו, בני עדתו, מתוך מגמה לשפר את המצב הדתי והחברתי בקהלת יוצאי רוסיה ופולין.

לתדהמתו נודע לו, שר' ישראל סלנטר מצדד בהבאת הגאון אבד"ק שקלאוו לכאן, שיכהן כרב הקהלה. אמנם השיפוט היה נראה לו לר' יהודה מזור, מאחר וכאן יש הרבה לעשות וזה לכאורה לא לפי כוחותיו של אדם זקן, אך חלילה לו לר' יהודה להתווכח עם ר' ישראל סלנטר, ולמרות הפצרותיהם של ראשי העדה שעמדו לצדו — כמעט שהחליט לארוז את הפציו ולשוב הביתה, מכיוון שחשש ממחלוקת העלולה לפרוץ בין שני הצדדים, שנערכו כבר סביב ענין זה. ידיעה שנתקבלה מרוסיה, שהגאון משקלאוו אינו רוצה לעזוב את קהלתו שמה קץ לויכוחים וכך נתקבל ר' יהודה לכהן כרב בקהלת יוצאי רוסיה ופולין בפריז על דעת כל הצדדים.

מפעל חייו של ר' יהודה

פעילותו הענפה והמבורכת של ר' יהודה ביישור הידורים ואירגון סדרים יותר מתוקנים בחיי קהלתו העלו את קרנה בעיני יהדות מערב אירופה. קהלת יוצאי רוסיה ופולין היתה, עד שנתמנה לרבה, בתנאים קשים ביותר. בחלקה הגדול היתה מורכבת ממהגרים חדשים, שהיו בשלבי קליטה ראשונים והיתה עד אז מבודדת ומושפלת בעיני יהודי מערב אירופה הוותיקים, שלא תמיד גילו הבנה להתנהגותם ולצרכיהם של אחיהם הבאים מארצות המצוקה. הודות לאישיותו החזקה והנלבבת וכוח המוסרי, רב ההשפעה והשכנוע, התיידד מקרוב עם מנהיגיה הבולטים של יהדות צרפת, כמו הרב הראשי של יהדות צרפת הרב צדוק כץ והברון אדמונד דה רוטשילד וכך יצר את הגשר ופעל למען הבנה הדדית וקירבה בין שני חלקי היהדות.

כעבור תקופה קצרה התחיל ר' יהודה להתמסר למפעל תורני גדול שהיה למפעל חייו, והוא הטיפול בכתב היד הישן נושן שמצא באוצר הספרים של הנדיב גינצברג בפאריס וגילה, שמחברו הוא רבינו משולם ב"ר משה מחכמי בדרוש, אחד מגדולי הראשונים גינצברג שברום צרפת ומראשונים בעלי התיספות. בכתב יד זה עמל וטרח רבינו משולם, הזשלים הלכות הרי"ף על כל סדרי הש"ס ולכן ערכו לא יסולא בפז.

„המאירי“ בספריו מכתיר את רבינו משולם זה, כאחד מגדולי הדורות ומפאת חשיבותו של המחבר ושל החומר גם יחד. נעשו נסיונות עוד בדורות הקודמים להעתיק ביד מכתב ידו של רבינו משולם עוד בטרם הומצא הדפוס. וכך נפוצו מספר מצומצם של העתקות יד בבתי עקד הספרים של רומא, ברלין, לונדון וגדולי תורה באותם המקומות. ניסו כל אחד בפני עצמו להתמודד עם כתב היד שמצאו וששובש לאחר העתקתם של מעתיקים מקצוענים בדורות קודמים, שזריזות עטם עלתה על גדולתם בתורה.

בשנת תשכ"ו הוציא לאור ר' אברהם חפוטא, ראש ישיבת הרמב"ם ובי"ב בת"א את ספר ההשלמה וכינס בו הערותיו בשם „ראשית ההשלמה“ ובפתיחה למסכת „בבא קמא“ ו„בבא מציעא“ הוא כותב בין היתר:

הספר הנוכחי גילה אותו מהר"י לובצקי ז"ל בכת"י באוצר הספרים בפאריז

להגביר גינצבורג ז"ל ושם נדפס בשנת תרמ"ה ונשארו ממנו רק טופסים בודדים בעולם. והנה דברים בהקדמתו: (של ר' יהודה — י"ג) „כאשר קרבתי אל המלאכה ראיתי כי כבדה היא מאוד, הכתב יד ישן נושן נכתב לפני יותר מחמש מאות שנה (כתב את זה על סמך מה שמצא בסופו שטר מכירה אשר מכר אחד לזולתו את הכ"י, בו נרשם שנת קל"ה לאלף הששי — וא"כ הכ"י לא היה כ"י רבינו ז"ל אלא של אחד המעתיקים), גם הנייר והקלף מטושטש מרוב הימים ורק אחרי יגיעות רבות בעשותי לילות כימים זה יותר משלוש שנים אשר החלתי להתעסק בו לשקול בפלס כל מלה ומלה, להרים כל מכשול ולטהרם מכל טעות ושיבוש, מצאתי את אשר בקשתי להגיהו ולעשות תיקונים במקומות שהיו צריכים לזה" ותיתי ליה למהר"י לובצקי, ז"ל על כל עמלו ויגיעו לפענח הכתב הישן שהיה בידו וגם כל ההגהות המרובעות שבפנים הספר מידו הן, גם שת עליו ביאור הנקרא „תורת ההשלמה“, והנה עברתי על באורו מראש ועד סוף ובכל מקום שראיתי דבריו נכוחים וקרובים למכוון בלשון רבנו הבאתי משמו וכו'.”

כן כותב ר' אברהם חפוטא בפתיחת ספרו למסכת „בבא בתרא“: „ספר זה הוא הששי מסידרת ספרי ההשלמה שהוצאתי לאור בס"ד וגילהו בראשונה מהר"י לובצקי ז"ל לפני כשמונים שנה ורבות עמל עליו לפענחו ולהגיהו וכן הוא כותב בהקדמתו: שים נא איפא לב לעמלי ויגיעי שהיו לי לכוון אל הדברים באותה תבנית לנגד עיני במקורם במנוסקריפט ישן נושן מלא שיבושים ושגיאות. שנים רבות שמתי לי לילות כימים וכו' ובאמת מלאכה רבה היתה לפניו וכל ההגהות המרובעות בפנים הספר משלו היו וכו'.”

ר' יהודה הגיה איפא את כתב היד, הכניס בו תיקונים והערות והוסיף פירוש בשם „תורת ההשלמה“ והדפיס בפאריס:

כרך א' מסכתות בבא קמא, בבא מציעא, בשנת תרמ"ה.

כרך ב' מסכתות בבא בתרא, סנהדרין, שבועות בשנת תרס"ח.

כרך ג' מסכת עבודה זרה עם „כללי דקנקנים“, בשנת תר"ע.

את הכרך השלישי עזר לו בהכנות הסופיות אחיו הרה"ג ר' נחום לובצקי וכתב בו פירוש בשם „קנקן חדש“ על הקונטרס של „כללי דקנקנים“. ר' יהודה נזקק לעזרת אחיו בגלל חולשתו לאחר מחלה והוא מזכיר בתודה את עבודת אחיו המסורה והברוכה. כן הוא מזכיר בתודה את עזרתה הברוכה של רעייתו מרת בינה טיטלבוים ממשפחת טיטלבוים שבוארשה.

פרט לכך כינס בספר מיוחד הערות, הגהות ותיקונים למסכתות ברכות, תענית, יבמות, מגילה וקרא לו בשם „בדקי בתים“ (שזה ר"ת: ברכות, תענית, יבמות, מגילה). יצא לאור בפריס בשנת תרנ"א. כמו כן הגיה את ההשגות של בעל ההשלמה על הרמב"ם למסכתות שבת, עירובין, שבועות והוציא את הקונטרס בשם „כבודם של ראשונים“ בנושא הגט מקליווא (עיירה בגרמניה), שהסעיר בזמנו את גדולי התורה שבעולם. גאנני רוסייה בעקבות ה„נודע ביהודה“ וה„שאגת אריה“ מחד ורבני פרנקפורט בראש

הרב ר' הורביץ מצד שני. והענין חזר על עצמו במקרה דומה והסעיר מחדש את הרוחות בעולם התורה בתקופתו של ר' יהודה וכך כותב ר' יהודה בפתח הקונטרס: „לפני שנה עסקתי בגט של איש חולה שיש עליו חשש שוטה שבא ממדינת רוסיה לפה להתרפאות. אחדים מגאוני רוסיה ובראשם הגאון הרב יצחק אלחנן זצ"ל אבד"ק קובנה האיצו בי להכניס עצמי בזה". כנראה שמחלוקת זו גם אם היתה לשם שמים היו בה סימני לוואי לא כל כך מכובדים וזה דיכאה אותו והשפיעה על בריאותו.

בהגהות ותיקונים על ספר ההשלמה ממס' ברכות של ר' יהודה הנמצאת ברשותי בפוטסטט של כתב ידו שהועבר לי מפריס ע"י נכדתי ושהודפסו כאמור לעיל בספר „בדקי בתים" נאמר בפתיחה: „ראיתי לכתוב הגהות על ספר ההשלמה על מס'. ברכות שנדפסו בברלין שנת תרנ"ג ע"י ר' מנחם מנדל שחור עם מבוא והערות ותקונים נחוצים מאת החכם מו"ה חיים בראדי, והנה הח'. בראדי בצד (עמוד) י"ז בהמבוא כתב בזה הלשון: „אכן אני לא הלכתי בדרך הג' ר' יהודה לובצקי לשית על ההשלמה הערות נוספות על דרך הפלפול וכו', אך בחרתי לי דרך אחרת הנראה לי לדרך הישרה והיא לתקן כל מעוות ולהעמיד את הנוסחא העיקרית והאמתית על מקומה למען יובנו דברי הרב על נקלה". עכ"ל. והנה אם היה עושה כן היינו מחזיקים לו טובה, אך כאשר שמתי עיני עליו ראיתי, כי כתב שלא בעיון ובדקדוק כלל ולא הבין דברי רבנו בעל ההשלמה, גם לא עיין היטב בסוגית הש"ס להרגיש גם בשגיאות גדולות כקורה, ועל זה אמרו: אסור לשהות ספר שאינו מוגה, ומי יתן והיה שהגהותי אלה יודפסו למען שלא יהיה הספר היקר הזה מלא שגיאות וד' יהיה בעזרי".

כאמור כל ההגהות והתיקונים הודפסו, אם כי אי פה אי שם הושמטו חלקים מהויכוחים סביב הנושא ובחלקם הוכנסו תוך מיתון הנימה הפולמסנית.

**

להלן הצוואה שכתב לצאן מרעיתו בשנת תרס"ד (1905) כשבע שנים לפני מותו: „היום ג' לחודש כסלו שנת תרס"ה לפ"ק מלאו עשרים וארבע שנה, מעת אשר הצגתי רגלי על אדמת צרפת, ובו ביים באתי לפריז בשנת תרמ"א יום ה' לסדר תולדותי, ובחסד ה' עברו כ"ד שנים אשר, אני עומד לשרת לפני עדתי קהלת רו"פ (רוסיה, פולין), הרבה הרפתקאות צעדו עלי מאז באתי לפה עד היום הזה. ונתתי אל לבי על הימים שעברו. ואחרי כל אלה, אף כי ידע (אני), כי נמצאו בתוך אנשי רו"פ הרבה אשר אין דעתם נוחה הימני, אבל ידעתי, כי אחרי אשר אלך ואינני יסורו כל השנאות והקנאות ואז אולי יהיו דברי להם נשמעין, וכאשר לקחתם אותי למורה דרך מצאתי עלי החובה ליעץ לכם דברים אחדים בטרם אלך ואינני ולהורות לכם, אחרי התבוננות רבה, באיזה דרך תבחרו לקהלתכם לימים יבואו. ואולי יהיה רצון מאת ה' אשר אזכה. שיהיו דברי אלה נשמעים וזכות תצמח מזה לי ולכם אחי ורעי עצמי ובשרי. תראו לקחת אחרי איש גדול בתורה ויראה מערי רו"פ אשר יהיה לכם למורה

ומנהל, ותראו לעשות בעדו הכנסה ברווח ובכבוד שלא יסבול כאשר סבלתי אנכי, אשר תדעו גם אתם כי לא סיפקתם לי די צרכי כאשר הבטחתם. ורק בחמלת ה' עלי ובחסדו הגדול, החופף עלי מנעורי ויצילני מכל רע, הזמין לי הרווחה מן הצד, אבל לפעמים היה לי דוחקי למכשול, כי רעיוני לא היו צלולים אתי ובפרט בעת שהיו לי איזה בעלי חובות, וזאת מררו את חיי והפריעוני לפעמים מלמודי ועבודתי עבודת הקודש. ובחסד ה' נתרבו בני קהלתנו בימים האחרונים ואם רק שלום ואמת ישכנו בתוככם יהיה לאל ידכם ליסד הכנסה הגונה לרב שיחיה בכבוד ויהיה בידו ליסד דברים טובים בעדתכם אם תיזהרו בכבודו ותנהגו בו כבוד, ועל זאת יהיה לנגד עיניכם קהלת אחינו הצרפתים.

תראו ליסד קאמיטע מבעלי בתים יראים מכס להשגיח על כשרות השחיטה ובתי המקילין ולא תקחו ח"ו שוחטים אשר למדו שחיטה ובדיקה בסימנא דפה. אראה מנוחות כבוד אם שמעתי עפ"י גביית עדות נאמנה, כי צעירי השוחטים שלהם מעשנים ציגארעטן בשבת בפרהסיא, כי את דברי אלה תראו בשעה שאהיה בעלמא דקשוט לכן לא תשמעו ממני רק מילי דקשוט, ואין לגור מפני איש רק מהשי"ת.

אם יהיה ה' בעזרתכם ותבנו בהכ"נ אשר אנכי לא זכיתי לראות זאת בעיני, כי איש מלחמות הייתי בענינים שונים והבא אחרי אקוה, כי שלום ואמת יהיו בימיה, כי ת"ל כבר לקחו קהלתנו פנים אחרת טובה. עצתי שיכתבו בפנקס של בהכ"נ או יותר טוב, כי יהיה חרות על אבן פתוחי חותם שלא תעמידו שם אורגל ולא תקחו בקביעת דרשין מהסימנא דפה החפשים בדיעות אשר כל תורת משה והתלמוד לשחוק בעיניהם ומנהלים כי לא ידעו ולא יבינו עד היכן המה מגיעים.

תשגיחו על התלמוד תורה שלא יבטלו ח"ו ואנכי בעניי הכנתי לכם עפ"י בקשתי סך מסוים, נדבת הג' ויסאצקי, אשר תי' הרה"ג מ' צדוק הכהן, אשר בטח לא יקופח לא הוא ולא הבא אחריו את הצדקה הזאת כי טובה עד מאד. ואתם לא תתעצלו להעמיד את הת"ת על בסיס נכון וזכות גדול יהא לכם ולזרעכם אחריכם.

כן תשגיחו על יסוד טבילת נשים אשר בעוה"ר כמעט שבטלה טהרת המשפחה ויוכל להיות כי זרעינו יהיו ח"ו פגומים. ותעשו כל האפשרי שלא יהיו להנשים הטובלות איזה כבודות או בזיון כי ע"ז יבאו הנשים למנוע מטבילת מצוה, או אולי טוב שתעשו חברה של נשים כבודות אשר יהיו לאל ידם להשגיח ע"ז שלא תהיו הנשים הטובלות נענות ע"י מנהלי המקוה או שארי תקנות יש צדקות להיטב מצב הענין הזה ואולי ד' יהיו בעוזרי לראות מיד בחיי תקנה בזה.

לא אדבר עלדבר תקנות וצדקות כי זאת ידעתי כי עשה תעשו וגם יכול תכלו. כי עשרה קבין צדקה וג"ח ניתנו לישראל בני אברהם, יצחק ויעקב, תשעה מהם נטלו בני ר"פ. רק במקום שיש רוח אמונה ומצות התורה אשר בין אדם למקום. ע"ז לכד היצר הרע בימינו אלה את כל המצדות וזרעו פשטה על הארץ. לכן מי בעל נפש בימים יראה ויקצור ויגדור פריצתם למען כבוד ה' ותוה"ק ושכרו הרבה מאד עד העולם.

כך הנציח האיש את תולדות חייו כנכס הכלל וכך נפרד מנהיג מעדתו ואב אוהב ממשפחתו (גם למשפחתו כתב צוואה — שנה לאחר מכן בתר"ס (1906)).

אנו יוצאי עיירת מולדתו נזכור אותו: כגדול בתורה, כמנהיג, כצדיק וכסופר שידע בעטו השנונה לא רק לספר ולתאר, להתרגש ולהתבשם, אלא גם לסכם ולרשום דו"ח ממצה מתולדות חייו שהוא נאמן להשקפת עולמו המופלאה ולהוריש אותו לבניו, לקהלתו ולדורות הבאים. נציב לו על כן יד ושם בספר הזכרון של עירנתנו, בה גדל והיה לגאון ובה התפרסם כאחד מגדולי התורה.

פאריז, 23.9.1910

הרב יהודה לובצקי

אבידה ניכרת, שתורגש הרחק מתחומי יהדות צרפת, היתה לנו ביום א' האחרון, כשהרב י. לובצקי — הרב המכובד של יהודי רוסיה, פולין ורומניה בפריז — השיב את נשמתו לבוראו לאחר מחלה ממושכה ורבת סבל, שנשא אותה בגבורה ובדומיה.

בהיותו בשליחות צבורית לפני שלוש שנים, נתקף לפתע בשיתוק. הוא החלים לכאורה עד כי יכול היה להשתתף בענייניה החשובים ביותר של הקהילה, אבל הוכרע בהתקף שני, לפני שבועות אחדים.

הרב י. ל. נולד בטורץ, רוסיה הלבנה ביום כ"א באייר, ה' תר"י, והגיע אפוא לשנתו הששים. הוא היה נצר לדורות רבים של רבנים ידועים ברוסיה. קיבל את חינוכו הראשון מאביו — תלמיד-הכם — ואחר-כך המשיך את לימודיו בישיבת מיר. בגיל צעיר מאוד הוסמך לרבנות על-ידי מספר רבנים ידועי שם, ביניהם הרב יצחק חריף והרב שלמה כהן. הוא זכה לאמונה של הנהלת הישיבה ונשלח לאנגליה להרחיב שם את קשריה של הישיבה. בדרכו הוא בא במגע לראשונה, עם הרב המנוח הרב יצחק אלחנן ספקטור, מקובנא בעל השם העולמי הדרך בה בחן הרב הקשיש את כושרו של המועמד הצעיר לרבנות — ראוי לפרסום. הרב ספקטור, בבקשו מהצעיר לחכות, נתן ללובצקי חוברת מסובכת שלו, שרק עתה הכין, וביקשו להעביר את הזמן הקצר שעליו לחכות — בהסתכלות בין הדפים, בצפותו שיספיק תוך זמן קצר זה רק עיון במגמת הספר. מה גדולה היתה הפתעתו ושמחתו בשובו, כשנוכח כי הצעיר ממש „השתלט“ על החומר ומסוגל היה לשוחח אתו על הנושא העמוק שבחוברת על כל פרטיו. באותו יום נקשרה ידיו־נצח ביניהם שנפסקה רק עם פטירתו של הרב המפורסם. הרב המכובד נתן למר לובצקי מכתב המלצה לרב הראשי באנגליה דאז (הרב נתן אדלר) והתעניין בלהיטות בעתידו.

זכרונותי של הרב מביקורו הראשון בלונדון היו גם עצובים וגם משמחים.

עצובים — כי נתקף במחלה שנמשכה הרבה זמן; משמחים — כי עשה הכרה — שהתפתחה לידידות ובמקרים מסוימים אף לקרבה עמוקה עם מספר מנהיגים מכובדים בקהלה היהודית של יוצאי מערב אירופה באנגליה ששמרה והעריכה במשך כל ימי חייו.

בשנת 1881 עזב את אנגליה במטרה לחזור לרוסיה ולמצוא שם משרה. הוא נסע דרך פריז ושם ראה מצב דברים, שהשפיע עליו לפחות להאריך את שהותו שם. היהודים מרוסיה ופולניה שהיגרו לצרפת כ־5,000 משפחות היו ללא מנהיג לפי רוחם. ללא מקום מרכזי לתפילה, ללא רבנים, שוחטים ותלמוד-תורה. דרוש היה להם אדם שפרט לגדלותו בתורה יהיה בעל השכלה עמוקה ומגמות רציניות וכוח רצון חזק. ואכן תכונות אלו היו מנת חלקו של הרב הצעיר במידה לא מעטה. הוא שוכנע להישאר עד אחרי הימים הנוראים ולשאת דרשה, אבל לפני שניאות, הלך ביקר אצל הרב הראשי המנוח של צרפת, הרב צדוק קאהאן, ונועץ בו בנידון. הרב הראשי, באצילות המאפיינת אותו וברצון לשרת את האינטרסים הטובים ביותר של כל חלקי הקהילה — לא רק הסכים שיישאר ויהיה רבם של אחיו המהגרים, אלא אף הבטיח להגיש לו כל עזרה במאמציו להקל את מצבם. הרב הראשי נעתר לעתים תכופות לרצונו של המנוח ותמך בהצעותיו לתיקונים מרחיקי לכת, וכאשר אירגן ב־1904 את בית־הדין הרבני, על־פי דוגמת בית הדין הלונדוני, מונה הרב לאחד מחבריו ונשאר עמוד התווך שלו עד סוף ימיו.

כחבר בית־הדין, בשיתוף עם הרב וייסקופף והרב הראשי נטר, ובתוקף תפקידו כמנהיג קהלה אורתודוקסית נאבק לא מכבר בגבורה על הכנסת תיקונים שהיו משפיעים על טהרת חיי המשפחה היהודית.

באמצעותו של הרב הראשי ולפי בקשתו, התקשר המנוח עם מפעלי אי"א. והיה גם קשור ליישובה של ארץ ישראל, שימש כתב במשך עשר שנים, ונהנה מאמונו המלא של הברון אדמונד דה־רוטשילד והמניח מיכאל ארלינגר. כך נעשה המתווך בין שני ארגוני סעד אלה לבין הנצרכים בפריז ומחוצה לה, ודאג להגנתם ולסעדם.

פעולותיו העיקריות הופנו לצרכים הדתיים, החינוכיים והפיסיים של בני קהלתו שהיגרו לפריז. הוא חיזק את ארגון השחיטה; דאג לקרב את אמצעי הקבורה של מקרים לא סוציאליים — לכדי השג יד של אנשים בעלי אמצעים בינוניים. הוא יסד מספר חברות צדקה וסעד מקומיות. ה"אסיל" — המסלט היהודי — כן אירגן חברת ש"ס ותלמוד תורה. למעשה אין מוסד הקשור לקהילה היהודית־הרוסית בפריז, וביחוד לשכבות הנצרכות, שלא בולטים בו כוחו הארגוני והשפעתו המלהיבה.

הרב ל. הקדיש הרבה תשומת לב לעידוד הלימוד בציבור הרחב. אחדים מ„תשובותיו“ ומאמריו הלמדניים מוכנים להדפסה. אבל הוא ייזכר בעיקר כעורך כתבי־יד בלתי ידוע ברשותו של הברון גינזבורג המנוח — של ספר „השלמה“, עבודה הלכתית משלימה לרי"ף, שנכתב ע"י הרב משולם מתקופת התיספות. הוא הוציא לאור את חלקו הראשון עם מבוא ביקורתית, פירושים והערות, בשנת 1885. החלק השני הופיע ב־1908, והשלישי ראה אור השנה כשהסופר שכב כבר על ערש דוי. הוא גם הוציא לאור בשנת 1896 „בדקי בתים“ — מאמר על ספרות התקופה של סופר ה„השלמה“. הוא נפטר בגיל צעיר יחסית. נתנה את אותותיה על שניתיו האחרונות פטירתה הפתאומית של אשתו, לפני 8 שנים. היא היתה עזר כנגדו אמיתי, דוגמא לאדיקות יהודית עמוקה מעורבת בתרבות, התגלמות של הקרבה עצמית. המנוח השאיר אחריו שני בנים ושלוש בנות! ד"ר סולומון לובצקי, נשוי לבתו של נפתלי לוי, נשיא הקהילה הגרמנית בפריז; ד"ר אלברט לובצקי; אנה, נשואה לרברנד הריס כהן, רבו של בית־הכנסת סטוק נוינגטון; מרי, נשואה לד"ר דוד שפירא מפריז; אדליין אליס, נשואה לדני פלדמן מלונדון. ההלויה התקיימה ביום שלישי, תוך גילויים רבים של צער.

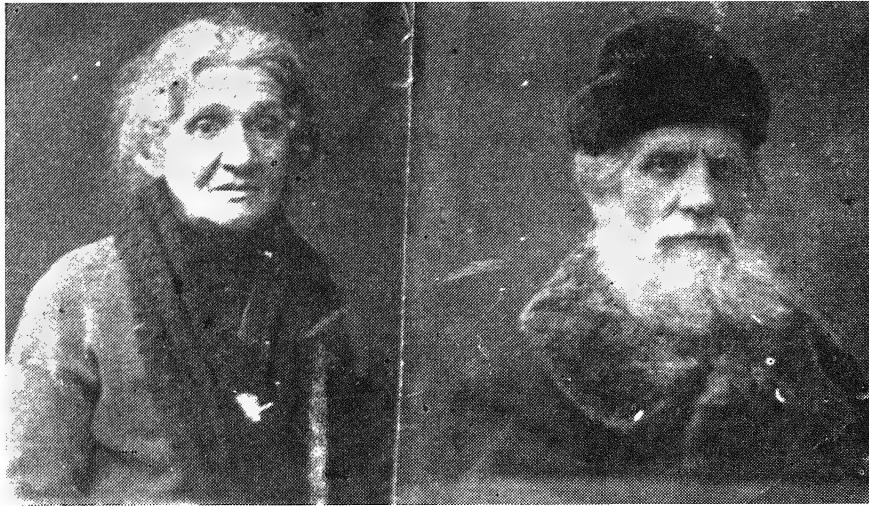
יהודה גסיק

הרב נחום לובצקי

ר' נחום היה בעל הדרת פנים, זקנו הכסוף ירד על פי מידותיו ושערות ראשו הכסיפו עוד בטרם הגיעו לגיל שיבה. „דער זילבערנער ייד“ קראו לו אנשי העיירה (היהודי הכסוף) וזה היה תרתי משמע.

אף הוא למד בוולוז'ין והיה גדול בתורה. רבני המקום והסביבה החשיבוהו מאוד ונועצו בו בענינים מסובכים. הוא עזר לאחיו הרב יהודה לובצקי בחיבורו על „ספר השלמה“ וגם נזכר לטובה על כך בספר חשוב זה. חלק אחד מהספר הנ"ל אף חיבר בעצמו.

ר' נחום היה חובב ציון, התכתב עם הנצי"ב, ראש ישיבת וולוז'ין, בעניני חיבת ציון ובדבר ההתישבות החדשה במושבות ארץ ישראל, שנוסדו בשנות השמונים במאה התשע עשרה. הנציב אף כתב לו על דבר חוות דעתו לאסור עבודה חקלאית ביישובים בשנות השמיטה.

רעיית נגטה

הרב נחום לובצקי

הוא גם עשה רבות לחיזוקה של קערת ערב יום הכיפורים (בתפילת המנחה) לטובת היישוב החדש בארץ ישראל. היה התורם והמתרים הראשון לקערת כסף זו. ר' נחום התחתן בקורליץ' גר שם עם משפחתו ברציפות עד לאחר מלחמת העולם הראשונה ואחר כך עבר לגור בנובוגרודק. בקורליץ' הציעו לו כהונת הרבנות, אך הוא דחה זאת והעדיף להתפרנס מחנות הבדים שהחזיקה ינטה אשתו ולאחר מכן בתו הבכירה חינה, ובלבד שיוכל להתמסר ללימוד התורה.

עדינות נפשו, טוב לבו, והגישה הליברלית שלו לזולת, איפשרו לו לחיות בצותא עם חתנו סלמן החפשי בדעותיו, מבלי שיהיו ביניהם חיכוכים. סלמן, בעלה של בזו הבכירה חינה, היה אברך משכיל ומפולפל, היה פעיל בחוגי תרבות ואמנות שונים, וחבר במועצת עיריית נובוגרודק. הוא העריץ מאוד את גדלותו של חותנו אך בעל עקרונות היה ולא היה יכול לוותר עליהם ולהסוות את אורח חייו החפשיים בפני חותנו. ואכן, רק ההבנה ההדדית איפשרה ביניהם חיי שלום בצוותא ויחס כבוד הדדי.

ר' נחום נפטר בשיבה טובה בשנות השלושים. התנו סלמן ניסה יחד עם בנו הבכור יונה בימים הראשונים לכניסת הגרמנים באיזור לברוח לרוסיה, אך מפאת קשיי המעבר והתלאות בדרכים נאלץ לחזור והוא הוצא להורג בקבוצה הראשונה של 60 היהודים מיד עם כניסתם של הגרמנים. אשתו ור' ילדיו נספו כנראה לאחר מכן באקציות ההמוניות. בתו הצעירה רחל היתה יפיה, אך לא שיחק לה מזלה בחיים הפרטיים, היא גרה בלובלין וכנראה שנספתה שם. בנו ד"ר הרצל למד באוניברסיטה בגרמניה, היה שם מרצה עד בואו של היטלר לשלטון. לאחר מכן ברח לפריס ומשם עבר לארצות הברית. הוא בוגר 3 פקולטות ושולט בכמה שפות. בשנת 1970 ביקר בארץ והוזמן ע"י האוניברסיטה בירושלים לכתוב ספר על ירושלים.

למקום תורה*

רק חודש ימים עשיתי בעיירה הקטנטנה ההיא, טורק, בבית מורי המושלם והמופלא שבחר לי אבא. אולם היה זה החודש הראשון בימי חיי שביליתי מחוץ לבית הורי. והיה זה החודש האחד שעשיתי במעין פנימיה של בנים, שהיו כולם במקצת מבוגרים ממני, והיה זה אותו החודש שבו כאילו נפרדתי מילדותי ותחלו ימי התבגרותי. היה זה החודש האחרון לפני היותי לבר־מצוה. יום הבר־מצוה שלי חל בראש חודש כסלו ולטורק יצאתי למחרת אסררחג של סוכות. את „הדרשה“ הכין אותי לפני כן בן משפחתנו מבוריסוב, שהיה „פרוש“ בישיבת סלבודקה. ר' אליהו תומרקין, מוסמך להוראה, חריף נפלא וממציא פסיקאי. משכילי המשפחה הרבו גם להתפלא וגם ללגלג על גאוניות אמצאותיו, שתמיד נמצא בהן איזה ליקוי טכני קטן שהיה שם לאל את כל תועלתיותן המעשית. ולשם דרשה זו צללנו אתו בנבכי שאלות־ותשובות וספרי פלפול, נאבקנו עם ה„שאגת אריה“ והפלגנו ל„עמודי איר“ העלינו פילים בקופי מחטים. כל חדשי הקיץ בנאות הדשא של יער אטליז בילינו בלימוד הזה, שהיה חדש לי, רב השנינות והחריפות. ובשלהי הקיץ עוד הספקתי להתענג על לימוד עצמאי בתוך בית־המדרש הישן, כאחד מבוגר, שאין כל על של רבי מוטל עליו והשט לו על פני הגמרות שבתוך ארון בית המדרש כא־ת־נפשו לאורך כל הערבים מתוך תורה לשמה ועצמאות של בן חורין. חברי מוטל, שאתו התחלתי את לימודי בחדר ואתו המשכתי עד אז כל השנים, נפרד ממני ויצא ללמוד לישיבה. אולם אבא רצה מאד לאַחד לי תורה עם השכלה ורבי אשר כזה לא נמצא לו, לא בקרב המלמדים שבעיירה ולא בישיבות שבסביבה. ותהי דאגת החיפושים אחרי הרב המתאים הדאגה העיקרית של אבא כל אותה השנה.

עד אשר גילה את אשר ביקש. באחד היערות אשר ליד העיירה ירמיטש, גר מוכסן עשיר, שהשיג איזה עילוי מופלג למורה למען ילדיו באחוזתו. ויהי המורה הזה צנא דמלי ספרי. אמרו עליו: בקי בש"ס ובפוסקים. אבל יחד עם זה בקי בקאנט, בשפינוזה וברמב"ם. את ה„מורה נבוכים“ קרא במקורו הערבי. ולא עוד אלא בשבתו בבית המוכסן ההוא אשר ביערות ירמיטש חיבר מלון עברי־ערבי והוכיח את טעויותיו של אבן־תבון בתרגומו. הוא עצמו חיבר פירוש משלו על ה„מורה נבוכים“ והחל כבר

*זלמן שזר — כוכבי בוקר, סיפורי־זכרונות ופרקי־מסה, הוצאת „עם עובד“ ו„דבר“ ת"א תש"י

לפרסם את חיבורו בדפוס. ושפות ידע המורה — עברית ורוסית וגרמנית וצרפתית וערבית. וספריה קנה לו מדמי המלמדות שלו שהרהיבה את עין כל באי האחוזה. ואבא. שבא לרגל עסקי היערות שלו לאחוזה היא וראה את אברך־חמודות זה, כליל התורה והיראה וההשכלה, חמד בו לבו וייחדהו לי למורה.

ולאשרו של אבא קרה אז מקרה מוזר מאד למורה ההוא. שדכנים החלו לדפוק על דלתו ולהציע לו שידוכים הגונים מאד, עם בנות רבנים ועם בנות נגידים, כי יצא שמו לתהילה. סיפרו כי הציעו לו אלפים רובל לגדוניה ו„קעסט“ לשנים רבות בבית סוחר עשיר. אולם הוא, המורה, עשה מעשה אשר לא פילל שום שדכן. הוא התאהב במנהלת משק הבית היפה אשר למוכסן והחליט לשאת אותה לאשה, ללא פרוטה, כאשר נודע הדבר בסביבה חדלו לקרוא לו „המשכיל המופלג“ והחלו לקרוא לו „המשכיל המשוגע“. אולם אבי הטוב סלח לו גם את שגעונו זה. ולא עוד אלא כאשר החליט המורה לשאת את ארוסתו ולהקים לו בית בטורץ הסמוכה, עזר לו אבא לשכור את הבית ולאסוף את התלמידים ואני הייתי אחד התלמידים הראשונים שיצאו לגור אצלו בביתו וללמוד תורה מפיו.

אמנם, לא בנקל ניגש אבא לבצע את החלטתו זאת. מקודם צריך היה המורה הבלתי שכיח הזה לעמוד במבחנו של סבא, אם אמנם ירא שמים הוא כהלכה ואם השכלתו לא הפחיתה, חלילה, מיראתו. ואחרי אשר ביקר המורה את סבא בעיירתו, וסבא כתב בעצם ידו מכתב־ברכה לאבא על בחירתו, בא המורה לשבת אחת אלינו הביתה. והכונה המסותרת של ביקור מוקדם זה היתה שאחותי הגדולה ממני והמשכילה שבבית תוכל לתהות על קנקנו, אם אמנם השכלתו צרופה. אחותי אמנם לא היתה דעתה נוחה מדרך החינוך שבחר אבא בשבילי, אולם אף היא לא יכלה להסתיר את השתוממותה לרוחב ידיעותיו של המורה במתמטיקה ובפילוסופיה. זכורה לי השיחה של אותה שבת על שולחננו, שיחה לא רגילה לי כלל לפי כל נושאה ועניניה. הביאה אחותי את ידידיה אתה והמורה הפליא את לב כולם.

ולמחרת אסרו־חג של סוכות התעטפנו בפרוות התישבנו בעגלת־חורף ואבא הביא אותי לטורץ להיות גולה למקום תורתי החדש.

הבית, ששכר לו הרבי למושב לו ולתלמידיו מערים אחרות אשר התאכסנו אצלו, היה ארוך מאד ונמוך מאד. זכור לי כי תקרתו היתה מונחת ממש על משקוף החלונות, שהיו נמוכים אף הם. והיה הבית מחולק לשתי „מחציות“. „המחצית האחת למגורי הרבי ואשתו היפה ו„המחצית“ השניה למגורנו אנחנו, תלמידי חרבי. ובין שתי המחציות היה מעין מסדרון ארוך, ששימש לנו גם חדר אוכל.

המחצית של הרבי היתה אף היא מחולקת לשתיים, לארכה, בחדר האחד, והוא החדר הגדול, נמצאה הספרייה העשירה של הרבי. שם, על הארונות, היו שמורות גם ה„אמהות“ של ראשית פירושו ל„מורה נבוכים“, אשר חיכו כל השנים להמשך. ושם

ליד השולחן הגדול שבאמצע החדר למדה הכיתה. והחדר השני והקטן יותר היה חדר השינה של הרבי ואשתו הצעירה. ומסביב לחדר המוצנע היה הסתובבו כל מעיניהם של בערי הכיתה. — —

רב היה ההבדל בין דרכי הלימוד אצל הרבי הזה לבין דרכי הלימוד שהיינו רגילים בהם אצל כל המלמדים לפניו. גם בלימודי קידש וגם, כביכול, בלימודי חול. הדשות היו המסילות שסלל הרבי העצמאי הזה.

את שעות הבוקר, עוד לפני התפילה, כשהראש צלול מאד, הקדשנו לחשבון. ולימוד החשבון היה לפי שיטה מיוחדת. לא רק משום שאת סימן החיבור, למשל, היה הרבי מסמן לא כ"פלוס" רגיל אלא כסימן הקמץ בלבד, כדי שלא יראה חלילה כשתיר וערב, ואת זוית החילוק היינו עושים לא לימין המספר המחולק, כמקובל, כי אם לשמאלו, משום שיהודים קוראים מימין לשמאל, אלא גם לפי תכנון היה לימוד החשבון שונה אצלו מן הרגיל, וכולו על טהרת הקידש. התרגילים שהיה נותן לנו בחשבון היו תרגילים — בקביעת המולד. הוא עצמו חיבר לו לוח לכל ימי האלף הששי, מהתחלתו ועד סופו, ובו לא רק כל החגים והמועדים בימיהם לפי הספירה העברית ודספירה האזרחית, אלא כל מולדי החדשים לפי השעות והרגעים החלקים לכל חודש וחודש. ולפי כללי הלוח שלימדנו היינו צריכים לקבוע: המולד של חודש אלול בשנת ה'רצ"א אימתי חל, והמולד של חודש כסלו בשנת ה'תשצ"א אימתי יחול? וכדי לגוון את הלימוד עוד להרגיל את התלמידים לחפש גם בספרי ההיסטוריה העברית שבאצטבאות ולעיין גם באטלסים הגיאוגרפיים אשר לו, היה שואל אותנו, למשל, באיזו שעה בדיוק חל זמן הדלקת הנרות בקורדובה, בשבוע הולדת הרמב"ם, ומה היה המולד בחודש של גירוש ספרד. ורק אחרי שחידדנו את מוחנו כראוי בחכמת העיבור (שעליה היה מצטט את דרשת הגמרא על הפסוק „כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים" היא חכמת עיבור החדש). ואחרי ששילבנו לתוך חכמה מופלאה זו, באורח פדגוגי מיוחד זה, גם את לימוד ההיסטוריה והגיאוגרפיה במשך שעה שלמה, עמדנו להתפלל ירק אז אכלנו את ארוחת הבוקר וישבנו ללמוד גמרא.

וגם בדרכי לימוד הגמרא היה לנו אופן לימודו חידוש נפלא. למדנו אז מסכת כתובות. אולם עיקר הלימוד היה כלל לא לפי סדר דפי הגמרא, כי אם לפי ענין השיטות. יהשיטות מפורזות על פני מסכתות שונות והן אחוזות ודבוקות זו בזו רק לפי בקיאותו וכושר פלפולו של הרבי. זוכר אני כי שבוע שלם למדנו ולא יצאנו מתוך תחומי דף אחד, כי עניני הדף הוא נתרחו ונתפשטו על פני עשרות מסכתות.

וכאשר הגענו לדברים שבאגדה הופיעו על השולחן ספרים לועזיים שהוא עיין בהם ותירגם לנו מהם ברגש רב ובאריכות של הסבר, וכשנתקלנו במלים ארמיות קשות הופיעו מלונים ממלונים שונים, עבריים ולא עבריים, והוא צלל בהם להנאתו כאמודאי מנוסה וניסה ללמד גם אותנו לשחות בעקבותיו.

אולם הרבה יותר משהפתיעונו ההבדלים בלימודים ובדרכי הלימוד הפליאני החידוש העיקרי בכל אורח החיים שנתגלה לנו בבית הרבי בטורף. הלא הוא — אהבתו העזה של הרבי אל אשתו היפה. אהבה גלויה ושלמה ומודגשה כזאת. כמדומני. לא ראה עוד אף ילד אחד בכיתתנו בשום בית מן הבתים שהכרנו בעירורתינו. היה יפיה של הרבנית כפרי במקצת. לעומת הנשים היפות שהכרתי בעירתי. וגם מידת השכלתה היתה מצומצמת ממידתן. אולם היתה טבעייתה רבת חן ורגש. ובכל חום עשרים וחמש שנותיה ובכל מלוא נפשה הכנה אהבה את בעלה. בן השלושים וחמש. המלומד והנערץ. והמרושל במקצת. שהוציאה לחי עצמאות ואושר. והוא. הבעל. הרוק הזקן שלא יצא מעולם של ספרים וכתבי־יד. נפתח לו אביב חדש ונכסף ורב־תענוגות באשה היפה הזאת אשר הלכה אחריו לבנות לו את ביתו. ותהי אהבתם מלאה ותמה ורבת ביישנות. ויין הכלולות לא סר מעל פניה ומעל פניו ומעל פני כל ה"מחצית" ההיא של הבית.

ויהי האושר המשפחתי הזה. הגלוי והפשוט והמשתפך על גדותיו. חדש לילדי העיירות המנומסות והבעלי־בתיות ההגונות שנתכנסו הנה. וכמיהו גדלה גם הסקרנות שהיתה כה מגרה וכה משכרת את הבנים המתבגרים. שרק זה עתה הגיעו או מגיעים לגיל עלומים. ולכן קרה כך. שכל תום האהבה וטוהר האושר שהיה ממלא את ה"מחצית" האחת שבבית היה נהפך למשהו מנוגד לגמרי ולמקור של להג משוקץ. עשיר. "התגלויות" ומלוא ניבול פה מחוסר כל רסן — ב"מחצית השניה של הבית. ערב ערב. בכבות הרבנית את המנורה והבנים כולם סודרו שנים שנים במיטה. ולהירדם לא רצו. היו עוברות מושכות ההנהלה לתוך ידיו של בן־הכפר. הגדול מכולנו והמגושם מכולנו. שם. ב"מחצית" הראשונה. בשבת הכיתה ליד שולחן הרבי היה הוא הבלתי מוצלח בין כולנו. והרבי. בגבור זעמו עליו. היה קורא לו "בייבאק". אולם כאן ב"מחצית" השניה. היה הוא ה"בייבאק" המנצח על המערכה. והבנים. שרק עכשו התעוררו לעצמאותם. וביניהם גם בני 14 ובני 15 — גם שם בכיתה הייתי אני הצעיר שבכל החבורה — לא שבעו משמוע לסיפוריו ולדמיונות תעתועיו. השיחה החלה תמיד מהרבנית היפה. שהיתה אהובה על כולנו. והלב כאב לשמוע איתו מנבל אותה ואת מסתרי חייה. אולם תענוגות הסיפורים שלו גברו ועיני עשרת הגורים הודלקו באש זרה ומזורה. קשה היה להכיר כי כאן כיתה של תלמידים מיבחיים שצללה כל היום בסוגיות הגמרא. אולי רק לפי זה. שגם מסכת כתובות עצמה. על הלכותיה ואגדותיה הסוגיות הקשורות בשיטותיה. הפכה לו ל"בייבאק". המנצח על דמיונם המשולהב של הבנים הנדלקים. חומר לא אכזב לדברי הבלע שלו. ובתום כל החומר שלו היה מתחרה בו בן כפר אחר. שנתגלה כבקי מופלג בתעלומותיהן של כל נשי הכפר ובסודותיהן של השקצות למיניהן. בוקציו וקזנובה יכלו ללמוד תורה מפייהם. — —

את העיירה טורף כמעט שלא הכרנו. בחשון שלט כבר החורף בחוץ ולטוילים

לא היה מקום. רק בשבתות היינו הולכים לבית־הכנסת הגדול, שהיה בית־כנסת של מתנגדים. וזכור לי הרב הישישי, נמוך הקומה ולבן הזקן הארוך בעל ארשת־הפנים הידידותית שהיה ניגש אחר התפילה לשוחח עם הרבי והיה בשעת מעשה צובט את לחיו של אחד התלמידים ושואל קושיה מניה וביה בסוגיה שאנו עמדנו בה. ואנו כולנו היינו מתפרצים בבת אחת לשקלא וטריא.

בנות מכרות לא היו לנו כלל מלבד בת בעל חנות הברזל, שהיתה באה בערבים עטופה צוארון דקיק של פרוה על מעילה הקצר וענודת „מופטה” שחורה ורכה על ידיה, לקבל שיעור מהרבי. ואחרי השיעור היתה גם נכנסת ל„מחצית” שלנו להתחלף אתנו בספרי לימוד. איך שונתה הפנימיה בן רגע, בדרוך כף רגלה על סף ה„מחצית” שלנו, איך טוהרה והזדככה האירה כולה. נסתם אז פיו של ה„בייבאק” ולא הורגש כלל, ואיך קינאנו כולנו באיזיק השליובי, המבוגר והמלומד שבינינו, שהיה מלווה אותה אחרי השיעור הביתה, לתיך השלג הלבן שעל פני חוצות העיירה.

אהבתי מאד את הרבנית היפה והפשוטה והאמהית. כיבדתי את הרבי המופלג והעילויי, אף כי התיחסתי כבר אז בבקורת לדרכי לימודו. אולם שאת לא יכולתי את כנופית הבנים המתלהלים (מתהוללים) אשר ב„מחצית” השניה. שנוא נפשי היה ה„בייבאק” שהוא על גסות התקלסותו ועל פריצות תעלומותיו. ערב ערב הייתי אמנם נסחף עם להג השיחות העליונות והמגרות, אולם השקע שנשאר בנפשי עכר את רוחי ודיכאני עד מאד.

ועם תום החודש, כאשר באה אמי לקחת אותי ואת הרבי הביתה, לחגיגת הבר־מצוה שלי, ומצאה את תקרת הבית והנה היא נמוכה מאד, ממש על החלון הנמוך, החליטה כי יש בשיכון אשר כזה משום סכנה לחידוש כאב הראש שלי, שסבלתי ממנו בילדותי, וכל עוד לא יחליף הרבי את דירתו לא אשוב עוד לטורף ללמוד בה.

ומעמקי לבי הודיתי לאמי המודאגה על החלטתה המחוכמה.

וכה נסתיימה עלי ישיבתי הראשונה במקום תורה בעיירה זרה, בבית ההוא, שנשאר בזכרוני, כמשכן האהבה התמה, וכהיכל תורה מופלאה, וכמערת פריצים גם יחד.

יהודה גסיק

א. החדר בגלגוליו

הרבי יצחק ספּוֹרְנִיק

ר' איטשע ספּוֹרְנִיק היה אחד מטובי המלמדים בכל הסביבה. בעיירתנו הרביץ תורה משך שני דורות. בתקופה ההיא, היתה מקובלת בשטח החינוך שיטת „שלוש־הרצועות“, „מילכיקע, פליישיקע, פארעווע, (רצועות של בשר, של חלב ותפלות, כלומר: רצועות לעונשים קלים, בינוניים וחמורים). לזכותו של ר' איטשע יאמר, שנפשו העדינה סלדה משיטה פסולה זו, ועם זה ידע להתגבר על בעית המשמעת. כבמטה קסם השפיע האיש גם על השובבים מהכיתה להיות שקועים בלימודים, — הודות לרמתו המקצועית — גם מבלי שלמד חוקי הפדגוגיה. חניכיו, שהמשיכו ללמוד במוסדות יותר גבוהים, הוכיחו את יתרונם על שאר חבריהם ובשמינית שבגאווה גילו — שהם למדו תורה מפּי ר' איטשע, וקיבלו ממנו בסיס איתן. הוא נפטר בשלהי מלחמת העולם הראשונה.

בתקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה, כשבעיות חדשות התעררו בשטח החינוך, הן לא פסחו גם על עיירתנו. ההורים התקוממו נגד שיטות מיושנות. ביוזמת הועד שנבחר התארגן בית ספר עם צוות מורים התולם יותר את רוח הנומן. כן הוכנה תכנית לימודים מורחבת יותר, שכללה גם מקצועות כלליים. מחוסר כוחות הוראה מוסמכים, נתמנו למורים צעירים בעלי השכלה כללית (אוטודידקטית). הם הצליחו להעמיד את בית־הספר החדש על רמה די נאותה, יחסית לאותה התקופה. בין המורים שנתמנו: לייב ספּוֹרְנִיק, יהודה טרייביצקי, יצחק פופקין, יעקב דוד ליטווינסקי. גם רמת הלימודים הדתיים, גמרא ותנ"ך השתפרה אחרי שצורף אליהם ר' שלמה חיים טרייביצקי, שבזמן האחרון לימד בקהלת מיר ושם נתפרסם כמומחה להוראה בתנ"ך ודקדוק.

בית־הספר שכן אז בביתו המרווח של זלמן ברנשטיין וכעבור זמן מה הועבר לביתו של פסח סלוצקי. בשנת 1924 יצא לייב ספּוֹרְנִיק לקנזה ויצחק פופקין ויעקב דוד ליטווינסקי אף הם פרשו מהוראה. שלמה־חיים ובנו יהודה נשארו לבדם וארגנו את

הלימודים למקצועותיהם השונים בכוחות עצמם. תכנית הלימודים נצטמצמה ושוב קיבל בית-הספר אופי של „חדר”. הוא הועבר ל„עזרת-הנשים” בבית-הכנסת הישן, כדי לחסוך שכר דירה, שהכביד על ההורים.

בימי הקיץ הלוהטים היה גובר המחנק באולם הצר והנמוך של „עזרת הנשים”. הצפיפות והלימוד הרצוף יצרו אורה מנמנמת, גם ניגונו המיוחד של הרבי בהתלהבו עת הורה מפרקי תוכחות הנביאים לא עצר בעד העפעפים הנסגרות. עין חדה היתה לו לרבי ולא פעם הפתיע תלמיד היושב בצד ונדמה לו שלא הרגישו בתנומתו וכשתפס אותו הרבי בקלקלתו השתמש ב„טריק” אופייני ביותר. הוא היה מצווה על תלמיד מסוים אחר לחזור על פסוק, שכבר מזמן עברו עליו ומיד היה פוקד עליו לעצור ושואל את המנמנם „פסוק לי את פסוקיך”. הלה התעורר כאילו הכישו נחש והצביע על הפסוק האחרון שכרגע שמע, ואז תפסו הרבי בסנטרו ובידיו הגרומות הנחית לו סדרה שלמה של סטירות מסודרות לפי מגין הא'—ב'. כשהיה מגיע לכ'—ל' — היה עובר ללחי השניה, על-פי-רוב, הרבי לא התרגש בכלל מזה וספר את הסטירות כאילו מנה מטבעות פחותות ערך.

בשנת 1925 נסע המורה יהודה טרייביצקי לארגנטינה. שלמה חיים טרייביצקי צירף אליו את מרדכי אורו'כובסקי המתחרה הרציני שלו. הלה הורה תלמוד ושלמה-חיים טרייביצקי עברית, דקדוק ומתמטיקה. פולנית — שעה אחת ליום — לימדה המורה מבית-הספר הפולני מרוסיה ברונבסקי, לפי דרישת משרד החינוך. ה„חדר” הועבר אז לביתו של בנימין מנדלבסקי. מספר הכיתות היה שלוש, שאחת מהן הועסקה לסירוגין בשעה בכתב, מפאת חוסר כוחות הוראה. גיל הילדים היה מ-9 עד 12. רמת הלימודים מקבילה לכיתות ה-1—2 של בית-הספר עממי (באם נתעלם מחלק של הלימודים הכלליים שנפסקו כליל). מבחינה טכנית לא היתה אפשרות לתלמידים לעבור כל שנה לכיתה יותר גבוהה. הם נשארו באותה הכיתה, אם כי רמתה עלתה באופן יחסי אחרי שנה. כמובן, שהדבר היווה תקלה רצינית למפגרים, שלא יכלו לצעוד יחד עם האחרים וכן היה בזה משום חוסר עידוד למצטיינים.

בימי: „סוף-הזמן”

ליד ביתו של בנימין מנדלבסקי (מקום ה„חדר”) עברה תעלה בצורת ד', דרכה עברו מי הגשמים המצטברים ממעלה הרחוב ה„חדש” ונפלו לתעלה שמתחת לגשר מול ביתו של ר' חנינא שימענוביץ. בזמן הפשרת השלגים לפני הפסח גאו מימי התעלה, הימים הם ימי „סוף הזמן”. עת מתח המשמעת יורד כבר במקצת, גם הרבי לא דייק אז והיה מאחר לבוא או נעלם באמצע היום. בשבילנו היו אלה רגעים של בידור ושמחה. אחד המשחקים האהובים עלינו היה הטלת סירונות עשויות מנייר לתעלה. שעות רבות היינו צמודים במבטנו לסירונות השטות עד שהפתיענו קול הרבי „להכנס פנימה”.

מחנה מרהיב עין היתה תהלוכת הפנסים בשלל אורותיה בערבי התרף המושלגים. תלמידי הכתה הבכירה שסיימו לימודיהם ב־7 בערב הצטיידו בפנסים — תוצרת עצמית * — בכדי להאיר את הדרך ברחובותיה של טורץ שטרם הוארו באור החשמל. פתיית השלג המרצדים לאור אשו המהבהב של הפנס יצרו אורה שובבית. גרונות מתרוננים העידו על פורקן מעול קשה, אחרי יום דחוס מלימודים ועל שמחת שחרור מקצפו של רבי זועם והרגשת החופש המלא עד בוקרו של יום המחרת.

ב. הרבי שלמה חיים טרייביצקי

הרבי שלמה חיים טרייביצקי

נמוך קומה היה. הזקן בקצה סנטרו והאף הארוך והגבנוני הוסיפו לו ארשת פנים רצינית, גם כשהחיוך ריחף על שפתיו. דבריו היו שקולים ופסקניים. עם זה היה נעים הליכות ועורר כבוד היאה לתלמיד חכם.

בזמנו היה ר' שלמה חיים נחשב כמהפכן במחנה המלמדים, ספק רבי ספק מורה. הישן והחדש שימשו בו בערבוביה, הוא לעג למלמדים שקדמו לו, שלא ידעו פרק בדקדוק וידיעותיהם בתנ"ך היו קלוזות. היה גם תובב ספרות ואוהב שירה עברית. בהטעמה מיוחדת ובלהט של „משכיל“ שהציץ ונפגע הקריא בפנינו מפרקי ה„בכורים“ * יצירותיהם של יל"ג, פרישמן וכו'.

- * בחוט היו משפשפים תחתיתו של בקבוק, כשהתחמם נטבל בצוננים והתחתית נחתכת ומכסה מפחית בא במקומה, מקום שם מעמידים את הנר.
- * ספר למוד לכתות הגבוהות — אוסף רב של מיטב הספרות הקלסית בעריכת פנחס שיפמן.

אכן הוא הציץ ולא נפגע. בהרצאותיו בפרקי התנ"ך היתה משתקפת אמונתו הבלתי מעורערת ולא השאיר ספק שהוא ירא שמים ומדקדק במצוות.

בהרצותו בפנינו בפרקי אבות בצהרי יום שבת, המחיש בדבריו את עליונות הרוח על החומר, את החטא הבלתי משתלם וההורס את בעליו, עד שלא קנאנו באלה המטיילים להנאתם ביום קיץ גאה ובטלים מדברי תורה, בו בזמן שאנחנו כלואים בחדר הצר והמחניק, ביום החופש היחידי שלנו.

ר' שלמה חיים היה בן למשפחת הוכרי אחוזות. כשהפסיק ללמוד בישיבה — בגיל 17 — לא השתלב משום מה, בחיים החקלאיים. אחרי תקופת מה התחיל במקצוע ה"מלמדות", שלא ראה אותו בעין יפה משך תקופה די ארוכה. לא פעם היה משליך חצי לעגו למקצועו זה, שעורר בו רגש נחיתות, עצם העובדה ש"מלמדות" הנו שם נרדף למשהו מעין "שלומיאלות" לא היה לפי רוחו, היות והוא היה רחוק מ"שלומיאלות" בכל הליכותיה.

לימור התנ"ך היה ה"הובי" שלו. פניו הקורנות עת התנגן במנגינתו התנ"כית המיוחדת — העידו על סיפוק לא מעלמא הדין. יש והיה כובש לבנת התלמידים בפסוקים המתנגנים ומרתקם לעולמו של העבר הרחוק. בהרצותו בפרקי הנביאים לא היה מסתפק בכתוב ומובנו והיה משזר בין השיטין ערכים ומושגים, שרק בהשראה מיוחדת ראה בהם קשר לפרקים הנאמרים... יש והיה מפליג בסבך הבעיות של שחר ועונש, חיים ומוות וכו'. כדי לשבר את האוזן היה מתבל דבריו במשלם מההווי העיירתי ולעתים תכופות היה בוחר לגבורת המשל דוקא את אשתו אסתר חנה, ללמדך שאיזמל הבקורת הנכון מנתח את הקרובים כרחוקים.

כחסיד נלהב של הדקדוק העריץ עד מאוד את המפרשים "אבן-עזרא" והמלב"ם. היה עקבי בדקדוק עד כדי כך, שגם בלימוד הגמרא הקפיד לבטא את רבא בקמץ — לבסוף... אם כי זה צרם את האוזן בחוגי הלומדים שהתפרקו מכל עול הדקדוק בשטח התלמוד.

בתקופת הזוהר שלו, עת רבו אהדיו ומעריציו כמלמד מומחה, פירנס משפחתו בת 9 הנפשות בכבוד והיה בעל בעמיו. לאט לאט התחיל לראות במקצוע זה את תפקיד חייו.

אחרי יום עבודה ב"חדר" התנדב גם להורות שיעור במשניות גם בחוג מבוגרים, בבית-הכנסת בין מנחה למעריב. בשבתות בצהריים, היה גחון שעות ארוכות בפנתו המזרחית-דרומית — בבית-הכנסת הישן — על הדף היומי ומנע עצמו משיחות חולין עם שכניו.

לעת זקנתו הלך וגדל חוג ההורים, שהביע רצונו להזמין מורים צעירים ולמסור לידיהם את חינוך ילדיהם. ב־1931 פתחו המורה ריבק, ויותר מאוחר המורה פייבושביץ — בהתחרות רצינית עם הרבי שלמה חיים ורוב תלמידיו עזבו אותו. בתחילה לא נמנע

מלהתמודד עם הצעירים במערכה, בהטילו על כף המאזניים נקודות עדיפות שלו, שאמנם לא חסרו לו, אך הגיל עשה את שלו ולאט לאט הוצא מהמערכה. האיש נשבר מבחינה כלכלית וגם מהעובדה שתקופת שרותו בשדה החינוך משך שני דורות ומעלה הגיעה לסיומה.

בערוב ימיו — מצב בריאותו הרופף לא הרשה לו לעסוק יותר בהוראה ותלמידיו האחרונים נאלצו לעזבו. כשהושמט מידו תפקיד חייו, הרגיש עצמו מזוכא והסתגר יותר ויותר בד' אמותיו. הוא נספה ע"י הנאצים ביום י"ג מרחשון תשי"א.

יהודה טרייביצקי

לומדים און דערציער

וועגן יידן לומדים און אינטעליגענטן אין טורעץ, וואָלט מען געקאָנט אַנשרייבן אַ בוך. איך וועל בלויז פרווון צו פאַרצייכענען, נאָר עטלעכע פון זיי, וואָס האָבן אפשר ניט געהאַט גענוג ברויט, אָבער גייסטיק געווען גאָר רייך.

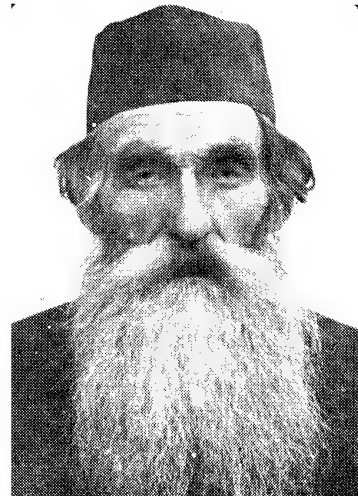
ר' משה דאָבראַציער, אַ גרויסער ייד במלוא מובן המלה. געווען אַ מוסמך לרבנות און ניט געוואָלט פראַקטיצירן רבנות. געווען אַרענדאַר אין דאָבראַצין און דאָס גאַנצע לעבן זיך פאַרנומען מיט עבודת־אדמה. געהאַט אַ טוץ קינדער און אַלעמען פאַרזאָרגט מיט תורה און זיי זיינען אויסגעוואַקסן מענטשן וואָס האָבן פאַרמאָגט חכמה און אצילות. חתונה געמאַכט קינדער מיט פאַמיליעס מיוחסים. ביי דער מווינקע דבורה בין איך אַלס קינד געוועזן אויף דער חתונה. דאָס איז שוין געווען איינמאַל אַ חתונה. זי האָט זיך אָנגעהויבן דאָנערשטיק, פרייטיק איז געשטעלט געוואָרן די חופה און די שמחה האָט זיך געצויגן ביז דינסטיק אויף דער צווייטער וואַך. אַ גרויסער טייל פון די געסט זיינען געווען יידן למדנים און דברי תורה, זיינען געפלאָסן מער ווי וויין. וועגן דער פאַמיליע האָט ר' מרדכי ראָזאווסקי, איינער פון די זין, וואָס איז אַוועק קיין אַרגענטינע און איז אַגב געוואָרן איינער פון די פירער פון ישוב, האָט באַשריבן אין זיין בוך, וואָס איז אייך אַ מין אויטאָביאָגראַפיע.

מיין טאַטע ר' שלמה חיים אַ מלמד פון תנ"ך און „כתיבה צחה“, אַ ספעציאַליסט אויסצולערנען די תלמידים שוין שרייבן און חשבונען. ביים לערנען תנ"ך פלעגט ער אַריינגיין אין אַזאַ עקסטאַז און זיך צעזינגען ביים ציטירן די נביאים, אַזוי אַז מען האָט פאַרמאַכט די אויגן און עס האָט זיך געדוכט אַז דאָס הערט מען דעם נביא ישעיהו ווי ער שטראַפט דעם עולם: „על מה תכו עוד תוסיפו טרה...“

איטשע שליאמעס אַ גאַטס־פאַרקטיקער ייד אַ טיפער למדן, וואָס פלעגט לערנען

תמרה רוזובסקי

משה רוזובסקי (דאבראציער)

גמרא און דקדוק. א שטרענגער און ערנסטער, וואָס האָט געפאָדערט פון די תלמידים. אַז זיי זאָלן זיך פאַרטיפן אין לערנען און אַלס גוטער בעל־מסביר האָט ער זוכה געווען אויפצושטעלן אַ דור פון יידן, וואָס האָבן באַגריפן דעם תוכן פון יהדות. הלל, דער דרדקי מלמד, האָט זיכער קיינמאַל ניט געגעסן צו זאַט, אָבער שמחת־תורה, ווען מען האָט אים אויפגערופן צו דער תורה, האָט ער ביי זיך ניט געקאָנט פועלן, מנדב זיין ווייניקער פון די „רייכע“ און ביים „מי־שברך“, מנדב געווען, אַז ער וועט אויספאַרבן דעם בית־המדרש. נאָך יום־טוב פלעגט ער מקיים זיין. ער איז געווען אַ זעלטענער פאַכמאַן און זיין מאָלן האָט באַשיינט דעם מקום־קדוש.

הזנים און בעל־תפילות

געווען אַ צייט, ווען טורעץ האָט געהאַט אַ שטאַט־חזן מיטן נאָמען פלאַטקין. ער איז געווען אַ בעל־מנגן און אַ זעלטענער אינטערפּרעטאַטאָר. די עדה האָט ממש געשלינגען זיין מתיקותדיקן דאָווען. איז ער אַוועק קיין ביאַליסטאָק. טורעץ האָט אים ניט געקאָנט געבן קיין פּרנסה. מען האָט זיך געמוסט באַנוגענען מיט די אַרטיקע בעל־תפילות. צווישן זיי זיינען געווען אויסגעצייכנטע, ווי ר' יעקב לובעצקי, ר' יודל דעם חזנס, אברמל לאַכאוויצקי, ברוך לובעצקי, שלמה דער שמיד, אויף ר' יעקב לובעצקי, וואָס איז געווען אַ גוואַלדיקער „בעל־בכי“, אַ שליח ציבור מיט דער גאַנצער כּוונה, פלעגט מען זאָגן, אַז ער וויינט פון טיפן האַרצן, ווייל זיינע זין און טעכטער זיינען פאַרבליבן נישט פאַרהייראַט.

**לפני ובין שתי מלחמות
העולם**

**פאר און צווישן ביידע
וועלט מלחמות**

**זכרונות והווי
זכרונות און שילדערונגען**

קטע מכיכר השוק בטורץ

יהודה גסיק

עיירתי

כשאני מעלה בדמיוני את העיירה שלי ט. על נופה האנושי ונוף הטבע שלה, רחובותיה, סימטאותיה ושביליה המתפתלים — מגיחים הזכרונות מכל עבר. כל גבעה ועץ רשמו משהו בזכרוני.

אין אלה געגועים לעיירת מולדת, שהרי סופה הוכיחה שלא היה בה ולא כלום מהמושג היקר הזה ששמו מולדת. אלה הם פשוט געגועים אל הילדות ואל הנעורים, שהעיירה הזאת קשורה בהם.

יש ואני מהרהר: האמנם היה קסם וחן מיוחד באותו עולם, או רק דמיון ילדותי גירה וגרם לראות בכל דבר חוויות בעלות משמעות, או שמא בכלל היו אלה אשליות, בכדי להקהות חודה של מציאות מרה, שנוצרו ע"י צו הקיום ולמען האיזון היומיומי. אני מעדיף בשאלה זו לא להכריע לפי שיפוט הגיוני קרי. טיול דמיוני בטורף של אותם הימים יגביר ודאי את תחושת הקסם של אותו הוי.

על רקע נוף אחר

„המראות הראשונים בחיי אדם הם גופי דברים ואלה שלאחריהם הם רק מהדורוֹ תיהם השניות“ כך אמר ביאליק. הדבר אמור כשמחליפים למקום בעל סגנון דומה. קל וחומר לסגנון אחר וקצב אחר.

בארצנו יש לחיים סגנון של חיי כרך, של קצב ובהילות בתוך הרעש והצפיפות הנך מרגיש את עצמך בודד, גרגיר אלמוני בהרי חול. אזרות הניאון מפיצים אור חיצוני ומבליטים את החשכה הפנימית שבלב ובנפש. ועל רקע זה הנך מגלה את העיירה מחדש והיא מוסיפה לך מימד נוסף הלופף את כל ישותך. זה סוד של עולם שחלף לבלי שוב. אתה שוכח כיעורי העבר של חיי עיירה זו — חיי עוני ובטלה, ריב על „מפטיר“ ועל „ששי“, עיירה המפקת בין הערבים — כל אלה נעלמים ממך וכולך אומר שירה ליופי שלה.

הנופים מלאי הקסם נראים לך כדפי אלבום צבעוניים. בזכרוני צפים ועולים עצי ערמון באים בימים, שצמרותיהם נעו ברוח ליד בית הכומר הזקן, והשירו ערמונים שחומים וגוצצים אל בין השיחים.

פו חי יאסמין ותפרחת חמניות בגני הירק; בוסתני הפרי, עצי האורן ופרחי הבר בשבילים המתפתלים מסביב לחורשות, שדות הקמה והמרעה. שירי רועים המשפיעים

שלוה פסטוריאליה ותחושה אפוקליפטית בערבי קיץ ריחניים. היופי המיוחד ההוד הנוגה בעונת הסתו והשלכת.

העזות של החורף, סערות השלג בדרכים והתכנסותו של האדם פנימה לתוך ביתו החם והמוסק, המוגן ע"י ריפוד הדלתות בסחבות והדבקת פסי גיר לסדקי החלונות והפתחים.

האנשים האנושים כל כך שבתוך עולם של שחור ולבן, ללא צבעי ביניים וגווני גווני, יצרו לעצמם עולם של סמלים ומושגים, בצורת "סלנג" מקומי.

רישומי אגדות והי שימחישו אירתה וגבוריה של העיירה, בה עברו חלפו ימי הילדות והנעורים, על ימיה ולילותיה, הגיה, שבתותיה וכל מועדי שנתה הם לא דבר של מה בכך, גם אם אנשי "אופי" מתבישים קצת בנוסטלגיה מעין זו.

קווים ארכיטקטוניים

עיירה, רובה במישור וחלקה במדרון, נושאת במנוחת יגון את עיל קיומה הכשר. בתי העץ, נמוכי הקומה, בשתי שורות הרחוב ובאמצע כביש ישן, עליו הילכו סוסים בשלוח ללא הטרדת מכונית בהולה.

ה"קרצ'מה" במרכז העיירה חצתה בין שני פלגי השוק החדש והישן. "קרצ'מה זו לא היתה אלא קירות חומה גבהים, שרידי פונדק או מבצר עתיק, שהזדקר על הגבעה בין שתי שורות הבתים, זכר לעבר רחוק והוד קדומים.

במובלעת קצה המערבי של חומה זו, בתוך שני מבני עץ, השתכנו שתי המשפחות פ. וס.

האגדה שהילכה וגירתה את דמיון הילדים על פונדק הרוס זה, היא: כי "שדים" מופיעים שם מפעם לפעם, מעטים היו האמיצים גם בין המבוגרים, שלא פחדו לעבור לבד בלילות בין קירות חומה זו.

מדרון הגבעה צפונה גבל בסימטת בית-הכנסת הישן ושימש בחורף מיגלשה למגררות ילדים. מעלה הגבעה ממול הוביל לשער הכנסיה. השכנות בין בית-הכנסת ולהבדיל הכנסיה — היתה מוקד לקטטות בין ילדי היהודים והנוצרים. שעות המיפגש היו בדרך כלל בשבת בין השמשות.

ימי שבת ומועד

"שינה בשבת תענוג" זהו כמוכן אתרי אכילת החמין. הדלתות סגורות, התריסים מוגפים, נפש חיה אינם רואים ברחוב. העיירה שקועה בתרדמה, שרק אחרי השליכה מאחורי גווה שבוע של חולין מפרך — יכולה ליהנות ממנה בשבת. פה ושם מתפנק לו חתול מפוטם על מרפסת הבית מול קרני השמש, ומזום עז של דבורה בודדת, שחמקה מכוורתה, פולח את הדממה.

קבוצת תושבים ע"ה, קרעטשמע".
מימין: יעקב לובצקי, בנו לייזר בערל לובצקי, פעשקע לובצקי, זלמן האַפּמאַן, בת דודתו מירל
מנובוגרודק

בדרך למיר.
מימין: רחובסקי, עמנואל מנדלביץ, הדסה וינפלד (גרשובסקי), אברהם בן צבי (גרשובסקי).

הרועה מוציא את הפרות אל השדה למשמרת של אח"צ, ענני אבק על כביש העפר, בעקבות העדר, התפורו כלעומת שבאו מבלי להפריע למישהו.

הראשונים, שהפסיקו את תנומת הצהרים, הם אנשי „עמך“, העגלונים. הקצבים והרוכלים החוזרים על הכפרים, שנזכרו על הולכי הארבע שלהם, מלכי הכביש בימים ההם. ובעודם משפשפים בגבות עיניהם כדי להבריח שיירי תנומה, תוך פיתוק מחריש אינניים, אצו רצו אל האורווה כדי להוציא את הסוס להשקייה ולרוות צמאונם.

בהולכת הסוסים, בלי תריתמות, אל השוקת ליד הבאר מזרחה ל„קרצ'מה“, היה מעין פולחן וטקס התפיסות בין האדם לבין הבהמה. בין מעביד שהכביד עולו על הבהמה העלובה, בסחיבת משאות כבדות משך כל השבוע, לבין הבהמה, שמיירה לסלוח לבעליה. כמות כבעליה, שניהם לא פונקו בימי חול במסלולי הפרנסות הקשות של יהודי העיירה.

סוסים באים בימים, למודי תלאות דרכים, נתפסו פתאום למרוץ קונדסי ואחרי מספר סיבובים התפלו בעפר להנאתם ולהנאת בעליהם. בקומם על רגליהם קבלו טפיחת גב לאות חיבה מידי בעליהם, העגלונים הוותיקים והבטיחו מצדם — לאות תודה — שבוע צייתני נוסף.

יושקה חיה גיטלס היה צועד ליד סוסו האפור בהיר, כשבחזיתו החגיגית מנצנצת שרשרת זהב מחוברת לשעון כיס. על פניו נסוכה שלווה וכאילו נעלמו לחלטין עקבותיו של שבוע חולין מפרך.

חנינצ'ה ירוחמ'ס היה מרבה בשבחיו של סוסו. ריננו אחריו, כי יחסו לסוס שלו, היה לא כל כך „ליברלי“, והיה מרשה לפעמים לעצמו להעמיס עליו 50 פוד (800 ק"ג). בדרך רחוקה כמו לברנוביץ (50 ק"מ). מי יודע? אולי אותה שעה היה מצפינו נוקפו, ולא פלא שהוא היה במיוחד שבע רצון, כשרואה את בהמתו המעונה אינה מפגרת במרוץ הקונדסי, וצוהל משמחה. הוא ראה בכך את להתפיסות והבעת תודה על יום המנוחה, שהעניק לסוסו.

גם העז של חיימקה החייט נהנתה מיום המנוחה. חיימקה זה, שכל קומתו לא עלתה על מטר ושלושים. עבד קשה במשך כל השבוע בטליאת בגדים. קשה היה לו להוציא מכך את פרנסתו והיה מוכרח לוותר כיומיים בשבוע גם על לחם צר עבור בני ביתו. בביתו המט ליפול איכסן את העז הכחושה שגם היא, כבעליה, לא אכלו לשבוע כל השבוע. והוא מה שנאמר „אדם ובהמה תושיע ה'“....

בשבת היה חיימקה יוצא עם העז לתור אחרי מרעה. כשהיה חוזר בצהרים עייף ושוכב על הדשא ליד ביתו, היה נרדם כשבידו החבל הקשור לעז.

היות שהדשא ליד ביתו היה דל, היתה העז מלחכת את גג התבן הנמוך. עברו שנים והגג הלך ונתדלדל. אך חיימקה לא שלל מהעז את הלחיכה להנאתה. האם נקף

לו מצפוננו על האוכל הדל שהוא נותן לה כל ימות השבוע? או אולי היתה זאת החיבה הגדולה, שהראה לבהמה המסכנה שלו.

עינים עצובות היו לו לחיימקה ואף פעם לא השמיע קולו, לא בתפילה בבית הכנסת, אף באמירת תהילים בשבת בין השמשות לא העיו, כמו אחרים, לעבור לאוקטבות יותר גבוהות, למען ישמעו אותו. גם חיוך כמעט לא העלה על שפתיו. העז היתה היחידה שהיתה מסוגלת בתעלוליה, באותן שעות מנוחה על הדשא, לדוכב אותו בכל מיני קולות, ואפילו להעלות על פניו חיוך קל.

המלחמה בילדי נוצרים

שבת לפנות ערב, קולות צרודים של אלופי אמירת „תהלים“ בוקעים מהחלונות הפתוחים של בית הכנסת הישן ומתמשכים במנגינה נוגה: „אשרי תמימי דרך ההולכים זכר.“ „פוליש“ הומה ממתווכחים בדברים העומדים ברומו של עולם. הילדים משחקים ברחבת הסימטא. קרני השמש השוקעת נראות על צמרות האילנות הגבוהים, שליד הכנסיה ממיל. פעמוני הכנסיה הצטלצלו, הרעידו את השלוחה הקפואה שבשיפולי הגבעה דרומה וקראו את מאמיני ישו לתפילת ערב.

ילדי הנוצרים, שהיו הולכים אותה שעה בלווית הוריהם לכנסיה, היו מתעכבים לעתים קרובות בשיפולי הגבעה צפונה ליד ה„קרצ'מה“, מול רחבת הסימטא של בית הכנסת, בהעוויות ידים היו מראות על אוזן חזיר יהיה בכך משום קריאת תגר כלפינו. ההתפתחות הבאה היתה לעתים די רצינית: קרב אבנים בין הצדדים.

כשהיינו אוזרים אומץ היה עולה בידינו להתגבר עליהם, ולהבריחם עד לשער הכנסיה ממש. כשירים היתה על העליונה היינו נמלטים על נפשנו עד לפנים ה„פוליש“ ומבקשים מחסה אצל המבוגרים ולולא התערבותם, מי יודע במה היה מסתיים הדבר. עד שהכפקנו להרתר בדבר ולנתח את מהלכי הקרב — שעת הדמדומים כבר חלפה ונר ההבדלה, שהודלקה בבית הכנסת, בישרה: שבוע טוב!

המתבולל וכחו של ניגון

יהודים שהתרפסו לפני ה„גוי“ תוך זלזול ב„עמך“, שהחניפו לו תוך התבטלות עצמית, שהדירו לשונם מידיש ותוך התנשאות דברו בשפת אדוני הארץ — לא חסרו מאז ומעולם בגלות ואפילו בעיירת קטנה כמו טורץ, אך מתבולל של ממש מעין „משומד“ היה אצלנו רק אחד ויחיד, והוא: חדש הרוקח. חדש זה אעפ"י שמעולם לא התנצר הדיר עצמו מ„מאמע לשון“ ומחברה יהודית בצורה חולנית ממש!

אפילו יהודיה זקנה שנכנסה לבית המרקחת — בו עבד — והפולנית אינה שגורה כלל בפיה, היתה נאלצת להתפתל ביסורי לשון: להתחיל בפולנית רצוצה, להמשיך ברוסית עילגת ולעבור לידיש. ו„המשומד“ הזה שדע יידיש על בוריה לא עבר ל„מאמע לשון“ ולחליץ יהודיה זו מהמיצר, מה שהיה עושה זאת כל „גוי“ היודע קצת

יידיש. חדש לא דיבר מלה יידיש גם ללא נוכחותו של „גוי“, משל הכריזו חרם על שפה זו. הוא הדיר עצמו באופן מוחלט מחברה יהודית הוא לא בא בקהלה לא בחג ולא בשבת. היה מבלה רק בחוג הפולני המצומצם, שהיה מורכב ממספר מורים. פקידי המיעצה ואנשי משטרה, למרות שהם עצמם היו מעורבים בחברה היהודית.

בעלת בית המרקחת – מקום שם עבד – היתה אשה צעירה מהאצולה הרוסית שהתבוללה בחברה הפולנית. (אחותה היתה בעלת האחוז ב„רוסקושה“). עקב היותה אשה בודדת הוא רווק זקן (בגלל אהבה נכזבת) ריננו אחריהם שבינם קיימים יותר מיחסי עובד ומעביד...

אם היה עוד למישהו ספק, אם אפשר לברוח לגמרי מהיהדות, ואם נותר לחדש עוד נפש יהודית – דיו היה לעקוב אחריו בשתי לילות השנה. והם: ליל הסדר וליל „כל נדרי“.

בליל הסדר כשכולם ישבו מסובים ליד שולחן משפחתי ומנגינות „חד גדיא“, והיא שעמדה ו„אחד מי יודע“, מילאו את הרהוב היהודי, הריק מנפש היה, ובליל יום כפור, כשהידיים עטופי טליתות ו„קיטלים“, אומרים „כל נדרי“, את הנגון המרשים הזה, המעביר רטט גם בלבות ערלים, שהצמידו עצמם לחלונות בית הכנסת וכמהופנטים הזינו עיניהם ממראה ההוד והשגב הזה.

מיודענו חדש היה ודאי רוצה להיות באותה שעה רואה ואינה נראה ולהסתנן לתוך בית הכנסת. אך מפאת התנכרותו ליהודים משך כל ימות השנה, הדבר לא היה נעים לו.

בשתי לילות אלה ובפרט בליל כפור היה מטייל לאורך המדרכה בצד בית המרקחת שעות על גבי שעות. כבדים היו הצעדים ואיטיים, מלווים הרהורים עמוקים: זכרונות מבית אבא, ה„אותיות הועירות“ שפעם למד, והבדידות הנוכחית הנוראה והמעיקה. הקרשים במדרכת העץ הישנה מביתו של לייזר ברל עד ביתו של יקותיאל פונט חרקו מתחת לרגלי, בקצב אחיד, וליוו את הצלילים שנישאו מרחוק: „על דעת המקום ועל דעת הקהל אנו מתירים להתפלל עם העבריינים“.

„כי לכל העם בשגגה“ ומחשבה חולפת בלבו, כי בעצם גם הוא שוגה. דחפים פנימיים בלתי מוסברים לו. למה בעצם הוא מתרחק מבני עמו, כשהעם הזור אינו מסביר לו פנים כלל וכלל.

נפשו קרועה ושסועה, לבו מעיק עליו. הניגון הולך ונמשך, הולך וגובר. הוא מתהדהד כבר בתוך תוכו, הוא דוקר בו כבמחטים. חדש צועד על כבדת מדרכה זו בפעם המי יודע כמה. השעה כבר מאוחרת והוא עוד ממשיך לצעוד.

מפעם לפעם הוא נעמד, מצמיד אוזן לכיוון מסוים והוא כולו קשב. וכמו סהרורי נמשך למטרה שאינה נראית לעין ופתאום הוא מוצא את עצמו מזומם: „ונסלח לכל עדת בני ישראל ולגר הגר בתוכם וכו“ וזעזוע עובר בו לאור המחשבה: מה רחוק הנהו

מגר שהוא הולך אל עם ישראל ואילו הוא — בכיוון הפוך, הוא עזב את עם ישראל. לבו מתפלץ בקרבו. ברגע זה היה מוכן להשיח לבו בפני כל ידיו. אולם רק עכשיו מתברר לו, כי הוא למעשה, הבודד הגדול בעולם, כי הרי ידיו יהודי אין לו ואילו זר לא יבין לרוחו.

ראשו עליו סחרחר. הוא רואה לפתע את עצמו מעין טיח שנקלף מקיר איתן ולא נדבק מחדש לאף קיר. אין לו חשק לשוב הביתה לנוצריה, בעלת בית המרקחת והוא ממשיך להרהר. אך קריאתה „גבר“ הראשונה ניתקה את חוטי מחשבותיו והחזירה איתו אל קרקע המציאות.

בטלת הנוער והשפעתה

הנוער היהודי המתבגר, אשר לא קסמו לו המקצועות במצבם הם ולעבודות ממשלתיות לא היו לו שום סיכויים להתקבל — הלך ברובו בטל מעבודה. הבטלה מאונס לא היתה דיה כצרה שלעצמה, אלא גם תופעת הלואי שלה היתה הרסנית. היא הוסיפה שמן למדורה ותרמה חלקה לתעמולה האנטישמית. „היהודים אינם עובדים ורמת החיים שלהם עולה על זו של הגוי העובד“.

הדי הפרעות בפשיטיק וברייסק באותה התקופה מגיעים לכל כפר נדח, ונועלי המדרסים בליקוביץ ובצ׳יזניוויצה*, מתווכחים על פוליטיקה גבוהה של כלכלה ומרצים מצביעים להם על האשם במצבם המפגר...

הנוער היהודי שעמד בפני בעיה „המלטיית“ — „להתקיים או לחדול“, היה לבטח רואה פתרון למצבו בעליה ארצה, לו היתה אפשרית להמונים, אלא העובדה, שמלבד אלה שיכלו לנסוע כרכושנים או כסטודנטים נאלצו לשבת חמש שנים בהכשרה ואחר כך לחכות בצפיה לתור שיבוא — מנע מהנוער לחתור לקראת פתרון זה. רק בודדים מעיירתנו זכו לעליה בתקופה הזאת. ב־1937, כשחברנו ש. א. טורצקי** אחרי שגמר תקופת ההכשרה עומד לעלות ארצה ועורך נשף פרידה — ארשת קנאה נבטת מעיני החברים הנוכחים. לא כולם יכלו ללכת בעקבותיו ונאלצו להשאר כאן בזמן שהאופק הולך ומתקדר.

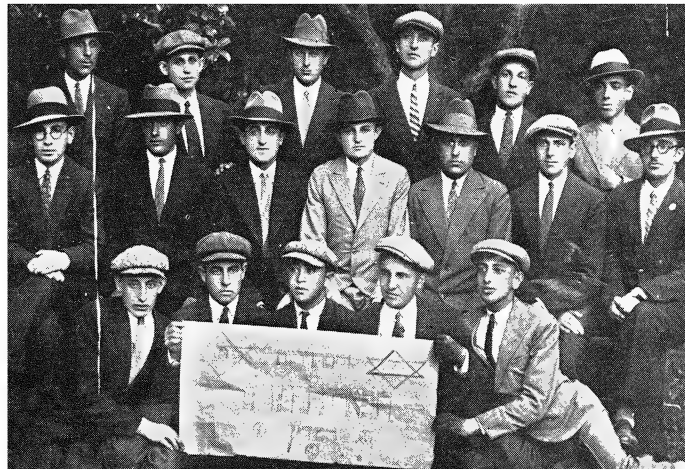
חוג „תפארת בחורים“ ומדריכו

הארגון „תפארת בחורים“ שנוסד ב־1935 רוכז לו מיד אזהדים בקרב הצעירים. הסניף מתארגן בעזרת זכריהו ברנשטיין, שנעשה למדריכו. העובדה שצביוני של ארגון זה היה בלתי מפלגתי — אם כי היה בחסותו של פואג'י — היה קרוב לנוער הטורצאי, שלא נמשך אחרי מסגרת מפלגתית הדורשת צייתנות והליכה בתלם.

* שני כפרים אנטישמיים מובהקים.
** כעת חבר טירת־צבי.

אישיותו החביבה של המדריך משכה לשורותיו גם צעירים בלתי דתיים שנקלטו במסגרתו החברתית של הארגון והתאימו עצמם למגמתו המסורתית. החוג מתאספן אצל מלכיאל פמרציק, החדר אינו מרווח אך האווירה בו היא מאוד אינטימית. עתון הקיר המתפרסם כל ערב שבת הנו מקור מבדח ומשמש נושא לזיכוחים. משחקי השחמט הנערכים מרתקים הרבה משקיפים מהצד. האווירה היתה מתחממת עת ישבו ליד לוח השחמט אפשטיין ושלום פלוטקין*, שכל אחד מהם רצה לנצח את יריבו ויהיה מה. המרכז היה מספק חומר קריאה ומרצים מפעם לפעם. כן בוצעו תכניות „עונג שבת“.

חוג „תפארת בחורים“ היה ילד שעשועיו של זכריהו ברנשטיין, לו הקדיש מאמצי לטפה במסגרתו הווי חברתי ותרבותי כמיטב כשרונותיו. זכריהו היה אחינו של הרה"ג ר' שמעון שקאפ, ידיעותיו בשטחים שונים היו משוכללות. אם כי למד אותן בכחותיו הוא בלבד. הן באו אליו כאילו בהיסח הדעת, מבלי להשקיע עמל ויגע. כשרונותיו הבלתי רגילים היו בעצם תופעה משפחתית אצלם. הוא היה גם ידוע בהברקותיו ובנפשו האצילה. בזמן עסוקו כמנהל חשבונות בבנק הטורצאי, הקדיש ממיטב זמנו הפנוי לעזרת האדם הקטן. היה מדריך ומיעץ נאמן לו בכל עניניו ואת שלא על מנת לקבל פרס.

למטה מימין: ישעיה ספודניק, ברוך ליכוביצקי, משה בריינסקי, ירחמיאל זקהיים, אלי ספודניק באמצע מימין: זכריה ברנשטיין, ... חימוביץ, חנו ויליטובסקי, שמואל אליעזר טורצקי (צביאלי), ברל טורצקי, משה יעקוב מנדלבוסקי, יהודה גסיק
למעלה מימין: ירחמיאל מרקוביץ, חנו מאיר אושרובסקי, גרשון ילובסקי, אהרון ניגניביצקי, אברהם חיטוביץ, אורי שימנוביץ.

בשנים האחרונות עבר לעבוד כמנהל חשבונות באחד ממפעלי הטכסטיל בלודז', מקום בו היה אחיו ליפא ברנשטיין שותף. הוא היה בא הביתה רק לחגים. בזמן הקמת הגיטו בלודז', כשבתוך ה"גיטו" הוקמו בתי־מלאכה שעבדו לצרכי השלטונות נתמנה זכריהו למנהל מחלקת התפירה. הוא הצליח במאמציו לקלוט יותר עובדים מהדרוש כדי להדביק בהם את התו של "יהודי מועיל", שהיה בזה משום ערובה זמנית לחיים. כן עזר במצרכי אוכל לעשרות נזקקים בתוקף תפקידו. בעת אחת הסלקציות האחרונות הוא נלקח לאושוונצים וכפי שנמסר לא עמד בו כוחו הפיסי להתגבר על מצוקת הרעב. ב־1943, כשכוחותיו עזבוהו, כרע ונפל.

רוזה בישינקביץ

טורץ - פרק זכרונות

העבר וההווה משתלבים לפתע זה בזה, שכן ישנם בחיים דברים, שלעולם אינך מסוגל להשתחרר מהם כליל ולשכחם. הכל נמשך לאחור כחוסים קשורים אל זכרונות מימי ילדותי. עזבתי את טורץ בהיותי בת תשע ומאז, כמעט כל קיץ הייתי מבקרת אצל הדודים שלי, אלטה וליפה ליטווינסקי וילדיהם: פניה, דוד וברל. כן התגעגעתי מאד לחברות שלי: שינה ביילין, שינה ארונובסקי, חינה פופקין ווליה גרשנובסקי. אין סוף לתעלולים, שהחיים עורכים לו לאדם בדרכו. כל אחת מאתנו, מפאת נסיבות משפחתיות עברה לגור במקום אחר. כמקום לפגישותינו שימשה טורץ אצל שיינה ביילין. בעיני רוחי רואה אני את שיינה ארוכת הצמה, בעלת העינים השחורות, הגדולות והמבט העליון. אצל משפחת ביילין היה מפגש של רוב הנוער המקומי. היה זה בית חם עם חמשה ילדים ואפילו שהיה, לכל הפחות, הבדל של עשר שנים בין בני המשפחה. תמיד שררו הבנה עמוקה ושפה משותפת בין כל הנזכרים. לא הרגשנו בהבדל הגילים בינינו.

הנוער חיפש דרכו בחיים והבחירה היתה מאד מוגבלת. היתה יראת כבוד עמוקה להשכלה. האמצעים היו דלים ביותר, חלק מהנוער למד בירמיץ השוכנת במרחק כחמשה קילומטר מטורץ. תחבורה בינעירונית לא היתה. בגשם ובכפור היו מגיעים אלה, שנפשם חשקה בלימודים, לבית הספר היחידי, החילוני שהיה אז „קרוב“ לטורץ, רבים אף למדו ב„ישיבת“ מיר. יש שהצליחו לפרוץ את החומה ולצאת למרחב ומצאו את דרכם לאוניברסיטה בוילנה. בין אלה היו האחים סלוצקי: עקיבא ולייב יב"ל (כיהן כשופט מתווי בחיפה), ורוזה בישינקביץ. גבריאאל זגורסקי הופיע עם תואר דוקטור רבינר, שרכש בכוחות עצמו בגרמניה הרחוקה. בעקבותיו נסע אחי אליעזר בישינקביץ עם שני מלוני כיס בידיו ללמוד חקלאות בטולוז שבצרפת.

הנוער שנשאר במקום הפנה את מרצו לספריה המקומית ולכמת חובבים. בין השקנים החובבים בלטו סוניה, גוליה, דוד, ברל ופניה ליטווינסקי. בין אלה שנשארו בעיירה נחרת בזכרוני יהודה חימוביץ, ברוך כשרון בכתובת שירה ובציור. הוא היה אוטודידקט ושילם על השקפותיו השמאליות בכמה שנות מאסר בכלא גרודנה.

אינני יודעת למה השתמרו בזכרוני דוקא ארבע השורות הללו מאחד משיריו. אולי בא הדבר בגלל זה, שיש בהן שמץ מהשקפותיו:

„רוישיק ברויזט ס'ראָד פון מיל
אויך אזוי דער ראָד פון לעבן
זע, דער ערשטער גיט אונז פיל
און, דער צווייטער קאַרגט צו געבן.“
במשב רוח אחד הכל נשתנה. נעלמו כשרונות שטרם נתגלו ונשאר כאב עמוק
על אלה, שאינם אתנו ועל ימים יקרים שלא ישובו עוד.

הספרייה וחברי ההנהלה

אהרן הרכבי – חיפה זכרונות מביית־אבא

מיכאל יוסף הרכבי

אביו של מיכאל יוסף הרכבי, מצאצאי הגאון ר' גרשון הרכבי (בנו של הרב ר' יוסף, שנולד בטורץ), שעלה לארץ ישראל מנובוגרודק, בשנת תקע"ט השתקע בצפת ונפטר שם בשנת תקפ"ז. הפילולוג והמזרחן הידוע פרופסור א. א. הרכבי התבטא „הצור חוצבנו כולנו ממנו“. אבי נפטר ביום ג' אלול, תרע"ו בטורץ.

ביית אבא לא הצטיין מיתר הבתים הכבודים והנמוכים בככר העיירה. בטורץ שמנתה אוכלוסייה של 350 משפחות, מהן למעלה ממאה משפחות יהודיות. כמו בכל העיירות הקטנות, אשר בתחום המושב של רוסיה הצארית, מצאו רוב רובם של יהודי המקום את פרנסתם ברוכלות בכפרים הסמוכים, במסחר זעיר, ובהנונות. רמת חייהם היתה בשפל המדרגה. הרווחים והמחזורים היו מינימליים ביותר. הבנים חונכו ברובם הגדול ב„חדר“ על ברכי הדת והמסורת ובהגיעם לגיל בר־מצוה היה גורלם של אלה שהצטיינו בלימודים להשלח ע"י הזריהם ל„ישיבות“ להמשיך בלימודי תלמוד. חלק ניכר מהנער נהיו לבעלי מלאכה ועסקו בעיקר בחייטות ובסנדלרות. רבים מהם סייעו בנשיאה בעול הקשה של כלכלת המשפחה.

ביתו של אבא לא הצטיין בשום פרט מיוחד, לא בגודל שטח המגורים ולא בריהוט, אגב, בנוגע לריהוט לא אפריזו אם אציין, ש־95% מן הדירות בעיירה היו מרוהטות בצורה כמעט אחידה בטיב ובסגנון הריהוט וגם במראה החיצוני בהרכב הבא: שולחן עץ לבן פשוט, ספסלים מסביב השולחן אלה שימשו כ„קישוט“ של החדר, אשר שימש גם בתור חדר אוכל, קבלת אורחים ולכל יתר הצרכים. כסאות, מזנון או כל פריט ריהוט חדש אחר אפילו במושגים של הימים ההם, לא היה מצוי בתקופה האמורה, חדר השינה היה מצוייד בשתי מטות עץ ושקי קש שימשו כתחליף למזרונים. התינוקות הוחזקו בעריסות עץ, ולאחר שהתינוק גדל הועברו הללו לשכנה או למי שהיה זקוק לכך.

לאבי היה מחסן, אשר שימש גם תחליף לחנות למכירת קמח וגריסים שונים. הלקוחות היו רובם יהודים והפדיון המוגבר היה בעיקר בימי ה' עת הנשים היו באות לקנות קמח לאפיית חלות. לפני חג הפסח הנוצרי היו גם אכרי הסביבה קונים קמח־חייטים. לאפיית עוגות וחלות לכבוד החג. כאמור, מקור הפרנסה היה זעים ודל מאד. אמי, זלטה לבית ארנובסקי חסכה כל פרוטה והיתה זהירה מאד בהוצאות ביתיות, לעתים רחוקות מאד היתה קונה בד לתפירת שמלה חדשה או מעיל חדש. גם אבא המנוח, עד כמה שאני זוכר, היה לובש בשבת ובחגים חליפה שהותק שלה היה עוד מלפני הנשואין. בשבילי ובשביל אחי המנוח כשהיינו עוד ילדים הזמינו חליפות מבד כותנה לפני חג הפסח, ידענו את מחירה של ה"קופיקה" ואת הקושי להשיגה.

החיים הקהלתיים בעיירתנו התנהלו בצורה פרימיטיבית למדי. המרא דאתרא שלנו הרב רבי יוסף יצחק רבינוביץ, נצר למשפחת רבנים, היה גאון בתורה ומעשים, היה צנוע ונעים הליכות ונערץ ע"י כל יהודי העיירה. הרב לא קיבל משכורת קבועה, אלא התפרנס ממכס על השמרים והנרות. כל עניני הקהלה היו נחתכים בבית המדרש בשבתות בזמן עיכוב הקריאה.

עד מלחמת העולם הראשונה למדו בקביעות בבית־המדרש מספר בחורי ישיבה שהתפרנסו "מאכילת ימים" בבתי הבעלי־בתים. בית מדרש זה שימש גם כאכסניה לחברות לומדי עין יעקב, משניות ואומרי תהילים. כל יום שבת בין מנחה למעריב היו היהודים מתכנסים בבית מדרש לשם אמירת תהילים — דבר אשר שימש להם כתחליף, להתפרקות מדאגות הפרנסה ומכל מיני מרעין בישין שפקדו אותם. רעיון שיבת ציון טרם חדר אז אל לבותיהם. התקוה לגאולה היתה מושרשת אצל היהודים בתקופה ההיא בביאת המשיח, אבל איך כתב הסופר הדגול פרישמן בשיר שלו "משיח", "ברתוקות כבלי זהב אשר לא ינתקו רתקת זה אלפי שנים, אל כסא כבוד אלקי הצבאות" מבלתי יכולת שימוש במקומך וממרום תראינה עיניך את כל בלהות בעותי החיים, אשר ישיגו את אחיך וידך תקצר מהושיע".

כאמור, לא היו החיים הקהלתיים מסודרים באופן תקין, אבל בחסדו של ה"צאר" הוענקה לקהלות היהודיות בעיירות הקטנות כעין אוטונומיה צנועה שהיתה ידועה בשם "משצ'נסקאָיאָ אופרבה". זה היה מוסד רשמי מוכר ע"י השלטונות ובראשו עומד הסטרוסטה (יושב־ראש), שהיה נבחר ע"י תושבי העיירה לתקופה של 3 שנים. הפונקציה של ה"אופרבה" היתה לצייד את התושבים היהודים בפספורטים. זו אף שימשה כנציגה הלגיטימית של הציבור היהודי וכמתווכת בין הממסד לבין הציבור הנ"ל. אינני זוכר על איוז עוד סמכות בתחום נוסף שהיתה ל"אופרבה" הזאת. לסטרוסטה היתה רשות להטיל מס מינימום על התושבים.

בשנת 1903 נבחר אבי כ"סטרוסטה", מאז קיבל הבית שלנו צורה לגמרי אחרת. כל ערב כמעט היה בא המזכיר (איכר מקומי אמיד) על מנת לעיין בדואר נכנס ולהגיב

בהתאם והיו באים כל מיני אינטרסנטים, מי לקבל פספורט ומי סתם להתעניין בפוליטיקה. אבי היה מקבל את העתון היומי באידיש „דער פריינד“, שהוצא לאור בפטרבורג הבריחה. אני ואחי הרגשנו כאילו עלה פתאום ערכו ויוקרתו של אבי, עם הבחרו למשרה זו. אבל פחות מכולנו היתה מרוצה האמא שלנו. המעמסה של החזקת הבית והנקיון בו, ובחדרו של המשרד לאחר ביקורם של אנשים רבים במשך היום היתה מטלטלת עליה, שהיתה הולנית וחלשה מבחינה גופנית, אבל סובלנית מאד. אגב ברצוני להעיר שלאמי היתה מגילת יוחסין כתובה על קלף בכתב סתם המעידה על שלשלת של עשרות דורות רבנים. גדולים בתורה ומעשים, ידועי שם והצביע על יחוסם מדוד המלך. היא שמרה על המגילה יותר מאשר על התכשיטים שלה, שגם הם עברו אליה בירושה. זכורים לי כמה מאורעות שהתרחשו אצל אבא בזמן מילוי תפקידו האמור. הם מאפיינים את מצבם המדכא של היהודים בגולה בתקופה ההיא.

ביום קיץ אחד נעצרה ליד ביתנו מרכבה רתומה לשני סוסים וירדו ממנה 2 אנשים זקופי קומה וחמורי סבר; אחד מהם במדים צבאיים מאזור של הו'נדרמריה הצארית והשני בלבוש אזרחי שכפי שהוברר שימש כעוזר לתובע המשפטי. כשרק בכנסו הביתה כבר ניכר היה בפרצופיהם הזלזול בבית היהודי. פניו של אבא החווירו כסיד מרוב פחד. הם נכנסו ישר לחדר המשרד וביקשו מאבא את ספר הרישומים של הפספורטים משנה מסוימת, כשרק נקבו את השנה הוקל קצת לאבא. הם החזיקו פספורט וחיפשו בספר, אם הוא רשום שם באותו היום הנקוב בו ובאותו המספר שצוין בו. התברר, שהפספורט היה מזויף, למזלנו אז היה זה בשנת שרותו של הסטרוסטטה הקודם. זכורני איך שהתבטא התיבע: יש לו מזל שמת, אחרת היה נרקב בבית הסוהר. אבל האבא לא האמין שיד קודמו היתה במעילה זו והחידה למי לייחס את הפשע של הזיוף לא נפתרה לעולם.

באחד הימים נתקבל מברק מתחנת המשטרה של עיירה „אופולה“ על הגבול באוסטריה וזה היה תכנון: נעצר תושב טורף בשם חנן יוסלבסקי, בידו היה פספורט חתום ע"י האבא שלי... מיום... מספר... הוא נעצר שעה שהתכוון לעבור את הגבול לאוסטריה. הפקודה: „לטלגרף מיד האם חנן יוסלבסקי לא הורשע בדין או עומד בחקירה משפטית ואם הדרכון הוא אמיתי“. למעשה נעצר שם אחיו הגדול ממנו בשם הרצל שערק מהצבא, או השתמט לפני התייצבותו והשתמש בפספורט של אחיו חנן, יש להעיר, שבדרכיני ממשלת ה„צאר“ לא הודבקו תמונות צילום רק צוינו שם סימני היכר אלה: הגובה, הגיל, צבע השערות וסימנים מיוחדים, אם היו כאלה אצל האיש, כשהמברק נתקבל שהה אז בביתנו המזכיר, אבל דעתו לא היתה בעד תשובה חיובית. הנימוק שלו היה שבאותו יום הוא ראה את חנן יוסלבסקי מתהלך ברחוב, אבל האבא החליט לא לתת יד לאסור שם את הצעיר, כי לא ימצא מנוח לנפשו כל ימי חייו ובקחתו כל האחריות עליו הבריק, שהנ"ל לא הורשע בדין ולא עומד בשום חקירה

והפספורט אמיתי. הבחור שוחרר והצליח לעבור את הגבול וטרח אפילו להודות לאבא על החסד שעשה לו...

עוד אפיזודה מאלפת אחת: הגיע אלינו צעיר מסביבת מינסק שהשתייך לתושבי טורץ, כדי לקבל פספורט. לפי הנראות השלטונית. היתה חובה לציין בפספורט שיש לו תוקף רק בתחום המושב (בחבל המערבי של רוסיה. בשם זה כינו ברוסיה הצארית כמה פלכים באוקראינה, ליטא, רוסיה-הלבנה ופולין, שמורחה מהם, היה התחום המושב שהוא לבדו הותר ליישוב היהודים). כשהבחין הבחור שהמזכיר מחתים את הפספורט בהדגשה הנ"ל התפרץ בסערת נפש בטענה, מדוע מדביקים לו טלאי צהוב על הפספורט ובנימה של איום הפליט לעומת המזכיר: „אתם עוד תשלמו ביוקר עבור האפליה וההשפלה, שאתם עושים ליהודים. המזכיר התמלא זעם והתריס לעומתו בצורה חריפה באמרו: „אם אשמע ממך עוד מלה אחת אני שולח לקרא ל„אורדניק“ לאסור אותך כאן על המקום („אורדניק“ — איש משטרה בכיר בעיירה). אבא הצליח בקושי להרגיע את שניהם. הוא ידע שמסוכן הוא להרחיב את הדיבור בנושא זה עמו, בידוע שהיה פטריוט גדול של ה„צאר“ וריאקציונר מובהק.

תסיסה ועצבנות בקרב הציבור היהודי בעיירה שררו בעונת הגיוס של הבחורים לצבא ה„צאר“, ועדת הגיוס המהווית התמקמה בנובוגרודק היתה פעילה משך כל חודש אוקטובר של השנה לשם גיוס חובה של הבנים, שהגיעו לגיל 21, תקופת שרות הסדיר בתקופה ההיא היה 4 שנים. באותו חודש הצטרף אבי לשהות שבוע שלם בנובוגרודק על מנת להיות נוכח בוועדת הגיוס ביום ובשעה שהבחורים מטרף יתייצבו בפני הוועדה לבדיקה רפואית. מכיוון שהועדה לא הודיעה מראש את יום הקבוע לאזור של טורץ וירמיץ רק יום אחד לפני יום המיועד היה נאלץ אבי לשהות שם שבוע שלם. עקב העובדה שהיהודים שהיו מוגבלים בזכויות אזרחיות היתה שאיפתם להתחמק מחובה זו. חלק מהם לא מאסו בשום אמצעים שיכלו לסייע להם בהשגת מטרה זו.

זכורני סיפורו של אבא בנידון, כשהיה נכנס צעיר יהודי כחוש, חיזור ורזה, כדי להתייצב בפני הוועדה הרפואית, היה נגש אליו מפקד הצבאי המחוזי שהוא למעשה היה היו"ר של הוועדה, ובנימה סרקסטית היה פונה לבחור „תגיד, מה יש לך שבר, או דליפה מהאוזניים או איזה פגם בעיניים או כמה ימים כבר לא בא אוכל אל פיד“, או שאלות פרובוקטיביות דומות. זכורני סיפור מענין על מקרה חריג בזמנים ההם ששמעתי מפי אבא ורק כשהתבגרתי הבינתי את מלוא משמעותו של הסיפור ההוא:

בין המתייצבים היה צעיר אחד מנובוגרודק, פיקח, ממולח, מחונן ושנון, שמעטים כמוהו היו מצויים או אצל הנוער היהודי בזמנים ההם. גם אליו פנה הקצין בשאלה כמה ימים הוא נתון בצום. תשובת הצעיר היתה: „חלמתי הלילה חלום בלהות, שהשפיע מאד על עצבי, חלמתי שהנני בפטרבורג הבירה, מאוכסן באחד ממלוני הפאר שלה ובאמצע הלילה מעירת אותי מהשינה המשטרה ומבקשת את דרכוני, כשמסרתי

להם והבחינו בסעיף הלאום שבו „יהודי” התפרצו בגידופים וקללות ואסרוני בגלל החטא של היהודים אסור להימצא כאן. התנצלותי בפניהם והצדקתי את בואי הנה בטענה, שחשבתיו שהחובה שחלה עלי לשרת בצבא מעניקה לי גם הזכות לבקר בכל רחבי המדינה, כולל גם בפטרבורג הבירה”. קצין הצבא הסמיק מכעס בשומעו את כל הסיפור והתריס לעומתו: „בצבא ירפאו אותך מחלומות כאלה ואחריו החרה החזיק נציג הממסד המקומי. „בפנינה” נוספת:

„מזל שלכם שמגייסים אתכם לצבא אחרת, היה גורלכם מר מאד”. הצעיר לא איבד את עשתונותיו וענה: „גם היום מצבנו לא כל כך מתוק”.

כל הסיפורים הללו ודומיהם ששמעתי בבית אבא ועל פי רוב היו טעונים נימה של אנטישמיות גסה, עוררו בי ספקות, לבטים נפשיים וסתירות שהטרידו את מחשבותי ומנוחת י זמן ממושך. מחד לימדוני בחדר על העליונות הרוחנית של העם היהודי, בתור עם הנבחר, עם סגולה וגוי קדוש. גם בבית חינוכני הורי החרדים כאותה הרוח והמסורת ומאידך הגיעו לאוזני ידיעות על אפלייה, השפלה ודיכוי של היהודים ע”י הממסד ה„צארי” המרושע והמושחת מהמסד עד הטפחות. הניגודים הקוטביים הללו לא התיישבו בקלות במוחי הצעיר. כשהתבגרתי התחלתי להבין, שהעליונות הרוחנית של העם היהודי ושאו האמנו בה ואולי גם התיחסנו גם לעמים אחרים בהתאם, עוררה גל של קנאה ושנאה כלפינו אצל אומות העולם שביניהן היינו מפוזרים כמיעוט. הם קיבלו זאת כיוהרה וגאווה יהודית ושוביניזם לאומי, התנשאות גועית בלתי מוצדקת. בין באי ביתנו את אלה שעודני זוכר, (פרט לבני משפחת דודי ר’ אלי מנדל, שהביקורים ההדדיים שלנו היו תדירים וביתיים-משפחתיים):

ר’ הלל זליקובסקי, איש קטן קומה, צנום, כפוף גב קמעה, המקצוע דרדקי מלמד, עני מרוד, גר בביתקתה של 3×3 מ”ר, היתה לו אשה חולנית. זוכר אני את האף השרוע שלה, את העיניים הטרוטות וכל כולה עוררה צער ורחמנות. לעתים רחוקות מאד, בא תבשיל חם אל פיו. זכורני, כשרק דרכה כף רגלו על מדרגות המעקה של ביתנו, התבשרנו על בואו ע”י השיעול האופייני שלו, תמיד היה בא בבוקר, בזמן שהמחם היה ניצב כבר על השולחן, מלא מים רותחים והמלים הראשונות שנאמרו בנימת התנצלות, היו: „נחמם קצת את המעיים”. הוא היה יהודי ישר לב ותמים דרך, קיבל בהכנעה כל יסורי הגוף והנפש שפקדוהו, כל התלאות והמרורים בצידוק הדין והגורל. האמא היתה מרחמת עליו והיתה מגישה לו פרוסת עוגה מעבודה עצמית שלה לתה. גם מצאצאו לא שבע נחת, היה לו בן יחיד יוסף, תמהוני, אחוז כולו במרה שחורה. התנור מאורח חיים מקובל ומשאפיותי האלמנטריות של בן אדם. מקומו היה תמיד בבית המדרש, שם היה מבלה כל שנות חייו.

האורח השני שהיה מבקר אצלנו לעתים מזומנות וביקורו היה מעורר אצל ההורים סיפוק נפשי ויראת כבוד, היה ר’ משה רוזובסקי. דמות אצילה, נעים הליכות

וסבר, ירא שמים ושומר מצוות, היה מחונן בתבונת לב, בחכמת חיים עמוקה וקסם אישי, היה מסוגל להקרין מאישיותו על הזולת, בעל דעה צלולה וכושר שיקול ושיפוט ותדירות היו מזמינים אותו לבורריות מסובכות. הוא היה בין הידידים המובהקים של ההורים. אבא רגיל היה להשיח את לבו בפניו וגילה באוזנו את כל הקשיים שפקדוהו בכל שטחי החיים ולשמע לעצתו, היה טיפוס יהודי שמעטים כמהו נמצאו בסביבתנו, אפילו בדורו הוא, היה אביו של ר' מרדכי רוזובסקי, יו"ר הסתדרות הציונית בבואנוס-אירס שבארגנטינה, על שמו נקרא הקיבוץ „נאות מרדכי“, גם את יוצאי חלציו הוא חינך לפי דרכו ועקרונותיו.

האחרונה בסדרה של באי ביתנו הקבועים היתה אשה קשישה. אני קראנו לה: דודה רבקה. כל חייה היא הקדישה לזולת; למען ענייני העיירה. היה לה סדר יום קבוע לאסוף תרומות מכל סוג שהוא אם בכסף, בבגדים או במזון לשם חלוקתם לנצרכים. עיקר פעילותה התמקדה במסגרת „מתן בסתר“. פעילות זו היוותה ציפור הנפש שלה. בתחום זה היא שיתפה פעולה עם אמי המנוחה. ממנה היא קיבלה מידע מדויק על העניים המכובדים, שיש להגיש להם סיוע דרך הדלת האחורית, כדי שאיש לא יבחין בבואה ובצאתה משם. מדי יום ששי היתה משכימה קום על מנת לאסוף חלות, כדי להספיק לחלקן במקדם. היא נפטרה בשיבה טובה, עתירת מעשי צדקה וחסד, גם לאחר מותה לא פסקו להשפיע מידותיה הנעלות שלה, הן מצאו אחיזה אצל יוצאי חלציה והיו מעוגנות היטב אצל הבנים והנכדים, שכולם היגרו לארצות הברית. הללו שמרו על הגחלת המסורתית שירשו מאמם ולא סטו מהדרך, שחונכו בה. הכרתי את נכדיה שהיו מבקרים מפקידה לפקידה בישראל. כולם מחוננים באותן הסגולות של טוב לב ונפש עדינה של הסבתא. זחורים רגש של לאומיות ואהבת העם והמדינה היהודית. הבן הבכור לואיס ילובסקי, שנפטר לפני שנה, למרות מחלתו הקשה שהציקה לו במשך הרבה שנים. לא הפסיק את פעילותו המבורכת למען האוניברסיטה בירושלים שנהפכה ל„הובי“ שלו וגם למפעלים אחרים בישראל. הנכד השני יבדל לחיים ארוכים סם מ. ילובסקי, חרשתן של בגדי נשים, תרם בשלהי 1948 לאחר קום המדינה, 40 אלף יחידות ביגוד לגדודי ח"ן שהתארגנו אז. הוא גם אחד ממיסדיו ומתומכיו הפיננסיים של בית הספר לתורה ומלאכה לנערים בבית וגן בירושלים. הוא מכהן כיו"ר המפעל המחנך הזה ותורם ביד רחבה גם ל„מגבית היהודית המאוחדת“ ולמוסדות דתיים. הנכד השלישי, ברנרד ילובסקי, פעיל ומסור כל כולו למפעל ה„בונדס“ ו„המגבית“ במדינת ניו-יורק ומשמש כעסקן ציבורי במקום מגוריו. איך אומר הפתגם: „תורה מחזרת על אכסניא שלה“.

אחד מהתפקידים של האבא היה גם ניהול פנקסים מטריקליים, שהכיל רישומים כגון: לידה, חתונות ופטירה של התושבים. פעם בשנה היה מעביר את הרישומות הללו לרב המוסמך המחוזי. היות שבטורן לא היה אז רופא רק „פלדשר“ ולא היה מי שיקבע סיבת המוות אצל הנפטרים, היה אבא באין ברירה מציין את סיבת המות לכל אלה

שמתו אחרי גיל 60 „מזקנה“, מבלי לדעת את סיבת המחלה הנכונה (בטורץ אשר דא היה בו רופא גם הזקנה היתה מחלה). יש גם להעיר על שכיחות גבוהה של תמותת תינוקות ואנשים מבוגרים בעיקר ממחלות ריאות, שחפת, סרטן בתקופה ההיא. אוי עקב מחסור באמצעים סניטריים ורופא במקום. המקום היחיד המיועד להגינה ציבורית היה בית המרחץ, בנין ישן.

מלחמת העולם הראשונה והמהפכה ברוסיה

כשפרצה מלחמת העולם הראשונה. כבשו הגרמנים במלחמת בזק את כל פולין. שהיתה אז תחת שלטון ה„צארי“ ונעצרו ברוסיה הלבנה, 7 ק"מ מערבה מטורץ ושם התבצרו. טורץ נהפכה למחנה צבאי גדול. בכל הבתים אוכסנו חיילים. ליהודי העיירה נוצרו לפתע מקורות פרנסה חדשים.

כל לחם לבן, שהוצא למכירה, נחטף, כשהוא עיד חם מהתנור. חיילי ה„צאר“ אהבו מאד את „הקלטש“ (כינוי רוסי ללחם לבן). צמח עוד ענף חדש של הכנסה „מי קולון משולש“, ששימש כתחליף ל„וודקה“, שהיתה אסורה או לייצור ולמכירה, בזמן המלחמה. מצרך זה עפ"י רוב היה נועד לקצינים, אשר משכורתם הספיקה להם למותרות הללו. הענף האמור היה מרוכז במקום אחד, בבית מרקחת, שמנהלו, יהודי רווק זקן, קמצן, מתבולל להכעיס וגאותן. את הרזבלים שלו, שהיו מפסידים תדיר את כח הקנייה היה הופך למטבעות זהב. נמצא כבר יהודי שהיה ממציא לו כל שבוע את סכום הזהב הנדרש.

בינתיים התייתמנו מההורים בגיל צעיר מדי מבלי שיהיה לנו בסיס מינימלי לקיום. כשפרצה המהפכה הרוסית, רבה היתה השמחה אצל מיליוני רוסים, בפרט אצל הדור הצעיר, שנקעה נפשו מהמשטר המרושע המושחת של ה„צאר“, מובן שההתלהבות החזקה ביותר אחזה את יהודי רוסיה, שמנו או ביחד עם פולין, ליטא, לטביה ואסטוניה. כולן תחת מרותו של ה„צאר“, לערך 6 מיליון נפש. השחרור ביום בהיר אחד מכבלי אפליה, הדיכוי וההשפלה, מהגבלה בזכויות אזרחיות, ומהסתה גלויה נגד היהודים בעתונות הריאקציונית, הפרעות ביהודים מתוך גושפנקה של הממסד — כל אלה יצרו הרגשה ספונטנית של שמחה וסיפוק נפשי עילאי בימים הראשונים של הפלת ה„צאר“. לפתע באו מחוץ לארץ כל המהפכנים הותיקים. הללו הציבו לעצמם את המטרה לגמור את המלחמה, שהיוותה אז את רצונו הנכסף של העם כולו. אז נתהוו ברוסיה שלושה מחנות בעלי השקפות פוליטיות שונות: הליברלים, הסוציאל-רבולוציונרים וה„בולשביקים“ ועד מהרה, אף החלה להשתולל ברוסיה מלחמת אחים שהתמקדה בעיקר בערי אוקראינה.

כרגיל בזמנים טרופים כאלה, כשהותרה הרצועה, התפרץ הר געש על יהודי אוקראינה. הכנופיות הריאקציוניות שכינו את עצמם דמוקרטים. התואר בו נעטרו הגנרלים רבי הטבחים כגון: פטלורה, דניקין וקולצ'ק עשו שמות ברכוש ובנפש של

היהודים בערים ובעיירות אוקראינה: ביזה, שוד ורצח המונים של יהודים חפים מפשע. זה היה מנת חלקם של היהודים, שציפו למהפכה, אשר תגאל אותם מכל התלאות שפקדו אותם בזמן השלטון ה"צארי". אשר למהפכה עצמה שדמתה למטולטלת שנעה בין נקודת כח אחת לשנייה שגרמה לתוהו ובוהו ברוסיה הרחבה וכתוצאה ממנה התחולל התהליך של התמוטטות מרכזי הכח בחברה הרוסית, כאשר מדי פעם עיברת השליטה בהמון לגורם אחר, השלטון הליברלי של קרנסקי החזיק מעמד רק חדשים מעטים, כי לא היתה לי אחיזה רצינית אצל ההמונים. לנין וחבריו הקרובים השתלטו בהדרגה על המדינה.

אז קם לתהיה גם העם הפולני, שהכריז על מדינת פולין עצמאית וריבונית. לאחר שנית דיכוי ואפליה של שלטון ה"צאר", התחיל לעקם את הריסותיו ולארגן בחפז את הצבא במטרה להדוף את הצבא האדום מאדמת פולין. השנאה של העם הפולני לעם הרוסי היתה בתקופה האמורה של הכיבוש ה"צארי" שרשית ותהומית בעיקר עויני הפולנים את המשטר הקומוניסטי החדש, שעצם מהותו והאידיאולוגיה שלו היה זר לעם הפולני, שלאומיותו הגאוותנית התעוררה ביתר שאת לאחר קום המדינה. מאבק התחולל בין הצבא הפולני לבין בולשביקים עד שלבסוף היתה ידם של הפולנים על העליונה והם הדפו את הרוסים מאדמת פולין ומבלי להסתפק בנצחון מפואר שהנחילו לעם הפולני בכיבוש חזרה כל אדמת פולין, המשיכו לכבוש גם חלקים של רוסיה הלבנה ונעצרו במעוזים הנטושים של הגרמנים בערך 7 ק"מ מערבה מטורין. הצבא האדום התבצר במרחק של כ-7 ק"מ מזרחה מטורין, נתהווה שטח הפקר ברדיוס של 14 ק"מ לערך וטורין וסביבתה היו באמצע השטח הזה.

זה היה בחדשי הקיץ של 1919, בביקר היו באים החיילים האדומים לשדוד מה שרק מצאו עוד בבתים היהודיים ואהרי הצהרים הגיעו הפולנים, שגם הם ידעו היטב את מלאכת הביזה והשוד. מעניין הדבר, שהיה קיים ביניהם כעין הסכם ג'נטלמני שלא להפריע אהד לשני. יהידי העיירה היו משאירים את בתיהם פתוחים ובורחים עם שחר לחורשה הקרובה, 4 ק"מ מהעיירה (דברטיץ). ובאים בחזרה רק ללון, בבתיהם הם לא מצאו עוד שום חפץ בעל ערך כלשהוא, פרט למיטות הרוסיות למחצה ושקי קש עליהם. כנופיות אלו לא הופיעו ברחובות מגוריהם של ה"גויים". המצב האומלל נמשך שבועות אחדים עד שסוף סוף נכרת שלום קבע בין הלוחמים והגבול ביניהם הסתמן בין תחנת הרכבת סטולפצי לבין תחנת קוידנוב. במרחק של 45 ק"מ מעיירתנו.

בלב רוטט ניסיתי להעלות זכרונות מבית אבא ועל הזרי היקרים שהיו אנשים ישרי לב ותמימי דרך. אמי נפטרה בשנת 1914 בגיל 53 ואבא בשנת 1916 בגיל 57. נבצר ממני להשתטח על קברותיהם עקב חורבנה האיום של קהלת טורין, שנמחתה יחד עם הקהלות היהודיות האחרות שברחבי פולין. אך זכרם שמור בלבי לעד.

משה קאפלאן – ירושלים

א קאפיטל זכרונות פון דער ערשטער וועלט־מלחמה

די ערשטע וועלט־מלחמה, וואָס איז אויסגעבראָכן תשעה באב 1914, דער אָנהייב פון דער וועלט איבערקערעניש פון היינטיקן יאָרהונדערט האָט באלד דערשיטערט דאָס לעבן פון יידישע ישובים אין גאַנצן תחום המושב פון דער רוסישער אימפעריע וואָס איז באַשטאַנען פון די פראַווינצן פוילן, ווייסרוסלאַנד, ליטע און אוקראַינע, וווּ עס האָבן געלעבט אומגעפער זעקס מיליאָן יידן. די ערשטע מלחמה אָפּעראַציעס אויף די פראַנטן האָבן געבראַכט נצחונות דער דייטשישער אַרמיי און אין די ערשטע טעג פון דער מלחמה איז פאַרנומען געוואָרן גאַנץ קאַנגרעס פוילן און אַ טייל פון ליטע און ווייס־רוסלאַנד וווּ עס האָבן זיך געפונען געדיכטע יידישע יישובים, אַ טייל פון זיי זענען אין איילעניש אַנטלאָפן מחמת מורא פאַר דער מלחמה און דאָס גרעסטע טייל יידן זענען געצווינגען געוואָרן דורך דער צאַרישער מיליטערישער מאַכט פאַרלאָזן זייערע היימען, ווייל מען האָט זיי חושד געווען אַז זיי שפּיאָנירן לטובת דייטשלאַנד.

מיטן דאָזיקן אויסרייד זיינען יידן אויסגעריסן געוואָרן פון זייערע היימען און פאַרוואַנדלט געוואָרן אין „בעזשענצעס“ (פליטים) וואָס האָבן אָנגעלאָדן זייערע שטוב זאַכן אויף וועגענער און לאַנגע וואַכן זיך געשלעפט איבער די בלאַטיקע וועגן מיט די פרויען און קינדער צו זוכן אַ נייעם פלאַץ פון אָפּרו.

אַ פאַר וואַכן נאָכן אָנהייב פון דער מלחמה האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן לאַנגע רייען אויף די וועגן, פערד געשפאַנטע אין גרויסע וועגענער אָנגעלאָדן מיט בעטגעוואַנט און כלים, פרויען און קליינע קינדער וואָס זיינען אַרויסגעטריבן געוואָרן פון זייערע היימען ניט וויסנדיק ווהיין זיי גייען.

די שטעט און שטעטלעך וואָס זיינען נאָך געווען ווייטער פון פראַנט האָבן אָנגעהויבן אַרגאַניזירן הילפ־קאַמיטעטן פאַר די פליטים, וואָס זיינען פאַרביי געפאַרן, יערעמיטש איז שוין געווען ניט ווייט פון פראַנט און מען האָט דערוואַרט יעדן טאַג, אַז אויך מיר וועלן טיילן דעם זעלבן גורל.

די ערשטע חדשים איז דער צוריקצו פון דער רוסישער אַרמיי נאָך די מפלות אויף די פראַנטן פון דער פעסטונג פון אסאוועץ שטיין געבליבן ניט ווייט פון יערעמיטש ביים טייך סערעוויטש, וואָס האָט זיך געפונען אומגעפער צען קילאָמעטער פון שטעטל.

מיטן איינשטעלן די פאזיציעס, וואס זענען פאקטיש פארבליבן ביזן יאר 1917, איז אויך אפגעשטעלט געווארן דאס געזעץ, אז יידן טארן זיך ניט געפינען נאנט צו די קאמף פאזיציעס.

עס האט זיך אנגעהויבן א מין נייע אריענטאציע, כדי צו קענען לעבן אין דער אנארמאלער סיטואציע פון פערמאנענטן מלחמה צושטאנד וואס האט געדראגט יעדן מאמענט מיט פארניכטונג. מענטשן האבן דערפילט אינסטינקטיוו, אז אפשר וועט מען זיך פארט ראטעווען, און אנשטאט צו לויפן טיפער אין צענטראלן טייל פון רוסלאנד אדער אוקראינע, איז מען פארבליבן אויפן ארט. שטענדיק גרייט מיטן פערד און וואגן צו קענען אנטלויפן.

א זייער גרויסע ארמיי פון פוסגייער, ארטילעריע און קאוואלעריע איז אנגעקומען און האט זיך באזעצט אין שטעטל און אין אלע ארומיקע דערפער, מען האט אנגעהויבן בויען א בריק איבערן נייעמען און אויסלייגן א וועג פון צענדליקער קילאָ-מעטער אויף דער נידעריקער זייט פון טייך, און פיל וועגן וואס האבן געפירט צום פראנט. עס האבן זיך געעפנט נייע קוואלן פון פרנסה פאר די איינוווינער פון שטעטל פון צושטעלן פראדוקטן פאר דער ארמיי, ברויט, פלייש און אנדערע עסנווארג פאר די וואס געפינען זיך אויפן פראנט.

מיינע עלטערן וואס האבן שטענדיק געהאט א בעקעריי, האבן באקומען גרויסע באשטעלונגען צושטעלן ברויט, און דאס קליינע בעקעריי האט געארבעט פיבערהאפט אויסצובאקן וואס מער און מען האט גוט פארדינט. די פארשידענע קראמען האבן אויך פארגרעסערט זייערע געשעפטן. עס האבן זיך אויך געעפנט נייע אונטערנעמונגען, האט מען פארגעסן, אז מיר געפינען זיך ניט מער ווי צען קילאמעטער פון די דייטשישע קאנאנען, וואס קענען צו יעדער מאמענט פארניכטן דאס שטעטל מיט אירע איינוווינער. ביסלעכווייז האט מען זיך איינגעלעבט מיט די רוסישע סאלדאטן און אפיצירן און ס'איז געווארן א מין אידיליע און פרידלעכער צוזאמענלעבן, ווי אויף א שיף וואס שווימט אין מיטן ים און אלע זיינען אין דער זעלבער סכנה.

די דאזיקע אידיליע איז דערגאנגען אזוי ווייט אז מען האט דערלויבט יידן צו פארן מיט די מיליטערישע וועגענער ביז די סאמע ערשטע פאזיציעס פון די אקאפעס און שטעכיקע דראטן וואס האבן געדינט אלס פארטיידיקונג קעגן דייטשישן שונא.

אין דוושע פאליא

אזעלכע רייזעס צום פראנט איז מיר אויסגעקומען צו מאכן פיל מאל און אלס יוגענטליכער האט מיר פאראינטריגירט דאס לעבן פון די סאלדאטן, וואס ליגן אין די אקאפעס אנגעשטרענגט און גרייט יעדער מינוט צום קאמף ; איינע פון אזעלכע איז מיר אויסגעקומען מאכן אויפן פראנט וואס האט זיך

געפונען אין די וועלדער פון „דוושע־פּאַליאַ“ וואָס איז געווען זייער אַ געדיכטער וואָלד פון גראַבע הינדערטיאַריקע סאַסנעס און יאַדלעס, וואָס ביז דער מלחמה האָט זיי ניט באַריירט קיין האַק און זעג, אַ וואָלד וואָס האָט זיך געצויגן אַ הונדערט קילאָמעטער. ווען דער מיליטערישער וואָגן איז אַנגעקומען פאַרנאַכט אַנצולאָדן דאָס ברויט און איך בין באַשטימט געוואָרן פון טאַטן צו באַגלייטן די זעלנער און איבערגעבן דאָס אין דער קאַמענדאַטור פֿין פּראַנט איז צו מיין שמחה ניט געווען קיין גרענעץ, איך האָב שטענדיק מיר פאַרגעשטעלט אין פּאַנטאַזיע, ווי עס זעט אויס דער אמתער מלחמה פּראַנט וווּ מענטשן שטייען איינע קעגן די אַנדערע גרייט צו פאַרניכטן זיך קעגנזייטיק אַן שום פּערזענלעכער שנאה, ווייל זיי קענען דאָך אַפֿילו ניט איינער דעם צווייטן.

און אַט זיינען מיר אַנגעקומען צום וואָלד אין אַוונט און אַנגעהויבן אַריינפאַרן צום מיליטערישן שטאַב, וואָס געפינט זיך האַרט נעבן די אַקאַפּעס. ביים שיין פון דער לבנה וואָס האָט אַריינגעשטראַלט דורך די ספּעציעלע וועגן וואָס די אַרמיי האָט געמאַכט מיטן אויסהאַקן די בויער אין מיט זיי אויפגעבויט זעמליאַנקעס, אונטערערדישע שטיבלעך פאַר די וואָס געפינען זיך הינטערן פּראַנט, האָט זיך אַנטפלעקט אַ גאַנצע שטאַט וואָס לעבט אונטער דער ערד און איבער זיי די הויכע בויער וואָס שטייען ווי שומרים אַפּצוהיטן זיי און פאַרשטעלן די אויגן פון שונא ער זאָל זיי ניט טאָן קיין שלעכטס. די דאָזיקע זעמליאַנקעס האָבן געהאַט פּרימיטיווע איינריכטונגען פאַר געוויסע באַקוועמליכקייט פון די סאַלדאַטן און אַפּיצירן, ווי זיי וואָלטן זיך געקליבן צו פאַרבלייבן דאָ לאַנגע יאָרן.

נאָכן אַפּלאָדן דאָס ברויט וואָס דער אויפזעער האָט איבערגענומען און באַשטע־טיקט, האָב איר זיך באַמיט צו געווינען זיין צוטרוי איך זאָל קאַנען גיין צו די אַקאַפּעס, וואָס זיינען געלעגן אַ צווייהונדערט מעטער פון טייך, וואָס זיין ברעג איז געווען פאַר־שטעלט מיט שטעכעדיקע דראַטן.

די אַקאַפּעס האָבן זיך געשלענגלט אין אַ זיג־זאַג פּאַזיציע לענג אויס דעם שמאַלן טייך. פון צייט צו צייט איז די פּאַזיציע באַלויכטן געוואָרן דורך אַ ראַקעט, וואָס האָט דורכגעשניטן די פינצטערקייט, ווי אַ בליץ באַלויכטן דעם גאַנצן אַרום און דאָן אייניקע קנאַלן פון ביקסן וואָס האָבן אַנגעזאַגט, אַן אויף יענער זייט טייך איז דאָ דער שונא. איך האָב געוואָלט זען ווי לעבן די מענטשן אונטער דער ערד און וואָס טראַכטן זיי? טייל פון זיי זענען געשלאָפן אויף די הילצערנע פּאַלאַטקעס און אַנדערע זענען געשטאַנען נעבן זייערע ביקסן וואָס זיינען געווען אַריינגעשטעלט אין די נעסטן פון די אַקאַפּעס מיטן פנים צום שונא, וואַרטנדיק אויף אַ באַפעל צום שיסן.

די גרעסטע טייל מיט פאַרוואַקסענע בערד און מוטנע אויגן, וואָס דריקן אויס זאַרגלאַזיקייט, האָבן געשפּילט אין קאַרטן, אַנדערע האָבן געוויקלט אַ פּאַפּיראַס און גערויכערט מאַכאַרקע. אייניקע געשמועסט אין דער שטיל צווישן זיך און איך האָב צוגע־

הערט און אויפגעכאפט אומגעפער פאלגענדן געשפרעך: צווישן אַ גאַר יונגן סאַלדאַט און אַ עלטערן, וואָס אין זיין באַרד זיינען שוין געווען סימנים פון גראַע האַר. דער עלטערער יורי פרעגט דעם יונגן גרישאַ ווי לאַנג איז ער שוין פון דער היים אין יענער ענטפערט אים: פעטערל, איך בין אַ דעסטוויטעלנער סאַלדאַט איידער די מלחמה האָט אויסגעבראַכן האָב איך געדינט אין אויגוסטאָו ביי דער גרעניץ מיט דייטשלאַנד, שוין מער ווי אַ יאָר בין איך אין די אַקאַפּעס און לויף שוין פון איין פלאַץ צום צווייטן, וואָס מיר האַלטן אין איין פאַרלירן פּאַזיציעס, ערשט דאָ זיינען מיר שטיין געבליבן און שוין עטלעכע מאַנאַטן ווי מיר זיצן אין די דאָזיקע גריבער, אָבער מיר וויסן ניט ווי לאַנג מען וועט דאָ פאַרבלייבן. פון דער היים בין איך שוין באַלד דריי יאָר. פינקט ווען איך האָב געדאַרפט קריגן מיין „אַטפּוסק“ צו פאַרן צו מיין פאַמיליע, איז אויסגעבראַכן די מלחמה און אַזוי וואַלגער איך זיך שוין אַרום און ס'איז מיר מיאוס דאָס לעבן.

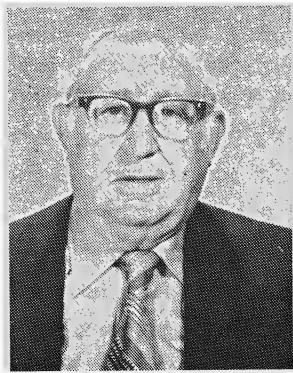
זאָג מיר גרישאַ, פון וועלכן געגנט קומסטו? „איך בין אַ אוקראַינער און ווען מען האָט מיר צוגענומען אַלס סאַלדאַט, האָט מען מיר געשיקט פריער אין סיביר אַרום יאַקוטסק. דאָרט האָב איך געלערנט די מיליטערישע תורה, צו פאַרגעסן דעם אייגענעם איך און אַז אַלץ מוז מען אַוועקגעבן פאַרן פאַטערלאַנד אַפילו דאָס לעבן; אַט אַזוי מוטשע איך זיך אָבער, איך האָב געהאַט דאָס גליק דערווייל צו דערהאַלטן דאָס לעבן.“

אָבער דו פעטערל יורי וואָס טיסטו דאָ, ביזט דאָך שוין מיט אַ באַרד, דו האָסט שוין מסתמא קינדער אַזעלכע וואָס ליגן ערגעץ אין די אַקאַפּעס, ווי קומסטו אָהער? יורי האָט זיך אַ וויילע פאַרטראַכט, ווי גרישאַ וואַלט אָנגערירט אַ דינע סטרונע אין זיין אינטימיטעט און נאָך אַ לענגערער פּויעז האָט ער אָנגעהויבן ריידן צו זיך אַליין. ווי קיינער וואַלט זיך נעבן אים ניט געפונען.

איך בין פון קאַנגרעס פּוילן. וואָס האָט געהערט ביז דער מלחמה צו דער מאַמעלע רוסלאַנד. איך האָב אַ פאַמיליע פון פיר קינדער: דריי זין און איין טאָכטער, אין מיין דאָרף בין איך געווען אַ אָנגעזעענער מיטגליד, געפירט אַ ווירטשאַפּט פון צען דעסיאַטין פעלד מיט פערד, קי און שעפּסן און געהאַפּט, אַז עס וועט קומען אַ מאַל אַ צייט אַז אויך מיין פאַטערלאַנד פּוילן וועט באַפרייט ווערן, אָבער דער גורל האָט אַנדערש געוואַלט מיין עלטערער זון האָט שוין פאַר דער מלחמה געדינט אין דער רוסישער אַרמיי אין זינט דער מלחמה האָבן מיר ניט פון אים קיין בריף.

ווען די רוסן האָבן אָנגעהויבן אַפטרעטן פון קאַנגרעס־פּוילן זענען מיר געלאָפּן צוזאַמען מיט זיי, איך מיט דער פאַמיליע, מיט דער האַפענונג צו טרעפּן אונדזער זון, יעצט אַז די מלחמה האַלט אָן, איז אַרויס אַ דעקרעט צו מאַביליזירן דעם רעזערוו, בין איך אויך אַריינגעפאַלן אין זעלבן אומגליק. ניט איך ווייס פאַר וואָס איך קום אָהער און פאַר וועמען איך שלאָג זיך, וועמען דאָרף איך פאַרטיידיקן? רוסלאַנד איז ניט מיין פאַטערלאַנד, ווי לאַנג גלויבסטו וועלן מיר דאַרפן ליגן אין די דאָזיקע קברים?

דער דאזיקער געשפרעך האט מיך אויפגעטרייסלט, אלס אינגל פון פופצן יאר האב איך אנגעהויבן באגרייפן די טראגעדיע און אבסורד פון דער מלחמה. לאנגע וואכן בין איך געווען אונטערן איינדרוק פון דאזיקן געשפרעך. ווען איך בין רייפער געווארן האב איך פארשטאנען, אז ווי אזוי די רוסישע קאמוניסטן זייענדיק א מינדערהייט, האבן געקענט באהערשן דאס רוסישע פאלק, ווייל זייער לאזונג איז געווען „אויס מלחמות“ און דאס איז געווען דער באוואוסטער אויסדרוק פון לעוו טראצקי, ווען ער האט אונטערהאנדלט מיט די דייטשן וועגן שלום אין בריסק. אז זיי האבן ניט געוואלט איינגיין אויף די באדינגונגען האט ער אויסגעשריען: „ניט קיין שלום און ניט קיין מלחמה“.

לואיס שילינג — לאס אנדזעלעס

זכרונות פון מיין שטעטל

א. „והילד איננו“

דאס איז געווען נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה. ווען די ניי ארגאניזירטע פוילישע ארמיי האט געיאגט די באַלשעוויקעס, אלץ ווייטער אין טיף רוסלאנד. ווען די פאליאקן זענען אריינגעקומען אין טורעץ מיט א גאר קליינעם מיליטערישן כוח, זענען צוויי פוילישע זשאנדארן געווארן איבער אונדז די „בעלי־הבתיים“ און כלומרשט אנגעפירט מיט דער אַרטיקער קאמענדאטור. כדי העלפן זיי האַלטן אַרדנונג אינעם שטעטל און אויך צושטעלן זיי אַ רייע נויטיקע זאַכן, האָבן זיי אייסגעקליבן 21 יונגע יידישע און קריסטלעכע בחורים און זיי נאָמינירט אַלס מיליציע. בראש איז באַשטימט געוואָרן אַ קריסטלעכער יונגערמאַן. איך בין געווען צווישן די מיליציאַנטן. קיין געווער האָט מען אונדז נישט געגעבן און כדי די באַפעלקערונג זאָל אונדז דערקענען האָט מען אונדז באַפעלן אַנטאָן עפעס אַ בענדל אויפן אַרעם. מיר האָבן געדאַרפט פאַטרולירן אַכט שעה יעדן טאָג אין די גאַסן. יעדעס מאָל אין פאַרשידענע שעהען.

אין איינעם א פרימארגן, ווען איך און לייבל סווירענאווסקי (וועלכער איז גע-
שטארבן אין יאר 1975 אין תל-אביב), האבן געדארפט איבערנעמען די דיושור ביי אנדערע
צוויי מיליציאנערן, האבן זיי אונדז דערלאנגט א פאפיר און געבעטן מיר זאלן זיך אונטער-
שרייבן, אז מיר זיינען פון איצט אן פאראנטווארטלעך פאר א באשטימטע ארבעט, וואס
דערווארטעט אונדז, ס'האט זיך געהאנדלט וועגן היטן א גרופע פון 17 באלשעוויסטישע
געפאנגענע. 14 פון זיי דארפישע שקצים, וואס האבן געדינט אין דער „רויטער ארמיי“
און ביי דער ערשטער בעסטער געלעגנהייט, וועלן זיי געוויס באשליסן זיך ארויסדרייען און
אנטלויפן א היים צו זייערע משפחות; צוויי אפגעריסענע, הונגערישע ברודער, וואס די
פוילישע זעלנער האבן זיי געכאפט ארומדרייענדיק זיך ביי דער גרענעץ אין דארף
זאהאריע, זעקס וויארט ווייט פון טורעץ און פון מיר.

דער 17-טער איז געווען א גאר וויכטיקער ארעסטאנט, א גענעראל פון דער
רויטער ארמיי, וואס האט געשטאמט פון יערעמיש און זיין נאמען איז געווען
„באראבאן“. לויפנדיק צוזאמען מיט דער „רויטער ארמיי“, האט ער זיך אראפגעכאפט
אין זיין שטעטל, כדי זיך געזעגענען מיט זיין משפחה, איידער ער וועט לויפן ווייטער.
די פוילישע סאלדאטן האבן אים געכאפט און אויך אים געבראכט אין פויערעשן
שייער, וואס האט געדינט אלס תפיסה-קאמער.

נעמען אויף זיך די שווערע פאראנטווארטלעכקייט, היטן 17 ארעסטאנטן און
איבערהויפט דעם גענעראל, האבן מיר ניט געהאט קיין גרויס חשק, ספעציעל צוליב דעם
וואס מיר האבן נישט געהאט קיין געווער אין אונדזערע הענט. מיר האבן זיך דעריבער
אפגעזאגט אונטערצושרייבן. דערווייל האב איך געזען דעם גענעראל באראבאן, ווי
ער גייט ארום איין פוס ארומגעבונדן מיט א שמאטע און הינקט שטארק, ממש קוים
וואס ער גייט. די צוויי פריערדיקע שומרים האבן בשום אופן נישט מסכים
געווען אונדז איבערגעבן די שמירה אן אונדזער אונטערשריפט, ווייל אזוי וואלט
אויך אויף ווייטער פארבליבן די פאראנטווארטלעכקייט אויף זיי. נאך א שקלא וטריא
איז באשלאסן געווארן, אז איך און איינער פון די שומרים זאל צוגיין צו די זשאנדארן,
כדי הערן זייער מיינונג. דער סוף איז געווען, אז די דאזיקע האבן אונדז באגלייט
צוריק און אונדז פשוט געצווונגען זיך אונטערשרייבן.

לייבל און איך האבן זיך דאן צעטיילט צווישן אונדז מיט דער ארבעט אויף
אזא אופן, ער וועט היטן די 16 ארעסטאנטן (וועלכע האבן ניט געהאט קיין שום סיבה
צו אנטלויפן) און איך זאל היטן דעם גענעראל באראבאן. ווען אין שטעטל האט מען
זיך דערוואוסט, אז איך היט באראבאנען, האבן יידן געבעטן ביי גאס עס זאל זיך
כאטש גוט ענדיקן און צו מיר כסדר געשיקט שליתים, וועלכע האבן מיר געראטן
איך זאל למען השם קיין אויג פון אים ניט אראפנעמען. גענעראל באראבאן, האט
זיך אבער ביים אנהויב, גאר שטיל און רואיק אויפגעפירט. עס זענען אנגעקומען

עטלעכע זעלנער, פויערישע פערד און וועגענער, כדי אַריבערצופירן אַלע אַרעסטאַנטן אין דער הויפט־קאָמענדאַטור אין נאַוואַגרוֹדעק. ווען באַראַבאַן האָט עס דערזען, האָט ער מיך געבעטן מיט אַ רחמנותדיקער שטימע איך זאָל אים דערלויבן צוגיין הינטערן שייער, כדי דאָרט מאַכן זיינע מענטשלעכע באַדערפנישן.

איך האָב אים באַגלייט, אָבער שעמענדיק זיך צו בלייבן שטיין נאָענט צו אים. האָב איך זיך אַרומגעדרייט אַביסל דערנעבן. אין אַ געוויסן מאָמענט האָב איך באַמערקט, אַז ער איז ניטאָ, ווי אין פּסוק שטייט „והילד איננו“... כִּיבִּין פֶּאָרשטייט זיך געוואָרן צעטומלט, צוגעלאָפּן צו די זשאַנדאַרן און דערציילט זיי דעם ביטערן אמת. איינער פון זיי האָט מיר געגעבן אַ פּאַטש אין פנים, פון גרויס כּעס. אַלע צוזאַמען זענען מיר דאָן געלאָפּן זוכן דעם אַנטלאָפענעם, אין די פעלדער הינטערן שייער, וואָס איז דאָן געווען אַנגעוואַקסן מיט הויכע זאַנגען פון ווייץ, האָבער, גערשטן און אַנדערע תבואות. עס האָט אונדז אָבער גאַרניט געהאַלפּן. עס איז אונדז בשום אופן ניט געלונגען אים צו געפינען.

אזוי ווי איך בין געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אים, האָט מען מיך געזאָלט נעמען אויף אַן אויספאַרשונג אין נאַוואַגרוֹדעק.

ביי אונדז אין שטוב און בכלל אין שטעטל איז געוואָרן אַ טומל. מיין מוטער ע"ה האָט שוין פאַר מיר צוגעגרייט „צידה לדרך“ און מיט פאַרווייניטע אויגן געקוקט, ווי באַלד וועט מען מיך אַוועקנעמען פון דאַנען. ווי דערשטוינט זענען מיר אַלע געוואָרן, ווען דער גאַנצער „אַבאָז“ פון די סאַלדאַטן מיט די אַרעסטאַנטן צוזאַמען האָט זיך אַנגעהויבן רירן פון פּלאַץ. אָבער מיך האָט מען איבערגעלאָזט.

דער הויפט פון אונדזערע מיליציאַנטן, ניט קיין שלעכטער „גוי“, האָט די סיבה דערפון דערקלערט בזו הלשון:

ווען מען זאָל געווען מיטנעמען קיין נאַוואַגרוֹדעק וואָלט מען זיך אין הויפט־שטאַב דערוואָסט, אַז מען האָט אַזאַ וויכטיקן אַרעסטאַנט, ווי באַראַבאַנען איבערגעלאָזט אין די הענט פון אַזאַ יונג יינגל, זוי איך, וואָס האָט אַפילו קיין געווער ניט געהאַט ביי זיך. לוינט די זשאַנדאַרן, בעסער צו פאַרשווייגן דעם גאַנצן ענין, אַ דאַנק דעם האָט מען מיך געלאָזט פאַרבלייבן אין טורעץ.

אין אַ צייט אַרום, ווען די רויטע אַרמיי האָט צוריקגעיאָגט די פּאַליאַקן אַזש ביז וואַרשע און דער גענעראַל באַראַבאַן האָט איינגעאַרדנט זיין שטאַב אין נאַוואַג־גרוֹדעק, האָט ער דערציילט וועגן די „נסים“ פון זיין אַנטלויפן פון אונדזערע הענט „טורעצקי זשידאָק ויפּוסטיל מעניאַ“ (א ייד פון טורעץ האָט מיך אַרויסגעלאָזט), האָט ער געטענהעט...

ב. דער פראטאקאל איז פארלוירן געגאנגען...

ווען די „רויט־אַרמייער“ זענען אריין אין אונדזער שטעטל, נאכיאגענדיק די פאליאקן האָבן זיי געעפנט אין טורעץ אַ קליינעם שטאַב. ווען זיי האָבן זיך דערווייט אַז 21 יידישע יוגנטלעכע האָבן געדינט אין פוילישן מיליטער, זענען זיי אויפגעפאָדערט געוואָרן זיך צו רעגעסטרירן, און מיר האָבן קיין אַנדער ברירה נישט געהאַט. דאָס איז געווען אין ווינקל פון יערעמיטשער און קאַרעליטשער גאַסן.

נישט קוקנדיק דערויף, וואָס אונדזערע טענות זענען געווען, אַז מיר האָבן ניט געהאַט קיין געווער און מען האָט אינדז פשוט געצווונגען, באַדינען די פוילישע סאַלדאַטן, האָט מען אינדז דאָך באַשולדיקט, אַז מיר האָבן באַדינט די פוילישע אַרמיי. מען האָט אונדז באַפוילן קומען מאַרגן אין שטאַב און דאַרט וועט מען זען, וואָס מיט אונדז צו טאָן. יידן און קריסטן האָבן אַנגעהויבן קלייבן אונטערשריפטן, כדי אונדז פרוון אַרויסראַטעווען...

צו אונדזער גרויס גליק איז דעם זעלבן טאָג אַנגעקומען אַ באַפעל פון הויפט־שטאַב, אַז די גאַנצע טורעצער אַפטיילונג זאָל וואָס שנעלער פאַרלאָזן טורעץ און „זיך רירן“ ווייטער, כדי נאָכיאָגן די פוילישע אַרמיי אין דער ריכטונג פון מערב פוילן. מיר זענען פאַרבליבן אין שטעטל און דער גאַנצער פראַטאָקאל קעגן אונדז איז פאַרגעסן געוואָרן אַדער פאַרלוירן געגאנגען. אַזוי אַרום זענען מיר אַפגעקומען בלויז מיט שרעק...

ג. „קוואַצע רעוואָלוציאַנער“

ווען די „רויטע אַרמיי“ האָט נאָכגעיאָגט די פאליאקן האָט זי געעפנט אַ שטאַב איך ביי אונדז אין שטעטל.

די באַלשעוויקעס האָבן געפאָדערט, אַז די אַרטיקע תושבים זאָלן באַשטימען אַ געוויסע צאָל ציווילע מיליציאַנטן, כדי זיי ביייהלפיק זיין אין זייער אַרבעט. די פליכטן פון די מיליציאַנטן זענען געווען, גיין אין די נאָענטע דערפער און באַקומען פראַ־דוקטן פאַר זייערע „אַבאָזן“; קאַנפּיסקירן פראַוויאַנט, זוי אויך פאַטרולירן די גאַסן פונעם שטעטל. איך בין אויך געווען צווישן די דאָזיקע מיליציאַנטן.

אין דאָרף ליאדאָק, אומגעפער 2—3 וויאַרסט ווייט פון טורעץ אויפן וועג קיין יערעמיטש און ניט ווייט פון קאַשיצעס הויף, האָבן געווינט שלעכטע קריסטן, גנבים, איסוורפן און אַ. וו. דער ערגסטער פון זיי איז אַבער געווען קאַרל דער גנב; אַ הויכער און געזונטער מאַן, אַ גרויסער שיכור און גלייכזייטיק איבערגעגעבן בלב ונפש דעם פריץ קאַשיץ. די „גויים“ פון דער סביבה האָבן אויף אים „געהאַט אַן אויג“, אַבער צוליב זיין גבורה — האָבן זיי פאַר אים פשוט מורא געהאַט אין ניט געוואָלט מיט אים אַנהויבן. ווען די באַלשעוויקעס זענען אַבער געקומען, האָבן זיי

אים פארמסרט, אז ער איז א „קאנטר־רעוואלוציאנער“, געטריי געדינט דעם פריץ און געשלאגן די ליאדקער קינדער.

נאטירלעך האט מען גלייך געשיקט ברענגען קארלען קיין טורעץ און אלס באשולדיקטן אין „קאנטר־רעוואלוציע“ אים געזאלט אפשיקן אויף א לאנגער אויספאר־שונג אין „טשעקא“ אַמט, וואָס איר צענטראַלער ביוראָ פאַר דער גאַנצער סביבה, האָט זיך געפונען אין דער שטאָט נאַוואָגראַדעק, איך און דאַנילעס זון, איוואָן, אַ וועטע־רענאַרישער פעלדשער זענען באַשטימט געוואָרן אַלס זיינע באַגלייטער. איוואָן, וואָס האָט געדינט אין דער אַרמיי, האָט געוויסט ווי זיך צו באַנוצן מיט געווער און אויך מיר האָט מען אַנגעהאַנגען אַ ביקס אויף די פלייצעס...

מיר האָבן זיך אַריינגעזעצט אין אַ שליטן און דער פּורמאַן אָן עלטערער „גוי“ האָט זיך געלאָזט צוזאַמען מיט אונדז אַלעמען אין וועג אַריין. קאַרל האָט די גאַנצע וועג געטענהט, אז ער פאַרשטייט ניט פאַרוואָס פירט מען אים קיין נאַוואָגראַדעק און וואָס באַדייטעט דאָס וואָרט „קוואַצע רעוואָלוציאַנער“. אזוי זענען מיר אַנגעקומען אין „טשעקא“־ביוראָ פון נאַוואָגראַדעק.

קאַרלען און די פאַפירן, וואָס מיר האָבן געבראַכט מיט זיך, האָט מען גלייך אַוועקגענומען אין אונדז האָט מען באַדאַנקט פאַר דער גוטער דינסט. מען האָט אונדז געגעבן אַ דערלויבעניש וווינען אין אַן אכסניה, דאַרט עסן אין טרינקען אויפן חשבון פון דער רעגירונג און אויפן דריטן טאַג זיך צוריקערן קיין טורעץ מיט דעם זעלבן שליטן מיט וועלכן מיר זענען געקומען.

איך האָב זיך דאָן דערמאַנט, אז מיין ברודער שלמה מיט נאָך עטלעכע שותפים געפינען זיך איצט אין נאַוואָגראַדעק, כדי אַיינצוקויפן סחורה. איך האָב אים אויפגעזוכט און אַלס רעזולטאַט פון אונדזער קורצער באַגעגעניש, בין איך אַרויסגעפאַרן פון נאַוואָגראַדעק אַנגעלאָדן מיט אַ שיין ביסל סחורה. די באַוואָפנטע שומרים אויפן וועג אַדורכ־קוקנדיק אונדזערע דערלויבענישן האָבן אַפילו ניט געהאַט די חוצפה פרווון ביי אונדז מאַכן אַ וועלכע ס'איז אונטערזוכונג. מיר זענען בשלום אַנגעקומען אַהיים. אין מילי־טערישן אַמט אין טורעץ האָבן מיר אַפגעגעבן אַ באַריכט פון אונדזער רייזע קיין נאַוואָגראַדעק און דאָ האָט מען אונדז ווידער געדאַנקט. וואָס איז שפעטער געשען מיט קאַרלען ווייס איך נישט עד היים.

יוסף בן-צבי – גבעתיים

פעילות הנוער בטורן ובירמיק

עיירתנו ירמיק, שעל חופי הניימן ברוסיה הלבנה, היתה מוקפת בערים ובעיירות גדולות ממנה בחצי עיגול, מצפון-מזרח דרך דרום בכיוון מערבה. סטולפצי, שכנה במרחק 18 ק"מ ממנה, מיר – במרחק 16 ק"מ, טורן – במרחק 6 ק"מ וקורליץ' במרחק 14 ק"מ מצד מערב סגרו עליה יערות עד. האוכלוסיה הנוצרית בשבעת הכפרים בסביבה עסקה בחקלאות פרימיטיבית והתפרנסה בקושי רב. היתה בסביבה גם חווה של „פריץ“ פולני, שהיה בעבר עשיר מאד וכן היו מורים, שוטרים, פקידי דאר ושומר-יער, שהסתדרו לא רע חרף משכורתם הדלה.

אשר לאוכלוסיה היהודית, הרי רובה המכריע חי בתנאי דחקות ועוני וכל הוצאה כספית קטנה, שמחוץ לקיום היומיומי המינימלי שלהם, היתה קשה, כ„קריעת ים-סוף“. הנוער היהודי חיפש בתנאים אלה את דרכו בחיים. היו כאלה, שנסעו ללמוד ב„ישיבות“ שבעיירות הסמוכות ואחרים הרחיקו נדוד עד וילנא אל הגימנסיות, ה„טכניקום“ והאוניברסיטה שלה. אלה שנשארו עם הוריהם בבית, סייעו בדרכים שונות לפרנסת המשפחה ועם זאת חיפשו תוכן לחייהם בתוככי הסביבה האפורה, הם יסדו ספריה להשאלת ספרים, חוג לספרות יידיש והגג דרמתי ואף השתתפו בתזמורת כלי נשיפה של מכבי-האש יחד עם הנוער הנוצרי, וכמובן, שגם ארגנו קבוצת כדורגל משלהם.

אני אישית למדתי ב„ישיבות“ סטולפצי, ברנוביטש ומיר. בשנים 30—1927, אך מאחר שהייתי מבין באי הספריה והדבר הגיע לידיעת המשגיח ניתן לי רק לסיים את ה„זמן“ לחזרתי אחר כך לעיירת.

באביב 1930, אחרי חג הפסח התכנסנו יחד מספר צעירים בני גילי והחלטנו להקים קן של „השומר הצעיר“ בעיירתנו. פנינו להנהגה הראשית של התנועה בוורשה וכן יצרנו קשרים עם סניפי „השומר הצעיר“, שהיו כבר קיימים אז במיר, סטולפצי ונובוגרודק. קיבלנו חומר הסברה מוורשה וכן רשימת ספרים, שעל בוגרי התנועה לקרוא בהם. בחזור הראשון, שקיבלנו מהנהגה המחוזית בברנוביטש הוזמנו חברי התנועה להשתתף במושבת-קיץ ברומנובקה, מרחק 18 ק"מ מערבה מנובוגרודק. מאחר שבחווה זו גרה משפחת אמי, זה ארבעה דורות, קיבלתי בנקל הסכמת הורי לצאת לשם.

במושבת-קיץ זו השתתפו כששים נערים ונערות מברנוביטש, נובוגרודק, ניסוויץ' וסטולפצי וכן חברים בודדים כמוני מירמיטש, האנצוויטש וכו'. המחנה התנהל ע"י

יעקב גולדברג (מניסווייז') והמרצה הראשי היה פייוול גאוזה. הכיוון היה שמאלני קיצוני מגוון בקצת ציונות. רבים מבין משתתפי המחנה נמצאים כיום בקיבוץ אילון בגליל.

הקמת סניף „גורדוניה” —

בשולי הביתה דיווחתי לחברי על המחנה ועל תוכן ההרצאות שהשמעו בו והגענו למסקנה, שדרך זו זרה לנו. חיסלנו על כן את קן „השומר הצעיר” והחלטנו להתאגד במסגרת „גורדוניה”, שאשיה בפולין היו אז פנחס לבון וד"ר ישעיהו שפירא. אחי אברהם, עמנואל ויצחק מנדלביץ שלמדו אז בוילנא ונמנו שם על פעילי „גורדוניה” המריצו אותנו לכך.

בקיץ 1931 נערכה פגישה מהונית של פעילי התנועה, שנמשכה ימים אחדים וגם אני השתתפתי בה. בפגישה זו השתתפו כמאה בני נוער מערים שונות מצפון-מזרח פולין. נוכחנו לדעת, שמספרנו קטן מדי, כדי לארגן קן נפרד בירמיטש ועל כן הוטל על יצחק מנדלביץ ועלי לארגן קן „גורדוניה” גם בטורץ. נסיון מה כבר היה לנו, אך המשימה היתה קשה.

הנך בא לעיירה בה חי הנוער חיים ללא תוחלת, האבות עייפים, האמהות מודאגות והילדים עצובים ועליך להאבק בפסימיות המתפשטת והולכת ובהלך הרוח המדוכדך השורר סביבך. להשגת המטרה עליך לעורר בלב האנשים את האמונה בעתיד טוב יותר, להסביר ולשכנע, כי חיינו בין הגויים הם חיי גלות ירודים ושעתידנו הוא אך ורק בעליה לארץ-ישראל.

אנשי ה„בונד” ו„אגודת ישראל” והנלווים, אלה מפריעים לך בפעולה זו והאינטר-ליגנציה בטורץ עוד זוכרת יפה את רשימת הספרים המארכסיסטיים, שרק אשתקד חיפשתי אחריה בספריה המקומית, לפי הוראת ראשי „השומר הצעיר”. בנוסף לכך היה בעיירתנו סניף נכבד של התנועה הקומוניסטית הביילורוזית, שכמזכירה שימש הצעיר היהודי, שלמה דוידובסקי. כתוצאה מכך נתקלה עבודתנו בקשיים רבים עד שהצלחנו לאגד במסגרת סניף „גורדוניה” בטורץ כששים בני נוער בגיל 12—18 שנה.

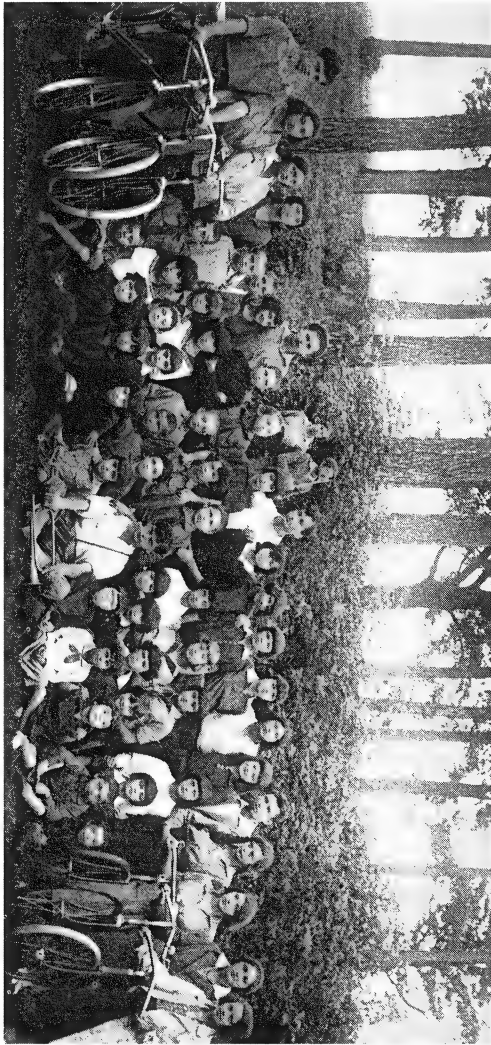
לקראת הקיץ של שנת 1932 מנה הקן בטורץ למעלה משבעים חבר. בני ה-14—12 היוו את גרוד „הניצנים”, בני ה-16—14 את גרוד „הציפים”, בני ה-18—16 את גרוד „המתעוררים” ומעל לגיל 18 — את גרוד „המגשימים”. חברי גרוד זה, שמספרם היה מועט, סייעו לנו לשאת בעול והפעילו את הקן.

לשם כסוי התקציב הכרוך בהחזקת המועדון עסקנו בכריכת ספרים. היתה לנו „פנת עבודה” וקיבלנו עבודה מהרב מרקוביץ, מבתי-הכנסת בטורץ, מהרב מירצקי מירמיטש וכן מבית הספר ומאנשים פרטיים וכן הטלנו תשלום-מס על החברים. השקענו עבודה רבה על מנת להתאים את נושאי ההרצאות לבני הגילים השונים. התכניות גווננו בשירה ובריקודים.

זוכר אני, שבקיץ של שנת 1932 הוצאנו שתי קבוצות נוער למושבות-קיץ. קבוצה אחת של „מתעוררים“ יצאה לעשרים יום לסטויבץ וקבוצה שניה של „צופים“ — לקריניצ'נה שעל הניימן. בסטויבץ היינו חלק מבין כשמונים בני נוער. השתתפתי בהדרכה של בוגרים מסניפים אחרים ומשם יצאתי למושבת-קיץ של בוגרים. לכשנסתיימה מושבת-הקיץ נשארו כמה בני-נוער לקורס המדריכים והללו הקימו את קבוצת „במעלה“, זו שהקימה אחר כך את קבוצת „מעלה החמישה“ ליד ירושלים. הראשונים לארגון זה היו 18 צעירים ואני זכיתי להיות ביניהם. כשחזרתי הביתה נודע לי, שקן „גורדוניה“ במיר מקיים מושבת-קיץ בקריניצ'נה. באתי לבקר במחנה זה ולפי פנייתי קיבלתי מהם בהשאלה את כל הציוד הדרוש כולל אהלים, דודים וכו'. הוצאנו למקום זה כשלושים בני נוער לתקופה של 18 יום. הקשרים שלנו עם סניפי „גורדוניה“ בסביבה התהדקו ביתר שאת ובמשך הסתיו והחורף של שנת 1932 אף זכינו בביקורים רבים, בעיקר מוילנא. בחורף יצאו להכשרה ראשוני קבוצת „במעלה“ ולפני פסח 1933 הייתי גם אני בין היוצאים. המשכתי לקבל דר"ח מיצחק מנדלביץ ואחותי אידה על המתרחש בקן שלנו בטורץ. אותה שנה יצא אחי ויצחק ללמוד ואני אושרתי לעליה. נסעתי ללודו, כדי להשתתף בוועידה העולמית של „גורדוניה“, שנערכה שם. בסתיו ביקרתי שוב בירמיטש ובטורץ, אך מועדון של „גורדוניה“ לא מצאתי שם יותר. בנות טורץ התכוננו אז במרץ לבחירת מלכת היופי. בחודש ספטמבר 1935 עליתי לארץ-ישראל.

קבוצת תושבים בדרך למיר.

1932 שנת מילואי פארק, "הגדודי", "הגדודי" ו"הגדודי"

יוסף דוב לכוביצקי

נו, הימים ההם

מצאתי כתוב: אלה תולדות השמים והארץ. תניא, ר' אליעזר הגדול אומר אלה תולדות השמים והארץ תולדות השמים מן השמים נבראו, תולדות הארץ מן הארץ נבראו (יומא נ"ד ב'). והנה כי כן ותולדות טורף בטורף. אף על פי שאין לי הרבה זכרונות מטורף, כי רק בימי ילדותי ונערוטי הייתי בה ולאחר שהגעתי לשנות י"ב וי"ג הייתי על פי רוב מחוץ לטורף, למדתי במיר ובזילנא וכשהתקרבתי לשנות בגרות שוב נדדתי. ראשית כל נקראתי בשנת 1916 לצבא רוסיה ואף-על-פי שזה היה מוקדם וטרם זמנו, אולם בשעת מלחמה שאני, ואינה דומה שעת שלום לשעת מלחמה. אחר כך נפלתי בשבי וגם שם שבעתי צרות, יום בלי מנוחה ובלי תקוה וכך חלפו שנתיים וחצי בשבי, עד שפרצה המהפכה באוסטריה—הונגריה ונשתחררנו וחזרנו הביתה. הדבר היה בשלהי שנת 1918. כמה שבועות אחרי שובי הביתה עזב הצבא הגרמני את טורף, ושוב צרות צרורות, צבא יוצא וצבא בא. בשנת 1920 עזבתי את טורף לנצח.

הבה אעלה כאן את זכרם הטוב של מלמדי, שלמדתי אצלם בימי ילדותי ושחרותי. המלמד הראשון שלי היה, כמו שהיו קוראים לו בימים ההם ר' מוטה מלמד. אינני זוכר את שם משפחתו, הוא גר עם אשתו ובנותיו בדירתו הקטנה, שעמדה בחצר של יצחק ספוז'ניק ברחוב קורליץ. המלמד השני שלי היה ר' הלל המלמד וגם את שם משפחתו אינני זוכר, השלישי היה ר' משה לובצ'נסקי. הרביעי ר' מרדכי לידר, החמישי ר' שלמה חיים טרייביצקי והששי ר' יצחק ספוז'ניק, כולם עסקו במלאכתם באמונה וקיימו בנאמנות את הפסוק: „ללמד את בני יהודה קשת“, ראשי-תיבות: קדושה, שמירת-המצוות, תורה לשמה. מהם היו גם עוסקים בצרכי ציבור באמונה כמו משה לובצ'נסקי, שהיה גבאי בית הכנסת החדש דאז ומרדכי לידר שהיה גבאי ב„חברה-קדישא“.

רוכלות הוא שם כללי מסחרי וגם בטורף היו כאלה, מי במידה גדולה ומי במידה קטנה, גם אבי ר' ישעיהו היה עוסק בכך. הוא לא נמנה על העשירים, כך שתמיד שקוע היה במחשבות על עניני כסף ואני עדיין נער ולא לתפארת יהיה להעלים ולהשתמש מבלי להזכיר את זכרוננו הטוב של ר' אברהם זגורסקי וכפי שהיו קוראים לו בימים ההם אברהם'ל מעניעס, אדם נמוך קומה — ביתו עמד על מגרש שהיה בזמן האחרון ביתה של אחותי גיטל, הוא היה נכנס תמיד לביתנו על פי רוב במוצאי שבת: „שייקע אַ גוטע וואך“. מה שלומך ומה נשמע אצלך?, הבאתי לך גמ"ח בסכום של עשרים וחמשה רובל, אברהם

מה אתה מדבר, לא. לא אקח מידך סכום גדול כזה, השם יודע אם אוכל להחזיר לך את הכסף בזמן הקצר, לא אברהם, ואברהם מדבר על לב אבא בזו הלשון „שייקא אל תפהד אני מכיר אותך כאיש נאמן ובעל בטחון — קח את הסכום ותרויח“. סוף סוף השפיע ר' אברהם על אבא שיקח כהלוואה חמש עשרה רובל. לא פעם ולא פעמיים היה בא אלינו ר' אברהם ואומר לאבי: „הבאתי לך גמ"ח כדי שתרויח“.

כפי שהזכרתי היו בטורף רוכלים רבים והללו, כמוכן, השתמשו בסוסים בצאתם לדרך. ופעם חלה סוסו של אבי, שום תרופה לא עזרה והסוס כרע ונפל. בין כל הנאספים היה גם יקותיאל סימאנוביץ, בראותו את התמונה הזאת הוציא מכיסו עשרים רובל ונתן לאבא באמרו, „ר' ישעיהו קבל ותצליח עד שתוכל להחזיר את הסכום“ וכך היה. עכשיו כשאני זקנתי, הרי בכל עת שאני נזכר על המעשים ההם הנני אומר שהיו אז אנשים, שקנו עולמם אפילו בפחות משעה אחת להם ול רעם עד עולם.

אסיים דברי במשל. בשנות שהותי בארגנטינה ישבתי פעם ושוחחתי עם אחד מהמושלים של עיירת מגורי, מצד הדרך מולנו בלט שורש, אשר שרד מעץ ישן. באמצע השיחה פנה אלי איש שיחי: „אספר לך סיפור מעניין, אתה רואה את השורש ההוא ממולנו, כמה נאה הוא, כשבאתי הנה לפני חמש עשרה שנה בתור פקיד, ומאז התבוננתי בו מדי יום ביומו, לא שבעה עיני מיופיה, וכל מה שהוספתי לשאול את אנשי המקום על השורש הזה איזה מין עץ היה, מה הם פירותיו שהוציא, מראיתם וטעמם של הפירות ולא היה אף אחד שידע להשיב לי על כך. לבסוף פגשתי בדרכי אדם זקן מאד וגם הוא אמר לי שאינו יודע, ומה שכן יודע, שבמקום ההוא הלאה מכאן יש נטעים מהעץ הזה. ביום מן הימים כשהיה לבי טוב עלי עליתי על סוס, ונסעתי למקום, כדי לחקור ולדרוש אחר הנטעים עד שנודע לי, הן את יחס הנטעים והן את ייחוס השורש של העץ הישן, כי הנטעים המצוינים מעידים על יופיו של השורש.“

הדבר חל גם על טורף שלנו.

יהודה גסיק – חולון

הדרך ל"רוסקושה"

יוב קיץ 1923. השמש הלוהטת טרם נטתה לערוב, חום היום עוד המשיך להציק ולהתיש כוחותיו של כל יצור חי, מחוסר משב רוח מרענן.

רק אתמול נסתיימו שלושת השבועות של "בין המצרים" — בהם התנזרנו מרחיצה במימי הנהר.

שלושה ילדים בגיל רך היינו. זוהי הפעם הראשונה, שהחלטנו ללכת ל"רוסקושה" לרחוץ במימיה בלי לזווג מבוגרים.

עצם הדרך שהיה עלינו לעבור בה, היתה נחשבת למבצע נועז לילדי יהודים בגיל 9 כמונו ורק האומץ המבויס של ברליה חיימוביץ — ראש קבוצתנו — כפה עלינו להראות גבריות ולהסתיר את הפחד.

נקודת התורפה הראשונה היתה ביתו של "יקופקה" הרשע מרושע. יקופקה היקן, שמצחיתו המבריקה היתה שמוטה לו עד ציניו, היה מטיל עלינו פחד בנהימתו הארסית לעבר זקנו המדובלל ויש והסית גם את נכדיו, "שקצים" בני גילנו לידות בנו אבנים.

מעברו השני — ביתו של הכומר הזקן עטוף המיסתורין. בעברנו לידו — ריח תרפים עלה באפנו ומבלי משים הפלטנו שקץ תשקצנו וכו'. עצי הערמונים הגבוהים לצדי הדרך, שהיוו גדר חי בקרבת ביתו של הכומר, משום מה גירו בנו את היצר לזרוק בהם מקלות ולהפיל קצת ערמונים טריים, שהבריקו בהדר צבעם. כשהפלנו את הערמונים מהעצים נזהרנו, שלא ירגיש בכך איזה שהוא "גוי" העובר שהוא עלול לראות בזה פגיעה בראש הדת שלו.

לא הרחק מביתו של הכומר מתחילה שרשרת גבעות. צלע הגבעה הראשונה היא הגבוהה ביותר והגיע לקומותיים. בלתי תלול היה ופושט עור הנבלות השתמש בו כ"הר עזאזל", שמפסגתו דחף את קרבנותיו לתהום תחתית ואח"כ פשט עורם.

למרגלות הגבעה חפרו את החול הצהוב בו היו מקשטים את החצרות ביומא דפגרא או כשועדה סניטרית בלווי בשצ'ט — השוטר הצרחני — עברה ברחובות לבדוק את מצב הנקיון.

למרות מראה החול היפה עברנו כברת דרך זו בריצה מחמת ריחות הפגור שעלו באפינו.

מול הבית הקיצוני של אברהם סווירז'נסקי מתחילה הדרך בעליה, משמאל נמשכת שרשרת גבעות עד רוסקושה.

בקרבת „רוסקושה“, במקום שמתחילה אדמת הגיר הלבן נראה מרחוק בתוך פסיפס הכפרים השוכנים בסביבה הכפר דולהיניבה, עם משרפת הלבנים המזדקרת בין בתיו הנמוכים.

הסביבה טובלת בירק — שדות מרעה וקמה גבוהה. מעצי החורשה צפונה נושבת רוח מרעננת. ירדנו במורד הגבעה והנה אנו נמצאים ליד הנחל „רוסקושה“. הנחל הצטמק מהחום, אך מימיו נראים זכים. האילנות הגבוהים מעברו השני השתקפו בו כבתוך ראי הוסיפו לו עומק למראית עין.

התפשטנו חיש מהר וטבלנו במימיו המרעננים. המצב הטופוגרפי, שמצד אחד הסתיר אותנו צלע הגבעה, ומצד שני קני סוף ואילנות גבוהים — חיוק בנו את הרגשת בטחוננו מפני „עינא בישא“ של „שקצים“ והרשינו לעצמנו להשתעשע שעות ארוכות לבדנו בחיק הטבע.

כשהשמש נטתה לערוב ורועי הצאן הובילו עדריהם הביתה, משום מה עברו דוקא בסמוך לנו וכשהרגישו בנו התנפלו עלינו ואחרי שהרביצו בנו שדדו את נעלינו. הם עלו עלינו במספרם ובכוחותיהם ולא היתה לנו ברירה, אלא להמלט על נפשנו ולחזור יחפים הביתה. מלבד הנזיפות שקיבלנו מההורים על מבצענו הנועז שנסתיים בכשלון העיקה עלינו ההרגשה שאכן נחשלים אנו משכנינו ה„שקצים“.

בקורי מר הופמן בעיירתנו

כשנעצרה מכוניתו ההדורה של הקניאז' * מירסקי בקרבת ביתו של לייזר בריל לובצקי ומתוכה יצא האורח הדגול מר הופמן — שבא מאמריקה לבקר את העיירה — היתה זו תוויה כללית מיוחדת במינה לרבים מבני העיירה.

לייזר בריל, גורלו האישי התאכזר לו והדבר השפיע על הליכותיו ושאיפותיו. אחת מחולשותיו היתה לתתור להארחת אורחים דגולים הן מתוך מגמה למשוך תשומת לב הן מתוך געגועים לחיות שנעדרו בחייו האפורים והמשעממים. כשלייזר בריל הוזמן לטיול במכוניתו של הקניאז' בחברת השניים הגיע לשיא סיפוקו.

מר הופמן הפליא את כולם בזכרונו הרענן, שעזר לו להעלות נשכחות ולהכיר את כולם ואפילו ילדים הכיר לפי הדמיון בהוריהם. בידידות חברית לחץ ידיים ועבר לשיחה קולחת, התעניין בכל המתרחש ולרבים הגיש גם עזרה חמרית. בהפרדו היה רושם מפי האנשים כתובותיהם של קרובים שהונחקו, כדי לבקרם אישית ולעוררם לחדש את הקשר עם בני משפחותיהם ועם העיירה.

* נסיך פולני.

מר הופמן עזב את העיירה בהיותו נער בן 14, הדוחק בבית אביו לא הבטיח לו עתיד מזהיר על אדמת טורץ ומבלי שיפחידו תלאות הדרך וחבלי קליטה של ארץ זרה ורחוקה קם ונדד אל מעבר לים. בעודנו נער השליך עצמו לקלחת של מלחמת חיים קשה בעולם נכר, ובכוחות עצמו הגיע למה שרק ארץ רבת האפשרויות יכולה להעניק לאנשים בעלי כשרונות בלתי מוגבלים.

מר הופמן היה כמה עשרות בשנים אחד מגדולי תעשית הטכסטיל בארה"ב, מפורסם כאיש ציבור העומד בראש ארגונים חשובים, ביקר פעמים רבות ברחבי תבל, כולל פעמיים בברית המועצות, פעם בראש משלחת מסחרית ובאחרונה אחרי תקופת השואה הביא לנו דרישת שלום מעיירתנו החרבה.

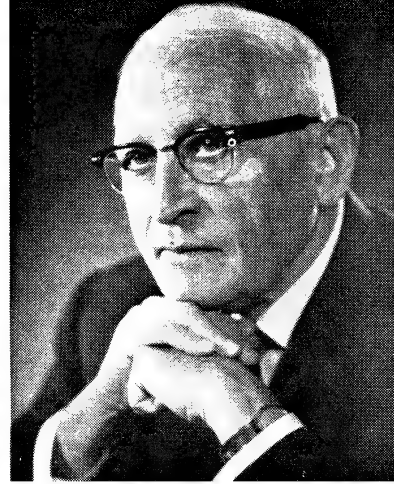

זלמן האפמאן, רעייתו איה ובתם ביאטריס, בשנת 1909.

זלמן ל. האפמאנס רייזעס און זיינע באזוכן אין טורעץ

איה האפמאן

ס. ל. האפמאן

צוליב זיין גרויסער דערפארונג אין מאסן פראדוקציע און זיין סיסטעם פון ליבעראלער מענטשלעכער באציונג צו זיינע ארבעטער איז ס. ל. האפמאן אפט איינגעלאדן געווארן דורך אייראפעאישע רעגירונגען צו באראטונגען וועגן די דאזיקע פראבלעמען. צוליב דעם איז אים אויסגעקומען צו באזוכן סאוויעט רוסלאנד און גאנץ מזרח אייראפע, אבער דער הויפט צוועק פון זיינע צוועלף רייזעס אין די יארן 1921 — 1970 איז געווען און פארבליבן די אלטע היים ווו עס איז געשטאנען זיין וויגעלע און די יידן וואס האבן געלעבט אין די שטעטלעך, וועמענס טראדיציע ער האט שטענדיק אויפגעהאלטן אין מיט ממשותדיקע מעשים געהאלפן צו אנהאלטן די יידישע פאזיציעס אין די שווערע באדינגונגען וואס זיי האבן געלעבט אין ארעמקייט און אונטערדריקונג. פריער אונטער דעם צארישן רעזשים און שפעטער אונטערן פוילישן אנטיסעמיטישן רעזשים.

צווישן די יארן 1921 און 1938 האט ער באזוכט פינף מאל גאנץ מזרח אייראפע און יעדעס מאל באזוכט די שטעטלעך ווו ער איז געבוירן געווארן און געלעבט. זיך

פאראינטערעסירט מיט די יידישע פראבלעמען און זייער געזעלשאפטלעכע הצטרכותן און בייגעשטייערט מיט א ברייטער האנט פאר זייערע אינסטיטוציעס.

נאך דער צווייטער וועלט-מלחמה ווען עס האט זיך אנטפלעקט דער גרויסער חורבן איז ער ווידער געפארן באזוכן אייראפע און ספעציעל בכדי צו זען וואס עס איז פארבליבן און ווי זעען אויס די רעשטלעך איינצעלע יידן און וואס מען קען טאן פאר זיי. ליידער זיינען זייער ווינציק פארבליבן נאך דער נאצישער פארניכטונג. ער איז געווען דער ערשטער, וואס האט באזוכט די שטעטלעך מיר און טורעץ און געזאגט „קדיש“ אויף די ברידער-קברים וואס זיינען פארבליבן אלס קין-צייכן אויפן געוויסן פון דער וועלט; וואס האט צוגעזען אין געשוויגן גלייכגילטיק צו די דאזיקע רציחות.

בכדי צו קענען זיך שאפן א באגריף וועגן די ריזעס פון זלמן ס. האפמאן און זיין אויפפאסונג און צוגאנג צו יידישע און אלגעמיינע פראבלעמען וועלן מיר ציטירן א טייל רעפארטאזשן, וואס ער האט פובליקירט אין דער צייטונג „טאג מארגן זשורנאל“ אין ניריאק (יוני 1956):

„אויף מיין צווייטן באזוך אין סאוועט-רוסלאנד אין יאר 1924 איז מיר פון דער אפיציעלער מאכט אנגעבאטן געווארן א הויכער אַמט אלס אויפזעער און ארגאניזירער פון דער פרויען-קליידער אינדוסטריע, א געביט אויף וועלכן די פירמע, וואס טראגט מיין נאמען איז היינט איינע פון די גרעסטע אין אמעריקע. די רוסן האבן מיר אנגעבאטן א גרויסן געהאלט פלוס א שיינעם דעפארטאמענט, אפילו א סטאטוע צו פאראייביקן מיין בייטראג. כ'האב דעם אנבאט ניט אנגענומען.

ווען איך קוק איצט צוריק אויף יענעם אַנטשיידענדן טאג אין מיין לעבן זע איך, אז אפילו דאן ווען פון יעדן קאמוניסטישן מויל האט געטריפט האַניק, בין איך ניט געווען זיכער, וואס אַזוינס דער רוסישער קאמוניזם שטעלט מיט זיך פאַר. עפעס אַ פאַרגעפיל האט מיר אונטערגעזאגט ניט צו פאַרבינדן מיין גורל מיט די סאוועטן, טראַץ דעם, וואס איך האָב געטראָגן אַ וואַרעמען געפיל פאַר זייער געוואַגטן עקספּרימענט.

אפּשר איז אין ביידע, סיי אין דעם געפיל פאַר אַ רעזשים וואָס רעדט אין נאָמען פון יושר און גלייכהייט פאַר אַלעמען, און סיי אין מיין ניט טרויען דעם דאָזיקן רעזשים, געווען שולדיק דער מלמד מיינער וואָס האָט מיט מיר געלערנט אין חדר אין מיין געבורט שטעטל מיר, וואָס איז געווען באַרימט מיט איר גרויסער ישיבה. פון איין זייט האָב איך פון מיין מלמד געירשנט אַ האָס צו פאַרשקלאַפּער און אונטערדריקער פון מענטשן און ממילא אויך אַ געפיל פון ליבע און איבערגעגעבענקייט צו יעדן איינעם וואָס הויבט אויף די פאַן פון פרייהייט. דער מלמד מיינער וועלכער האָט מיט אונדז, חדר-יינגלעך געלערנט אין זיין הילצערנעם שטיבל, ווו דער דלות האָט

געפייפט אין אלע ווינקעלעך, האָט זיך שטענדיק געקאַכט אין די פרשיות וווּ עס רעדט זיך וועגן ליב האָבן אַ פרעמדן, וועגן די געבאַטן, וואָס האָבן צו טאָן מיט דעם מענטשענס צוזאַמענלעבן מיט זיינע מיטמענטשן.

פון דער אַנדער זייט, אָבער, האָב איך פון זעלבן מלמד מיינעם געירשנט אַ ניכטערן און אפשר גלייכגילטיקן צוגאַנג צו אַנאַליזירן מענטשן און סיטואַציעס. איילט זיך ניט, קינדערלעך, פלעגט ער אונדז אַלעמאַל זאָגן, דער מלמד מיינער, וועמענס אַרעמע כאַטקע איך בין איצט געגאַנגען זוכן אין דער נייער קאָמוניסטישער מיר, געזוכט און געזוכט, און איר געביין ניט געפונען.

מיין סימפּאָטישער קוק אויפן סאָויעטישן עקספּערימענט אין די ערשטע יאָרן פון דער רעוואָלוציע — האָט זיך ראַדיקאַל אַנגעהויבן צו ענדערן בעת מיין פאַריקן באַזוך אין יאָר 1938, ווען איך האָב געזען אויף די גאַסן פון מאַסקווע און לענינגראַד דעם אויפגייענדיקן מיליטאַריזם פון די קאָמוניסטישע רעגירער.

דער אַניפּאַרם פון אַ פּולקאַוויק איז באַשטאַנען פון עטלעכע ספּעציעלע קנעפלעך אויפן קאַלנער פון זיין רובאַשקע. אין 1938 האָט אַ סערושאַנט אין דער רויטער אַרמיי געטראָגן אַ מער קאַלירפולן אַניפּאַרם ווי אַ גענעראַל אין די ערשטע אידעאָליסטישע יאָרן.

דער טראַט פון די רויט־אַרמייער האָט פאַר מיר געקלונגען בעת מיין באַזוך יענעם יאָר ענליך צום ריטם פון די נאַצישע שטיוול, עפעס האָט אין מיר אויפגעשויר־ דערט יענעם יאָר, אָבער אַפילו אין ווילדסטן חלום האָט קיינער ניט געקענט פאַראַויסזען, אַז די קאָמוניסטן און די נאַציס וועלן אַריינשטופן די מענטשהייט אין פּייער אַריין.

די געשעענישן, וואָס האָבן נאַכגעפאַלגט דעם בלוטיקן היטלער־סטאַלין פאַקט זענען אויסגעקריצט אויף מיליאָנען קברים. סטאַלין אַליין איז שוין ניטאָ, די פאַרברעכנס וואָס די יורשים זיינע שרייבן אים צו מיט אַזאַ ברייטער האַנט. האָבן אויפגעברויזט אַ וועלט און אין מיר דער שטענדיקער רייזענדער און סטודענט פון סאַציאַליזם האָט ווידער אויפגעטויכט אַ באַגער צו פאַרן קיין רוסלאַנד, צו פאַרן זען מיט די אייגענע אויגן רוסלאַנד בכלל און יידן אין רוסלאַנד בפרט.

נאָך אַ באַזוך אין דער גרויסער מאַסקווער שול האָב איך נאָך אלע צווייפלען באַשלאָסן אַרויפצוגיין צו הרב שליפּער דעם רב פון מאַסקווע, אַ פּערזאָן, וואָס איז לויט מיין איינדרוק אַ טייל פון דער גרויסער רעטעניש, וואָס סאָויעט־רוסלאַנד שטעלט מיט זיך היינט פאַר.

הרב שליפּער האָט שוין ווייזט אויס געוויסט אַז עס קומט צו אים אַן אַמעריקאַנער גאַסט, ער האָט מיר געגעבן שלום־עליכם און געבעטן זיצן. זיין ביוראָ וווּ ער איז געזעסן ביי אַ טישל, באַשטייט פון אַ קליין צימער מיט אַ וואַנט פאַרלייגט מיט ספרים. די גרויסע ספרים מיט גוט איינגעבונדענע רוקנס האָבן געמוזט זיין גמרות.

איך האָב מיר איינגעקוקט אין דעם רב'ס לאַנגער ווייסער באַרד און צעקנייטשטן

רבנישן שטערן און אויפן געדאנק זיינען מיר געקומען אַלטע רבנישע פּערזענלעכקייטן וועמן איך האָב געהאַט די זכיה צו קענען. ניט ווילענדיק האָב איך ביי יעדן ענטפּער פון הרב שליפּער אויף מיינע פּראַגן פּרובירט פּאַרשטעלן זיך ווי אַזוי דער אַדער יענער אַלטער רב וואָלט געהאַנדלט ווען ער וואָלט געווען אין אַזאַ לאַגע ווי דער מאַסקווער רב.

איך האָב דערציילט הרב שליפּערן, אַז איך בין אַ באַזוכער פּין אַמעריקע און אז דער הויפּט אינטערעס פון מייַן רייזע איז צו זען וואָס עס טוט זיך מיט יידן אין סאַויעט־רוסלאַנד.

וואָס איז רבי, די לאַגע פון יידן אין רוסלאַנד? האָב איך אַ פּרעג געטון. הרב שליפּער, וועלכער איז די גאַנצע צייט פון אונדזער געשפּרעך געזעסן אַזוי גלייכגילטיק און קאַלט ווי איך וואָלט געווען זיינער אַ שול־ייד פון מאַסקווע און ניט אַ גאַסט פון אַמעריקע, האָט געענטפּערט: — אַנטיסעמיטיזם איז קעגן געזעץ פון רוסלאַנד. — אָבער איך האָב דאָך געהערט, אַז ס'איז געווען זייער שלעכט? האָב איך ווידער געפּרעגט. — ס'איז איבערטריבן — איז געקומען אַן ענטפּער. איך האָב געזען ווי מייַנע פּראַגן שטעלן אים אין אַ זייער ניט אַנגענעמעם לאַגע און איך האָב פאַר אים געקראַגן גרויס מיטגעפיל, ער וואָלט אַוודאי געוואָלט זיך אַרומכאַפּן מיט מיר ווי אַ ברודער מיט אַ ברודער און אויספּרעגן אַלע איינצעלהייטן וועגן דעם גרעסטן יידישן קיבוץ אויף דער וועלט, נאָר וואָס זאַל ער טאָן, אַז ער האָט מורא?

האָב איך גענומען די איינציאָטיוו און אים אַנגעהויבן צו דערציילן וועגן וואָס פון יידישקייט אין אַמעריקע, און רעדענדיק האָב איך באַמערקט, אַז בעת אין אַמעריקע ווערט יידישקייט אַלץ שטאַרקער, שטאַרבט עס אָפּ אין רוסלאַנד. עס שטאַרבט ניט — האָט הרב שליפּער צוריק געענטפּערט. מען וועט עפענען אַ ישיבה פאַר רבנים און אַ סידור וועט באַלד אַרויס פון דרוק — אַט זע — האָט ער מיר געוויזן אַ האַנט געשריבענעם יידישן מאַנוסקריפּט פון וועלכן דער סידור ווערט געדרוקט. ווען איך האָב דערמאָנט אַ געזעץ, וואָס פאַרבאָט צו לערנען רעליגיע מיט אַ קינד ביז אַכצן יאָר, האָט ער זיך איידל אַרויסגעמאַכט פון ענטפּערן. איך האָב געהאַט צופיל מיטלייד מיט דעם יידן מיט דער ווייסער באַרד ניט צו מאַכן זיין לאַגע נאָך ערגער ווי זי איז און ניט דריקן אים צום וואַנט מיט קשיות, אויף וועלכע ס'איז קיין תירוץ ניטאָ.

די צווייפלען וואָס איך האָב געהאַט פון פריער וועגן דער פּערזענלעכקייט פון מאַסקווער רב זיינען נאָכן באַזוך ניט פאַרשוונדן אינגאַנצן, אָבער עפעס אַ אינסטינקט־ווער געפיל האָט מיר געשילדערט דעם רב ווי אַ מאַרטירער, וועלכער צווינגט זיך ניט אַרויסשפּרינגען פון האַלאַבלעס, כדי אַנצוהאַלטן אַ פּעדימל פון יידישקייט אויף

דער צייט ווען, און אויב, מ'וועט אמאל קענען פרייער אפעטעמען אלס מענטשן אין אלס יידן.

א באזוך אין מינסק

דורך די דריי טעג, וואָס איך האָב פאַרבאַכט אין מינסק, האָב איך ניט געקענט געפינען קיין אַרט, וואָס זאָל מיך דערמאָנען אין דער מינסק, וווּ איך בין שוין געווען פינף מאל פריער. ס'איז ניט די זעלבע מינסק, ניט די זעלבע גאַסן, ניט די זעלבע הייזער. אויך די מענטשן זיינען אַנדערע.

דעם זונטיק וואָס איך בין אָנגעקומען קיין מינסק, זיינען די טראַטואַרן געווען פאַרפלייצט מיט מענטשן, כאַטש דער טאָג איז געווען אַ ביסל אַ פאַרוואַלקנטער. זונטיק איז היינט דער רו־טאָג אין סאָוועט־רוסלאַנד, ניט ווי בעת מיינע פריערדיקע באַזוכן, ווען די וואַך איז באַשטאַנען פון פינף אַרבעטס־טעג און דער זעקסטער, אַ רו־טאָג; יעדעס מאל אַן אַנדער טאָג.

מינסק האָט מיר מיין וועגווייזערין דערציילט, איז אין די מלחמה־יאָרן חרוב געוואָרן אויף אַכציק פראָצענט, אָבער זי איז שוין צוריק אויפגעבויט ניינציק פראָצענט. דער אַלטער מאַרק מיט די פעדלער און פעדלערינס איז שוין ניטאָ און זיין אַרט פאַרנעמט אַ שיינע, ברייטע גאַס.

צווישן דעם קליינעם פראָצענט הייזער, וואָס זיינען פאַרבליבן אין מינסק, געפינען זיך די רעגירונגס־געביידעס, וועלכע די דייטשן האָבן פאַר זייער צוריקטריט פון שטאָט ניט אונטערגעצונדן, נאָר אונטערגעלייגט דאָרט דינאַמיט וואָס זאָל עקספּלאַ־דירן צוזאַמען מיט די צוריקגעקומענע רוסן. אַ גרופע רוסישע סאַלדאַטן האָט אָבער באַוויזן אַריינצוקומען אין דער צייט און געמאַכט דעם דינאַמיט אומשעדלעך. צווישן די פאַרבליבענע געביידעס געהערט אויך די מינסקער שול, וועלכע געפינט זיך אויף אַ הויף מיט נאָך עטלעכע געביידעס, וווּ דריי־פיר פאַמיליעס באַזונדן זיך מיט איין קיך.

איך האָב אין מינסק ניט געפונען קיין איבערבלייב פון דער אַלטער שטאָט נאָר אַ שפּאַגל נייע מינסק, מיט צענדליקער נייע אינסטיטוציעס, וואָס איך האָב פריער ניט געזען. מינסק האָט אַ גרויסע ביבליאָטעק (וווּ איך האָב קיין יידישע אותיות ניט געזען), אַ מוזעאָם, אַן אינסטיטוט פאַר פיזישער אַנטוויקלונג, אַן אינסטיטוט פאַר פּרעמדע שפּראַכן, אַ ספּאָרט סטאַדיום מיט זעכציק טויזנט זיך־פלעצער, באַזונדערס האָט מיך באַאיינדרוקט דער מינסקער „פּאַלאַץ פון די פּיאַנערן“ וווּ קינדער פון צען ביז צוועלף יאָר ווערן אַנטוויקלט אלס גאַנצע מענטשן.

די קינדער קומען אַהין נאָך די שול־שעהען און זיי לערנען זיך דאָרט יעדער איינער צו וואָס ער טויג זיך בעסער אויס, פון שפּילן אויף אַ מוזיקאַלישן אינסטרומענט.

בין באן-אינושענירונג. אַ יינגל פון אַ יאָר צוועלף האָט מיך איבעראַשט מיט זיין שניצער־אַרבעט און אַ מיידעלע אין זעלבן עלטער איז געזעסן און גענייט ווי אַן עקספערטן.

פון דער אַלטער יידישער מינסק האָב איך קיים אַ שערבל געפונען, אַ שול מיט אומגעפער צוואנציק עלטערע יידן, וועלכע האָבן מיר דערציילט, אַז אַין מינסק זיינען דאָ היינט אַ צוואנציק טויזנט יידן. אויף די חורבות פון דער רוסישער מינסק איז אויפגעקומען אַ שיינע שטאָט מיט אַלייען און פאַלאַצן, אַבער אויף די חורבות פון דער גלאָררייכער יידישער מינסק איז געבליבן אַ הייפעלע יידן מיט אומהיילבאַרע ריסן אין זייערע צעבראַכענע הערצער. ניטאָ קיין ייד אין מינסק, וואָס האָט אין דער מלחמה ניט פאַרלאָרן נאָענטע און ליבע, וועלכע זיינען אָדער געפאַלן אויפן שלאַכט־פעלד, אָדער אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַציס און זייערע וויסרוסישע אַרויסהעלפער. וווּ זיינען אייערע קינדער — האָב איך אַ פּרעג געטאָן, בעת אַרום מיר, מיטן גבאי, איז שוין געשטאַנען דער גרעסטער טייל פון די צוויי מנינים יידן, וואָס זיינען געווען אין שול צו מנחה־מעריב, דינסטיק דעם 22־טן מאי.

— ס'איז קיינעמס שולד, נאָר אונדזער אייגענע — האָט דער גבאי געזאָגט — מיר זיינען אַליין פאַרנאַכלעסיקט געוואָרן און אויך פאַרנאַכלעסיקט אונדזערע קינדער, — איינע פון זיינע קינדער, האָט ער מיר דערציילט, גייט אין דעם פאַלאַץ פון די פּיאַנערן און לערנט זיך דאָרט מיט גרויס אויסצייכענונג.

איך בין געגאַנגען איבער די גאַסן פון מינסק און געזוכט, אפשר וועל איך דאָ געפינען אַ באַקאַנט פנים פון דער מיר, דאָס היים־שטעטל מיינס, ווהיין עס האָט מיך געצויגן ווי מיט אַ מאַנגעט. מינסק איז דאָך אינגאַנצן אַ הונדערט מייל פון מיר ממש מיט דער האַנט צו דערלאַנגען.

די גרוסן וואָס איך האָב אָפּגענומען נאָך זייענדיק אין אַמעריקע האָבן מיר ניט געגעבן די מינדסטע האַפענונג, אַז איך וועל געפינען אַ לעבעדיקן ייד — ניט אין מיר און ניט אין טורעץ, ווען איך בין געפאַרן נאָך דער לעצטער וועלט־מלחמה קיין אייראָפּע, האָב איך אין אַ לאַגער, פינף מייל הינטער רוים, געפונען פינף טורעצער לאַנדסלייט, וועמען איך האָב געהאַלפן קומען קיין אַמעריקע, איינער פון זיי מאַטל יעלאָווסקי, איז היינט אַן אַנגעשטעלטער אין דער ס. ל. האַפּמאַן פּעקטאָרי. די איבעריקע האָבן זיך איינגעאַרדנט ביי פאַרמעריי. פון דעם גרוס וואָס זיי האָבן מיר אָפּגעגעבן האָב איך געוויסט, אַז דאָס בעסטע וואָס מיר דערוואַרט אין דער־מיר און טורעץ איז צו געפינען מצבות אויפן בית־עולם.

אַבער עס האָט מיר געצויגן אַנצוקוקן מיט די אייגענע אויגן וואָס אַזוינס די גרעסטע מענטשן־חיה האָט אָפּגעטאָן און וואָס פאַר אַ חורבן זי האָט געמאַכט פון אונדזערע ליבע און טייערע יידישע שטעטלעך. יעדעס מאָל וואָס איך האָב געטראַכט

פון באזוכן מיין היים שטעטל, האָט מיך אָנגעהויבן וואָרפן אין היץ און אין קעלט פון מורא, אַז מיינע אויגן וועלן דאָרט זען דאָס, וואָס זיי האָבן ענדלעך געזען. די געלעגנהייט איז אָבער געקומען פיל שנעלער ווי איך האָב דערוואָרט, און טאָקע גלייך אויפן ערשטן פרימאָרגן פון מיין אָנקום אין מינסק, זאָגט צו מיר די איבערזעצערין, אַז זי וואָלט מיך וועלן באַקענען מיט איר שעה, מיטן הויפט פון אינטוריסט אין מינסק, וועגן מיין פראָגראַם וווּ און וואָס איך וועל גיין און זען. זי האָט מיך פאָרגעשטעלט פאַר אַ יונגן מאַן אין די דרייסיקער, אַ גוי מיט אַ זייער פריינטלעכן שמייכל, נעווסקי איז זיין נאָמען.

וואָס וואָלט איר וועלן זען אין מינסק? — האָט מיך נעווסקי אַ פּרעג געטון. איך האָב לאַנג ניט געטראַכט און אַזוי ווי פון „אַרבל אַרויס“ אָן קיין שום מערקבאַרע אַנשטרענגונג, האָב איך געענטפערט, אַז מיין גרעסטער פאַרלאַנג איז צו זען מיין געבורט־שטאָט, אַ קליין־שטעטלעך מיטן נאָמען מיר. ער איז געבליבן ווי אַ געפּלעטער פון מיין בקשה. ער האָט זיך פאַרטראַכט, ניט וויסנדיק אויפן מאַמענט, וואָס צו ענטפערן.

איך בין אייגנטלעך פון צוויי שטעט, האָב איך פאַר דעם אינטוריסט־שעה, אָנגעהויבן צו דערציילן מיין יחוס. געבוירן געוואָרן בין איך אין דער־מיר, נאָר ווען איך בין אַלט געוואָרן זיבן יאָר האָט אין שטעטל אויסגעבראַכן אַ שריפה און מיר זיינען דאָן אַוועק וווינען מיט דער באַבען אין טורעץ צוועלף וויאַרטט פון דער מיר. ער איז צוגעגאַנגען צום טעלעפאָן און איך הער, ווי ער פּרעגט זיך נאָך, וועגן צושטאַנד פון די וועגן וואָס פירן קיין דער־מיר, עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז ביז באַראַנאוויטש איז דאָ אַ גוט געפּלאַסטערטער וועג, וואָס האָט נעווסקין באַזאָרגט, איז געווען דער וועג פון סטויבץ ביז דער־מיר, אַ וועג פון פּופצן וויאַרטט. הער איך ווייטער ווי נעווסקי פּרעגט, צי ער וועט קענען נעמען אַהין אַ שווערן אויטאָ אָן מורא צו בלייבן שטעקן אין בלאַטע. דער ענטפער איז געווען אַז ס'איז ניט געפּערלעך. — מאָרגן צען אַ זייגער פרי פאַרן מיר צו אייער היים־שטעטל — האָט זיך נעווסקי געווענדעט צו מיר מיט אַ צופרידענעם שמייכל און כ'האָב געזען אַז ס'טוט אים הנאה וואָס ער קען נאָקומען מיין פאַרלאַנג.

ידישער חורבן אין דער־מיר און די דערבייאיקע שטעטלעך

יעדער באַזוך מיינער אין דער מיר און טורעץ איז געווען פאַר מיר אַ טיפע פּערזענלעכע איבערלעבונג, אָנגעלאָדן מיט האַרץ און געפיל, ווי אַ פּויגל וואָס קומט צוריק צו דער נעסט וווּ די מאַמע האָט זי אויסגעוואַרעמט און אויסגעברייט, בין איך יעדעס מאָל אַרומגעגאַנגען איבער די גאַסן און געסלעך און געטראָפן די זעלבע אַלטע היזקעס, די זעלבע שולן און זעלבע גרויסע מירער ישיבה וועמענס נאָמען עס האָט געשמט איבער דער גאַנצער וועלט.

פינף מאל האב איך געטראפן יידן אין מיר און טורעץ מיט זייערע פריידן און זארגן, מיט זייערע זיסע טרוימען און ביטערער ווירקלעכקייט, פינף מאל האב איך זיי געטראפן ווי שטאלצע פרינצן אין זייערע ארעמע כאטקעס און זיך קוים געקענט אפרייסן פון זיי, ווען ס'איז געקומען די צייט צו געזעגענען זיך.

אויף מיין זעקסטער רייווע אין מאנאט מאי 1956, האב איך געטראפן די יידישע מיר און טורעץ באגראבן אונטער דריי בערג מיט אומגעקומענע קדושים.

וויפל מיר דא אין אמעריקע האבן זיך אנגעהערט פון דעם חורבן פון די יידן אין אייראפע און וויפל מאל די ציפער פון זעקס מיליאן האט אפגעקלונגען אין אונדזערע אויערן אין צעבראכן אונדזערע הערצער, איז דאס נאך אלץ אומבאגרייפלעך, ביז מען זעט דאס אליין מיט די אייגענע אויגן און מ'קוקט אן וואס די גוישע וועלט האט אונדז געטאן.

נאך א שעה פארן האט דער אויטא זיך אפגעשטעלט אין קוידענאו און פויערים און פויערטעס זיינען זיך צוזאמענגעלאפן אַנקוקן דעם דורכפארנדיקן אויטא, די הייזער ארום זיינען געווען אלטע, אייניקע מיט שטרויענע דעכער.

איך האב א פרעג געטאן ביי א פויער, צי עס זיינען דא יידן אין קוידענאו, אבער איך האב איינגטליך ניט געדארפט ווארטן אויף זיין ענטפער. ער האט זיך איבערגעקוקט מיט די אנדערע פויערים ארום אים, און איך האב אויך ניט געזען קיין שום סימן פון שולד אויף זייער געזיכט וואס זיי האבן מיטגעהאלפן די נאציס אויסצו שטעלן די יידן פון שטעטל, אט די יידן אין וועמענס הייזער זיי האבן זיך איצט צעלייגט ווי פריצים.

אפילו יידן וואס זיינען קיינמאל ניט געווען אין קוידענאו, האבן געהערט דעם דאזיקן נאמען פון ווייסרוסישן שטעטל ווו ס'איז אויסגעוואקסן א גאנצע חסידישע רבייאישע דינאסטיע. ווען ס'איז געקומען ראש־השנה פלעגן זיך ציען קיין קוידענאו טויזנטער חסידים אויף יום־טוב צום רבין — און היינט איז קוידענאו יידן־ריין!

אונדזער צווייט שטעטל איז געווען סטויבן, ווו מיר האבן זיך ניט אפגעשטעלט אבער דורכפארנדיק האב איך געזען ווי דער גרעסטער טייל פון שטעטל איז צושטערט געווארן, דער שאפער האט דערציילט אַז אין סטויבן איז היינט מער ניטא קיין יידן.

דאס ערשטע וואס איך האב דאס מאל געזען אריינקומענדיק אין דער מיר, איז געווען דעם קניאַז מירסקיס שלאס מיט די צעבראכענע פענצטער. וויפל קינדערשע זכרונות דער דאזיקער פריזישער שלאס האט ארויסגערופן! וויפל דעראינערונגען עס האבן אויפגעלעבט פון דער צייט, ווען דאס גאנצע שטעטל פלעגט זיך שבת, נאכן טשאלענט ארויסלאזן שפאצירן אין וועלדל אויפן גאראדייער וועג, פארביי דער מיל און קניאַז מירסקיס שלאס.

אויפן גרויסן קיילעכדיקן מארק אין דער־מיר האב איך געטראפן א דענקמאל

פון עמלק־שותף־סטאטוע פון סטאלינען, ענלעך צו דער סטאלין סטאטוע, וועלכע שטייט אין מזרח טייל פון בערלין. דער מירער מאַרק, וואָס איז געווען אַרומגערינגלט מיט יידישע קראַמען פון וואָס נאָר איר ווילט: גאַלאַנטעריע, באַקאַליי, מאַנאָפּאַקטור; אייזן — אַט דער מאַרק וווּ יידן האָבן געשוויצט מיט בלוט צו פאַרדינען אויף דער אַרעמער הוצאה, אויף ברויט מיט קאַשע, איז ניטאָ מער, אויף זיין אַרט שטייט אַ פאַרק מיט בענקלעך פאַר די יורשים פון דעם געבליבענעם יידישן ביסל האָב און גוטס.

ער שטייט דאָרט אויפן מירער מאַרק, דער גרויסער רוצח און שעפט נחת פון די חרובע יידישע קראַמען פון וועלכע ס'איז אַפילו קיין ביסל אַש ניט געבליבן. בלויז אויף דער רעכטער זייט פון מאַרק זיינען שטיין געבליבן גאַנצע דריי הייזער מיט קראַמען. היינט וווינען דאָרט גויים. און וווּ מיינט איר בין איך געלאָפן גלייך ווי איך האָב זיך אַרויסגעלאָזט איבער מיין היים־שטעטל?...

ווי אַן אונטערגעשאַסענער בין איך געלאָפן צו דער ווילנער גאַס, דאָרט וווּ איך בין געבוירן געוואָרן און וווּ די מאַמע, עליה השלום, האָט מיך געוויגט און געזונגען פאַר מיר איר זיסע לידעלעך. ווען איך וואַלט געווען זיכער אַז עמעצער וועט הערן מיין געשריי, וואַלט איך פאַרגסן מיינע איין און זיבעציק יאָר און וואַלט געשריען אויף דער העכסטער הויך: מאַמע!... מאַמע!...

וויפל מאָל בין איך געלאָפן דאָ אויפן גאַס און געשריען מאַמע און די מאַמע איז אַלעמאַל אַרויסגעקומען מיט איר ליכטיקן שמייכל!...

דאָס מאָל האָב איך געטראָפן די ווילנער גאַס באַוואַקסן מיט די ערשטע שפּראַצן פון גראַז און בהמות האָבן זיך דאָרט געפאַשעט. ווילנער גאַס איז היינט אַ שטיק פעלד. איך בין געלאָפן צום ראַג פון ווילנער און זוכאָוויצער גאַס, לינקס פון מאַרק, דאָרט וווּ עס איז געשטאַנען קאַמעניעצקיס מויער — און אויך דאָרט גאַרניט געפונען, נאָר אַ שטיק ליידיק באַדן.

קאַמעניעצקי איז געווען דער רייכסטער ייד אין שטעטל, ער האָט געהאַנדלט מיט וואַלד און געהאַט דעם מזל צו שטאַרבן פאַר דער מלחמה. זיינעם אַ זון, עליע, האָב איך אַריבערגעבראַכט קיין אַמעריקע פאַרן אויסברוך פון דער לעצטער מלחמה און זיין אייניקל מייקעל, איז היינט דער אַמעריקאַנער קאַרעספּאַנדענט פון צוויי גרויסע איטאַליענישע צייטונגען.

פון דאָרט בין איך געגאַנגען צום שול הויף, טאַקע דאָרט וווּ ס'איז געשטאַנען די תלמוד־תורה, וווּ איך בין געקומען לערנען פון טורעץ, נאַכדעם ווי מיר האָבן זיך אַריבערגעצויגן נאָך דער שריפה. די בעל־מלאכישע שול איז חרוב. די ווענט שטייען און קיין דאָך איז ניטאָ. פון גרויסן בית־המדרש וווּ די רבנים פון שטאָט, פריער ר' ליפעלע און דערנאָך ר' אליהו ברוך קאַמאי, האָבן געהאַלטן זייערע דרשות, האָבן די רוסן געמאַכט אַ שולע פאַר זייערע קינדער, עס קוקט אויס ווי זיי האָבן פאַריכט

די געביידע און דאָרט וווּ עס איז געשטאַנען דער ארון־קודש, הענגט איצט אַ שוואַרצער טאָול. פון מיין תלמוד־תורה האָבן זיי געמאַכט אַ האַטעל, פון דער גרויסער מירער ישיבה, וואָס האָט אַ גלאַררייכע געשיכטע פון הונדערט יאָר, האָבן זיי געמאַכט אַ פּאַסט־אַפּיס.

אַט ווי לעבעדיקע זיינען זיי געשטאַנען פאַר מייע אויגן די צוויי ראשי־ישיבה ר' ליפעלע און ר' אלי־ברוך, ווי זיי וויגן זיך איבער זייערע שטענדערס און ווי זיי זאָגן אַ שיעור פאַר דעם געפאַקטן בית־מדרש מיט תלמידים. די לעצטע צוויי מאָל, ווען איך בין געווען אין דער־מיר; האָב איך שוין געטראָפן אַלס ראשי־ישיבה ר' אליעזר פינקעל — ר' אלי־ברוכס איידעם, ער האָט מיך זייער האַרציק אויפגענומען ווי אַ בן־עיר וואָס פאַרגעסט ניט זיין היים.

איך האָב אים שפעטער געטראָפן אין ירושלים וווּ ער פירט אַן מיט דער אָפּגעראַטעוועטער מירער ישיבה. מיר האָבן פיל געמיינזאַמעס ווען מיר דערמאָנען זיך פון דער אַלטער ישיבה, מיט וועלכער איך, אַלס מירער, שטאַלציר ניט ווייניקער ווי דער ראשי־ישיבה.

עס האָט זיך מיר געוואַלט שטייענדיק אויפן שול־הויף אויפהויבן די אויגן צום הימל און פרעגן די אַלטע קשיא פון „זו תורה וזו שכרה?... איז דאָס טאַקע דער פאַרדינטער סוף פון אַ שול־הויף מיט שולן מיט אַ תלמוד־תורה, מיט יידן דאָוונער און לערנער?... אָבער איך האָב זיך דערמאַנט, אַז די מלאכים אין הימל האָבן געפרעגט

זלמן ל. האַפּמאַן און זיין אייניקל דזשעפּרי.

די דאָזיקע שאלה, ווען די עשרה הרוגי מלכות זיינען אומגעבראַכט געוואָרן און מ'האַט זיי געהייסן שווייגן... „גזירה היא מלפני...“ ס'איז אַ גזירה.

ס'איז מיר גאַרניט איינגעפאַלן אַ פרעג צו טאָן, צי עס זיינען דאָ יידן אין דער־מיר. ווי קומען אַהער יידן אינמיטן אַזאַ חורבן?...

דער חורבן אין טורעץ

לאַמיר איצט צופאַרן קיין טורעץ, אינגאַנצן צוועלף וויאַרסט פון דאַנען, האָב איך פאַרגעשלאָגן מיינע באַגלייטער. אין טורעץ אויפן בית־עולם ליגן מיינע זיידע באַבע פון דער מאַמעס צד און אין טורעץ האָב איך דאָך געפונען אַ וואַרעמע היים נאָך דער מירער שריפה, ווען די באַבע האָט אונדז געבראַכט צו איר אַהיים.

ווען אונדזער אויטאָמאָביל איז אַרויפגעפאַרן אויפן מאַרק אין טורעץ, האָב איך גלייך געזען, אַז דאָ איז דער חורבן געווען אַ קלענערער, כאַטש וואָס נוגע יידן, איז ער פונקט אַזוי גרויזאַם ווי אין דער־מיר. אין טורעץ זיינען די קראַמען אויפן מאַרק געשטאַנען גאַנצערהייט און די מירער גאַס, קאַרעליצער גאַס אין פאַטשטאַווע געסל זיינען געשטאַנען אומבאַרירט, בלויז אויף דער יערעמיצער גאַס זיינען די מערסטע הייזער פאַרניכטעט געוואָרן.

די אַלטע שול איז אונטער די רוסן געוואָרן אַ שולע און דער בית־המדרש איז ניטאָ. ווי נאָר איך בין אַרויס פון אויטאָ אויפן טורעצער מאַרק איז צו מיר צוגעקומען אַן אַלטער גוי מיט אַ פאַר לאַנגע וואַנצעס און מיך באַגריסט:

דערקענסט מיך ניט?... האָט ער אַנגעשטעלט אַ פאַר אויגן, ווען איך האָב ניט אַזוי גיך אַנגענומען זיין האַנט. — ריהארקע, דיין פריינט ריהארקע — האָט ער מיר ניט אַפגעלאָזט די האַנט. מיט אים צוזאַמען איז אויך צוגעקומען זיין שוועסטער מיט אירע קינדער — אַלע אַנגעטאָן אין שטייול.

איך געדענק ריהארקען פון אַלע מיינע פריערדיקע באַזוכן. געווען אַ פריינט־לעכער גוי. ער געדענקט מיין טאַטן אין מיין זיידן און באַבען. זיין שוועסטער האָט זיך ביי מיר נאָכגעפרעגט אויף מיין טאַכטער, וועלכע איז מיטגעפאַרן מיט מיר אויף איינער פון מיינע פאַריקע ריזעס, און איך האָב איר דערציילט, אַז מיין טאַכטער האָט שוין אַ דערוואַקסענעם זון און אַז ער דינט אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי. אין אייראָפּע.

מיטאַמאָל האָב איך אַרויסגענומען אויף גיך מיין האַנט פון ריהארקעס דרוק. איך האָב מיך דערמאַנט, אַז מיין געראַטעוועטער לאַנדסמאַן מאַטל יעלאָווסקי האָט מיר דערציילט וועגן אַ גוי מיטן נאָמען ריהארקע, וועלכער זאָל האָבן איבערגעגעבן משקה ינקלבוסקי צו די נאַציס. איך האָב אַרויסגעריסן מיין האַנט פון ריהארקען און זיך געווענדעט צום פראַפעסאָר אויף ענגליש: פרעג זיי פאַרוואָס זיי האָבן געהאַלפן די נאַציס.

דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל אויף מיין רייזע, וואָס אָן איבערזעצער האָט
 נישט דערפילט מיין פאַרלאַנג. אַנשטאַט צו איבערזעצן מיין פראַגע צו ריהארקען האָט
 דער פראַפּעסאָר מיר געזאָגט, אַז ס'איז בעסער נישט אַרײַנצוגיין אין אַזעלכע „ראַז-
 גאַוואַרן“. דערווייל האָבן זיך אַרום אויטאָמאָביל אַנגעקליבן אַ פּוּצציק גוים מיטן
 זעלבן עכטן פּויערישן אויסזען ווי אין די אַלטע צײַטן, אַנגעטאָן אין קאַפּטאַנעס,
 פאַטשיילעס און שטיוול. ווען איך האָב אַרויסגענומען מיין קאַמעראַ צו נעמען פון
 זיי אַ בילד, זײַנען זיי זיך אַלע צעלאָפּן, אויך מיין „פּריינט“ ריהארקע מיט זײַן
 שוועסטער. מיין איינדרוק איז, אַז זיי האָבן זיך דערשראַקן אַז איך בין דאָ געקומען
 מיט פאַרשטייער פֿון דער מאַכט וועגן באַשטראַפּן זיי פאַר די פאַרברעכנס, וואָס זיי
 זײַנען באַגאַנגען קעגן די הונדערט יידישע משפּחות פֿון טורעץ.

איך האָב געכאַפּט אַ גיכען שפּאַציר איבער די טורעצער געסלעך און פאַרבייגעאַנגען
 דאָס אַרט וווּ עס האָט געוויינט דער טורעצער רב ר' איטשעלע ראַבינאוויטש, וועמען
 איך געדענק נאָך פון מײַנע קינדער יאָרן, אויסער אַ גרויסער לערנער איז ער אויך
 געווען אַ פּײַנער דאַוונער און פּלעגט יעדן יום־כּפּור דאוונען נעילה ביים עמוד. זײַן
 „יתגדל ויתקדש“ צו נעילה פּלעגט אויפּטרייסלען די ווענט פון שול. נאָך זײַן טויט
 איז געוואָרן רב זײַן איידעם הרב שמואל מאַרקאוויטש, וועלכער איז אומגעבראַכט
 געוואָרן דורך די נאַציס. הרב מאַרקאוויטשעס צוויי זין געפּינען זיך היינט אין ישראל.
 איינער פון זיי איז רב אין רמת־גן.

קײן לעבעדיקע יידן האָב איך אין טורעץ נישט געפונען, האָב איך באַשלאָסן צו
 גיין אויפן בית־עולם אַנצוקוקן דאָס, וואָס עס איז געבליבן פון טורעצער יידן. אָבער
 אויך די מתים פֿון טורעץ האָבן געטיילט דעם זעלבן גורל פון זײַערע לעבעדיקע
 ברידער און שוועסטער.

די מערסטע טייל פון די מצבות זײַנען אײַנגעזונקען און נאָר עטלעכע אינטשעס
 האָבן זיך אַרויסגעזען. די שריפט אויף די מצבות איז אינגאַנצן אומלעזבאַר. בלויז אין
 מצבה האָב איך געקענט איבערלייענען דעם נאָמען פון אַ פּרוי מיטן נאָמען סלאָבאָדסקי.
 איך האָב געזוכט די קברים פֿון מיין זײַדע־באָבע און נישט געקאַנט געפּינען איך
 געדענק די זײַט פון בית־עולם וווּ זײַערע קברים זײַנען געווען, אָבער זײַערע מצבות
 זײַנען געווען צווישן די אײַנגעזונקענע און איך האָב נישט געקענט צופאַלן צום קבר
 פון מיין באָבע, וועמענס געשטאַלט איך האָב געזען פאַר זיך ווי זי האָט אויסגעזען יענע
 נאַכט נאָך דער שריפה אין דער מיר.

בין איך אַרומגעאַנגען אויפן טורעצער בית־עולם אַ מידער און פאַרטרויערטער
 געזען איר געשטאַלט און געהערט איר שטימע אָבער איר קבר האָב איך נישט געקענט
 געפּינען. שטילערהײַט האָבן מײַנע ליפּן געשעפּטשעט עטלעכע ווערטער וואָס איך
 קען אויסווייניק פון „אל מלא רחמים“ און זיך געזעגנט מיט די טורעצער יידן.

קומענדיק צוריק אויפן מארק אין טורעץ איז צו מיר צוגעקומען נאָכאַמאַל ריהארקעס שוועסטער און דערציילט, אַז אין טורעץ איז דאָ אַ ייד, איין ייד, און ער איז דער לערער פון דער רוסישער שול, וועלכע געפינט זיך אין אַלטן בית־מדרש אויף דער יערעמיצער גאַס.

— ס'איז דאָ אַ ייד אין טורעץ? האָב איך זיך אַ כאַפּ געטאַן ביים קאַפּ — ווי איז זיין נאָמען?... וווּ איז ער?

— זיין נאָמען איז האַרקאווי האָט מיר די גויע געענטפערט. ער איז היינט ניטאָ אינדערהיים, ווייל ער איז געפאַרן קיין מינסק, אָבער זיין טאַטן קענסטו טרעפן אין דער־מיר וווּ ער איז דער אַנפירער פון אַ שניידערישער מייסטערסקאַיאַ.

איז עס מעגלעך אַז בענטשע האַרקאווי, שמואל דעם קירושנערס זון, זאָל זיך איצט געפינען אין דער־מיר?

דער זייגער האָט געוויזן צוויי בייטאָג און אין אַ האַלבער שעה איז אונדזער אויטאָמאָביל געווען צוריק לעבן מירער מאַרק.

נעווסקי האָט געשיקט אַ נייטאַרן פון דער מייסטערסקאַיאַ און אין צען מינוט האָב איך אים דערזען גייענדיק מיט שנעלע טריט צום פאַרק.

— הער האַפּמאַן, הער האַפּמאַן, האָט ער עטלעכע מאָל איבערגעחזרט מיין נאָמען, ווי קומט איר אַהער?

— אַנשטאַט דעם וואָס דו פּרעגסט מיר ווי איך קום אַהער, לאָמיר בעסער הערן ווי אַזוי דו קומסט אַהער, איינער פון די פינפצן הונדערט משפּחות? — האָב איך זיך געווענדעט צו מיין געפונענעם ברודער, מיט וועמען איך בין געזעסן אין פאַרק און געקוקט אויף סטאַלינען ווי אויף אַן איינברעכער, ווי אויף אַ פּרעמדן, וואָס שטייט דאָ מיט געוואָלד און לאָט אונדז ניט זיין אַליין אויג אויף אויג.

די געשיכטע, וואָס בענטשע האָט מיר דערציילט, ווי אַזוי ער איז געראַטעוועט געוואָרן, איז די זעלבע וואָס איך האָב געהערט פון אַ סך יידן אין רוסלאַנד און אין פּוילן, ווען די נאַציס זיינען באַפאַלן רוסלאַנד איז ער פון דער מיר אַנטלאָפן אין טיף רוסלאַנד צוזאַמען מיט דער אַפּטרעטנדיקער אַרמיי.

ווען ער איז צוריקגעקומען נאָך דער מלחמה, האָט ער געפונען זיין הייזקע כמעט גאַנצערהייט, האָט ער באַשלאָסן צו בלייבן דאָ, נאָך אַזוי לאַנג נע־וונד האָט ער שוין ניט געהאַט קיין כוח צו לאָזן זיך ווייטער אין וועג אַריין אין ער איז געבליבן דאָ איין ייד אין אַ שטאַט מיט גוים.

איך האָב שוין פיל מאָל געהערט די חורבן־מגילה פון דער־מיר ווי אַזוי די עמלקים, ימח שמם, האָבן אויסגעשחטן אַ שטאַט פון זיבצן הונדערט יידישע נפשות. ווען איך האָב דאָס אָבער געהערט פון בענטשעס מויל, איז געווען ניט קיין מעשה. ס'איז געווען אַ בילד וואָס האָט זיך אַפּגעשפּיגלט אַרום מיר אויפן מאַרק מיט די חרובע

קראמען, אויפן שול־הויף מיט די חרובע, אָדער געשלאָסענע שולן און מיט דער ישיבה וועלכע איז איצט אַ פּאַסט אָפּיס.

כל זמן איך וועל לעבן וועל איך קיינמאל ניט פּאַרגעסן ווי אַזוי בענטשע איז מיר אַרויפגעפּאַלן אויפן האַלדז און פון זיין פּאַרכלינערטער שטימע האָב איך בלוזן אויפגעכאַפט: זייט געזונט הער האַפּמאַן... גאַט זאָל אונדז העלפּן, זייט געזונט.

דער צווייטער באַזוך אין טורעץ

דער דראַנג פון דער מענטשלעכער נשמה צוריקצוקוקן אויפן נעכטן, איז אַזוי מעכטיק, אַז לוט'ס ווייב האָט, ווי מיר געדענקען פון חומש, ניט געקענט ביישטיין דעם נסיון און אַ קוק געטאָן אויף צוריקוועג, כאַטש זי איז געוואָרנט געוואָרן, אַז זי וועט דערפאַר באַצאָלן מיטן לעבן.

פאַר אַ יידן פון אַמעריקע איז עס גאַרניט קיין לייכטע זאַך אַ קוק צו טאָן אויפן נעכטן, אויף די שטעטלעך וווּ מיר זיינען געבוירן געוואָרן און וועלכע זיינען היינט חרוב ונחרב. דער קוק פּאַרוואַנדלט אונדז טאַקע ניט אין קיין שטיק זאַלץ, אָבער פּאַרביטערט ווערט מען גאַר שטאַרק פון אַזאַ קוק. עס ווערט ביטער אויפן האַרצן און דאָס גאַנצע לעבן קריגט אַ פּאַרביטערטן טעם.

דאָס מאל איז מיין רייזע געווען אַנדערש פון אַלע פּריערדיקע, ווייל איך האָב מיטגענומען מיינע צוויי אייניקלעך, אַמעריקאַנער קאַלעדזש סטודענטן, דעם 20־יאַריקן דזשעפּרי און דעם 18־יאַריקן באַבי, וועלכן איך האָב לעצטנס אַנגעהויבן רופן „מיין יידיש אייניקל“, צוליב זיין ווערן מיטאַמאל יידיש לעך געשטימט און מיט אַ בענקשאַפט צו יידן און אַפילו צו פרומקייט.

צו מיין אייגענער פּאַרוואַנדערונג האָט באַבי אַנגעהויבן גיין צוריק נענטער צו די וועגן פון זיינע פרומע זיידעס אין מיר און טורעץ. און גאַנץ אָפּט קלער איך, ווי מאַדנע דאָס רעדעלע דרייט זיך: דער זיידע איז שוין לאַנג, לאַנג אַוועק פון פרומקייט, דער טאַטע האָט קיינמאל ניט געוואוסט וואָס דאָס איז, אָבער דאָס אייניקל גייט צוריק פּונוואַנען דער זיידע איז אַוועק.

איך האָב די אייניקלעך מיטגענומען כלומרשט צו ווייזן זיי די עקאָנאָמיק און דאָס סאַציאַלע לעבן אין רוסלאַנד, אָבער אינעווייניק, ביי זיך אין האַרצן, האָבן זיי געפילט מיין אַמתע כוונה — צו ווייזן זיי מיינע היים־שטעטלעך און וואָס פון זיי איז געוואָרן, איך האָב זיי געוואַלט ווייזן אַז אין דעם שטעטלעך מיר איז געווען אַ גרויסע ישיבה, אַ קאַלעדזש פון תורה, נאָך איידער די קאַלעדזש וווּ זיי שטודירן איצט, איז געקומען אויף דער וועלט.

אַכט אַזייער אינדערפרי איז די אינטוריסט קאַר געווען גרייט צו נעמען מיך מיט די צוויי אייניקלעך קיין מיר און טורעץ. די קאַר איז אַריינגעפאַרן אין דער ישיבה

שטעטל מיר, אבער איך האב געבעטן דעם שאפער ער זאל זיך ניט אפשטעלן, נאר פארן גלייך קיין טורעץ און אויפן וועג צוריק אפשטעלן זיך אין דער־מיר. אין טורעץ האב איך זיך ארויסגעלאזט מיט די אייניקלעך אויף א „טור“ איבער מיין שטעטל. אין טורעץ אויפן מארק שטייען נאך די קראמען און די אלטע הייזער פון פאר דער מלחמה. נאר היינט וויינען אין זיי גויים. איך האב זיי צוגעפירט צום צענטער פון מארק. עס האבן זיך ארום אונדז ארומגעקליבן א היבשע גרופע גויים, צווישן זיי, אזעלכע וואס איך בין מיט זיי באקאנט געווען פון מיינע פריערדיקע באזוכן און וועלכע האבן געקענט מיין משפחה. ווי זיי האבן זיך אויפגעפירט לגבי יידן אין דער מלחמה ווייס איך ניט, כאטש עס איז ניט שווער זיך פארצושטעלן אז זיי זענען ניט געווען אן אויסנאם פון אלע אנדערע „גוטע שכנים“ אינדזערע. אבער בעת אונדזער באגעגעניש האבן זיי פרובירט מאכן דעם איינדרוק, ווי זיי בענקען נאך די יידן. זיי האבן זיך נאכגעפרעגט אויף טורעצער יידן וואס געפינען זיך היינט אין אמעריקע און אין ישראל.

אן עלטערע גויע האט זיך נאכגעפרעגט אויף אהרון הארקאווי דעם מאנאפאקטור קרעמער. איך האב איר אפגעגעבן א גרוס, אז ער לעבט אין ישראל און איז א גליקלעכער בירגער פון דער יידישער מדינה. זי האט מיר אנגעקוקט מיט אויגן פון פארווונדערונג. וואס, וואס, אבער אויף אזא זאך האט זי זיך ניט געריכט.

אין אלטן בית־מדרש פון טורעץ, איז היינט א שולע און דער פרינציפאל איז געווען זייער פריינטלעך און אונדז פיין אויפגענומען. ער איז איבעראשט געווען, אז איך האב אים געזאגט, דער דאך פון די שולע באלאנגט צו מיר. ווען איך בין געווען אויף מיין לעצטן פארמלחמהדיקן באזוך אין יאר 1938 און געזען, אז דער דאך רינט, האב איך איבערגעלאזט א סומע געלט פאר א נייעם דאך.

קומט קינדער — האב איך געזאגט צו מיינע אייניקלעך אויף ענגליש — איך האב געפילט, אז דאס הארץ פאלט מיר ארויס פון צער און פארדרוס, שטייענדיק נעבן דער געוועזענער שול.

מיר זענען אוועק אויפן בית־עולם, ווו מיט זעקס יאר צוריק, בעת מיין פריערדיקן באזוך, איז געווען א חורבן, היינט איז עס אבער פיל ערגער. ציגן האבן זיך געפאשעט אויפן גראז און פון די מצבות איז בלויז איין שטיין געבליבן אויפן ארט. די פויערים מיט זייערע הייזקעס רוקן זיך אלץ נענטער און נענטער צום בית־עולם און עס וועט לאנג ניט נעמען ביז די קברים וועלן פארבויט ווערן מיט נייע הייזער. איך האב געוויסט דאס ווינקל ווו מיין משפחה׳ס קברים זענען געווען, אבער קיין מצבות און קיין אנדענק זיינען ניט געבליבן.

אט דא אויפן בערגל ליגן די טורעצער יידן, וואס די נאציס האבן אויסגעשחטן — האב איך אנגעוויזן די אייניקלעך. מיר זיינען געשטאנען אלע דריי, דער אלטער זייער

און די צוויי יונגע אַמעריקאַנער אייניקלעך, ווי פאַרגליווערט, די צונג איז ווי צוגעקלעפט געוואָרן צום גומען און די ליפן זיינען געוואָרן פאַרויגלט. זיי האָבן געשוויגן, ווייל זיי האָבן ניט געוואָלט ערגערן דעם זיידן נאַכמער. און אפשר איז זיי דאָן דורכגעפלוזיגן אין געדאַנק, איינע פון די פילע געשיכטעס, וואָס איך האָב זיי דערציילט פון מיין שטעטל. עס האָט געמוזט דורכלויפן אַ צען מינוט פון שטילשווייגן, ווען מיין אינגערער אייניקל באַבי, וואָס איך רוף אים אָן מיין „יידיש אייניקל“ האָט זיך מיטאַמאַל אַ קער געטאַן און געזאָגט: — גרעדפאַ, דענקסטו ניט אַז דו וואָלסט געדאַרפט איצט זאָגן קדיש?.. כּהאַב אים אָנגעקוקט און געמיינט אַז דאָס רעדט די באַבע רבקה־לאַה צו איר באַליבטן אייניקל, אין מיין ווילדסטן חלום האָב איך זיך ניט געקאַנט פאַרשטעלן אַז דאָס זאָל מיין אַמעריקאַנער אייניקל אַזוי רעדן צו מיר. ווי קומט צו אים קדיש?... ווער האָט אים דערציילט דאָס, וואָס זיין זיידע האָט שוין לאַנג פאַרגעסן און ניט געהאַלטן פאַר וויכטיק גענוג איבערצוגעבן זיינע קינדער און אייניקלעך. די ווערטער פון סידור זענען שוין לאַנג ניט געווען אין מיין מויל, אָבער מיטאַמאַל בין איך ווידער געוואָרן אַ חדר־יינגל אין טורעץ און די ווערטער פון קדיש זענען געפלאָסן פון אויסווייניק: יתגדל ויתקדש שמה רבא... אזו מינע צוויי אייניקלעך האָבן געענטפערט: אַמן.

אישים ודמויות

**פערזענלעכקייטן
און געשטאלטן**

יהודה גסיק

הסבא לייזר לובצקי

בדורנו רב התהפוכות, טוב לעתים להסתכל אחורנית כמה דורות ולהתבונן אל אנשי התקופה ההיא ואל אורח חייהם, תפיסת עולמם הברורה ושלווה דורות רצופה, טיפחה בהם בריאות וגב רחב. הם דמו לאילני המקום בו גדלו.

בן דורנו, שכמעט ואמונתו באדם אבדה לו, בהעלותו בעיני רוחו דמויות אלה, ענקי הרוח, שרק מרחק הזמן יצר קנה־מדה להערכתם הנכונה — כנפילים הם בעיניו ומרגיש כאילו הוא טיבל עצמו בפלג זך ומסיר אבק תקופתו ואמונתו באדם מתחדשת.

עיירתנו טורף היתה ברוכה בדמויות שכאלה וחבל, שאין בידי פרטים מלאים על מנת להנציחם כאן. המעט שהצלתי מפי השמועה בבית וממקורות שונים הוא על אילן משפחתי, אך זה משקף במדה רבה את השדה בו גדל האילן, כי „האדם עץ השדה“. זה מתחיל מתקופה די ניכרת אחורה, היינו מהתחלת המאה התשע־עשרה.

ב„געקליבענע שריפטן“, שיצא לאור ב־1947 ע"י ר' מרדכי רוזובסקי * בבואנוס איירס, הוא כותב שם על הסבא שלו שהוא סבא של הסבתא שלי: ר' לייזר לובצקי, והנה תמצית דבריו.

הסבא ר' לייזר לובצקי נולד בהתחלת המאה התשע־עשרה והלך לעולמו בשנת 85 לחייו. הוא היה גדול בתורה ומוסמך להוראה. שלשלת היוחסין שלו הגיעה עד לגאון ר' הרשלה חריף. השם ר' הרשלה היה בגלל זה נפוץ במשפחתנו, מהם שירשו מהגאון הנ"ל חוש הומור ושנינות.

ר' לייזר לובצקי זצ"ל היה גם סבו של הרב הגאון שמעון שקוף זצ"ל, ר"מ דשיבת גרודנה ומחבר „שערי יושר“.

* היא בנו של ר' משה דברציצר ואחד ממנהיגי הבולטים של יהדות ארגנטינה, עמד בראש הפדרציה הציונית עשרות שנים. חבריו ומוקירי זכרו קראו למושב על שמו: „נאות מרדכי“.

הסבא ר' לייזר היה חוכר שדות ומחזיק בטחנת קמח מידי ה"פריצים", איש עמל שחי מיגיע כפיו. הוא לא רדף אחר עשיית הון ורק זמן מוגבל הקדיש לעסקיו; קבע עתים לתורה. למד ש"ס ופוסקים ומכיוון שחי בכפר והיה מרוחק ממקום ישוב, פסק בעצמו בהלכות בשר וחלב וכדומה. הוא למד גם ספרי מוסר ומדות וכן עסק בספרי מחקר ואהב גם את השירה והמליצה.

בסביבה היהודית והגויית התפרסם כבעל מדות טובות. מראהו החיצוני הנאה ותוכו שהיה כבדו, משך תשומת לבם של ה"פריצים" בסביבה, וכולם חיבבנהו. דיבורו היה בנחת ובישוב הדעת, בנימוס ובמבט חם משך את בן שיחו וכולו הביע אצילות ופאטריארכליות. רגש המוסר והיושר, הלב החם והמוגז הטוב הגבילו בו את חוש ההומור, שלא יעלה אבק של ליצנות ובעיקר כלפי נחשלים.

הוא היה מקפיד על נקיון תלבושתו וכן על כתיבד נקי וביטוי הולם, היה בו מעין מזיגה של שתי התרבויות: הרבנית וההשכלה. גילה נטיה לציור ואהב לצייר על כלי הבית ועל תשמישי הקדושה. כן אהב לכתוב לעצמו את התפילין והמזוזות וגם מגילה ובמו ידיו עשה קישוטים לעמודים ולפרוכת.

ולבסוף אפיוודה קטנה המאפיינת אישיותו הליברלית. היה נוהג לפנות לכל צעיר ממנו "בני" או "בתי". בבית היה פונה למשרתת מריאשה — אשר שרתה זמן רב בביתם — "בתי". היא היתה מאוד נאמנה ומסורה והרגישה עצמה כאחד מבני המשפחה עד שהרשתה לעצמה לפעמים לגעור בילדים. פעם, כשמריאשה גערה בילד, הפליטה בת אחת את המלה "משרתת" כלפיה. הסבא, כששמע זאת, לא נחה עליו דעתו זמן רב והיה שרוי בצער. "היתכן הדבר, כיצד אפשר לכנות בת ישראל ובפרט יתומה בשם משרתת".

תמשה בנים היו לו. ר' מרדכי, ר' משה, ר' הרשל, ר' איצ'ה עקיבא ור' מיירים.

מיירים לובצקי

ר' מיירים היה גדול בתורה. בביקורים המשפחתיים עת האחים התווכחו ביניהם בדברי תורה הוכיח בקיאות ושנינות גם יחד. הוא היה חובב ספרות רפואית ולמד ביסודיות את החומר הזה המובא בתלמוד וברמב"ם וכן בירחונים וספרים מדיציניים, שהופיעו בזמנו. בתנאי הרפואה של אותם הימים טיפלו בחולים גם אלה, שלא היתה להם השכלה רפואית אקדמאית. בין אלה התבלט ר' מיירים כבעל ידיעות יסודיות וכושר אבחנה מעולה בתרופות שרשם. היה נוהג להוסיף בשולי התוכן באידיש את שמם הלטיני במרכאות. כל זה היה אצלו חובבות ולא קיבל שום תשלום, בעיקר הקדיש מזמנו לדלת העם.

אחרי שחסד עסקיו בחכירת האחוזות, נסע לחו"ל, כמשולח של ישיבה וראה בשליחות זו תפקיד מועיל. בתקופה מאוחרת יותר חי כמיצ'ט עם משפחתו הענפה.

הוא נפטר בערך ב־1914. השאיר 6 בנות: חנה, אסתר־רחל, צביה, מרים, חניקה ונחמקה ושני בנים: איצ'ה עקיבא ואליעזר.

מרדכי זגורסקי

מטעמי גיוס לצבא שינה שם משפחתו לזגורסקי, דבר שכח בימים ההם. ר' מרדכי היה הבכור ותפס מקום נכבד בחיי המשפחה, אם כי בתורה עלו עליו כמה מאחיו הצעירים, בהתאם לנוהג ששרר במשפחה צריך היה לכבד את האח הבכור אחרי אבא ואמא. נוסף לזה היה לו מראה חיצוני נאה ומעורר כבוד. היה מעשי מאוד ופקח ועם זה ישר, מתון ומיושב בדעתו וישב ראש בהתיעצויות המשפחתיות וראש המדברים בהן. הוא מת בגיל צעיר, השאיר אחריו בנים ובנות, שכמעט כולם היגרו לצפון אמריקה.

משה רזובסקי (משה דברציצר)

משה דברציצר קראו לו על שם האחות, שהחזיק בחכירה. (האחות דברציצר היתה במרחק 2 ק"מ מטורף). שמו הלך לפניו בכל הסביבה של שני המחוזות ניסביז — נובוגורדק, היו מזמינים אותו לבוררות מסובכות ובפרט בסכסוכים בין חוכרים יהודים לבין הפריצים. הללו היו קוראים לפסק דינו „סונד ראבינא“ ולא היו מעיזים לערער אחריו.

ר' משה היה למדן בש"ס ופוסקים, שנון וחרף מוח, פיקח ובעל חוש הומור מפותח. בדיחותיו ומשליו נכנסו לפולקלור הסביבה והיו נחלתם של יהודים ו„גויים“ כאחד. הוא היה עסקן בעל שיעור קומה. ידע לפתוח דלתות, שהיו סגורים בפני היהודים באותה תקופה. שלט יפה בשפה הפולנית והיה אורח רצוי בחוגי ה„פריצים“ הפולנים. היה פולמסן חריף וידע מה להשיב לאפיקורס ופעם בהתווכחו עם המלומד הפולני, הפרופסור לשפות אוריינטליות עקסאוורה גנאיסקי, שהיה בקי באגדות תלמיד, יצא כמנצח והתבלט בפני הנוכחים בנימוקיו ההגיוניים. הויכוח נסב אז על האמונה בשדים ורוחות.

ר' משה אהב לעבור לפני התיבה בימים הנוראים ולקרוא בתורה, קולו הערב והטעמתו הבהירו את פירוש המלים לשומעיו יותר מהפירוש הכתוב, ובמיוחד כשהקריא לפני הצבור את מגילת קהלת או את שיר־השירים. בהטעמתו המיוחדת היה נותן ביטוי נאות לתקופת הנעורים או הזקנה, הרומנטיות או הסקפטיות, המשתמעת מתוך שתי המגילות הללו. כשקרא את מגילת איכה היה מתפרץ בככי וצער האומה היה ממש חונקי.

השיל

ר' השיל — שנקרא על שם הגאון ר' השילה החרוף — היה מופלג בתורה עם נטיות ל„השכלה“. היה קורא נלהב של „המליץ“ ו„הצפירה“ והמכריע בדברי פוליטיקה בעיירה.

נטיותיו ל„השכלה“ התבטאו רק בגישתו הליברלית והסבילה כלפי הרחוב הבלתי יהודי, אך במאומה לא הפחיתו ולא השפיעו על אורח חייו הדתיים. הוא לא ויתר אף על קוצו של יוד בשטח זה.

איצ'ה־עקיבא

יהודי חלוש ועז רוח והיה בו משום סתירה בולטת לפתגם „רוח בריאה בגוף בריא“. הוא היה ידיד כולם והם שאלו בעצתו.

חולשה מיוחדת היתה לו לחטט בספרי רפואה עבריים של הימים ההם כמו „רופאי חולים“, „מרפא לעם“ ולהשתמש בהם הלכה למעשה. הוא נעשה ליועץ בשטח הרפואי ואף היה רושם תרופות. כמובן שלא על מנת לקבל פרס. במיוחד התמסר ל„עמך“ מחוסרי האמצעים, שידם לא השיגה לשלם לרופא. אלה העריצוהו ממש כשליח הצלה ממרום. גם כשהזעיקוהו באמצע הלילה אף פעם לא סרב ובערנות רבה היה עוקב אחרי תהליך המחלה אצל ה„פצינטיים“ שלו וכואב את כאבם וכשמצבם השתפר לא היה גבול לשמחתו.

מרפאי העיירה חיים וולוול ויאשה היו מוכרחים להתחשב בדעתו וזאת, למרות שהסיג את גבולם. הם הזמינוהו לקונסוליום, היות והחולים דרשו זאת במפגיע. גם כשהזעקו רופאי „מיר“ במקרים דחופים — היו הללו מעדיפים את איצ'ה עקיבא על רופאי המקום לשם צירופו אליהם היות והוא רכש יותר אמן. כן היה חובב הרבה מקצועות ומומחה בהם. הוא המציא סוג מיוחד של תנור, שהצטיין בשמירת חום גבוה ואפיה נוחה. תנור זה נתפרסם בכל הסביבה וקראו לו „תנורי איצ'ה־עקיבא“.

גם בשענות היה מומחה. „בימים ההם“ היה בזה משום מלאכת מחשבת ומקצוע זה לימד גם לבניו, אשר שלרשה מהם למדו בישיבת וולוויץ ואח"כ נתפרסמו בעולם התורה.

גם לבניו היו ידיים זריזות למקצועות שונים וכשהללו היו באים מ„הישיבה“ לחגים נוצל תמיד ה„בין הזמנים“ לשם מבצע מסוים. פעם הם בנו יחד עם אבא רפת לפרה מחתיכות עץ קצרות, אותן בחרו מ„קלפטר“ עצי הדלק שבעל חווה פולני נתן להם במתנה בעד עצה והדרכה בקשר לבניה. בפעם אחרת, כשבאו ב„בין־הזמנים“ הביתה מצאו בנין שלם שהוקם ע"י אביהם כלילות חורף הארוכים. הבנין הוקם מעצים שארכם הי

שני מטרים בלבד, ועל כן היה בניגוד לחוקי הביה. עם זאת טיב הבניה היה לפלא בעיני הבנאים המומחים. הבנים השלימו בצוותא את כיסוי הגג.

כשלאכר יהודי קרה אסון, וגורנו בן 200 מטר האורך — שעמד להגמר — נהפך ע"י סערה חזקה שפקדה את הסביבה, הועיק הלה את ר' איצ'ה־עקיבא. לא ברצון היה עוזב את ביתו בימים אלה, אך לא איש כמוהו יסרב להגיש עזרתו ליהודי הנפגע מאסון כזה. הוא נסע לביתו של האכר ושהה שם מספר ימים, ולהפתעת כולם הצליח בשיטות מיוחדות להעמיד את הגורן על כנו בשלמותו, מבלי שיפרקנו. לדבר היה הד חזק כולם דיברו על כך כעל מופת. המענין בדבר, שלא נקב בכל תשלום שהוא ורק נאות לקבל מתנתו של האכר: תפוחי אדמה, אוז ותרנגול הדוד לכבוד החג. גם הגייים כיבדוהו מאוד והיו באים לשאלו בעצתו בעניני עבודה ומשק.

יחד עם זאת מצא לו זמן מספיק לעיין בספרי מחקר, ובעיקר ב"מורה נבוכים". היה בקי בתנ"ך עם כל המפרשים, לרבות פירושו של מנדלסון, שהיה עוד חדש בתקופה ההיא. חיבה מיוחדת היתה לו לספר ה"מלכים". היה גם מרצה בפרקי תנ"ך לפני החוג. שחבריו לא נמנו על הלמדנים הגדולים.

עוד שתי אפיוזדות המאפיינות את מזג רוחו. פעם התערב ר' איצ'ה־עקיבא בריב בין שניים וכשרצה להשקיט את התוקף התנפל הלה עליו בזוללים. ר' איצ'ה הסתכל עליו בביטול ולא ענה לו. כשבא ערב יום כפור, נגש אותו אדם לפייסו ובדמעות בעיניו אמר: "ר' איצ'ה־עקיבא מחול לי". "למחול לך", תמה ר' איצ'ה־עקיבא, שוטה שכמותך! "גם הכביכול, שהוא קנאי ונוקם ימחול לך. האם מספיק "טשודאקעס" (יוצאי דופן) יש לו בעולמו ולכולם הוא מחול ולמה לא ימחול לך?".

פעם נזעק באמצע ה"סדר" ליהודי שהרבה באכילת מרור וממש התעלף. אחרי מאמצים כששב לאיתנו, נזף בו ר' איצ'ה־עקיבא: "הא לך, זולל וסובא" יהודי, לזולל מרור התחשק לו, צריכים לשים מסמר ב"כזית" המרור שלך, שלא תוכל לבלעו בקלות". 5 בנים ובת אחת היו לו לר' איצ'ה־עקיבא: יהודה, נחום, לייזר, יירשל, אברהם ושיינה.

לייזר לובצקי

רב בברייטן שליד מנצ'סטר, פעל בקהלתו ושמר על זיקתו לעיירת המולדת טורץ גם אחרי עשרות שנים פרידה ממנה.

יירשל לובצקי

ר' יירשל לא למד הרבה ובקושי ניצל מעם־הארצות. ידיעותיו הגיעו רק להבנת פרק משניות בלי פלפול יתר ופרשת השבוע. הוא עסק בנגרות שהתמחה בה מבלי ללמוד את המקצוע. מוח חריף היה לו ובעל אמצעות. הוא המציא מכונת דיש מיוחדת ועבד זמן רב על המצאה כיצד לנצל את כוח המים בטחנה.

ר' יירשל היה בעל הומור ואהב להתלוצץ. פעם כשביקר אצל דודתו בשבת לפני הפסח היא שאלה אותו אם כבר הכין מצות לפסח. הוא השיב: „כן, אבל הפעם פחות מכיוון שהחזתנת שלי צריכה להתארח אצלי“. „אז למה פחות?“ שאלה דודתו בחיוך. „בגלל זה שלחמותי יש טבע שבעצמה אינה אוכלת ואינה נותנת לילדיה לאכול“.

שיינה לובצקי (זגורסקי)

סבתא שיינה מתה עלי כשהייתי בן 7 בי"א תמוז תרפ"א בגיל 67 (בערך). דמותה עומדת לנגד עיני, כפי שראיתי בימיה האחרונים: סבתא ממושקפת, קוראת מספר פעמים ביום את ה„צאינה וראינה“ ומקריאה לקריאה יושבת על הספה ושולחת ידה בסריגת דברי צמר. היא היתה סורגת סוידרים וגרביים. במיוחד היתה שמחה להכין הפתעה לנכדים, בכדי להטות לבם אחריה וגם כדי לתת פרס למצטיין בלימודים ובהתנהגות טובה.

סבתא שיינה היתה הבת והאחות היחידה בביתו של ר' איצ'ה-עקיבא והיתה מפונקת במקצת. אחיה הדגולים ר' יהודה הרב בפריס ור' לייזר הרב בלונדון כבדה ושמרו אתה על קשר מכתבים הדוק, גם לאחר שחלפו עשרות שנים מאז עזבו את טורק. כשנשאה לר' מרדכי בר' אברהם שמואל זגורסקי, יהודי פיקח ובר אורין, שמחו אחיה על מזיגת שתי המשפחות.

הסבא ר' מרדכי היה ירא שמים וקבע עתים לתורה, ניהל את עסקיו ביושר ורוח הבריות היתה נוחה ממנו.

הגורל התאכזר להם. הם שיכלו שני בנים עילויים שנבאו להם גדולות. אחד: עקיבא בן 16 טבע בנהר והשני גבריאל כבן 14, לא קם ביום בהיר משנתו. בדומיה נשאו את הכאב בלבם והסיסמה ד' נתן וד' לקח דירבנה אותם להתנחם ולהמשיך. אמי אטיל היתה בתם היחידה שנשארה בחיים ולה הקדישו כל מרצם וכוחם. הם הקנו לה חינוך מסורתי וכללי. מורה פרטי לימד אותה תנ"ך ועברית וכן הקנו לה את שפת המדינה, רוסית.

דיוקנה של אמי

אמא היתה צנועה בהליכותיה. אמונתה הבלתי מעורערת עזרה לה להתגבר על תלאות חיה.

גם השנים הקשות שעברו עליה מאז נתאלמנה לא השכיחו לגמרי ממנה את ספרי לרמונטוב וצ'כוב וכן את „אהבת ציון“ ו„העיט הצבוע“ של מאפו. ברגעים של שלוה יחסית היתה מצטטת מהם ושוקעת בהרהורי עבר רחוק, מטבע ברייתה היתה עדינה ואצילה והתרחקה מרכילות.

אחרי מות אבי, כשהגורל השאירה אלמנה עם 4 ילדים קטנים, ואחרי שהתאוששה ממחלתה שתקפה אותה מרוב סבל ובכי — עברה להמשך העניינים, לחמה כלביאה

לפרנסת הילדים ולחינוכם. היא עשתה לילות כימים ובלבד שהילדים לא ירגישו בחוסר. המשיכה להחזיק בחנות, אם כי הפדיון ירד פלאים אחרי מות אבי. היתה נוסעת להורדווי לקנות סחורה לחנות, גם בלילות חורף הקשים. לפעמים היתה חוזרת קפואה מקור ורטיבה משלג בהשכמת הבוקר ואחרי נסיעה ונדודים מיהרה להכין אוכל לילדים. עוד לפני שנתנה תנומה לעפעפיה.

בליל חמישי היתה קמה בחצות, אפתה את הלחם והחלות ואחר כך היתה מנקה את הבית, מתקנת ומכינה את הכביסה. כשקמנו ללכת לבית-הספר היתה עוד רשימת העבודות ארוכה לפנייה והמן דוחק. היות וביום היא צריכה להתפנות ולהיות בחנות.

בליל ששי אחרי סעודת ערבית היתה נופלת אין אונים למשכבה עד למחרת. בוקרו של השבת. בשבת נהגה לקום בבוקר השכם ולעבור על חלק מפרשת השבוע ב"צאינה וראינה", וכעבור שעה קלה העירה אותנו, כדי שנלך לבית-הכנסת לתפילת שחרית, אחרי שטעמנו מהעוגה והקפה העומד בתנור מאתמול.

אמא היתה עוקבת מלמעלה ב"עזרת הנשים" אחרינו. כשעלה אחד מאתנו ל"מפטיר" וסלסל בהטעמה את פסוקי ההפטרה או אם התווכח עם הרבי בדבר תורה, אורו פניה ואמרה לעצמה: הנה יש שכר לפעולתי. הדבר נתן לה עידוד רב. אכן זאת היתה א "אידישע מאמע" ואני מרכין ראשי לזכרה. היא נרצחה בגיל 55 ביחד עם אחותי תנה ב"אקציה" השניה בעיירתנו ביום י"ג חשוון תש"ב.

אהרן הרכבי

רפאל יוסף גסיק

אחת הדמויות הבולטות ביותר, שפיארה את הנוף האנושי הנהדר בעיירתנו. בתקופה של כתיסר שנה לפני, בזמן ואחרי מלחמת העולם הראשונה, היה ר' רפאל יוסף ב"ר יצחק לייב גסיק. הוא התישב בטורף בשלהי העשור הראשון למאה. לאחר שנשא לאשה את בתו של ר' מרדכי זגורסקי ונכדתו של ר' יצחק עקיבא לובצקי. משפחת הלובצקים היתה ידועה כמשפחה עתיקת יחסין. שממנה יצאו רבנים ואנשי מדע.

ר' רפאל יוסף נולד בשנת תרמ"ו (1886), למד בישיבת טלז (ליטא) יחד עם חברו הרה"ג ר' שמואל מרקוביץ, (שגם הוא הגיע לטורף ע"י קשרי נשואין. התחתן עם בתו של הרב דמתא ונהיה לאחר מכן רבה של עיירתנו בה כיהן עד השואה). בישיבת טלז מילא ר' רפאל יוסף כרסו בש"ס ופוסקים ובספרי הגות יהודית.

הוא היה בקיא ב"מורה נבוכים", ב"כוזרי" וכו' והתענין גם בספרי הוגי דעות מודרניים. כן התענין בהיסטוריה היהודית ובספרותנו העתיקה.

מפי ר' שלמה חיים טרייביצקי, רבם של שלושה דורות בעיירה, שמעתי שר' רפאל יוסף היה חסיד גדול של הרמב"ם ומדי פעם היה מסתמך עליו ומצטט בפניו בן שיחו פסוקים מה"מורה נבוכים" ומיתר ספריו של הנשר הגדול. זכורני, שבבוקרו של יום בהיר נפגשתי עם ר' שלמה חיים טרייביצקי, כשהוא יוצא מבית המדרש מאוחר מהרגיל ותוך כדי שיחה שאלתיו לסיבת האיחור, וזאת היתה תשובתו: „היה לי עכשיו ויכוח מענין עם ר' רפאל יוסף על הנושא: „הדת והמוסר“, וכשאתה מתחיל לשוחח עמו הנך חש עונג רוחני מיוחד, וחבל היה לי להפסיק את השיחה“. הוא היה בעל תפיסה מהירה ורחבה, בעל הבנה, ומחשבה בהירה ועמוקה; ארשת פניו היתה מאצילה קורת רוח על איש שיחו ומשקל דבריו לא השאיר ספקות. עם היותו ירא שמים ומדקדק במצוות התרחק מקיצוניות וצרות אופק ומעל לכל היה איש צנוע ונוח לבריות, אהב את הזולת אהבה כנה ועמוקה.

ידוע לי אישית, כמה דאב על הגורל היהודי ועל חוסר האונים של המנהיגות היהודית כלפי שלטונות הרשע האנטישמיים במשטר ה"צארי" ולאחר מכן במשטר הפולני. זכורני, שבאחת משיחותינו האחרונות, לרגל משפטו של יהודי שנערך אז בבית המשפט האוקראיני, סיפרתי לו, שאצלי שמורים גלינות העתון „קיובסקיה מיסל" מ־1913 וכל הדו"ח הסטנוגרפי ממהלך משפטו של בייליס. הוא ביקשני, שאשאלם לו, וכשלאחר עיון מדוקדק בהם החזירם לי, ניתח את נאומי הסניגוריה של הפרקליטים המפורסמים, הצביע על הנימוקים החותכים שלהם ובפרט של גרוזנברג, שהשתמש, לדעתו, לא רק בהגיון הברזל שלו, אלא גם בלב היהודי החם והצביע על בורותו של ה"מומחה" לדת היהודית, הכומר פרנייטיס. לבסוף אמר, שהפסוק בישעיהו „ציון במשפט תפדה" מרמז גם על תקופתנו ועל השפעתם של משפטים כגון אלה על היהודים המזרזים את הגאולה ומעוררם לנטוש את הגלות ולפדות את ציון משממונה. על אף היותו חניך ישיבת טלז, שבה האוירה לא היתה כל כך אהדת לציונות — היה ציוני בכל רמ"ח איבריו.

הוא היה מהמנויים הבדודים שבעיירה על העתון העברי הראשון „הצפירה" והתבסס מאוד מהפליטונים רבי החן של נחום סוקולוב משבת לשבת.

במסחר נוח היה לבריות, מלתו היתה מכובדת על ידו לא פחות משטר התום. שמר על טוהר המדות והוכיח שגם במסחר הדרך הכשרה משתלמת. היה פעיל בעניני הציבור ובעיקר היה קרוב ללבו נושא החינוך של הדור הצעיר. לאחר מלחמת העולם הראשונה הוא עמד בראש ועדה שתכננה ריפורמות בשדה החינוך בעירתנו וב„חדר" התחילו כבר ללמד מקצועות כלליים בנוסף לתנ"ך וגמרא. עד מהרה הפך ה„חדר" לבית ספר מסודר, צורפו כוחות הוראה צעירים ל„מלמדים" הותיקים ותכנית הלמדנים

הורחבה. לבנו יהודה. זכורות שתי אפיזודות מאביו, האחת בהיות כבן שש הימים הם ימי סוף מלחמת העולם הראשונה כשקלגסי האלר (האלרצ'יקים) שטפו את הסביבה שלנו והציפו את התושבים היהודים במעשה האכזריות שלהם, שוד וביזה, מגפים הורידו באמצע הרחוב, שרפו זקנים, לעיני כל חטפו יהודים לעבודה התעללו בהם תוך מכות רצח.

יהודי טורץ פחדו להימצא בבתיהם במשך היום וחיפשו מקומות סתר אצל גויים מכירים שפרשו עליהם חסותם. הבתים בעיירה היו עזובים ושוממים, החיילים עברו בבתיים חיטטו בכל פינה, חתכו כרים וכסתות ושלג של נוצות הלבין את הרחובות ורק עם רדת החשכה חמקו היהודים איכשהו לבתיהם ללון ושכבו במטות על המצעים ההרוסים. משפחת רפאל הסתתרה אצל שכן גוי בשם ריהורקה בין עצי פרי ע"י הגורן בשטח מופנם ומגודר, וביום בהיר בשעות הצהרית עת הסבה על שמיכה שנפרסה על הארץ, ליד הגורן, לאכול את הארוחה הדלה והנה, כאילו מתחת לאדמה צצו 2 חיילים כשרוביהם מכוונים אל אבי המשפחה ופוקדים עליו לקום וללכת. כשאמא ז"ל נודעקה „לאן אתם לוקחים אבא של 4 ילדים קטנים“? היתה תשובתם: „אנו נברר אתו במפקדה על הנשק שהוא מסתיר פה“ ובמקום הצביעו על רימון־יד שהיה מונח מאחורי הגורן. עלילת הדם היתה ברורה וסכנת המוות ריחפה במקום. החיילים פקדו על אבא שלא יזוז מספר רגעים ובינתיים הם, פנו לביתו של ריהורקה להריק כד חלב לתוך גרר נותיהם הצמאים.

אחר ישוב דעת קל עם אשתו החליט רפאל לנצל את הרגעים הספורים ולהסתלק, בכדי שלא יכירו אותו מרחוק הוא פשט מעליו את מקטורנו, והתחיל לברוח דרך הגינות מגודרות התייל לכיוון ביתם שהיה לא רחוק. המעברים דרך גדרות התייל לקחו זמן ועד שעבר כמה גדרות והתרחק כ־20 מטר, הופיעו החיילים וכוונו את נשקם מולו. „סטוי“ היתה הצעקה „אם לא תעמוד תיירה במקום“.

רפאל, שתוך בריחתו המבוהלת הסתבך כבר בין גדרות התייל וחולצתו הקרועה היתה כבר מוכתמת בדם שניגר ממנו, נשאר תקוע על עמדו. כשאשתו עטיל ראתה את הסכנה, הצטרפה לצעקתם ואותתה לו לעמוד. יחד עם זה לא איבדה עשתונותיה והציעה מיד לחיילים כופר נפש בסך 1000 רובל זהב, למרות שלא היה לה מושג איך אפשר לגייס סכום זה, הון עתק בימי שלום, קל וחומר לאחר 5 שנים מלחמה רצופה. כשכולם כבר התרוששו, ומי שהיה לו זהב בכמות כזאת הרי שהיה נזהר מלגלותו והיה מסתירו במחבואים שונים. והיכן אפשר להשיג הלואה בסכום כזה ומיהו ה„משוגע“ שיסתכן בזמנים כאלה לגלות אוצרו. החיילים לקחו את רפאל למיפקדה הצבאית כנאשם בהסתרת נשק תוך כוונה להפעילו נגד הצבא הפולני וכי שעשה גם נסיון לברוח. הם רמזו לאשתו שאם לא תביא תוך מספר שעות את הסכום הנקוב — גורלו של בעלה נחרץ. לא היה הרבה זמן לחשוב וגם המחשבה ברגעים אלה מטושטשת היא. רק

אינסטינקטים והבזקות מתגייסים אז לעזרתו של האדם, וכך קרה הנס ובמוחה של אשתו הבויק שמו של ר' ברוך ומיד השאירה את 4 הילדים הקטנים בגילים 2—10 לבדם ליד הגורן, בימים טרופים אלה, כשהם המומים מכל הנעשה, וכחץ מקשת רצה אליו. במקרה מצאה אותו בבית ולא הסתתר מחוץ לעיר, כמו כולם, בגלל פריידל אשתו שהיתה חולנית ולעתים קרובות היתה רתוקה למטתה.

כששמע ר' ברוך במה המדובר החליף מבטים עם זוגתו, שהיתה אשה פקחיה מאד, ומיד החליטו שראוי לו ר' רפאל גסיק, אבא ל־4 ילדים קטנים, שיעשו עבורו את כל המאמצים ואפילו זה כרוך בסיכונים לא קטנים (שמא יתחקו החיילים על מקור הזוהב) ובלבד להציל את נפשו. ר' ברוך פנה ל„סליק“ שלו ותוך מספר רגעים שילשל לידה של אשתו עטיל 1000 רובל זהב טבין ותקילין.

היא רצה מיד למיפקדה ומסרה לחיילים את כופר הנפש וכך ניצל רפאל ממוות. אפיזודה שניה זכורה לבנו יהודה מהימים ההם והוא אז בן שמונה וחובש ספסל הכתה. והנה ביום בהיר נכנס אביו לבוש חגיגית, כשלאראשו מגבעת כהה בעלת שוליים קשות וזקנקן מטופח עוטר את פניו. ובלווית שני נכבדים בתפקיד ועדת בקורת עברו את הכתות שוחחו עם המורים והתלמידים, והנה פנה ר' רפאל יוסף לתלמיד ושאלו: איך אומרים חורף בלשון רבים? התשובה היתה, שבתנ"ך טרם נתקל במלה זו בלשון רבים. וכאן הסביר ר' רפאל יוסף לתלמידים שגם אם בתנ"ך אינה נזכרת ברבים מלה זו או אחרת עלינו לגזור בעצמנו לפי כללי הדקדוק ולהחיות שימוש נוסף בלשון העברית וכמוכן, שיש לומר חרפים.

לרוע המזל לא נזדקק ר' רפאל יוסף לכשלעצמו לחורפים רבים, ובאותה שנה בחורף תרפ"ב (1922), כשנסע להורודזיי לקנות סחורה כמימים ימימה הצטנן, לקה בדלקת ריאות וקדח בחום גבוה. רצה הגורל ובביתו שכב בחדר הסמוך שכן נגוע בטיפוס (בעקבות המגיפות שפרצו לאחר המלחמה) וכנראה שהוא נדבק גם במחלה זו. הרופא המקומי גילה אזלת יד, אז הוזמן רופא מומחה מהעיר מיר הסמוכה, אך הדרכים היו אז משובשות. גשר „הינה“, שעמד במחצית הדרך בין שתי העיירות נהרס משטפון והיו נאלצים לעשות את הדרך סחור סחור ועד שהרופא המומחה הגיע כבר פרפר ר' רפאל יוסף בין החיים והמוות.

בערב שבת ג' באדר תרפ"ב הוא החזיר נשמתו לבורא והוא אז רק בן ל"ו שנה. הוא השאיר אחריו אלמנה וארבעה יתומים, שנים מהם אברהם ויהודה יבל"א נמצאים אתנו כאן בארץ והם פעילים בארגון יוצאי עיירתנו.

יצחק אייזיק לובצקי

עוד בילדותו נתפרסם שמו כילד פלאים שהפליא את כל בני סביבתו בטוח זכרונו הפינומינאלי ובכושר תפיסתו החדה ובן חמש הגיע ללימוד הגמרא, כן התברך בכשרון מוסיקאלי נדיר, אלא שיחד עם זה, נזל בעורקיו דם גדודים שגול ממנו את היציבות הנפשית ודחף נפשי נעלם לחץ עליו תמיד ועקרו בכל פעם ממקום קבוע שנתבצר ונתגבר בו, ואילצו להפעיל לגבהים חדשים. ובעצם טבעו השתייך לסוג האנשים הבורחים הן מעצמם והן מסביבתם. וסגולה זו טבעה את חותמה בכל התנהגותו. כך ברח בעודנו ילד מבית הוריו בטורץ, והרבה הרפתקאות עברו עליו בנילו הרך בישיבת מינסק ובישיבת וולוז'ין, ובן שלוש עשרה חזר אחרי גדודים רבים אל עיירת מולדתו טורץ והתמיהה את כל הקהל בקולו הערב בעברו לפני התיבה בבית הכנסת ובדרשה של מוסר שהשמיע, שארכה כמה שעות. במשך שלוש שנים, אחרי הופעתו הדראמתית בעיר מולדתו טורץ, התקיים העלם המפעיל כמטיף בעל מוסר וכחזן נודד. בן שש עשרה נשא אשה ואחרי שילדה לו ילד, נפרד ממנה, יצא להשתלם באמנות בארץ איטליה. ואחרי שנתיים לימוד בקונסרבטוריה אשר במילאנו, גמר את חוק הלימוד. משם חזר לוילנה כדי להיכנס שם לבית המדרש למורים, נלקח לצבא וברח משם למערב, ישב זמן ידוע בגליציה והיה מזכיר אגודת „אהבת ציון“. והתחיל לכתוב שם בעתונים. משם הוזמן לשמש מורה לזמרה בקונסרבטוריה הממלכתית בבודפשט. בשל יהדותו, נאלץ לעזוב את המשרה ועבר לווינה וכאן נתמנה למנצח על המקהלה של היכל התפילה הגדול בווינה. נשא לאשה את אהותו של הסופר ראיבן בריינין ונולדו לו בנים. והיה זקוק לפרנסות נוספות בצורת מתן שיעורים לזמרה וכתבת מאמרים פובליציסטיים וביקורתיים בכתבי עת בעברית. אידית וגרמנית. ואולם עיקר עבודתו בתחום הספרות היה מוקדש לעברית. ולאחר שלא נתמלאו כל תכנותיו לכיבושים ולהצלחות גדולות באמנות הזמרה, ביקש התפרקות למתח ומוצא לכוהן היצירה שבער בקרבו וסיפוק לשאיפתו להצטיינות. באמנות אחרת, אמנות הביקורת הספרותית. ביקורת זו, שהיתה שלילית בעיקר, באה באמת מאי שביעת רצון מעצמו ומבילום התקדמותו ועיכוב עלייתו המהירה לשיא היצירה, כפי שמחייב כשרונו הגדול. כי כמו בחיים, נטה ליבצקי לתנופה עזה ולהופעה תיאטראלית, וביקורתו נעשתה על כן לרוב חריפה, התקפית והחלטית כאילו יצאה מסיני. וניתוחיו, יותר משהיו מאלפים, היו מכאיבים ומרגיזים. כך כתב דברים

מוגזמים בשלילתם נגד „זנגוויל בתור מספר“ („השלח“ יז): „סיפוריו של ז. הם ספרי המסע שנסע המחבר ברחוב היהודים. אין כוונתם לצייר לנו את האנשים וחייהם, אלא לרשום את המינהגים המוזרים. ספוריו הם תעודות ממנהגי היהודים וחייהם והלצותיהם כשבא ז. ליצור דבר מה מיד נעשות יצירותיו קאריקאטורות בלי כל רוח חיים“.

אף בסיפורי מנדלי מצא מגרעות, שכחו גדול רק בתיאור רגעים בודדים ולא בתיאור טיפוסים חיים. כי חסרה בהם ההתפתחות הפנימית הנפשית של הגבורים. מאמרו זה שהופיע ב„השלח“ י"א, שיצא בעריכת ח. נ. ביאליק, נאסף גם בכרך השביעי של כל כתבי מנדלי, שבו באו מאמרי ביקורת על מנדלי. כך דרכו בביקורת להעלות מצד אחד על נס כמה קווי אור שביצירה המבוקרת ויהדגיש מאידך גיסא את הצדדים השליליים שלה. וכך נהג בביקורתו על י. ח. ברנר (ב„העולם תרס"ח). ברשימותיו של ברנר שנדפסו בלוח אחיאסף תרס"ב ראה כשרון צעיר שנתבגר ונשתומם למצוא יכולת אמנותית כזו אצל צעיר מתחיל. ואילו בקובץ רשימותיו „בעמק עכור“ הוא רואה לפניו מתחיל, העומד תחת השפעת של הרשמים שעשו עליו יצירותיהם של האחרים. וברשימתו „חלל“ הוא עומד כולו תחת השפעתו של פרישמן, וההקדמה וההתבוננות כאן, הם מאוצר חסרונותיו של דוד פרישמן.

ב„עמק עכור“ מתלבטים לפנינו כשרונותיו הטבעיים של ברנר והננו יכולים להכיר ולהבין את המדרגה שברנר היה משיג, לו הדריכו כוכבו בדרכו הראויה. אבל ב„עמק עכור“ הננו רואים גם כן את הדרך מלאה חתחתים שעמד עליו ברנר והננו עדים לגסיסת כשרון וכליון כוחותיו. וגדולים הליקויים שמצא בסיפורים „בחורף“ ו„מסביב לנקודה“: „בניין וסידור אי הגיוני, קפיצות משונות, ויכוחים ארוכים וצירור מטושטש, דמיון קצוץ כנפים והמצאה חלשה... ברנר בעל היכולת האי טבעית, ניצח את כשרונו הטבעי של ברנר וכשרונו הציורי היה לתהו ובוהו מפרישמן נתגלגל ברנר אל „בעלי היכולת האחרים שבספרותנו וכשרונו הלך לטמיון. ברנר היה למשורר אבל שירתו השחורה והיבשה היא שירת ערבות חבוטות ולולכות צנומים... צללים בלי צורה, אנשים בלי רוח חיים, ברואים מבלי גוף ונשמה, אלה הם גבוריו של ברנר... היה אצלנו סופר צעיר, וי.ח. ברנר שמו, ותקוות גדולות העיר בקרבנו. אבל קיומן של התקוות האלה לא נמשך לזמן רב — ואחרי מלחמה קצרה והכשרון הצעיר היה לתהו ובוהו“.

במסתו על הסיפור „לבדה“ של קבק („רומן ציוני“, „השלח“ יח) ביקש לובצקי למצוא ברומן כמה צדדים חיוביים: „הסיפור, לבדה, לא עלה יפה. אבל יכולת האמנותית של קבק שנתגלתה לנו בהרבה פרקים מן הסיפור הזה, מעידה, שהוא ראוי לשם מספר ואם תעמיק הסתכלותו האמנותית, יתן לנו ברבות הימים סיפור הגון“.

ודברי שבח מרובים משולבים דברי גנאי, השמיע בביקורתו על הרומן „באין מטרה“ לי. ברשדסקי (:„אדונים, שכירים, עבדים“ — „השלח“ יח). בביקורת זו הביא

ל. גם את השקפת עולמו ומתוך דבריו משתקפת פילוסופיית החיים שלו: „העבודה אינה טבעית והכרחית לרוחו של אדם והחברה דורשת עבודה. לאט לאט נהפך ההרגל לטבע שני: עבודה לשם עבודה, וכמו כן לימוד לשם לימוד. ה„מתמידים“ הם חסרי כוח יצירה. הם בבחינת עבדים. ומהם לא תיבנה לא החכמה ולא האנושיות. הם פרי החינוך החברתי במשך אלפי שנים, אמנם הם מועטים. ויותר מרובים הם השכירים — אותם הטיפוסים, שהם מעין טיפוס מעבר בין טיפוס האדם הראשון האדון, ובין טיפוס האדם האחרון, העבד. הם עבדים לשם שכר עבודה. חוש התועלת התפתח בהם במידה מרובה וחוש זה ממתיק להם את מרירות העבודה. הם מרובים. למעלה מהם הם טיפוסים האדונים... הם מבקשים עבודה קלה נוחה, ורק לעתים רחוקות אנו מוצאים טיפוס כזה אף בין העובדים והפועלים הפשוטים. האדנות שבהם אינה נותנת להם להשתעבד אל העבודה. הטיפוס הזה (של האדון) אף אם מצבו יהיה יותר טוב ממצבו של השכיר, לא יהיה שבע רצון. הוא מפרפר, הוא גוסס. ובגיסתו הוא מתהפך על כל צד וצד בחשבו את הסיבה הקרובה, לסיבת עצביו ולחצו; בתקוותו שבמקום אחר ובאופן אחר ירווח לו. אמנם הוא לא יירפא לעולם. הוא מוכרח ללכת לאיבוד, מפני יד החברה שהיתה בו. אבל פירפור גווייתו וגסיסת נשמתו הם צעדי הענק שהאנושיות צועדת בהשתלמותה“. בדברי הקדמה אלה לביקורתו על הרומן של ברשדסקי, אפשר למצוא גם רמזים להלך נפשו ולמצב רוחו של „האדון“ לובצקי עצמו, שבחל עוד בילדותו בעבודות של ה„מתמיד“, וחש בכל ישותו את הדחף הפנימי לנדודים ממקום למקום ולמעברים ממצב למצב, מבלי למצוא מנוחה ומבלי לטעום את הטעם של שביעות רצון, כפי שהיא ידועה לשכירים ול„עבדים“. ומה הגמול על פירפורי הגסיסה שהוטלו על „האדונים“ המבקשים עבודה קלה, משום שהאדנות שבהם אינה נוחה להם להשתעבד אל עבודתם הקשה? „בזכות יסוריהם ולבטיהם של היוצרים הגדולים (אי מ„חבלי היצירה“ שלהם) צועדת האנושיות בהשתלמותה צעדי ענק קדימה“.

אמנם ניסה לובצקי לתפוס מקום בין יוצרי התרבות כאמן וכסופר. אך לאסונו לא הצליח הצלחה של ממש. הוא נחון אמנם בכשרונות גדולים אבל עצבנותו המופרזת ונטיותיו הנפשיות המפריעות, מנעו ממנו לטפח את כשרונותיו אלה. וההתמדה — שלא היה מוכשר לה — נראתה בעיניו כניגוד ל„אדנות“ וכהפרעה ליצירה, בשעה שכל ההיסטוריה של היצירה התרבותית מוכיחה את ההיפך מזה. וכך לא הגיע לובצקי לא במוסיקה ולא בספרות. אל הגובה שנשא אליו את עיניו, ואחד הגורמים לכשלון זה, היה בוודאי הרדיפה העצבנית אחר נצחונות מפתיעים, תוך קפיצות נועזות, תחת הליכה איטית לקראת מטרה מסויימת אחת לקראת הנצחון.

במאמרו „משוק הספרים“ („השלח“ יט) מתח לובצקי ביקורת על קובצי „ספרות“ שיצאו בעריכת ד. פרישמן (ורשה תרס"ט—ע) ודבריו היו מכוונים גם נגד בריינין ואחרים. בשתי רשימותיו שפירסם ג. שופמן בחוברות „ספרות“, תבע מאת לובצקי

את עלבונם של כמה סופרים (י. ח. ברנר, ברשדסקי וכו') שעם הביקורת של לובצקי פגע בהם. כן חלק שם על דעתו של לובצקי, כי רק המבקר מסוגל לחדור לרוחה של היצירה ולהוות דעתו עליה. ואילו היוצר עצמו, אינו מסוגל להבין ולהעריך את יצירתו. וברשימתו הידועה „תולעים ספרותיים” יצא שופמן נגד דיעה זו וטען, כי להבין ולטעום איזה דבר יצירתי, אפשר לא על ידי התפלפלות על דבר ביקורת סוביקטיבית ואוביקטיבית, כי אם על ידי כוח יצירה גופא. רק משורר או סופר מסוגלים לחוות דעת על יצירותיהם של חבריהם. ושם הוא ממשיך ואומר בין השאר: „ומבקר אמתי אחד, גם מבקר מספר, יש גם לנו. מבקר שכפי הניכר מסגנונו עלה רק בידו לחטוף את האמת הבקורתית בזנבה ולהוקיעה לעין השמש. הדבר פשוט: יש רק אדונים, שכירים ועבדים. ובטון של אדון כלפי עבדים, מתריס לובצקי אותן ה„אמיתיות” שכבר היו לזרא. מתמוך ניתוחו ב„השלח” את המנוח ברשדסקי, זוחלת התולעת על גבי הקבר הרענן.”

על דברי שופמן אלה, יצא לובצקי לחלוק במאמרו „משוק הספרים”, שפרסם ב„השלח” ית, ובו חזר שוב לנמק את דעתו, כי האמן בעצמו אינו מבין כלום, לא רק יצירותיהם של אחרים, אלא אפילו את יצירתו הוא: ועל כך הגיב שופמן: „בהערתך הקטנה, תולעים ספרותיים, הבעתי דרך אגב את הרעיון הפשוט והישן־חדש, כי להבין ולטעום איזה דבר יצירתי, אפשר לא על ידי פלפול ביקורתי, כי אם על ידי כוח יצירה גופא... הערה זו עוררה התמרמרות אצל האדון המבקר לובצקי. הוא התחיל תכף מבעית ב„המציאות” בשכל מחייב ובשכל מבאר”. לאמור: האמן בעצמו אינו מבין כלום, לא רק את יצירותיהם של אחרים, אלא אפילו את יצירותיו הוא. את האמת משיגים רק המבקרים ע”י פלפול מדעי הבנוי על ספרות של „שכל מבאר... אבל במטותא האדון לובצקי; הלא כל עיקרו של ה„שכל המבאר” שלך אינו בא אלא לבאר את הרושם הישר שעשה עליך, וכל הניתוח החריף שלך הוא מושתת רק על הקריטריון של אותו הרושם הנובע מתוכו. אבל אם לי אמרו קוים הללו את הדרוש, הרושם הישר שהם עשו עלי קלע למטרתו, הרי בהכרח שכל התוחח הביקורתי מתפקע בעיני.”

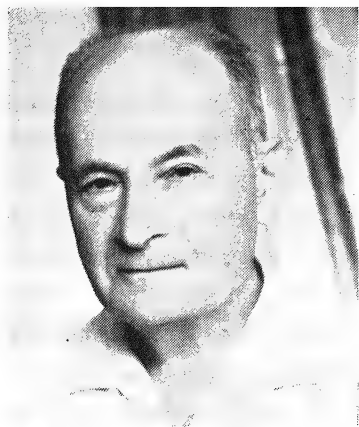
לובצקי ניסה לכתוב גם סיפורים. וגם זה נעשה בחיפזון. עוד בשנת תרנ”ח הדפיס בכרך ד’ של „השלח” שיצא בעריכת אחד העם, בשני המשכים את סיפורו „תענית חלום” (בראש הסיפור כתב: מוקדש לאבי הרב מר דוד אליהו נ”י). סיפור על צייר שבא מעיר השדה לבירה מלא תקוות ואמביציות ולא הצליח והוא רעב ללחם ואין ידו משגת לשלם שכר דירה ואינו מוצא ממצוקתו אלא איבוד עצמו לדעת. ובמחשבתו מתגוללים כל ימי נעוריו בבית אביו החרד והקנאי, שרצה שבנו ילמד בבית המדרש ויהיה רב ולא יעסוק בעסקי ציור והוא החליט לברוח לעיר גדולה. אבל כאן ציפו לו אכזבה אחרי אכזבה. וכשנתבדתה גם תקוותו האחרונה והוחזר לו ציורו שתלה בו תקוות רבות, החליט להתאבד. ובעודו כורך את חבל התלייה מסביב לצווארו

פרצה בעלת הבית בצעקות אל החדר והתאסף המון רב ובא גם השוטר והוביל את המשוגע המפריע את הדיירים בלילות. לבית הפקידות. האם לא היתה לו למספר הצעיר איזו תחושה מוקדמת שגם הוא עתיד לחפש מוצא ממצב, בשליחת יד בנפשו? סיפור פסיכולוגי הוא גם הרומן „חטא“, שנתפרסם בהמשכים רבים בכרך כ"ב של „השלח“. גבורת הסיפור היא אשה שאלוהים סגר את רחמה והיא נסעה אל רופא מפורסם שריפא אותה בדרך טבעית על ידי קיום יחסים עמה. ואחר התענתה בלבטי חרטה על מעשה זה עד שהחליטה להתוודות לפני בעלה וקיבלה ממנו גט פיטורין. מלבד תיאור מצבי הנפש אצל הגבורה האומללה אשר נאחזה ברשת של ספיקות ושל חששות ושל מוסר כליות. יש בסיפור זה גם משהו מן היצירה הספרותית האסתטית.

אף סיפורו הגדול לא עשה את הרושם המקווה ועל כן ריננו אחריו. שהמבקר החריף לובצקי, לא קיים בעצמו בסיפוריו, מה שדרש מאחרים. וכך לא הגיע ל. אל שיא שאיפותיו לא בתחום המוסיקה כזמר ומנצח מוכשר, ולא בתחום הספרות, ויצירותיו לא עוררו את ההד המקווה לא באולמי הזמרה ולא מעל עמדי כתבי העת. ונופך צער לזה הוסיפו גם העורכים שהרשו לעצמם לקצר את דבריו ויש שדנו אותם לגניזה.

עתה נשארה לפניו עוד דרך אחת ללכת בה והיא דרך המסחר. ואף כאן לא ילך אדם כמוהו „שלגדולות נוצר“, בקטנות. כי גם במקצוע זה הוא זקוק לתנופה רבה. ועל כן ישים פניו אל הבורסה, אל מקום העליות והירידות הפתאומיות. והצלחתו והעליה כאן היא אגדית. מסכומים קטנים הגיע למיליונים וכסף תועפות עבר דרך ידו ורווחיו הגיעו למיליונים. ובהתאם לכך סיבב את בני ביתו בכל הנוחיות ובכל המותרות. ואולם החג הזה לא ארך הרבה. פתאום בא משבר גדול בכל ענייני הממונות של מדינת אוסטריה ובין לילה הפסיד בבורסה את כל כספו ביחד עם שותפיו ואלה התכוונו כנראה לבוא בתביעה אליו. עתה נחרב עליו עולמו ונדמה היה לו כי אין לו מפלט אלא אל המות ויום אחד נפרד מאת בני ביתו שישבו במעון קיץ עשיר ולקח עמו את בנו הקטן וחזר לדירתו ונכנס למטבח ופתח את צינור הגאז. ובנו הקטן ישן בחדר אחר. למה לקח עמו את בנו החביב הקטן?

עד היום לא נאספו כתביו המפורים בכתבי עת רבים והגיע הזמן לקבצם.

אברהם חיים סלוצקי

אהרן הרכבי אברהם חיים סלוצקי

אברהם־חיים היה בן למשפחה אדוקה ושומרת מצוות אביו, ר' גד סלוצקי ז"ל, היה איש נבון, שקול דעת ונעים הליכות. הצטיין באהבת אדם. עמד משך שנים רבות בראש שתי אגודות צדקה: „ביקור חולים” ו„לינת צדק”, שמילאו בעיירה תפקידי עזרה הדדית ממדרגה ראשונה.

את שלושת בניו ובתו היחידה חניך ר' גד סלוצקי על פי המסורת ונחלת האבות. כולם חוננו בכשרונות וסגולות אופי נעלות ביותר, ושאיפתם היתה נמרצת לצאת למרחב, לרכישת ידע כללי. שני אחיו הצעירים ממנו של אברהם־חיים: עקיבא ואריה, הצליחו לרכוש השכלה תיכונה וגבוהה. עקיבא הי"ד, שנספה בשואה, הגיע לתואר מוסמך (מגיסטר) בכימיה. היה ציוני נלהב ופעיל, אך לא זכה ליהנות מפרי עמלו. הצעיר מבין האחים, אריה, יבדל לחיים ארוכים, רכש השכלה משפטית והצטיין בעבודתו כעורך־דין בעיר המחוז שלנו סטולפצי. עם תום מלחמת העולם השנייה עלה ארצה. לאחר קום המדינה נתמנה כשופט ומכהן כעת בתור שופט מחוזי בחיפה. אחותו עדינת הנפש נחה, נפטרה בגיל העלומים אחרי מחלה ממארת.

הבכור מבין האחים אברהם־חיים ז"ל, אשר לו אני מקדיש רשימתי זו, היה גם הוא כיתר אחיו, איש נבין ובעל מידות וכשרונות, אך במקום ללימודים הוא פנה למסחר ולאחר שהתחתן עם בת עיירתנו, רבקה לבית ליאכוביץקי, עבר לגור ללודז'. דרכנו נפגשו שוב עם התהלת המלחמה כאשר, יחד עם משפחתו, חזר אברהם־חיים לטורץ'. בזמן השואה נספתה אשתו רבקה הי"ד ב„אקציה” השנייה בטורץ'. בנו הבכור שמואל הובא יחד אתי למחנה עבודה גובי סוורז'ן, ואחרי שהצליח להישאר בחיים במשך 3 שנות סבל במחנה ובפרטיונים, גויס ב־1944 לצבא האדום ונפל בקרב על העיר וורשה.

הבן הצעיר סליק (שלמה), שהיה בעת ה„אקציה” בגיל 13, הובל להריגה יחד עם אמו, אך הצליח לברוח מהרוצחים. הסתתר שלושה ימים ביערות ובשדות והצליח

להגיע למחנה סוורוץ אל אביו. ילד זה הצטיין ברמה שכלית, שהיתה מעל ומעבר לגיל שלו, היה ילד הפלא ממש של המחנה והיה אהוב על כולנו. זכרנו את השתתפותו הערה בשיחות האסירים על בעית הבריחה מהמחנה, אשר היתה אקטואלית מאז שנכלאנו שם, בפרט אצל הצעירים. רבים מאתנו השתכנעו מטענתו הבלתי ניתנת לסתירה, כי אלמלא בריחתו מהגרמנים שהובילוהו להורג, היה מזמן נרקב באדמת טורץ. 4 חדשים האכזריים בגטו טורץ והמשטר הנאצי במחנה סוורוץ הקשיחו את רוחו וכוח סבלו בתנאי רעב ומצוקה הגרועים ביותר.

בליל הבריחה מן המחנה ב־29.1.1943, שבו שרר קור עז מתחת לאפס 20 מעלות היה עלינו לעבור נחל שמימיו לא קפאו גם בחורף. הילד שהיה כה נועז במשך כל הזמן ולהוט לבריחה מהמחנה, מעד ונפל המימה בזמן שעבר על הקרש הצר ששימש כגשר ארעי מעל הנחל, שהאסירים הניחו אותו בחיפזון בעצמם. הצלחנו אמנם להוציאנו מן המים, אך רגליו קפאו בכפור כתוצאה מנפילה זו ומכאן התחילו הצרות; לא ארחיב את היריעה בסיפור ותיאור היסורים העל־האנושיים, שפקדו את האבא הבן מאז אסון זה. מחמת אי־יכולתו לנרע ברגליו הקפואות, היה הכרח להסיעו בכלי רכב וזה היה מן הדברים הקשים ביותר להשיג בתנאים ששררו אז; יום יום שעה שעה בדמעות זולגות היה האב מתחנן בפני הפרטיזנים הלא־יהודים שיאותו להשכיב את הילד בעגלה. יש לציין, כי היינו בסך הכל כ־200 יהודים בין כחמשת אלפים פרטיזנים לא־יהודים.

מצב אומלל זה נמשך חדשים אחדים, עד אשר המוות גאל את הילד החביב הנה מיסוריו. היה זה באחד הימים של חדשי אביב 1943, עת הוועקנו ע"י סיור הפרטיזנים, כי כוחית גדולים של הצבא הגרמני מתקרבים למקום חנייתנו. במהומה ואנדרלמוסיה שהשתררו אצלנו, נשאר במקום כל הציוד הכבד, כל התחבורה, המזון, בהמות־עבודה וגם ראשי בקר. במצב שנתהווה לא היתה כל אפשרות לקחת את הילד בבריחתנו משם, אביו החביא אותו בין השיחים בתקווה לבוא לקחתו עת יעבור הזעם. למחרת הלך האב לחפש את הילד, אך חזר ריקם. ללא כל ספק השלימו עתה הרוצחים הגרמנים את מה שלא עלה בידם לעשות בזמן בריחתו של הילד בעת ה"אקציה". כל זה התרחש בתקופה הראשונה להיותנו ביערות כפרטיזנים. נרדפנו אז משך 3 חדשים ללא הפסקה. לאחר כך חלה אצלנו הרגעה מסוימת, כנראה שהגרמנים באו לידי מסקנה, שלא יצליחו לעקור אותנו מהיערות והביצות שם התמקמנו. לא מן הנמנע, כי הפחד מפני הפרטיזנים הרתיע אותם ושימש כבלם להפסקת הרדיפה אחרינו, כך שיכולנו כאמור לשהות פרק זמן די ניכר במקום אחד בתחושת הרגעה יחסית.

באותו הזמן, לפי הוראות מפקד מטה הבריגדה של הפרטיזנים, העבירו אותנו הפרטיזנים היהודים המבוגרים ואלה שנפצעו בקרב עם הנאצים שנחשבו כבר כנכים למחנה משפחתי, או כפי שכינו זאת אז "מחנה חפשי". מנינו אז כ־50–60 איש ואז זימן אותנו הגורל בשנית. הייתי יחד עם אברהם־חיים ז"ל כשנה לערך באוהל אחד

תמיד, אכלנו מקערה אחת וכן גם הלכנו יחד לחפש מזון בכפרים הסמוכים או לפעמים במטבח של גדרד הפרטיזנים, שהתמקמו לא רחוק מאתנו. לא נפרדנו עד יום השחרור ע"י הצבא האדום.

האסון עם הילד פגע בו קשות. היה אכול יאוש ודכדוך, מסוגר בתוך עצמו. אכן קשה היה לו להתגבר ולא רצה להתנחם, במיוחד לאחר שנודע לו, כי שיכל גם את בנו הבכור אשר נפל בקרב עם הגרמנים בהיותו בצבא האדום.

בתום המלחמה התאושש קמעה, בנסותו לקומם את הריסות חייו. התחתן בשנית עם אשה אצילה ועדינת נפש, מרים לבית שוורץ ממיר. אך גם פרק זמן זה בחייו לא ארך הרבה זמן, אשתו חלתה במחלה ממארת ונפטרה אחרי מספר חדשי סבל. אז נשבר כליל. כל האסונות והמכאובים, אשר פקדוהו בשנות המלחמה והשואה, כל המצבורים של מרירות ויאוש, שהיו במצב של הרדמה זמנית, נפתחו מחדש, החלו לכרסם את לבו עד שהכריעו אותו לגמרי. ביום 27.11.1965 נפטר מהתקף לב.

הכרתי את אברהם־חיים מילדותו, ואם נאמר: „גם במעלליו יתנכר נער“, הרי המשך חייו העיד על כך: הוא הצטיין בהעזה אישית. תמיד היה עירני ונמרץ והשרה מרוחו על הסובבים אותו, ער היה למשאלות חבר ורע. היה נעים הליכות, חדור חכמת חיים ודבריו זכו להקשבה רבה. היה חבר ההנהלה של ארגון יוצאי טורץ בארץ מיום היווסדו וגילה ערנות לענייני הארגון ודאגה תמידית לזולת. היחס אליו מצד חבריו היה מלא הערכה. כולם הכירוהו כאדם ישר לב ותמים דרך.

עם פטירתו נלקח מאתנו, שארית הפליטה של טורץ, חבר טוב ומסור וזכרו לא ימוש מאתנו לעולם.

ישראל אהרון סבירנובסקי

נולד בסיון תרנ"ב (1892) בטורץ שליד מינסק, רוסיה הלבנה, לאביו יצחק יוסף ולאמו חיה פייגל לבית דוידובסקי.

עד גיל 13 למד בהדרים, בהם למד גם את השפה העברית ודקדוקה. אח"כ בישיבות מיר, נובוגרודק (ישיבה לפי שיטת המוסר, שהמשיכה קיים בארץ בישיבת „בית יוסף“ בתל־אביב ובסניפים במקומות אחרים), ושוב במיר ואח"כ בסלוצק. כאן החל להציץ בספרי השכלה ונסע לאודיסה ללמוד בישיבת „רב צעיר“, בה למד תלמוד לפי שיטה מדעית והשתלם גם בהשכלה כללית.

בגלל פרוץ מלחמת העולם הראשונה הוכרח להפסיק את לימודיו. תחילה עבד בבית־חרושת לנשק בפטרוגראד. אח"כ היה שנה אחת מורה ב„חדר מתוקן“ בסלוצק, עבר לוורונז' וניהל בית־ספר לילדי הפליטים, ומשהתארגנו בעיר חוגים של „צעירי ציון“ ויסדו שיעורי־ערב בחשאי, שבהם עסקו בעבודה ציונית, לימד בהם עברית ותולדות ישראל. ב־1918 חזר לעיר הולדתו טורץ והבולשביקים מינהו לקומיסר להשכלה בסובייט המקומי, בו היה אחראי למוסדות החינוך בעיר ובכפרי הסביבה.

ב־1919 ויתר על השררה, עבר לבריסק דליטא, שהיתה אז ברשות פולין, התמסר לפעילות במפלגת „צעירי ציון“ ובמהרה עלה בה בסולם ההנהגה, ואף עבד כמזכיר בוועד הסיוע האמריקאי, שהיה מסונף לג'וינט, ומילא את תפקידיו במסירות ובאחריות לעניני הציבור.

נשא לאשה את חנה בת חיים מאיר ספקטור ואלקה ליבקה לבית אשכנזי בבריסק. אחרי נשואיו עבר ללודז' וניסה את מזלו בעסקי טכסטיל, ואחרי נסיון רב בלימוד תורה, בהוראה ובעסקנות ציונית וציבורית מצא את דרכו — תוך הרבה סבל ומאמצים ולמרות חוסר כספים — גם בענף זה, הענף העיקרי לחעשיה ולמסחר בלודז', וכעבור שנים מספר כבר כתב משם: „הגעתי לדרך המלך ומעמדי איתן, יסדתי בית־חרושת והגני ציוני כללי, זאת אומרת: כול כולי ציוני ומטרה אחת לפני — לעלות ולהתישב בארץ“.

ואכן בשנת 1932 חיטל את עסקיו בפילין, עלה לארץ והשתקע בתל-אביב. גם כאן נאבק בקשיים רבים, אך לא התיאש ולא רפו ידי, ובשנת 1934 יסד את בית-החרושת לטכסטיל „רקם“, ואח"כ ארגן כמה שותפים בעלי הון ויסד עמהם את המטויה „סיב“. המפעלים העמיסו עליו עול כבד ותמיד היה עסוק וטרוד, אך בטרדות האלה, ואף במאבקים הקשים על קיום המפעלים ושכלולם, מצא סיפוק נפשי של שותפות-יצירה בבנין הארץ, וכשהתיאשו שותפיו מקשיי-בראשית של מפעל „סיב“ ואמרו לחסלו, השרה עליהם מאמונתו האיתנה בעתידות הישוב ובגידול יכלתו לקנות תוצרת ארצישראלית טובה. והתפתחותו היפה של המפעל הצדיקה את אמינותו.

נתן מזמנו וממרצו גם לעסקנות ציבורית כחבר הועד הפועל של התאחדות בעלי-תעשייה וכראש הועד המאוחד של שכונות הדרום (פלורנטין ואגפיה), כשהתקוממו התושבים נגד שייכות השכונות העבריות לשיפוטה של עיריית יפו הערבית, וכשסירבו הבריטים למלא את דרישות התושבים לסיפוח השכונות לתל-אביב, הפסיקו את הקשרים עם עיריית יפו והועד המאוחד של השכונות, בראשותו של י. א. סבירנובסקי, קיים את השירותים העירוניים בכוחות עצמיים ובשיתוף עם עיריית תל-אביב.

בתקופת מלחמת הקיממיות עד אחרי קום-המדינה היה אחד מהשופטים ליד ועד הגיוס מטעם „מינהל העם“. כן תרם ביד נדיבה לקרנות ולמוסדות, וביחוד תמך במוסדות תורה וחסד ובלומדי תורה.

משנתרופפה בריאותו עקב המאמץ הרב והממושך והרופאים גזרו עליו להאיט את קצב עבודתו, ציית להם במורת-רוח, באמרו: „קשה לי להינתק מהכל בבת אחת“, והשתדל להפוך לטובה את התקלה הזאת ולנצל את זמנו שנתפנה מאונס לחידוש התעסקותו משנות בחרותו בלימוד תורה. החל לארגן סביבו חוג מצומצם של ידידים לעיון בחכמת ישראל וללימוד גמרא בחבורה, ופעם לפעם היה נכנס לאחד מבתי הישיבות בעיר ויושב ולומד שם בין התלמידים יום או לילה שלם בעילום-שם. גם בחיי המעשה המשיך בפעילות וביזמה מתחדשת. עד שלבו נחלש והפילהו למשכב.

נפטר בתל-אביב, ז' חשוון תשט"ו (3.11.54).

בנו: אליהו (בעלו ומנהלו של בית-החרושת „רקם“ בתל-אביב).

(תדהר דוד, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, 2862)

אהרן הרכבי וי. גסיק א. אריה־לייב סבירנובסקי

אריה לייב סבירנובסקי

קשה לתאר לנו איזושהי פעילות ציבורית בחיי הקהילה שלנו בכל היובל האחרון: לפני השואה, בתוכה ואחריה, מבלי שאריה־לייב לא היה מעורה בה בצורה זו או אחרת. הוא לא הלך בגדולות, התרחק מזרקורים, מיומרות ומשפה חגיגית. היה שקט, ענו, צנוע, עממי, לבבי וקרוב לכל אחד; ישרו, טוב לבו ועדינות נפשו חיבבוהו על הכל. מעולם לא העליב את מישהו, מעולם לא סירב לפעול למען מישהו, מעולם לא טרק את הדלת ולא שיחק „ברוגז“ גם בעידנא דריתחא, כשמשהו היה לא לפי רוחו, אם זה בישיבות למען הכלל או בפגישות פרטיות. מתינותו, גמישותו וסבלנותו היו סמל לפתיחות ולכיבוד הזולת.

הוא נולד בטורן בשנת 1898 לאביו ר' יצחק יוסף סבירנובסקי, סוחר תבואה מכובד ובעל מידות טובות, שאותן היקנה גם לבניו בנוסף לחינוך המסורתי ולערכי היהדות השורשית, שהנחיל להם.

מי שלא ראה כיצד אריה־לייב היה מכבד את אמו החורגת באשה (אשתו השנייה של אביו) לא יודע כיבוד אם מהו. באשה היתה בת הכרך (מלודו) ואשה בעלת תרבות מערבית. רק אריה־לייב היה מסוגל לתת לה הרגשת בית ומשפחה גם כשאבא כבר לא היה בחיים. ואמנם היא גם ידעה לגמול לו על טוב לבו ועדינות נפשו והיתה לו כאם. במסירות רבה טיפלה במשק הבית והתיחסה כסבתא של ממש ל־2 הילדות שלו וכל זה תוך הרגשה טובה — כגברת ראשונה בבית.

בשואה הוא שיכל את אשתו זינה ושתי בנותיו הקטנות חייה'לה ורבקה'לה. עבר את מחנה סוור'נה ותלאות הנדודים ביערות נאליבוק ובמחנה עקורים באוסטריה, אך החיים חזקים מכל, הוא התאושש, התחתן בשנית וב1949 הגיע ארצה. כאן מצא את אחיו הבכור ישראל אהרן, שהגיע ארצה בשנות העשרים. יהודי משכיל, נמרץ ובעל יזמה, שהספיק בינתיים להקים בארץ 2 מפעלי טכסטיל גדולים ולרכוש נכסים ומעמד בכיר בחוגי התעשייה והמסחר בארץ.

אריה־לייב שיקס עצמו מחדש בחברת רעיתו הנאמנה ולצידו של אחיו הגדול. בענין רב מילא תפקיד מינהלי במפעל אחיו והתקדם מבחינה כלכלית. מותו של אחיו בשנת 1954 זינעזע אותו מחדש ועד שעבר הזעזוע קיבל התקפת לב, ושוב ראה את החיים במלוא אימתם.

כשהתאושש, שוב נכנס למסלול, לחם עם הגורל ולא נתן להשתלט עליו. ידיו לא רפו ואדם מן הצד כמעט ולא הרגיש במחלת הלב שלו. הוא הקפיד לשמור על עבודתו יום יום, שמר על קשרי החברה ופגישותיו עם חברי אירגון יוצאי טורן עד הימים האחרונים ממש.

באמצע יוני 1975 הובהל לבית החולים והפעם המחלה הכריעה אותו ולבו עמד לפעום.

אבד לנו חבר טוב שהיה סמל הסבלנות ואהבת הזולת.

אהרן הרכבי

ב. א לאנדסנואן א פריינט און מעצענאט

דאס שטעטל טורעץ האָט ווי אַלע אַנדערע איבערגעלעבט די שטורמישע עפאָכע פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. די רוסישע רעוואָלוציע און די מלחמה פון רוסלאַנד מיט פּוילן. די דאָזיקע תקופה האָט רואינירט און פאַראַרעמט די יידישע באַפעלקערונג, און ס'איז זייער שווער אָנגעקומען צוריקצושטעלן די עקאָנאָמישע לאַגע פאַר דער ווייטערדיקער עקזיסטענץ פון קליינעם ישׁוב. דאָן איז פּלוצים אָנגעקומען אַ גאַסט פון אַמעריקע מיט זיין פרוי אויף אַ באַזוך קיין טורעץ.

זלמן האַפּמאַן, וואָס האָט פאַרלאָזט טורעץ אין יאָר 1900 און האָט דערגרייכט אַ הויכע פּאָזיציע אין אַמעריקע, איז געקומען באַזוכן זיין אַלטע היים, צו זען זיינע לאַנדס־לייט און וואָס מען קען טאָן צו פאַרגרינגערן זייער לאַגע. דאָס איז געווען דער אָנהויב פון זיין נאָבעלער באַציונג צו זיינע ברידער, וואָס ציט זיך שוין אַריבער אַ יובל יאָרן, פון ניו־יאָרק קיין טורעץ ביו מדינת ישׁראל.

יעדער באַזוך פון ז. האַפּמאַן, איז שטענדיק געווען פאַרבונדן, ניט נאָר מיט זיין נאָסטאַלגיע פאַר זיין געבורט היים, נאָר אויך מיט פּראַקטישע מעשים פאַר זיינע מיטמענטשן און יעדעס מאָל געטאָן פּאָזיטיוו צו פאַרפעסטיקן די געזעלשאַפטלעכע פּאָזיציעס פון שטעטל, ווי אויך צו העלפן יחידים.

די שאַפונג פון אַ גמילות־חסדים קאַסע ביים ערשטן באַזוך אין יאָר 1921, איז געווען דער יסוד פאַר זיינע ווייטערדיקע טעטיקייטן לטובת זיינע לאַנדסלייט און פאַרזעצנדיק אין דער צייט פון דעם גרויסן חורבן ביו דער גרינדונג פון דער ליי־קאַסע

פון רעכטס: ליפא בערנשטיין, יוסף בן-צבי, אברהם געסיק, ד"ר ירחמיאל מארקוביץ, אהרן הרכבי, הרב צבי מארקוביץ, זלמן האפמאן, איה האפמאן.

זלמן האפמאן און זיין משפחה.

ביי דעם „ארגון יוצאי טורץ וירמין בישראל“, וואָס האָט געהאַלפֿן די שארית הפליטה וואָס זיינען געקומען צו די ברעגן פון ישראל, צו פֿאַרגרינגערן זייער קליטה נאָך די שוידערלעכע איבערלעבונגען אין די קאַנצענטראַציע לאַגערן און פֿאַרטיזאַנען אַטראַדן אין די וועלדער. אַ אינסטיטוציע, וואָס גייט אָן מיט איר טעטיקייט ביז היינט און איז דער פֿאַרבינדונגס אַפֿאַראַט מיט אַלע לאַנדסלייט פון טורעץ און יערעמיץ אין ישראל און בכל קצוי תבל, וווּ עס געפינען זיך אונדזערע לאַנדסלייט.

יעצט ביים אַרויסגעבן דעם „ספֿרהזכרון“, קענען מיר אַפֿשאַצן די גרויסע הילף פון ז. האַפּמאַן במשך פון דער לאַנגער שווערער צייט און וואָס האָט אויך אַ גרויסן חלק אין דערמעגלעכן דאָס אַרויסגעבן דעם ספֿר הזכרון.

אין דער כראַניק פון דער יידישער פרעסע אין אַמעריקע פון וועלכער מיר גיבן אייניקע אויסצוגן אין בוך, ווערט קלאַר די מענטשלעכע און יידישע באַציונג צו מענטשן. סיי אין זיין פריוואַטן לעבן אַלס גרויסער אונטערנעמער, מיט זיין אַרויסווייזן זיין ברידערלעכע און חברישע באַציונגען צו זיינע אַרבעטער, און זיין עכטער מאַראַלישער צוגאַנג צו יעדן געזעלשאַפֿטלעכן פּראָבלעם און זיין שטענדיקע גרייטקייט צו העלפֿן לייזן די דאָזיקע פּראָבלעמען מיט ממשותדיקע מעשים.

ג. יפה גסיק

מדי שנה, כשטכס האזכרה בערב הזכרון לקדושי עיירותינו טורץ וירמין, היה מסתיים והנאספים התחילו להתפור איש איש לביתו, היה ניגש אלי, בעלה של המנוחה יבל"א ומזמין אותי — כחיפאי הבא מרחוק — להתארח וללון בביתם. הכרתי מקרוב את יפה גסיק זכרונה לברכה ועמדתי על מדת הכנסת האורחים.

שהיתה טבועה בדמה. בשיחותינו הרבות, עת שהויתי במחיצתה, הבחנתי גם בתחושת השותפות הפועמת בה למפעלי הבניה והפיתוח בארץ בקצב דינמי שכזה. היא היתה אשה עדינה, אצילת נפש ונעימת הליכות והקרינה חמימות ולבביות על הסובבים אותה בשאיפתה לראות את הטוב והנעלה בכל תחומי החיים. רגישה היתה לסבלתו של הזולת ולא אחת העידה על החובה המוטלת על הארגון כלפי משפחה זו או אחרת מיוצאי העיירה בהושטת סיוע חמרי או סעד חברתי.

בשנים בהן מצב בריאותה היה פחות או יותר תקין, התענינה מאד בנעשה בארגון וסייעה לבעלה בביצוע תפקידו כמזכיר הארגון. אף פעם לא נעדרה מערבי הזכרון וכך הכירה כמעט את כל שרידי העיירה. גם כשמצבה היה קשה, לאחר מספר התקפות לב, והשארותה בבית לבד היה מעורר אצלה חוסר בטחון, לא מנעה מבעלה יבל"א מלהשתתף בישיבות בידעה, שפעולות בתחום זה מביאות לו סיפוק נפשי.

היא היתה רעיה נאמנה במלוא מובנו של מושג זה. מסירותה לבעלה לא ידעה גבול. התלאות הרבות, שעברו על שניהם בימי מלחמת העולם השניה ולאחריה, חישלו את הנאמנות ההדדית וברגשותיה האציליים נסכה תוכן בחיי המשפחה.

גדול האסון לבעלה יבל"א, שהתאלמן מרעיה מסורה כזאת. הריקנות שנשתררה בבית מכרסמת בלב. צער עמוק נשתרר גם בחוג המצומצם של המשפחה, המכרים והידידים.

תשמש נא הוקרתנו את זכרה נחמה פורתא לבעלה ולמשפחת האבלים.

יהודה גסיק

א. הפילוסוף שלמה

מימון (1753–1800)

שלמה מימון

מהספר „חיי שלמה מימון” שנכתב ע"י המחבר עצמו בגרמנית לפני כמאתים שנה ותורגם לעברית בשנת 1972 ע"י י. ל. ברוך בהוצאת „לגבולס” ובהקדמתו המעניינת של פ. לחובר, אנו מתוודעים לבן עיר שלנו בעל שיעור קומה עולמי, אחד מגדולי הפילוסופים שבמחציתה השנייה של המאה הי"ח.

משנתו של מימון היתה ידועה בשם „הספקנות הבקורתית” הוא הסיק את המסקנות הקיצוניות מהפילוסופיה הבקורתית של עמנואל קאנט. כשהציץ קאנט בכתב היד שלו בשם „הכנסה על הפילוסופיה הטרנסצנדנטלית”, חיבורו הראשון של מימון והמתייחס לספרו של קאנט „בקורת התבונה הטהורה” אמר קאנט, שלמרות אי הסכמתו להשגותיו של מימון, לא נמצא בין כל המשיגים עליו איש, שהבין אותו ואת השאלה העיקרית כמו מימון. מימון השפיע גם השפעה מכרעת על התפתחות הפילוסופיה שלאחר קאנט בגרמניה וביחוד הושפעו ממנו שילינג והגל.

מסתבר ששלמה מימון אינו אלא המלמד הכפרי בבתי המוזגים בכפרים שבסביבת טורץ וירמיץ: שלמה בן יהושע היימן, שהסב עליו את שמו של ה„נשר הגדול” בגלל הערצתו הגדולה אליו. הוא התעמק ב„מורה נבוכים” וחיבר עליו ספר ביאור בעברית בשם „גבעת המורה”.

עוד בשנות השלושים לפני מלחמת העולם השנייה, מי שעבר בסביבת ירמיץ ליד המקום בו נחל „אושה” נופל לנהר ה„ניימן” כקילומטר מזרחה משם ראה לפניו נמל קטן, טחנת קמח ישנה ועל החוף הגבוה יסודות ולבנים אדומים, שככל הנראה הם שיירי המחסנים שאיחסנו את הסחורות הבאות בספינות מקניגסברג לנמל הקטן שעל יד ירמיץ ושעליהם מדבר מימון בספרו הנ"ל. לפי מסורת בידי אנשי המקום בנו את הנמל ואת המחסנים האלה השוודים, בפלישתם לרוסיה בסוף המאה ה־16, וסביב מחסנים אלה צצו אותם הכפרים, שעליהם מדבר מימון. שם בבתי המוזגים היה מימון מלמד ילדיהם ועוקב אחר שיחם ושיגם של היהודים הכפריים האלה, אחרי בורותם וקנאותם, אחרי מרי-

דוחם והתפרקותם בטיפה המרה. אגב גם מימון בעצמו קלט משהו מכך וברגעים קריטיים בחייו. בשנות שהותו בגרמניה, ביקר גם הוא לעתים במרתפי היין להפיג מרירותו בטיפה המרה, דבר שעורר בקורת שלילית מצד האריסטוקרטיה המדעית בברלין דאז. וכך מתאר מימון את ה"מלמדות" שלו: "המקום שבו שימשתי בראשונה מלמד בית, היה רחוק ממקום מגורי. מהלך שעה אחת, בעל הבית היה חוכר עלוב ושמו י. שישב בכפר פ. העלוב עוד ממנו... והרי לפניכם בית הדירה: סוכה עשנה שחורה כפחם מבית ומבחוץ, בלי ארובת עשן ובמקומה היה חור בגגה, אשר דרכו יצא העשן... החלונות היו כפיסי עץ צרים מורכבים זה על גבי זה בצורת שתי וערב ומחופים בנייר... במשכן "נהדר" זה יושבים האכרים על גבי הקרקע... סובאים יין־שרף והומים בקול־קולות; באחת הפינות יושבים אנשי הבית; ואולם מאחורי התנור ישבתי אני עם תלמידי המזוהמים והערומים למחצה ותרגמתי להם מתוך חומש בלוי וקרוע דברי התורה, מעברית ליהודית רוסית".

שלמה מימון העילוי, שלמד אצל אביו התלמיד חכם, התחיל כבר בגיל 6, בעת שלמד ספר "בראשית", להרבות בשאלות על קדמוניות האלוקים. על התקופה של מספר שנים לאחר מכן הוא כותב: "אמנם הייתי באותו זמן אך כבן תשע ואף על פי כן לא די שהשכלתי להבין את התלמוד ומפרשיו כשורה, אלא שמצאתי הנאה לעצמי להתפלפל בהלכה וגדול היה תענוגי הילדותי, כשניצחתי בפלפול את אבי הישר והבאתי אותו על ידי כך לידי מבוכה גדולה".

כפיתולי נהר ה"נימן" הזורם מירמיץ לקניגסברג, היו פיתוליו של הפילוסוף לעתיד בדרך נודדיו לקניגסברג ומשם לברלין. נוף הסביבה נהר הנימן, היערות העבותים והמרחבים השרו עליו בהירות מחשבה ותשוקה לחופש. הוא מרד בסביבתו, עזב אותה והלך לחפש משהו הקרוב לרוחו במרחקים. הוא עבר ברגל ובכל מיני צורות מרחקים גיאוגרפיים עצומים שלפי מושגי התקופה היא נחשבו כלמעלה מכוח אנוש; הוא גם עבר מרחקים מתפיסה לתפיסה. התעמק ב"קבלה" ורצה להגיע לידי "הכרה של תבונה". עבר לחסידות ושבועיים נדד בדרכים, בכדי להגיע ל"מגיד ממזריטש" תלמידו של הבעש"ט, התלהב בתחילה מהדרך החדשה שלהם ועד מהרה התאכזב. "הכרתי, שהפירושים המחוכמים שלהם מוטעים הם מעיקרם". ושוב הוא נודד בדרכים כדי להגיע לגרמניה. הוא מגיע לברלין המטרופולין של המדע, ומרכז הפילוסופים הגדולים שבעולם. מבטאו הלקוי בגרמנית, הילוכו המרושל, בגדיו המרופטים והעדר נימוסים טרקליניים מקשים עליו בתחילה להרגיש בנוח בחברתם של חוגי הצמרת הברלינית כשהשתתף בוועידות פילוסופיים, אך שכלו החרף ועמקות מחשבתו פילסו לו את הדרך. שמו הלך לפניו והיה בין באי ביתו של משה מנדלסון, הוגים ומדענים מפורסמים חיפשו את קרבתו. הוא היה גאון רב צדדי והראה את כוחו בשטחים שונים: במתימטיקה, בפיסיקה, בפילוסופיה ובסוגיות תלמודיות. הוא פירסם אחד עשר ספרים בגרמנית, ביניהם עבי כרס, בעברית יצא לאור ספרו בשם "גבעת המורה" כאמור לעיל וחיבורים נוספים בעברית השמורים

בכתב יד, כגון: „תורת הטבע“ לפי יסודות של ניוטון, חיבור על האלגברה וכן חיבורי הגות על התורה וספר תהלים, על התלמוד ודברי ראשונים כגון: על ר' נסים על הראב"ע ועל רבנו בחיי.

מימון נחשב כבן נדח לעם היהודי, הוא מרד במוסכמות, תקף נמרצות את ה„חדר“ היהודי בעיירה ליטאית ובכלל במזרח אירופה ותיאר בצבעים קודרים את תנאי הדיור וההיגיינה, את שלטון הרבי ללא מצרים על נפשותיהם וגופם של התלמידים הצעירים. על הרבנים מתח שלמה מימון בקורת חריפה, אך גם ראה חובה לעצמו לא לעבור בשתיקה על הצד הטוב שבהם ולדון אותם בלי משוא פנים. על מוסריותם של היהודים לאור התנהגותם של הגויים הוא גומר את ההלל. הוא נכנס לאפולגטיקה על התלמוד ומתקיף את איזנמנגר על שהוא לועג בספרו „גילוי היהדות“ מאימרות מסוימות בתלמוד וכך הוא כותב בעמוד 247: „אילו אמרתי לסתור את כל אשמות השקר ובדויות הלגלוג, שטפלו נוצרים ויהודים מתמשכלים על חכמי התלמוד, צריך הייתי לכתוב ספר שלם“.

ד"ר שבתי יוסף וולף מחבר ה„מימוניאנה“ שנמצא במחיצתו של מימון, מספר על מנהגיו ה„תלמודיים“ ועל זיקתו לניגון היהודי: „בשעה שקרא מימון את ספריו המתימטיים של אוילר וכתבים אחרים, שדרשו יגיעת רוח, היה מלווה את הקריאה בניגון הגמרא ומנענע את גופו ועושה את מלאכת הספרות שלו בעמידה, ליד עמוד — מנהג בית המדרש — וכדי שתהיה עמידה זו נוחה יותר, שם מתחת לכל רגל ורגל של העמוד ספר גדול...לעתים קרובות גם כשנמצא בחברה ועלה על לבו איזה ניגון יהודי המושר בליל יום הכיפורים או בחג אחר והוא התחיל לשיר אותו לעצמו יחד עם המלים היה יכול להגיע לידי התרגשות גדולה מניגון כזה עד שלא היה יכול לעצור בדמעותיו“. הוא עצמו גם רמז פעם על כך, שדרכו לדון בבעיות עמוקות כגון בנושא החלל והזמן או „תורת ההכרה“ הושפעה לא מעט מדרך הלימוד העמקני שלו בתלמוד.

בסיכום, כל מי שידע לאכול את התוך ולזרוק את הקליפה לא יוותר בקלות על גאון זה ועל הצגת שטר שייכות של העם היהודי, על תרומתו הגדולה לעולם. אנו יוצאי טורף וירמיץ נוסף מצדנו הערה הגובלת במקצת „לוקל פטריוטיות“. שלמה מימון בא מהסביבה שלנו ונוף ילדותו היה נוף ילדותנו; נהר הנימן, היערות, הכפרים והמרחבים שמסביב השרו עליי: בהירות מחשבה, תשוקה לחופש ולמדע.

ב. ברוך ראוב־קס

ברוך ראוב־קס היה יהודי עבדקן ובעל מדות (תרתי משמע). זקנו האדמום ירד לו על פי מדותיו, מקטורנו היה קצת יותר ארוך מהרגיל, מעין „סורדוט“ קצר ומצחיה יהודית שחורה חבש לראשו — ירא שמים ומדקדק במצוות. הוא היה תפארת האדם הפשוט, שונא פיתולים וסלסולים, בן בית היה בחוגי „עמך“ ונכבד בין נכבדים. מחלתה הכרונית של זוגתו פריידל אותה העריץ בגלל פקחיותה הנדירה, נתנה אותותיה בכל אורח חייו. על פניו השחומים מלאי הקמטים וצרובי השמש הרווח של איש דרכים מובהק, ריחפה תמיד עננה של עצב ועגמימות. גם צחוקו סרקסטי היה במקצת, ולפעמים היה מופנם ומכונס בתוך עצמו.

ברוך ראוב־קס לא היה סתם רוכל החוזר על הכפרים במרכולתו כל ימות השבוע, מוכר או מחליף דברי סדקית במצרכים חקלאיים. הוא היה גם סוחר ועסק בכל מיני עיסוקים אחרים: בשימור בצים ליצוא, באיחסון גבינה צהובה וכל מיני פירות למשך החורף על מנת לשווקם בעונה הבוערת, כשהמחירים עולים בשוק. גאוותו היתה על חנותו הניידת, זו העגלה הרחבה שלו, שגלגליה משומנים ללא דופי וסוסו הלבן מהיר התנועה מושך בה בעוז ומביא לכפרים המפגרים ברוסיה הלבנה את מיטב תוצרתה של התעשייה הפולנית.

ברוך ראוב־קס היה נדיב לב וביד רחבה תרם לכל דבר, היה שמח לארח בביתו עובר אורח. בביתו התחנכו וגדלו גם שתי נכדותיה של אשתו פריידל. הן לא חסרו אצלו מכל טוב. הוא היה להם כאב, ואף דאג למצוא להם חתנים. כן היה מקדיש מזמנו לעניני ציבור, מגן על כבוד רבנים ותלמידי חכמים, ומשמש כגבאי קבוע ב„תברה קדישא“ ופעמים רבות אף נבחר כגבאי בבית הכנסת הישן.

בשמחת תורה היתה לו חזקה לקרוא ל„כל הנערים“ תחת טליתו. היו קונדסים שהעזו לא פעם, לדקור אותו בסיכה בעמדו על הבימה, אך הוא לא התרגז וקיבל זאת באהבה „ישחקו להם הנערים, גם זה חלק מהשמחה“ היה אומר.

המרחבים והשדה הפתוח הטביעו בו את חותמם והיה נוהג ביד רחבה בכל דבר, גם בעניני צדקה ובעניני הכלל, שהיה מעורה בהם. הוא היה תורם בעין יפה ומקרב הלב. לב טוב ואהבת הזולת ציינו את אופיו. גולת הכותרת של מעשיו לטובת הזולת היה מצוות פדיון השבויים (ראה עמוד 177). הוא נרצח בשחיטה השנייה.

ג. ד"ר גבריאל זגורסקי

פרקי הווי מגוון של שלושה דורות, אוצר עשיר של אפיוודות, שידע להתאימם לכל מקרה — שמר בזכרונו המפליא. הוא היה אנציקלופדיה חיה של אירועים ואישים. אמן האסוציאציות בין הימים ההם... לזמן הזה.

מילדותו הצטיין בכושר ניתוח מעמיק והבחנה דקה, את המעט שלמד בתורה ובתלמוד אצל ר' איטשה ה"מלמד" העשיר בכוחות עצמו, בהיותו לומד דבר מתוך דבר. בגיל 17 גמר בהצטיינות חוק לימודיו בגימנסיה הרוסית בניסוויז' ונאלץ להתעסק תקופת־מה בהוראה על מנת לחסוך כסף ולהמשיך בלימודים.

בתקופת היותו מזרח, התמסר בכל להט נפשו לציונות קיצונית ומבלי להיות חבר בשורות ה"צה"ר" הוא חוצב להבות אש בנאומוי נגד מפלגות השמאל ה"מחבלים בכרם".

כשלמד רפואה בברלין, ביקר בשנתיים הראשונות גם בסמינר לרבנים במקום, שם זכה במילגות על הצטיינותו והודות להן השלים את התקציב הזעום ויכול להמשיך בלימוד הרפואה.

אחרי שסיים את חוק לימודיו והוכתר בתואר דוקטור חזר לפולין. הוא נתקל שם בקשיים הצפויים ליהודי בימים ההם, ימי "נימרוס קלאוזוס" במקצועות החפשיים. ד"ר זגורסקי אינו רואה בפולין את ארץ העתיד שלו, הוא מחליט לעלות לארץ־ישראל. בינתיים לבדו על מנת להעלות משפחתו בהזדמנות הראשונה.

ב־1937 הגיע ארצה. קשיי הקליטה לרופאים בתקופה ההיא האיטו את קצב התבססותו, שנתים עברו וטרם הצליח להגשים תכניתו ולהעלות את משפחתו. הגעועים

לרעיתו הנאה צילה וילדו החמוד אוכלים אותו, וכשהגיעה השעה והתחיל לטפל בדבר פרצה המלחמה.

הוא חיפש כל מיני דרכים, דפק בכל הדלתות, עד שלבסוף קיבל את הסרטיפיקט המבוקש בעצם ימי המלחמה. הסרטיפיקט נשלח באמצעות הצלב האדום. לאסונו הגיע הסרטיפיקט אחרי השעה שתיים עשרה. צילה אשתו לא היתה עוד בחיים. רק שבועות מספר לפני כן נרצחה ע"י הנאצים.

כשנודע לו על אבדן משפחתו קיבל התקפת לב. ששה שבועות שכב בבי"ח „הדסה“ וכשיצא משם היה שבור ורצוף, לא מצא תנחומים לנפשו. תקופה ממושכת לא יכול להבליג על יגונו. בכל הזדמנות היה מטיח האשמות כבדות כלפי הגורמים האחראיים בישוב ומאשימם בהזנחה פושעת במבצע ההצלה בכללו.

אחרי תקופת ארגעה מסוימת התחתן בשנית ב־1947. הוא מתחיל להתמסר לפרקטיקה שלו ביתר שאת, מתפרסם כרופא מומחה לדיאגנוזות, עבר לדירה חדשה ומשוכללת, רמת חייו עולה ומימונה דורש מצדו מאמצים שאינם הולמים את מצב בריאותו הרופף.

ידידיו הרבים מחוגים שונים העריצוהו ורבים הם מבקרי ביתו הפונים להדרכתו ועצתו בכל מיני מקרים. לבו היה חם וער לזולת ובלהט נפשו הגן בכל הזדמנות על דברים שבמסורת ושמר על גחלת נעוריו.

ההרגשה שהוא צפוי למוות פתאומית בגלל מחלתו הממארת „אנגינה פקטוריס“ מדריכה את מנוחתו ומעכירה לא פעם את מצב רוחו גם ברגעים החגיגיים ביותר. לעתים קרובות היה מביע תוך שיחה, בחיך מריר, שהצרה היא כפולה בזה, מכיוון, שידועים לו יפה ממדי המחלה, שאין מנוס ממנה והמוות אורב לו תמיד. לאחרונה הרגיש לעתים תכופות ברע והיה מוצץ כל פעם מהכדורים בכדי להשיב רוחו.

תכניתו לנסוע לאמריקה לצרכי ריפוי לא יצאה לפועל, עקב הרגשת אי־בטחונו שגברה והלכה. ביום א' ד'חנוכה 1951 קיבל התקפת לב אחרונה והוציא את נשמתו.

ד. יהודה חיימוביץ

בגיל צעיר נתינתם מאבא, בבית, דירת מרתף העשויה ממחסן בביתו של יקותיאל שמעונוביץ יהודה בכור משלושת הילדים נקרא מספסל הלימודים בגיל 14 להיות המפרנס של המשפחה. לא היה לו זמן ללמוד מקצוע, היה צורך להרוויח לאלתר. הברירה היחידה שהיתה לפניו: לתת שעורים.

קומתו הגבוהה והתמירה, קסמו האישי והופעתו הנאה מגיל צעיר סייעו בידו

לרכוש אמונם של ההורים. לא עבר זמן רב וההורים שוכנעו, כי אכן לא אכזב אותם המורה-הנער ותלמידיו מתקדמים בלימודיהם, בצורה המשביעה את הרצון.

קוי פניו של יהודה היו מעודנים ויפים. שערות הפחם שלו השחירו פי כמה מול לובן עירו העדין. מבטאו היפה ודיבורו השקול הוסיפו לו אצילות. הוא מתבלט בין החברים וצועד בראש לכל דבר. ב־1928 מארגן יהודה את סניף „החלוץ“ בעיירתנו ונהיה למדריכו. החברים נשמעים לו מתוך הערכה עמוקה. באותו הזמן הוא עוזר לאחיו הקטן ברצ'יק — בעל תכונות דומות — לארגן את ה„צופים“ וברצ'יק נהיה למדריכם. יהודה אף מתחיל לגלות כשרונות לציור ושירה, פרי ביכוריו הם על נושאים לאומיים ואהבת הטבע.

הדוחק בבית אמא — בחדר היחיד והצר — דחפו לעתים קרובות החוצה, למרחב. שעות על שעות היה מבלה בחיק הטבע בגני הפרי של ליפינסקי, שהוחזקו על ידי בן דוד טפצ'יק השליאכצ'יק * המדומה. בלילות הקיץ היה גם ישן באהל — המרופד שחת רענן — בלב הגן, שם ספג השראתו לשירתו על הטבע.

באותו זמן הוא משתלם במקצוע הנהלת החשבונות ע"י קורספונדנציה ובגיל 17 עובר הוא לעבוד כמנהח"ש ראשי בחברה גדולה בעיר נובוגרודק. שם עובר עליו משבר נפשי ובהיותו תועה בדרכי החיים נתפס להשקפה קומוניסטית ומתחיל לכתוב על נושאים סוציאליים ומהפכניים. עול מאבק חיים בגיל רך ושלילת גיל נעורים צברו בו מרירות המתבטאת בשיריו ובסטירותיו הקצרות.

כעבור זמן קצר נכנס לשורות המחתרת הקומוניסטית, במהירות הבזק עולה הוא בסולם ההיררכיה המקומית ומתמנה למזכיר המחוז ועורך-העתון במחתרת. הוא מתמסר בכל נפשו לפעולות המפלגה ורואה בה את חזון לבו. כעבור זמן מה נתפס יהודה ע"י המשטרה ונאסר. בכלא — בשלב החקירות עד המשפט — עונה קשות ולבסוף דנהו לשבע שנות מאסר. הוא מרצה עונו בכלא גרודנה, שהיה ידוע כבית סוהר לאסירים פוליטיים.

התנהגותו הטובה וגם המקרה שהגיש למנהל בית-הסוהר שי — תמונתו של פילסודסקי מגובשת מפת לחם — מקנה לו יחס מיוחד. מרשים לו לקבל עתונים וספרים בתאו. יהודה שוקע בלימודים ובקריאה ובוז הוא מקל על מצוקתו. במשך שבתו בבית הסוהר הספיק, בין היתר, ללמוד אנגלית וצרפתית על בורין.

עם שחרורו מבית הכלא, חזר הביתה כשהוא חולה ריאות, עקב הרטיבות בין כתלי בית הסוהר. הרגיש עצמו שבור ורצון ומאוכזב מהחיים. הוא עזב את שורות המפלגה הקומוניסטית והתחיל לדאוג לשיקומו. נשא לאשה אחת מבנות העיר לידה בעלת בית מרקחת, וסיגל לעצמו חיים של זעיר בורגני. אך מצב בריאותו הרופף

זנפשו המדוכאה לא נתנו לו מנוח. הוא לא היה מסוגל יותר למצוא את מקומו בחיי החברה והתהלך כצל קודר.
גוא נספה ע"י הנאצים בעיר לידה ב־1941.

ה. צבי אליהו טורצקי

כשהוכרו על מבצע בניית בית הכנסת החדש ב־1930 עמדו היוזמים בפני בעיות רבות, שפתרון לא היה קל ורק „משוגע לדבר אחד” יכול היה להביא את המבצע לסיימו. צבי אליהו היה זה, שהעמיד את עצמו לרשות המפעל ולהביאו לסיימו ולא על מנת לקבל פרס, ואפילו לכבוד לא ציפה, אדרבא, שכנים לעגו לו והטיפו לו מוסר על שהזניח סדנתו ובבית לא היתה הפרוטה מצויה, אך הוא לא נח ולא שקט. לא נלאה אף פעם ממאמצי יתר, אף אם ראשיתם לא הוכתרו בהצלחה. היה לו בטחון והיה תמיד רגיל לומר: „בעזרת השם יקום ויהיה הדבר”.

הוא התרוצץ לחפש פועלים במחיר המתקבל על הדעת, עמד על המקח כאילו מקופתו הוא משלם, פקח על ביצוע עבודתם והשפיע על „גויים”, שנדבו חומר ועבודה הנם. כשהמבצע הושלם וערכו את מסיבת חנוכת הבית — קרנו פניו מאושר. בארשת

משפחת טורצקי (מימין): דוב, צבי־אליהו, שמאל אליעזר יבל"א, האם לאה, הסבתא רחל.

הנצחון שבפניו היתה התשובה למתנגדיו, הוא הוכיח את עצמו והלועגים לו בתחילה התחילו להעריכו ולראותו כבעל יזמה ובעל כושר ביצוע מעולה. לא עבר זמן רב וביזמתו חונכו גם שני ספרי תורה, שהוכנסו לבית הכנסת בטקס חגיגי ביותר, וצבי אליהו ראה את עצמו בצדק, חתן השמחה. הוא כיהן כשמש בבית הכנסת שנבנה על ידו, היה גאה על מפעלו שהוכתר בהצלחה ועל שזכה לכהן במוסד שהוקם ביזמתו. צבי אליהו היה יהודי פשוט ורודף מצוות, חולשה מיוחדת היתה לו „קדושות“. אם ראוהו רץ בהתקרבו לבית הכנסת בזמן התפילה, סימן שאזניו קלטו את המלים „קדוש, קדוש“ וכו' וחלילה לו להחמיץ. אפילו היתה זו הקדושה העשירית. פעם קנה „קדושה“ משלום פלוטקין בעד 5 זהובים ושמח על המציאה ורק בהתערבותם של אנשים מהצד, שניבאו פורענות למוכר, בוטלה העסקה. בזמן הנאצים, כשסכנת חיים ארבה למתפללים בציבור, ארגן „מנין“ בביתו — ביום הכפורים האחרון — והתפילה נערכה, כש אחד עומד בחוץ על המשמר להבטיח מהפתעת שוטרים. בלב שבור זעק „ותתן לנו חיים ארוכים וכו'“ וכעבור חודש, ב"ג מרחשון תשי"א נרצח ב„אקציה“ השנייה, בהיותו כבן חמישים.

ו. אורי־יצחק ילובסקי

היה רזה ונמוך קומה, מצח גבוה ועיניים יוקדות ומביעות אי־שקט פנימי. אורי־יצחק אהב את הפולמוס, במרץ ובטמפרמנט היה מסתער על יריבו בכדי לשכנעו, כשבת־צחוק של מנצח מרחפת על פניו כבר בראשית הוויכוח. אורי יצחק אהב את הספר, קרא הרבה ורצה שגם יתר בני הנוער יקראו ויעשירו ידיעותיהם. היה אחד ממיסדיה הראשונים של הספרייה בת 4000 כרך ב־1924. בזמנו היה זה הישג בלתי מבוטל. כן היה מחובבי החוג הדרמתי בעיירה ועל קרשי הבמה הפרימיטיבית בצריף מכבי־אש הוצגו בהצלחה, הודות לו, מחזות רציניים כמו „מירה'לה אפרת“ ו„הדיבוק“. ב־1925, כשר' מרדכי אורז'כובסקי הפסיק את השותפות עם ר' שלמה חיים ופותח לו „חדר“ בנפרד, הוא מצרף אליו את אורי יצחק בן ה־19 כמורה ללימודים כלליים. אחרי תקופה של שנה עזב הוא את ההוראה ועובד בעבודות שונות במסחר ובפקידות. בזמן האחרון גר בניסבין' ושם נספה ע"י הנאצים.

אהרן הרכבי

אורי איטשע יאלאווסקי

איינער פון די אינטרעסאנטע געשטאלטן צווישן דער יוגנט אין טורעץ אין דער תקופה צווישן ביידע וועלט־מלחמות, איז געווען אורי איטשע יאלאווסקי. אַ קינד פון אַרעמע עלטערן, דער פאָטער אַ האַרפּאַשניק אַ דאַרפּס־הענדלער, שווער געהאַרעוועט צו באַזאַרגן זיין משפּחה מיט פרנסה און ניט געהאַט די מעגלעכקייט צו געבן די קינדער מער ווי באַגרענעצטע חדר־בילדונג. ער איז אָבער געווען אַ מענטש מיט פעאיקייטן און אינטעליגענץ און פון זיין פריסטער יוגנט געשטרעבט צו בילדונג און וויסן, מיט זיין ברויזנדע און וואַכזאַמע נאַטור האָט ער שטענדיק געזוכט און גענאַסן פון יעדן קוואַל, וואָס האָט געקענט אים העלפן אויסברייטערן זיין וויסן און קולטור. האָט ער שטענדיק געזוכט און זיך פאַרטיפּט, אַזוי אויך אין געזעלשאַפטלעכן לעבן. געווען פון די ערשטע ביים אַרגאַניזירן אייניקע אינסטיטוציעס און זיך אַקטיוו באַטייליקט אַלס איינער פון די גרינדער פון דער ביבליאָטעק, פון גמילות־חסדים קאַסע, די קאַפּעראַטיווע פּאַלקס־באַנק אין טורעץ.

אַלס אַ מענטש מיט אַ סענטימענטאַלן כאַראַקטער איז ער שטענדיק גרייט געווען אויף יעדן רוף פאַר חברישער הילף, אין די חברות לינת הצדק און ביקור חולים. ווען מען האָט זיך גענויטיקט אין אַ נאַכט דיזשור צו אַ חולה, איז אורי איטשע געווען דער זיכערער אַדרעס.

אַלס אַן אויטאָדידאַקט האָט ער געלערנט אַפילו בוכפירונג פון בראַשורן און ביכער און איז געוואָרן בוכהאַלטער פון דער ערשטער מדרגה, וואָס האָט אים שפעטער פאַרזיכערט זיין עקאָנאָמישע עקזיסטענץ.

מיט זיין געזונטן נאַציאָנאַלן חוש האָט ער זיך אַנגעשלאָסן אין דער ציוניסטישער באוועגונג און געזוכט זיך פאַרטיפּן אין יידישן נאַציאָנאַלן געדאַנק, פלעגט ער זיין אַן אַפּטער באַזוכער אין אונדזער הויז, וווּ ער האָט געהאַט צו זיין דיספּאַזיציע די צייטונגען און זשורנאַלן. ער איז פאַרבליבן אַ הייסער חסיד פון יצחק גרינבוים און פון זיין נאַציאָנאַלער איינשטעלונג אין יידישן לעבן.

אַן אימפּולסיווער און שאַרפּער פּאַלעמיקער, איז ער שטענדיק אַרויסגעטראָטן קעגן די געציילטע בונדיסטן אין שטעטל, באַמיענדיק זיך איבערצייגן זיי אין דער גערעכטיקייט פון ציוניסטישן נאַציאָנאַלן געדאַנק, אַ ציוניזם איז משיחזם און ער

פלעגט דערביי ציטירן דעם רמב"ם וואָס זאָגט: „המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות בית־דוד ליושנה“.

פאַר דער מלחמה האָט ער זיך באַזעצט אין ניעסוויעזש און דאָרט געהייראַט און געפירט אַ שיינעם פאַמיליען־לעבן. נאַכדעם ווי די סאָויעטן האָבן פאַרנומען אונדזער געגנט טרעף איך אים אין יאָר 1941 אין גאַראַדייע מיט אַ דיקן פאַרטפעל אונטערן אָרעם, ער איז שוין דאָן געווען אַ קרעדיט־אינספּעקטאָר ביי דער „גאַסבאַנק“ אין ניעסוויעזש. איך האָב געפּרוּווט צו פּראַוואַצירן און אים געפּרעגט: וואָס, האָסט שוין פאַרוואָרפּן דעם ציוניזם און אַנגענומען די אמונה פּון קאַרל מאַרקס? ער האָט מיך אַנגעקוקט פאַרווונדערט און געענטפּערט: איך בין יעצט נאָך מער ציוניסט ווי פּריער. וואָס מער איך דערנענטער זיך, צוליב מיין אַרבעט, צו די קרייזן פּון די גרויסע, אַלץ מער ווער איך איבערצייגט ווי די מאַכטהאַבער האָבן געפּעלשט דעם סאַציאַליזם, אַז בלויז טעראָר איז געוואָרן דער באַזיס פּון דער מלוכה־אַרדענונג און אַז דאָס ייִדישע פּראַבלעם וועט קיינמאַל ניט געלייזט ווערן דורך אַזאַ סאַציאַליזם און מלוכה־אַרדענונג. הלוואי וואָלט איך יעצט געווען אין ארץ־ישׂראל און געאַרבעט אויפן שאַסיי, איידער צו פאַרנעמען זיך דאָ מיט מיין אַרבעט אַלס הויכער באַאַמטער ביי אַזאַ מאַכט.

דאָס איז געווען מיין לעצטער געשפּרעך מיט אים, וואָס האָט געמאַכט אויף מיר אַן אומפאַרגעסלעכן איינדרוק. ער איז פאַרבליבן אין מיין זכרון, אַלס מענטש מיט כאַראַקטער און טיפּן גלויבן. ער איז אומגעקומען אין ניעסוויעזש דורך די טמאדיקע הענט פּון די נאַצישע מערדער. הי"ד.

יהודה טראיעוויצקי — בוענאס־איירעס

געשטאלטן

עפּשטיין דער פעלדשער: אַ זעלטענער עקזעמפּלאַר, אַ וועגעטאַריאַנער, פּלעגט ער אַרומגיין זומער באַרוועס, און ווינטער אין לאַפּטשעס פּון הילצערנער קאַרע. געווען אַ גרויסער ידען אין זיין פּאָך אַלס פעלדשער. די דאָקטוירים פּון געגנט פּלעגן אים פאַרטרויען ער זאָל אַכטונג געבן אויף זייערע פּאַציענטן. אין די ווינטערדיקע אָונטן פּלעגט ער יצן אין בית־מדרש און צוזאַמען מיט יאַסל הללס לערנען גמרא. ער פּלעגט זיך שטאַרק אינטערעסירן מיט יענע שטעלן אין תּלמוד, וואָס באַהאַנדלען די אברים פּון בהמות און חיות. ביי יידן פּלעגט ער ניט נעמען קיין אַפּצאַל פאַר היילן. ניט־יידן

פלעגן אים באצאלן מיט פראדוקטן. עופות, אייער. אבער ער אליין האט דאס ניט געגעסן אלס וועגעטאריאנער. ער האט דאס אפגעגעבן דעם אפטייקער, אויסגעביטן אויף ברויט און אנדערע פראדוקטן וואס ס'איז אים דערלויבט צום עסן.

געווען א היבשע צאל יידן אינטעליגענטן. ר' רפאל געסיק, א פראטאטיפ פון א ייד א משכיל פון די געצייילטע, וואס האבן געלייענט די „הצפירה“, זיך ניט געמישט אין די קליינע שטעטליקע ענינים. ער איז ליידער נסתלק געווארן אלס גאר יונגעראון. א גרעסערע גרופע פון צווישן דער אינטעליגענטער יוגנט ווי די ליטווינסקעס, פפקין, שלמה סאפאז'ניק, די סלוצקיס, ליפע בערנשטיין, רבקה לובעצקי און אויך איך האבן זיך באמיט צו באנייען און מאדערניזירן די געזעלשאפט אין שטעטל.

אין יאר 1917, ווען קיין טורעץ האט דערגרייכט דער שטורעם פון דער רעוואלוציע, זיינען גאר יונגע 15—17 יאריקע בחורים און מיידלעך ארויס מיט א מאניפעסטאציע איבערן גאס און געזונגען רעוואלוציאנערע לידער. אזוי זיינען זיי אנגעקומען צום הויז פון חייקל דעם שוסטער מיטן צוועק אראפצונעמען דעם איינציקן ארבעטער פון זיין ווארשטאט (אפשר דער איינציקער עקספלאאטירטער ארבעטער אין טורעץ). מיטן לאזונג „זאל לעבן די רעוואלוציע“. יודל דער חזן האט פרעטענדירט אויף חזנות און איז געווען דער בעל מוסף אין ארויסגעקומען א דערשראקענער און געפרעגט, וואס איז געשען? האבן זיי אים איינגעקעלט די גאנצע תורה פון דער רעוואלוציע. גענוג מיט עקספלאאטאציע פון די ארבעטער! מען טאר ניט ארבעטן מער ווי אכט שעה און די ארבעט דארף מער באצאלט ווערן א. א. וו. ר' יודל האט אנגעשטעלט זיינע תעמאטע אויגן און האט זיך פאנאדערגעשריען: „ששת ימים תעבוד ובשביעי תנוח.“ „לא תלין פעולת שכיר אתך עד בוקר“. איר גייט מאכן נייעסן? שקצים וואס איר זענט, אין חדר גייט, איר לאידאקעס.

ארע דער „קולהן“ איז געווען א הינקענדיקער, פלעגט ער זיצן אין נייעם בית־מדרש און זאגן תהילים. ער האט זיך בארימט, אז ער קען אויסנווייניק גאנץ תהילים. די חדר יינגלעך האבן אים אמאל געפרעגט: נו ר' אהרון, וואס איז דער טייטש פון „וחלקקות“? ארע איז געווארן אן אנגעצונדענער פון כעס און זיך צעשריען, וואס? קיין אנדערע ווערטער זיינען ניטא אין תהילים, ווי „וחלקקות“? ער איז אויך ארומגעגאנגען א פארזארגטער, וואס זיין ווייב דבורה, פלעגט אויף אים הויבן א האנט געהאט טענות אז דאס שטימט ניט מיט דער תורה, ווי עס שטייט געשריבן בפירוש: „והוא ימשול בה“.

הירשל איטשע קיוועס דער אומן־יד, א שניצער א קינסטלער, מיט די פרימיטיווע מיטלען, וואס ער האט פארמאגט, פלעגט ער אויסארבעטן קינסטלערישע שניצערייען פון האלץ.

אזוי האבן יידן געלעבט יעדערער אויף זיין שטייגער. דער עלטערער דור האט

געהאפט מיט זיינע מעשים טובים צו ברענגען משיח בן דוד. די יינגערע האָבן ניט געוואָלט אַזוי לאַנג וואַרטן און זיך געפרוּווט צוואַיילן און פאַרבעסערן דאָס לעבן אויפן אָרט וואָס שנעלער.

יעצט נאָך פערציק יאָר, דערמאָנט זיך מיר אַן אויסדרוק פון געניאַלן שרייבער שלום־עליכם. מען דערציילט, אַז יידישע שרייבער האָבן געפירט אַ דיסקוסיע, וועלכע שפראַך איז די שענסטע אויף דער וועלט. האָט זיך אָפגערוּפן איינער, אַז ענגליש, די שפראַך פון מאַכט, דער צווייטער זאָגט: פראַנצויזיש — די שפראַך פון דיפלאַמאַטיע, דער דריטער מיינט אַז איטאַליעניש — די שפראַך פון ליריק און מוזיק. שלום־עליכם האָט געזאָגט: די שענסטע שפראַך איז יידיש — מײן מאַמע האָט גערעדט יידיש. דאָס קאָן מען ניט פאַרגעסן!

יהודה גסיק

א. חיים סטאשק

חיים סטשק, צירוף שמות מוזר זה הגו לכל הדיעות יוצא דופן בשעטנו היהודי והפולני שבו. וזאת לדעת: לא ב„סובוטניק“ (שומר שבת) אנו עוסקים, אף לא בגר למחצה, אלא בנוצרי בן נוצרי ממש, ולא עוד, אלא בפריץ בנו של פריץ, מהאצולה הפולנית, שדם כחול נוזל בעורקיו ומעשה שהיה כך היה:

לקאַשיץ, בעל האחוזה הגדולה ביותר בסביבה של טורץ, ובעל המעמד המכובד באצולה הפולנית היה בן ושמו סטשק. באחוזה „אוברינה“ רחבת הידים בת מאות המשרתים והמשרתות גדל סטשק באווירה של נשפים, משתאות, הוללות ומסעי ציד של ההורים ועשרות האורחים מהאחוזה הקרובות, שהזמנו מדי פעם.

החיים המתוקים ותפנוקיהם השפיעו על אופיו. סטשק גדל והיה לגבר הפכפך, חסר יציבות ועקביות. חדשות לבקרים היה מסתבך פה ושם בהרפתקה חדשה עם בנות ממעמד נחות דרגה: עם איזו שהיא משרתת או בת אכר פשוט מטורץ או מכפר סמוך.

מתח כסף בסכום מכובד היה מטשטש את העקבות ומונע פרסומת בלתי רצויה להורים. אותו יום מר ונמהר לא תאר לעצמו סטשק, כי הקיץ הקץ לדהירותיו הרומנטיות על סוסו הקל, בסימטאות המפותלות שבקצה העיירה. באותו יום, כמדי פעם בפעם, התפרץ סטשק בן ה־19 בדהירה מטורפת על סוסו לתוך הסימטא. נעצר ליד בית אכר קטן, קשר את הסוס לעץ ונכנס בפנים הבית להנעים שעותיו עם בת האכר. בדרך חזרה, הגביר סטשק את דהירתו יותר מאי־פעם. האם היה שיכור או הפעם

משולהב במיוחד? בכל אופן הפעם בגד בו סוסו וכשלהגע קט נשמת האפסר מידו — התהפך, נפל ארצה ונפצע קשה. סטשק נפל למשכב והמצב הלך ורע. רופאים מומחים, שהועקו למטתו התיאשו מחייו.

כשאפסה כל תקווה להציל חיו — נענה אביו לעצת ידידו: להזעיק את אלוקי היהודים לעזרתו. הוא פנה לגבאי בית הכנסת בטורף בבקשה, שיוסיפו לבנו שם בתפילת „מי שברך“ כמנהג היהודים. עגלה רחבה רתומה לארבעה סוסים, מלאה תוצרת חקלאית נשלחה מיד לבית הכנסת, על מנת לחלקה לעניי העיירה. תפילת „מי שברך“ נערכה לשלומו של סטשק והחזון הוסיף לו את השם „חיים“. מהיום ההוא ואילך נקרא שמו בישראל: „חיים סטשק — ולצים שבעיירה הוסיפו נופך משלהם, וקראו לו: „ר' חיים סטשק“.

ב. אייזיק שנושקוביץ

שפם שעבר על מדותיו היה מפאר את שפתו. מכנסי הרכיבה והמגפיים שנהג ללבשם גם בשבתות ובחגים והליכתו לפי הקצב, העידו על הצבאיות שנשתרשה בו מנעוריו.

כנכה ממלחמת העולם הראשונה קיבל פנסיה זעומה מהממשלה ועבד במקצועו כסנדלר, וכשכל זה לא הספיק למחית משפחתו בת שש הנפשות — קיבל בשנת 1932 את כהונת השמשות בבית הכנסת הישן.

דרגתו כמפקד כיתה במכבי־אש גרמה לו סיפוק רב. בזמן מיסדר הכבאים — בכל יום ראשון — היה לובש את המדים עם כמה מדליות, שקשטו את חזהו וכל ישותו הביעה שיחזור צבאיות מימים עברו. באימונים היה גאה לטפס על הסולמות בזריזות של צעיר לדוגמא, אם כי היה כבר אז סבא.

„הייתי שוחט את כולם“, היה מתבטא בעידנא דריתחא, אך שומעיו הגיבו על כך בחיוך סלחני. הם ידעו, שהוא „גולן קש“ ואינו מסוגל אפילו להרוג דג לכבוד שבת, כשאשתו הפצירה בו. למעשה היה גם שונא ריב.

בזמן שלטון הסובייטים כיהן מצד אחד כשמש בבית הכנסת ומצד שני כדסיאטניק*, בגלל מוצאו הפרולטרי הטתור. אחד מתפקידיו היה להשליט סדר בתורים הארוכים ליד הצרכניה. לא פעם רכש לו אויבים בין ה„גויים“, כשאחדים מהם השתמשו במרפקים, אייזיק הוציא אותם בגלל זה מהתור וזה היה בעוכריו; כשנכנסו הנאצים הוצא בלילה מביתו יחד עם גיסו זיסל הנפח — שגם הוא מילא בזמנו תפקידים דומים — ושניהם נורו ברחוב. הרצח בוצע על רקע נקמה אישית ע"י שוטר, שנטר להם טינה מימי שלטון הסובייטים, עת הוצא ע"י השנים מהתור.

* אחד הפעילים — באיזור מסוים — בתפקידי משנה.

ג. יאשקע הללס – התנהוני שבעיירה

כשם שאין לתאר את טורן ללא שני בתי הכנסת שלה החדש והישן — מרכז הפעילות הקהילתית ועיצוב החיים החברתיים והדתיים — כך אין לתאר את בית הכנסת הישן שלה ללא האיש שהיה צמוד אליו יומם ולילה, ממש כשמואל הנביא בדורו במשכן שילה.

יושקה הלל'ס היה כינויו השגור בפי זקני העיירה, אולם אנחנו הצעירים נהגנו בו כבוד וקראנו לו ר' יוסף אף-על-פי שלמדן גדול לא היה והתנהגותו הכללית אף היא לא עוררה הרבה כבוד, אולי פשוט ראינו בו אחד מאבירי בית-הכנסת.

אביו הלל זליקוביץ היה מלמד דרדקי, יהודי גזן, שברירי וכפוף קומה שיעול כרוני היה תמיד מציק לו, גר עם אשתו ובנו היחיד בדירה של ד', על ד' ובקושי הרויח פת לחם חרבה. אף-על-פי-כן מעולם לא התלונן ולא מחה כלפי שמיא, קיבל את הדין באהבה ובהכנעה. כשלימד לתלמידיו פרשת אלקנה וחנה — ודאי לא תיאר לעצמו שגורל דומה מצפה לו. אמנם הוא לא השאיל את בנו לה' מרצון כמו חנה את שמואל, אך הבן עצמו כשגדל הלך ביום בהיר לבית הכנסת ונשאר שם.

יושקה התחיל להתנהג כסגפן. בגדיו היו טלאי על גבי טלאי ובית הכנסת שימש לו במקום בית. בפנינה המזרחית-צפונית התפלל ולמד ביום ובלילה פרש על הספסל את מעילו המרופט, כרית ממולאת קש שם לו מראשותיו וישן לו שנת ישרים. אמנם השכינה מעולם לא קראה לו באמצע הלילה כמו לשמואל, אך חלומות שונים ומשונים היו גם היו לו, ואף אהב לספר עליהם לכל מי שרק הטוה לו אוזן והיה מוכן להקשיב לו בסבלנות.

קומתו הקטנה של יושקה לא הגיעה אף למטר וחצי, את הפנים הזעירים עיטר זקן צהוב, שהכסיף כבר בשנות השלושים המוקדמות שלו. פויו היה בדיבורו ובהילוכו, כמי שאצה לו הדרך, אף שאוצר הזמן שעמד לרשותו היה בלתי מוגבל.

ערירי התהלך, אכל „ימים“ אצל מספר בעלי-בתים ונשים צדקניות הביאו לו אוכל תמורת שרותים של קדושה, שעשה עבורן, כגון: השחלת ציציות לטלית קטן של ה„תכשיט“ שלהן, או אמירת קדיש למי שלא זכה להשאיר בן אחריו. אגב, אמירת הקדיש שלו היתה אמנות מיוחדת במינה: הוא היה גומר „קדיש דרבנן“ בנשימה אחת ואיש לא היה מסוגל להדביק את הקצב שלו עד שהאחרים הגיעו לפסקה השניה „יתברך וישתבח“ היה כבר צועד בארשת נצחון „עושה שלום במרומיו“ ולמרות זאת יצאו המשפטים מפיו מסודרים וברורים.

יושקה לא היה סתם יחיד, אלא מוסד של ממש, שסיפק שירותים וצרכים לתושבי העיירה.

הוא מילא בנוכחותו את החלל הריק בבית הכנסת, גאל אותו מבדידותו המזהירה בשעות הצהריים ובלילה ביית את אורתו המסתורית בכרית ששם למראשותיו... בצמידותו לבית הכנסת יומם ולילה ייצג את מוסד עשרת הבטלנים, שבזכותם העולם קיים. היה משלים כל מנין חסר אחד ושימש בעל קריאה לעת מצוא. הוא היה אומר קדיש אחר כל מי ששבק חיים ולא השאיר אחריו בן זכר — גם ללא תמורה.

מפעם לפעם היה מלמד משניות בין מנחה למערב בפני „עמך“ ושימש מלמד דרדקי לבני עניים שלא היה באפשרותם לשלם שכר לימוד לרבי. כן היה מדריך לנוער העובד במשחק השחמט (בפיגורות של קרטון) כדי לקיים „ללמד בני יהודה קשת“ (שמואל ב'. א' י"ח).

אולם מי שלא ראה את יושקה כשהוא מסיק את התנור בבית הכנסת — לא ראה פולחן לוחט מימיו. העצים להסקה היו לרוב לחים והבערתם לא היתה דבר של מה בכך. זה היה דורש זמן, עצבים ובעיקר מומחיות. הוא היה עורך אותם בתנור בזקיפה כדי שיהיו יותר אוריריים, מפזר מסביב זרדים יבשים וגזרי עץ דקים. שעה ארוכה היה שוקע בעשיית האש כאילו עסק בעבודת המזבח, ומה גדלה הנאתו כשסוף סוף התפשטה האש והתחילה לפצח את הנורדים וללחוך את העצים כשהבעירה היתה מתפשטת היתה מחממת לא רק את הגוף אלא אף מלהיבה את הנפש.

בימי חורף מושלגים, כשפתיתי השלג המרצדים הרטיבו את לשד העצמות בדרך לבית הכנסת לתפלת „מנחה“, תענוג היה „להתנפל“ על התנור שזה עכשיו הוסק, ללפות את החרסינה הלוהטת בידיים ממושלות אחורה ולהיכנס מיניה וביה לשיתה עם יושקה על דא ועל הא, ותוך נימוס להרעיף מחמאה על החום הנעים המחייבה נפשות. והלה היה ממש קורן משמחה שעמלו לא היה לריק.

לא פעם היה קופץ לשעה קלה איזה רוכל או עגלון שזה עכשיו חזר מהכפר וטרם הספיק להתיר רתמות סוסו, כשהוא כולו קופא מקור ורית הנכר נודף מאדרתו לאחור שהתגלגל ימים ולילות אצל הגויים בכפרים. יושקה היה מיד מפנה לו מקום ליד התנור ומיד מפליג אתו בשיחה ולא היה איש שיחה יותר אידיאלי לשכזה מיושקה סיפוריו היו קולחים בשפע, מהם מבדחים, מהם עצובים. מימיו לא נהג לספר על עצמו, לא התלונן על גורלו ואי־אפשר היה לתהות על קנקנו ולדעת מה הן בעצם בעיותיו האישיות המטרידות את עולמו. אי אפשר היה גם לעמוד על השקפת עולמו. הוא היה מלא סתירות כרימון. פעם היה מטיף לדרך התורה ופעם לסוציאליזם של מארקס ולפעמים דיבר גם כשליחו של איש נצרת...

בימי הקיץ הלוהטים היה רגיל ללבוש אדרת חמה לדבריו, רק כך לא יחדרו אליו קרני השמש וכשפקדה אותו מחלה וקיבל תרופות שונות היה נוהג לערבב את כולן בספל הנחושת שלו ושותה אותן במנות גדולות כדי להחיש את ההחלמה. הוא

היה מזדקק בחוליו אך ורק למרפא אפשטיין, והסיבה לכך היתה לא רק בגלל שהוא לא קיבל תמורה עבור שירותיו הרפואיים, אלא היה גם יוצא דופן כמהו, סגפן ובודד ולכן אף נתן בו אמון.

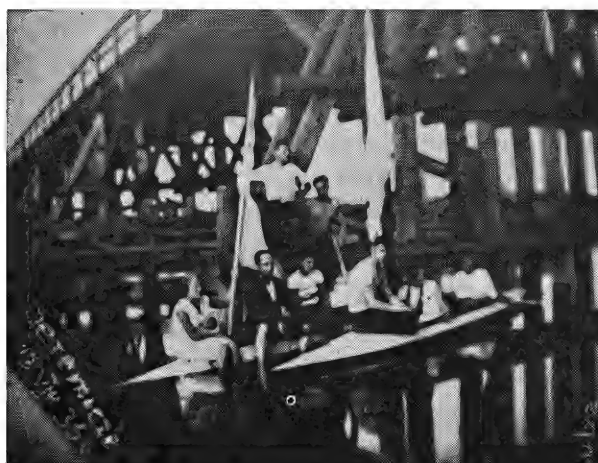
באחד מימות הקיץ של שנות השלושים מצא יושקה את המציאה הגדולה בחייו: הוא מצא על רצפת בית הכנסת שטר של 50 זהובים וראה זה פלא: יושקה הסגפן התגלה פתאום, כי מושגיו על „עשיית היים” כלל וכלל אינם מפגרים. הוא הזמין מיד מרכבה לתומה לשני סוסים ונסע כמו נסיך למיר, הסמוכה (מרחק כ־12 ק״מ), שם בילה יום שלם, אכל ארוחת הצהריים דשנה במסעדה המפוארת ביותר ולאחר מכן קנה צילינדר ושני ק״ג ענבים (זה היה בפולניה מהדברים היקרים ביותר). לעת ערב חזר באותה מרכבה הביתה. מה נדהמו אנשי טורץ בראותם פתאום לפנות ערב, בין מנחה למעריב, נעצרת מרכבה ע״י בית הכנסת וממנה יורד יושקה כשהוא חבוש צילינדר ובידו אשכול ענבים.

קהל הנאספים גדל מרגע לרגע. גלי צחוק שטפו את כולם. היו שנתקפו היסטריה של צחוק עד לעלפון החושים. חיש מהר התברר פשר הדבר וזה מיד הגיע לבעל האבידה. אך לתמהונו הוא קבע מיד, כי מכל — 50 זהובים שלו רק הצילינדר נותר למימוש וכל היתר הלך כבר לטמיון.

בעל האבידה לא היה אלא הרב דמתא שגר ליד בית הכנסת החדש. יושקה נרצח בידי הגרמנים בזמן השחיטה השנייה ב״ג במרחשון. גם עליו לא פסח הגורל. בחייו היה שונה מכל יתר היהודים, אולם למוות הובל כשוה בין שווים.

אוברינה — האגם וארמונו של קאשיץ.

הגשר על הניימן בירמיץ.

קהילת ירמיץ
יערעמיטשער קהילה

חסייה טורטל — ירושלים

העיירה ירמיע

העיירה ירמיע' (יערעמיטש), שנשאה בפולנית את השם ירמיטשה אשר על נהרות הניימן והאושה שכנה בתחומי הנסיכות סלוצק ומחוז בוברויסק בתקופת השלטון ה"צארי" הרוסי ואילו בימי שלטון פולין העצמאית, בין שתי מלחמות העולם, בחלקו הצפוני של מחוז נובוגרודק.

בשנת 1806 היו בה 108 יהודים (48 גברים ו־60 נשים) ואילו בשנת 1897 הם היו 29,9 אחוז מכלל האוכלוסייה, כלומר 258 מבין 865 התושבים שבמקום ובשנת 1921 רק 18,4 אחוז כלומר 113 מבין 613 כלל תושבי העיירה.

עד מחצית המאה ה־17 היתה ירמיע' קנינה של משפחת הנסיכים אללקוביץ ואחר כך היא עברה כנדוניה של הנסיכה סופיה — לבית רדזיביל. במחצית הראשונה של המאה ה־19 העבירה סטפניה רדזיביל את העיירה כנדוניה שלה למשפחת הנסיכים וויטנשטיין.

בשנת 1806, עת האוכלוסייה היהודית במקום מנתה 108 נפש היתה פרנסתם על מסחר זעיר ורוכלות ואף על מלאכה (11 חייטים) ויש להניח, שאחדים מהם אף קיימו משקי עזר חקלאיים. בשנת 1882 היו בעיירה 80 בתים ומשקים והיא חלשה גם על 53 הכפרים שבסביבה עם אוכלוסייה של 3462 נפש ממין זכר. לקהלה היהודית היה רב משלה וכן בית כנסת, בית מרחץ ומקוות־טהרה. את מתיהם הביאו תושבי העיירה למנוחות בבית העלמין של טורץ הסמוכה. בדלקה של שנת 1908 עלו באש רבים מבתי העיירה, כולל בית הכנסת שלה. כעבור זמן מה הוקם במקום בית כנסת חדש. הילדים היהודיים למדו ב"חדר" וכן בבית הספר הרוסי הכללי. בעת מלחמת העולם הראשונה עזבו חלק מהיהודים את העיירה ורק בסיומה חזרו אליה והחלו לשקם את הקהילה מחדש. משך השנים הוקמו במקום מוסדות סעד וצדקה, התארגנו מפלגות וארגוני גוער ציוניים־חלוציים והללו שיתפו פעולה עם הארגונים בטורץ הסמוכה. היחסים עם האוכלוסייה הנוצרית בעיירה היו בדרך כלל תקינים.

יהודה גסיק

ירמיון

צפונה מטורץ, הרחק מכביש הראשי, הובילה דרך עפר בין שדות מוריקים בואך ירמיון. שדרות האלונים הגבוהים לאורך הדרך בצד שדותיו של קשצין ומעבר לשני שדות הקמה של הכפר ליאדוק נמשכו עד הכניסה לעיירה.

ב-5 הק"מ שהפרידו בין שתי העיירות כמעט ולא הרגיש בהם ההלך. העין הטובעת בירק וריח השדה הנעים לנחיריים — הקפיצו את הדרך. הביקורים בין יהודי שני הישובים קימו כמה פעמים ביום, כאילו קהילה אחת היתה, לפי הלצה שהתהלכה הוצע פעם לקרוא לשני הישובים בשם אחד: טורמיון.

נהר הנימן עובר את העיירה ומעבר לנהר שרשרת חורשות ויערות עבות. הטבע העניק לפינת חמד זו את השקט של אי מבודד וקסמם של יערות העד הנשקפות ממול. מימי הנהר הזכים המתוקים זרמו שם לאט ובשקט, כמו ששקט היה סגנון חייהם של האוכלוסיה.

הבתים הכפריים עם גגי הירק ומשקי העזר היו גם מנת חלקן של עשרות המשפחות היהודיות שישבו בה. היה להן רב משלהן שכמובן היה גם השו"ב במקום ולצורך השלמת פרנסתו שלח ידו גם בענף הרפת. הפרה של הרב לא פיגרה בתוצרתה מיתר הפרות. פעמיים בשבוע היה הרב בכבודו ובעצמו שם לדרך פעמיו, לוקח את מקלו העבה ובא ברגל לטורץ, כדי לשווק שם את תוצרת החלב שלו.

טורץ היתה מקום שיווק לירמיצי'אים. גם את ר' אהרן טורצקי, הדייג שלא זנח את הכתו אף בהיותו קרוב לגיל הגבורות — יכולת לפגוש צועד זקוף קומה, יחף ושק דגים מופשל על גבו, הילך לטורץ למכור מה שהעלה בחכתו.

ביתו של גירשובסקי במרכז — היה מקום המפגש. וביום קיץ אחרי שרוית צמאינד במשקה מרענן מהמזנון שלהם — יכולת לשמוע שם את החדשה האחרונה בתוספת... פרשנות במקום, הבן יוסף יב"ל* — מדריך בקן השוה"צ בטורץ — ואהותו החיננית אידה ז"ל היו מארחים ברצון ומקבלים בסבר פנים יפות קבוצת נוער הבאה מטורץ להתרחץ במימיו של הנימן, או מבריאים שבאו מהכרך. בעונה היה הבית מלא מבקרים.

האוכלוסיה הנוצרית בירמיון וסביבתה היתה מפורסמת כפרוֹקומוניסטית וקני מחתרת התקיימו שם בכל כפרי הסביבה. היערות הנמשכים לגבול רוסיה הקלו עליהם את הקשר עם ברית המועצות.

* עלה ארצה ב־1937.

בכל לפני ה'1 למאי היתה המשטרה הפולנית עורכת ציד בקומוניסטים של האיזור, בכדי לכלוא אותם עד אחרי ה'1 במאי. רבים מהם עונו קשות.

בשנות השלושים הוציאה לפועל המחתרת הקומוניסטית שני פסקי דין מוות בסוכני בולשת פולניים, בצורה הדרמטית ביותר. פסק הדין בוצע בהפסקה של שנתיים אחד מהשני. הבלשים נרצחו, קשרו גופותיהם בחוטי ברזל וזרקום לנהר. בקצת החוט השאירו פתק בו כתוב: „משוך ותוציא משהו השוב“. כשנזעק הסולטים * במקום הוציאו את הגופה בדקו בכיסיו של הנרצח. לפי המסמכים שמצאו אצלו גודע לשלטונות שזה היה סיכן הבולשת ונקמת הקומוניסטים, למרות התגובה הנמרצת מצד השלטונות: מאסרים נרחבים ועינויים איומים חזרו על אותו מקרה ובאותן הנסיבות כעבור שנתיים.

בגלל השקפתם הפוליטית נחשבה האוכלוסייה הנוצרית במקום זה כבלתי אנטישמית ומחוץ למקרים של יוצאי דופן, היו היחסים ביניהם לבין שכניהם היהודים תקינים וכנים. כשהגרמנים נכנסו לאיזור הושיטה האוכלוסייה עזרה יד-אחים לחיילי צבא האדום, שלא הספיקו לסגת ונשארו על כן מכותרים. רבים היו החיילים שפשטו מדיהם, זרקו נשקם לתוך הנהר והסתתרו כבודדים בכפרים.

גם אלה מבין הקומוניסטים לשעבר, שהפכו את עורם ושיתפו פעולה עם הנאצים – לא נגעה ידם לרעה בחיילים המסתתרים בכפרים שלא רצו להמסר לשבי.

שונה היתה גישתם לגבי היהודים, הללו תלו תקותם בשכניהם הטובים, בעלי השקפות שמאליות וחשבו שאם נבצר מהם לקבל כל עזרה, לכה"פ יגלו להם בעוד מעט זממת המשטרה ויהיה סיפק בידם להסתתר ביערות הקרובים.

אך לא רק שהטובים שבהם לא גילו ליהודים מתכניות החיסול המתבשלות בחוגי המשטרה והידועות להם היטב, אלא גם עזרו למשטרה בעצם הביצוע. וביום י"ג מר-חשוון, מספר שעות לפני ה"אקציה" בטורן כתרו את עשרות המשפחות על טפיהן וקציהן. אף

משה קאפלאן

א. ניין שטעטל יערעמיטש

מיט די דאזיקע שורות פרעטענדיר איך ניט צו שרייבן די געשיכטע פון מיין שטעטל. ווייל אין געוויסע צייטן און עפאכעס פון גלות האבן מיר בכלל שטארק געזינדיקט בנוגע דאס שרייבן די געשיכטע פון אינדזער פאלק און בפרט וועגן קליינע ישובים און קהילות. איך וועל זיך דעריבער בלויז באַמיען פאַרצייכענען געשעענישן, וואָס זיינען פאַרבליבן אין מיין זכרון.

איך פיל פאַר מיין חיב צו פאַראייביקן די פאַנאַראַמע און דאָס יידישע לעבן און מענטשן וואָס האָבן זיך אויסגעלעבט אויף אַ ספּעציפּיש יידישן שטייגער, ביז עס איז געקומען דער גרויזאַמער חורבן און האָט אַרויסגעריסן מיטן וואַרצל דורך די הענט פּון נאַצי־רוצחים און זייערע געהילפּן, אַז עס זענען בלויז פאַרבליבן „אחד מעיר ושניים ממשפּחה“. זאָל דאָס קליינע שטעטל וואָס הייסט יערעמיטש זיך אַריינפאַסן ווי אַ בריליאַנט אין דער גרויסער מצבת־זכרון פאַר זייערע פאַרשניטענע לעבנס, אין באַ־לייכטן זייערע נשמות לעדי עד!

דער טייך נייעמאן, וואָס שניידט אַדורך ווייסרוסלאַנד און ליטע און דערגרייכט ביז דעם באַלטישן ים וווּ ער גיסט זיך אַריין, אין דער סביבה פון דאַנציג; אויפן לינקן ברעג פון מזרח זייט טייך ליגט אויסגעשפּרייט דאָס שטעטל, מיט איר מאַרק, גערטנער און פעלדער, הייזער און קראַמען שול און קלויסטער להבדיל, דאָס איז דער הויכער ברעג אַרומגערינגלט אין אַ האַלבן קרייז דורכן טייך וועמענס קרישטאַלענע וואַסער עס שוויינט קען דעם הויכן ברעג, וואָס זעט אויס ווי אַ פעסטונג און היט אַפּ אַז דער ישוב זאָל חלילה ניט פאַרפלייצט ווערן.

דער טייך נייעמאן הויבט אָן זיין קירס ניט ווייט פּון יערעמיטש, ער פליסט אַרויס פון אַ קוואַל אין פּיאַסעטשנע, וואָס געפינט זיך אין דער געגנט פון סטויבץ און נאַכדעם ווי עס פאַלן אַריין אין אים אייניקע קלענערע טייכלעך קומט ער אָן קיין יערעמיטש.

דער רעכטער ברעג וואָס איז אַ נידעריקער און באַשטייט פון אַ פּלאַך לאַנד ווי ווייט דאָס אויג קען דערגרייכן, ציט זיך לאַנג און ווייט און פאַרענדיקט זיך מיטן גרינעם האַריזאָנט פון די רודזשמער וועלדער, וווּ עס גיסן זיך צונויף הימל אין וואַלד מיט די הויכע אוראַלטע בוימער פון סאַסנעס און בעריאַזעס. צוליב דעם זומפיקן באַדן וואָס בלייבט נאָכן אויסגוס פון טייך איז מעגלעך צוצוקומען צום איראַלטן וואַלד בלויז

אין די ווינטער מאַנאַטן, ווען אַלץ ווערט פאַרפּרוּרן און דער טייך ליגט אונטערן אייז, דאַן הויבט זיך אַן אַ פיבערהאַפטע באַוועגונג אַרום דעם וואַלד. די פּויערים פון די אַרומיקע דערפער און שטעטל לאָזן זיך אַרויס אין אַ קאַראַוואַנע מיט שליטנס צו פאַרזאָרגן זיך מיט האַלץ און פאַר די יידן פון שטעטל, צו הייצן די אויוונס. די קאַראַוואַנע פאַרט אַרויס אין מיטן נאַכט, כדי אַנצוקומען פאַרטאָג אין וואַלד אַנלאָדן די האַלץ און זיך צוריקקערן וואָס שנעלער אַהיים מיט דער שויערער לאַדונג.

דער גאַנצער אַרום באַדעקט מיט שניי זעט אויס ווי אַ ווייסער טישטוך, עס מערקן זיך בלויז אייניקע טונקעלע שטריכן געמאַכטע דורך די שליטנס, וואָס האָבן זיך דורכגעשניטן אַ וועג אין טיפן שניי ביזן וואַלד פונעם גוטבאַזיצער, וואָס האָט זיין צענטער אין אַבריינער הויף, ניט ווייט פון שטעטל.

דאָס פּלאַכלאַנד וואָס שפּרייט זיך אויס צווישן טייך און וואַלד באַקומט אַ אַנדער אויסזען אין פּרילינג, ווען דאָס אייז ברעכט צוזאַמען און דער שניי ווערט צעגאַנגען, ווערט ער פאַרוואַנדלט אין אַ ים און פון שטעטל זעט מען נאָר הימל און וואַסער, עס דוכט זיך אַז אַט אַט ווערט מען פאַרטרונקען, אַבער דער ברעג שטייט ווי אַ געטרייער שימר און היט אָפּ די מענטשן, וואָס האָבן זיך באַזעצט אויף זיין רוקן. ביז דאָס וואַסער הויבט אַן אַפּצופאַלן און עס באַווייזט זיך ווידער די ערד. דער פּליין ווערט באַדעקט מיט גרין און נאַכדעם באַשפּריצט מיט מאַרגאַריטקעס וואָס וויגן זיך אַנטקעגן דער זון. דאָס זיינען ניט נאָר בלומען וואָס באַשיינען דעם אַרום במשך פון זומער, נאָר אויך דער קוואַל און רעזערוו צו פאַרזאָרגן פאַשע פאַר די בהמות אין צייט פון ווינטער.

אין די לעצטע הייסע זומער טעג פאַרן די פּויערים אַריבער דעם טייך מיט זייערע קאַסעס אויף די פּלייצעס, צו שניידן היי, טריקענען און איינלייגן אין סטאַגן און אַז עס וועלן קומען די פרעסט וועט מען אַריינברענגען די היי אין שייער און פאַרזאָרגן די בהמות אויף ווינטער.

קיין גרויסע פאַבריקן און אינדוסטריעס האָט דאָס שטעטל ניט פאַרמאַגט, די איינציקע וואַסער־מיל וואָס איז געשטאַנען ביים טייך אושא האָט געדינט פאַרן גאַנצן געגנט צו מאַלן די תבואות. עס איז געווען אַ פּרימיטיווע מיל מיט אַ הילצערנער ראָד, וואָס האָט שטענדיק גערוישט און געדרייט די מילשטיינער וואָס זיינען געווען די פאַר־זאָרגער אַז באַטש שוואַרץ ברויט זאָל זיין. ערשט נאָענט פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט מען איר איבערגעבויט און אַריינגעשטעלט אַ וואַסער־טורבינע, אַ מאַדערנע מאַשין וואָס האָט פאַרגרעסערט און פאַרבעסערט די פּראָדוקציע פון מעל און מען האָט אַנגעהויבן עסן שטיניצע — געבייטלטברויט.

אַזוי האָבן זייט ביי זייט געלעבט אין גוטער שכנותשאַפט די פּויערים מיט יידישע בעלי־מלאכות, מיט יידישע קרעמער, מיט יידישע לומדים, אפילו דער רב מיטן גלח

האָבן זיך איינפאַרשטאַנען כאַטש קיינער פו זיי האָט ניט מוותר געווען אויף זיין אמונה אויף קיין „קוצו של יוד“. טראָץ דעם פאַקט וואָס די יידן זיינען געווען אַ קליינע מינ־דערהייט לגבי דער אלגעמיינער באַפעלקערונג. האָט מען געפילט אין דער לופט די נשמה יתירהדיקייט, וואָס האָט זיך געשאַפן מיטן אַנקומען פון שבת. אויב עס זיינען, אַמאָל פאַרגעקומען רייבונגען צווישן יידן און „גויים“ אין שטעטל, איז דאָס געקומען צוליב שונאי ישראל, וואָס האָבן פאַר זיך געזוכט אַן „אַרבעטס פעלד“ ביי דער אָדער יענער גוטער געלעגנהייט...

ב. טורען־יערעמיטש - שכנים אויך לויטן אלף־בית

לויט פאַרשידענע קראַניקעס און פאַרצייכענונגען וועגן יידישע ישובים אין ליטע און אין פוילן, האָט שוין אין די ערשטע יאָרן פון 1800 עקסיסטירט אַ יידישער ישוב אין טורען, וואָס אַנבאַלאַנגט יערעמיטש איז דער יידישער ישוב אַ סך יינגער, אומגעפער זייט 1855 ווען ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַרגאַניזירן אַ געזעלשאַפטלעכער לעבן אַלס אַזעלכער.

די מאַפע פון ווייס־רוסלאַנד איז בכלל זייער ניט קיין קלאַרע, און במשך פון די לעצטע דריי הונדערט יאָר האָט זי זיך געביטן פיל מאל. מיט דער ערשטער צעטיילונג פון פוילן אין יאָר 1772 און דער צווייטער אין יאָר 1793 איז די געגנט כסדר אַריבער פון איין מדינה צו דער צווייטער און ביו דער ענדע פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז זי פאַרבליבן אונטער דער הערשאַפט פון רוסלאַנד.

נאָכן ווערסאַלער טראַקטאַט וואָס האָט אָנערקענט פוילן אַלס זעלבסטענדיקע מדינה, איז געפירט געוואָרן אַ מלחמה מיט דער קאָמוניסטישער רוסלאַנד און לויטן שלום אַפמאָך וואָס איז געשלאָסן געוואָרן צווישן פוילן און סאָויעט רוסלאַנד אין יאָר 1920 אין ריגע, זענען טורען און יערעמיטש פאַרבליבן אונטער דער פוילישער הערשאַפט. נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווען נאַצי דייטשלאַנד האָט פאַרכאַפט פוילן, איז לויטן מאלאַטאָאָר־ריבענטראַפ פאַקט צוגעטיילט געוואָרן די גאַנצע געגנט צום סאָ. פאַרבאַנד. נאָך דעם צווייטן וועלט קריג איז די געגנט פאַרבליבן אין די ראַמען פון דער אַזוי גערופענער ווייסרוסישער סאָוועטישער רעפובליק.

צוליב די אַפטע איבערגאַנגס־פּעריאָדן איז די אַלגעמיינע אַדמיניסטראַטיווע מאַכט געווען אין יערעמיטש ביו דער ערשטער וועלט־מלחמה, צוליב די פאַרשיידענע עטנישע גרופן וואָס האָבן געלעבט אויף דער טעריטאָריע. האָט די רוסישע מאַכט איינגעטיילט

די אדמיניסטראציע אזוי, אז די צאל פאליאקן, וואס האבן געוווינט דארט זאלן שטענדיק זיין אין א מינדערהייט, און ניט האבן קיין גרויסן איינפלוס אויף די מלוכה-אינטערעסן. די קליינע פוילישע מינדערהייט איז באשטאנען פון גרויסע גוט-באזיצער, וואס האבן עקספלאטירט די ארטיקע באפעלקערונג כמעט ווי שקלאפן, ערשט אין יאר 1861 ווען עס איז פארגעקומען די פויערים באפריינג, איז טיילווייז פארלייכטערט געווארן די לאגע פון די פויערים, וואס האבן לויטן קייזערליכן געזעץ באקומען יעדער איינער א שטיקל באדן אלס אייגנטום.

טורעץ ליגט אויפן הויפט טראקט, וואס לויפט פון מינסק, די הויפט שטאט פון דער פראווינץ פון איין זייט, און פון צווייטן ציט זיך דער טראקט ביז ווארשע. דעריבער איז די פאסט און פאליציי געווען אין טורעץ, ווי דער „וואלאסט“ ד. ה. די גמינע, דער פאלקס געריכט איז געווען אין יערעמיטש, וואס ליגט אפגערוקט פינף קילאמעטער פון טורעץ, אבער ביים ברעג פון טייך ניעמאן.

וואס אנבאלאנגט יידישער קהלישער ארגאניזאציע איז טורעץ געווען די עלטערע שוועסטער, וואס האט מדריד געווען יערעמיטש אין יידישקייט. אין יערעמיטש זיינען געווען בלויז דרדקי מלמדים און אויב מען האט געוואלט אז א קינד זאל לערנען העכערע יידישע לימודים, האט מען אים געמוזט שיקן קיין טורעץ צו די ארטיקע מלמדים, וואס זיינען דאן געווען די פאקטישע קוואלן צו באקומען יידיש וויסן. די טורעצער רביים זיינען געווען די וואס האבן דערצויגן יידישע יוגנט און זיי אריינגעבראכט אין היכל פון יידישקייט און קולטור.

ר' יצחק סאפאזניק און ר' שלמה חיים טראיעוויצקי, זיינען געווען מאדערנע מלמדים מיט א פעדאגאגישן צוגאנג איינצופלאנצן אין די תלמידים ליבע צו אונדזערע אלטע אוצרות, הגם יעדער איינער פון זיי האט דאס געטאן סעפאראט אויף זיין שטייגער, האבן זיי זיך אינסטינקטיוו דערגענצט און אז א תלמיד איז ארויס פון די דאזיקע חדרים איז ער געווען א גאנצער למדן און האט ווייטער געקענט פארזעצן אליין זיינע לימודים אדער לאזן זיך אין דער גרויסער וועלט שטודירן אין א העכערן לערן-אינסטיטוט.

אין טורעץ איז אויך געווען דער בית-הקברות, יערעמיטש אלס קליינער ישוב פון אומגעפער פערציק יידישע פאמיליעס, האט ניט געהאט קיין אייגענעם בית-עולם און געמוזט אנקומען צו דער שכנישער קהלה פאר קבר ישראל.

אויך די אלע ישובניקעס וואס האבן געלעבט אין די ארומיקע דערפער און הויפן ביי די פריצים, האבן געצויגן זייער יידישקייט פון טורעץ, וואס האט געהאט צוויי בתי-כנסת, ווי יידן זענען געזעסן און געלערנט און יונגע קינדער וואס האבן געלעבט אין יערעמיטש און די ארומיקע דערפער און געוואלט לערנען ביי די מלמדים אין טורעץ, האבן דאס געקענט טאן און אפילו עסן „טעג“ ביי יידן, ווייל זייערע עלטערן האבן ניט געהאט די מאטעריעלע מעגליכקייט צו באצאלן פאר זייער אויסהאלטונג.

די דאזיקע אַזוי גערופענע געגנזייטיקע ברידערליכע הילף האָט ניט נאָר דער־מעגלעכט דעם יידישן חינוך נאָר אויך דערנענטערט ביידע ישובים אין אַלע אַספעקטן פון יידישן לעבן אין דעם פרעמדן אַרום און אָפּגעהיט זיי זאָלן ניט פאַרטרונקען ווערן דורכן פרעמדן שטראָם פון ניט יידישן אַמביענט.

אין מיין זכרון איז פאַרבליבן די הערליכע געשטאַלט פון ר' שלמה חיים טראַיע־וויצקאָ, אַ קליין געוויקסיקער מיט אַ ציגן־בערדל מיט שמייכלענדיקע אויגן פון וועלכע עס האָט אַרויסגעקוקט באַשיידענקייט און גוטסקייט. אַליין אַ אָפּשטאַמיקער פון אַ משפּחה וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט ערד אַרבעט. זיין פּאָטער און אויך זיינע אַלע ברידער זיינען געווען אַרענדאַרן פון ערד, ניט ווייט פון טורעץ, ער איז געווען דער מלומד פון דער משפּחה און האָט אָפּגעגעבן זיין גאַנץ לעבן דער מלאכת הקודש פון לערנען יענעם. ער האָט זוכה געווען צו דערציען אַ דור פון תלמידים, וואָס אַ טייל פון זיי איז פאַרבליבן אין די תּפוצות נאָכן גרויסן חורבן פון אונדזערע שטעטלעך. זיין צוגאַנג צום לערנען תּנ"ך איז געווען אַנדערש ווי פון מיינע פּריערדיקע מלמדים. ביים לערנען יעדער קאַפיטל פון אונדזערע נביאים האָט זיך געדוכט, אז דער נביא רעדט צו אונדז דורך זיין מויל.

ר' יצחק טאַפּאַזשניק דער גמרא מלמד, אַ הויכער מיט אַ ברייטער שוואַרצער באַרד, די אויגן שטענדיק אַ ביסל פאַרכמורעט מיט אַ ערנסטן קוק, וואָס דרענגט אַריין אין דיין מחשבה און איז עלול צו וויסן צו דער תּלמיד האָט זיך צוגעהערט צום שיעור אָדער בשעת מעשה געטראַכט פון נעכטיקע טעג. ר' איטשען איז זייער שווער געווען אָפּצוזאָרן, מיט זיין שאַרף אויג האָט ער באַלד געקענט פעסטשטעלן ווער פון די תּלמידים באַנעמט ניט אָדער וויל ניט באַנעמען דעם שיעור, און אַזוי פּלוצעם פּלעגט ער אַ פּרעג טאָן: איז וווּ האַלטן מיר יערעמיצער? (די ניט טורעצער תּלמידים פּלעגט ער אַנרופן מיטן נאָמען פון אַרט פון וואָנען זיי קומען) און דער תּלמיד, וואָס האָט זיך ניט צוגעהערט איז טאַקי מבולבל געוואָרן ניט זויסנדיק וואָס צו ענטפּערן.

ר' איטשען האָט זיך ניט געיאָגט נאָך תּלמידים, ער פּלעגט זיי אויסקלייבן נאָך דעם ווי ער האָט זיך אינפאַרמירט ביי דעם מלמד וווּ דער תּלמיד האָט פּריער געלערנט צו ער איז פּעיק און פּאַסיק פאַר דער כּתה פון די זיבן—אַכט תּלמידים מיט וועלכע ער דאַרף צוזאַמען לערנען. אויב ס'האָט געטראַפּן אַז ער האָט אַמאַל אַ טעות געהאַט, איז דער תּלמיד געבליבן לערנען ביי אים ניט מער ווי איין זמן.

די גאַנצע פינף זמנים, וואָס איך האָב געלערנט ביי ר' איטשען האָט ער געהאַט צו מיר אַ מין ספּעציעלע באַציונג, איך האָב אַפּילו געגעסן אַ „טאַג“ ביי אים און זיין פּרוי יענטע האָט זיך צו מיר באַצויגן ווי אַ מאַמע, איך האָב עס אַנגענומען ווי אַ פאַרשטענדלעכע זאַך, זענען דאָך מיין פּאָטער אַלטער און ר' איטשען געווען חברים, יאָרן לאַנג געלערנט אין דער ישיבה צוזאַמען, אויך אין דעם זעלבן יאָר ביידע חתונה געהאַט. מיט יאָרן שפּעטער ווען איך בין שוין געווען אַ היבשער בתור און פּלעג שמועסן

מיט מיין פאטער וועגן כאראקטערן און באציונגען צווישן מענטשן. האב איך אים פאר געבראכט וועגן דער באציונג פון ר' איטשען צו מיר במשך דער גאנצער צייט ווען ער איז געווען מיין רבי. דער טאטע האט א שמיכל געטאן און אנגעהויבן דערציילן. דו וויסט דאך אז מיר זיינען געווען חברים, אסך יארן געלערנט צוזאמען און ביז דער חתונה זיינען מיר געווען ידידים, ווען מיר האבן כמעט אין דער זעלבער צייט חתונה געהאט, איך קיין יערעמיטש און ער קיין טורעץ. אז ס'איז פאריבער א יאר איז ביי מיר געבוירן געווארן א זון. אזוי כסדר ב"ה אלע פאר יאר ביי יעדער באגעגעניש מיט אים פלעגט ער זיך באקלאגן וואס זיין פרוי האט אים נאך ניט געבוירן קיין קינד. איך פלעג אים טרייסטן און דערמוטיקן אז דער רבונן של עולם וועט אים ממלא זיין.

עס זענען אבער פארלאפן צען יאר און קיין קינד איז ניט געקומען, האט ער זיך פאר מיר פארטרויט, אז ער וועט מוזן זיך גטן מיט יענטען. איך בין געווען אין א שווערער פארלעגנהייט, דו וויסט דאך, אז ס'איז כמעט ווי א דין ביי יידן יראים ושלמים אין אזא פאל זיך צו גטן. האב איך זיך אפגערופן צו איטשען אזוי צו זאגן: צען יאר האסטו געווארט און געגלויבט אז השי"ת וועט דיר ממלא זיין, מיין עצה איז דו זאלסט ווארטן נאך איין יאר, אפשר וועט גאט העלפן. ער האט מיר געפאלגט און צום יאר איז געבוירן געווארן זייער זון שלמה.

דער פאלקס געריכט אין „וואלאסט“

דער „וואלאסט“ האט זיך געפונען אין יערעמיטש און האט באדינט ביידע שטעטלעך, אין אלע ענינים פון דער צארישער מאכט האט מען געמוזט אנקומען אין „וואלאסט“ ביים שרייבער וואס האט זיך געפונען אין יערעמיטש. דער סטארישנא איז געווען דער פארויצער פון פאלקס געריכט. ער האט אויך געהאט צוויי בייזיצער פון די אזוי גערופענע נכבדים, זיי אלע צוזאמען האבן פארגעשטעלט די גערעכטיקייט ספעציעל אין אדמיניסטראטיווע און קלענערע עברות. דאס איז געווען א געריכט מיט אלע פראצעדורן, מען האט צוגעשטעלט א אנקלאגע, דער געריכט האט אויסגעהערט עדות, אין די טעג ווען ס'פלעגן פארקומען די געריכטס-פארהאנדלונגען איז געווען פריילעך אין שטעטל די פויערים פון די ארומיקע דערפער און יידן פון יערעמיטש און טורעץ. ארום דער געביידע פון „וואלאסט“ איז געווען פארוואמלט א גרויסער עולם. סיי פאר אינטערעסירטע אין סתם ליידיקגייטער, וואס האבן ליב צו וויסן ווער מיט וועמען עס משפט זיך.

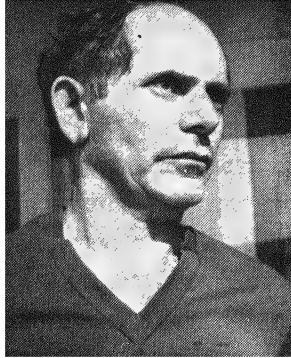
צווישן זיי זענען אויך געווען עדות, וואס האבן געווארט צו אריינגיין עדות-זאגן ביי די פראצעסן, עס זיינען געווען אויך „יאר-עדות“, וואס פאר א קליינער מטבע זיינען זיי גרייט געווען צו זאגן דעם „אמת“. דער פאפולערסטער פון זיי איז געווען אמעלקא, א קליין גויטשיקל מיט א רויט נעזל, פלעגט ער שטענדיק קומען אויפן געריכט-יריד צו

פון רעכטס (מימין): אריה לייב סאָר
פאָזניק (לואיס שיללינג), צמח בן
אברהם אליהו הרכבי.

זיין פאָר עמעצן אַ עדות. אַזוי שטייענדיק פאָרן טיר צו וואַרטן מען זאָל אים אַריינרופן צו די ריכטער, פלעגט ער פון צייט צו צייט אַרויסנעמען פון קעשענע אַ קרוטשאַק בראַנפן. פאַרוואַרפן זיין קעפל און אַריינבולבען אין גאַרגל דעם ביטערן טראַפן. אַז מען האָט געפרעגט אַמעלקען, סטייטש וואָס טוסטו? דו דאַרפסט דאָך זאָגן עדות, איז זיין ענטפער געווען: „בדודו שמעליעשי“ איך וועל זיך האַלטן בעסער און זיכערער. אין די דאָזיקע טעג פלעגן אויך אַראַפקומען דער אוריאַדניק און דער סטראַזשניק פון טורעץ כדי היטן די אַרדענונג אין שטעטל.

אין יערעמיטש האָט זיך אויך געפונען די „רעאַלנע שולע“ פאַר מיידלעך, דאָס איז געווען אַ מין העכערער קורס נאָך דער פאַלקסשולע ווהיין עס פלעגן קומען לערנען מיידלעך אויך פון טורעץ. די צוויי געביידעס פאַר דער שולע וואָס האָבן זיך געפונען ביים אַרויספאַר אויפן וועג קיין טורעץ האָבן צוגעגעבן מאיעסטעטישקייט דער גאַס מיט זייער ווייסקייט און האָבן זיך אונטערשיידט פון די הילצערנע הייזער אין דעם גאַנצן אַרום. פאַר וואָס יערעמיטש האָט זוכה געווען דווקא אַז דער דאָזיקער לערן־אַנשטאַלט זאָל זיך געפינען דאָ און נישט אין טורעץ, האָב איך קיינמאַל נישט געקענט אויסגעפינען.

יוסף בן-צבי (גרשובסקי) ירמיון – אשר על הניימן

(הווי ופולקלור)

כ־10 שנים אחרי גזירות ת"ח, ב־1648 פלשו השוודים לפולין ולליטא ועברו את הנהרות ויסלה ונגמן. כאשר שטו הסירות של השוודים על פני הנהר נימן במקום שם נופל נהר „אושה” לנגמן לא יכלו להשיט את הסירות הגדולות שלהם — הקימו בסביבה את המחנה שלהם בצדו השמאלי של הנהר, על גבעה נישאה. הם יצרו במקום תנאי נמל והקימו מחסנים מלבנים אדומות, השוודים החלו לתור את הארץ ולאסוף את סחורותיה ואחר כך להעבירן למולדתם — לשוודיה.

מספר ניכר של יהודים אולי גם מבין פליטי חמילניצקי, שברחו לצפון הרחוק מצאו את פרנסתם ע"י השוודים: עזרו להם במסחר ופעלו למענם וכאשר השוודים נסוגו מהאזור הזה נשארו היהודים והמשיכו במסחר עם בני הארץ — וכך התפתח הישוב, עיר נמל ליד הניימן.

ומנין בא השם ירמיצ'י? בפולקלור העממי של העיירה מסופר, כי בסוף המאה ה־17 בתקופת הצאר אלקסיי, חי בכפר נדה אשר על הוולגה ברוסיה גוי אחד „בטרק” ושמו ירמק. ביום חורף אחד יצא ירמק לגנוב תרנגולות מלול אשה אחת; שמעה בעלת הלול את הרעש, שהקימו התרנגולות ובהיותה בטוחה שהמדובר בשועל שבא לטרוף מלולה, רצה יחפה אל הקור והכפור, כדי לגרש את הטורף; האשה נאבקה עם ירמק והלה הכה על ראשה ולפני שברח הספיק לראות את האשה נופלת כאלומה על הארץ. הוא היה בטוח שהרג את האשה ונמלט מכפרו מעבר לוולגה, שם התחבר לחבר שוודים ונעשה „הטמן”, ראש כנופיה אשר התרחבה והגיעה עד אירקוטסק.

לימים, כאשר ירמק לא היה יותר השודד הקטן מכפר־נדה, אלא הפך לבעל השפעה וכסף רב התחיל להתגעגע לכפר מולדתו. מה עשה? שלח משלחת לצאר עם מתנות: ארגו כלי זהב ותכשיטים, שריון מגן וחרב של זהב ובפי המשלחת בקשה לחון את ירמק ולאפשר לו לבוא לרוסיה; ה„צאר” וחבר השרים שלו תמחו לשמע על הסיפור, כי הם לא ידעו את שמו של ירמק ואת כל סיפור המעשה; גם לאחר שחקרו ודרשו בענין הרצח, נתגלה שאותה אשה אשר הופלה לארץ על ידי ירמק לא מתה כלל. ה„צאר” נענה

לבקשתו של ירמק, מאחר שאנשי ירמק שלטו אז על שטחים גדולים של סיביר וירמק הצייע לצאר למסור לידו את כל השטחים, אשר הכנופיה שלטה בהם. משלחת נכבדה נשלחה לירמק עם כתב החנינה של הצאר וישמו של ירמק נתפרסם בכל רוסיה וגם לאורך הניימן הגיע שמעו והיות שלמקום הזה טרם היה שם – החליטו לקראו על שם ירמק: ירמיצ'י.

התפתחות העיירה הגיעה לשיאה בראשית המאה ה-19 בתקופת השיא של נפוליאון. סיפורים מתקופה זו הגיעו אלי לפי מסורת משפחתית שלנו: נכדה של יהושע בורישנסקי מרומנובקה, בתו של ר' תנחום (אובסיביץ') – הודה – התחתנה עם בנה של רבקה הרכבי – ברה ולהם היו 2 ילדים: חיה לאה – אמי ואברהם אליהו הרכבי – דודי. רבקה הרכבי נולדה בערך בשנת 1825 ונהלה עסק גדול של חנות כלי-בו כולל בית מרוח ובית מלון לסוחרים היערות – היא היתה ממש אשת לפידות, בירמיץ היא היתה מפורסמת, היא היתה בתקופת השיא של מסחר וכלכלה פורחים בעיירה.

בערך בשנת 1860, כאשר ה"צאר" אלכסנדר השני חילק אדמות לגויים, ניתנו במקומות אחרים בדרך כלל 7 דסיטין למשפחה ואילו משפחות הגויים, אשר בירמיצ'י קיבלו רק 4 דסיטין וזאת תוך נימוק, שעיירה זו על הנמל שלה מספקת עבודה ופרנסה לתושביה והם אינם תלויים באדמה דווקא.

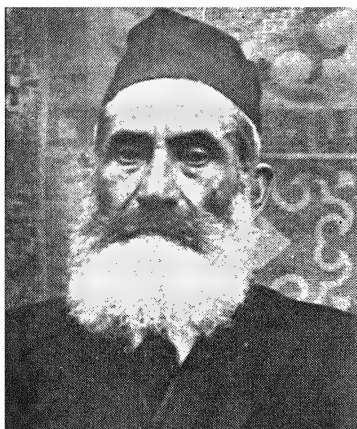
הירידה התלולה של ירמיצ'י התחילה בהתחלת המאה העשרים. סיפרו לי זקנים מאז, כי עד התקופה הזו לא היה בירמיצ'י בית יהודי או גויי שלא היה בו בעל השכלה: בזהה אחד, אך תקופת השפל פיזרה את התושבים ודלדלה את המקום. אחרי תקופת הפוגרומים באה מלחמת רוסיה-יפאן בשנת 1905, שגרמה להגירה גדולה של האוכלוסיה בסביבה ועוד גורמים לעזיבה היו הדלקה הגדולה משנת 1908 ואחר כך מלחמת העולם הראשונה והחזיות שהתקרבה למקום בשנת 1915.

בראשית שנות השלושים הצרו הגויים את צעדי היהודים. הוגש בשפט מאת בעלי שדות נגד היהודים השולחים את פרותיהם למרעה על אדמת הגויים והללו טענו, כי רק להם ניתנה האדמה וליהודים אין חלק ונחלה בו. הם גם זכו במשפט ובפני היהודים נסגר שטח המרעה. גם הקואופרטיבים הנוצריים – מטרם היתה למשוך את הקונים מן החנויות היהודיות.

לפי סטטיסטיקה מתקופה זו היו בירמיצ'י בסך הכול 667 איש, מהם מספר הנשים באוכלוסיה הנוצרית פי שניים וחצי מן הגברים. "שקצים" היו מתפארים. שעל כל "שקץ" יש שתיים וחצי "שיקסות"... ואמנם פחת מספר הזכרים הגויים מאוד בתקופה זו וזאת מסיבות פוליטיות, היות באזור זה פעלה המפלגה הקומוניסטית בצורה חזקה מאוד. רבים מבני הנער עזבו את המקום; אחרים נאסרו וגם הומתו.

אבי הקים את ארגון מכבי אש בירמיצ'י בשנת 1900. במלאות 30 שנה לכהונתו כ"פרוס" של מכבי אש בשנת 1930 קיבל מדליית זהב ובאותו מעמד ביקש שחזור

מתפקידו ובמקומו נתמנה הכומר זלזניאקוביץ. אני נתמנתי כסגן המפקד של מכבי האש וכאחראי על הבנין המשק, כך שכל נשף או הצגה במכבי אש היו קשורים אתי. תפקיד זה לקחתי על עצמי לפי ההנחיות של הרב שלנו שאמר, כי במפעלים סוציאליים כאלה צריכים גם היהודים לקחת חלק פעיל.

צבי גרשובסקי

ה"קלויסטר" בירמיצי' שכן במרכז העיירה ומסביבו גדר אבנים והחזית שלו ה"קולקולניה" עם 4 פעמונים. בשבת לפנות ערב עם ה"בוס" הראשון של צליל הבס של הפעמון הגדול החלו כל הפעמונים לצלצל.

בית הספר של ירמיצי' בן 7 הכיתות היה על רמה גבוהה למדי ויהודים מטורץ ומחסביבה באו לבית ספר זה כדי ללמוד בו במשך שנים רבות.

היי היומיום של העיירה חרותים עמוק בזכרוני לפי תקופות השנה. סוכות עם התקרה הנפתחת על-ידי "כנף" ב"פנטנט" מיוחד והרי לך סוכה לתפארת ואם יורד גשם בסוכות — מורידים את הכנף והרי לך בית, כיצד אפשר לשכוח דבר כזה?

סחורות היינו מביאים ממיר, סטולפצי וברנוביץ' ובסתיו בגשם ובבוץ הנסיעה בעגלות עמוסות תחת גשם שוטף; דחיפת העגלה בבוץ; קללות העגלון הנוצרי וכיסוי הסחורות ככל האפשר כדי שלא ירטבו. ובקיץ — יערות, נהרות וציפורים מלווים אותך בהשכמת הבוקר בנסיעותיך לעיירות הקרובות לסחור הלב מתרונן מיופי הטבע ועושרו. בשלהי הקיץ: מסתיים הקציר בכל מקום שאתה פונה "יאגדעס" שחורות אוכלים אותם בכל מיני צורות: טריים, אפויים עם בצק אפוי; מכינים חביות עם מלפפון גים תמוצים לקראת החורף וכן כרוב קצוץ. שפע של פטריות ממינים שונים. גם היהודים הוציאו את תפוחי האדמה מן השדות בשטחים שקיבלו בתמורה בעד זבל הפרה שמכרו ואכסנו אותם במרתפים לקראת החורף.

ההנה עבודת אמי בירמצי' ביום חורף רגיל בערב שבת: עוד אתמול העלו מהבור 2 סלים עם תפוחי אדמה לקראת שבת. גם חבית המים מלאה והכינו „רושצי'נה“ לאפיית לחם לכל השבוע וכן לאפיית חלות. העבודה של האמא מתחילה ב-4 בבוקר. מכניסים עצים, מדליקים התנור, לשים בצק ללחם, מכינים בצק לחלות, קולפים תפוחי אדמה לבשל עם מלח ומים לארוחת בוקר. מכינים הצובר לפרה. חולבים הפרה, התנור כבר הם, מוציאים הגחלים אל ה„פריפיצי'ק“, לוקחים מהבצק בגודל כדור רגל בידיים רטובות ונותנים לו צורה של ככר לחם ומניחים על הלופטה, מכניסים לתנור בפינה ובתנור פה קדימה וחזרה והככר מתישבת על מקומה בתנור. באותו זמן מכינים את ה„טשולנט“ לשבת ובינתיים בא אבא מבית הכנסת ואמא מכינה את השולחן לארוחת בוקר. לאחר הארוחה מופיעים „גויים“ בבית הקפה שלנו.

חיי הנוער החלוצי מכל הגוונים היו תוססים. אני עצמי עברתי לגולים שונים המשקפים את התסיסה בנוער. מן ה„ישיבה“ עברתי ישר אל... „השומר הצעיר“, תנועת נוער זו היתה ב„אופנה“ בתקופה זו של חלומות לציון, לעבודה ולחלוציות. אך כל החינוך וההרצאות נראו לי שמאלניות מדי ועברנו במרוצת הזמן ל„גורדוניה“. יצאנו ל„הכשרה“ קבוצה של בני נוער מלאי התלהבות וחדוות נעורים.

הבילויים של הנוער התרכזו בעיקר בטיולים מסביב לכנסיה; שיט בסירות על הנהר „טיול על הגשר“, אך בעולם המצומצם הזה היתה התלהבות נעורים רבה, כאשר באו הביתה הצעירים מירמצי', שלמדו בסביבה הם היו אתנו בימי חג וחופש והיינו מבלים לילות שלמים בטיולים, שיחות, ויכוחים ונשפיות. זוכר אני אותו קיץ של שנת 1935 בו עליתי לארץ. הבילויים בלילות היו כל כך ארוכים, שעליתי על משכבי רק עם הנץ השחר. לילות החורף חרותים בזכרוני מקריאת הספרים ליד מנורות נפט, כאשר מלאי של מנורות נפט מחכה על השולחן להחלפה, אחרי אזילת הנפט במנורה אחת. שיחקנו בשחמט ובקלפים וגם זאת ליד מנורות הנפט, כי חשמל לא היה בעיירה.

בתקופת השואה שכנה המשטרה הגרמנית בטורץ. היו כמה צעירים נוצרים אשר שיתפו פעולה עם הנאצים. 84 מבני יהודי העיירה הוכנסו לבית אחד של משפחת סלובודסקי וזה היה „גיטו“. אחותי אידה הלכה עם כסף למיר בנסיון לשחד את הנאצים, שיעזבו את יהודי העיירה לנפשם, יהודים אחדים יעצו לה לחזור, כי הדבר רק יגרום לסחיטה חזרת ונשנית ולא יועיל ליהודים. בדרכה חזרה לעיירה ניסה אחד מבין משתפי הפעולה, צעיר נוצרי להרוג אותה, אלא הוא היה בתברת צעירה נוצרית והוא עזב אותה הפעם. ביום השואה הועברו כל היהודים באוטו משא למקום אחד ונרצחו, פרט לכתו של ר' תנחום שניצלה בנס.

משה קאפלאן – ירושלים

א. די גרויסע שרפה אין יאר 1908

שרפות זיינען בכלל אַ כמעט נאַרמאַלע דערשיינונג, דאָרט וווּ עס זיינען דאָ הייזער קומען אויך פאַר שרפות, בפרט דאָרט וווּ הייזער זענען געבויט פון האַלץ, דער הויפט בוי־מאַטעריאַל וואָס מען האָט געקענט באַקומען אויפן אָרט און כמעט אַלע געביידעס זיינען הילצערנע געדעקט מיט שטרויענע דעכער, אַדנר מיט הילצערנע שינדלען, וואָס זומער צייט זיינען זיי אַ לייכטער ברען מאַטעריאַל. פֿון צייט צו צייט פלעגן פאַרקומען קליינע שרפות אין שטעטל ווי אין די אַרומיקע דערפער, אָבער די גרויסע שרפה וואָס איז פאַרגעקומען אין מיטן זומער פון יאָר 1908, קען פאַרצייכנט ווערן ווי אַ קאַטאַס־טראַפע, וואָס האָט געבראַכט אַן איבערקערעניש אין שטעטל.

אין אַ הייסן זומערדיקן טאָג זיינען מיר קינדער אין חדר איבערראַשט געוואָרן פון אַ גלאַקן־קלינגעריי, וואָס האָט אָנגעזאָגט דעם אויסברוך פון דער שרפה. אונדזער רבי ר' יצחק יוסף וואָס האָט ערשט אָנגעהויבן לערנען מיט אונדז גמרא, האָט אונדז תיכף באַפרייט פון לערנען און אַרויסלויפנדיק פון חדר האָבן מיר זיך אָנגעטראַפן מיטן פייער וואָס האָט זיך אָנגעהויבן פון דער דריטער שטוב וווּ עס האָט זיך געפונען דער חדר. יעדער איינער איז געלאָפן צו זיך אַהיים אונטער די מאַנאַטאַנע אויסגעצויגענע גלאַקן קלאַנגען, וואָס האָבן אָנגעזאָגט די קאַטאַסטראַפע און גערופן הילף.

דער ווינט האָט באַלד צוטראָגן דעם פייער אויף די נאַנטע גאַסן. דאָס שטעטל איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פלאַם־פייער און די קאַמאַנדע פון די שטעטלדיקע פייער־לעשער וואָס איז באַשטאַנען פון איין האַנט־פאַמפע מיט אַכט פעסלעך אויף צוויי רעדער האָבן אַפילו ניט געקענט חלומען צו באַקעמפן דעם פייער. ס'איז פאַרבליבן דער איינציג־קער אויסוועג אַריינצוראַטעווען פון די ברענענדיקע הייזער דאָס מעבל און שטוב זאָכן, ווי אויך די סחורות פון די קראַמען, ווי לאַנג דער פייער האָט נאָך דערלויבט צו דערנענטערן זיך. בלויז גאָר אַ קליינער טייל פון די נשרפים האָבן געקענט אַפראַטעווען עטוואָס פון די שטוב זאָכן און דאָס אַוועקגעטראָגן צום ברעג טייך, וואָס איז געווען אַפגערוקט פון שטעטל און זיכער אַז דאָרט וועט דער פייער ניט דערגרייכן.

די עטלעכע געשעפטן אין מאַרק זענען פאַרברענט געוואָרן צוזאַמען מיט די סחורות, די אַלטע שיל איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַש, יידן האָבן מיט דער גרעסטער מסירת־נפש איינגעשטעלט זייער לעבן אַרויסצוראַטעווען די ספּיר־תורה און אַ טייל פון די ספרים. דער פייער האָט געדויערט אַ גאַנצן טאָג און האָט איינגעוויקלט אין וואַלקן

פון רויך דעם גאַנצן האַריוואַנט. ערשט שפעט ביינאַכט האָט זיך אַנגעהויבן אַנטפלעקן דאָס אמתע בילד. אין שאַטן פון דער נאַכט זיינען געשטאַנען די שוואַרצע קווימענס, וואָס האָבן אויסגעזען ווי מצבות פון די פאַרברענטע הייזער באַלויכטן פון די נאָך ברענענדיקע האַלאַזועשקעס.

די באַפעלקערונג איז געבליבן שלאָפן ביים ברעג פון טייך, אונטערן פרייען אויסגעשטערנטן הימל, יעדער איינער מיט זיינע אָפּגעראַטעוועטע כלי בית, דאָס איז געווען אַ שלאַפּלאַזע נאַכט, וואָס יעדערער האָט זיך געמאַכט אַ חשבון וואָס וועט מען טאָן מאַרגן, ווי אַזוי שאַפט מען זיך ווידער אַ היים. די שלאַפּלאַזע נאַכט האָט אָבער געבראַכט אַ זוניקן פרימאַרגן און עס האָבן אַנגעהויבן אַנקומען וועגענער מיט הילף פון די נאַנטע שטעטלעך: טורעץ, מיר און קאַרעליטש. יידן זענען אַנגעקומען מיט ברויט און עסנוואַרג, אויך קליידונג צו פאַרטיילן פאַר די געליטענע וואָס האָבן אין מאַמענט ניט געהאַט אַפילו וווּ צו קויפן עפעס צו דערנערן די קינדער.

די נשרפים האָבן ניט געהאַט קיין פאַרויכערונג און עס האָט זיך אַנגעהויבן דאָס פראַבלעם פון צוריק אויפבויען דאָס שטעטל מיטן בית-המדרש און דעם מרחץ, יעדער איינער האָט געזוכט מיטלען ווי צו בויען זיין אייגענע היים; אַ געוויסע צאָל יידן האָבן שוין דאָן געהאַט קרובים אין אַמעריקע צו וועמען זיי האָבן זיך געווענדעט נאָך הילף, אַ טייל האָבן לאַנגזאַם מיט אייגענע כוחות זיך אַנגעשטרענגט צו בויען זייערע הייזער. עס האָט זיך אַנגעהויבן אַ פיבערהאַפטע בוי באַוועגונג אין שטעטל. די יידישע צעשלערס און סטאַליאַרעס, אונטער דער אַנפירונג פון שאול דער צעשלער פון טורעץ, וואָס איז געווען אַ ביר-מיסטער פון הילצערנע געביידעס, האָבן אַנגעהויבן לייגן די פונדאַמענטן פון די נייע הייזער. ער האָט אַריינגעבראַכט אַ נייעם מעטאָד אין דעקן די דעכער וואָס זיינען געווען פריער פון געוויינלעכן שטרוי, צו וויקן די דאָזיקע שטרוי אין וואָסער מיט ליים איידער זי ווערט געלייגט צו דעקן דעם דאָך. דאָס איז געווען אַ מין פאַרהיטונג, אַז דער פייער זאָל ניט קאָנען אַנציינדן די שטרוי אַפילו נאָך זעם ווי זי איז שוין טרוקן. דאָס האָט אויך געבראַכט געוויסע שוועריקייטן אין דער קאָנסטרוקציע פון דאָך, וואָס האָט געדאַרפט אויסהאַלטן די שווערע משא פון דעם שטרוי וואָס האָט אַנטהאַלטן דעם ליים. ר' שאול האָט געלייזט דעם דאָזיקן פראַבלעם דורך אַריינברענגען אַ געוויסע פאַרשטאַרקונג אין דער קאָנסטרוקציע פון דאָך און די נייע דערפונדונג איז איינגעפירט געוואָרן אין גאַנצן געגנט.

אַ היבשע צייט איז אַנגעגאַנגען דאָס בויען, ביז עס האָט זיך אַנגעהויבן נאַרמאַ-ליזירן די לאַגע פון די יחידים וואָס האָבן געליטן פון דער שרפה, עס איז אָבער פאַר-כליבן דאָס פראַבלעם ווי אַזוי בויט מען ווידער אויף די קהלשע געביידעס. הרב ר' אליעזר מירעצקי האָט פאַררופן אַ אסיפה וואָס זאָל באַהאַנדלען דעם ענין, אָבער גאָר אַ קליינע צאָל יידן האָבן זיך געקענט באַטייליקן מיט מאַטעריעלער הילף פאַר דעם.

דער מעצענאָט און גרינדער פון ישוב ר' שמואל סלאבאדסקי איז שוין געווען אייפן עולם האמת.

ס'איז ניט געבליבן קיין אַנדערע ברירה ווי אַנצוגיין מיט דער אַרבעט מיט אייגענע כוחות. דאָ האָט אויך מיטגעוויקט דער זכות פון ר' שמואלן ע"ה, הרב מירעצקי וואָס איז פאַרבליבן אַלס דער באַפילמעכטיקער איבער דער ירושה וואָס ר' שמואל האָט איבערגעלאָזט, האָט זיך געווענדעט צום גוטבאַזיצער קאשיץ ער זאָל מנדב זיין די בוי מאַטעריאַלן וואָס זיינען נויטיק פאַר די קהלשע געביידעס. אַדאַנק זיין אינטערווענץ איז דערמעגלעכט געוואָרן צו באַקומען האַלץ פאַרן בוי פון בית המדרש, דעם בית הרב און דעם בית מרחץ.

דאָס בויען די קהלשע געביידעס איז איבערגעגעבן געוואָרן ר' שאול, וואָס האָט זיך אונטערגענומען מאַכן די אַרבעט „שלא על מנת לקבל פרס“ און צוליב דעם איז ער פאַרבליבן אין יערעמיטש אַ לענגערע צייט. די יידישע סטאַלאַרעס, צעשלערס, שמידן, פאַרבער האָבן אַוועקגעגעבן אַ סך פון זייער צייט פאַר די געביידעס ביז דער פולשטענדיקער פאַרענדיקונג, וואָס האָט געגעבן דעם ישוב ווידער צו קענען אַנגיין מיט זיין נאַרמאַלן קהלשן לעבן.

די נייע שול איז געבויט געוואָרן מיט מער רחבית ווי די אַלטע. דאָס איז געווען אַ גאָר הויכע געביידע, מיט אַ קאַכל־בימה וואָס האָט גלייכצייטיק געדינט אַלס אויוון צו באַהייצן די שיל, אַ מין קאַמבינאַציע פון שיינקייט און באַקוועמליכקייט וווּ יידן זיינען געזעסן ביים גרויסן קאַלענעם אויוון און געלערנט אַ בלאַט גמרא אין די ווינטער נעכט. פון צווייטן זייט איז געווען דער אַריינגאַנג מיטן פאַליש און קליינעם שילכל צום דאַוונען און איבער דעם — די עזרת נשים, וואָס האָט געהאַט זיינע פענסטער צו דער גרויסער שיל וווּ די מאַמעס האָבן געקענט אַריינקוקן צו זייערע קינדער און מענער און הערן די תפילות.

זאָל דאָ דערמאָנט ווערן די אַנשטרענגונג פון הרב ר' אליעזר טירעצקי וואָס איז פיל מאל אַרויסגעפאַרן זאַמלען פאַנדן פאַר די אינערלעכע איינריכטונגען פאַרן בית־המדרש, פאַר ספרים און אַנדערע חפצים וואָס זענען פאַרברענט געוואָרן.

שאול דער צעשלער, וואָס האָט פאַקטיש פאַרשריבן אַ בלאַט אין דער געשיכטע פון שטעטל איז געווען אַ הויכער, פעסט געבויטער מיט אַ שיינער באַרד און רבינישן שטערן, ער איז ניט געווען סתם צעשלער, וואָס האָט געאַרבעט מיט דער ברייטער אויסגעבויגענער האַק ביים צעשען קלעצער, ער איז געווען אַ בוי־מייסטער אַ מין אַרכיטעקט אין זיין פאַך צו פלאַנירן האַלץ־געביידעס, זיין אויסזען און הדרת־פנים האָבן אַרויסגערופן דרך־ארץ, ער האָט געשטאַמט פון אַ רבנישע פאַמיליע, ער האָט געהאַט פיר ברידער רבנים, וואָס האָבן פאַרנומען דאָס כסא הרבנות אין אַנגעזעענע קהילות אין ליטא, ער דער איינציקער פון דער משפחה, איז פאַרבליבן אַ בעל־מלאכה. אַלס אַ גוטמוטיקער מענטש

מיט הומאָר פּלעגט ער ליב האָבן צו זאָגן אַז ער איז מער יחסן פון זיינע ברידער, זיי האָבן אַ ברידער אַ צעשלער און ער האָט ברידער רבנים.
און נאָך אַ קליינעם קוריאָז וויל איך דאָ פאַרצייכענען: אַ שעה איידער די שרפה האָט זיך אָנגעהויבן, איז אַרויסגעפאַרן פון שטעטל מיין פּאַטערס אַ שוועסטער, וואָס איז געקומען פון ליובטש מיט איר פּאַמיליע געזעגענען זיך מיט אונדז צו זייער אָפּפאַרן קיין אַמעריקע. אין פּופציק יאָר אַרום ווען איך מיט מיין פּרוי האָבן באַזוכט די פּאַראַייניקטע שטאַטן זענען מיר געווען ביי אונדזער קווינע עדה פּאַרבער אין פּילאָ-דעלפיע. האָט זי מיר דערמאַנט וועגן די דאָזיקע געשעעניש, וואָס איז פּאַרבליבן אין איר זכרון.

ב. דער גרינדער און מעצענאט פון יערעמיטש שמואל סלאבאדסקי

ס'איז שווער פעסטצושטעלן די גענויע דאַטע, ווען דער יידישער ישוב איז געגרינדעט געוואָרן און זיך אַרגאַניזירט, מיט די נויטיקע מוסדות צו פירן אַ לעבן ווי אַ יידישע קהילה, די פּנקסים, וואָס האָבן זיך געפונען אין דער אַלטער שול זענען פאַרברענט געוואָרן אין דער גרויסער שריפה און עס איז ניט פּאַרבליבן קיין אַפיציעלער דאָקומענט אויף וועלכן מען זאָל זיך קענען פאַרופן אין אַנווייזן דעם טאַג און יאָר ווען דער ישוב איז געגרינדעט געוואָרן. האָבנדיק אַבער פאַר זיך די פּערזענלעכקייט, וואָס איז געווען דער וואָס האָט געלייגט דעם פונדאַמענט פון ישוב קען מען פעסטשטעלן אומגעפער די דאָזיקע דאַטע.

ר' שמואל סלאבאדסקי איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1825 און איז נפטר געוואָרן אין יאָר 1905. ער האָט געגרינדעט די קהילה אין יערעמיטש אין 1850. אַלס יונגערמאַן האָט ער זיך פּאַראַינטערעסירט מיטן לעבן פון די איינצעלנע יידישע משפחות, וואָס האָבן געלעבט אין די אַרומיקע דערפער און האָבן געצויגן פּרנסה אַרום זיינע געשעפטן פון וואַלד. ער האָט געזאָרגט צו באַזעצן זיי אין יערעמיטש, וואָס האָט זיך געפונען אין צענטער פון זיין פּעריפּעריע, כדי זיי זאָלן זיך קאַנען אויסלעבן ווי יידן.

דער גאַנצער זייט מאַרק, וואָס ציט זיך פון דער שול-גאַס ביז דער לאַנגער גאַס, איז געווען פּאַרבוט מיט זיינע געביידעס, וואָס זיינען באַשטאַנען פון גרויסע שיינע הייזער מיט קראַמען, געבויט פון גראַבע סאַסנע קלעצער, געצעשעט פון

אינעווייניק און פון דרויסן געדעקט מיט שינדלען, גרויסע פענצטער מיט לאַדנס געפארבט אויף ווייס, יעדער היז מיט אַ הויכן גאַנעק ביים אַריינגאַנג אַרומגענומען מיט אַ קאַרידאָר פון גרויסע פענצטער.

די געביידעס אינעווייניק זיינען באַשטאַנען פון גרויסע רחבותדיקע צימערן, אין וועלכע עס האָבן געלעבט זיין פאַמיליע און די נאַנטע קרובים, וואָס האָבן מיטגעאַרבעט אין זיינע אונטערנעמונגען. די צימערן פון זיין פערזענלעכער דירה זיינען געווען מעבלירט לויט דעם סטיל פון לואיס דעם 14-טן. עס איז געווען ממש פון אַלטן סטיל, וואָס ער האָט איינגעקויפט ביי פאַרשידענע פריצים — גוט באַזיצער מיט וועמען ער האָט געהאַנדלט.

אַ ספעציעלער זאַל פאַר אַ ביבליאָטעק, וואָס האָט אויך געדינט פאַר זיין אַרבעטס-צימער, ווענט פאַרשטעלטע מיט ספרים, וואָס ער האָט אַראָפּגעבראַכט פון ווילנע און פון זיינע ריזעס קיין דייטשלאַנד. חוץ אַ גרויסע רבנישע ליטעראַטור פון מחברים, וואָס האָבן אים צוגעשיקט זייערע ספרים, אַלט זייער מעצענאַט, וואָס האָט זיי געגעבן די מעגלעכקייט אַפצודרוקן זייערע חיבורים

טיף אין הויף זענען געווען די שטאַלן פאַר די פערד און קי אין שטיבער פאַר דער דינערשאַפט. אַ ספעציעל בוכהדיקן פלאַץ איז אָפּגעגעבן געוואָרן דער שוואַרצער קאַרעטע, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ שטוב אויף רעדער, וואָס ער פלעגט צייטענווייז באַנוצן — ביי ספעציעלע מאַמענטן, געשפאַנט מיט פיר פערד „נאַַשפּיץ“.

די טיפּקייט פון פלאַץ האָט פאַרנומען אַ גרויסן שטח אין צוויי גאַסן ביז דעם ברונעם. אויף דער לאַנגער גאַס וואָס ער האָט אויסגעגראָבן און ביזן צווייטן ברונעם אויף דער שול-גאַס, אַנטקעגן דעם בית המדרש, וואָס ער האָט געבויט ביים גרינדן דעם ישוב. דאָס איז געווען זוי אַ פירקאַנטיקע פעסטונג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט די פראַנט-געביידעס צום מאַרק און פאַרענדיקט מיט דער געביידע פון בית-המדרש. ווען מען באַטראַכט די פרימיטיווע פלאַנירונג ווי ר' שמואל האָט געבויט דאָס שטעטל קאַן מען זיך משער זיין דעם וויזיאַנערישן און גלייכצייטיק פראַקטישן צוגאַנג צו אַלע כלל-ענינים, וואָס ער האָט אונטערגענומען.

דער פאַמיליע נאָמען סלאַבאָדסקי שטאַמט פון סלאַבאָדאַ, וואָס געפינט זיך אויף יענער זייט טייך נייעמען, קעגנאיבער יערעמיטש, דאָרטן האָט ער אָנגעהויבן זיין אַקטיוויטעט. נאָך גאַר אַלס יונגער בחור, ווי אַ קליינער אָנגעשטעלטער ביים גוטבאַזיצער קאַשיץ, דער אייגענטימער פון די אַרומיקע וועלדער, אַלס אויפזעער איבער די אַלע „לעשניקעס“ וואָס זיינען צעוואָרפן איבער דעם גרויסן שטח, זיי זאָלן אָפהיטן דעם פאַרמעגן פון שריפות און פון גנבים שמואל האָט אויף דעם געבויט אַרויסגעוויזן גרויסע פעאיקייטן און איניציאטיוו און אין גאַר אַ קירצער צייט האָט ער געוונען

דעם צוטרוי פון פריץ. ער האט אים באשטימט אלס זיין פארטרויאונגס מענטש ביים פארקויף פון יעדן טייל וואלד זיינעם.

שמואל האט זיך ארומגערינגלט מיט יידישע מענטשן פון זיין פאמיליע און אויך מיט יידן, וואס האבן געלעבט אין די ארומיקע דערפער, וועמען ער האט באזארגט מיט ארבעט. אייניקע אלס אויפזעצער ביים האקן אין קלאסיפירן דאס האלץ און אנדערע ביים ארויספירן די קלעצער צום טיך. אזוי האט ער געגרינדעט דאס שטעטל און אויך אויסגעבויט דעם בית המדרש, וואס איז פארברענט געווארן בעת דער גרויסער שריפה אין יאר 1908. מיט יעדן יאר זיינען זיינע געשעפטן אויסגעברייטערט געווארן און ער איז שוין געווען פון די וויכטיקסטע סוחרים אין דער וואלד בראנזשע. ניט נאר פון עקספלאאטירן און קלאסיפיקירן די וועלדער, נאר אויך אלס עקספארטירער קיין אויסלאנד. במשך פון די יארן איז זיין אנווען כסדר געוואקסן און מען פלעגט אפט זען ווי עס פארפארן פאר זיין הויז די גיט-באזיצערס פון דער געגנט, וואס קומען צו אים זיך מיישב זיין וועגן געשעפטן, וואס האבן א שייכות צו וואלד זיין עצה איז געווען פאר זיי ווי א געזעץ.

זיין אנווען און סימפאטיע איז דערגאנגען ניט נאר צו יידן. אלע וואס האבן געארבעט אין זיינע געשעפטן האבן אפגעשאצט זיין מענטשלעכע און פריינטלעכע באציונג, סיי צום פרט ווי צום כלל. א גרויסן טייל פון די קהילשע הצטרכותן האט ר' שמואל גענומען אויף זיך אין אויסהאלטן יעדן צדקה ענין איז ער געווען דער ערשטער מיטצוהעלפן מיט דער ברייטער האנט.

צוויי זין האט ער געהאט, וואס האבן פריער געלערנט אין דער ישיבה און שפעטער געפארן שטודירן און זיך באזעצט אין לאדזש, געגרינדעט א טעקסטיל פאבריק ווו זיי האבן פארנומען א אנגעזעענע פאזיציע, און גלייכצייטיק זיך פארנומען אויס-שליסלעך מיטן האלץ עקספארט דורך דאנציג.

ארום זיין הויז האבן זיך אויסגעלעבט א פארצווייגטע פאמיליע פון שוואגערס, פעטערס און פליעמעניקעס אייניקע אלס אנגעשטעלטע אין זיינע אונטערנונגען, אנדערע זיינען אוועק לערנען אין די ישיבות פון מיר און סלאבאדקע און שפעטער שטודירט אין אויסלאנד און זיך באזעצט אין לאדזש און אין דאנציג. א טייל פון דער פאמיליע איז פארבליבן אין שטעטל נאך זיין טויט. זיי האבן געלעבט פון דער ירושה, וואס ער האט איבערגעלאזט. דאס זיינען געווען יידן לומדים, וואס האבן ניט געזארגט פאר עולם הזה. דערצויגן קינדער אין יידישקייט און עוסק געווען אין תורה און מצוות.

אין די ניטיידישע קרייזן האט ר' שמואל דערגרייכט צום העכסטן כבוד, וואס א בירגער פון רוסלאנד האט אין יענער צייט געקענט דערגרייכן ער האט געהאט א ספעציעלע דערלויבעניש ארויסצופארן אין זיין שווארצער קארעטע מיט פיר פערד.

די פרווילעגיע האָבן געהאַט נאָר די קניאַץ און „דוואַריאַנעס“. ער האָט דאָס באַקומען אַדאַנק זיינע לייסטונגען, סיי פאַר זיינע ברידער יידן און סיי פאַר די פויערים וועמען ער האָט באַשעפטיקט אין זיינע אונטערנעמונגען מיט יושר.

פון צייט צו צייט פלעגט ער אַרויספאַרן אין זיין שוואַרצער קאַרעטע אַנגעטאַן אין אַ פראַק מיט אַ צילינדער. יידן פון שטעטל האָבן ממש געקוואַלן פון גרויסן כבוד, וואָס זייער ר' שמואל געניסט אין די הויכע פענצטער. אַ סך מאָל איז דאָס זיי בייגע-שטאַנען, ווען ער האָט געדאַרפן זיך משתדל צו זיין קעגן געוויסע גזירות פון דער „צאַרישער“ מאַכט וואָס האָבן קיינמאָל ניט געפעלט.

איך געדענק קוים ר' שמואל, ווי ער שטייט אין אַלטן בית־מדרש אין מזרח־ווינקל נעבן דער בימה פון ארון־קודש, אַ טיפער זקן מיט אַ ברייטער ווייסער באַרד, אַ הויכער מיט אַן אַפענעם פנים פון וועלכן עס לייכטן אַרויס צוויי גוטמוטיקע אויגן, ווי זיי וואַלטן אייך פרעגן וואָס קאַן מען טאָן פאַר אייך?

ג. דער יערעמיטשער רב, ר' אליעזר מירעצקי

הרב מירעצקי איז געקומען קיין יערעמיטש אין יאָר 1882, אַלס גאָר יונגעראַן, תיכף נאָך זיין חתונה. דאָס איז געווען זיין ערשטער עפנטלעכער אַמט צו פאַרנעמען דאָס כסא־הרבנות. אין אַ יידישער קהלה.

אין יענע יאָרן האָט יערעמיטש פאַרמאָגט אַלע נויטיקע אינסטיטוציעס, ניט קוקנדיק אויף דער קליינער צאָל יידן (אומגעפער פערציק משפחות), איז געווען אַ חזן — שוחט, מלמדים, אַ רב, אַ שמש אין בית המדרש, וואָס קהל האָט אויסגעהאַלטן און מיט שמחה געטראָגן דעם עול פון יידישקייט, זיך אויסגעלעבט אַלס יידן און דערצויגן זייערע קינדער אין יידישער טראַדיציע.

הרב מירעצקי האָט ניט געשטאַמט פון דורות רבנים. ער איז געווען איינער פון די קינדער, וואָס ערלעכע יידישע טאַטע־מאַמע האָבן געחולמט צו האָבן אַ זון אַ רב און האָבן זיך מקריב געווען צו געבן זייערע קינדער די דערצויגונג פון דורות, כדי זיי זאָלן דאָס ווייטער איבערגעבן די נייע דורות, און אָנהאַלטן די יידישע קייט ביז דער אמתער גאולה.

איך געדענק דעם רב מירעצקי אין די יאָרן פון ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען ער האָט שוין אַפגעגעבן זיינע יונגע יאָרן פאַר דער יידישער עדה אין שטעטל.

און איז געווען איר מנהיג רוחני, אַנערקענט געוואָרן דורך די שטאַט־בעלי־בתיים, אַ דאַנק זיינע גוטע באַציונגען מיט ניט יידישע קרייזן און איך לגבי איבערלעכע יידישע פּראָבלעמען, וואָס האָבן קיינמאָל ניט געפּעלט אין די יידישע שטעטלעך, האָט ער זוכה געווען צו אַלגעמיינער אַנערקענונג.

אין שווערע צייטן, ווען דאָס שטעטל האָט שוין ניט געקאַנט אויסהאַלטן עקאָנאָמיש דעם קהילה אַפּאַראַט און ס'איז פשוט ניט געווען מיט וואָס צו צאָלן דעם שוחט, האָט ער זיך אויסגעלערנט שחיטה און האָט אויסגעפירט די פונקציעס אויך פון אַ שוחט. דאָס איז געווען אַ קאַמפּליצירטע פונקציע צו קענען זיין גלייכצייטיק אי רב אי שוחט. די קצבים האָבן שטענדיק אָפּגעהיט דעם כבוד פון שוחט, ווייל הינטער אים איז געווען די אויטאָריטעט פון רב, דאָס פּאַראייניקן ביידע זאַכן צוזאַמען האָט געקאַנט בריינגען שאַדן די רבנישע אויטאָריטעט, ער האָט אָבער באַוויזן אָנהאַלטן דעם כבוד התורה און כבוד היהדות.

אַ הויכער אַ שלאַנקער מיט זיין לאַנגער האַלב בלאַנדער באַרד אין וועלכער עס האָבן זיך שוין געוועבט גרויע האַר פּלעגט ער גיין צום קצב, באַהאַלטן אונטער דער פּאַלע מן דער לאַנגער קאַפּאַטע דעם שיידל מיט די חלפים, וואָס ער האָט געמוזט באַנוצן צו אַ מלאכה, וואָס ער טוט ניט גערן. אין די קאַלטע ווינטערדיקע טעג אַמאָל אויך אונטערן שניי האָט מען אים געזען אָנגעטאָן אין זיין אַלטן טכוירענעם פוטער וואָס ער האָט באַקומען אַלס מתנה צו זיין חתונה, אָנגעטאָן בלויז אויף איין אַרבל, בכדי צו קאַנען בעסער פּאַרדעקן מיט דער צווייטער פּאַלע פון פּיטער די חלפים וואָס ער האָט געטראָגן מיט זיך צו פּאַרזאָרגן אַז יידן זאָלן קאַנען אָפּהיטן כשרות און נסיונות.

משה דעם רבס זון איז אַוועק פון שטעטל צו לערנען ערגעץ אין מינסק און האָט זיך שפּעטער דאַרט באַזעצט. דער יינגסטער זון חיים איז געווען קראַנק אויף אַסטמע און ער איז פּאַרבליבן אייביק אין שטוב. מען האָט אים אָפּילו ניט געקאַנט שיקן אין קיין ישיבה און דער רב אַליין האָט זיך פּאַרנומען מיט זיין דערצינונג. טראַץ זיין שוואַכן געזונט צושטאַנד האָט חיים זייער פיל געלערנט און זיך פּאַרטיפּט אין דער העברעאישער ליטעראַטור און געווען פון די ערשטע ציונים אין שטעטל, אַלס חברים האָבן מיר נאָך אַלס קינדער צוזאַמען געזאַמלט פּאַר קרן־קימת־לישראל און געחלומט וועגן אַ יידישער ארץ־ישראל. אין יאָר 1921, ווען איך בין צוריקגעקומען אין שטעטל, האָב איך געטראָפּן חיימען שווער קראַנק און איבער זיין בעט איז געווען דאָס בילד פון יוסף טרומפלדור מיט דער אויפּשריפט: „טוב למות בעד ארצנו“. אַזוי האָט ער געחלומט און אין דאָזיקן חלום איז אויסגעלאָשן געוואָרן זיין יונג לעבן.

נאָך דער פטירה פון חיימען איז הרב מירעצקי פּאַרענדערט געוואָרן, געבליבן איז ער אינגאַנצן אַליין פּאַראיינזאַמט, האָט ער געזוכט טרייסט אין זיין קליינער געמיינדע זיך פּאַראיינטערעסירט מיט יעדן קינד, מיט יעדן איינעם וואָס האָט זיך גענויטיקט אין

א גוט ווארט, אדער הילף צו יעדן מאמענט ווען ער האט זיך נאר דערוויסט און עמעצער נויטיקט זיך דערין.

די עקאנאמישע לאגע איז אין שטעטל געווארן אלץ שווערער, די יוגנט האט אויסגעוואנדערט, אייניקע וואס האבן זיך ארגאניזירט אין די חלוצישע ארגאניזאציעס צוזאמען מיט דער טורעצער יוגנט און שפעטער עולה געווען קיין ישראל. אנדערע האבן אויסגעוואנדערט קיין אמעריקע און דרום־אפריקע. די קהילה האט אים בכלל ניט געקאנט צאלן קיין שכירות און אויך פון דער שחיטה האט ער זייער ווינציק געקראגן. האט ער דאך ממשיך געווען זיין עבודת הקודש בלב ונפש, אלס מנהיג פון זיין עדה. און געצויגן זיין פרנסה מיגיעת כפיו, ער האט געהאט א גרויסן גארטן נעבן זיין שטוב און אויך א קו, און ער פלעגט פארקויפן מילך, כדי צו קענען זיך מפרנס זיין. מען פלעגט אים טרעפן פון צייט צו צייט אין טורעץ אדער דער־מיר ביים פארקויפן פוטער און קען וואס ער האט פראדוצירט פון די מילך פון זיין קו. דאס האט אים אבער ניט געשטערט אין זיין גייסטיקער שליחות. ער האט זיך ווייטער פארטיפט אין לערנען און איינגעפירט א שיעור פון גמרא פאר די פארבליבענע יידן און געלערנט מיט זיי יעדן טאג אין בית־המדרש, כמעט ביון לעצטן טאג פון זיין לעבן וואס איז פארשניטן געווארן דורך די נאצישע מערדער מיט דער באטייליקונג פון די וויסרוסישע גזלנים.

מיט עטלעכע יאר צוריק, ווען איך האב באזוכט די מירער ישיבה אין ברוקלין, האב איך זיך געטראפן מיט הרב קאלמאנאוויטש דעם ראש הישיבה און געשמועסט מיט אים וועגן די צייטן און דער גאלדענער עפאכע פון דער גרויסער ישיבה אין דער־מיר, ווו זיין פאטער איז געווען דער ראש־הישיבה, אין דער צייט פון דער נאצישער אינוואזיע אין עוואקואירט די ישיבה קיין שאנכאי און וואס ווערט יעצט פארגעזעצט אין רחבת־דיקן בנין אין ברוקלין.

דערמאנענדיק פארשידענע זכרונות האט מיר הרב קאלמאנאוויטש דערציילט א געשעעניש, וואס איז פארגעקומען אין דער־מיר, די שטאט פון תורה. דער מירער רב איז געווען אוועקגעפארן אייף עטלעכע טעג פון שטאט. און ס'האט זיך געטראפן א שאלת־הריאה און קיינער האט זיך ניט אונטערגענומען צו פסקנען די שאלה. ס'איז ניט געבליבן קיין אנדער וועג, ווי זיך ווענדן צום יערעמיטשער רב הרב אליעזר מירעצקי ער זאל פסקענען און אזוי איז עס געווען. זיין פסק איז אנגענומען געווארן. ער איז באמת געווען א גרויסע איטאריטעט אין הלכות שחיטה און בדיקה.

זיין שטאל ריינע פערזענלעכקייט איז פארבליבן ווי א לעגענדע צווישן די וואס זיינען ניצול געווארן פון דער שואה און לעבן היינט צו טאג אין מדינת ישראל און אין די תפוצות.

הרב אשר קאצמאן, ר"מ אין ישיבה „תורה ודעת“, ברוקלין

די פשטות פון יערעמיטשער רב,

ר' אליעזר מירעצקי

דאָס שטעטל יערעמיטש ליגט 12 וויאָרסט פֿון דער באַוואַסטער שטעטל „דער־מיר“ מיט איר באַקאַנטער „מירער ישיבה“. דער שליאַך וואָס פירט פֿון יערעמיטש קיין מיר איז שטענדיק פֿול מיט באַוועגונג; ניט אימזיסט איז אַרומגעגאַנגען אַ ווערטל אַז „כל הנחלים הולכים אל הים“ אַלע טייכן פֿליסן צום ים — י"ם מאַכט: ישיבת מיר, איז טאַקע דער וועג צום שטעטל געווען פֿול מיט וועגענער; ווער עס פֿאַרט צום מאַרק־טאַג צו האַנדלען מיט די פֿויערים, אַדער בחורים פֿון דער סביבה, וועלכע פֿאַרן אין דער ישיבה. דאָס שטעטל יערעמיטש, ווי קליין זי איז געווען, האָט זי דאָך געהאַט אַ גרויסן רב אַ גאון באַקאַנט אין גאַנצן אַרום אַלס למדן און גרייסער מטיף, אַבער קיין גרויס פרנסה פֿון דעם פֿאַרקויפֿן פֿון ליכט און הייוון און קיין שכירות האָט ער ניט געהאַט, זיין אַלטע קאַפּאַטע איז געווען זייער שטאַרק אָפּגענוצט, ניט האַבנדיק פשוט קיין מעגלעכקייט צו קויפֿן אַ נייע, ער איז אַבער געווען אַ צדיק, וואָס איז גרייט געווען מכניס אורח זיין מיט אַלץ וואָס ער האָט געהאַט.

די לעצטע יאָרן פֿאַר דער מלחמה איז דאָס שטעטל נאָך מער איינגעשרומפֿן געוואָרן, ווייל די יוגנט איז אַוועק אין מרחקים צו זוכן פרנסה, האָט דער רב געמוזט אויך אַ ביסל צוהאַנדלען און משטיינס געזאַגט וואָס זיין מסחר איז געווען, ער פֿלעגט קויפֿן הינער און שטאַפֿן זיי, בכדי צו פֿאַרקויפֿן צו יידן וואָס האָבן געוואַלט האָבן שמאַלץ אויף ווינטער, אַדער אויף פֿסח צו באַהאַלטן אין גלעזערנע „סלאַיעס“ און אַזוי האָט ער דערגאַנצט זיין פרנסה.

אַז מען פֿלעגט פרעגן דעם יערעמיטשער רב, ווי פֿאַסט עס פֿאַר אייך אַלס מרא דאתרא זיך מטפֿל צו זיך מיט דעם, האָט ער תּמימותדיק געענטפֿערט: איך בין דאָך ניט גרעסער פֿון רב כהנאן וואָס רב האָט געזאַגט צו אים „פשוט נבלות בחוץ ואל תצטרך לבריות“ (צי אַראָפֿ די פעל פֿון אַ נבלה און קים ניט אָן צו מענטשן און זאָג ניט איך בין אַ גרויסער מאַן, איך בין אַ כהן (פּסחים קי"ג) אַזוי פֿלעגט ער האַנדלען, בכדי ניט אַנצוקומען צו לייטן, דאָס אַלץ האָט ער אויסגעדריקט מיט אַזאַ אויפֿריכטיקייט, אַז מען איז געבליבן דערשטוינט פֿון זיין פשוטות און תּמימותדיקייט.

בכדי אָפּצושפּיגלען זיין פשוטות און עניוּות איז כדאי צו דערציילן פֿאַלגענדן

עפיוזאד: אין אַ ווינטערדיקן פאַרנאַכט, ווען דאָס שטעטל „מיר“ איז געווען באַדעקט מיט אַ טיפן שניי, האָט מען געטראָפן דעם יערעמיטשער רב אַרומגייענדיק צווישן די פויערישע פּורן אין מאַרק, זיין פּאַטריאַרכאַלישע פּיגור מיט זיין לאַנגער ווייסער באַרד, אַנגעטאַן אין זיין אַלטן פּוטער, איז ער געגאַנגען פּון שליטן צו שליטן מיט לאַנגזאַמע טריט צו פּרעגן די פּויערים אפּשר קען עמעצער פּון זיי אים מיטנעמען קיין יערעמיטש. מיטאַמאַל דערהערט ער ווי מען רופּט: יערעמיטשער רב, צו וואָס דאַרפט איר זיך בעטן ביי די פּויערים, קומט מיט מיר צו מיין שווערס הויז צו נאַטקע דעם סופּר אויף וויסאַקער גאַס, אין אַ האַלבע שעה אַרום פאַרן מיר קיין יערעמיטש און איר וועט פאַרן מיט אונדז צוזאַמען. און ה. פּאזניאַק, וואָס האָט אים מיטגענומען האָט איבערגעגעבן ווי אַזוי די זאַך איז פאַרגעקומען.

דער רב איז אַריינגעקומען אין הייז און נאָכן זאַגן אַ גוט אַוונט, האָט ער צוגעגעבן, צו וואָס זאָלט איר זיך מטריח זיין פאַרן דורך יערעמיטש קיין סטויבן, לייגט איר דאָך אַן וועג, אפּשר אַ פאַר וויאַרסט, אַה! רבי ענטפּערט אים פּאזניאַק, עס איז פאַר מיר אַ כבוד און ח"ו ניט קיין טרחה, אפילו אויב איך דאַרף אַנלייגן עטלעכע וויאַרסט, און אַגב דאַרף איך אויך זיין אין יערעמיטש.

ה. פּאזניאַק האָט געהייסן דעם רב ער זאָל זיך גוט איינוויקלען אין זיין פּוטער, און זיי האָבן זיך אריינגעזעצט אין זיין שליטן געשפּאַנט אין צוויי גוטע פּערד, וואָס האָבן זיך אַוועקגעלאָזן איבער ווייכן שניי ווי אַ מאַשין אויף אַ אַספּאַלטירטן וועג, דער רב האָט זיך איינגעטוליעט אין זיין וואַרעמן פּוטער און זיך פאַרטראַכט אין רמב"ם אַדער עפעס אין אַ שווערער סוגיה פּון דער גמרא. און אַזוי טראַכטענדיק הערט ער ווי פּאזניאַק זאָגט צו אים: רבי מיר קומען שוין אַן קיין יערעמיטש, איי, איי, ווונדערט זיך דער רב היינטיקע יונגעלייט מאַכן ליצנות פּון אַ אַלטן רב, שוין ביי יערעמיטש, ווי קאַן דאָס זיין?.. (ער איז געוויינט געווען שלעפּן זיך מיט די אַרימע שקאַפעס פּון די פּויערים צוויי שעה, און דאָ אַזוי שנעל אַנגעקומען) מאַכט ניט קיין שפּאַס רעדט ער אַריין צו זיך אין זיין באַרד, און טוליעט זיך נאָך מער אַריין אין זיין פּוטער ניט אויפהייבענדיק די אויגן, אָבער אין עטלעכע מינוט אַרום שרייט ווידער אויס ה. פּאזניאַק „רבי מיר זענען שוין נעבן אייער הויז“, דער רב גיט זיך אַ שאַקל אַפּ פּון דעם שניי, הייבט אויף דעם קאַפּ און דערזענדיק זיין הויז שרייט ער אויס מיט התפּעלות: „כ'לעבן דאָס זיינען דאָך גאַרניט קיין סוסיס, זיי האָבן דאָך פּליגלען פּון מלאכים... טאַקי אמת, ס'איז מיין הויז! ס'איז מיין הויז!

היה היום ויש ללך וללכת אלוהים אלוהי ישראל

אלו ארבע מילים משה בנימין יהיה ולו אלו הלוואו ולוה יהיה
 ואלה, נקראו מלה בולב לטו מלוי או חג קרבו זה הם המעל
 : ולויע יולבו סתקוהו זה מלוי מר, דמול, התנהו מלוי או לוח
 מעל קולו מל, או מוחו לעני כעל סוכוהו, וק או הוה הקומוהו מלוי
 אז, כי מל דכתי לזונהו אקרא יסודיו ממוקם, כי לני קניז לכרוס הו
 אי, מוח לעני חו אלו מוח אפני למע דמולקו, והלני מלוי קלם קלסו
 ממרה, מלוי הו קלם קלם גמס ומקו קלם מני ומלוי אז, ומלוי מלוי
 וכמלוי לסי ב' תפלה וקוח מטי מעל ולעס, ומלוי מלוי יקו אלוהי מלוי
 ומלוי או תפלה הו ולעס, ומלוי למוחיו יוכס ולקומעו מלוי ומלוי
 לקוחו קוח ולעסו מלוי וכמלוי מלוי ומלוי מלוי ומלוי ומלוי

אליעזר באי צחוק
 אביר דק ילעמי

הרב יוסף גרשון הורוביץ

נולד בשנת תרכ"ט (1869) בעיירה ירמיץ שבפלך מינסק, רוסיה הלבנה, לאביו ר' אברהם.

בעודו נער רך הלך אל דודו אחי אמו, רבי שאול חיים הלוי הורוביץ, הרב בדובראוונה, ונתחנך בביתו.

כשעלה דודו הרב ארצה באלול תרמ"ג לקח את הנער עמו והוסיף ללמדו בת"ת ובישיבה שיסד בשכונת מאה שערים בירושלים, ובמשך הזמן נודע לשבח אף בין הלומדים הבוגרים והקשישים בבית-המדרש הגדול "ישועות יעקב" שבשכונה.

בתרמ"ו נלקח לחתן לבתו הבכורה, מלכה, של הסוחר ר' אברהם קרצ'מר, שעלה עם משפחתו מביאליסטוק ההתישב ביפו. המשיך ללמוד תורה בבית חותנו ביפו, וזמן-מה היה מורה ומחנך לבני שרה איטה פלמן, כשהיא גרה עם משפחתה בבית שבפרדסה בכפר סומל לשעבר (כיום סביבת רחוב הפרדס, מעבר לגן החיות בתל-אביב), משפחה יהודית בודדת בקצה הכפר הערבי, הרחק מהישוב היהודי הקטן שביפו העיר, ושם ראה בהתחדשות הקשר החי בין העם ואדמתו אות לאתחלתא דגאולה (ראה ערכי שרה איטה וחיים פלמן, כרך ב', עמדים 569 ו-744).

בשבתו ביפו השתתף בהשתדלויות חותנו למען יסוד תלמוד-תורה ובחירת רב. ומשנבחר הרב ר' נפתלי הירץ הלוי לרבה הראשון של יפו, המשיך ללמוד בהדרכתו ש"ס ופוסקים וספרי חקירה של חכמי ישראל מימי הבינים וספרי קבלה, ומשנודד הת"ת "שערי תורה" מינהו הרב למחנך ומשגיח בו.

בתרנ"ה עלה חותנו לדור בירושלים וגם הוא עלה עמו. המשיך ללמוד בישיבת "תורת חיים" יחד עם הרב יונה ראם מבירו ועם הרב צבי פסח פראנק. נודע כגדול בתורה, שחבריו הרבנים שאלו לחוות-דעתו בכל בעיה קשה והתחשבו בה. ירש מדודו הרב ר' שאול חיים הלוי הורוביץ, מיסד הישיבה הגדולה, "פרי עץ חיים" במאה שערים, את הנהלת הישיבה וכהונת רב השכונה "מאה שערים", ונוסף להדרכה הלימודית והרוחנית התמסר גם לפעולות מעשיות לטובת הישיבה ולומדיה.

מתוך חיבת הבריות התיחס בסובלנות ובהבנה לאנשי הישוב החדש ולפעלם למען חיוק הישוב בארץ, ובקיץ תרע"ח, כשהישוב העברי ביהודה, שהיה כבר תחת שלטון הכיבוש הבריטי, החל להתארגן לשם השתלבותו בהנחת היסוד ל"בית הלאומי היהודי" לפי "הצהרת בלפור", התיצב הרב בראש סניף "המזרחי" שנוסד או בירושלים, והודות להוקרה הכללית שרחשו לו בישוב החדש לא פגעו בו הקנאים הדתיים הקצונים מתנגדי הציונות אף בצורתה הדתית.

אחרי שנים מספר פרש מפעילות ציבורית זו ונשאר אהד שקט לתנועת „המזרחי“, וכשנוסדה המועצה הדתית ליד קהלת ירושלים לפי חוקת „כנסת ישראל“, נבחר הוא לראשה הראשון. גם מתפקיד ציבורי זה פרש לאחר זמן והתרכז בפעולתו הרבנית בשכונה ובהנהגת הישיבה, ולעת זקנה נסע פעמיים לארצות הברית ופעם לאנגליה להביא עזרה חמרית לחילוף הישיבה ממצבה הקשה.

נפטר בירושלים י"ד ניסן תשי"א (20.4.51).

צאצאיו: מאיר, שיינה אשת ר' יעקב ליב לוי, שירקה אשת הרב בנימין טרכטמן (רב בארצות הברית), היים (מורה).

רוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו: 2617.

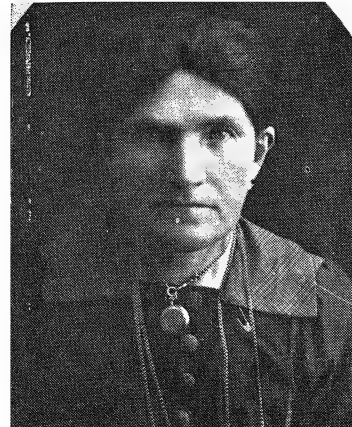
משה קאפלאן

א. אליהו מרדכי (אלתר) קאפלאן

העניע
קאפלאן

אליהו
מרדכי
(אלתר)
קאפלאן

געבוירן אין יאר 1860 אין אַ דאָרף ניט ווייט פון קאַרעליק, זיין פאָטער, זכריהו האָט געהאַלטן אין אַרענדע אַ וואַסערמיל און האָט געהאַט דערפון פרנסה בכבוד. די מוטער איז אַבער נפטר געוואָרן זייער יונג און עס זיינען פאַרבליבן צוויי קליינע יתומים. דער פאָטער האָט חתונה געהאַט צום צווייטן מאָל און האָט ווייטער געבויט זיין היים. געבוירן און דערצויגן קינדער, אין האַרמאַניע אַז מען האָט ניט געקענט באַמערקן קיין שום אונטערשייד אין דער באַציונג פון דער צווייטער פרוי צו די קינדער פון דער ערשטער.

דערצויגן אין שויס פון דער נאַטור, אין פעלד און ביים טייך, האָט ער אַלס קינד

אין זיך אריינגעזאפט די ליבע צו דער נאטור. געפינענדיק זיך אין אַ ניט יידישער סביבה האָט דער פּאָטער געבראַכט אַ מלמד צו זיך אין דאַרף און עטלעכע יאָר האָט ער געלערנט מיט אים, ביז מען האָט אים געקענט שיקן אין קאַרעליץ אין תּלמוד-תּורה, און דאַן אין דער „ישיבה“ אין מיר, וווּ ער האָט געלערנט ביז דער חתונה. דאַרט האָט זיך אויסגעפורעמט זיין געדאַנקען-גאַנג, וואָס האָט אָנגעהאַלטן ביזן לעצטן טאַג פון זיין לעבן.

באַך זיין חתונה אין יאָר 1883 מיט העניע בת אַברהם חיים, האָט ער זיך באַזעצט אין יערעמיש און פאַרבליבן דאַרט זיין גאַנץ לעבן מיט זיין פּאַמיליע, אַלס אַקטיווער חבר פון קליינעם ישוב אין שטעטל, וואָס האָט תמיד געקעמפט פאַר אויפהאַלטן יידישקייט אין די שווערסטע צייטן.

צען קינדער זענען געבוירן געוואָרן אין דעם קליינעם אָרעם שטיבל פון דריי צימערן. זיבן זין און דריי טעכטער. דאַרט האָט זיך אויך געפונען די בעקעריי. די הויפט-פרנסה געבערין איז געווען די מאַמע. און דער גורל האָט געוואָלט, אַז אַ דריטל פון דער משפּחה זאָל אומגעבראַכט ווערן אין דער שוואַה. צוויי ברידער און איין שוועסטער מיט זייערע קינדער און אייניקלעך זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים און זייערע מיטהעלפער פון שטעטל גופא.

פון ערשטן טאַג אָן זינט ער האָט זיך באַזעצט אין יערעמיש, האָט ער זיך אַריינגעוואָרפן מיט לייב און לעבן אין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. ער האָט זיך אויסגעלערנט אַלס מוהל. פּראַקטיצירט אויף זיינע קינדער און איז פאַרבליבן כל ימיו אַ מוהל, ניט נאָר פאַר יערעמיש, נאָר אויך פאַר די אַרומיקע קליינע ישובים. וווּ יידן האָבן געלעבט אין דערפער. ווינטער אין די גרעסטע פרעסט און אין די בלאַטיקע זעגן אין פּרילינג איז ער שטענדיק גרייט געווען צו פאַרן צענדליקער וואַרסטן, כדי מקיים זיין די מצוה פון ברית אברהם, און דאָס שלא על מנת לקבל פרס.

ער איז געווען דער בעל-קורא און בעל שחרית אין די ימים-נוראים זיין גאַנץ לעבן. דאָס שטעטל האָט ניט געהאַט די מאַטעריעלע מיטלען צו אויסהאַלטן די נויטיקע כלי-קודש, וואָס זאָלן אויספירן די דאָזיקע פּונקציעס. די דאגות פרנסה זיינען ביי אים געווען אויף דער צווייטער מדרגה. דער עיקר איז דאָך לעבן ווי אַ ייד על פי מצוות התורה והמסורה. אין דעם זעלבן גייסט זענען דערצויגן געוואָרן זיינע קינדער. ער האָט זיי געשיקט לערנען אין „חדרים“, „ישיבות“ און אין וועלטלעכע שולעס, ברענגען זיי צו אַ תּכלית. כדי זיי זאָלן פאַרזעצן די טראַדיציע פון דורות.

די באַציונגען מיט דער נישט יידישער באַפעלקערונג

ניט קוקנדיק אויף זיין עקסטרעמער תּמימותדיקער פרומקייט, האָט ער געהאַט אַ פּאָזיטיווע באַציונג צו יעדן מענטש אָן אונטערשייד פון גלויבן, און ספּעציעל פאַרן פּויערים קלאַס, אין וועמען ער האָט געזען שותפים צו דער בריאה, דאָס האָט געשאַפן

א מין אינטימען רעספעקט צו אים פון די אַרומיקע מענטשן מיט וועמען ער איז געקומען אין באַרירונג, חלילה קיינעם ניט באַליידיקן אָדער אַרױסברענגען אַ קללה אויף עמעצן פון זיי.

אויסער דער בעקעריי, איז אויך געווען אין שטוב אַ שטיקל „שענק“, ווהיין עס פלעגן אַריינקומען עובריאורח צו כאַפן אַ טרונק בראַנפן און פאַרבייסן מיט אַ הערינג. דאָס האָט דערגענצט די מאַגערע פרנסה, און האָט אויך געבראַכט צו דעם, אַז כמעט יעדן אַוונט פלעגן זיך צוזאַמענקומען תושבים פון שטעטל ניט יידן צו שמועסן וועגן טאָג טעגלעכע ענינים; מיר פלעגן דאָס רופן דער „סיימיק“ (פאַרלאַמענט) דאָן איז דער טאַטע געווען דער פאַרקויפער, אפשר וועט עמעצער פון די פאַרזאַמלטע עפעס וועלן טרינקען (די מאַמע האָט נאָכן שווערן טאָג אַרבעט זיך געלייגט אַזווען). צווישן דער גרופע, וואָס פלעגט קומען אין „סיימיק“ זיינען געווען אַלס שטענדיקע באַזוכער אַ פאַר אויפגעקלאַר־טע, וואָס באַקומען אַ רוסישע צייטונג פון פעטערבורג. יאקאב גרישא דער געלערנטער פון שטעטל פלעגט צייטנווייז פאַרלייענען פאַרן עולם אַ ידיעה פון צייטונג און מען האָט דיסקוטירט צווישן זיך.

דער טאַטע פלעגט זיצן שטענדיק פאַרטיפט אין אַ ספר, אָבער יאקאב פלעגט זוכן אַ געלעגנהייט אַריינציען אים אין אַלגעמיינעם שמועס. ספעציעל וועגן אַ ענין וואָס איז נוגע יידן און פרווון אים אַ שטאָך טאָן אונדירעקט. יאקאב האָט פאַרגעלייענט פאַרן עולם כראַניק פון צייטונג, אַז אין אַ שטעטל לעבן לאַדז האָט אַ ייד דערמאַרדעט אַ מענטשן. נאָכן פאַרענדיקן די לאַנגע געשיכטע, וואָס איז באַשריבן געוואָרן אין צייטונג מיט אַלע איינצעלהייטן, האָט ער זיך געווענדעט צום טאַטן: נו, וואָס זאָגסטו צו דעם, אַלער? דו טענה'סט דאָך שטענדיק, אַז ביי יידן זענען נישטאָ קיין גזלנים, ווייל איר היט אַפּ דאָס געבאַט „לא תרצח“, און אַט זעסטו בפירוש אַ ייד אַ גזלן.

דער טאַטע האָט אים רואיק אַנגעקוקט און געזאָגט: דו יאקאב ביסט דאָך אַ געלערנטער מענטש, דאַרפסטו וויסן וועגן וואָס שרייבן די צייטונגען, נאָר ווען עס האַנדלט זיך וועגן אויסערגעוויינלעכע זאַכן, אָדער סתם סענסאַציעס, זיי שרייבן ניט אַפילו וועגן טאָג טעגלעכע פראַבלעמען פון פאַלק און פאַרברעכנס וואָס ווערן באַאַנגען טאָג טעגלעך, אָבער וועגן אַ רציחה, וואָס אַ ייד איז באַאַנגען. דאָס איז אַ זעלטענע סענסאַציע, וועגן דעם שרייבט יאָ די צייטונג. דאָס באַשטעטיקט טאַקע דעם פאַקט אַז ביי יידן זיינען רציחות אַ זעלטענע דערשיינונג. אַזוי פלעגן פאַרקומען די דיסקוסיעס פח „סיימיק“ אין אונדזער קליינעם שטיבל. מען האָט זיך חלילה ניט געקריגט. נאָר געשמרעסט און די באַציונגען זענען געווען קאַרעקטע.

זיינע לעצטע טעג

נאָך אַ לענגערער קראַנקייט, ווען ער האָט געפילט אַז זיינע טעג זענען געציילטע, האָט ער געשיקט רופן דעם רב אליעזר מיחעצקי און האָט אים איבערגעגעבן דעם

מוהל־מעסער וואָס ער האָט באַנוצט במשך פון כמעט פופציק יאָר, כדי ער זאָל חלילה ניט אַריינפאלן אין פרעמדע הענט.

דער רב האָט אים געטרייסט און דערמוטיקט, אַז ער וועט איה"ש ווערן געזונט. האָט ער אים געענטפערט: רבי איך ווייס, אַז איך גיי „בדרך כל הארץ" און גלויב אַז איך האָב געטאָן אַלץ, כדי צו דערפילן מיין חוב אויף דער וועלט. פאַר איין זאָך האָב איך אָבער מורא, פאַר „בטול־תורה", מיט דער דאָזיקער זאָגה האָט ער אויסגעהויכט זיין נשמה.

כ' אדר שני, תרפ"ח.

ב. הרב צבי הכהן קאפלאן

הרב צבי הכהן קאפלאן און זיין
אייניקל ראובן קאפלאן.

געבוירן אין יערעמיטש אין יאָר 1884, אַלס בכור אין דער משפּחה קאַפּלאָן. ער האָט באַקומען א שטרענג רעליגיעזע דערציונג, פריער אין „חדר" און שפעטער אין דער „ישיבה", ווו ער האָט געלערנט ביזן באַקומען סמיכות אויף רבנות; אָבער ער האָט שטענדיק די אַלע יאָרן פון לערנען אין דער „ישיבה" זיך פאַרנומען צו שטודירן די העברעישע שפראַך און זיך פאַרטיפט אין דער ליטעראַטור און געווידמעט זיין ציל צו לערנען „ללמוד על מנת ללמד" און האָט טאַקי זוכה געווען אויפשטעלן אַ דור תלמידים. באַלד נאָך זיין חתונה, האָט ער געגרינדעט אַ בית־ספר און איינגעפירט דאָס פראַגראַם פון לערנען עברית־בעברית, וואָס אין יענע יאָרן איז געווען אַ נייע דער־שיינונג אין די יידישע שטעטלעך. במשך פון די זעקס יאָר, וואָס די שולע האָט

פונקציאנירט אין גאַראַדישן, האָט ער דערצויגן אַ גרויסע צאָל יוגנט אין גייסט פון יהדות און מסורה, וואָס האָט שפעטער געשאַפן די קאָדרן פון די יוגנט אַרגאַניזאַציעס פאַר דער חלוצישער באַוועגונג „בני עקיבא“.

צוליב דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז זיין טעטיקייט איבער־געריסן געוואָרן און ער האָט געמוזט אויסוואַנדערן קיין אוקראַינע. אָבער אויך דאָרט האָט ער אַרגאַניזירט אַ פּאַלקס שולע אין וועלכער מען האָט געלערנט די אַלגעמיינע לימודים אין רוסיש, און די יידישע לימודים עברית בעברית. דאָס האָט ליידער געדויערט נישט מער ווי דריי יאָר. די רעוואַלוציע און די פּאַגראַמען האָבן איבערגעריסן יעדע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט און ספּעציעל דעם יידישן חינוך.

אין יאָר 1922 איז אים געלונגען אַרויסצורייסן זיך פון רוסלאַנד און שפעטער, אין יאָר 1924, אַנצוקומען קיין ניר־יאָרק, וווּ ער האָט באַקומען אַ קאַנטראַקט אַלס אַ רב אין אַ שול (אַלס מיטל צו באַקומען אַ וווינע). נאָכן פאַרענדיקן זיין קאַנטראַקט פון צוויי יאָר, איז ער אַריבער אין דער ישיבה „תורה ודעת“ אין ברוקלין, וווּ ער איז געווען איינער פון די ראשי הישיבה במשך פון 25 יאָר. דאָרט האָט ער אַלס פּעדאַגאָג און טיפּער קענער פון עברית און גלייציטיק אַלס בקי אין ש״ס רפוסקים געקאַנט אַנטוויקלען זיין טעטיקייט צו דערציען אַ דור, וואָס זאָל פאַרזעצן די יידישע מסורה און טראַדיציע. זיין צוגאַנג און נייער מעטאָד צום לימוד פון תנ״ך און תלמוד האָבן צוגע־צויגן פיל תלמידים. ער האָט איינגעפירט אַ נייע שיטה פון לערנען גמרא למתחילים, וואָס האָט פאַרגרינגערט דאָס אַיינגלידערן זיך דער אַפּגעפרעמדטער יידישער יוגנט צו לערנען תלמוד און שטידירן די אַלטע אוצרות, וואָס זענען דער יסוד און סוד פון נצח־ישׂראל.

ער האָט זוכה געווען צו זיין נישט נאָר אַ נאה דורש, נאָר אויך אַ נאה מקיים. זיינע דריי זין האָבן געלערנט אין „ישיבה“ און גלייכצייטיק אין קאַלעדזש. אַלע מוסמכים און האַלטן אָן די שרשרת היהדות. די דריי טעכטער זיינע, האָבן חתונה געהאַט מיט רבנים, וואָס זיינען היינט לעקטאָרן אין די ישיבות, פון לובאַוויטש אין „תורה ודעת“, צוויי פון זיינע אייניקלעך זענען באַקאַנטע רבנים. איינער פון זיינע אייניקלעך, ראובן קאַפּלאַן, אַ תלמיד פון ישיבת „פּלטבוש“ האָט באַקומען דעם פּרייז אַלס „סגן־חתן התנ״ך העולמי“ אין קאַנקורס, וואָס איז פאַרגעקומען אין ירושלים, אין יאָר 1966. אין דער העברעישער פרעסע אין ישׂראל איז ביי דער געלעגנהייט פיל געשריבן געוואָרן וועגן דער טיפּער בקיאות אין תנ״ך פון יונגן 16 יאָריקן בחור, ראובן קאַפּלאַן. אויך אין דער ענגליש־יידישער פרעסע אין ניר־יאָרק איז ברייט קאַמענטירט געוואָרן די געשעעניש, וואָס אַ יוגנטלעכער, געבוירן אין אַמעריקע אין צווייטן דור, האָט באַקומען דעם דאָויקן וויכטיקן פּרייז, הרב צבי קאַפּלאַן, נפטר געוואָרן ו' מנחם־אב אין 1966, ניר־יאָרק.

ג. פייוול קאפלאן

געבוירן אין יערעמיטש אין יאר 1886, אלס דער צווייטער אין דער משפחה. ווי אלע קינדער אין יענער עפאכע, האָט ער באַקומען זיין ערשטע דערציאונג אין „חדר“ אין שטעטל גופא, און שפעטער אין טורעץ, ביי ר' איטשען, נאָכדעם אין דער „ישיבה“ אין קארעליץ. דאָרט האָט ער זיך באַגעגנט מיט זלמן רובאַשאָוו, וואָס איז געקומען פון שטויבץ לערנען אין דער זעלבער „ישיבה“. זיי זענען געוואָרן חברים. די פריינטשאַפט זייערע האָט אָנגעהאַלטן ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבן.

נאָכן לערנען אין דער „ישיבה“ אַ פאַר יאָר, האָט ער באַשלאָסן שטודירן אַלס עקסטערן אין דער גימנאַזיע אין מינסק. במשך פון די יאָרן, וואָס ער האָט שטודירט אין מינסק, איז זיין מאַגערע הכנסה באַשטאַנען פון געבן פּריוואַטע לעקציעס אין עברית און רוסיש. געפינענדיק זיך אין די קרייזן פון די סטודענטן, איז ער אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער רעוואָלוציאַנערער באַוועגונג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען אין די ערשטע יאָרן פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט. ער האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דער פּאַרטיי סאַציאַליסטישן־רעוואָלוציאַנערן, וועמענס לאַזונג איז געווען „נאַראַדנאַיאַ וואַליאַ“. אַלס גוטער רעדנער איז ער געוואָרן שטאַרק אַקטיוו אין דער פּאַרטיי, וואָס האָט געפירט אַ אינטענסיווע אונטערערדישע פּראָפּאַגאַנדע קעגן דער „צאַרישער“ מאַכט און אויף איינעם פון אַזעלכע מיטינגען איז ער אַרעסטירט געוואָרן דורך דער געהיים־פּאָליציי. נאָך אַ לאַנגער אינטערווענץ איז ער באַפּרייט געוואָרן, אָבער זיין טעטיקייט איז שטענדיק נאָכגעפּאָלגט געוואָרן פון דער פּאָליציי. ווען ער האָט געזען אַז ער קען ווייטער ניט אָנגיין מיט דער רעוואָלוציאַנערער טעטיקייט האָט ער באַשלאָסן פּאַרלאָזן רוסלאַנד און אין יאָר 1912 איז ער אַוועק קיין לאַנדאָן און שפעטער פון דאָרט קיין ניריאַרק, וווּ ער האָט אָנגעהויבן אַ נייעם לעבן.

אַלס סאַציאַליסט האָט ער זיך איינגעשלאָסן אין דער פּאַרטיי „פּוועליציון“ און האָט זיך אַקטיוו באַטייליקט אין אַרגאַניזירן דעם יידישן לעגיאָן אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. ער איז אויך געווען פון די גרינדער פון סניף „רמב״ם“, ביים נאַציאָנאַלן אַרבעטער פּאַרבאַנד צוזאַמען מיט די שרייבער: שלום אורלנס, אברהם

עפשטיין, שמחה רובינשטיין, די מיטאַרבעטער פון דער העברעישער וואַכנשריפט „הדואר“ אין ניריאַרק. דער סניף „רמב״ם“ איז געווען די קולטור אַפטיילונג פון „פאַרבאַנד“, וואָס האָט אַריינגעבראַכט די יידישע קולטור אין די רייען פון די סאַציאַליסטישע קרייזן. זיין הויז אין ברוקלין איז געוואָרן אַ בית ועד לסופרים. דאָרט פלעגן זיך צוזמענקומען קולטור טוער און צייטונגס־מענטשן און אַ סך וויכטיקע ענינים זענען דאָרט באַהאַנדלט געוואָרן.

נאָך דער מלחמה, האָט זיך אָנגעהויבן די אַקטיווע אַרבעט פאַר דער שאַפונג פון מדינת ישראל. עס איז געקומען קיין אַמעריקע אַ דעלעגאַציע פון ארץ־ישראל אין וועלכער עס איז אויך געווען זלמן רובאַשאָוו (שפעטער שז״ר) זיין יוגנט חבר, וואָס האָט שפעטער זוכה געווען צו זיין דער נשיא פון מדינת ישראל. זייער פריינדשאַפט און צוזאַמענאַרבעט איז דאָן באַנייט געוואָרן, און אַ דאַנק די פאַרבינדונגען פון זיינעם אַ נאָנטן פאַמיליען מיטגליד, וואָס איז ניט כדאי צו מפרש זיין, איז אים געלונגען צו שאַפן אַ פאַרבינדונג מיט געוויסע קרייזן, כדי שיקן וויכטיקע כלים אין דער צייט פון דער אומאַפהענגיקייטס מלחמה.

פייוול קאַפלאַן האָט באַזוכט ישראל אין יאָר 1957 און געזען די פרוכט פון זיין לאַנגיאַריקער טעטיקייט. ער איז נפטר געוואָרן י״א אדר 1959.

ד. משה־אריה

אין שטעטל האָט מען אים גערופן „מעשאַריע“ ער איז ניט געווען קיין געבוירענער אין יערעמיטש נאָר אַ צוגעקומענער פון דרויסן. ר' שמואל סלאַבאָדסקי האָט געזאָלט חתונה מאַכן זיינע אַ פלימעניצע האָט ער זיך געווענדעט צו איינע פון די ישיבות און געבעטן דעם ראש הישיבה ער זאָל אים אויסזוכן אַ חתן פאַר זיין ברודערס טאָכטער, און אַזוי האָט משה־אריה חתונה געהאַט מיט רחלען, אַ טאָכטער פון לייבקע סלאַבאָדסקי און איז פאַרבליבן אַ תושב אין שטעטל.

עס רעדט זיך אַזוי אַ תושב, ווייל באמת איז משה אריה געווען אין שטעטל נאָר אַ פאַר חדשים אין יאָר, אין חודש ניסן, ווען ער פלעגט קימען אויף פסח אַהיים און אויף די ימים נוראים און פלעגט פאַרבלייבן פון ראש־השנה ביז איבער סוכות.

משה אריה איז געווען אַ קליין געוויקסיקער. אָבער פעסט־געבויטער מיט אַ בעלבתישן בייכל. זיין פולער פנים איז געווען באַוואַקסן מיט אַ קורצער ברייטער באַרד מיט אַ פאַר גראַבע וואַנצעס, וואָס האָבן זיך אַריינגעגאַסן אין איר מיט שווערע גראַבע ברעמען אונטער, וועלכע עס האָבן זיך געפונען אַ פאַר גרויסע אויגן וואָס האָבן מיט זייער קוק דורכגעדרונגען יעדן איינעם, מיט וועמען ער איז געקומען אין באַרירונג.

אלס נדן האָט ער באַקומען פון ר' שמואלן אַ שטוב און נאָך דער פטירה איז אים איבערגעגאַנגען בירושה די גרעסטע טייל פון ר' שמואלס ביבליאָטעק און ער האָט איר פאַרוואַנדלט אין אַ מין פאַלקס־ביבליאָטעק, ד. ה. ער פלעגט אַרויסגעבן ביכער צום ליינען פאַר אַ קליינעם אַפּצאַל — אַ גראַשן אַ בוך. ער האָט אַריינגעבראַכט ביכלעך פאַר קינדער מעשיות, פאַר פרויען און ביכער פון דער נייער העברעאישער ליטעראַטור, וואָס האָט זיך אַנגעהויבן אַנטוויקלען אין דעם צווייטן העלפט פון פאַריקן יאַרהונדערט. אַפילו אַ צייטונג, האָט מען אויך געקאַנט באַקומען אין דער ביבליאָטעק די „הצפירה“ און אויך דעם „היינט“ פון וואַרשע.

משה אריה איז געווען דער אַזוי גערופענער פאַרבינדונגס מענטש מיט דער אויסערלעכער יידישער וועלט, וואָס חוץ מיט זיין אַריינברענגען יידישע קולטור. דורך דער ביבליאָטעק, פלעגט ער יעדעס מאָל, נאָכן קומען פון זיינע לאַנגע רייזעס דערציילן נסים ונפלאות, וואָס ער האָט געזען אויף דער וועלט. ער האָט געקענט די חכמת־הדיבור, אַ גוטער רעדנער, וואָס האָט גערעדט מיט פאַטאַס. משה אריה האָט געלערנט ביו דער חתונה, אַלס פלאַם־פיייערדיקער רעדנער האָט אים דער ראש־הישיבה פון טעלז באשטימט אַרומצופאַרן זאַמלען געלט פאַר דער ישיבה. ער האָט געהאַט דערפאַלג, און ער איז פאַרבליבן אויף זיין פאַסטן דעם גאַנצן לעבן, ביז זיין טיפן עלטער, ווען ער האָט שוין מער ניט געקענט אַרומפאַרן איבער דער וועלט.

מען האָט דערציילט אין שטעטל, אַז ווען דער אַלטער רב איז נפטר געוואָרן און מען האָט אַנגעהויבן זוכן אַ פאַסיקן קאַנדידאַט וואָס זאָל פאַרנעמען דאָס כסא הרבנות, האָט מען איבערגעגעבן משה אריהן ער זאָל אַפּזוכן דעם פאַסיקן קאַנדידאַט, וואָס זאָל קימען האַלטן פריער אַ דרשה און קהל וועט באַשליסן וועמען אויפצונעמען. זיינען געקומען עטלעכע רבנים, וואָס האָבן ערשט באַקומען זייער סמיכה, יעדע וואָך אַ נייער רב, וואָס האָט געדאַרפט אַפּגעבן אַ מין עקזאַמען פאַר קהל, ביז מען וועט באַשטימען וועמען אויפצונעמען. צווישן די קאַנדידאַטן האָבן זיך געפונען צוויי רבנים מיטן נאָמען אליעזר. איינער פון זיי האָט שטאַרק אויסגענומען ביים עולם און מען האָט אויטאָריזירט משה אריהן ער זאָל טעלעגראַפירן דעם רב ר' אליעזר, ער זאָל קומען איבערנעמען דעם פאַסטן. אויף משה אריהס טעלעגראַמע איז געקומען אַן ענטפער, אַז עס קומט צופאַרן הרב אליעזר. די גבאים און בעל־בתים פון שטעטל זיינען אַרויסגעגאַנגען מקבל פנים זיין דעם נייעם רב, אָבער ווי דערשטוינט זיינען זיי געוואָרן אַז געקומען איז טאַקע הרב אליעזר, אָבער ניט דער וואָס זיי האָבן באַשטעטיקט, נאָר דער צווייטער הרב ר' אליעזר. און אַזוי אַרום איז אויפגענומען געוואָרן דער רב ר' אליעזר מירעצקי. אַזוי ווי משה אריה האָט געוואַלט. מען האָט געמורמלט אין שטעטל, אָבער עס איז ניט געווען קיין אַנדערע עצה, ווי אַנצונעמען דעם געשעענעם פאַקט און באמת האָט זיך קהל ניט אַפּגענאַרט. הרב ר' אליעזר מירעצקי איז פאַרבליבן

אויפן כסא הרבנות זיין גאַנץ לעבן ביז ער איז אומגעקומען מיט זיין עדה על קדושה-השם. אלס יונגערמאן, וואָס האָט ערשט אָנגעהויבן זיין קאַריערע אַלס רב, איז הרב מירעצקי ניט געווען קיין גרויסער רעדנער, איז משה אריה געווען דער וואָס האָט דערגענצט דעם פעלער. אַזוי אַרום איז געווען אַ מין שטילער אַפּמאַך, אַז יום כּפור נאָך כל נדרי, האָט געהאַלטן די מוסר דרשה משה אריה דער אינהאַלט פּון דער דרשה האָט זיך איבערגעחזרט יעדעס יאָר, אָבער די דרשה האָט געהאַט אַ טיפּן אינהאַלט, און ער האָט דאָס אַרויסגעבראַכט מיט אַרויסגעוויינלעכן פּאַטאַס, וואָס האָט אַרויסגעריפּן טרערן ביים עולם און פּון דער עזרת-נשים האָבן זיך געהערט ווי די פּרויען וויינען אויפן קול; די קליינע קינדער, וואָס זיינען געשטאַנען נעבן זייערע טאַטעס, האָבן אויך געציטערט, כאַטש זיי האָבן ניט פּאַרשטאַנען אַליץ וואָס דער רעדנער האָט געזאָגט. דער דאָזיקער שטילער אַפּמאַך האָט אָנגעהאַלטן יאָרן לאַנג.

איך געדענק, אַז איינמאַל נאָכן דאָוונען נאָכן אויסטאַן די תּפּילין איז ר' משה אריה געשטאַנען ביי זיין שטענדער אָנגעטאַן אין טלית און האָט פּאַרגעלייענט פּאַרן עולם פּון אַ צייטונג אויפן קול און האָט שטאַרק געוויינט. איך האָב זיך צוגעהערט כדי צו וויסן וואָס אַזוינס איז געשען, אַז משה אריה זאָל אַזוי וויינען, אין אַ פּשוטן וואַכעדיקן טאַג. אין צייטונג איז געווען באַשריבן פּון אַ גרויסער פּאַרטרינקעניש אין אַמעריקע, וואָס דער טייך מיסיסיפי האָט פּאַרטרונקען גרויסע שטחים און הונדערטער מענטשן זיינען דערטרונקען געוואָרן און זייערע הייזער זיינען פּאַרטראָגן געוואָרן מיטן שטראַם.

יידן האָבן זיך צוגעהערט און געשאַקלט מיט די קעפּ. אייניקע האָבן געפרעגט וואָס איז דאָס פּאַר אַ טייך, אַז ער זאָל קאָנען פּאַרטרינקען אַזעלכע שטחים? האָט ער זיי געגעבן צו פּאַרשטיין, אַז דער טייך מיסיסיפי איז אַן „אַדער פּון ים“, ד. ה. זייער אַ גרויסער טייך און אַז ער צוגיסט זיך נאָך די ווינטער חדשים קאָן ער פּאַרניכטן אַ וועלט און דאָס יאָר איז דאָס געווען אַ אמתע קאַטאַסטראַפּע.

משה אריה איז אויך געווען דער פּאַרזאָרגער פּון אתרוגים פּאַרן שטעטל און אויך ספּעציעלע פירות אויף ראש-השנה צו מאַכן שהחיינו. ווען ער פּלעגט קומען אויף די ימים נוראים אַהיים פּלעגט ער מיטברענגען וויינטרויבן, אַדער קאַוואַנעס און ראש-השנה, גייענדיק נאָך מעריב פּון בית-מדרש, איז מען פּאַרבייגעאַנגען משה-אַריהס שטוב און ער אַליין האָט פּאַרטיילט יעדן איינעם אַ הענגל וויינטרויבן, אַדער אַ שטיקל רויטע קאַוואַנע און מען האָט זיך געוונטשן אַ לשנה טובה. צווישן יום-כּפור און סוכות איז ביי משה אריהן אין שטוב געווען אַ רעש, יידן זיינען געקומען אויס-קלייבן אַ שיינעם אתרוג אויף סוכות, און ער האָט זיך געפּילט ווי אַ מלך, וואָס באַזאָרגט זיין פּאַלק מיט מצוות

מיר קינדער האָבן געציטערט פּאַר זיין קוק. האָט עמעצער געוואָגט טומלען

ביים דאָוונען, איז געווען גענוג איין געשריי פון משה אריהן: שקצים, שטיל זאל זיין! און ס'איז געוואָרן שטיל. און דאָך האָבן מיר ליב געהאַט משה אריהן. ווען מיר פלעגן קומען אין ביבליאָטעק נעמען אַ בוך און ער אליין האָט אונדז געגעבן און דערציילט דערביי אַ שיינע מעשה. אָדער אַ פּאַסירונג פון זיינע רייזעס, זיינען מיר געווען ממש באַגייסטערט.

אין דער צייט פון זיין אַפּוועזנהייט, האָט באַדינט די ביבליאָטעק זיין טאַכטער לאה. אַ קליין געוויקסיק מיידל, אַ דאַרע, וואָס פלעגט שטענדיק זיך גריבלען אין די ביכער און אַזוי איז זי פאַרבליבן ביזן טיפן עלטער

זיין אַנדענק איז פאַרבליבן ביי אונדז אין זכרון צוליב זיין ערנסטן צוגאַנג צו אַלץ, וואָס עס האָט געהאַט צוטאָן מיט יידישקייט און האָט געשלאָגן וואַרצלען ביי דער יוגנט אין שטעטל.

ארע דער שוסטער

עס זאָגט זיך אַזוי אַרע דער שוסטער! איך האָב אַרען קיינמאַל ניט געקענט אַלס שוסטער! זינט איך געדענק אים איז ער געווען אַ סוחר, אין ניט נאָר סתם אַ סוחר, נאָר אַ קונה ומוכר הכול. אַרע איז געווען פון די געציילטע יידן אין שטעטל, וואָס מען האָט גערופן אַ פּראָסטער „חי וקיים“. ער האָט קוים געקענט עברי, מען האָט געמורמלט אויף אים, אַז אין דער יוגנט איז ער געווען אַ „קל שבקלים“. אַ חוץ אַ קדיש ביים יאַרצייט האָט מען אים קיינמאַל ניט געהערט זאָגן אַ וואָרט עברי. ערשט אויף די עלטערע יאָרן האָט ער זוכה געווען צוקומען צום עמוד.

מען פלעגט דערציילן אין שטעטל אַז אַרע איז געווען אַ גיבור אין דער יוגנט, אַ שיינער העלדישער בחור מיט רויטע האַר, אַ הויכער און אַלס אויסגעדינטער סאַלדאַט האָט ער ניט מורא געהאַט פאַר די „גויים“ און האָט זיך פיל מאַל איינגעשטעלט פאַר אַ יידן וואָס אַ „גוי“ האָט געוואַלט שלאָגן. מען זאָגט, אַז אין דער יוגנט, אַפילו באַלד נאָך זיין חתונה מיט שיינע־ציפּען, איז ער נאָך געווען אַ שוסטער. עס ווייזט אַבער אויס, אַז ער איז ניט באַשטימט געוואָרן צו זיין אַ שוסטער. זינט ער האָט חתונה געהאַט מיט שיינע ציפּען, וואָס איז געווען אַ פרוי אַ מלומדת, האָט זי אַנגעהויבן ווירקן אויף אַרען ער זאל ווערן אַ „לייט“ און דערוועקט אין אים אַ ווילן צו מסחר. אין מיט וואָס האָט אַרע דען ניט געהאַנדלט? און מיט וועמען האָט דען אַרע ניט געהאַנדלט? מיט אַלץ און מיט אַלעמען. ס'זיינען געווען אַזוי צו זאָגן אַ פאַר זאָכן וואָס האָבן פאַרנומען זיין הויפט מסחר: דער האַנדל מיט פיש און מיט פעלעכלעך. מען האָט אים טאַקע אויף דער עלטער גערופן אַרע דער פישער.

עס זיינען טאַקע געווען אַלטע סוחרים פון פיש, אַבער זינט אַרע האָט זיך

גענומען צום דאזיקן מסחר האט אים קיינער ניט געקאנט נאכטאן, בכדי צו קאנען אפקויפן ביי די פישער די פיש וואס ער האט זיך געגרייט צו פארקויפן אין די דערבייאיקע שטעטלעך טורעץ און דער-מיר. אויף שבת, פלעגט ער זיך אנהויבן צוגרייטן פון מיטוואך. ער פלעגט ארויספארן אין די ערטער ווו די פישערס פלעגן פארווארפן זייערע נעצן, סיי אין טייך ניצמאן און סיי ביי די זייטיקע אַזיערעס, און צוזאמען מיט זיי פארברענגען ביים ברעג טייך, ער פלעגט מיטנעמען מיט זיך עטלעכע פלעשער ברענפן און אזוי ווי ער אליין האט אויך ניט פיינט געהאט דעם ביטערן טראפן, האט מען צוזאמען געמאכט א „כוסה“ און דאס האט פיל צוגעהאלפן צום מסחר, אזוי אַז פיש סוחרים, וואס האבן געווארט אויף די פישערס ביים אַריינגאנג אין שטעטל האבן פארשפעטיקט די באַן און זעלטן האט זיך זיי איינגעגעבן צו קויפן פיש אין גרעסערע קוואנטומס.

אין נארמאלע צייטן פלעגט אַרע דינגען אַ פויערישע פורל און פארן מיט זיין סחורה אין די דערבייאיקע שטעטלעך: מיר, טורעץ אַדער קאַרעליטש, פלעגט ער אַרויספארן פרייטיק פאַרטאָג בכדי אַנצוקומען גאַנץ פרי אין איינע פון די שטעטלעך צו באַזאָרגן יידן פיש אויף שבת. ער האט געהאט זיינע שטענדיקע קינים צווישן די חשובע בעלי-בתיים. ער האט שוין געוויסט דעם געשמאַק פון יעדער חשובער בעל-הביתטע, וואס פאַר אַ סאַרט פיש זי וויל, דאָס האט אים געמאַכט אַ שם ווי אַ גוטער סוחר אין ער האט מצליח געווען אין זיין פרנסה.

ניט שטענדיק האט ער זיך געקאנט דערלויבן צו דינגען אַ פור. אין די צייטן פון גרויסע רעגנס אַדער נאַכדעם ווי דער שניי ווערט צוגאַנגען, וואס פאַלט אויס פסח-צייט און די וועגן זיינען פאַרטרונקען אין טיפע בלאַטעס, פלעגט אַרע נעמען צוויי קאַשיקעס פיש און אַנטאָן אויף אַ קאַראַמיסלע, אזוי ווי מען טראַגט צוויי עמעס וואסער און אַוועקשפאַנען פריער קיין טורעץ, אַ באַרוועסער מיט פאַרקאַטשעטע הויזן ביז די קני און אַנקומען כעלות השחר. דאָרט האט ער פאַרקויפט אַ טייל פון דער סחורה, און באַלד האט ער זיך געלאָזט אין וועג קיין מיר אין נאַכן אויסליידיקן די קאַשיקעס זיך צוריקגעקערט אַהיים אויף שבת.

ווי געזאָגט איז זיין צווייטע ספעציאַליטעט געווען צו קויפן פעלכלעך פון האָזן און אַלערליי חיות. ער איז געווען אַ „פאַן-בראַט“ מיט די וואס פלעגן זיך פאַרנעמען מיט דעם. דאָס איז אים שוין אַנגעקומען גרינגער, דער האַנדל האט זיך באַגרענעצט בלויז צום קויפן ביי די וואס האָבן אים געבראַכט די סחורה און ער האט חלילה ניט מסיג גבול געווען קיינעם. הורט סוחרים פלעגן קומען אין שטעטל איין מאָל אין יאָר און אַפקויפן די אַלע סאַרטן פעלכלעך. ביי די שטעטלדיקע סוחרים איז דאָן געווען „ליהודים“. מען האט געזען אַרובל פאַר די אויגן.

אַרע האט זיך ניט באַנוגנט מיט די צוויי הויפט צווייגן פון זיין מסחר. ער איז

אויך געווארן צושטעלער פאר יעדן איינעם, וואס האט געדארפט ברענגען עפעס אן ארטיקל פון א צווייטן ישוב. מען האט ביי אים געקאנט מאכן א באשטעלונג אויף וואס איר ווילט. ס'איז געווען גענוג צו זאגן אים: ארע ברענג מיר דאס און דאס. פארשרייבן האט ער ניט געקענט. ער האט אבער געהאט א פענאמענאלן זכרון. אויך האט ער פארקויפט אויף בארג. אין אזא פאל האט אים דער קויפער פארשריבן אויף א צעטעלע דעם באטרעף. אין יעדער קעשענע פון זיין „לעטניק“ קאפאטע, זיינען געווען פארשידענע פאפירלעך פון זיינע בעלי-חובות און לויטן פאפירל האט ער דערקענט ווער דער בעל-חוב איז און דעם באטרעף, ניט קענענדיק קיין צורת-אות אדער ציפער.

פון ארומלויפן בארועס און נעצן זיך אין די בלאטעס, האט ער באקומען א מיז קראנקייט וואס צעשפאלט די הויט פון די ליפן. דאן פלעגט ער שטענדיק האלטן א גרינעם בלאט צווישן די ליפן, ווי די טויב פון נח'ס תיבה. ער פלעגט זאגן, אז דאס איז א סגולה צו פארהיטן די הויט שפאלטונג פון די ליפן.

האבנדיק פארענדיקט די וואך און נאכן שבתדיקן אפרו, פלעגט ער קומען צו אונדו מיט פולע קעשענעס צעטלען, וואס האבן זיך אָנגעזאמלט פאר דער וואך און בעטן די קינדער זיי זאלן איבערקוקן זיינע חשבונות. די קינדער האבן געוואלט ארויסווייזן זייערע בקיאות און זענען געווען צעפרידן, וואס ארע קומט זיי פרעגן וועגן אזעלכע וויכטיקע ענינים.

אזוי האט ארע געפירט זיינע געשעפטן, ביז זיין רויטע בארד האט אָנגעהויבן גרוי ווערן. מען האט געדארפט אָנהויבן חתונה מאכן קינדער, האט ער זיך אָנגעהויבן דערנענטערן צו חברה-תהילים זאגער און יעדן שבת בין מנחה למעריב, געקומען אין בית-המדרש זאגן תהילים בציבור.

פינף קינדער האט אים שיינע-ציפע געבוירן: דריי זין און צוויי טעכטער. דער עלטסטער ישראל-משה איז אויסגעוואקסן א הויכער, א רויטער אן אמתער גיבור און דאס גאנצע שטעטל האט פאר אים געציטערט, אפילו די „שקצים“ פון שטעטל. ער איז געווען א גוטער רייטער און האט זיך געחברט מער מיט די קריסטלעכע ווי מיט יידישע חברים. אלס גוטער רייטער איז ער צוגענומען געווארן אין דער קאוואלעריע-מיליטער. ביים באדן זיינע רייט-פערד איז ער דערטרונקען געווארן אין דער אַזיערע. די ידיעה וועגן זיין טויט האט געמאכט א רושם אין שטעטל. יעדער איינער האט אויסגעטייטשט די דאזיקע געשעעניש, אויף זיין שטייגער.

די אַנדערע קינדער זיינען געווען ווילע, ביידע זין בעלי-מלאכות און אויך די טעכטער האבן חתונה געהאט און דערצויגן א יידישן דור. הירש-אליהו איז געווען א ספעציעלער מענטש אן אמתער מזג-טוב, גרייט געווען צו לויפן אין פייער פאר יענעם, און אן אפהיטער פון מצוות. ער איז געווען א שם-דבר אין טורעץ, ווי ער האט זיך באזעצט נאך זיין חתונה. ער איז אומגעקומען אין דער שואה.

דבור'קה – האם הגיבורה

על אף גילה המתקדם קראו לה כל תושבי העיירה: „דבורקה“ ולא דבורה כמקובל. היא היתה בת כפר, חסונה ושזופה. אחרי נישואיה ליהושע דוידובסקי עברה לירמיץ ויחד הקימו בית ומשפחה. בהיותה בריאה בגופה וברוחה, רגילה לעבודה קשה, נרתמה במרץ רב למאמץ המשותף. הם פתחו אטליו ואף על פי, שהעיירה היתה קטנה ומספר תושביה היהודים קטן מאד הצליחו להוציא מהעסק את פרנסתם בכבוד, ולקיים את משפחתם בת 8 הנפשות ללא מחסור. הילדים גדלו והיו לתפארת ההורים ולדוגמה ליתר הצעירים בעיירה. דבור'קה, שבעצמה לא ידעה קרוא וכתוב, ניהונה בסגולה נדירה: אהבת הידע, ולכן לא חסכה מילדיה להגיע להשכלה, אשר היתה יקרה וקשה במיוחד ליהודים באותם הזמנים.

ואכן הילדים לא אכזבו והגיעו לרמה גבוה למדי. הם היו הראשונים, שנתפסו לזרם ההשכלה, למדו ולימדו עברית. זכור לי שבית-ספר לעברית בזעיר אנפין נוהל בירמיץ על ידי שלמה דוידובסקי (בנם בכורם של דבור'קה ויהושע), בסיועה של פייגל אחותו. לגאוותה ולאושרה של דבורקה לא היה גבול.

לא עבר זמן רב והצרות החלו להלום במשפחה, בזו אחר זו. לראשונה הופרעה שלוותם עם נשואי בנם שלמה. אשתו הצעירה נתגלתה כחילת רוח, טרחה רבה טרחו וכסף רב שילמו עד אשר חלצו את בנם מנשואים אלה. כעבור זמן מה התחתן בשנית עם סניגיה קלצ'קו מקורליץ ונסעו לארגנטינה. יותר לא ראתה אותם דבור'קה. טרם התאוששו ההורים מן המכה הראשונה והנה נפלה עליהם מהלומה נוספת. הבת פייגל המלומדת והמוצלחת במיוחד נתפסה לרעיון הקומוניסטי. עזבה את העיירה יחד עם רופא רוסי ועברה למינסק לחיות אתו כבעל ואשה.

עקב המהלומה הזאת נחרב עולמה של דבור'קה. המשפחה ישבה „שבעה“ אהריה. את הבת מתקה מלבה. אך לעולם לא יכלה לשכוח אותה. העץ האיתן התחיל להתנועע תחת הלמית הגרון הכבד, אך אופיה החזק נתן לה כח להתגבר גם על כך ולהמשיך בטיפוח שאר ילדיה וזאת מבלי שתדע, שהגורל מכין לה מכה קשה ואכזרית עוד יותר.

הבן זכריה גויס לצבא וזאת בשעה שהשלטון עבר מיד ליד. היום הוא בידי ה„לבנים“ ולמחרת בידי ה„אדומים“. עקב אנדרלמוסיה זו החליט הבן להשתמט מן השרות, אך מזלו לא שיחק לו, הוא נתפס בידי ה„לבנים“ וללא חקירה ודרישה הוצא

להורג באכזריות. הבשורה האיומה הגיעה לדבורקה האומללה היא כמו ידיה ועל כתפיה הביאה את גופתו המרוסקת, לקבר ישראל בטורץ.

אבל כבד ירד על תושבי ירמין. לנגד עיניהם החל העץ לכרוע תחתו. אך דבורקה קורצה מפלדה, היא הטבע עצמו, היא סמל היהדות כולה מקבלת מכה מתכופפת מתנועעת, אך לא נופלת והזמן עושה את שלו והחיים דורשים את שלהם. שתי הבנות מוסייה ורחל והבן הנותר אהרון כבר גדולים. מוסייה עומדת להנשא למלכיאל פוימרצ'יק ורחל בת מוצלחת ואהובה על כולם. אהרון בתור כארז, גבוה וחזק. עוזר לאבא החיגר בעבודתו והכל מתנהל כסדרו לכאורה. הגורל אינו מרפה הוא רוצה להשמיד את דבורקה בנסיגות איוב. הבן המוצלח והנבון מתמוטט ביום בהיר אחד ויוצא מדעתו. דבורקה שבורה, מבושת ושטופת דמעות מעבירה את בנה למוסד לחולי רוח. החיים נמשכים ודבורקה מעודדת את שאר המשפחה, אך הפעם נשארת תשושה ועייפה, ורק עתה הרפה הגורל מעט מאם מוכה זו. הטיפול במוסד מצליח ואהרון מבריא. הוא חוזר לחיים נורמליים, מתחתן ומקים משפחה עם שפרה קריניצקי העניה. מוסייה נישאה לבחיר ליבה מלכיאל וגם רחק מצאה את זיווגה.

דבורקה, שעברה לגור בבית בנה בירמין עזרה לכלתה בעבודת הבית ובגידול הילדים. שערתיה האפירו והלבינו גבה התעסק, תשושה ושבעת צרות נותר לה לחכות לסוף הטרגדיה האנושית שלה ודווקא אז כאילו הכין לה הגורל פרס על כח עמידתה.

בשנת 1939 פרצה מלחמת גרמניה-פולין ובעקבות הסכם מולוטוב-ריבנטרופ חולקה פולין בין שני ה"ידידים". החלק המזרחי עד לנהר בוג נפל בידי הרוסים, כלומר מעתה עברה העיירה ירמין לידי הקומוניסטים. הגבולות נפתחו. כל אלה, אשר עשרות בשנים ישבו מאחורי "מסך הברזל", התחילו לזרום לשטחים החדשים, מי לתפקידים ממשלתיים ומי סתם לביקורי קרובים. גם פייגל דוידובסקי, הבת האבודה של דבורקה באה לראות את כור מחצבתה. בבואה הביאה עמה את שני בניה, נכדיה של דבורקה הזקנה. לאשרה לא היה גבול, היא ראתה בהם אות לכך, שהאלוקים מחל לה "על כל חטאיה".

דבורקה קיבלה את הבת בורועות פתוחות וסלחה לה על הבושה והצער, שגרמה לה בעבר.

בשנת 1941 שינה היטלר את כיוונו ויצא למלחמה נגד רוסיה. ההתקפה היתה כה מוחצת עד שהעם לא הספיק להתארגן ולהגן על עצמו. קמה בהלה איומה ואיש לא ידע לאן לברוח. באנדרלמוסיה הכללית לא יכלה פייגל להשיב את בניה הביתה מירמין. עקבותיה אבדו ואין איש יודע מה עלה בגורלה.

דבורקה שוב נקראה להתמודדות עם גורלה האכזר, אשר בוו הפעם הכניעה. הגיבורה היהודיה, צעדה בראש מורם עם נכדיה הקטנים לדרךם האחרונה.

מלכה פולוז'סקי (פומרצ'יק)

גרינג צו זאגן

גרינג צו זאגן — מוזט פארגעסן
לעב אַ לעבן אויף דאָס ניין.
ווען דיין האַרץ איז טיף צעפרעסן
דיין נשמה איז ווי בליין.

גרינג צו זאגן — ס'איז פאַרפאַלן
ס'ליגט אַ שימל אויף דער צייט ;
ווען דו הערסט נאָך יעצט די קנאַלן
פילסט דיין פנים איז פאַרשפייט.

גרינג צו זאגן — לעב ווי אַלע
גענוג צו טראַכטן שוין אַצינד.
ווען דו זעסט אין פיין דיין כלה
טיף אין בלוט דיין איינציק קינד.

גרינג צו זאגן, גרינג צו זאגן
ניט צו מיר, וואָס האָט געלעבט
אין נאַצישן פיין און פלאַגן.
צווישן לעבן און טויט געשוועבט.

אייביק וועל איר פון דעם טראַכטן,
ניט פארגעבן זיי די זינד;
פאַר מיין פאַלק דעם אומגעבראַכטן
טאַטע מאַמע פרוי און קינד.

צום אַנדענק פון יערעמיטש!

איך געדענק נאָך ווי היינט די קינדער יאָרן
איך וועל זיי געדענקען ביז צו מיין סוף.
קיין בילדל פון זיי, ניט געגאנגען פאַרלאָרן
איך זע מיין קינדהייט אין חלום, אין שלאָף.

מיין קלייניקע שטעטל ביסט ווונדערבאַר שיין
איינגעפאַסט אין טייך מיט לאַנקע און וואַלד,
איך קען אין דיין שויס יעדן בוים, יעדן שטיין
די קינדער אין די וויגן, יונג און אַלט.

די געציילטע יידישע שטיבלעך אין מאַרק
דעם אַלטן בית־מדרש אין שול־הויף גאַס,
דעם קלויסטער להבדיל — אַ גרויסער און שטאַרק
וואָס קוקט אויף אונדז קינדער מיט גאווה און האַס.

איך לויף צו דער לאַנקע ברייטהאַרציק צעשפרייטע
אויף יענעם זייט גיעמאַן, אין געלן צעבליט.
איך לויף צו די פעלדער מיט קאַרן פאַרזייטע
וואָס וואַרטן שוין גאַלדיק־גרייטע צום שניט.

איך וויג מיך פאַמעלעך אויף בלויליכע כוואַליעס
פון הערליכן גיעמאַן, דעם היימישן טייך,
דער הילצערנער בריק צעלייגט אויף די שפּאַליעס
האַלט אָפּ די וועלן פון לויפן צו גלייך.

דער וואַלד איך דער ווייטקייט ציט זיך לאַנג און ברייט
ער רופט מיך און לאַקט מיט זיין צויבער צו זיך
די פאַנאַראַמע פון אַרום פאַר די אויגן מיר שטייט
אַזוי ווי אַ חלום פאַרשווינדט די צייט אזוי גיך.

די ווייניקע יידן אויף פינגער געציילטע
געדענק איך נאָך יעצט ווי אַמאַל
זייער קאַמף פאַרן קיום מיט פויסטן געביילטע;
איין עמך — שער, אייזן און שטאַל.

האַרציקע יידן, פשוטע יידן פון וואָך
געהאַרעוועט שווער צו מאַכן אַ לעבן;
שבת — נאָר איין טאַג באַפרייט פון יאָך,
דאָס רעשט — מיט וואָס גאַט האַט געגעבן.

מיט הכנעה גענומען די וועלט ווי זי איז
געפונען אין אלץ איין נחמה.
דאָס לעבן דעם שווערן גענומען פאַר זיס,
זאָל נאָר ניט זיין קיין מלחמה.

די הייליקע תפילה געווען איז אומזיסט
דאָס שטעטל איז חרוב געוואָרן,
דאָס וואָסער פון ניעמאַן מיט בלוט אויסגעמישט
פאַרניכטעט א קהילה פון יאָרן.

פאַרבליבן דער ניעמאַן — אַ איינציקער עדות
וואָס האָט די לעצטע מינוטן פון גסיסה געזען
דעם אומקום פון פאַרשניטענע דורות.
און ווייטער פליסט ער, ווי ס'וואָלט גאַרניט געשען.

די ליקווידאציע פון דער יידישער באפעלקערונג אין יערעמיטש

געצייילטע טעג נאך דעם, וואָס די דייטשן האָבן באַהערשט אונדזער סביבה, האָט זיך אָנגעהויבן די פאַרניכטונג פון דער יידישער באַפעלקערונג. די אַרטיקע באַפעלקערונג און ספעציעל די יוגנט האָט פיל בייגעהאַלפן די דייטשן פאַרווירקלעכן זייערע פלענער. די מיליטערישע דייטשישע מאַכט האָט זיך געפונען אין טורעץ און קיין יערעמיטש פלעגן קומען פון צייט צו צייט בלויז אַ פאַר געסטאַפּאַלייט צו קאַנטראָלירן ווי אַזוי זייערע אַרטיקע מיטהעלפער פירן אויס זייער אָנגעצייכנטן פראַגראַם. די ערשטע נגישות זיינען פאַרגעקומען מיטן נעמען צו צוואַנגס־אַרבעט. יעדן פאַרטאָג האָט מען געצוונגען אַרויסצוגיין אויף אַרבעט, כלומרשט צו העלפן בעאַרבעטן די פעלדער, אָדער באַדינען די דייטשישע סאַלדאַטן און דערביי אויסגעפירט שוידערליכע סאַדיסטישע דערנידערונגען, וואָס האָבן צייטנווייז דערגרייכט צו רציחה. פאַר יעדער קליינעם פאַרדאַכט אַז מען פירט ניט אויס פינקטלעך די פאַראַרדענונגען פון דער אַרטיקער פּאַליציי וואָס איז באַשטאַנען פון יוגנטליכע פון שטעטל, האָט מען מערדערליך געשלאָגן און אַפילו דערשאָסן. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטילע באַוועגונג ביי געצייילטע, צו אַנטלויפן אין די וועלדער, ווייל מען האָט שוין געזען, אַז עס דערנענטערט זיך די פיזישע פאַרניכטונג. און דאָ איז כדאי איבערצוגעבן די אויטענטישע פאַקטן, וואָס עס דערציילט פנחס מענדעלע־וויטש, איינער פון די, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון דער שחיטה.

איינעם אַ פרייטיק צונאַכטס האָבן זיך פאַרזאַמלט ביי אים אין שטוב, אויפן אבריוער הויף, עטלעכע יידן פון יערעמיטש, צווישן זיי זענען געווען יצחק קאַפלאַן, משה דאָוידאָוסקי, ליפא גירשאָווסקי, וועמען ער האָט פאַרגעלייגט אַנטלויפן צוזאַמען אין וואַלד, זיי האָבן פשוט ניט געקענט זיך באַשליסן איבערצולאָזן זייערע פרויען און קינדער אויף הפקר און ניט אַנגענומען זיין פלאַן.

אין חודש אַקטאָבער 1941, איז ער אַנטלאָפן צוזאַמען מיט זיין שוועסטער דינה און מלכה קריניצקי. מען האָט זיי נאַכגעיאָגט און געשאָסן; די צוויי פרויען זענען דער־מאַרדעט געוואָרן. אים איז געלונגען אַריינצוקריכן אין אַ טיפן זומפ און אויסצובאַהאַלטן זיך פון די נאַכיאָגער און זייערע הינט, וואָס האָבן נאַכגעזוכט זיינע טריט. אַדאַנק דעם זומפיקן באַדן האָבן די הינט פאַרלאָרן זיינע טריט, אין דעם זומפ איז ער געלעגן אַ פאַר טעג, בי זער האָט זיך דערשלאָגן צו אַ באַקאַנטן וואַלד וועכטער.

שפעטער האָט מען אַרויסגעטריבן אַלע יידן פון זייערע הייזער און זיי געצוונגען אַריינגיין אין די צוויי הייזער, וואָס געפינען זיך אין עק פון טורעצער גאַס. דאָס האָט געזאַלט הייסן דער „ידישער געטאָ“. דאָרט זענען זיי געווען פאַרשפאַרט ביז י"ג מרחשוון תש"ב, אין דעם טאַג, כמעט אין דער זעלבער צייט, ווען עס איז פאַרגעקומען די שחיטה אין טורעץ, זיינען אַנגעקומען צום „געטאָ“ צוויי לאַסט־וואַגאַנען, אונטער דער וואַך פון צוויי דייטשישע פאַליציי־לייט, מיט דער באַטייליקונג פון דער אַרטיקער יוגנט, וואָס האָט געדינט אַלס פאַליציי, און פאַראַרדנט אַז אַלע זאָלן זיך אויפזעצן צו פאַרן צו דער אַרבעט. מען האָט זיי אַוועקגעפירט אין דער ריכטונג פון טיך, אויפן פלאַץ צווישן הויז פון גלח און דער פאַלקס־שולע. דאָרט איז שוין געווען פאַרטיק די גרוב, וואָס די מער־דער האָבן צוגעגרייט פאַר די אומשולדיקע יידן פונעם שטעטל.

אַזוי איז קאַלטבלוטיק דערמאַרדעט געוואָרן די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג פון שטעטל — מנער רעד זקן, נשים וטף. דאָס זענען די נעמען פון די רוצחים, וואָס האָבן דערמאַרדעט די יידן פון יערעמיטש: וואַנקע הורין, קולה ברנוק, סיטן לין, זיניק און נאָך צוויי, וואָס ער געדענקט ניט זייערע נעמען.

אין אַ געוויסער צייט אַרום, ווען די פאַרטיזאַנער באַוועגונג אין דער געגנט איז געוואָרן אַקטיוו, און געוויסע גרופעס פון איר פלעגן זיך אַריינכאַפן פון צייט צו צייט אין די דערפער און שטעטלעך, איז איין טאַג אַנגעקומען קיין יערעמיטש אַ גרופע פאַרטיזאַנער אונטער דער אַנפירערשאַפט פון קאַמאַנדיר וואַסיאַ, זיי האָבן געוויסט די אַלע נעמען פון די דירעקטע מערדער, וואָס האָבן פאַרניכטעט די יידן אין יערעמיטש. מען האָט זיי אַרויסגענומן פון די היימען און אַפגעהאַקט זייערע קעפ מיט די שווערדן. וואַסיאַ האָט געזאָגט, אַז מען טאַר פאַר זיי ניט פאַרלירן קיין קויל „די קוילן דאַרפן מיר פאַר אַנדערע רוצחים, ביז מיר וועלן זיי אַלע אויסראַטן“.

פון רעכטס (מימין): ליפה גרשובי
סקי, פנחס מנדלביץ, משה דר
דובסקי.

גורלם הנור של יהודי יערענמיטש

לאחר שהגרמנים כבשו את האזור שלנו, החלו מכשי ההתעללות ביהודים והכובשים הסתייעו ב"מלאכתם" זו ע"י האוכלוסיה המקומית. אכן היו בין ה"גויים" המקומיים גם אנשים הגונים, אך הללו פחדו ושמרו על עורם הם. רובם הגדול שמתו לאיד. הפקודות נתקבלו מהעיירה מיר. פקודה רדפה פקודה. תחילה באה הפקודה, שהיהודים יענדו את "הטלאי הצהוב" ואחר כך הם רוכזו ב"גיטו" צר היו אלה שני בתים קטנים, בקרבת בית הספר, בדרך המובילה לטורץ. אצל היהודים נערכו חיפושים לעתים מזומנות והוטל עליהם תחת בקורת עוינת, לצאת לכל מיני עבודות קשות. מעשים אלה אף היו מלווים מדי פעם בשפיכת דמים.

הביילורוסי ניקולאי צאריוק, שחזר לעיירה חולה מגלות ה"בולשביקים" היה נערץ ע"י תושבי המקום ודאגת הכל היתה נתונה להחלמתו ואף הגרמנים התיחסו אליו בכבוד. הרופא היחיד בסביבתנו היה ד"ר ראובן, בנו של א. א. הרכבי. נאמר לו, לראובן, ש"אם יחיה צאריוק תחיה גם אתה". הוא ישב בגיטו יחד עם בני משפחתו. באחד הימים החליט לשלוח את אידה גרשוביץ למיר כדי שתביא משם רפואות בשביל צאריוק. קשרו לרגלה מטבעות זהב, כדי שתקנה בהן את לבו של קצין ה.ס.ס. לבל "יעשה צרות ליהודים" אידה סיפרה למשפחת פוזניאק והבן הגדול אמר לה, שאם חלילה תראה זהב לקצין הנאצי יתחילו מעשי הסחיטה, שלא יהיה להם כסף. "קחי אתך את הרפואות ותשובי עם הזהב הביתה". ואכן כך נהגה במקרה דנן.

ביום שלישי, ז' בחשוון, פורסמה פקודה, שעל היהודים להופיע עם הזהב שברשותם על המגרש בטורץ. ביניהם היו גם דינה מנדלביץ (שעבדה במחלבה שבחוות אוברינה בהנהלת אחיה פנחס) וכן יצחק קפלן ורחל, אשת ישראל פולונצקי. עשרים יהודים הוכנסו לתוך בור, שנחפר עוד לפני כן והם נורו בו במקום. למחרת נעשה נסיון ע"י מאיר סלובדסקי לברוח, אך לאחר שכבר עבר את הנהר הוא נורה, מהנגר אשר קריניצקי בלקחה הפרה שלו והוא עצמו נרצח.

ביום ששי, עת שהיהודים עבדו בדיש בחוות אובריינה הגיעה לפתע פקודה, שעל היהודים לשוב לגיטו. היהודים התכנסו אז בביתו של מנדלביץ, ערכו יחד קבלת שבת ונפרדו בדמעות. מלכה, בתם של ישראל ודבורה קריניצקי, חמקה מהמקום. יהודים הזהירה לבל תברח „תשובי את הורגת אותנו” — הם הזהירוה אך היא סרבה לשוב ומאז נעלמו עקבותיה.

היהודים חזרו לגיטו ובשבת בבוקר נצטוו לשוב לעבודה בחווה אובריינה. ביום א' הציע פנחס מנדלביץ ליצחק קפלן ולליפא גירשובסקי לברוח יחד, אך הלכו סרבו לעזוב את משפחותיהם. ביום שני יצא פנחס, בפקודת מנהל המחלקה, רוסי, לכפר לאדוק רחל פולונצקי, לבקוביץ ויצחק קפלן לסקוריץ. דינה מנדלביץ התלבשה כ„גויה” ועם סל ירקות ובצל בדיה יצאה לכיוון קורליץ ואף הגיעה לגיטו נובוגרודק ומאז נעלמו עקבותיה.

בליל יום שני חזר פנחס מלאדוק לאובריינה ומשם לטורץ. הוא צורף אחר כך לקבוצה של מאה יהודים, שנשלחה לעבודה בסוור'נה הסמוכה לסטולפצה. ביום שלישי, י"ד בחשוון הגיעו אנשי ס.ס. מהעיירה מיר. היהודים הועלו על אוטומובילים ולאחר מכן נורו. הראשונה נדחפה לתוך הבור מרים, רעייתו של ד"ר ראובן הרכבי וכשהוא קפץ, כדי לסייע לאשתו נורה ונרצח אף הוא.

פנחס מנדלביץ סיפר אחר כך כיצד עלה בידו לברוח ממחנה סוור'נה מבין 210 האנשים שהיו שם ברחו כ־150. הם פרצו את הגדר והתפזרו בכיוונים שונים. יחד עם פנחס היו עוד 17 צעירים. הם צעדו ימים אחדים בתוך השלג, שכיסה אז את הסביבה כשרצו בכיוון מסילת הברזל סטולפצה—מינסק עברה לפתע רכבת במקום. הם התכסו בסדינים לבנים. הם הלכו אחר כך בכיוון היער קרוגליצה, לקחו מצרכי אוכל אצל שני שומרי יער וכך הגיעו עד לכפר בו היו אז פרטיזנים רוסיים. כמה מבין הצעירים היהודיים שעלה בידיהם להנצל מידיהם, הגיעו עד ליער לוזינבקה, רכשו של הפריץ קאשיץ, אשר האחים סובולבסקי, מכריו של פנחס מנדלביץ, היו שומרי. הם עשו שם כחדש ימים עד שמשתפי פעולה מהעיירה מיר עם סירפימוביץ בראש גילו את מקום מחבואם והתקיפו אותם. אנשי הקבוצה קפצו מתוך הבור בו הסתתרו והתפזרו על פני הסביבה.

פנחס וטוביה רחובסקי המשיכו דרכם בתוך הביצות והיערות עד שהצטרפו לבלסקי אטריאד של הפרטיזנים. שם פגשו את בן־ציון גולקוביץ (נכדו של ר' מרדכי חייב קריניצקי, שתפס עמדה חשובה בין הפרטיזנים, מעדל לים ואחרים. פלוגת פרטיזנים זו אף עלתה על ירמין ושרפו אותה וכן חיסלה קנים אחרים של משתפי פעולה עם הגרמנים באזור כולו. באחד המבצעים האלה מצא את מותו מנדל בן שמריהו לים מסבר'נה.

י. שמולעוויטש — (ניו־יאָרק)

די יידישע יתומה פון פעלד

אַלץ אַרום האָט געברענט — אַ יידישע פרוי וואָס האָט געוואָסט דעם „סוד“
וואָס זי דערציילט וועגן דעם אַלעם — איצט לעבט די יידישע יתומה אין ישראל.
— אין פאַרביבענע פון אַ פאַרצווייגטער יחוסדיקער משפּחה.

יעדער יידישער מענטש, וועלכער איז געראַטעוועט געוואָרן פון די פּיין, פּייער
און אומקום ביי היטלערן, ווערט באַטראַכט ווי — אַ נס. ווייל די אַלע וועלכע זיינען איצט
מיט אונדז האָבן דאָך געקענט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַש אַזוי ווי דאָס איז געשען
מיט מיליאָנען אַנדערע יידן. אויב עס איז ניט אַזוי געשען מיט די, וואָס האָבן זיך
געראַטעוועט פון אומקום ביי די נאַציס, איז דאָס באַמת אַ נס.

וועגן אַט אַזאַ נסי־קינד, וואָס איז אַרויס פון פּייער און זי איז שוין היינט אַליין
אַ מאַמע פון קינדער, האָט מיר איבערגעגעבן פרוי פרומע בערגער. די דאָזיקע פרוי,
וועלכע ווינט מיט איר מאַן און צוויי זין איצט אין ברוקלין — ניו־יאָרק, און וועלכע האָט
אַליין דורכגעמאַכט די ליידן ביי די נאַציס, דאַרף אייגנטלעך באַטראַכט ווערן אלס
דעטערין פון דאָזיקן יידישן קינד, ווייל ווען ניט די מוטיקע און ריכטיקע האַנדלונג פון
פרוי בערגער, וואָלט דאָס יידישע מיידעלע, באַלד נאָך דער מלחמה, געוויס אָפּגעריסן
געוואָרן פון יידישן פּאָלק, זי וואָלט פאַרפּאַלן געוואָרן אין דער פרעמדער קריסטלעכער
וועלט. אַזי ווי דאָס האָט פּאַסירט מיט פיל אַנדערע געראַטעוועטע יידישע יתומים פון
די נאַציס.

אַנגעהויבן האָט זיך די מערקווירדיקע פּאַסירונג — דערציילט פרוי בערגער —
אין יאָר 1942 אין נאַוואַרעדאָק (נאַוואַגרודעק) אין דעם טייל ווייסרוסלאַנד, וואָס האָט

ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה באַלאַנגט צו פוילן. די היטלעריסטן האָבן געשאַפן אַ „געטאָ“ אין נאַוואַרעדאָק, וווּהין עס זיינען פאַרטריבן געוואָרן די יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך. אויך אַלע יידן פון מיין הייב־שטעטל קארעליטש. זיי זיינען אוועקגעפירט געוואָרן דורך די נאַציס אין דאָזיקן געטאָ. שרעקלעך איז געווען די לאַגע. מיר האָבן פאַרגעפילט, אַז עס דערנענטערט זיך דער סוף. מיר האָבן שוין דאָך געהאַט ידיעות, אַז די נאַציס האָבן אומגעבראַכט די יידן אין אַנדערע אַרומיקע שטעטלעך.

זייענדיק אין „געטאָ“ אין נאווארעדאָק, האָט פרוי בערגער באַגעגנט דאָרט אַ געוויסע פרוי שפרה האַרקאווי, וועלכע איז געקומען פון שטעטל יערעמיטש. די פרוי האָט דערציילט פאַר פרוימע בערגער, אַז אין יערעמיטש זיינען שוין אומגעבראַכט געוואָרן אַלע יידן, צווישן זיי אויך פרוי בערגערס גאַנצע משפּחה.

ווען די צוויי פרויען האָבן זיך באַגעגנט איז שפרהס מאַן, תנחום (טאַנע) האַרקאווי, געווען אויפן פראַנט אין דער רויטער אַרמיי, זיין פרוי שפרה איז געבליבן מיט זייערע צוויי טעכטערלעך: רות — פינף יאָר און הדסה־לע — פון אַ קנאַפן יאָר, וועלכע איז נאָך געלעגן אין וויגעלע.

אַגב, שפרהס מאַן תנחום האַרקאווי, האָט געשטאַמט פון איינער פון די אַנגעזעענסטע און רייכסטע פאַמיליעס אין יערעמיטש. אַ זון פון אַברהם אַלי' האַרקאווי, האָט אויך געהאַט פיר ברידער און איין שוועסטער. אַלע האָבן שטודירט. דער פאַטער איז געווען אַ קרוב פון באַווסטן יידישן געלערנטן, אַלעקסאַנדער האַרקאווי.

אין „געטאָ“ אין נאווארעדאָק — דערציילט פרוי בערגער — האָב איך זיך געהאַלטן זייער נאַענט מיט שפרה האַרקאווי, עס איז אונדז דאָרט געווען טרויעריק און ביטער

תנחום הרכבי

שפרה הרכבי

אברהם אליהו הרטבי

אָבער שפּרהן, וואָס איז געווען אַרומגערינגלט מיט אירע צוויי קליינע קינדער, איז געווען נאָך ערגער. יעדע מינוט איז זי מיט אירע קינדער געווען אויסגעשטעלט אומגעבראַכט צו ווערן צווישן די ערשטע דורך די נאַצישע רוצחים. איינמאַל ווען שפּרה האָט זיך דערוווסט, אַז איר מיט מיין ברודער גרייטן זיך צו אַנטלויפן אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער, איז זי צו מיר געקומען און געזאָגט, אַז זי וויל מיר עפּעס פּאַרטרויען. היות ווי מען ווייסט ניט ווער עס וועט איבערלעבן דעם היטלער קאַשמאַר, האָט שפּרה האַרקאווי געזאָגט צו פרומע בערגער (דאָן איז איר מיידלשער נאָמען געווען גולקאוויטש) וויל זי איר פּאַרטרויען אַ סוד; זי שפּרה מיט אירע צוויי קליינע קינדער און אַנדערע פּאַמיליע־מענטשן גייען זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ „סכּראָן“ צו דעם פּויער באַראַווסקי, און אויב אימער צער פון אירע קינדער וועט בלייבן לעבן, זאָל פרומע וועגן דעם וויסן, וויל זי שפּרה האָט אַ פּאַרגעפּיל, אַז פרומע וועט בלייבן לעבן.

קורץ נאָכדעם אין אויגוסט 1942 האָבן די נאַציס דורכגעפירט די צווייטע שחיטה. עס זיינען דעמאָלט אומגעבראַכט געוואָרן עטלעכע טויזנט יידן פון געטאָ אין נאַוואַרעדאָק. פרומע מיט איר ברודער בן־ציון, זיינען שוין דעמאָלט געווען קעמפּער ביי די פּאַרטי־זאַנער אין די וועלדער. שפּרה האַרקאווי מיט אירע צוויי קינדער און אַנדערע זיינען געווען אין דעם „סכּראָן“ באַהעלטעניש ביים פּויער באַבראַווסקי.

שפּרה האָט דעמאָלסט געהאַט אַ ריכטיקן פּאַרגעפּיל, האָט צו מיר געזאָגט פּרוי בערגער — ווי עס זעט אויס, האָב איך געדאַרפט זיין דער שליח צו ראַטעווען אַ יידיש־קינד פון פּאַרפּאַלן צו ווערן אין אַ פּרעמדער וועלט. זייענדיק אין די וועלדער האָבן מיר זיך שפּעטער דערוווסט די טרויעריקע נייעס, אַז די נאַציס האָבן פּאַרברענט דעם „געטאָ“ אין נאַוואַרעדאָק צוזאַמען מיט אַלע יידן.

נאכדעם האָבן די נאַציס זיך דערוווסט פון דער באַהעלטעניש ביים פויער באבראווסקי, ווו עס זיינען געווען פאַרשטעקט אַ צאַל יידן. די רוצחים האָבן דאָן אויס געהרגעט אַלע יידישע מענטשן אין דעם „סכראָן“, אויך האָבן זיי דערשאַסן דעם גוי באבראווסקי מיט זיינע נאַנטע. אַבער גראַד ווען באבראווסקיס הויז מיט די אויסבאַהאַל־טענע יידן האָט געברענט, ווען אַרום איז פאַרגעקומען די שיסעריי, האָבן צוויי קליינע קינדער זיך געשפּילט אין פעלד. זיי האָבן אַזוי אַרום אויסגעמיטן אַ זיכערן טויט. איין מיידעלע איז געווען אַ טעכטערל פּין באבראווסקיין און די צווייטע, הדסהלע, איז געווען דאָס יינגערע קינד פון שפרה הארקאווי. די היטלעריסטן האָבן פאַרשטייט זיך ניט געהאַט קיין אַנונג אַז איינע פון די צוויי מיידעלעך וואָס געפונען זיך אין פעלד, איז אַ יידישע, זיי האָבן די קינדער אַוועקגעפירט אין דעם יתומים הויז אין נאווארעדאק. די דאָזיקע נייעס — דערציילט פרוי בערגער — האָבן דעמאָלט געבראַכט צו אונדז אין וואַלד די אויסשפּירער פון די פאַרטיזאַנען, צווישן וועלכע עס איז אויך געווען מיינ ברודער בן־ציון. איך האָב געהאַט געוויסט פון שפרה און באבראווסקי האָט געהאַט בלויז איין קליין מיידעלע, האָב איך גלייך פאַרשטאַנען, אַז דאָס צווייטע קינד איז הדסהלע דאָס טעכטערל פון שפרה אין תנחום הארקאווי. זי האָט זיך גראַד געשפּילט אין פעלד און אַזוי אַרום אויסגעמיטן אַ זיכערן טויט. שפעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז איך בין טאַקע געווען גערעכט.

אין דעם יתומים הויז, איז דאָס יידישע מיידעלע אָנגענומען געוואָרן אַלס קריסטליך קינד. מען האָט איר אויך געגעבן אַ גוישן נאָמען. דעם 13טן יולי 1944 איז פרומע בערגער באַפרייט געוואָרן פון נאַצישן קאַשמאַר. צוזאַמען מיט איר מאַן איז זי דאָן אַוועק קיין נאווארעדאָק אין דעם יתומים הויז, כדי צו זען דאָס געראַטעוועטע מיידעלע, וועמען אַלע האָבן דאָרט געהאַלטן פאַר אַ שיקסל.

מ'האַט פאַר מיר אויסגעשטעלט — דערציילט פרוי בערגער — אַ לאַנגע ריי מיט מיידעלעך פון דעם יתומים הויז. איך האָב געקוקט אויף זייערע פנימלעך געזוכט די פאַרשטעלטע הדסהלע, און פלוצעם האָבן אויף מיר אַ קוק געטאָן אַ פאַר אויגעלעך, אָנגעפילט מיט יידישן צער און טרויער. אין די אויגן פון דעם קינד האָב איך גלייך דערווען דאָס פנים פון איר מוטער שפרה הארקאווי.

פון דאָן אָן איז פרוי בערגער כסדר געקומען אין קינדער הויז, זי האָט יעדעס מאָל געבראַכט דאָס „שיקסעלע“ נאַשערייען. שפּילצייג, קליידעלעך און ענליכעס. דאָס קינד האָט זיך צוגעבונדן צו דער יידישער פרוי, ווי צו אַ אייגענער מאַמע. פרוי בערגער האָט דעם סוד וועגן יידישן קינד אויך איבערגעגעבן צו די עטלעכע יידן אין שטעטל, מיטן ציל צו ראַטעווען אַ יידיש קינד פון פרעמדע הענט. דער פאַטער פון קינד תנחום הארקאווי איז אומגעקומען אויפן פראַנט אין דער „רויטער אַרמיי“ אין קאַמף געגן די

נאציס. פרומע בערגער מיט איר מאן זיינען אַוועק פון נאָוואַרעדאָק. אין דער זעלבער צייט, דערציילט איצט פרוי בערגער, איז קיין נאָוואַרעדאָק געקומען אַ יידיש פאַרפאַלק, צו זוכן זייער משפחה, ליידער האָבן זיי קיינעם ניט געפונען. אַלע זיינען אומגעקומען געוואָרן ביי די נאציס. דאָס פאַרל האָט זיך דערוואַסט וועגן יידישן מיידעלע אין דעם יתומים הויז וואָס פרוי בערגער האָט געהאַט אַנטדעקט און אויך איבערגעגעבן די אַנדערע יידן וועגן דעם. דאָס פאַרל האָט דאָן באַשלאָסן צו אַדאַפטירן דאָס יידישע מיידעלע, אַזוי איז נאָך גרויסע שוועריקייטן און אַנשטרענגונגען געלונגען אַרויסצורייסן הדסהלען פון פרעמדע הענט.

דאָס פאַרל איז נאָכדעם אַוועק מיט דער יידישע יתומהלע קיין ארץ־ישראל. ביז צו דער חתונה, ווען זי איז אַלט געווען 19 יאָר האָט דאָס געראַטעוועטע מיידל ניט געוואָסט אַז זי איז אַדאַפּטירט; אַז איר טאַטע־מאַמע און די גאַנצע פאַמיליע זיינען אומגעקומען. איצט איז הדסה אין ישראל אַ לערערין, איר מאָן איז אַ אינוושיניער. זיי האָבן שוין דריי קינדערלעך, לעבן גליקלעך און צופרידן, אויך איך בין פון דעם אַלעם אַנגעפילט מיט פרייד און גליק...

מיט אַ קורצער צייט צוריק איז פרוי בערגער מיט איר מאָן געקומען אויף אַ באַזוך אין מדינת־ישראל. נאָך 28 יאָר האָבן זיי ווידער דערזען די הדסה, די געראַטעוועטע יתומה פון פעלד. ווען איך האָב זי דערזען האָט פרוי בערגער געזאָגט, ווי גליקליך זי לעבט מיט איר מאָן און קינדער, האָבן טרערן זיך געגאַסן פון מיינע אויגן, זי איז דאָך בלויז די איינציקע, די ליבע הדסה, וואָס האָט זיך געראַטעוועט פון דער פאַרצווייגטער יחוסדיקער משפחה פון אַברהם אלי' האַרקאווי פון דעם שטעטל יערעמיטש.

(„פאַרווערטס“, ניו־יאָרק)

בית משפחת מנדלביץ באוברינה

יוצאי ירמין בישראל.

מימין (19 רעכטס): יוכבד קפלן, מלכה פומרצ'יק, משה קפלן, שמחה פולונצקי, הודה וינפלד (גרשובסקי), יוסף בן צבי (גרשובסקי), מרים ווייס (מנדלביץ), לובה סלובודסקי, עמנואל מנדלביץ, פנחס מנדלביץ.

החורבן

דער חורבן

הרב צבי מרקוביץ — רמת-גן

לנוכח שואת בית-ישראל בדורנו

מימין: ליפה ברנשטיין, אהרן הרטבי, הרב צבי מרקוביץ, אברהם גסיק, מרדכי ילובסקי, אליה סבירנובסקי.

בהלל עולמו של כל יהודי ויהודי תלויות בעיות חמורות שנערמו ב"תקופת הכבשנים". מה שעבר עלינו בתקופת השואה פוגע ביסודי השקפות-עולם שלנו; מעוז ערכים מקודשים וקנינים רוחניים שנראו כמוצקים; נודעו אשיות תבל איתנים והועלו שאלות חדשות, בעיות איומות שותתות-דם, שיש בהם כדי להכריח את כל יהודי, ואת האומה הישראלית בכללה, לבחון מחדש את דרכנו בחיים ומקומנו בעולם. והבעיות האילמות תובעות פתרון. הן תובעות בכל התקיפות, בהבעה ראשונית, היולית, איומה-מחרידה. מוקפות הן מיסטרין כרוז-בראשית. כתהומות-עד נפערו לרגלינו, ללא שום ניצוץ שיאיר את ערפיליהן. מה שבאתנו — הממה אותנו והעמידתנו לפתע פתאום בפני קיר אטום; ועדיין לא ראינו שום מאמץ ללמוד, להבין ולבאר את קורותינו אלה. הספרים המופיעים בשטח זה מוסרים רק את סיפור הקורות, את גוף המאורעות. ואכן; ממלאים הם שליחות גדולה. ראשית — נשתה גם כולנו מכוס יגון התמרורים; תינשא הקינה בעולם ומלואו, תגיע לכל קצוות תבל, תזעיק ותרעיש כל רחוק ונידה, כל שיור לב

עברי וכל ניצוץ נפש יהודית. ואולי יגיע הד קלוש גם לאלה הבנים טועים-תועים שעודם מחרפים נפשם למען נטור כרמי נכרים. אולם חובתנו האלמנטרית היא ללמוד ולהבין את פשר זו השואה האיומה.

הבעיה היהודית והכל-אנושית

במאבק האנושי המתנהל בעולם, מכירה האנושות, לכאורה, את סיבותיה. גם במלחמה זו, מה שנוגע לאומות-העולם בינם לבין עצמם, הובהרו הסיבות הגלויות, הגורמים והמניעים שבכל אומה, שהדריכה והביאה למצבה; דעת הציבור העולמית מגלגלת בכך ללא הרף. רק מהות ההיאבקות הראשית: המלחמה נגד ישראל — נשארה חידה סתומה; אין לראות אף נסיון רציני אחד שינסה ושיצליח לפענח זו החידה. והנה מאז הופיעה בעית ישראל על פני זירת האנושות העולמית נוצרה סביבה ספרות נרחבה — מבפנים ומבחוץ — שהשתדלה לפרשה ולבארה, להבהיר סיבותיה וגורמיה; ואילו כשהבעיה הגיעה לשיאה — שיתוק מוחלט.

ופרשה זו — יחסי ישראל והאומות — אינה כי אם פרט אחד בצרור סבכי בעיות תקופתנו. יותר מחרידה היא הבעיה: תקות אנוש מהי? תקות היחיד ותקות העולם? מה טעם לעולם-הפקר זה, שבני אדם יכולים לגלגלו לזו תהום רבה? איזה טעם וזכות-יום לאנושות, המכילה בתוכה מיליונים ערפדים („וומפירים“) אומות „וומפיריות“ המתענגות על מציצת דם יונקים ואמהותיהם? מה חשיבות לערכים: „תרבות“, „רוחניות“, „חיי אדם“, שעה שהאנושות נידרדרה למטה מחיתו יער... האין אלו דברי תרמית וגיבוני מלים, מקסם כזב ושוא! ובמה יש עוד להאמין? המסוגלת עוד האנושות למצוא בכוחות עצמה את דרך האור והאמת — ולפחות את דרכם המעשית? אם אחרי אלפי שנות חייהם ירדה האנושות למצב הנוכחי העלוב לאימה, מהיכן נשאב רוח ציפיה ונתאזר שוב בתקוה כי העתיד יצליח יותר? ביתר יחוד קשות ומחרידות הבעיות הפנימיות, המיוחדות לישראל. מה פשר כל זה, מה שחר ליסורי שאול אלו, נהרי נחלי דם אלו? מהו המובן הפנימי-מהותי, הלקח הרב-משמעי של זו החרפה הנוראה, זה הלעג והקלס לישראל ולקדשיו, ולמה נפלו רבואי-רבבות מישראל באופן כה איום, וכה מחוסר טעם? מה היה חזון חייהם של הקדושים ומה ציוו לנו במותם?

פחד פמזי — ופשרו

בכל מה שהתרחש — מורגשת רק מבוכה; מבוכה אילמת, הנשקפת מתוך נפשות בני הדור ובאה לידי ביטוי בצורות בולטות לרוב. ברם, מה היה לנו כי קשרנו יחדיו קשר-שתיקה, מדוע הננו מתעלמים ומשתמטים מללמוד את זו הסוגיא? הלא הבעיות מעיקות עלינו כנטל הרים כבדים; הלא שאלות תקופתנו מוצצות במסתרם את לשד מוחנו ולבנו — והרי גם סכנה רבה בכך! עלול הסיוחלילה להיוצר חלל בנבכי אישיותנו, חלל רעיוני ונפשי, ומי יודע מה יתפיס את מקומו. מי יודע מה עלול לצמוח מתוך בעיות

תהום אלו, אם רוחנו ולבנו לא ישכילו לעכלם. מדוע, איפוא, קשרנו יחדיו קשר־שתיקה, ומתעלמים מן הדיון והעיון.

אכן, יש אולי הסבר אחד: „אנו מפחדים“, כי הגדיל האסון מתחושת האדם וכח ביטויו, חורג הוא מתחום התפיסה האנושית, סיבותיו אינן בגבול בינתנו. בתחומי ההשקפה החילונית אין כל אפשרות לטיפול בהבהרת המתרחש — לא במכשירי המדע, לא ברחשי הרגש ולא בכלי ההגיון. יבא נא מי ויבאר — בגבולות הבינה האנושית החילונית — מי זה ומה זה שהעמיד במרכזו חיי האנושות ועשה לציר־עולמה את היהודים, את העם הקטן הזה? ומה הרקע לשנאת־פתנים זו — הרינו נמנעים באורח אינסטינקטיבי מלדון בכך ולהודות בהתמוטטות ערכים והתעררות השקפות־עולם אשלייתיות, אשר אליהם נצמדנו ועודנו מחזיקים בהם. אכן: „אנו מפחדים“, חסר לנו האומץ להביט הישיר בפני השואה ומסקנותיה: אנו מפחדים שמא נצטרך לשנות את דרך חיינו, אולי ניאלץ לוותר על דברים שאפסותם הוכחה והם עדיין ערבים ונעימים עלינו מאד; שמא ייפגם בנו טעם דברים מסויימים שהורגלנו בהם מדי והם אהובים עלינו. אולם פחדנות זו אינה כי אם חולשה הצופנת בחובה הרבה סכנות, ומחובתנו להתגבר עליה.

לא תשכח!

בינתיים התרחשו דברים גם בתחום המדיני־מעשי שמטבעם ומעצם מהותם עשויים הם להחליש את זכרון השואה בכללותה. מבלי להיכנס כאן לגופו של ענין כאוב זה — הרי דבר אחד חייב להיות ברור: כי אסור, אסור שתוחלש על ידי כך עוצמת זכרון השואה ותטושטש חומרת פשעי העם שחולל אותה וביצעה — אפילו כמלוא נימה.

לאומה העברית יש כח־זיכרון עצום ומופלא, היא ידעה תמיד לשמור על זכירותיה אלפי שנים את צו־התורה: „זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים“ בכל התנאים ובכל הנסיבות, גם בגלוי וגם במחתרת, במצור ובמצוק. העם היהודי מקיים (דברים כה, יז) — וגם בהיותו שרוי במצבים שלא היתה בידו היכולת להשמיע זכירה זו בקול רם. אם מצוות מחיית עמלק תלויה ב„והיה בהניח ה' אלקיך לך מכל אויביך מסביב בארץ אשר ה' אלקיך נותן לך נחלה“ (שם), הרי מצות הזכירה במלוא עומק משמעותה — נוהגת בכל זמן, בכל מקום ובכל מצב שהוא. יהא זה משגה גורלי־פטאלי חמור, אם השואה לא תתפוס את מקומה הראוי במרכז הזכרון של עמנו.

עלינו ללמוד ביסודיות רבה את מסכת השואה וכל־כמה שהננו מסוגלים להוציא מתיכה לקח מאלף ולהסיק מסקנות, הרי זו חובתנו הראשונית. אסור, אסור שנעבור לסדר היום תוך כדי פסיחה על השואה.

איכה רבתי

אכן, הדברים הם סתומים. כשם שמגילת חורבן הבית והקינה הנבואית קרויה „איכה“? והמוטיב המרכזי שלה הנהו סימן־שאלה גדול, תלוי ועומד: איך יכול היה לקרות

כמאורע הזה? ואיך זה קרה? — כך גם מגילות החורבן של ימינו, מתחילות ומסתיימות ב„איכה?“ רבתי! זוהי מסכת איכה גדולה, שכל אות בהן אדומה מדם מיליונים ולוהטת באש כבשנים. איך זה יכול היה לקרות, ואיך זה קרה?

שאלה איומה זו נשארת תלויה ועומדת מעל לראש כולנו, ללא שום מענה. אבל כל זאת, קיימים ועומדים לקחים גלויים ומשוועים, מסקנות ברורות המתבקשות כמו מאליהן ומזדקרות בהבלטה יתירה מכל מה שקרה. עלינו לשנן אותם, לחרתם על לוח לבנו ולהחדירם בעומק תודעתנו.

אין מפלט מהגורליות היהודית

האם איננו חייבים לאורה של השואה, לשנן היטב היטב באזני כל מי שנוולד כיהודי, כי בשום פנים ואופן אי־אפשר לברוח מן העם היהודי ולהמלט על ידי כך מהגורל היהודי? חייב להיות חרות בתוך לב כל מי שבא לעולם כיהודי, כי גורל זה השג ישיגנו, ואין זה משנה ולא קובע כל עיקר באיזו דרך ישיגנו. הפעם היה זה באמצעות תיאוריה אוילית, מוזרה ומרושעת, של גזענות ודם נחות־דרגא. אמנם דברים חולניים שאין להם שחר, אך אלה הספיקו להרעיל עולם מלא ולהביא ניני סבתא יהודית — דורות נמלטים מיהודים ויהדות, ששכחו יהדותם ומוצאם — למיידנק ואושביץ. ליד מפתן הכבשנים נפגשו כולם. אין מקום בכדור הארץ, ואין מצב בחיי אנוש — אליו ימלט בן ישראל מגורלו כיהודי.

כי נועצו יחידיו: לכו ונכחידם מגוי

או: המותר לנו לשכוח מה שראינו בעליל את כל עמי העולם מעבר אחד, ואת בני העם היהודי מעבר שני, כשבניהם מפרידים אוקיינוסים מלאי דם, תהומות־רשע של עמידה על הדם, כשהוא נשפך כמים במשך שנים תמימות? בפעם הזאת הומחשה לעינינו בצורה כה איומה הגדרה שטבעו חז"ל: „למה נקרא אברהם אבינו, אברהם העברי“, כי כל העולם מעבר מזה והוא מעבר מזה“ (ראה: בראשית־רבה, פ' מב). מיותר הוא לחזור ולספר איך שהעולם כולו, הן מימין והן משמאל, הן ממערב והן ממזרח, הן בעלי דת־האהבה־החסד והן נושאי דגל אחיות־עמים, כולם, כולם — או שהשמידו והשתתפו בהשמדה בפועל, או ששתקו והשתיקו, או שישנו במנוחה, כאשר מאות אלפי תינוקות וילדים, אמהות על יונקיהן הנצמדים לשדן הושלכו למדורות אש־תופת בוערות. וזאת — לא יום ולא שבוע, אלא שנים על־גבי שנים... פלצות זו לא הספיקה לעורר גם את מצפוננו של ה„אב שברומי“, ראש דגל דת־האהבה, אשר כל התחסדותו לא עמדה לו... כי על כן. „חסד לאומים חטאת“ (משלי יד, לד).

הגורל היהודי המשותף

אין גורל משותף לגויים ויהודים. שותפות אחת קיימת, אם מרצון ואם מאונס, היא בין יהודים ליהודים, מקצת אל קצה, יהא השוני ביניהם איך שלא יהיה, יהיו המרחקים ביניהם גדולים ועצומים ככל שלא יהיו — מעל לכל חילוקי דעות ומחלוקת, עם כל

ההבדלים והניגודים — אחים הם! גורל אחד מקשר ומאחד את כולם. במיידנק ובאושבנצ'ים נפגשו כולם. המותר לנו לשכוח לקח גורלי זה — המצווה וכופה עלינו את חישולה של אחדות זו — אפילו לרגע־קט?

ובהר ציון תהיה פליטה

וכי רשאים אנחנו להסיח את הדעת מאותו חזיון מופלא של תקופת השואה, שכל הדרכים — שעוד נותרו לפליטה ולהצלה — הובילו לציין; כי מאז החלה מפלצת ארורה זו של הנאציות את מלחמתה נגד היהדות והיהודים — כל מה שניצל מהחורבן או הוקם מהחורבות הוביל לארץ אבותינו, לישובה, בנינה ותקומתה? כולנו ראינו בעליל בתוך הסתר הפנים כי ההשגחה מסובבת את השתלשלות האסון לקראת התגשמות החזון הנבואי. „ובהר ציון תהיה פליטה“!

דין אחד לישראל ולדתו

וכלום אין עלינו לזכור את אחידות הגורל של יהדות ויהודים?! כי הרי הנאציות הטמאה הכריזה את מלחמתה נגד היהודים והיהדות גם יחד. הלא שטן־פתנים זה, היטלר ימ"ש, התחיל את מלחמתו בהתריסו נגד התנ"ך, בשריפת בתי כנסת וספרי תורה קדושים ב„ליל בדולח“ ובחילול כלי־קודש. בכח הטומאה שבו הוא הבחין, כי יהדות ויהודים הם אחד. תשובתנו נגד כל זה — מחייבת קימום אחיד של יהודים ויהדות, בנין תורת ישראל והאומה הישראלית גם יחד.

יהי קודש!

או האם מותר ואפשר להשתיק את הקריאה הגדולה והקדושה, הבוקעת והזועקת אלינו מחייהם, מצוואתם וממותם של מיליוני אחים: להמשיך! — להמשיך בחיים יהודיים גדולים בארצנו הקדושה, להמשיך אותה שרשרת של חיי תורה ומצוה שהם נתנו את נפשם עליה, לצרור חיים אלו בצרור חיינו כאן על אדמת אבות, וכך לצעוד בנתיב הדורות לקראת הגאולה השלימה והנחמה היעודה; להרים ולתקן את הדגל הקדוש של חיים יהודיים שקודש פעם אחרי פעם בצוואתם ובדמם, לאהוב ולנשק דגל זה ולהציגו על נס ברמה באדמת ישראל, לקראת קיום החזון בשלימות, ככתוב: „ובהר ציון תהיה פליטה והיה קודש“ (עובדיה א, יז)?!

האמונה נושאת את נושאי

כהנה וכהנה הן האזהרות, ההכרזות והלקחים לכלל ולפרט, המזדקרים כמו מאליהן מתוך להבות השואה; כרזות ואזהרות טבולות בדם מיליונים וצרופות באש כבשנים. כל ישותנו מחייבת אותנו להתבונן בכל מה שקרה, להעמיק בהן חקר, ללמוד ולהסיק מסקנות אמנם זהו ענין ונושא ליצירות מקיפות של גדולי תורה, אדירי אמונה וטובי הוגי הדעות שבתוכנו. מטרת הדברים הבאים בזה המאמר: להארת שאלה אחת, המעיקה על הלב במיוחד, לנסות להאירה לפי השקפת היהדות, עיקריה ויסודותיה, שיש בהם כדי להבטיח

עמידה איתנה גם בכל מה שבאנו. יש בתורת ישראל השלימה משום התוואת־דרך כיצד לעבור בביטחה גם את משברי ימינו האדירים ולמצוא מזור, נוחם ותקוה גם בתקופת צלמוות תהומית זו. עלינו רק להשכיל לדלות ממעמקיה, למצוא את דברה המקורי. תורת ישראל האלקית והנצחית עומדת בכל תוקפה וגבורתה גם בתוך נחשו־י תקופה זו. למעלה מזה: לאור הבלהות נחשפה ביתר גילוי אמיתותה — האמת היחידה בעולם. ואם גם בנו, יהודים הקשורים בתורת סיני נגעה המבוכה, אין זאת אלא מחמת קוצר שכלנו ואזלת ידינו. כי לא הצבנו את יהדותנו במעמקי הנשמה, כדי שנעמוד איתנים ללא זיע גם ברעידות־עולם אלו; כי לא הקפנו את נפשנו, לבנו ומוחנו בכל תורת היהדות על כל עיקרי האמונה שבהם חבוי ושפון מקור למזור, נוחם ותקוה על כל מה שבאנו. חובתנו היסודית לבצר בנפשנו אותם עיקרי אמונה ולכוננם על מכונם. אנו שואלים לברכת האמונה שתלונו, שתעודדנו ותאמצנו — נהא נאמנים לה בשלימות ואז תשא את נושאה.

נחמת האומה — ומה עם חבלי היחיד?!

מבין בעיות השואה כבדה על רבים מאתנו השאלה: „מה יהיה על המיליונים שנפלו“? נקודת־מוקד היא במבוכה שהשתלטה בין רבים, זורעת מצוקה נפשית ופורשת צל קודר על חיינו. וייאמר ברורות: הבעיה הקשה אינה מתייחסת לכלל האומה שנכרת ממנה שליש מטובי בניה בסערת כליון כה מחרידה ומבהילה. כי האומה בכללותה מסוגלת תמיד להיבנות מחדש ועוד תיבנה בעזרת השם. האומה כאומה יכולה גם להינחם, ותינחם, כפי שהובטחנו מפי הגבורה. כבירה ועצומה תהיה הנחמה, שתעלה על עומק והיקף הפורענות. „נחמו נחמו עמי יאמר אלקיכם“ (ישעי', מ) ואמרו חז"ל: נחמה כפולה, פי־כמה מהפורענות שהגיעה לישראל. וכה נאמר: „לקתה בכפלים, כי לקתה מיד ה' כפלים מכל חטאתיה“, ומתנחמים בכפלים, „נחמו נחמו עמי“. מופלאים ועצומים הם עניני הנחמה היעודה הכתובים ומבוארים בתנ"ך, שאין לנו אמנם שום מושג בכך, אלא שמגוראיות הפורענות והיקפה הרינו יכולים לקבל מושג־מה על אודות הנחמה שבוא תבוא על ישראל. על הכל יבוא נוחם. לא רק על הדם והיסורים, הדמעות והצער, אלא גם על הלעג והעלבון. חזיון כזה יתכן גם לפי ראות עינינו. האומה תחיה, תיבנה, תגדל, תתעצם ותינחם.

מה יהא על המיליונים שנפלו?!

אולם הענין המביך הוא: „מה יהיה על המיליונים שהלכו ואינם?“ יהא הפיצוי מה שיהיה; יהא גודל הגאולה לאין שיעור — כלום יפויסו בכך העוללים שרוסקו על אמותיהם? האם יש בכח הנקמה שתבוא, לחדש את חיי המיליונים שקופדו ללא עת — וללא המשך איש־פרטי — בנבלות תהומית? במה יקל למיליונים שהפכו לזבל־שדות. לאפר־כבשן ולסבו־ריחני, בכל מה שיתרחש בעולם ארוך זה אחרי נפלים? מה יהיה על המיליונים שנפלו? הארת אפס קצתו בנקודת מעורפלת זו, לפי השקפת אמינות היתדות — זהו מטרות הפרקים הבאים. (מתוך הספר „בנתיבות האמונה“)

א ש ק ד ש — א ש ת מ י ד

(עם החלטת הממשלה, לאחר הסכם השילומים,
לשנות בנוסח ה"יזכור" במקום המרצחים הגרמנים
— המרצחים הנאצים)

את גרי לא הדלקתי ב"אש זרה"
"יזכר" לא כתבתי באותיות חנוטות,
לכן בוער בי הגר ואיננו אכל
ונסח ה"אזכרה" לא אתן לשנות.

לא חצבתי להבת אש ועמי
ממסמכים, תעודות ודפים כתובים,
במו עיני ראיתי פּרפורי בני־עמי
איך, ענו, נהרגו ונגועו ביסורים.

מתפתלים מכאבים בפנים מעותים
בפּרפורי גסיסה ואחרונה הנשימה,
זעקו אלי באלם שבמבטים.
זכר את המרצחים ודע האמה.

מאש השנאה שיקדה באישונים
הדלקתי גרי — גר הזכרון,
בדם שנקרש על פני אלפי מענים
כתבתי "יזכר" עד יומי האחרון.

קדש היא האש ותמיד היא תוקד,
לא יכבוה רוח הזמן וצו השעה,
את שם האמה אזכר לעד
האדריכלית הראשית של מר השואה.

ואם משום־מה יטשטשו את שמה
בכתובים שונים ובתפלות אזכרה,
האירי אש קדש — אש השנאה
את אות הקין על מצח האמה.

חיוכים שלמונים וטובות הנאה
שקולים, חשובים וחקי מדינה
לא פיגו ועמי וקללתי המרה
עד אחרון המרצחים? תם ויגוע.

יהודה גסיק

הפולנים בתבוסתם ושלטון הסובייטים

ב־1 לספטמבר 1939 כשפרצה המלחמה בין פולניה וגרמניה — הפולנים המתרברים טרם העריכו נכונה את הפער הגדול בין כוונת הצבאי לכוחו של האויב. במיוחד לא ציפו לכך, שגם השכן ממזרח יפלוש אליהם (לפי הסכם עם גרמניה). בשידורי הרדיו השמיעו מפקדים גבוהים נאומיהם בנימה גאותנית בנוסח: „אף כפתור לא ניתן לאויב ובודאי לא שעל אדמה“, בו בזמן שהאויב כבר חדר לעומק ניכר בשטחם. הצבא הפולני הובס ונסוג, גאות הפולנים ניפצת אל סלע המציאות והגרמנים מתקדמים בצעדי ענק. גם בימים חמורים אלה — עת נדרשה סולידאריות אזרחית מכל שכבות האוכלוסיה -- לא יכלו הפולנים להבליג על רגשות האנטישמיות שלהם. ועדי תרומות המגן שהוקמו בכל עיר ועיירה מעריכים את היהודים בסכומים מופרזים וכשהללו אינם יכולים לעמוד בהם, עורכים אצלם שלטונות הבטחון ביקורי בית וחותכים כסות וכרים, באמתלא לחיפוש אחרי נשק מוסתר.

לא עבר שבוע וכמעט כל פולניה נכבשה, מלבד ורשה ועוד מספר נקודות בהן המשיכו במאבק נואש.

אזורנו שוחרר (קרי נכבש) ע"י הצבא האדום. הוא נתקבל בתשואות סוערות ותרועות גיל ע"י כל האזרחים היהודיים — לרבות אלה שלא נמנו על אותה המשטר הסובייטי — בגלל העובדה שמנעו מהגרמנים את כניסתם הם לאזורנו. פליטים יהודיים זרמו משטחיה המערביים של פולין, שנכבשו ע"י הנאצים. עיירתנו נתמלאה פליטים. כל בית ציבורי היה תפוס מהם עד אפס מקום. בכל בית פרטי שוכנו כמה פליטים.

המגני טורף קיבלו אותם בחמימות והושיטו להם יד אהים לעזרה (אם כי פה ושם הראו אחדים קשיחות לב ונטיה לניצול). הפליטים, שאחרי תקופה קצרה חיפשו דרכים להתערות בחיי המשק של המשטר החדש, עזבו ברובם את טורף ונהרו לכרכים ורק מעטים מהם נשארו בעיירתנו.

צל ואור במשטר החדש

חיילי צבא האדום השתדלו — לפי צו מגבוה — ליצור את הרושם, שאכן שחררו אותנו. חיילים אלה התירו כאן את לשונם וכל אחד היה תועמלן ותיאר באמנות רבה את החיים הנוחים בארץ הסוציאליזם, שהיא כגן עדן עלי אדמות. בד־בכד עם התעמולה נהרו החיילים בהמוניהם ברעבתנות רבה לכל חנות וקנו מכל הבא לידם ברובלים החדשים... החנויות — שבעליהן נאלצו לפתוח אותן — התרוקנו כליל משך שעות ספורות

וברק הרובלים החדשים הועם בדמע של בעלי החנויות, בידעם שהתרוששו ולא יוכלו שוב לחדש את המלאי שהיה להם. הלך הרוח בימים ההם סימלה הבדיחה שהתהלכה: „אכן שחררו אותנו... מכל סחורה המתחילה בא...“.

התור הארוך המזדנב ליד הצרכניות להשגת פת לחם, קילוגרם מלח, זוג נעליים מבד זכו' מורט את העצבים, אך ההמונים למדו חיש מהר, שאין לגלות התמרמרות. כשנקראו לאסיפות-עם היו מי ששמו לב לנעדרים ועין בוחנת עקבה אחרי פנים זועפים ואחר מי שמחמיץ למחות כפיים לכבוד המשטר החדש.

את נחת זרועם של נציגי המשטר החדש ראינו בפעם הראשונה בינואר 1940. ההורף היה אז אחד הקשים ביותר. מעלות הקור הגיעו ל-40. בסביבתנו נערך אז מבצע הגירוש הראשון של המתישבים הפולנים — הלגיונרים לשעבר. הללו קיבלו אדמות בסביבתנו אחרי מלחמת העולם הראשונה ולאט לאט עלה רכושם. כמובן היו אלה לאומנים קיצוניים ונחשבו כאלמנט עויין למשטר הסובייטי ומטעמי בטחון לא היה רצוי להשאירם במקומותיהם. לפי צו גירוש פתאומי ניתן להם שהיות של שעתיים בלבד לאריות המטלטלין ולעליה על הקרון.

דרך עיירתנו בכיוון סטולפץ עבר הטור הארוך של עגלותיהם הרתומים לסוסים של מאות משפחות. בכל קרון משפחה שלמה עם חלק ממטלטליה שנארוזו בבהלה, ילדים ותינוקות שנעטפו בשמיכות צווחו וגעו בבכי, קפאו בדרכים ולסיביר לא הגיעו...

החיילים שליוו את השיירה היו בעלי נסיון במבצעים אלה ומחוסנים מרגשנות זעיר-בורגנית, לא שמו לב לזוטות כאלה ולא התרגשו למראה ילדים קפואים מקור.

אנו היהודים, אם כי היינו רחוקים מאהבת המתישבים הפולנים שהיו ידועים באנטישמיות שלהם, ושיקולי הבטחון היו מובנים לנו — הרי בכל זאת צמרמורת אחזה בנו למראה הביצוע.

הלחישות על משלוחים נוספים לסיביר ולפי הניחושים, בא עכשיו התור לכל הרכושנים ופעילי מפלגות שונות — הטילו פחד גם על רבים שלא היו שייכים לחוגים אלה מחשש טעות או הלשנה זדונית ממי שהוא, דבר בלתי נדיר בימים ההם.

כשעברה תקופת מה והתרגלנו למשטר החדש על כל ליקוייו, התחלנו גם להרגיש

ביתרונותיו:

היהודים בתקופת ההיא היו שוויוניות במלוא מובן המלה. תהליך האנטישמיות בגילוייה המזעזעים בפולניה שלפני המלחמה — שאחריתו מי ישורנו — הופסק כליל מצד השלטונות באופן מוחלט, ומצד ההמונים באופן מעושה.

היינו רחוקים ממותרות בגלל המצב המלחמתי שטרם תוסל, אך החיים הכלכליים שופרו בהדרגה. היהודים תפסו עמדות מפתח ורובם ככולם הסתדרו והתערו בחיי המשק. זריזותם של היהודים לעקוף את ההגבלות החמורות בחיי המשק הסובייטי ולהסתדר עם החוק עוררה קנאתם של השכנים ה„גויים“. אכרי טורף בעלי האדמות העשירים, שאימת

הקולחוזים ריחפה עליהם, היו עינים למשטר בפנים הלב. ושוב ראו את היהודי כאחראי למצב שנוצר. כשיהודי כמו אייזיק שמוסקוביץ מקבל את התפקיד לשמור על סדר התור לפני הצרכניה, רואים בו את האשם בשיטת התורים בכללם (וזת היה בעוכרו, כאמור לעיל).

בימים ההם קונה שביתה בלב ההמונים רגש האנטישמיות המוסתר מאונס, אך מפעפע כנהש ארסי במעמקים ומתכוונ לזנוק בכל זעמו בבוא השעה.

בטורף המנותקת

ב־23 ליוני, למחרת פרוץ המלחמה הגרמנית—סובייטית, כבר היינו עדים לנסיגתו המבוהלת של הצבא האדום, נסיגה ללא סדר ומשטר. יחד אתם ברחו מיד אנשי השלטינות האזרחיים, הכבישים נתמלאו בכל מיני כלי רכב, שנעו מזרחה לעבר גבולות רוסיה. מבין האנשים הפרטיים רק בעלי קשרים ויזמה מיוחדת העזו לתכנן בריחה לרוסיה, מפאת קשיי המעבר ותלאות הדרך. יתר היהודים ראו את המצב כאין מנוס ממנו ונכנעו לגורל.

ב־27 ליוני נראו בעירנתנו הטנקים הראשונים של הצבא הגרמני. חיל רגלי עצום עבר ונע קדימה בסדר מזפתי. חיל המצב שנשאר במקום, כמעט ולא נתן לנו להרגיש באיזה שהוא יחס רע כלפינו בימים הראשונים. היו בינינו אופטימיסטים שחשבו, שכל השמועות על התעללות הגרמנים ביהודי פולין הקינגרסאית מוגזמות הן ולכל היותר צפויה לנו עבודת־כפיה.

כפי הנראה היה זה אחד מתכסיסיהם להטעותנו ולא לעורר יותר מדי את היצר לבריחה, שהיתה עוד אפשרית בימים הראשונים לפני שהשתלטו כליל על האיזור. כמויות הנשק שהשליכו מעליהם חיילי הצבא האדום המוקפים בסביבתנו ליד הנימן בצלחם את הנהר, יכול היה לשמש לנו מקור לא מבוטל של התארגנות המונית ולבריחה ליערות.

ב־10 ליוני אורגנו השלטונות האזרחיים. ה„גיסטפו“ דאגה להקמת מיליציה מתוך בריוני הנער המקומי ואחרי שסיפקה לו את החומר הארסי של התורה הנאצית, הכינה קאדרים לתפקידים מיוחדים להתעלל ביהודים.

בשלב ההתחלתי — במשך השבועות הראשונים — לא קרה משהו מיוחד, חוץ מלקיחת כמה יהודים לעבודה שיגרתית אצל חיל המצב, או לפינוי ההריסות שנגרמו כתוצאה מההפצצות.

בתחילת אוגוסט 1941 באו כמה אנשי „גיסטפו“ (מהמטה האזורי בסטולפץ). הקהילו את כל התושבים היהודים ליד צריף מכבי האש ואחד מביניהם פתח בנאומו: „היהודים הם טמאים, גרועים מכלבים — להגיד: „כן אדוני!“ שמעתם? מבלי להסס ענינו במקלה: „כן“. הלה המשיך: „בגלל זה עליכם לענוד טלאי צהוב לאות קלון“ — להגיד: „כן אדוני, כן אדוני!“ — נשמע קול הקהל. „להתפור בריצה!“ נפלה הפקודה.

התחלנו לרוץ בבהלה ובמרחק של עשרה מטרים חיכו יתר אנשי ה"גיסטפו" כשהם מצוידים בשוטים ובמקלות והצליפו על הנסים.

האוכלוסיה ה"גויית" וביחוד הבריונים שעמדו ללבוש מדי המיליציה נוכחו בהצגה להנאתם. הדבר צריך היה לשמש להם שיעור הדרכה ראשון ודוגמה כיצד להתעלל ביהודים. יחסי שכנים וקשרי ידידות שטופחו במשך דורות נשכחו בן־לילה. והמשרתים — שריח הבצע הגיע לנחיריהם — עלו על אדוניהם בהתחרות השטנית. אם היו אחדים מבין זקני העיירה שנדו בראשם לשברגו, הנה גם הם לא החמיצו את ההזדמנות להטעים. שאנחנו באים על ענשינו בגלל חטא ישן כלפי ישו...

ה"יודנראט" ועבודת הכפיה

לפי פקודת השלטונות חויבו כל האזרחים היהודים להתקהל בכל בוקר השכם במרכז העיירה. ה"יודנרט" היה שולח משם פלוגות עבודה למקומות שונים. שוטר תורני שפקח על הביצוע לא החמיץ אף הודמנות להתעללות אכזרית. השכרון שנסכו בנפשו של רועה צאן מאתמול, המדים המצוחצחים והסמכות הבלתי מוגבלת לעשות שפטים כאוות נפשו בקהל העומד לפניו — פעל עצומות. כל אי־דיוק בעמידה נכונה בשורות היתה מלווה חבלות בראש וריסוק עצמות.

נוסף לכך היו התקהלויות פתע, שאורגנו ע"י מספר ניכר של שוטרים ונציגי ה"גיסטפו" במטרת סחיטה. אלו עלו בחומרתם על ההתקהלויות השגרתיות. הדבר התחיל תמיד במכות איומות תוך הסתערות. כשוך הסערה נדרש מכסה זהב וכסף ובגדי עור ועד לשעה קבועה מוכרחה היתה המכסה להיות מוכנה ומזומנה להמסר. במקרים כאלה התרוצצו אנשי ה"יודנראט" כמטורפים עד שהצליחו לאסוף את המכסה. על פי רוב תוך התנגשויות פנימיות, כי גם על סף המוות לא נפרדו בקלות מהכסף ולא ברצון מסרו אותו מי שהיה צריך לעשות זאת.

מקומות העבודה

סוגי המקומות היו שונים לא רק מבחינת עבודה קשה או קלה, אלא בעיקר מבחינה בטחונית. לא הרי עבודה בתיקון גשרים כמו עבודה חקלאית באחוות (שהוחרמו מטעם השלטונות) ולא הרי שניהם כעבודה אצל "גוי" פרטי. (ל"גוי" פרטי היתה הזכות לגשת למקום ההתקהלות ולבחור באיזה שהוא יהודי, לפי ראות עיניו, כמו מצרך במכולת למען עבודתו הפרטית). הסוג הראשון הטיל אימה בגלל הביקורים התכופים של שוטרים במקומות כאלה וכן העבודה עצמה בוצעה תחת פיקוחו של שוטר.

באוגוסט 1941, כשעבדנו בתיקוני הגשרים של "הינה", "אושה" ושרפימוביץ מפקד המשטרה הופיע בלווית כמה משוטרינו. לא נחה דעתו עליו עד שפצע קשה גולגולותיהם של כמה מיהודי "מיר", שעבדו באותו יום במקום.

במקומות מסוג השני הפיקוח על העבודה בוצע ע"י האגרונום של האחווה והלה

השתדל לספק לנו חלב וירקות וכן לחפות עלינו מחמת הטורפים עד כמה שיכול, אם כי על-פירוב הופיעו לפתע וגם האגרונום היה במקרה זה חסר אונים, כדי להגיש לנו עזרתו.

אצל „גוי“ פרטי היו מקבלים אוכל וגם היו בטוחים למשך היום, שלא יראו פניהם של השוטרים. קביעת המקום לא תמיד גבל עם מזל עיור, אלא עם פרוטקציה שזה או אחר זכה לה.

כשחזרנו מהעבודה לפנות ערב היינו תמיד נעצרים במבואותיה של העיירה בכדי לבלוש אחר המצב, אם השעה כשרה לכניסה ואם הגיע לאזנינו משהו חשוד היינו מחכים עד שיחשיך ואז הסתנן כל אחד לביתו.

התמוטטות הדרגתית

אחרי חדשים רצופים של עבודת כפיה, ללא תשלום וללא מקורות פרנסה, ואחרי כל מיני סחיתות, התרוששה האוכלוסייה ברובה ורבים התחילו לסבול חרפת הרעב. ה„יודנרט ארגן פעולת סעד בין היהודים בעלי היכולת. לפועל היוצא לעבודה הובטחה לכל הפחות מנת הלחם הזעומה. חוג בעלי היכולת הלך והצטמצם והסיוע נתערער. עד שנפסק כליל באמצע אוקטובר 1941.

בימים טרופים אלה היה לעתים קרובות נכנס „גוי“ לביתו של יהודי ומציע לו אוכל תמורת חפץ יקר ערך. כשהלה סרב היה אומר לו ה„גוי“ גלויות „למה לך התפץ היקר, הלא בין כך — ימיד ספורים“.

בכדי לא להקדים את הפורענות היה עלינו לא להתפס לבהלה — לכל הפחות כלפי חוץ — ולמלא כל התפקידים שהוטלו עלינו. השכנים שציפו לרגע בו ינתן האות לביזה ושדל בשלל היהודים, חיכו בקוצר רוח ורבים מהם התחילו בכך בעוד מועד. מספר היהודים שבעצמם הפקידו את הרכוש בידי מכריהם הגויים סיעו בעקיפין — לא במעט — לאחרונים לבצע זממם בהם עצמם.

הקשר עם החוץ נותק כליל. אסור היה ליהודים לנדוד בדרכים. ידיעות על המתרחש בעיירות סמוכות לנו הגיעו אלינו ע"י הגויים, שתנועתם היתה חפשית. במסיבות ההן נתנו בהם מעט אמן. לדאבונו לא היה מאורגן עוד שום גוף מחתרתי שיעמוד על המשמר וימסור ידיעות מהמתרחש בסביבה, לאורן היינו יכולים אז לפעול בעוד מועד. בשורת איוב ראשונה

בסוף ספטמבר 1941 התפשטה ידיעה, שנמסרה מפה לאוזן, על טבח המוני שבוצע ביהודי הורודישץ' (30 ק"מ מעיירתנו). הנימוק הרשמי לשחיטה: קיום קשר עם הפרטיזנים (בשלב ראשון השתמשו בתכסיס לנמק ולחפש אמתלא, כדי לטשטש את האופי הכללי שבזה ולמנוע התארגנות בריחה). למרות קרבת המקום, לא היה באפשרותנו לבדוק נכונות הידיעה ולהסיק מסקנות ותגובתנו היתה אדישות ואפס מעשה. תנועת הפרטיזנים היתה אז בחיתוליה. לאף אחד מאתנו טרם היה מושג על

קיומה ועל הדרך להגיע אליה. כל דרכי הצלה אחרים, כגון ניירות אריים לא נוצלו בסביבתנו — שגלי האקציות פקדו אותה מהראשונים — והיינו מחוסרי נסיון, בעיקר בגלל האוכלוסיה ה„גויית“ שעמדה הכן על המשמר וכל החשוד כיהודי הוסגר על ידה לשלטונות בלי רחמים.

חלף הקיץ ובא הסתיו. המצוקה גברה מיום ליום. ביקורי הגיסטפו — שהלכו ותכפו באחרונה — עלו באכזריותם על מה שראינו עד כה. כל פעם נדרשנו להמציא מכסה יותר גדולה של דברים מדברים שונים. חברי ה„יודנרט“, שמנעו מהם עד עכשיו פגיעה גופנית, נצטוו ביום בהיר להתאסף, לשכב על הארץ וכל אחד ספג עשרים וחמש מלקות. טבעת החנק נתהדקה כבר והיה מורגש שהקץ קרוב לבוא.

בסוף אוקטובר 1941, ז' בחשון תש"ב ב־3 אחה"צ הובתלו כל פלוגות העבודה ממקומות עבודתם. ניתנה פקודה להתקהלות כללית מטף ועד זקן במרכז העיירה.

עודני רץ למקום המיועד וחבר ה„יודנרט“ פקד עלי להצטייד באת ולחכות במקום. כעבור חמש דקות צעדתי בקבוצה בת 12 איש לכיוון בית הקברות בלווי שני שוטרים. כשעלינו על פסגת בית־הקברות ליד הדרך העולה ל„קורליץ“, הצביעו על המקום בו עלינו לכרות בור 5½ מטר האורך 2½ מטר הרחב. הרגשתנו היתה שאנו כורים קבר לעצמנו, אך לא היתה שהיה לחשוב על כך. השוטרים האיצו בנו בקתות הרובים לגמור מהר את המלאכה.

עבדנו בקדחתנות איומה. יישור הגב לרגע היה גורר מוות במקום והיות ולא נשאר זמן לחשוב מה עדיף, נרתמנו לקצב המסחרר של העבודה והבור גדל מרגע לרגע.

בינינו עבד אחד בשם סינייקה, פליט מורשה, שברח מהנאצים ב־1939 והשתקע בעיירתנו, משום מה רפו ידיו והעבודה לא התקדמה אצלו. הוא נצטווה ע"י השוטרים לצאת ולגשת אליהם, השכיבוהו על הארץ וכתתו את בשרו בקתות הרובים בחליפין, פעם זה ופעם השני. כשאבדה לו הכרתו נורה במקום.

כעבור שעתים, כשהקבר היה כבר מוכן, הגיע לאזנינו הד צעדים של עשרות אנשים בהליכה צבאית, קיבלנו פקודה לצאת מהבור ולעמוד במרחק כ־15 מטר ממנו.

ברגע שיצאנו מהבור התגלתה תמונה מוזעזעת לעינינו. 55 יהודים גברים ונשים מכל הגילים מבליים בשורה ובסדר צבאי ל... טבח. השוטרים ואנשי ה„גיסטפו“ שהובילו פקדו עליהם ללכת יפה...

בהגיעם לקבר הפתוח הם חולקו לשלוש קבוצות. הקבוצה הראשונה נצטוותה לפשוט את הבגדים העליונים ואת הנעליים ולהתיצב על סף הפתח עם הפנים לקבר, מפקד המשטרה שרפימוביץ ניגש אל ידידו לשעבר חנן חיימוביץ (שהיה מנהל טחנת הקמח ב„אוברינה“ ב־1940 בזמן שלטון הסובייטים, השניים שחקו בקלפים יחד וערכו נשפיות, שרפימוביץ עבד אז כטוחן ראשי) והתחיל בו את המבצע, שלף אקדוחו וירה בו.

כתת הרובאים שהיתה ערוכה במרחק של כ־10 מטרים מאנשי הקבוצה הראשונה, פתחה באש מרוכזת והם נפלו כאלמות ישר לתוך פתח הקבר. כשנקראה הקבוצה השניה להתיצב על סף הקבר, והיא כולה מורכבת מצעירים וצעירות ובתוכם אחותי ליבה גטיק, ניסו הללו לבקש תחנונים אצל השוטרים מכריהם

ליבה גטיק

מאתמול, אך אלה התאכזרו לבכיים ובמכות אימות בקתות הרובים שכנעו את קרבנותיהם שאין כאן מקום לתחנונים, בכוח הועמדו על סף הקבר ונורו. אחותי שראתה אותי עומד בקבוצת הכורים, ושחשבה אותי כבר מזמן כאבוד, מלמלה מילי: „היה שלום, יודת'לה“. הקבוצה השלישית, למראה הזועות, נפלה לאדישות ולא הראתה שום התנגדות, בציינת מלאה אחר הפקודות שניתנו לה — על סף הקבר.

בגמר הפעולה נכנס מפקד ה„גיסטפו“ בפנים הבור לראות מי ערד חי וגמר אתו ביריה נוספת מאקדוחו, אחר כך ניתן לנו האות להתקרב לבור. היינו בטוחים שעכשיו הגיע תורנו, ואם כי היינו כבר מעבר לגבול האדישות, ועצם המוות לא עשה עלינו כל רושם, בכל זאת קנאנו בראשונים שכבר התפרקו ממעמסת החיים.

עוד אנו מהרהרים, כשמבטנו נצמד אל ערימת הגויות, שהסתרבלו זה בזה, והנפח עלה על פי הבור, נפלה הפקודה „ליישר“ את הגויות ולכסות את הבור!“ בזמן שיישרנו את הגויות נתקלתי בין השאר בגופתה של אחותי ליבה ז"ל הי"ד. פניה וחצי הגופה העליון היו מכורבלים בין יתר הגויות ולא ניתן לי בו ברגע להציץ עוד פעם בפניה. באזני הדהדו מלותיה האחרונות: „היה בריא ושלום“, שזעקה מולי בעמדה על סף הקבר. כשהזננו את גויתו של השו"ב של עיירתנו ר' יעקב בריינסקי התנועעו 4 חלקי גולגלתו, כנראה נפגע בכדור מרסק.

אחרי שסתמנו את הגולל כבר החשיך בחוץ, השוטרים כבר עזבו את המקום ורק אז היה ברור לנו שאותנו שאירוי בינתיים בחיים. לפנינו עמדו ברגע ההיא שתי בעיות; כיצד להסתנן הביתה בשעה כה מאוחרת שאסור בה ליהודי להיראות או ברחוב.

העיקר: איך להביא את הד"ש האחרון למשפחות, אשר רק עכשיו שיכלו את יקיריהם. כשהגעתי הביתה בדרך לא דרך ולשכנותי גיטל יוסלבסקי ואסתר ינקלבסקי, נודע דבר בואי, הן מיהרו אלי לשמוע מה גורל בנותיהן שנלקחו ב„אקציה“ הזאת, לא היה לי מה להגיד להן, אלא את האמת המרה... בצוותא בכינו כל הלילה.

הכנה לשחיטה שניה בהסואה

למחרת ניתנה הפקודה ל„יודנרט“ להקהיל את כל הנשארים בחיים ולערוך רשימה מדויקת עליהם.

מפקד המשטרה הכריז חגיגת „כי דברים כאלה לא יישנו, היתה זאת אקציה חד פעמית כעונש על אי-מילוי מדויק של הקונטריבוציה האחרונה“. פנה לנאספים: להמשיך במסירות בעבודה, בכדי למנוע הישנות המקרה. שוב נשלחו פלוגות העבודה למקומותיהם וה„יודנרט“ בפקודת המשטרה הזהירה בפני בריחה באיום, שכל הבורח — משפחתו תיירה במקום.

עברו יומיים מאז ה„אקציה“ ושמועות הגיעו, כי בליל אמש העירה המשטרה כעשרים „גויים“ משנתם, ופקדה עליהם לכרות קבר ענקי בבית הקברות, שיספיק לכל יהודי העיירה.

למשטרה נודע, כי הסוד הסתגן אל היהודים ולשם הרדמת ערנותם, הפריחה שמועות, כי תבור נכרה למטרה צבאית — למלא אותו בדלק, לא מעטים נרגעו אחרי הצהרה זו וחזרו למסלולם הרגיל. אחדים שניסו לברוח נאלצו לחזור, מכיוון שאיימו על משפחותיהם.

חיסול יהודי העיירה

בחודש נובמבר בארבעה עשר לחשון תש"ב, בבוקר השכם הקיף כח עצום של „גיסטפו“ ומשטרה, שגויסה מכל הסביבה, את כל מבוואות העיירה. ניתנה פקודה להתקהל מטף ועד זקן, לרבות חולים שעד עכשיו לא דרשו מהם להתקהל. חיפשו אחרי מסתתרים וכשנמצאו נורו במקום. כל יהודי העיירה התאספו במרכז ועמדו בשורות. אנשי „גיסטפו“ עברו בין השורות, הוציאו אנשים ופקדו עליהם לעמד בשורה ממול. הרגשנו שמקוב העמידה קובע לחיים ולמוות, אך לא ידענו איזה מקום לחיים ואיזה למוות. היו כאלד שעברו מספר פעמים משורה לשורה ולבסוף בחרו במוות.

אחרי המיון נבחרנו כ־150 גברים הכשרים לעבודה. קיבלנו פקודה להצטייז תוך 5 דקות בצידה לדרך ולהכנס למכוניות שחיכו לנו כבר במקום. נאמר לנו: שאנו נוסעים לעבודה ומחר תועברנה גם משפחותינו אלינו. לאמי ואחותי חנה שהפרידו אותן ממני הספקתי עוד ברגע האחרון למסור אישור מהשלטונות המתיר לטחון 50 ק"ג דגן בטחנת הקמח. חשבתי לתומי, שעוד יודקקו לו.

השיירה בת 5 המכוניות זוה. את משפחותינו השארנו עומדות בשורה ומחכו

לגורלן. כשהיינו ליד „זגוריה“, במרחק ארבעה ק"מ מהעיירה, הגיע לאזנינו הד יריות ממכונות יריה. „זהו, זה! — פרצנו בבכי — מחסלים אותם!“ כעבור זמן גודע לנו שאחרי שזונו מהמקום הביאו אותם בשורות לבית הקברות ושם חיסלו אותם.

מיצעד המות

וכך הם צעדו את צעדיהם האחרונים לאורך מסלול תהלוכת המוות, מכיכר השוק לבית הקברות. בשקט סטואי, בהבלגה עילאית לא התעלפו מפחד, לא התבלבלו החושים, לא כשלו הברכיים, פניהם לא הביעו פני מעונים. אדישים וקרים, מהורהרים קימצא, צעדו אבות ובנים, סבות ונכדים, כאילו בהפגנה צעדו — הפגנה נגד עולם עויין ואכזרי. ארוכה היא הדרך מכיכר השוק לבית הקברות בימים כתיקונם. מרחקה כרחוק החיים מהמוות, שנות חיי אדם מקופלות בה. היום קוצרה הדרך, כמו שקוצרו שנות האדם ונצטמצם המרחק בין החיים והמוות.

היום מובלים יהודי טוריץ אלי קבר להתפרק מגופיהם. אכן זוהי טכניקה של רצח: נושאים בעצמם את גופיהם אל המקום המיועד, ייעול עבודה אחרון שנכפה על ידי המרצחים והם הנרצחים מלווים את עצמם לדרכם האחרונה. הם הולכים מוקפים גדר של כידונים בסערת הצווחות של פראי אדם „חת, שתיים, שלוש, ארבע, הליכה נאה!“

שכנים סקרנים מהאוכלוסיה הנוצרית תפסו עמדות בבתים לאורך המסלול ומציצים, מי בהנאה ומי באדישות בחזיון תהלוכת המוות האיומה. צווחות אנשי המשמר הולכות וגדלות, הפעם לא לשם הטלת אימה, לא בכדי למנוע התנגדות ובריתה, שהרי בחזמת הרובים המכודנים היתה ערבזת מספקת למנוע כל הפתעה.

המרצחים צווחו משום שיצאו מכליהם, אבד להם שווי משקלם והם לא יכלו לעכל את העובדה, שברגעים אלה אף אחד אינו מבקש על נפשו, אם כי הדבר לא היה מועיל.

מלבד קולות בכיין של אי אלה תינקות ואמהות אין פרץ ואין צווחה במחנה הנידונים.

זקני העדה ר' שלמה חיים, ר' ברוך ל. ר' יצחק ילובסקי ועוד ועוד לבושי חג, הם פוסעים בשלוה אל קצם. „גאים הם היהודים כאילו מתהדרים בהודו של המוות. איזה התגרות פושעת מצד נידונים למות.“

ארוכה היא הדרך מכיכר השוק לבית הקברות, עוברים את בית ביילין ופרלמן, מרכז החיים היהודיים המקומיים לשעבר, עוברים כל רחוב קורליץ, כל פנה קורצת לך, כל שיח ועץ מוכיר לך תקופות ושנים, ילדות ועלומים ומאבק החיים, אותם החיים שמהם הנך הולך עכשיו להתפרק.

רוח קרה וטחובה מצליפה על הפנים, אך העפעפים אינן נדות ושרירי הפנים לא

נעים, האם כבר השתחררו מתחושת אנוש? לא! הם עוד חשים הכל, הרגליים הולכות וצועדות לפי פקודה חת, שתיים וכז' וגם עכשיו משתדל כל אחד לא לפגור, אינו רוצה להשאיר מול הכידונים גם עכשיו בצל המוות...

יודעים הם כי זהו יומם האחרון ושעתם האחרונה, הערפל על פני העיירה היא בשבילם האחרון, כל אבן בכביש עליה דורכים הם עכשיו: מצבה תהיה אחריהם, כל „גוי“ סקרן — בן לוויה. חת, שתיים, שלוש, ארבע, כל צעד מקרב את המוות. הנה הוא! כבר מרגישים במשק כנפיו השחורות, בכפות ידיו הארוכות, וראה זה פלא! הצעדים עוד יותר מאוישיים כאילו נתבשמו מהוד כבודו. חת, שתיים! ברד עופרת ניתן עליהם שיהרר אותם מגופותיהם פתר, אמנם, את הבעיה היהודית, אך לא פתר... את החזקה היהודית.

במחנה סבירז'נה

כשהובאנו לסבירז'נה 30 ק"מ מעיירתנו, הכניסו אותנו לתוך צריף גדול שעמד מאחורי העיירה. משך כל היום לא ניתן לנו אוכל. היו שראו בכך סימן שגם אותנו יחסלו עכשיו.

רעיון הבריחה צץ במוחם של אחדים, אם כי ללא תכנית ברורה וללא שום קשר עם החוץ, הם קראו לנצל את העובדה, שאיננו מוקפים כרגע בשומרים וכל רגע עלול להיות מאוחר מדי. הדכאון אשר שרר בנו מחמת גורל משפחותינו, שם לאל כל יזמה. הלילה עבר עלינו בנדודים, למרות העייפות לא עצמנו עין, בגלל הקור הסתוי ששרר בצריף ובגלל האי־שקט הפנימי.

למחרת בצהריים הופיע מפקד מחנה העבודה יחד עם שני אנשי ה„יודנרט“ הסבירז'נאי הכריז בפנינו: „נלקחתם לכאן לעבודה, מהיום הנכם מקבלים מנת הלחם הקצובה לאנשי עבודה, מחר יסדרו אתכם במקומות מגורים שיתפנו“...

לא עלה במחשבתו של אף אחד מאתנו, שהמלה האחרונה „שיתפנו“ מרמזת על ביצוע „אקציה“ ביהודי סבירז'נה וכי המקומות יתפנו למגורים למחנה העבודה שלנו ובמקום להתע לרמז המבשר זוועה התפרצו מפי אחדים המלים „תודה למפקד“.

ההבטחה הרגעית להשאירנו בחיים באיזו צורה שהיא, הרגיעה באופן יחסי חלק מאתנו ומספר ניכר כבר חטף בלילה זה שינה בתוך הצריף הקר הרטוב.

למחרת בט"ו למרחשון, הבוקר אך האיר, והנה נשמעות יריות שוטפות ובחדדות, טיפסנו על הגדר, שהקיף את הצריף, וכל הזוועה מתגלית לעינינו: במרכז העיירה עושים טבח ביהודי סבירז'נה שנצטוו להתאסף מנער ועד זקן. בכל הרחובות והסימטאות דולקים אחרי יהודים בורחים וזורים במ במקום, ציד אנשים! הגויים המקומיים מצביעים על מסתתרים המוצאים להורג במקום. הכבישים להמדרכות מלאים חללים, כל היום עבר בסיוט קציר המוות הבלתי פוסק לרגע, עד שלפנות ערב חוסלה הקהילה היהודית בסבירז'נה.

עוד באותו ערב העבירו אותנו לדירות שפוננו מתושביהן הקודמים והצטרפנו לסבירז'נאים, אלה שהשאירו בחיים כמוכשרים לעבודה.

כשנכנסנו ל"גיטו" כבר החשיך, באחת הסימטאות ליד הנחל העובר את הגיטו — שכבר עוד שתי גופות חמות, שכנראה הוצאו ממחבואם ונורו בשעות יותר מאוחרות וטרם הספיקו לקבור איתם. אי שם בפנה נאנח פצוע קשה שפרפר בין החיים והמות ומפקד ה"גיסטפו" נגש אליו ומבחינה „הומניטרית" שלח בו כדור נוסף וחסל אותו. אחרי שנוקה השטח וחולקו הבלוקים, שהיקצו לנו למגורים, נכנסנו לדירות, הצפיפות היתה איומה, מ־20 עד 30 איש בבית אחד. בו בערב מצאנו בתנורים את ארוחות הצהריים, שעקרות הבית העמידו לבשל ולא זכו לאכל מהן.

אחרי טלטולים וכמה לילות נדודים שכבנו לישון במטות שמצאנו בבתים, ההרגשה שעוד אתמול ישנו עליהם בעליהן שנת ישרים שללה תנומה מעפעפינו. תוך חילופי אנחות בין אחים לצרה נרדמנו רק לפנות בוקר.

בשעה 6 למחרת העירה אותנו ה"סירנה" מהמנסרה והתכוננו לצאת מיד לעבודה. היו אי אלה בינינו שכבר התחילו להתאושש והרציון לחיים ולהמשיך בכל מחיר גבר על הכל, הם היו הראשונים, שהתחילו לחפש ולחטט בכל פנה בבית אחרי שלל, ממצרכי אוכל עד מלבוש וחתוכת סבון — אגרו לתוך אמתחותיהם מהבא ליד ובמשך הזמן הדבר עזר להם לשבור רעבונם בהחליפם איזה לבוש או מיצרך אחר באוכל. הם לעגו לנו שלא ידענו להסדרר בימים הראשונים, עת כל בית היה מלא שלל מרכוש החללים שנפלו...

לא חסרו גם כאלה שידעו — בתור שכנים של החללים — אצל מי לחפש זהב וכסף מוסתר ובמשך הזמן מצאו אפשרויות להבריח אל ה"גיטו" מכל טוב, מאוז צלוי עד בקבוק „וודקה". אלה שקעו בזלילה וסביאה ובמשחק קלפים בסיסמא „אכול ושתה כי מחר נמות". אך הרוב בינינו, ובפרט מיוצאי טורן, שבאו מחוסרי כל וטרם התאוששו בימים הראשונים, נשארו רעבים ללחם.

בחודש נובמבר ט"ז בחשון תש"ב ב־6.30 בבוקר יצאנו בפעם הראשונה לעבודה לגבעות הזיפזיף מאחורי העיר. היה עלינו למלא בזיפזיף את הקרונות שהובלו לחזית. הקרונות היו גבוהים ונתמלאו באתים הרחבים והכבדים שניתנו לנו, היה די קשה, אך ההרגשה, כי השתלבנו בתוך העובדים לצרכי החזית, שבינתים ניתנה להם הזכות לחיות, עזרה להתגבר על הכל.

הגרמני, שתחת פיקודו עבדנו, הקהיל אותנו ביום הראשון בגמר העבודה ונאם לפנינו. בין היתר אמר לנו, שאם נעבוד טוב יתיחס אלינו בחסד ולא יתאכזר לנו, לא יקפיד אם ננח כמה דקות מפעם לפעם וכן ירשה לנו אפילו לגשת לצריף שלו ולהתחמם בחילופין (הקור התחיל אז מוקדם). כמובן שעלינו להזהר מבקורת מהחוף, כאם תבוא אז יש לעבוד מבלי להרים את הראש. ולבסוף סיים דבריו: „אינני מהגרמנים

האחבים סתם להתעלל ביהודים אך אוי ואבוי למי שיוניח את העבודה ויאחר לבוא בזמן המדויק, — בואו ואראה לכם מה אני עושה במקרה זה" הוביל אותנו לאחורי הצריף, והצביע על קבר טרי, שרק לפני יומיים ירה בבחור בן 18 מסטולפצי, מכיוון, שאחר לבוא ביום אחד לעבודה.

תוך כדי שיהיה הרגיש ששלמה ליחוביץקי, אחד מבינינו, לבוש מעיל קרוע ורועד מקור, בארשת רחמנות פנה אליו והצביע לו שיפתח את הקבר, כדי לפשוט מההרוג את מעילו שהוא חדש וחם.

עבדנו אצלו כחדשיים ובאופן יחסי התיחס אלינו די טוב. מלאנו תפקידנו בחריצות תוך הכרה, שעם כל הטוב שבו הוא עלול גם לשלוח כדור „סתם" תוך אזהרה. אגב שחדנו אותו מידי פעם בחבילות „מכורקה" וסבין טוב, שהיו עוד לאחדים בינינו. המתנות הועברו אליו ע"י נחמן פיסצנר, שהודות להיותו ספרו האישי נשא חן בעיניו ומונה לאחראי עלינו.

הסבירו/נאים עבדו באותו זמן במנסרה וקיבלו אפילו תשלומים עד תחילת 1942, נוסף לכך עבדו יחד עם „גויים" והיתה להם הזדמנות להחליף מיצרכים שונים תמורת אוכל. גם מבחינה בטחונית הסתכלו אל מקום העבודה במנסרה — שהוא מפעל צבאי ממדרגה ראשונה — כמבטיח יותר להשאר בחיים ורבים מאתנו קנאו בהם „המאושרים" יחפשו על כן דרכי פרוטקציה ושחד, כדי לעבור לשם.

בתחילת 1942 נסתיימה עבודת הזיפויף וכולנו הועברנו לעבודה במנסרה. היהודים כבר לא קיבלו כל תשלום תמורת עבודתם, מלבד ככר לחם לשבוע. אחראי המחלקות היו פולנים וביאלורוסים, חוץ מלוין היהודי היחידי שנשאר בעמדתו האחראית. הודות למזמחיותו לא יכלו לוותר עליו ונהנה גם מיחס מיוחד. היה משוחרר מלשאת טלאי צהוב רישטח המנסרה. והוא לא פעם ניצל מעמדו ועזר למישהו מאתנו להחליף מצרה. כאמור, הודות לעבודתנו יחד עם „גויים", היתה אפשרות להביא איזה שהוא הפץ למקום העבודה ולהחליפו במיצרכי אוכל. לאט לאט התפתח המסחר, והוברחו לגיטו מכל טוב. המשמר האוקראיני אשר שמר על כניסת ה„גיטו" וליווה אותנו בנשק מהעבודה ולעבודה, עצם עין על ההברחות הללו הודות לשוחד שקיבל, אך מפעם לפעם השתוללו ואוי ואבוי למי שנתפס באותו יום עם קצת תפוחי אדמה וכדומה. הלה היה סופג מכות איומות. ועל פי רוב פגע הדבר בנחשלים ומחוסרי הנסיון.

מעמדות ב„גיטו"

למעמד העליון ב„גיטו" נחשבו אלו שאכלו לשובע, לבושיהם לא היו מטולאים והפרוטה מצויה בכיסם. החוג הזה הקיף: (1) את בעלי המקצועות: חייטים, סנדלרים וכר' שעבדו מחוץ לגיטו, וקיבלו תמורת עבודתם מיצרכים שונים. (2) את אנשי שוק השחור. (3) אלה שידעו להסתדר בימים הראשונים ואגרו מכל הבא לידם. (4) חלק מהסבירו/נאים המקומיים שכספם וזהבם לא נשדד מהם, כל היתר היווה את המעמד התחתון. הם רעבו

ללחם וסידרו בעבודות הקשות ביותר. לאט לאט מצב זה נתן בהם אותותיו ובבשרם צצו כל מיני פרונוקלים ופורבונקלים כפטריות אחרי הגשם. קולם לא נשמע באספות הפנימיות, שנערכו בכל יום ראשון ביום המנוחה. עפ"י רוב מכרו גם את יום מנוחתם היחיד אחרי שבוע מפרך תמורת חתיכת לחם.

יום המנוחה בגיטו

אחרי שבוע מפרך, נהנינו מיום המנוחה כבר בשעות המוקדמות של יום ראשון. אפשר היה לישון קצת יותר מאוחר, ביום זה כבס כל אחד את הכביסה שלו שהיתה מלאה כנים (במקום סבון כבסנו עם אפר), הטליא את בגדיו שנקרעו במשך השבוע מהעבודה במנסרה, וביום קיץ גם יצאנו להתרחץ בנהר הצר שעבר בגבולות ה"גיטו". אם שיחק לנו המזל ולא אירע משהו מיוחד — כגון ביקור גרמנים ב"גיטו" וכדומה — הרגשנו בקצת אוטונומיה בשטח ה"גיטו", נערכו אספות פנימיות בבית הכנסת לשעבר, (שאגב היה הבלוק הצפוף והמונח ביותר) דנו במכלול הענינים האקטואליים. הנואם הראשי היה צבירטק, ראש ה"יודנרט", בעל קומה נמוכה, פנים רוזים ומוארכים, עינים פקחיות מתרוצצות. כולו היה שופע מרץ, ידע לנסוך בנו הומור באוירה גדושת יגון ולא נתפס ליאוש. הוא לעג לפחד, אם כי בצחוק מריר. לעתים מישהו היה נתפס בקלקלתו ע"י המשטרה, היה צ'בירטק מצליח לחלצו תוך מתן שוחד. גם עם מפקד ה"גיסטפר" היה נושא ונותן ללא רתיעה ועפ"ר היה מצליח לסדר ענינים, שהסתבכו עד למאד. כל זה לא עמד לו לחלץ עצמו מהמיצר ביום הגורלי ביולי 1942 עת נערך החיפוש ב"גיטו", אחרי נשק (עקב הלשנת המשמר האוקראיני על קבוצת יהודים שגיששה אצלם בנוגע לקניית נשק עבור הגיטו) וכעונש הוצא יחד עם עוד ששה אנשים להורג.

ברירפאל

התכונה לבריחה מגיטו סברז'נה

עבודתנו במנסרה יחד עם ה"גויים" איפשרה לנו לבוא במגע עם האכרים מכפרי הסביבה, שהובילו עצים למנסרה ותוך מילוי תפקידנו בפריקה, חטפנו שיחה אתם על גורל יהודי סביבתם, כמובן שהללו לא בוששו למסור לנו על כל "אקציה" חדשה והבעת צער כביכול. עם כל הסתייגותנו מדבריהם היה ברור לנו, כי עורכים "אקציות" בימים אלה ומחסלים את השאריות שהשאירו בתור "יהודים יעילים", ולכן גם קצנו קרב ובא. השבויים האוקראינים — חברינו לעבודה — העירו לנו כל פעם הערות עוקצניות על תכונתנו לגורלנו באפס מעשה. בתחילה חשדנו בהם, שיש להם כוונה לפרובוקציה

ורק כשהם בעצמם התחילו לברוח היערה וכל יום גדל מספר הנעדרים בשורותיהם עמדנו על כוונתם הכנה.

היכוחים על הבריחה היוו אז את הנושא העיקרי בחיי המחנה, לא חסרו גם מתנגדים לרעיון הבריחה ונימוקם עמם. הם טענו בין היתר, שהבריחה היא התאבדות בטרם מועד, אין לנו כל סיכוי להתקיים ביערות ואל לנו להשוות עצמנו לאוקראינים; הם חפשי תנועה וכל גוי יושיט להם עזרה, לא כן אנחנו שכל גוי אורב לנו למסור למשטרה. מיד עם הופעתנו הראשונה יהיה עלינו לחפש פת לחם כי נרעב. המתנגדים היו עפ"י רוב אלו שפחדו מסיכון אקטיבי או שסיסמתם היתה „אכול ושתה, כי מחר נמות“. בזמנו היה זה ויכוח סרק, מכיוון שלאף אחד מאתנו לא היו נהירים מקומות הפרטיזנים ודרכי הגישה אליהם. עצם קיומו של דבר מעין זה היה מצלצל באזנינו כאגדת אלף לילה ולילה.

רעיון הבריחה התחיל לקרום עור וגידים רק בתחילת מרץ 1942, כשמזורביץ מ„מיר“ השיג את הקשר הראשון עם יהודי סטולפצי — שברחו מהשחיטה — ע"י „גוי“ כפרי שבא למנסרה והביא פתק בו כתוב: „אנו יהודי סטולפצי ברחנו מהשחיטה האחרונה ולוחמים ביערות בשורות הפרטיזנים, אנו מחכים לכם, המלטו על נפשכם בעוד מועד“. כשהובא הדבר בפני מספר חברים פעילים, התלהבו הללו מהעובדה, שיהודים מתקיימים ביערות ולוחמים כפרטיזנים, ונגשו בו במקום לארגן גרעין המחותרת. ננקטו אמצעי זהירות חמורים ביותר, מפחד המתנגדים שהיו עלולים להכשיל את הענין בכל מחיר. המשימה היתה: למשוך לשורות מספר יותר גדול של חברים מבין אוהדי הבריחה, ולהזהר ממתנגדיה.

בבלוק מספר 30 בעלית הגג נטמן הרובה היחיד ומפעם לפעם נתאמנו כמה חברים בו, כמובן ללא אפשרות לירות ממש, אלא רק להכיר את חלקי הרובה. הבחורות שעבדו אצל חיילים גרמנים הוטל עליהן לנצל כל הזדמנות, בכדי להבריח לתוך הגיטו חלקי נשק ותחמושת. החלט לבוא גם במו"מ עם המשמר האוקראיני על קניית נשק תמורת זהב. משום מה נכשל הענין בגלל הלשנת אחד האוקראינים בפני ה„גיסטפו“. ביום בהיר בחודש יולי 1942 באו אנשי ה„גיסטפו“, פקדו עלינו לא לצאת לעבודה ולהשאר בבתינו, ערכו חיפוש בכמה בתים אחר נשק מוסתר. היה אז יום בלהות, צפינו כל רגע לבאות, למזלנו לא מצאו שום נשק, והיות וגם היו צריכים עוד אותנו לעבודה, הסתפקו בהוצאת 6 האנשים (לפי רשימה בידם), אלה שניהלו את המו"מ לקניית הנשק יחד עם ראש ה„יודנרט“ מר צ'בירטק, הם הובלו לסטופלצי, עונו קשות ולבסוף נורו.

כל ה„גיטו“ התאבל לא רק על אבדן שבעה מטובי חבריו וביחוד על צ'בירטק שראו בו את האדם המתאים לתפקידו בזמנים קשים אלה, — אלא ההרגשה היתה שנקמתה של ה„גיסטפו“ לא תצטמצם במספר קרבנות אלה והמשך יבוא, ומי יודע

אם לא עומדים אנו בפני חיסול ה„גיטו“. כשקיבלנו למחרת פקודה לצאת לעבודה ורייכמאן, ששימש קודם כסגנו של צ'בירטק מונה לראש ה„יודנרט“ חלה הרגעה במקצת והחיים חזרו למסלולם.

באותו הזמן היה כבר הקשר עם הפרטיזנים הדוק יותר, הועברו על ידם אלינו ידיעות מהחזית („סבודקס“), היות ובעתונות הגרמנית לא נמסר האמת על הכשלונות. כשנדע לנו מ„הסבודקס“ על כתור ה־22 דיביזיות בחזית סטלינגרד, קיבלנו עידוד רב והיינו דרוכים לקראת הרגע הגורלי — הבריחה.

נסיון נפל

באחד מלילות נובמבר, עת ניתך גשם חזק בחוץ הובהלנו משנתנו אחרי חצות. הגיטו רעש והמה ככוורת. מפה לאחון נמסר על שלשה שברחו מה„גיטו“ ובתוכם ד״ר אופרמן (רופא וטרינרי), חבר ה„יודנרט“. ידענו שעם המיסדר מחר בבוקר, לכשיודע לגרמנים על הבריחה, צפויה כליה ל„גיטו“, ורבים התכוננו לבריחה מוקדמת ובלתי מאורגנת מאונס. עודנו עושים אחרוני-ההכנות ובאה ידיעה ששלושת הבורחים חזרו ל„גיטו“. הגשם העז מנע מהם להתקדם ולהגיע עד אור הבוקר למקום מבטחים, הם נאלצו לוותר על תכניתם ולשוב.

המתנגדים לבריחה אירגנו מאז שמירה, מצוידים במקלות ובקרדומים שוטרו בלילות בתוך סימטאות ה„גיטו“ ועקבו אחר כל תנועה חשודה. מצד שני נתפסו לרעיון לארגן סעד לנזקקים, שלא ישפיעו בהתמרמרותם על החשת מיבצע הבריחה.

כשלוך הבריחה המוקדמת יצר גם את האשליה אצל מתנגדי הבריחה, כאילו שגם המצדדים בה וויתרו עליה, היות והדבר לא ניתן לביצוע. אחרי זמן קצר נרגעו הרוחות והשמירה בלילות נפסקה ורק אז הוכשר הקרקע לפעילות מחתרתית, ואנשים מהשורה ואלה שנתנו בהם אימון מלא ידעו, שלא רק שלא וויתרו על הדבר, אלא הוא מתקדם והולך ב„מלא הקיטור“.

ב־29 לינואר הסתנן למקום עבודתנו הפרטיון היהודי פסורסקי, (חי בסטולפצי מ־1939 בברחו מורשה כשהגרמנים כבשוה וברח יחד עם פליטי סטולפצה ליערות). הוא בא בלבוש כפרי בעגלת איכר שהוביל עצים מהיער למנסרה, תפקידו היה לארגן את הבריחה. הלה קיים פגישה — בין מירבצי הקרשים בשטח — עם כמה מפעילי המחתרת ולפנות ערב בחזרנו ל„גיטו“ בשורות — עם לוי — התערב בשורותנו ונכנס בפנים ה„גיטו“ מבלי שהרגישו בו. אחרי שנתן את ההוראות האחרונות והכל תוכנן, יצאה הקבוצה הראשונה עם פסורסקי בראש — ב־9 בערב — את תחומי ה„גיטו“.

הקטע הגובל עם הנחל ושעל מגדלו עפ״י רוב לא עמד משמר, נבחר למטרה זו. במספרים חתכו את גדר התיל והתקדמו לעבר השדות, אחריהם זזו יתר הקבוצות שגם רייכמן ומשפחתו הצטרף אליהם באחרונה. הקרש הארוך, שהונח ברגעים האחרונים,

כדי לשמש גשר למעבר על הנחל הכזיב ברגעי הבהלה ואחדים נפלו המימה לאחר שהמשיכו לצעוד ברגלים רטובות בתוך השלג קפאו אצבעותיהם. כשהרגישו המתנגדים לבריחה בדבר, נבהלו למקום ופרצו בצעקות: „געוואלד איר שעכט אונדז אייס“ (אתם שוחטים אותנו!) ובעודם מהססים אם להצטרף או לא, נזעקו אנשי המשמר ופתחו ביריות והם נשארו ב„גיטו“. מספרם כמאה איש, ביניהם כאלה שלא היו ערים מספיק לרגע הגורלי ובדיוק באותו ערב היו שתויים ושרויים במצב של „לא איכפת“. מיבן מאליו שאלה היו אנשים שלא עוררו אמון היות והתנגדו לבריחה מטעמים שונים ולגלות להם פרטים לפני הזמן היה בכך, כדי לסכן את כל האיכפצ. הגרמנים חיסלו את כולם למחרת, הרוץ מאחדים שהספיקו עוד באותו ערב להסתתר אצל מכרים „גויים“.

דרך קצרה וארוכה

אחרי זמן ניכר של זינוקים מזורזים לעבר השדות שכוסו שלג, עמוק עד הברכיים לא מצאנו כל דרך ושביל, חוש הכיוון אבד לנו, אותה שעה הסתובבנו מבלי לעשות התקדמות ניכרת ולהפתעתנו אחרי שעתיים הליכה מאומצת בשלג לא התרחקנו בהרבה מהמחנה, ואורות החשמל של סטולפצי — מהם התרחקנו — כאילו נראו לנו כל פעם יותר קרובים. לפתע הואר כל השטח בזרקורים חזקים, היה ניכר שרודפים אחרינו. למזלנו התכווננו ל„הסואות“ ברגע הצורך ולכל אחד מאתנו היה בתרמיל צד שלו חתיכת בד לבן, השתחננו על השלג והתכסינו עם הבד הלבן ולא הרגישו בנו. כעבור שעה פסקו הזרקורים להאיר את השטח, קמנו והמשכנו בדרכנו. נפגשנו עם הקבוצות הקודמות ויחד הגענו לחורשה הראשונה הרחוקה כ־6 ק"מ מסבירז'נה. לפי התכנית היה צריך להיות שם מקום המיפגש עם פסודסקי וקבוצתו ומתן ההוראות להמשך הדרך. התאכזבנו מרה, כשלא מצאנו אף אחד מהם במקום המיועד.

מתוך עייפות ויאוש קמו אחדים ובראשם רייכמן, ראש ה„יודנרט“ — שברח עם אשתו וילדה הקטן בורעותיה — והטיפו לנסיגה ולשיבה ל„גיטר“, הם הביעו דעתם, שאם כולנו נחזור, תמצא הדרך לשחד את ה„גיסטפו“ ולמנוע נקיטת צעדים נגדנו על נסיון הבריחה. למזלנו, הרוב לא הושפע מדבריהם ולא שמנו לב לעייפות ולדרך הקשה והמסוכנת המחכה עוד לנו. שמנו פעמינו הלאה בתקוה, שסוף סוף נמצא את הקשר עם הפרטיזנים. אלה שחזרו עם רייכמן ל„גיטו“ מצאו שם את מותם יחד עם הנשארים במקום. למחרת יום הבריחה — נורו כולם על ידי ה„גיסטפו“. קבוצה קטנה ובראשם הנן יוסלבסקי מטורץ, פרשה מאתנו והלכה בכיוון הפוך, לעבר הנימן. היו להם שיקולים משלהם, היות והכירו שם את גויי הסביבה, חשבו להסתתר אצל מכרים. אך הקבוצה לא הגיעה למטרתה ונהרגה בדרך. למקום מיבטחים הגיעו: הקבוצה שברחה ישר מה„גיטו“ לעבר הנימן וכ־105 איש מבינינו. שהמשיכו דרכם בכיוון יערות פינסק.

יהודה געסיק

א. די פארניכטונג פון טורעצער און יערעמיטשער קהלות

די ערשטע איוב בשורה

ענדע סעפטעמבער 1941 האָט זיך פאַרשפּרייט אין טורעץ די ידיעה, וואָס איז איבערגעגעבן געוואָרן פון מויל צו אויער: אַז אין האָרן דישטש איז אויסגעפירט געוואָרן אַ מאַסן שחיטה. דער אָפיציעלער אויסרייד פון דער דייטשישער מאַכט איז געווען: צוליב דעם, וואָס די יידן פון האָראַדישטש האַלטן אָן אַ קאַנטאַקט מיט די פאַרטיזאַנער. (די ערשטע צייט האָט די מאַכט זיך באַנוצט מיט דער טאַקטיק פון אַרגומענטירן אַזעלכע אַקציעס, בכדי צו פאַרטושן דעם אַלגעמיינעם כאַראַקטער פון זיי און פאַרמיידן די אַרגאַניזירונג צו אַנטלויפן אין די וועלדער).

טראַץ דער געאַגראַפישער נאַנטקייט איז אונדז ניט געלונגען צו באַקומען קיין באַשטעטיקונג צו דער ידיעה פון דאָרט, צוליב דעם ווייל פאַר יידן איז געווען שטרענג פאַרבאָטן צו באַזעצן זיך פון איין שטעטל צו דער צווייטער. לטוף האָבן מיר זיך באַצויגן צו דעם מיט גלייכגילטיקייט. מען האָט פשוט ניט געוואָלט גלויבן אין דעם, בכדי צו קענען פאַרזעצן און אויסהאַלטן די ביטערע לאַגע און ניט ווערן צוואַמענגעבראַכן פאַר דער צייט. די פאַרטיזאַנישע באַוועגונג, וואָס איז נאָך דאָן געווען אין אירע „וויקעלעך“ — איז געווען פאַר אונדז אַ ספינקס. קיינער פון אונדז האָט נאָך נישט געהאַט דעם מינדעסטן באַגריף וועגן איר עקזיסטענץ און אויך וועגן די וועגן ווי מען קומט צו איר. אַנדערע רעטונגס־וועגן, ווי אַרישע דאָקומענטן א.א.וו. זיינען אין אונדזער געגנט כמעט בכלל ניט אויסגענוצט געוואָרן צוליב ווייניקע דערפאַרונגן. מיר זענען געווען פין די ערשטע אין די רייען פון די „אַקציעס“.

די ערשטע שחיטה

ס'איז אַוועק דער זומער. געקומען איז דער הערבסט, דאָס פראַבלעם פון עקזיסטענץ איז געוואָרן האַרבער פון טאָג צו טאָג, די באַזוכן פון דער געסטאַפּאַ זיינען געוואָרן אַלץ אָפטער און גרויזאַמער. די דייטשן האָבן פאַרגרעסערט די פאָדערונגען און די קאַנטריבוציעס אויף די יידן. די מיטגלידער פון „יודענראַט“, וואָס זיינען ביז איצט געשווינט געוואָרן פון קערפערליכע פייניגונגען, האָבן אין אַליאַדע טאָג באַקומען אַ באַפעל

זיך צוזאמענקלייבן און אוועקלייגן זיך אויף דער ערד. יעדער איינער פון זיי האט באקומען 25 שמיץ פון א „געסטאפא“ זשאנדארם, די פעטליע האט זיך פארצויגן אלץ ענגער און ענגער און ס'האט זיך געפילט אז דאס איז דער אנהויב פון סוף.

סוף אקטאבער 1941, ז' בחשון תש"ב, 3 אזיגער נאכמיטאג, איז געגעבן געווארן א באפעל: „אומקערן אלע ארבעטס־גרופן פון די ארבעטס־פלעצער. אלע יידן קליין און גרויס מוזן זיך צושטעלן אין פארלויף פון פינף מינוט איפן „מארק־פלאץ“. לויפנדיק צום באשטימטן פלאץ באגען איד א מיטגליד פון „יודענראט“, וואס באפעלט מיר: נעמען א רידל און ווארטן אויף א קומענדיקן באפעל. פינף מינוט שפעטער האב אידן שוין מארשירט צוזאמען מיט א גרופע פון צוועלף יידן אין באגלייטונג פון צוויי באוואפנטע פאליציי־לייט אין דער ריכטונג צום בית־הקברות.

ווען מיר זענען אנגעקומען אויפן בערגל פון בית־הקברות, קעגנאיבער קארעליטשער וועג, האבן די פאליציי־לייט אנגעוויזן א פלאץ און באפוילן צו גראבן א גרוב 5.5 מעטער די לענג און 2.5 מעטער די ברייט. מיר האבן געהאט א פארגעפיל, אז מיר גראבן פאר זיך אליין א קבר. אבער ס'איז ניט געווען קיין צייט צו טראכטן וועגן דעם. די פאליציי האט מיט די ביקסן געשלאגן איבער די קעפ און געאיילט צו פארענדיקן וואס שנעלער די ארבעט.

צווישן אונדז האט זיך געפונען א פליט פון ווארשע. דער טעמפא פון זיין ארבעטן איז ניט געפעלן געווארן דער פאליציי, זיי האבן אים ארויסגערופן און באפוילן צו לייגן זיך אויף דער ערד. די צוויי פאליציאנטן בייטנדיק זיך אין דער ריי האבן אים צעשלאגן מיט די קאלבעס פון די ביקסן און ווען ער האט פארלוירן דאס באווסטזיין איז ער דערשאסן געווארן.

אין פארלויף פון צוויי שטונדן איז דער קבר שוין געווען אויסגעגראבן. מיר האבן דערזען פון דער ווייטן א גרופע יידן: מענער און פרויען ווערן געפירט פון פאליציי און „געסטאפא“ צום גרוב. מיט ווילדע געשרייען האבן די מערדער באפוילן „גיין צום טאקט, איינס, צוויי, דריי“, די גרופע איז אנגעקומען צום אפענעם קבר. זי איז פארטיילט געווארן אויף דריי טיילן, די ערשטע האבן באלד באקומען א באפעל אראפציען פון זיך די אויבערשטע בגדים און די שייך און שטעלן זיך מיטן פנים צום ראנד פון גרוב. דער פאליציי קאמענדאנט סעראפימאויץ איז צוגעגאנגען צו חנן חיימוביץ וואס איז געשטאנען נעבן גרוב און האט אים דעם ערשטן דערשאסן פון זיין רעוואלווער. דאן האט די פאליציי געעפנט א פייער פון ביקסן אויף די איבעריקע פון דער ערשטער גרופע, ווי סנאפעס זיינען זיי אלע געפאלן אין גרוב אריין. די צווייטע גרופע, וואס איז באשטאנען מערסטנטייל פון יוגענטלעכע, צווישן זיי אויך מיין שוועסטער ליבע, האבן געפרוהט וויינען און בעטן רחמים ביי די באקאנטע פאליציאנטן. קלעפ פון די ביקסן קאלבעס האבן זיי באלד איבערצייגט אז דא איז ניט קיין ארט פון תחנונים. זיי זענען געשלעפט

געוואָרן צום ראַנד פון גרוב און דערשאַסן געוואָרן. מיין שוועסטער ליבע האָט דערזען מיר שטייענדיק ניט ווייט פון גרוב צווישן דער גרופע גרעבער. זי האָט נאָך באַוויזן מיר צו זאָגן פון דער ווייטן „זיי געזונט“.

די דריטע גרופע צוקוקענדיק זיך צו דער גרויזאָמער סצענע איז אַריינגעפאלן אין אַ גלייכגילטיקייט, שטיל האָט זי זיך דערנענטערט צום גרוב און דערשאַסן געוואָרן. ביים פאַרענדיקן די „אַקציע“ האָבן מיר באַקומען דעם באַפעל דערנענטערן זיך צום גרוב. מיר זיינען געווען זיכער, אַז מיר זיינען איצט אין דער ריי. מיר זיינען שוין געווען גלייכגילטיק. אונדזערע בליקן האָבן געבלאָנדזשעט איבער די טויטע קערפערס אַנגע-וואַרפענע איינער אויפן צווייטן און האָבן מקנא געווען זיי וואָס זיי האָבן שוין דאָס אַלעס איבערגעקומען. מיר האָבן באַקומען אַ באַפעל אויסגלייכן די קערפערס און פאַרשיטן די גרוב.

איך האָב זיך אַנגעשטויסן אין קערפער פון מיין שוועסטער ליבע. איר געזיכט און אויבערשטער האַלבער קערפער איז געלעגן אונטערן געוויירבל פון פיל אַנגעוואַרפענע קערפערס. אין מיינע אויערן האָבן געקלונגען אירע לעצטע ווערטער „זיי געזונט“. ווען מיר האָבן גערירט דעם קערפער פון שוחט ר' יעקב בריינסקי האָבן זיך פון זיין שאַרבן באַוועגט פיר טיילן, וואַרשיינלעך האָט ער באַקומען אין קאָפּ אַ דום-דום קריל... ביים פאַרענדיקן פאַרשיטן דעם קבר איז שוין צוגעפאלן די נאַכט. די פּאַליציי האָט פאַרלאָזט דעם פּלאַץ. ערשט דאָן איז פאַר אונדז קלאַר געוואָרן, אַז אונדז האָט מען דערווייל איבערגעלאָזט לעבן.

ווי גנבעט מען זיך אַדורך יעצט אַהיים, ווען אַ ייד טאָר זיך ניט באַווייזן אין די דאָזיקע שעהען אין גאַס? און דאָס ערגסטע, ווי ברענגט מען אַזעלכע בלוטיקע גרוסן די משפחות, וואָס וואַרטן אין די היימען? ווען איר בין אַנגעקומען אין שטוב, האָבן מיינע שכנות גיטל יוסעלעבסקי און אסתר יענקעלעווסקי געאיילט זיך צו מיר צו דערוויסן זיך די רעזולטאַטן פון דער „אַקציע“ אין וועלכער זייערע טעכטער האָבן זיך געפונען. איך האָב ניט געהאַט קיין ברירה און דערציילט זיי דעם ביטערן אמת. געמיינזאַם האָבן מיר געוויינט אַ גאַנצע נאַכט...

פאַרמאַסקורטע צוגרייטונג צו דער צווייטער שחיטה

צו מאַרגנס נאָך דער שחיטה האָט דער „יודנראַט“ באַקומען אַ באַפעל צוזאַמענ-קלייבן אַלע איבערגעבליבענע און צוגרייטן אַ גענויע ליסטע פון זיי. דער פּאַליציי-קאַמענדאַנט האָט פּייערלעך דערקלערט, אַז קיין שחיטות וועלן מער ניט פאַרקומען דאָס מאל איז געווען אַ שטראַף, פאַר ניט אויספירן די לעצטע קאַנטריבוציע אין דער באַשטימטער צייט, דערביי האָט ער געוואַרנט מען זאָל זיך נעמען פלייסיק צו דער אַרבעט. דער „יודנראַט“ האָט געוואַרנט אין נאָמען פון דער פּאַליציי, קיינער זאָל ניט

וואָגן צו קלערן וועגן אַנטלויפן. דער וואָס וועט אַנטלויפן וועט דערשאַסן ווערן צוואַמען מיט זיין גאַנצער פאַמיליע.

צוויי טעג זיינען פאַריבער זינט דער „אַקציע“ און ס'האַבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען אַז נעכטן אין מיטן נאַכט האָט די פּאַליציי אויפגעוועקט צוואַנציק „גויים“ און זיי האָבן געגראָבן אַ ריזיק גרויסן קבר פאַר אַלע יידן.

ווען די פּאַליציי האָט זיך דערוואַסט, אַז דער סוד איז דערגאַנגען צו די יידן, האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די פּרישע גרוב איז אויסגעגראָבן געוואָרן צום אַנפּילן איר מיט בענזין, צוליב סטראַטעגישע טעמים. מאַנכע פון אונדז האָבן אַנגעהויבן גלויבן אין דעם, איינציקע וועלכע האָבן געפרוווט אַנטלויפן, זיינען באלד געצוואַנגען געווען זיך אימקערן, ווען זיי האָבן זיך דערוואַסט, וואָס עס דראַט זייערע משפּחות.

די ליקווידאַציע פון שטעטל

14-טן נאוועמבער 1941, מרחשון ה'ש"ב, פאַרטאָג איז טורעץ אַרומגערינגלט געוואָרן דורך אַ ריזן כּוח פון „געסטאַפּאַ“ און פּאַליציי, וואָס איז מאַביליזירט געוואָרן פון דער גאַנצער סביבה. דער באַפעל איז געווען, אַז אַלע יידן זאָלן זיך צונויפאַמלען אויבן מאַרק־פּלאַץ, אויך קראַנקע, וועלכע האָבן זיך ביז איצט ניט געדאַרפט זיך שטעלן אין זאַמל־פּונקט, זיינען אַרויסגעיאָגט געוואָרן פון זייערע הייזער. די וואָס האָבן געפרוווט זיך אויסבאַהאַלטן זיינען דערשאַסן געוואָרן אויפן אַרט. אין פאַרלויף פון צען מינוט צייט זיינען שוין געשטאַנען אויפן מאַרק־פּלאַץ אַלע יידן אין רייען. „געסטאַפּאַ“־לייט זיינען אַדורכגעגאַנגען צווישן די רייען, זיי האָבן אַרויסגענומען אַ טייל מענטשן און באַפּילן זיי זיך שטעלן באַזונדער. מיר האָבן געפּילט, אַז דאָ קומט פאַר אַ סעלעקציע. קיינער האָט אַבער ניט געוואַסט, וועלכע ריי איז צום לעבן און וועלכע איז דערשאַסן צו ווערן. פיל פון אונדז זיינען עטלעכע מאל אַריבערגעלאָפן פון איין אַרט צום צווייטן און צווייטן צום דריטן זיינען זיי אַריינגעפאַלן דוקא אין דער גרופע פון דערשאַסן צו ווערן.

נאָך דער סעלעקציע זיינען מיר געבליבן 105 אַרבייטספּעיקע מענער. מען האָט אונדז געגעבן פינף מינוט צייט זיך באַזאָרגן מיט דאָס נויטיקסטע (אַ שטיקל ברויט אין האַנטוך) און תּיכּף געוואָרן אַריינגעזעצט אין די מאַשינען, וועלכע האָבן אויף אונדז שוין געוואַרט. געזאָגט האָט מען, אַזמיר ווערן גענומען אויף אַרבעט אין מאַרגן וועט מען אויך די פאַמיליעס איבערשיקן צו אונדז.

ווען די 5 אַנגעלאָדענע לאַסט־מאַשינען האָבן פאַרלאָזט דאָס שטעטל, זיינען נאָך אונדזערע פאַמיליעס געשטאַנען אין די רייען אין מאַרק. זיי האָבן ביטער געוויינט זייענדיק איבערצייגט אַז מען פירט אונדז צום שיסן. ווען מיר זענען שוין געווען נעבן זאגאַריע, אַ פיר קילאָמעטער ווייט פון טורעץ, האָבן זיך געהערט די שיסערייען פון מאַשין־געווער. „מען ליקווידירט זיי“ האָבן זיך אַרויסגעריסן פאַרשטיקטע וויינענדיקע

קולות. ערשט שפעטער האבן מיר זיך דערוואוסט. אז תיכף נאך אונדזער אפפארן האט מען זיי אלעמען פארשלעפט אויפן בית־הקברות און דארט דערשאסן.

דער וועג צום טויט

אזוי האבן זיי מאַרשירט אויף די שטיינער פון ברוק זייער לעצטן לעבנס־וועג. מיט אַ סטאאישער רואיקייט מיט אַ איבערנאַטירלעכער זעלבסט־באַהערשונג. טאַטעס און קינדער, זיידעס און אייניקלעך, ווי אויף אַ דעמאָנסטראַציע וואָלטן זיי גע־גאַנגען — קעגן דער פיינדלעכער באַרבאַרישער וועלט. לאַנג איז דער וועג פון מאַרק־פּלאַץ צום בית הקברות אין נאַרמאַלע צייטן, ווי די יאָרן פון אַ מענטשלעך לעבן, אַזוי ווייט ווי לעבן פון טויט. היינט ווערט געקירצט דער וועג ווי פאַרקירצט ס'ווערט דעם מענטשנס לעבן, ווי איינגעשרומפן ווערט דער מרחק פון טויט און לעבן.

טירעצער יידן ווערן געפירט צום קבר, אַ נייע טעכניק פון מאַרד; טראָגן אַליין די קערפערס זייערע צום באַשטימטן פּלאַץ, באַגלייטן זיך אַליין דעם לעצטן וועג. זיי גייען גערינגלט פון שפּיזן און ביקסן, אין שטורעם פון ווילדע געשרייען פון זייערע באַגלייטער: „אינס, צוויי, דריי, גיין צום פּוס, גיין שייך“.

נייגעריקע שכנים האָבן פאַרנומען פּאַזיציעס לענג אויס דעם מאַרשרוט, קוקן אַרויס דורך די פענצטער באַאַבאַכטענדיק דעם טויט־צוג. די געשרייען פון דער וואַך ווערן ווילדער און שטאַרקער, ווילן זיי אפשר וואַרפן אַ פּחד כדי אויסצומיידן אַ ווידערשטאַנד? איז דען דער מויער פון שפּיזן ניט קיין גענוגענדע גאַראַנטיע פאַר ווידערשטאַנד? די מערדער גייען אַרויס פון די כלים, ווי איז דאָס מעגלעך, וואָס קיין איינער בעט ניט מען זאָל אים שענקען דאָס לעבן?.. טראַכטן זיי זיך. שטיל גייט די מחנה אָן יאַמער, אָן געשריי, זיי די יידן ווי זיי וואָלטן זיך געפּיינערט מיט דער טויט עקסעלענץ...

דאָ טרעטן די אַלטע לייט פון דער קהילה: ר' שלמה חיים, ר' ברוך לובעצקי, ר' יצחק ילובסקי, און נאָך און נאָך, זיי גייען אָנגעטאָן אין זייערע יום־טוב־דיקע בגדים ווי צו אַ שמחה וואָלטן זיי געגאַנגען.

לאַנג איז דער וועג פון מאַרק־פּלאַץ ביז צום בית הקברות, מען גייט פאַרביי די הייזער פון בייילין, פערלמן, גאַנץ קאַרעליטשער גאַס. יעדעס ווינקל און בוים דערמאַנט דיר פאַרגאַנגענע יאָרן, קינדערייט און יוגענט־קאַמף אין לעבן — פון דעם לעבן, וואָס גייסט איצט אַפּגעבן אָן קאַמף און אָן פרייז פאַרן שונא.

אַ קאַלטער נאַסער ווינט שמייסט איבער דאָס געזיכט, די שוואַרצע־אַפּלען בלייבן אומבעוועגלעך, האָבן זיי זיך שוין באַפרייט פון מענטשלעכע חושים? אה? ניין. די פּיט גייען נאָך צום באַפּעל — איינס, צוויי. יעדערער טרעט גענוי און וויל ניט הינטערשטעלן זיין, האָט מורא צו בלייבן איינזאַם צווישן די שפּיזן אויך איצט אין אַנבליק פון טויט.

זיי ווייסן, און דאָס איז זייער לעצטער טאָג, די לעצטע שעה פון זייער לעבן. דער
 נעפל איבערן שטעטל איז פאַר זיי דער לעצטער. יעדער שטיין, וואָס זיי טרעטן אויף אים
 איצט, איז אַ מצבה נאָך זיי, יעדער נייגעריקער „גוי“ איז זייער באַגלייטער צו דער
 לוויטה „איינס, צוויי, דריי, פיר“. יעדער טראָט דערנענטערט זיי צום טויט, אָט קומט ער!
 מען פילט שוין דעם רויש פון זיינע שוואַרצע פליגלען, מען פילט שוין זיינע לאַנגע
 הענט, און דאָך טרעטן זיי יעצט געשטאַרקטע נאָך מער ווי פריער, ווי זיי וואַלטן פאַר-
 שיכורט געוואָרן פון זיין הויך מאַיעסטעט, דעם טויט.
 „איינס, צוויי, דריי“, אַ האַגל קוילן פאַרשיט די קרבנות, באַפרייט זיי פון זייערע
 קערפערס, שרעק און טרויער הערשן אַרום...

ב. ליל הקברים

בליל י' מרחשון תש"א העירה המשטרה בחצות הלילה עשרים גינים לכרות בורות בבית
 העלמין היהודי. כשנדע הסוד הפריחה שמועות בכדי לסכל שיקול הבריחה, כי הבורות
 נועדו למילויים בדלק עבור הצבא.

כנופית רוצחים המתיקה סוד רקמה בסתר מזימות, הנה הנה יתחיל השוד עוד מעט ינתן האות.	הלילה כאן אוטם אזניים לועג לגורלו של אדם, ברח דודי שא רגלים למה למות, ככה סתם?
הכנופיה צמאת הדם רק היא ידעה הסוד, עוד מעט יפציע שחר ויהודי טורץ לא יהיו עוד.	הלילה נצח כאן זוחל אור מהבהב במנורה, האם יבוא הגואל הלא אין סימן לבשורה.
הבורות למילוי דלק גמגמו, כשיצא הסוד, ויהודים תמימים תהו היש טעם לברוח עוד.	אמא רחל אוצי למרום הציצי מעבר לפרגוד, הגזרה היא מהמקום? או שמא יש ויכוח עוד?
כך נמנעה הבריחה עד שהידקו המצור, והלילה היה ארוך היום כולו שחור.	הנה התחילו היריות זעקת אימים שוד ושבר על הכביש כבר גויות קולות אשה, תינוק וגבר

אדון הרחמים-אלוקי עולם אכזר
עשה יומם אפל,
הממם כסיסרא-השר
הסר מהם הצל.

עמדו ההלך, הזדעק!
עצור שמש בגבעון!
הזמן מבול על היבשת
כבר דהו צבעי הקשת.

אדמה אָם האמהות
איך ספגת דם תינוקות?
למה לא רתחו על פני השטח
כדם זכריה — סיפור המתח?

איכה עמדו בדד
יהודי טורף ביום פקודה,
עוד יזכר לעד
בקורות עם יהודה.

גבעת המוות, תל הקבר
אלפי כדורי הפלד,
הר הנעליים ריקות מ...אבר
עוד יתגלגל הדכם בחלד...
אוקט. 1975

בית הכנסת הישן
עולה כבר כילו בעשן,
בכל רחוב ניצב מזבח
בכל פינה דולק רוצח.

אחוזי קדחת וטירוף
להנאת המוות הנושם,
רק גוויה לעשות מגוף
הרוצח זועק, נהם.

ישראל סבא עטור נצחים
על מה נכדיך נרצחים
העולם מקדש רוכלים
הלבבות-אטומים ערלים

יצירים ליליים עלובים
חלאת כלבי החלד,
גם לכם זאבים
מחכה כדור הפלד.

נגיף הרצח חידק הפשע
ידבקו גם בבניכם,
חשבון ארוך יש לרשע
עוד תרצחו את עצמכם.

ג. אלה שהתעללו בנו

הדבר היה בראשית יולי 1941. טרם גובשו דפוסים להתעללות ממשית ביהודים. פה ושם נתפסו מספר יהודים לעבודת כפייה, בפינוי ההריסות מההפצצות. באי אלה בתים נכנסו כמה „שקצים“ בערב, שדדו, הרביצו מכות והלכו כלעומת שבאו. המיליציה הגרמנית התחילה להתארגן ומיד הטילה מוראה על הסביבה ובעיקר על האוכלוסיה היהודית.

בין הראשונים שהתגייסו למיליציה, היה מיוחדענו קוקה'לה, שהיה שוטר גם בימי המשטר הסובייטי. בניגוד לרבים אחרים, שנמנו בעבר עם המנג'ון הסובייטי, שירדו למחתרת או ברחו עם „הצבא האדום“ הנסוג לא פחד קוקה'לה להתגלות מיד ולהציע שרותו למשטר החדש. אותו שתין מתבהק, שתמיד ריח „וודקה“ נדף מפיו, אותו קלפן בעל הפרצוף העגלגל והאדום; בעל הידים המוכשרות לקנות דברים ב„סחיבה“; בעל העינים הצרות, החזיריות, שהתרוצצו בחוריהן וחיפשו תמיד קרבן לתעלוליו: — הרגיש כדג במים באקלים חילופי המשטרים.

בשנת 1939 כשנכנסו אלינו הגייסות הסובייטיים, הוא היה מהראשונים שהתנדב לפקח על התורים בצרכניה, מהמתבלטים בהפרחת סיסמאות ב„בית העם“ בשבחו של המשטר החדש; מהמזיזים כף בהתלהבות מיוחדת לכבוד נואמים „חשובים“, תכונותיו כמלשין וכחנפן פילסו לו דרך להתקרב לאנשים בעלי שררה. וכשהתגייס למיליציה הסובייטית פחדו כולם ממנו.

כשנכנסו הגרמנים לא היסס קוקה'לה אף לרגע, הפך את עורו והצהיר נאמנות למשטר הגרמני בהכריו בכל הזדמנות, כי זהו המשטר. לו ציפה מזמן, שיבוא וימגר את הקומוניזם ואת היהודים גם יחד; שניהם שנואי נפשו מאז ומתמיד. הוא תפס מיד, שככל שיתעלל ביהודים — קרנו יעלה יותר בעיני המשטר החדש. על עברו החליט לכפר במשהו אקסטרה — סופר־אנטישמי וכך נתמנה למפקד משטרת טורץ.

הסרט הלבן שעל שרוולו וצריחותיו הצרודות, שהדהדו מקצה העיירה ועד קיצה, בישרו מרחוק את הופעתו הקרבה. רעד עבר בעצמותיהם ש להיהודים, שעסקו אותה שעה בעבודות הניקוי ברחובות, לקראת הפגישה אתו.

זוכרני, שבאחד מימי יולי 1941 אני, סבירנובסקי ועוד מספר יהודים נתפסנו לעבודת ניקוי הרחובות משלדי מכוניות שרופית. העבודה היתה קשה ודרשה מאמץ משותף ומרוכז בצוותא. אם מישהו הרים ברשלנות הרי שגם היתר כבר לא יכלו למלא חובתם. פתאום הופיע קוקה'לה וראה את קצב העבודה, שהוא לא לפי רוחו — השתולל במקלו על גבנו וציווה לכל ששת אנשינו לרוץ 200 מטר הלך וחזור, ושוב הלך וחזור, ללא הפסק. תוך כדי ריצה ציווה עלינו לעשות תרגילים של „ארצה פול וקום“, ללא הרף.

עד שנפלנו הסרי אזנים על הארץ ורק כשהוא עצמו התעייף מצעקותיו אז רק אז הירפה ממנו.

והנה, פרצופו מוצף הדם — נרגע, הקצף שהופיע על שפתיו נעלם; במקום החימו, שתקפה אותו היפיע פתאום היות והבעה של שביעת רצון, מהכרת שלטונו ללא מצרים ומיצר תעלוליו שבא על סיפוקו. כזה היה קוקה'לה ההפכפך יחסר היציבות.

היו בינינו שטענה, שהוא אינו מסוכן וזאת מכיוון, שהיא פועל רק תוך התפרצויות, וכשיצר התעלולים שלו בא על סיפוקו — הסערה עוברת. לא כן אחרים שפעלו לפי תכנון והתירה עקבית — אלה יכולים להרחיק לכת הרבה יותר מעבר להתעללות של שעה. מאידך חשבו אחרים, שאין לך דבר יותר מסוכן מהפכפך שכזה, שאינו יציב ובדיו שלטון ללא מצרים, ואף פעם אינך יודע מתי תפרוץ הסערה ומי יהיה קרבנה.

באחד הימים, בשלהי יולי, ניתנה פקודה ל"יודנראט" להביא למשטרה, תוך שעות ספורות מיכסת זהב בכמות בלתי מבוטלת. כשהתמהמה במקצת ביצוע הפקודה הוזמן ד"ר אופרמן לכנין המשטרה. קוקה'לה קיבל את פניו בצעקת והתחיל לחבוט בו בפניו ובכל חלקי גופו. ראש ה"יודנראט" נאלץ להיפיע כעבור שעות למסדר הכללי בשוק, כשהוא מלא תחבושות על כל חלקי גופו, קודח בהום גבוה ומתנודד כשיכור.

באחד מימי אוגוסט 1941 גויסו מספר יהודים לעבודה, שקוקה'לה עצמו פיקח עליהם, הם נצטוו לסלול נתיב מחול צדק מביתו של קוקה'לה לבית הקברות הנוצרי. מפקד המשטרה היה הפעם עצבני, כפי שלא היה אף פעם. השתולל ממש כמשוגע, הרביץ מכות ותוך כדי כך הפליט מספר פעמים את המשפט: „אתם מחר תהיו שמחים". היהודים המסכנים לא הבינו פשר מליו כמו שלא הבינו מטרת עבודתם. הפעם היה מורגש, כי אשף התעלולים הסתבך בתעלוליו הוא ומשהו רציני מאוד עומד להתרחש.

למחרת בבוקר השכם עברה שמועה מפה לאוזן ותוך דקות ספורות הגיעה לכל יהודי בטורץ, שקוקה'לה התאבד ביריה, על רקע רומנטי: חיזורו אחרי גינה זבבסקה נסתימה בכשלון וסירובה אתמול בנשף לרקוד אתו היה הקש ששבר את גב הגמל. הלחי שות בתחילה היו מלוות בפחד ובוהירות, אך חיש מהר שטפה סערת שמחה, גאתה ועברה על גדותיו של כל לב יהודי. חדלנו אפילו לשים לב לכך ששמחתנו כבר הגיעה לידיעתם של חבריו במשטרה. נדמה היה לנו, שכל האימפריה הנאצית מתמוטטת כליל, וקץ כל היסורים הגיע. דומה היה, כי כל „גוי" יראה בזה עכשיו אצבע אלקים הנקים בעד יהודי טורץ.

לשכרון החושים שלנו ילאשליותינו הושם חיש מהר קץ. במקומו של קוקה'לה נתמנה כמפקד משטחה הפולני שרפימוביץ, האכזר מכל אכזר. הוא, מה שאומר הפתגם: „אל תדרוש מותו של שליט רשע, כשאינך יודע מי יהיה הבא אחריו".

שרפימוביץ, אחינו של דוידזשקה, בעל האחוזה הפולני, היה גבוה מוצק ובעל מבנה אתלטי, סנטר מרביע, גאה, גס רוח ואכזר. יודעי-דבר היו מספרים, כי לאשתו

היו צלקות ממכותיו יותר משהיו לה שערות בראשה. בעת השלטון הסובייטי הוא עבד בטחנת „אוברינה“ כטוחן ראשי תחת פיקוחו של חגן חימוביץ (בו ירה במ ידיו על שפת הקבר בשחיטה הראשונה). בשבועות האחרונים לפני פרוץ המלחמה כשה „פרומקומבינט“ הסובייטי בנה את התנור לשריפת לבנים ב „רוסקושה“, יצא לי לעבוד יחד עם עוד עשרות פעלים יהודים ו „גויים“ ובתוכם גם שרפימוביץ, שעבד זמנית כטייח מקצועי. הוא היה רגיל להתבדח על חשבון הפועל היהודי וכשפעם העיר לו משהו מאתנו, כי אנחנו נתונים בשלטון סובייטי ומוטב שיסתיר את אנטישמיותו — הסתער עליו שרפימוביץ ולולא הוציאו אותו מידיו היה גומר אתו.

בימים הראשונים לכניסת הנאצים, כשטחנת הקמח הגדולה בדרך לרוסקושה לא פעלה, מפאת קלקול בחשמל, נאלצנו לסחוב את הגרעינים לטחנת הרוח של אוברנה. שרפימוביץ קיבל לידינו את ניהול הטחנה. כשהיתה מופיעה קבוצת יהודים נושאים על השכם שקים קטנים של קילוגרמים ספורים לטחנה, הצטחק בצחוק קולני ובשפת קללות. הסתכל בבוז עליהם וציווה לשבת ולחכות. כל ה „גויים“ שהיו עם עגלות מלאות שקים ובאו לאחר מכן קיבלו תור לפנינו. לאחר שחכינו כל היום הרשה לנו לפנות ערב, לטחון את הקילוגרמים הספורים שלנו. תוך הערה: שעלינו להגיד תודה שבינתיים מרשים לנו לטחון ולאכול לחם נוצרי...

כאשר שרפימוביץ נתמנה למפקד המשטרה — התחלנו מיד להרגיש, שהמצב הולך ורע. עכשיו יש לנו עסק עם צורר יהודים, הפועל לא מתוך ספונטניות ואימפרו ביזיה, ולשם שעשועים גרידא, אלא רוצח מתכנן ומבצע, שאין גבול לאכזריותו.

עוד בימים הראשונים הוא הטיל מכסות של כסף וזהב ופרוות יקרות על יהודי טורץ שגעון הגדלות גררו להתקשט במעיל פרווה יקר בעל כפתורים נוצצים, ב „הטמן“ קוזקי, אגדתי, דהר על סוסו האפור־בהיר מגוע מיוחד בהשמיעו פקודות, בצעקות, שפילחו את האויר והרעידו את כל אלה, שנתקלו בטווח ראיתו.

בבוקר השכם, כשליהודי אסור היה לפני השעה 6 להראות ברחוב — היה חולף בריצה על סוסו המהיר, על מנת לתפוס יהודי המוציא ראשו מחלון המרפסת ולתקוע בו במקום כדור. הגרמנים שמו עינם בו וראו בו תלמיד טוב. עקב הצטיינותו בשטח זה עלה בדרגה ונתמנה מפקד משטרה מחוזי במיר. בטורץ נתמנה, קולה אבאדינסקי.

קולה אבאדינסקי היה מושפע מאד מאחיו פאול אבאדינסקי, שעשה שנה בוורשה תחת שלטון הנאצים ב־1940, בזמן שטורץ היתה תחת שלטון סובייטי. הוא למד שם כל השיטות של התעללות ביהודים וכשחזר לעיירה אחרי שכבשו הנאצים את אזורנו הביא אתו מטען של ידע ונסיון בשטח זה. אמרו עליו שהביא אתו מורשה גם שלל גדול, וחלקו היה רב בביוזה של יהודי וורשה. משום מה לא התגייס בעצמו למשטרה, אך שימש יועץ לחברים שלו ומסר להם אינפורמציה מלאה על היחס ליהודים בפולין הקונגרסאית.

אין פלא שקולה אחיו עלה אף הוא בדרגה ונתמנה לסגנו של שרפימוביץ מפקד המחוז. הוא הפליא מכותיו בכל יהודי שנודמן בדרכו. גם הוא כשרפימוביץ התגנדר במדיו הנוצצים ובסוס הרכיבה שלו. שניהם נחרתו בזכרונם של שרידי הפליטה מטורץ כאכזרים ביותר. הם גם בלטו מבין כל היתר בזמן ביצוע השחיתות. בזמנו נפוצה שמרעה, כי שניהם מסתתרים אי-שם בדרום אמריקה.

חנינצ'ה ירוחמי'ס צעד למוות...

שמו לא נכלל בלכסיקון הגבורה. באסיפות אבל ליום השנה אינו מוזכר ע"י בני עירו, רבים מהם פשוט אינם יודעים מהו מעשה גבורתו האחרון. הוא חי בשולי החיים ומת כשאיש לא שם לב למעשהו הנועז.

חנינצ'ה היה מפשוטי „עמך“, אחד מאנשי „פאנדרי“, חוק ושרירי, סמוק פנים, איטי, שקט ובישני במקצת. אף פעם לא רב עם מישהו ובויכוחים הקולניים, שהושמעו ע"י „עמך“ שישבו בספסלים האחוריים בבית הכנסת בשבתות ובחגים, כמעט לא שמעו את קולו, הוא הגיב בחיוך בישני גם כשמישהו התבדח על חשבונו בכוונה להקניטו ועבר לסדר היום. אולם כשהיה צורך להפריד בין הניצים לא התביש כלל וכלל — היה מזנק על התוקפן ולוקח אותו בידי ובין רגע חש עצמו התוקפן לחרץ כבמלקחיים של פלדה ומוותר על טרפו בטרם שחיקת עצמותיו. מעולם לא הפסיד בהתערבות על חיטול כמות הגונה של סנדוויצים וכש„החברה“ הזמינה להתהרות מעין זו היה כמעט ברור מראש מי יזכה.

בעיקר הוכיח חנינצ'ה את עצמו שיש לו „דם“ בשלהי מלחמת עולם הראשונה, כששלושה חיילים רוסיים התפרצו לביתו לשם ביזה והתחילו להרביץ באביו הזקן. כשחנינצ'ה ראה זאת זינק מולם ובהינף יד אחד הרציא מהראשון את הרובה. הנחיתו על ראשו של השני והשלישי הרים... רגליים.

חנינצ'ה היה עגלון שגאותו המקצועית היתה על המרחקים. הוא בו לעגלונים המסתובבים בסביבה הקרובה ועושים „עגלות“ מטורץ למיר, מרחק 13 ויורסטים בלבד. הוא היה מעדיף להישאר בבית באם לא נודמנה לו עגלה הגונה כגון לוילנה, מרחק של 150 ק"מ, או לפחות לברנוביץ, מרחק של יום שלם נסיעה. וכשנודמנה לו נסיעה כזאת אורו פניו, היתה מאושר לצאת לדרכים והזקות עם משא כבד של כ־50 פוד ולנוע 3 ימים שלמים רחוק מהבית לזמזם במושב העגלה ולנהל שיחה עם סוסו הלבן. וכשהיה נכנס לוילנה היתה ארשת נצחון על פניו כמפקד שהעביר צוללת דרך שדה מוקשים. הוא ידע, כי הוא היחיד בעיירה המוביל משא כבד בדרך כה רחוקה מבלי לפגוע בכורש סוסו.

הגויים חיבבוהו, היה גם תמיד זוכה מצידם לטפחה על השכם ולמחמאה: „אתה משלנו“.

באוקטובר 1941 ז' מרחשון תש"ב, כשהגרמנים ריכזו את יהודי העיירה טורץ והוציאו מתוכם 55 איש להורג. זה היה בשחיטה הראשונה כשלא ידענו עוד כי גורל כולנו נחרץ, וכל אחד השתדל כמזבן, למלט נפשו ככל האפשר. גבורנו דגן לא נלכד בקבוצת ה-55 ועמד בשורות הנשארים בחיים. ופתאים התחיל צועד, הצטרף לקבוצת המיועדים למוות. ואמר: בחיים כאלה אין לי רצון. כשמספר שוטרים ממכרו התחילו להניאו מכך — אמר להם בתקיפות: אני מוותר על חיים כאלה הנתונים לחסדם של מנוולים כמוכם.

זאת היתה מהאה צנועה, אך השוטרים הוכו בהלם. לא יכלו לתפוס איך זה הולך אדם מרצונו למוות בזמן שניתנת לו הברירה להשאר בחיים, כשאחרים עשו צעדים נואשים להינצל בכל מחיר, מהם שניסו להימלט, מהם שהתחננו והשפילו עצמם לפני המרצחים לתח להם לעבור לשורות הנשארים בחיים, והנה הוא זורק להם בפרצופם את מתת החסד שהם מציעים לו, מטיח בפניהם מלים כדרבנות ומצטרף ברצון להולכים למוות. אודה ולא אבוש כי גם בשבילנו זאת היתה הפתעה בלתי רגילה, מובנת לנו תגובתו של יאנוש קורצ'יאק שהלך עם ילדי הגיטו ל„אומשלאגפלאץ“ וסירב להיפרד מחניכים ולהציל את חייו כפי שהציעו לו מרצחי הגיטו, אך מה המריץ איש „עמך“ בעל וויטליות היוזנית לכאורה. יותר חזקה מכל רגש של כבוד לאומי לקפוץ אל המוות בין הראשונים, כשטרם ידעו שהחיסול הטוטלי הוא בלתי נמנע, ולהקריב את חייו בכדי למדגת בגאווה נגד חלאת האדם, מרצחי עמו? האם נמאסו לו לאוהב מרחקים וחופש — חיי הגיטו או רגע של גבורה עילאית חיה (פאסיבית). איך אמר המשורר אבא קובנר במלחמת הנצחון: „לא הכרתי את עמי“ ואם מותר לי לעשות פאראפרזה אומר לא הכרתי את „עמך“...

ה. „כל נדרי“ על גדות הניימן

שלושת אנשי המשמר האוקראיני, שעמדו בשער הכניסה לגיטו סבירו'נה פיהקו איתו יום מרוב שיעמום. לאחר שיצאו פלוגות העבודה לעבודתן השיגרתית במינסרה כמעט ולא היתה תנועה. אין יוצא ואין נכנס, ולא היה במי להתעלל. החום המעיק הכניע גם אותם, הדחיסות שבאויר הפיגה את עודף מירצם, ולא היה בהם כל רצון לחפש הזדמנות להניף אלות על ראשי יהודים, כבכל יום.

הגיטו היה מגודר וסגור מסביב. שמש של שלהי דקייטא היכתה על ראש כל מי שעבר ברחובותיו מעורטלי העצים, הדשא והצל. שלוליות המים יבשו, שיממון מדברי, לא פרחים ולא פרפרים. הקוצים, שהיו הצומח הבלעדי בצידי הבתים, קמלו אף הם.

החתולים הרעבים, שמשום מה שמרו אמונים ולא עברו לצד הארי, רבצו ליד פתחי הבתים ללא זיע. הכל היה מעולף וחסר־אונים.

בתוך הוויית־האימים ובצל המוות האורב על כל צעד התעקשו אחדים באותו ערב יום־כיפור להיראות כחולים ולקבל שיחרור מהעבודה. הם נשאר בגיטו, והתאספו בבלוק 11 להתפלל „כל נדרי“. המנגינה הוסיפה ערגה לימים עברו, ועזרה להם להתנכר למציאות שמסביבם, אם כי היו בודדים ולמניין לא הגיעו.

אני יצאתי לעבודה, כרגיל, עם אהרליה שימנוביץ ועם יקותיאל קאסמאי. שלושתנו הועברנו לפני כחודשיים מהמינסרה למיפרץ חוף הניאמן, והוטל עלינו לפרוק את הרפסודות שהגיעו לשם ולמשות את הקורות אל החוף.

נהר הניאמן התפתל כנחש בין צמחיה עשירה וקני־סוף, שהשתקפו במימיו הזכים. משחק הצל והאור הקסים את מבטנו, שהיה אמן תקופה כה ארוכה על נוף הגיטו הצחיח. היערות הסבוכים, שנראו ממרחק כששה ק"מ, קרצו לנו מרחוק.

מי שלא עבד במשיית קורות אל החוף תיאר בוודאי עבודה זו כעבודת־פרך. רבים נבהלו והזדרזו לשחד את מנהל העבודה שלהם, שרצה לשלהם לשם, על מנת שישלח מישהו אחר. אולם אהרליה סבר ששם יותר טוב: השטח פתוח, ויש יותר חופש. כאן, במינסרה, השטח סגור, המשמר בודק בכניסה וביציאה ובקריצת־עין רמו אל עבר היערות, שקל להסתלק ולהגיע אליהם. הצעתי את עצמי לשלישייה, כפי שכינו אותה „הבריגדה של מושי הקורות“.

התברר לנו חיש מהר, כי קורות־עצים, הכבדות כלי־כך ביבשה וקשה להזיזן, הן קלות כנוצות על פני המים, ואין כל בעיה להשיטן בכיוון הרצוי כמעט ללא כל מאמץ. העלאתן על החוף אף היא נעשתה בטכניקה שנמסרה לנו ע"י „מנוסים“. סידרנו „לאגרים“ משתי קורות עץ בשיפוע של כ־45 מעלות, הקצה האחד בתוך הנהר והקצה השני על החוף. על ה„לאגרים“ הללו היינו מסיטים את הקורה, כל קצה בנפרד, עד שהקורה התקדמה מעבר למחציתם של הלאגרים, ואז הנפנו בקלות מלמטה את ה„לאגרים“ והקורה היתה מתגלגלת ונופלת על החוף.

הגענו לפריון־עבודה גבוה, עד כי בימים שלא היה בא הגרמני לפקח עלינו עשינו את הנורמה הרגילה במשך שעות ספורות, ושכבנו על העשב לפטפט, כשאחד מאיתנו משגיח אם זר אינו מתקרב.

בקירבת מקום היה בית, בו שכנה יחידת־צבא. החיילים הסתובבו בחצר וניקו את נשקם בטוח ראינו. פחדנו בתחילה, אך התברר, כי לחיילי יחידה זו אין כל תפקיד אזרחי, והם מבריאים כדי להישלח חזרה לחזית. הם לא נגעו בנו לרעה. ואדרבה, היה ביניהם אחד שהביא לנו מפעם לפעם שיריים של ארוחה שמנה, וזה היה שיא חלומותינו בימים ההם. הוא גם הושיט לנו מדי פעם סיגריה ריחנית, שלא עישנו כמותה זה עידן ועידנים.

באותו ערב יום־כיפור לא הופיע משום־מה הגרמני המפקח עלינו, ואהרל'ית גילה לי כי הוא שוקל אפשרות בריחה. פשוט, יסתתר עד עבור השמש, ולא יחזור לגיטו, ומכאן יברח אל היערות ממול.

רוח־החירות תקפה אותנו עד לשיכחה עצמית, וכשהזכיר מישהו מאיתנו שהיום ערב יום־כיפור, פרצנו כולנו במנגינת „כל נדרי“, והתאמנו את הקצב שלה למשיית הקורות, נוסח „היי דא אוכנה“...

עודנו שרים מנגינה זו ומגלגלים את קורות העצים על ה„לאגרים“, ופתאום הופיע אותו גרמני, שהביא לנו מפעם לפעם אוכל ושאלנו לפשר מנגינה זו. השירה נפסקה ופנינו התווירו מפתח. אך הוא הרגיע אותנו, וכאילו נפגע שחשדנו בו כאילו רצה להרע לנו. הוא רק העיר לנו, שעלינו לגלות יותר עירנות כשמתקרב זר.

הגרמני הביט כה וכה, וכשראה שאין זר בסביבה, הפציר בנו שנשיר שנית את המנגינה. לאחר מכן גילה לנו, כי הסבתא שלו היתה יהודיה שהתנצרה, והוא זוכר היטב את המנגינה. כשהתחלנו שוב לשיר „כל נדרי“, הצטרף הגרמני אלינו, דומה היתה כי התלהבותו עלתה על זו שלנו. מי יודע כוחו של ניגון וסודה של נשמה יהודית אפילו כשרק רסיס ממנה מבזיק בנפשו של גוי...

ו. הוא האמין ב„גוי“ שכן

מויסקה יאנקלבסקי או כפי שקראו לו מויסקה שמואל יוסלס, לא היה בדרך כלל מהתמימים המאמינים סתם ל„גוי“, הוא היה רוכל ותיק, שעבר במשך השנים בכל כפרי הסביבה לאורכם ולרוחבם והיה מודע לאורח חייהם ולשיחם ושיגם של ה„גויים“ בנושא היהודי. לא פעם טפחו לו הללו על שכמו וכינוהו „זנאשיך“ (משלנו). אך באותו יום לא עמדו בפניו הרבה ברירות. באותו יום השתולל הרצח ברחובות טורץ. כל יהודי, שלא התיצב בשעה שבע בבוקר לנקודת האיסוף נורה במקום שנמצא. המשטרה סרקה את כל הבתים, הוציאה מהם חולים וזקנים, שלא יכלו ללכת וירו בהם, בפנים הבית או ברחוב. אף נוצרי לא רצה להסתיר יהודי גם אם קיים אתו יחסים מצוינים משך שנים, אחדים נהגו כך מפתח ורובם מרצון.

במאזן אימים שכזה, קשה, כמובן, לקבל החלטות שקולות ומויסקה עשה את טעות חייו והחליט יום לפני כן, כשכבר היו שמועות על קברים שנכרו ליהודי טורץ לקראת ההשמדה, למסור כל חפצי ביתו בעלי ערך לשכנו הטוב ריהורקה זאבאבסקי „גוי“ מכובה, שאתו קיים יחסי שכנות טובה, וגם הוריהם של השניים קיימו מאז ומתמיד יחסים טובים ביניהם. השיקול היה, שמא בכל זאת לא יהרגוהו ויקחו אותו לעבודת כפיה והיו המטלטלים שלו לפליטה. כשיחזור אי פעם לביתו.

ביום הגורלי, כשאשתו של מוישקה ובנותיו החליטו, בלית ברירה, ללכת לנקודת האיסוף, הוא אזור אומץ ברגע האחרון והחליט שלא ללכת כצאן לטבח: הוא יסתתר עד יעבור זעם וברדת החשכה אולי יצליח בכל זאת להתחמק מהעיירה.

מוישקה היה יהודי גבחה, רחב גרם ואמיץ, תמיד היה פתוח לגלגל עם כל המזדמן לו שיחה קולנית ב„סלנג“ עסיסי של איש דרכים, היה פעלתני ונמרץ ובימים כתיקונם הרויח פרנסתו בשפע ונחשב בין האמידים שבחוגי הרוכלים. חוג מכריו בין ה„גויים“ הכפריים היה נרחב למדי ובכפר היה אולי יכול להשיג ידיד אמת, שהיה מוכן להסתיר. אך הוא עשה טעות גורלית הלך בינתים, עד רדת החשכה, להסתתר אצל שכנו הטוב ריהורקה, הוא חדר לפנים המתבן, שעמד בחצרו וציפה לשעות החשכה. כל שעות הבוקר עברו עליו בחרדה, קולות היריות, זעקות האימים ומצהלות ה„גויים“, כל אלה הגיעו לאזניו והוא רעד מפחד ומכאב. בשעת הצהריים נדמו הקולות ושקט מועזע השתרר מסביב. בהיותו שקוע בהרהורים ראה את ריהורקה עובר ליד המתבן. מוישקה הוריד קצת תבן ונתגלה במתכוון בפני שכנו ה„טוב“. הוא התפרץ בבכי על משפחתו, שזה עתה שיכל ועל כל מה שקרה. וכנראה ביקש גם עזרתו להתחמק מהעיירה ולהצטייד באוכל. ריהורקה העמיד פני מועזע ומשתתף בצער. „אלך להביא לך אוכל ואחר כך נתכנן משהו, כדי להבריח אותך לכפר, הן את המתים אין להחיות, שכני הטוב. אך אתה חייב להינצל“ — אמר ריהורקה ונעלם בשביל החצר.

מוישקה התחפר שוב בפנים המתבן וחיכה ל„גואלו“. רקותיו הלמו בחזקה, קשה היה לו להבחין אם הלב דופק כל כך בחזקה או השעון מתקתק. הוא הציץ בשעון הזהב שלו, זכר לימים עברו, קירב אותו לאוזן, אך השעון לא תקתק. האם אבד לו כבר חוש השמיעה? לנגד עיניו עברו אשתו ובנותיו השחוטות פעורי פה, משל היו אומרים לך למה לך כל זה? למה לא מתנו יחדיו? ופתאום ידיו הגדולות והגסות מתקמצות לאגרופים. „לא, את המוות לא אחמיץ, עוד אנקום גם על דמכן השפוך“. זיעה קרה כיסתה את מצחו ותולשה תקפה אותו. הוא הרגיש, שהוא קודח וחומו עולה. בהתעוררו כאילו מתרדמה עמוקה והנה הוא רואה לנגד עיניו את ריהורקה בלויית גרמני ושוטר. הוא הותקף בהיסטריה והחל לצעוק: „לא יתכן... אתה... גם אתה רוצה את דמי, הן אנחנו שכנים ואבותינו היו שכנים, דורות של יחסים טובים, איך זה יתכן? אתה נוצרי זקן מתחבר לרוצחים?“. הוא קיבל מכה עזה בכת הרובה, התמוטט תחתיו והתעלף. אגרופיו הירקמו ועל שפתיו קפאה ההבעה האחרונה: „אתה... גם אתה רוצה את דמי“. וכך הושמד היהודי האחרון (פרט לאלה שנלקחו למחנה עבודה בסביר'נה). הגרמנים ירו בו במקום וריהורקה השכן נשאר היורש הבטוח של כל חפציו, שהקרבתו עצמו הפקיד אצלו בתמימותו במו ידיו.

אהרון הרכבי — חיפה
א. א סילוועסטער
אוונט אין
סווערזשנער
בית הנודרש

פון רעכטס (מימין): אהרון
ויוסף הרכבי יבל"א, רחל
ושכנא

א סך טינט איז אין די לעצטע יארן פארגאסן געווארן ביים באשרייבן די נאצישע רציחות, אבער דאס גאנצע דערשינענע מאטעריאל קאן נאך ווייט ניט געבן קיין פול בילד פון זייערע בארבארישע מעשים.

700 יידן האבן זיך געפונען אין טורעץ, ווען די דייטשן האבן פארנומען אונדזער געגנט. יידן זיינען ארומגעגאנגען ווי לעבעדיקע שאטנס, ווי צום טויט פאראורטיילטע, וויסענדיק וואס זיי דערווארט אין דער נאנטער צוקונפט. איך וויל זיך ניט פארמעסטן דא צו באשרייבן די לאגע פון די טורעצער יידן במשך פון די פיר חדשים אונטערן נאצישן רעזשים, ביז דעם טראגישן טאג פון 4טן נאוועמבער 1941, דער בלוטיקער טאג אין דער היסטאריע פון טורעץ, ווען אין משך פון געציילטע שעהן זיינען אומגעבראכט געווארן אריבער 600 מענער, פרויען און קינדער אויף א שוידערלעכן אופן. די דאזיקע טראגישע תקופה איז שוין פארצייכנט געווארן דורך דעם חבר יהודה געסיק; דא וויל איך בלויז פארצייענען א געוויסן עפיזאד פון יענע איבערלעבענישן, ווען דער גורל האט אונדז 100 מענער ארבעטס־פעיקע שקלאפן פון טורעץ, נאכן בעסטיאלישן אומברענגען אונדזערע פאמיליעס, צונויפגעפירט צוזאמען מיט נאך 200 יידן פון סווערזשנע אין פליטים פון אנדערע שטעטלעך, וואס האבן געטיילט דעם זעלבן גורל און צוזאמען מיט אונדי, שרידי־החרב געבילדעט דעם סווערזשנער „געטא“.

דעם 4טן נאוועמבער, ווען מען האט די טורעצער יידן געבראכט קיין סווערזשנע איז נאך די יידישע באפעלקערונג דארט געווען גאנץ. מיר זיינען אריבערגעפירט געווארן

אין אַ גרויסן באַראַק אונטער אַ שטאַרקער שמירה פון די ס. ס. לייט, דאָך איז אונדז געלונגען צו קומען אין קאָנטאַקט מיט אייניקע יידן פונעם שטעטל און איבערגעבן זיי וועגן דער בלוט־באָד אין טורעץ, ליידער האָט די וואַרענונג ניט געהאַלפן, ווייל אויף מאַרגן איז די זעלבע בלוטיקע שפּיל דורכגעפירט געוואָרן אויך אין סווערושנע. במשך פון געצייילטע שעהן זיינען אומגעבראַכט געוואָרן אַרום 700 יידן, 200 אַרבעטס־פעיקע מענער און עטלעכע פרויען זענען איבערגעלאָזט געוואָרן כדי צו שאַפן פון ביידע גרופעס די צאָל אַרבעטס־שקלאַפן, וואָס זיי האָבן באַדאַרפט.

איידער מען האָט אונדז איינקוואַרטירט אין די הייזער פון סווערושנער געטאָ, וואָס איז געווען אָפּגעצוימט מיט שטעכיקע דראַטן און איז גלירט פון דער „אַרישער“ זייט, האָט מען די גאַנצע מתנה קלאַסיפּיצירט לויטן פּאַך און פּראָפּעסיע, יעדן לויט זיין גרוכע און באַשטימט צו פאַרשידענע אַרבעטן. די מערהייט זיינען געשיקט געוואָרן אין דער זעגרווערק כדי שניידן ברעטער און איבערצופירן די פאַרטיקע קלעצער צום טייך נייעמען, ניט ווייט פון פאַבריק, אַ קלענערע צאָל, אויך פרויען, זיינען געשיקט געוואָרן צום ברעג פון טייך, וווּ עס האָבן זיך געפונען וואַפּנע־שטיינער, זיי זאָלן זאַמלען די שטיינער און ברענגען צום פּלאַץ וווּ מען האָט זיי געברענט צו באַקומען וואַפּנע. צום עסן האָט מען באַקומען 250 גראַם ברויט און אַ האַלבן ליטער קאַרטאַפּל זופּ אין וועלכער ס'איז געווען שווער צו געפינען אַ שטיקל קאַרטאַפּל.

און מערקווערדיק, אויך ביי דער דאָזיקער טראַגישער סיטואַציע, ווען די נאַציס האָבן אויסגעגליכן אַלע יידן, אַרעם און רייך און זיי פאַרוואַנדלט אין מענטשלעכע שאַטנס, האָבן זיך געשאַפן צוויי קאַטעגאָריעס שקלאַפן; די סווערושנער יידן, וואָס האָבן זיך געפונען נאָענט צו דער היים און פּלעגן זיך טרעפן אין געהיים מיט זייערע ניט יידישע שכנים, האָבן באַקומען פון זיי צוגאַב שפּייז, וואָס האָט זיי דערמעגלעכט אויסצומיידן הונגער. דאָגעגן די טורעצער, וואָס האָבן ניט געהאַט די דאָזיקע פּריוילעגיע, האָבן שטאַרק געליטן פון הונגער. אייניקע פון די טורעצער, וואָס האָבן איבערגעלאָזט די קריסטן זייער האָב און גוטס, פּלעגן פון צייט צו צייט שיקן אַ קריסט, וואָס האָט אויך געאַרבעט אין זעגרווערק, ער זאָל בריינגען שפּייז פון טורעץ. יענע האָבן טאַקע געשיקט פאַרשידענע פּראָדוקטן געהיים, וואָס האָט אַ ביסל פאַרגרינגערט די לאַגע. די אַרבעט איז געווען אַ שווערע און האָט אויסגעזויגן דאָס לעצטע ביסל לעבנס־וויטאַליטעט, וואָס מען האָט נאָך באַוויזן אויפצוהאַלטן פון די גוטע צייטן.

שווער און אומדערטרעגלעך איז געווען דער רעזשים אין „געטאָ“. די דייטשן האָבן סיסטעמאַטיש פאַרקלענערט דעם שטח פון „געטאָ“, אַוועקנעמענדיק אייניקע הייזער פון „געטאָ“ צו דער „אַרישער“ זייט. דער פּראָצעס פון פייניקונג האָט געדויערט אַ לענגערע צייט ביז ער האָט דערגרייכט זיין קולמינאַציאָנס־פּונקט.

דעם שרייבער פון די שורות איז אויסגעקומען צוויי מאל איבערצווואַנדערן ביז ער איז אַריינגעשטופט געוואָרן צוזאַמען מיט נאָך זעכציק יידן אין בית־המדרש, וואָס איז פאַרבליבן אין שטח פון „געטאָ“.

דאָס לעבן אין „געטאָ“

באלד אויפן צווייטן טאָג האָט מען געמאַלדן וועגן דער נאַמינירטער „זעלבס־פאַרוואַלטונג“, ד. ה. דער „יודנראַט“ מיטן ה. ציווערטאַק בראש. דער דאָזיקער ציווערטאַק אַ יונגעראַמן איז די פּערציקער, פּול מיט פלייס און ענערגיע. אין די זומער חדשים פון יאָר 1942 האָבן די דייטשן באַשלאָסן צו ליקווידירן די וואַפּנע־פאַבריק און די אַרבעטער איבערצושיקן קיין באַראַנאוויטש (אין „געטאָ“ האָט געהערשט די איבערצייגונג אַז דאָרט דערוואַרט זיי אַ זיכערער טויט) ס'האָט זיך אַנגעהויבן מצד די אַרבעטער אַ געלויף און אַ דרוק אויפן „יודענראַט“ צו אַרייננעמען די אַרבעטער אין דער זעג־פאַבריק, דאָס איז געווען מער אַפהענגיק פון די קריסטלעכע בריגאַדירן, די אויפזעער אויף די אַרבעטער, ווי פון דער פאַרוואַלטונג פון פאַבריק. מען האָט געפּאָדערט גאַלד־מטבעות פאַרן אַרייננעמען די ליקווידירטע אַרבעטער אין זעג־פאַבריק. דעם אַרטיקל האָבן פאַרמאַגט בלויז איינצעלנע וועמען ס'איז נאָך געלונגען אויסצובאַהאַלטן ערגעץ אין אַ לאך אייניקע מטבעות, דאָס זענען געווען די סווערוזשנער יידן, וואָס האָבן זיך אַן עצה געגעבן. מיט די פאַר מטבעות איז זיי געלונגען אַנגענומען צו ווערן אין זעג־פאַבריק. דאָס רעשט זיינען אַפּגעשיקט געוואָרן קיין באַראַנאוויטש, וווּ זיי זיינען אומגעבראַכט געוואָרן.

דאָס לעבן פון די זעכציק יידן אין בית־המדרש איז געווען דערדריקנד. היל־צערנע בעטלעך אויסגעשטעלט אין רייען אַפּגערוקט אַ האַלבן מעטער איינע פון דער צווייטער אויסגעשפּרייט אַ ביסל שטרוי, דאָס איז געווען דאָס נאַכטלעגער. לינקס פונעם אַריינגאַנג איז אַריינגעריכטעט געוואָרן אַ גרויסער אויוון מיט אַ פּליטע, די סווערוזשנער יידן האָבן דאָס אויפגעשטעלט אַלס שותפותדיקע קיך. אויף דער פּליטע האָבן די „פאַרמעגלעכע“ וועמען ס'איז געלונגען אַריינצעשמוגלען פון דער אַרישער זייט אַ ביסל מעל — געבאַקן לאַטקעס, ס'איז ניט געווען קיין פאַטעלניע און אויך ניט קיין פעטס אונטערצושמירן, פּלעגט מען די טייג געמאַכטע פון מעל מיט וואַסער אַרויפגיטן אויף דער פּליטע און שפּעטער אַראַפּגענומען מיט אַ מעסער שטיקלעכווייז.

דאָס אַריינשמוגלען מעל האָט געבראַכט צו טרויעריקע קאַנסעקווענצן, וואָס זיינען געבליבן איינגעקריצט אין מיין זכרון מיט שוידער און עקל. ס'איז געווען צווישן אונדז אַ סווערוזשנער ייד, וואָס האָט געהאַט פאַרבינדונגען מיט די „גויים“ פון שטעטל נאָך פון די נאָרמאַלע צייטן, פּלעגט ער זיך אַפט דערלויבן אַריבערקריכן דעם צוים פון „געטאָ“ צו דער „אַרישער“ זייט, כדי ברענגען פון דאָרט פּראָדוקטן, ביז די ווייסרוסישע

פאליציי האט אים געכאפט. זיי האבן אים אפגעפירט צו די דייטשן. אויף מארגן האט מען אים געבראכט אין דער זעג־פאבריק, געשמיסן פאר אלעמען אין די אייגן און שפעטער דערשאסן.

באהערשט פון א געדריקטער שטימונג, ווען דער טויט האט געלויערט אויף יעדן שריט אין טריט, האט זיך געשאפן א ענגע גרופע יונגעלייט, וואס האט זיך געשטעלט אלס ציל אנטלויפן פון „געטא“ אין דער ריכטונג פון די געדיכטע וועלדער, ווו עס האבן שוין אפערירט די פארטיזאנער.

חברים מאבן אונדז אן אטראקציע...

אונטערן איינדרוק פון די דערמוטיקענדע ידיעות, וואס פלעגן דערגרייכן צו אונדז די לעצטע טעג פון דעצעמבער 1942, וועגן די מפלות פון די דייטשן אויף אלע פראנטן און איבערהויפט אויפן רוסישן פראנט, איז פארגעשלאגן געווארן דורך איינעם פון די חברים, מיר זאלן פייערן דעם „סילוועסטער אָוונט“ אין אונדזער בלאַק ד. ה. אין בית־המדרש; עס זיינען אויפגעקומען שוועריקייטן, איבערהויפט וועגן דעם וואס וועט מען געבן צום טיש? און ס'איז געפונען געווארן א לייזונג: מען וועט זאמלען ביי די „פאר־מעגלעכע“ צו ביסלעך מעל, וואס אייניקע האבן נאך געהאט פארבאהאלטן און באקן לאטקעס אויף דער פליטע, אין ווינקל פון בית־המדרש.

אין דער באשטימטער שעה זיינען זיך צוזאמענגעקומען אלע פון אונדזער בלאַק און אויך אייניקע פון די שכנותדיקע בלאַקן, וואס האבן זיך דערוויסט פון דער „אונטער־נעמונג“, מען האט צונויפגערוקט א פאר טישלעך צו מזרח־וואַנט, אוועקגעלייגט אויף זיי דאס ביסל לאַטקעס, וואס מיר האבן אראפגעריסן פון דער פליטע שטיקלעכווייז אין ביי דעם שיין פון א קליין נאפט־לעמפל זיינען אלע געשטאנען אנגעשטרענגט, נערוועז אין דערווארטונג צו הערן א גוט ווארט, וואס זאל דערוועקן א האפענונג צום לעבן.

אויף דעם שרייבער פון די דאזיקע שורות איז אויסגעפאלן די ראל פון דער דערפענונג, די רעדע האט זיך ניט גענויטיקט אין צוגעגרייטע טעזיסן, די טרויעריקע לאַגע און דער אַרום האט געשאפן די לאַגע, אַז ווי נאָר עס זענען אַרויסגעבראַכט געוואָרן די ערשטע פראַזן, האָבן זיך געעפנט די קוואַלן פון טרערן ביים עולם.

א טויטע שטילקייט האט אַרומגענומען די צוזאמענגעפרעסטע מאַסע מענטשן, וואָס האָבן זיך צוזאמענגעדריקט צום ווינקל אין בית־המדרש, הערן כאַטש אַ טרייסט וואָרט. פלוצים האָט זיך אויפגעפראַלט די טיר און ס'האָבן אַפּגעהילכט אין חלל פון בית־המדרש פּאָלגענדע ווערטער: „ליכט פאַרפּלֹכטע יודן באַנדע געהיימע פאַרזאַמלונג...“

מיר זיינען אלע פאַרשטיינערט, ניט קענענדיק זיך רירן פון אַרט. די לאַטקעס פון טיש זיינען תּיכּף אַפּגעראַמט געוואָרן. ביסלעכווייז, קומענדיק צו זיך, האָט זיך אַרויס־געוויזן, אַז די חברה לייט פון לאַגער וואָס האָבן זיך געפונען אין אַנדערע באַראַקס

דערוויסענדיק זיך פון אונדזער אימפרעזע האָבן באַשלאָסן צו מאַכן אונדז אַ „אַטראַקציע“. די דאָזיקע געשעעניש פלעגן מיר אָפט דערמאָנען שפעטער אין פאַרטיזאָנען לאַגער. צוזאַמען אין די פינסטערע נעכט אַרום אַ „קאַסטיאַר“ ערגעץ אין וואַלד און טיילנדיק זיך מיט זכרונות פון „יענע צייטן“.

ב. הגרמני הטוב

מעל דפי העתונות הבינלאומית, היהודית והישראלית וכן גם בהרצאות פומביות ומפגשים חברתיים, הוקדש מקום זומן נכבד לויכוח בשאלה: האם בתקופת השואה היה בנמצא גרמני טוב, בלי מרכאות, בקרב הנאצים, שהיו מופקדים על „הטיפיל“ ביהודים. אין פלא על כן, שבמשעול הצר בין חיים ומוות, בו צעדנו במשך 15 חודש במחנה נור־סוורדן היתה חוויה נרגשת ביותר, ההתקלות בחייל גרמני בעל לב ומצפין אנושי, דבר אשר הקרין עלינו ניצוצי אור ותקוה במחשכי החנק והמצוקה סביבנו.

הייתי אחד מקבוצת האסירים, שעבדו במנסרה. מתפקידנו היה להוביל בולי עץ משטח המפעל אל חוף הנהר נימן בקירבת המחנה. העצים הועמסו על ידנו על קרוניות והובלנו אותם דרך מסילת ברזל צרה עד החוף. לאחר הפריקה דחפנו חזרה את הקרונות לתוך שטח המפעל. ליד שער המפעל היתה ניצבת שמירה מתמדת ביום ובלילה, מורכבת מחיילים גרמניים, שהתמקמו בשטח המנסרה.

כל אימת שעברתי את השער בליווי הקרונות נעמד בי הלב מלפעום מפחד ליפול אל מלתעות החיות הנאציות, ששהו במקום, וכאן יוסלח לי אם אפסיק לרגע קט, מוצא אני חובה קדושה להביע בהזדמנות זו את הערכתי והוקרתי ליהודי, אסיר המחנה כמוני, אשר הודות לו נתקבלתי לעבודה במנסרה ונפתחו בפני בזה אופקים להשאיר בחיים, באותם הימים שמו היה ישראל צלקוביץ, יהודי סוורדנאי שהשתייך בשעתו ל„פני“ העיירה ומקובל היה גם על האינטליגנציה הלא יהודית.

הדבר היה בקיץ של 1942, כאשר הגרמנים חיסלו את מפעל הסיד בו עבדתי. כל קבוצת האסירים, חברי לעבודה, עמדו להשלח לברנוביץ לחיסול. עשיתי מאמצים להתקבל לעבודה במנסרה. מקובלת היתה הגירסה בין האסירים שיש בכל זאת שבריר של סיכוי להישאר בחיים בעבודה במנסרה, אך ללא הועיל, כי כח האדם במפעל זה כבר היה במצב של רוויה. הייתי אובד עצות ומיואש.

בידעי כי למר ישראל צלקוביץ יש השפעה על הבריגדיר הפולני, פרצ'יק, מנהל מחלקה במנסרה, גוללתי בפניו את מצבי ובעזרת חולצת בד כותנה חדשה, שהיתה שמורה אצלי עוד מהימים הטובים שהספקתי לקחת אתי לפני שהוציאו אותי

מטורץ, שיחד מר צלקוביץ את הבריגדיר ונתקבלתי לעבודה במנסרה. אכן לא בנקל עלה לו לשכנע את ה"גוי", בנידון, היות שערך השוחד היה זעום מדי והוא ידע היטב, שהאסירים מקבוצה האמורה נדחפים למנסרה בתקוה להשאיר בחיים, עקב חשיבות המפעל בשביל הגרמנים. אין כל ספק בכך, כי במעשה הטוב האמור של מר צלקוביץ היא הטה את המאזניים לטובתי להשאיר בחיים וכל פעם שהנני נזכר בימים ההם מופיעה בפני דמותו של צלקוביץ, בליווי רחשי תודה עמוקים וברכות נאמנות.

וכאן אמשיך בעצם הסיפור: היה זה בדצמבר 1942, בעברי את השער עם הקרונות לפנים שטח המנסרה, שמעתי לפתע "האלט" הפקודה יצאה מפי החייל הגרמני שעמד בשער והיתה מכוונת אלי. נתמלאתי חיל ורעדה, כי ידעתי בעליל מה צפוי ליהודי, כאשר חייל נאצי עוצר אותי. במקרה הטוב ביותר זה נגמר במכירת רצח ולמי מאתנו היה עוד כוח לספיגת מכות, כאשר בקושי עמדנו על רגלינו. בהיותי נרגש כולי הבחנתי לפתע בשינוי טובה שחל בהבעת פני הגרמני ולאחר שמדד אותי מכף רגל ועד הראש והסתכל לכל עבר, הכניס ידו לכיס מעילו והוציא ממנה פרוסת לחם בערך 500 גרם. הושיט לי את הלחם ואמר: "קח זאת אתה בטח רעב". המלים הללו נאמרו בלשון כנה ואנושית. היתה זו מתנה יקרת ערך בתנאי המחנה דאז, כאשר המנה היוםית של האסיר היתה מורכבת מ־250 גרם לחם, חצי ליטר מרק, אשר פרט למים לא היה בו שום דבר אחר.

כעבור כ־10–8 ימים שוב חזר אותו "האלט" ומפי אותו גרמני. הפעם, כמובן, כבר לא נבהלתי, חשתי, שיש לי ענין עם בן אדם בעל רגש אנושי ושוב הוציא פרוסת לחם, הושיט לי אותה ואמר: "דע לך שאני מאנשי טלמן והנני מזהיר אתכם שחייכם כאן אינם שווים האפר של הסיגריה" (הוא עישן באותו זמן). הודיתי לו על הלחם ועל האתראה הכנה.

לאחר שהתרחקתי קמעא ממנו, קרא לי שוב ואז חזר בשנית על מלות האזהרה ועוד שאל אותי, אם דבריו הובנו על ידי כהלכה. השבתי לו בתודה וכן אשרתי את הבנת הדברים שאמר לי.

סיפרתי על כך לאחדים מבין האסירים, שהיו כולם בדעה, שאין המלים שלו פתוחות לניחושים. הרמו היה דק אבל די שקוף. הכוונה היתה, שמתקרבים ימים קשים המאיימים על חיינו גם כאן במקום העבודה ה"בטוח" כביכול. באותו הזמן כבר בשלה החלטה אצל קומץ מצומצם מבין הצעירים לברוח מהמחנה. ההכרעה על הבריחה נפלה לאחר מגע עם קבוצת פרטיזנים, שהתמקמה ביערות הסמוכים בתיווך וסיוע של איכרים, אשר התגוררו בכפרים בסביבת היערות ובאו לתוך המחנה עם העצים, שהובילו מהיער. המגע האמור נערך בחשאי ובסודיות מוחלטת עד שרוב האסירים, כמאתיים במספר הצליחו לברוח יתר מאה האסירים שהתנגדו לבריחה נורו למחרת בעיר סטולפצי הסמוכה למחנה.

אברהם חיים סלוצקי

ב.גיטו, במחנה העבודה ועם הפרטיזנים

נולדתי בשנת 1895 בטורץ. אשתי רבקה לכוביזקי נספתה ב„אקציה“, שנערכה ב„גיטו“ של עיירתנו, ב־4 בנובמבר 1941 ואילו שני בני נספּו אף הם. הבכור, שנולד בשנת 1922, מצא את מותו בשנת 1944 בשרתו ב„צבא האדום“ בסוף המלחמה ואילו הצעיר ממנו, שנולד בשנת 1928, נספה ביער, בו הסתתרנו.

עיירתנו קטנה היא ומספר המשפחות היהודיות, שגרו בה, היה כמאה ועשרים בסך הכל. היהודים התפרנסו בעיקר על המסחר הזעיר ועל המלאכה. רבים מבין בני הנוער שלנו נסעו ללמוד במיר המרוחקת כ־12 ק"מ מעיירתנו. בכלל היה הקשר בין שתי העיירות הללו, הדוק למדי כל השנים.

הגרמנים נכנסו לעיירתנו, בחדש יולי 1941 וריכזו מיד את האוכלוסייה היהודית בתוך „גיטו“ פתוח. בחדש אוגוסט נצטוונו לשאת את „הטלאי הצהוב“. באחד הימים רוכזו יחד 57 מבין יהודי העיירה בשוק. הם הובלו לתחומי בית־העלמין ושם נורו. ביניהם היה השוחט בריינסקי

חלף זמן מה, כעבור תקופה הודיעו הגרמנים על רצונם לרכז מאה יהודים בכדי לשלוח אותם לעבודה בנובי־סורוץ. היו אלה גברים מוכשרים לעבודה והובטח להם, שמשפחותיהם תועברנה אליהם כעבור ימים מעטים. באותו יום באו הגרמנים ופקדו על כולם לצאת, בהם גם זקנים וחולים. מיד הוקפה העיירה ע"י שוטרים וז'נדרמים. תחילה נשאלו היהודים, מי מהם בעלי מקצוע ובעלי מלאכה: סנדלרים, חייטים, נגרים וכו'. אלה, שהודיעו על כך, הועמדו בצד ולאחר שלא היה מספר מספיק של בעלי מקצוע בחרו הגרמנים צעירים, שנראו בעיניהם כמוכשרים לעבודה. בין אלה, היינו אני ובני הבכור ואילו בני הצעיר הצליח להתחמק הודות למראהו. נקבעו לנו חמש דקות, כדי לקחת אתנו לבנים ואוכל למשך יום אחד ואחר כך הוצאנו מהעיירה במכוניות־משא. אלה, שנותרו במקום הועברו אחר כך לבית־העלמין ושם חוסלו כלם באכזריות. ביניהם היתה אשתי. כשנערכה ה„אקציה“ בעיירה, כבר הייתי בסורוץ. כעבור חודש ימים הצטרף אלי שם גם בני הצעיר.

מחנה העבודה בנובי־סורוץ היה מגודר כולו וגרמנים ואוקראינים שמרו עליו מכל עבר. לפי הערכתי היו אתי במחנה זה כשלוש מאות יהודים ורובם עבדו בניסור עצים. היו אלה יהודים מטורץ, מיר ונובי־סורוץ. כמפקד המחנה שימש גרמני בשם אקון וכן היה קיים שם „יודנראט“, שבראשו עמדו תחילה צ'וורטוק ואחר כך — רייכמן.

החדירה למחנה היתה קשה, אך למרות זה עלה בידינו ליצור קשר עם תנועת הפרטיזנים וזאת באמצעות ה"גויים" שבסביבה. חשבנו כל הזמן על בריחה מהמחנה. יהודי צעיר מוורשה, בשם פוסטורסקי, שהיה לפני כן פליט בסטולפצי, היה כבר אז ביער יחד עם הפרטיזנים והוא שיצר אתנו את הקשר.

הבריחה ליער

בחדש ינואר 1943 בא צעיר זה, כשהוא מחופש כאיכר, למקום עבודתנו במחנה, שם היתה כבר קיימת ועדה יוזמת לביצוע הבריחה. הוא אמר לנו, שבשעה 10 בערב, עלינו לחתוך את התיל ולצאת באופן שכזה אל מחוץ לתחומי המחנה. מאתיים איש ברחו. ואילו האחרים, המיואשים נשארו. בין הבורחים היו אנשים בריאים ובעלי־אופי חזק יותר. אלה, שאמונתם אבדה להם, לא רצו לזנו. כל אחד מאתנו שם על שכמו שק ובו לבנים וככר לחם וכך התקרבו לתיל בסמוך למקום, שם זרם נהר קטן, שהיה אז קפוא. התכנונו את גדר התיל ויצאנו החוצה מבלי שהמשמר ישגיח בכך. רק כעבור שעה נוכח המשמר הגרמני לדעת, שהאסירים שלהם ברחו.

רצתי יחד עם שני בני. לא כולם ידעו לאן עליהם לברוח והיכן יפגשו והתוצאה היתה, שבמקום מזרחה פנו רבים מערבה, כלומר בכיוון פולין. אני הייתי בקבוצתו של הרכבי, אשר שמה את פעמיה בכיוון המזרחי.

לאחר ריצה של 7–8 ק"מ שמענו יריות והסביבה הוארה בזרקורים. השלג כיסה את הסביבה. בסופו של דבר הגענו לנקודה בה חיכו לנו עשרה פרטיזנים. ה"אטריאד" של ז'וקוב, שכן במרחק של 50–60 ק"מ מנקודה זו.

קבוצתנו מנתה כמאה ושלושים איש. חלק מאתנו נסע בעגלות וחלק המשיך ללכת ברגל. כעבור שלושה ימים הגענו ל"אטריאד" הפרטיזני במקום, שהיה מכונה אורליק באזור קלצק. אני יחד עם בני ויהודים אחרים הסתתרנו ביער. נשארו במקום עד ש"הצבא האדום" הגיע לאזור זה ושחרר אותנו.

לאחר השחרור סרתי לטורף ושם פגשתי עשרות יהודים. שאף הם הצליחו להנצל. עבדתי בנובוגרודק, נסעתי ללודז' ואחר כך, דרך מתנות אוסטריה ואיטליה, הגעתי לאחר תלאות רבות, בעזרת ה"בריחה" באניה של "עליה ב" לארץ ישראל. חצי שנה הייתי כלוא בקפריסין יחד עם עולים "בלתי חוקיים" אחרים.

(מתוך עדות ב"יד ושם", 0—2084/74, העדות הוקלטה ועובדה

ע"י י. אלפרוביץ, יולי 1963.)

מרדכי יאלאווסקי — ניו-יארק

פון „יענע טעג“ ביז יעצט

פון רעכטס: ליפע ברנשטיין, אהרן הרבכי, הרב צבי מרקוביץ, מרדכי יאלאווסקי, אברהם גטיק, יעקב טאמק.

...עטלעכע טעג נאך דעם, וואָס די דייטשן זענען אַריינגעקומען אין אונדזער שטעטל בין איך, מיין פרוי דבורה און אונדזערע פיר טעכטערלעך אַוועק אַרבעטן אין אַ גוט, וואָס האָט זיך געפונען אין מרחק פון זיבן וויאַרסט פונעם שטעטל. אַ דאַנק דעם האָט אונדז אויסגעמיטן די ערשטע שחיטה. דער דייטשער קאַמענדאַנט פונעם שטעטל האָט אינדז אָבער נישט געלאָזן רואיק פאַרבלייבן ביים פריץ פון גוט. מיר האָבן זיך געמוזט צוריקקערן אַהיים און אין דער צווייטע שחיטה איז אומגעקומען מיין גאַנצע משפּחה. איך דערמאָן זיך ווי מיין יונגערע טאַכטער לאה האָט גייענדיק צוזאַמען מיט מיר געזאָגט: „טאַטע, איך האָב ניט קיין מורא פאַרן טויט. די שכנה אונדזערע, חוה גיטל, האָט מיר אויסגעלערנט „שמע ישראל“.

דער קאַמענדאַנט האָט אויסגעקליבן פון צווישן אונדז הונדערט יידן און מדיע געווען, אַז זיי וועלן אַרויסגעשיקט ווערן „אויף אַרבעט“. פריער בין איך ניט געווען צווישן זיי, אָבער מיין איבערגעגעבענע פרוי האָט מיר אַ שטויס געטאָן צו זיי זאַגנדיק צו מיר „בלייב כאַטש די לעבן“. ווען מיין קחין ישראל ראובן, האָט דערזען, אַז איך שטיי שוין צוזאַמען מיט די הונדערט, איז ער אויך אַריבערגעלאָפן צו אונדז.

א דאנק דעם זענען מיר ביידע געבליבן לעבן. די גאנצע משפחה אונדזערע, וואס האט געציילט ביי זיבציק מענטשן איז פארניכטעט געווארן.

מיר זענען אָנגעקומען אין אַרבעטס־לאַגער אין סווערושנע, ביי סטאַלפּצי. אַ בערגל זאַמד האָט מיך פאַרשאַטן און מיין קוזין, גבריאַל, האָט מיך אַריבערגעפירט אין שפיטאַל פון סטאַלפּצי. פיר וואָכן צייט בין איך דאָרט געלעגן, „ניט טויט און ניט לעבעדיק“, אָבער ווען מען האָט גענומען ריידן, אַז דייטשן וועלן אינגיכן באַזוכן דעם שפיטאַל און אויסשיסן די קראַנקע, האָט גבריאַל מיך אַריבערגעפירט צוריק אין לאַגער אַריין. גאַנצע פינף מאָנאַטן צייט בין איך געווען צוגעבונדן צום בעט. אַפילו זיך זעצן האָב איך ניט געקאָנט. כ׳האַב כסדר געלעבט אין שרעק טראַכטנדיק, אַז סוף סוף וועלן מיך די דייטשן שיסן.

ווען כ׳האַב זיך אָנגעהויבן פילן אַביסל בעסער האָב איך געבעטן דעם פאַרויצער פונעם „וידנראַט“, ער זאָל ווירקן אויפן קאַמענדאַנט פונעם לאַגער עס זאָל מיר געגעבן ווערן די מעגלעכקייט מאַכן אַ באַזוך אין טורעץ. כ׳האַב געוואַלט ברענגען אין לאַגער אַריין די קאַרטאַפל, וואָס כ׳האַב אויסבאַהאַלטן.

די דאָזיקע מעגלעכקייט איז מיר געגעבן געוואָרן. פיר פּאָליציאַנטן האָבן אונדז באַגלייט. די „גויים“ פונעם שטעטל האָבן זיך שטאַרק פאַרווונדערט זעענדיק אונדז לעבעדיקערהייט. די זאַכן, וואָס יידן האָבן זיי געגעבן צו באַהאַלטן, האָבן זיי ניט געוואַלט צוריקגעבן. נאָר איין פרוי האָט מיר אָפּגעגעבן די מלבושים פון מיינע קינדער. אַזוי זענען מיר פאַרבליבן אַ לענגערע צייט אינעם לאַגער. אין איינער אַ נאַכט זענען מיר אַריבערגעגאַנגען די שטעכעדיקע דראַטן און אַנטלאָפן. מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די פינסקער בלאַטעס ביז די „רויטע אַרמיי“ האָט אונדז באַפרייט און מיר זענען, סוף 1944, אַריין אין פּאַלעסיער שטעטל לאַכאָוויטש.

פֿון פּוילן האָט געפירט מיין וועג קיין איטאַליע און געפונענדיק זיך אין אַ סאַנאַַר־טאַריום, האָט מיך און אַנדערע טרעצער באַזוכט דאָרט ה' ס. ל. האַפּמאַן, אַ נאַענטער פריינט פון אונדזער משפּחה. ה' האַפּמאַן האָט אונדז געגעבן אַ ביסל געלט און געשטאַרקט אונדזער גייסט. אין דריי יאָר אַרום בין איך אַ דאַנק ה' האַפּמאַן אָנגעקומען קיין אַמעריקע און אויך דאָרט האָט מיר ה' האַפּמאַן פיל געהאַלפן. כ׳האַב זיך אָבער ניט באַנוגנט מיט מיין טאַג־טעגלעכער אַרבעט און כ׳האַב צוזאַמען מיט אַנדערע טירעצער אָנגעהויבן אַרגאַניזירן אונדזער „רעליף סאַסייטע“. מיר האָבן געשאַפן אַ נמילת־חסדים־קאַסע אויפן נאַמען פון ה' האַפּמאַן און זיין פרוי, וועלכע האָבן געשפּענדעט פאַרן דאָזיקן וויכטיקן צוועק, עטלעכע טויזנט דאָלאַר.

אייניקע מאל האָב איך שוין באַזוכט מדינת ישראל און כ׳בין מיט איר גייסטיק שטאַרק פאַרבונדן אַלע יאָרן.

טוביה ראזאבסקי

אין געראנגל פארן לעבן

אין יולי 1941, עטלעכע וואכן נאכן אויסברוך פון דער דייטש־רוסישער מלהמה אין איינעם אַ זונטיק איז אַראָפּגעקומען אַ גרופע דייטשן, כדי איינשטעלן זייער מאַכט אין טורעץ. דאָס ערשטע האָבן זיי באַפוילן, אַז אַלע יידן פון שטעטל זאָלן זיך פאַרזאַמלען אויפן מאַרק־פּלאַץ. אַ דייטשער אָפיציר האָט פאַר אַלע יידן פון שטעטל געהאַלטן א רעדע: „די יודן פון טורעץ ברויך צו זיין געהאַרכזאַם גוט אַרבעטן, און אויספילן אַלע באַפעלן פון דער מאַכט פינקטלעך. פאַר ניט אויספילן אַ באַפעל וועט מען דערשיסן“.

האַבנדיק פאַרענדיקט זיין אַנזאַג, האָט ער אויסגעשריען מיט אַ סאַדיסטישער יוכע: „יעצט שנעל זיך פאַרנאַנדערגיין פאַרפּלוקטע יודן“. אַלע האָבן אָנגעהויבן לויפן. אָבער די וואָס האָבן ניט געקענט לויפן אַזוי שנעל און געבליבן הינטערשטעליק, זיינען די דייטשן זיי נאַכגעלאָפן אין געשלאָגן מיט שטעקנס אין נאַגאַיקעס איבער די קעפּ. דאָס איז געווען דער ערשטער „וויזיט“ פון די פאַרשטייער פון דער נייער מאַכט. דעם זעלבן טאָג איז געעפנט געוואָרן אַ פּאַליציי־פּאַסטן אין טורעץ פון דער אַזוי גערופענער וויסרוסישער פּאַליציי. זי איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן פון די ערגסטע אויסוואַרפן און באַנדיטן פון די אַרומיקע דערפער. אַלס קאַמענדאַנט איז באַשטימט געוואָרן אַ קריסט פון טורעצער געגנט מיטן נאָמען סערפּימוביץ, אַ צורר און בלוטדורשטיקע חיה. פון דאָן האָבן זיך אָנגעהויבן די שרעקלעכע גזירות.

מען האָט באַפוילן די יידן זיי זאָלן אָפּגעבן דער מאַכט די פּערד און די קי. טורעץ ווערט דאָן באַשטימט אַלס געשלאָסענער „געטאָ“, מען טאָר ניט אַרויספאַרן פון שטעטל. יעדער ייד מוז טראָגן צוויי געלע לאַטעס. מען האָט אָנגעהויבן נעמען אויף צוואַנגס־אַרבעט צו פאַרייכטן וועגן אין אַנדערע שווערע אַרבעט. חוץ דעם פלעגן פון צייט צו צייט קומען דייטשן פון דער קאַמענדאַטור פון סטריבץ מיט פאַראַרדענונגען: די יידן זאָלן צושטעלן פאַר זיי, לעדער, פעלצלאַך, מאָנאָפּאַקטור־סחורה, און אויך אַ געלט קאַנטריבוציע. מען האָט זיך אָנגעשטרענגט אויסצופילן אַלע פּאַדערונגען מיט דער האַפּענונג אַז אפּשר וועט מען מיט דעם אויסקויפן דאָס לעבן.

מאָנטיק דעם 27סטן אָקטאָבער (ו' מרחשון תש"ב) איז אַראָפּגעקומען אַן אָפּטייִ לונג פון סטויבצער געסטאָפּאָ און באַפּוילן, און 20 מענער מיט גראַב־אייזנס זאָלך זיך מעלדן צום מאַרק, עס איז געוואָרן אַ פּאַניק אין שטעטל, אייניקע האָבן גענומען אַנטלויפן פון שטעטל, אַנדערע האָבן זיך איסבאַהאַלטן, אָבער 12 מאָן האָבן זיך צוגעשטעלט, האָט מען זיי אַוועקגעפירט אויפן בית־עולם גראַבן אַ גרוב. גלייכצייטיק האָט מען גענומען אַרויסטרייבן אַלעמען פון די הייזער צום מאַרק און זיי אויסגעשטעלט אין צוויי רייען. שטייענדיק אין די רייען האָבן זיי געזען ווי די דייטשן אין וויסרוסישע פּאַליציי האָבן אַנגעהויבן אָפּקלייבן מענטשן, די ערשטע האָבן זיי אַרויסגענומען דעם רב ר' ברוך קאלאווסקי, דעם שוחט ר' יעקב בריינסקי, דעם גלענצענדן בעל־תפילה דער יערעמיצער ר' וואָלף ליבערמאַן און אַ צאָל יונגע צאַרטע קינדער, מיידלעך פון 17 און 18 יאָר. דער קאַמענדאַנט סערפּימוביץ האָט אַרויסגענומען פון דער ריי זיין אַמאַליקן פּריינט חנן היימוביץ צו דערשיסן. צוזאַמען האָט מען אַוועקגעפירט 57 מענער און פרויען אויפן בית־עולם און דאָרט האָט מען זיי דערשאָסן.

די גאַנצע וואָך האָט געהערשט אַ דערדריקענדיקע שטימונג און טרויער, כמעט אין יעדן הויז איז מען געזעסן „שבעה“ נאָך איינעם אָדער צוויי אומגעקומענע, מען איז פשוט געווען פאַרצווייפלט ניט וויסנדיק וואָס עס דערווארט אונדז מאַרגן. ס'האָבן זיך אַנגעהויבן פאַרשפּרייטן קלאַנגען, און מען וועט טורעץ ליקווידירן, און מען גרייט שוין גריבער, אַנדערע האָבן געזאָגט און זיי האָבן געהערט און מען וועט אונדז פאַרשיקן אויף צוואַנסט־אַרבעט.

דינסטיק דעם 4טן נאָוועמבער 1941 (י"ד מרחשון תש"ב) איז טורעץ פאַרטאָג אַרימגערינגלט געוואָרן פון אַלע זייטן דורך עטלעכע הונדערט וויסרוסישע פּאַליציי און דייטשן, מען האָט באַפּוילן אַלע יידן אַרויסגיין פון די הייזער און אויסשטעלן זיך אויפן מאַרק אין צוויי רייען, מען האָט אויסגעקליבן יונגע און מיטליאַריקע מענער. גלייך זענען אַנגעקומען עטלעכע לאַסט־אויטאָס און אָפּגעפירט זיי קיין סווערזנע (נעבן סטויבק) בלויז ביי 20 מאָן זיינען פאַרבליבן פון די אָפּגעקליבענע, ווייל עס איז קיין פּלאַץ ניט געווען מער אין די אויטאָס. איך בין געווען צווישן די פאַרבליבענע און באַזונדער זיינען מיר געשטאַנען נאָך אַ לאַנגע צייט אויפן מאַרק און זיך צוגעקוקט צום שרעקלעכן בילד וואָס האָט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון: ר' שלמה חיים טראיעוויצקי אַנגעטאָן אין אַ שבתדיקן מאַנטל, שטייט אין דער צווייטער ריי, איך זע ווי זיינע ליפּן שעפטשען, מיטן האַנט קלאַפט ער זיך אין האַרצן (ער זאָגט ווידוי, על חטא) דאָ זע איך ווי אַ פּאַליציאַנט שלעפט איבערן גאַס ווי אַ שטיק האַלץ, און אַלטע פרוי אַ קראַנקע, וואָס קען ניט גיין, זי זאָל גיין צוזאַמען מיט דער גאַנצער גרופע צום בית־עולם.

אונדזער פאַרבליבענע גרופע האָט מען געהייסן מאַרשירן אין דער ריכטיגן צום וועג פון דער מיר, אונטער אַ פּאַליצייאישער וואַך. און מיר זענען אַנגעקומען צום

זאהאריער באַרג, עטלעכע קילאָמעטער פון טורעץ. האָבן זיך געהערט שיסערייען פון מאַשין־געווער. דאָס האָט שוין אונדז קלאָר געמאַכט אַז עס איז פאַרגעקומען אַ שחיטה, אין מיר האָבן פאַרלאָרן די משפּחות. אַזוי האָט מען אונדז געטריבן ווייטער ביז סווערזנע. דאָרט אַריינגעזעצט אין פּוסטע, קאַלטע באַראַקן, וואָס האָבן זיך געפונען נעבן טאַרטאַק — (זעג־פאַבריק), דאָ האָבן די אוקראַינישע שאַפערן דערציילט וואָס עס איז פאַרגע־קומען אין טורעץ נאָכדעם ווי מען האָט אונדז פאַרשיקט, מען האָט אַלעמען דערשאָסן. אַ גאַנצע נאַכט האָבן מיר באַוויינט די גרויזאַמע שחיטה, ניט געקענט צומאַכן קיין אייג. אין דער דאָזיקער שחיטה זיינען אומגעקומען 380 נפשות, מענער און כמעט אַלע פרויען און קינדער וואָס האָבן זיך געפונען אין טורעץ. צווישן זיי מיין פרוי, די טאַכטער און איר גאַנצע פאַמיליע.

מיטוואַך דעם 5טן נאָוועמבער 1941 איז אויך אין סווערזנע פאַרגעקומען אַ שחיטה, אין דערפרי האָט מען די יונגע מענטשן אַוועקגעשיקט צו דער אַרבעט, און די פאַמיליעס זייערע, פרויען און קינדער וואָס האָבן זיך געפונען אין געטאָ אומגעבראַכט. שפעטער האָט מען אונדז אַריבערגעפירט אין סווערזנער געטאָ אין די אויסגעליידיקטע הייזער און אַריינגעזעצט צו 15—20 מאַן אין אַ הויז פון צוויי צימערן, דאָ האָבן די דייטשן געשאַפן אַ אַרבעטס־לאַגער פון בערך 300 מענטשן. 110 טורעצער, 100 סווערזנער, 90 צעשלאַרעס און סטאַלאַרעס פון דער־מיר און סטויבן. דער לאַגער איז געוואָרן אַרומגעצוימט מיט ברעטער און שטעכיקע דראַטן, באַוואַכט פון דער דייטשישער פּאָליציי, אויך צו דער אַרבעט אין טאַרטאַק האָט מען געפירט מיט אַ שטרענגער וואַך.

דער גרויסער אומגליק האָט פשוט געבראַכט צו רעזיגנאַציע, די אַלע אין לאַגער זיינען דאָך פאַרבליבן ניט מער ווי אַ שפּליטער פון משפּחות, ניט וויסנדיק וואָס עס דערוואַרט אונדז. עס זענען דערגאַנגען ידיעות וועגן נאָך שחיטות אין די אַרומיקע שטעטלעך. דאָן איז געקומען דער געדאַנק, ניט צו לאָזן זיך אומברענגען, און אויב עס וועט קומען דערצו זאָל מען שטעלן אַ ווידערשטאַנד. יעדער איינער האָט זיך פאַרבע־רייטעט ווער מיט אַ האַק, ווער מיט אַ גראַב־איזן, אַ קיך מעסער, און אַזוי געלעבט אין גרייטקייט דעם ווינטער פון יאָר 1942.

אַלע זענען געווען באַהערשט פון פּאַניק און אין געהיים האָט מען אָנגעהויבן צו פּלאַן־גירן וועגן אַנטלויפן אין די וועלדער. אָבער אין לאַגער זיינען געווען קעגנער פון אַנטלויפן. זיי האָבן זאָגאַר געהיט און געוואַלט שטערן די אַקציע. איך מיט איינעם פון מיינע חברים זענען געווען גרייט יעדן מאָמענט צו אַנטלויפן. ווען נאָך עמעצער וועט באַשליסן זיך אַנצושליסן. דער פּלאַן איז געווען גיין אין די וועלדער אַרום דעם טייך ניצמען ווי ס'איז אונדז באַקאַנט די געגנט.

ס'איז געקומען דער ווינטער פון יאָר 1943 אין אַ פּרייטיק ביינאַכט, האָט אַ גרופּע פון 40 פּערוואַן, דורכגעשאַרן די דראַטן און אַנטלאָפן פון לאַגער, יעדער איינער

האָט געכאַפּט זיין רוק־זאַק דורכגעקראַכן דעם דראַטן־צוים אַראַפּגעריסן פֿון זיך די געלע לאַטעס און זיך געלאָזט אין דער ריכטונג פֿון מערב. די דייטשע וואָך האָט זיך באַלד געכאַפּט, אַז אַ געוויסע צאַל מענטשן זיינען אַנטלאָפֿן, און האָבן אָנגעהויבן באַלייכטן מיט פּראָזשעקטאָרן דעם גאַנצן אַרום און באַשיסן די אַנטלאָפּענע, אונדזער קליינע גרופּע האָט זיך געהאַלטן צוזאַמען, האָט אַריבערגעפּוּזעט די באַן־ליניעס נעבן סטויבֿן און געלאָפֿן מיט די גאַנצע כּוחות בכּדי צו דערגרייכן וואָס שנעלער צו אַ וואַלד. אייניקע טורעצער זיינען געלאָפֿן צום מזרח, אַנדערע האָבן אַרויסלויפּנדיק פֿון לאַגער פּאַרבּלאַנדזשעט אין דער פינצטערניש און די פּויערים האָבן זיי שפּעטער געכאַפּט און איבערגעגעבן דער פּאַליציי. ליידער האָט אַ גרויסער טייל ניט געהאַט דעם מוט אַנטלויפֿן און זיינען ווייטער פּאַרבּליבן אין לאַגער, שפּעטער האָט מען זיי ליקוידירט, צוזאַמען מיט די רעשטלעך פֿון די סטויבּצער יידן. טיף אין וואַלד האָט מען זיך שוין געפּילט אַ ביסל זיכערער, אַזוי האָט מען מאַרשירט אין די נעכט דורך די וועלדער (בייטאַג פּלעגט מען רוען אין אַ באַהעלטע־ניש) ביז מיר זיינען אָנגעקומען צו זאַמאַסטאַיוסקעס וועלדער, נעבן קריניטשנע ביים נייעמען. דאָ האָבן מיר באַשלאָסן פּאַרבּלייבן דערווייל. ווי לעבט מען אַבער אין וואַלד?

טיפּער אין וואַלד אַריין

מיר האָבן צוזאַמענגעקליבן צווייגן און שטיקער האַלץ אין וואַלד און אויסגע־פּערטיקט אַ סכּראַן (באַהעלטעניש אונטער דער ערד) צובאַהאַלטן זיך צום שלאָפֿן און באַשיצן זיך פֿון קעלט. דאָרט זיינען מיר פּאַרבּליבן פינף וואַכן, ביז די דייטשן האָבן זיך דערוואַסט פֿון דער באַהעלטעניש און אָנגעהויבן באַשיסן דעם „סכּראַן“, יעדער איינער איז געלאָפֿן טיפּער אין וואַלד צו באַשיצן זיך אין טיפּע זומפֿן עטליכע טעג אָן עסן, מיר האָבן ביסלעכווייסיג אָנגעהויבן ווידער זיך צוזאַמענקומען. דריי פֿון דער גרופּע האָבן זיך ניט צוריקגעקערט. זיי זיינען געפּאַלן פֿון די דייטשישע קוילן.

אַזוי האָבן מיר אַרומגעוואַנדערט אין די וועלדער. בייטאַג פּלעגט מען פּאַרבּלייבן אין אַ באַהעלטעניש און ביינאַכט אַרויסקריכן צו אַ נאַנטן דאָרף, כּדי צו באַקומען עפּעס עסן ביי די פּויערים. אַזוי איז געווען ביז יולי 1944, ווען די רויטע אַרמיי האָט פּאַרנומען ווייסרוסלאַנד. נאָך דער באַפּרייאונג בין איך געקומען קיין טורעץ און געטראָפֿן דאָרט אייניקע צוריקגעקומענע פֿון די וועלדער. דאָן האָבן מיר זיך דערוואַסט די שרעקלעכע איינצעלהייטן פֿון אומגליק. פֿון די 110 טורעצער וואָס זענען געווען אין לאַגער טווערזנע זיינען אומגעקומען 67 דורך די פּאַליציי פֿון לאַגער און דורך די פּויערים פֿון דער טביבה. בלויז אַ קליינע צאַל איז געלונגען איבערלעבן די שוועריקייטן און יסורים און בלייבן לעבן.

שמחה פאלאנעצקי

ווי אזוי איך האב איבערגעלעבט דעם חורבן

איך בין געבוירן געווארן אין יערעמיטש, אַ קליין שטעטל וואָס האָט געציילט דרייסיק יידישע פּאַמיליעס צווישן אַ באַפעלקערונג פון אַריבער הונדערט ניט יידישע. געבליבן בין איך אַ יתום נאָך מיין מוטערס טויט, ווען איך בין אַלט געווען בלויז זעקס וואָכן, האָט מיין פּאַטער יצחק־משה חתונה געהאַט צום צווייטן מאָל, מיט מיין מוטערס שוועסטער און די פּאַמיליע איז באַשטאַנען פון ניין קינדער. דריי זיינען פאַר דער מלחמה אַוועק קיין אַפּריקע: שלמה, יוסף און טאַדעס. אשר איז אַוועק קיין סטויבן, איך האָב געהייראַט אין טורעץ און די אַנדערע זיינען פאַרבליבן אין יערעמיטש.

איז טורעץ האָב איך געלעבט מיט מיין פרוי חנה, מיר האָבן געהאַט דריי קינדער. יצחק־משה 8 יאָר, אַרעלע 5 יאָר און צביה 2 יאָר, און געפירט אַ גליקלעך פּאַמיליע לעבן ביז דער דייטשישער אַקופּאַציע, וואָס האָט פאַרניכטעט אַלץ און אַלעמען.

ווען עס זענען פאַריבער עטלעכע טעג נאָך דער אַריינמאַרשירונג פון די דייטשן אין אונדזער געגנט האָב איך באַשלאָסן צו גיין קיין יערעמיטש זען וואָס עס טוט זיך דאָרט מיט מייע ברידער, איך האָב זיך דאָרט אָנגעטראָפּן מיט אַ שוידער־לעבן ספּעקטאַקל. די דייטשן צוזאַמען מיט די „גויים“ פון יערעמיטש האָבן צוזאַמענגעטריבן די יידן צום טייך ניעמאַן און זיי געהייסן גיין אין וואַסער. ווען זיי זיינען שוין געקומען צו דער טיפקייט ביזן האַלדז האָט מען זיי געהייסן צוריקגיין, אַזוי עטלעכע מאָל, ביז זיי זיינען שוין געפאַלן פון די פּיס, דאָן האָבן די דייטשן פאַראַרדנט די יידן זאָלן טאַנצן פאַר זיי. לטוף האָבן זיי אַרויסגענומען פון דער גרופּע דעם אַלטן אשר און מיין שוואַגער מאיר און זיי ווידער געטריבן אין טייך און דאָרט זיי דערשאָסן. זיי האָבן פון אַנפאַנג אַפילו נישט דערלאָזן צו מקבר זיין זיי. ערשט די צווייטע נאַכט, האָבן מיר זיי געבראַכט צו קבר ישראל אויפן טורעצער בית־עולם.

צוריקקומענדיק אַהיים קיין טורעץ, האָט מען מיר געשיקט אַרבעטן אַלט שוסטער אין אַ דאָרף ביים גוטבאַזיצער לעווקאוויץ. נאָך אַ וואָך אַפאַרבעטן דאָרט, זיינען געקומען צוויי פּאַליציסטן: קאַליע פון טורעץ און וואַלאַדיע פון ליקעוויטש מיט אַ פאַראַרדענונג. אַז איך מוז זיך צוריקקערן אַהיים. די זעלבע צוויי האָבן ביי מיר פריער געאַרבעט און

מיר זענען געווען באַפריינדעט, איך האָב פשוט ניט געקענט פאַרשטיין ווי איז דאָס מעגלעך אַזאַ צינישע און ברוטאַלע האַנדלונג פון מענטשן וואָס מען האָט מיט זיי צוזאַמען געאַרבעט און געלעבט.

קומענדיק אַהיים האָב איך געטראָפן מיין פרוי און קינדער פאַרוואַרגטע און צעשראַקענע אין דערוואַרטונג פון נייע צרות, און אומגליקן און אין עטלעכע טעג אַרום איז געקומען צו מיר אַ פויער מיטן נאָמען זאבאווסקי, אַ באַקאַנטער, פון דער מירער גאַס און מיר באַפילן אָפגעבן אים די גרויסע טעפ, וואָס מיר באַנוצן צום קאַכן עסן פאַר די בהמות. איך האָב אים אָנגעקוקט מיט פאַרווונדערונג. וואָס הייסט איך זאָל דיר זיי אפגעבן? איך דאַרף זיי דאָך פאַר מיר, כדי צו געבן עסן מיינע בהמות. ענטפערט ער מיר: דו וועסט שוין מער ניט דאַרפן קאַכן פאַר דינע בהמות. איך האָב אים אָנגעקוקט מיט שטוינונג. ער האָט געשוויגן און ציניש געשמייכלט.

אין אַ געוויסן טאָג האָט מען אַלע יידן אַרויסגעטריבן אויף אַן אָפּעל אין מאַרק, דאָרט זיינען שוין געשטאַנען גרייט פינף לאַסט־אויטאָס, עס זיינען צונויפגעזאַמלט געוואָרן אַלע יידן, מענער, פרויען און קינדער, און עס האָט זיך אָנגעהויבן די סעלעקציע. זיי האָבן אַרויסגענומען פון די רייען 120 מענטשן, די יונגע און געזונטע און אויך איך האָב זיך געפונען צווישן זיי, די אַנדערע זיינען פאַרבליבן וואַרטן אויף דעם ווייטערדיקן גורל, וואָס די רוצחים האָבן באַשטימט פאַר זיי.

די 120 מענטשן זיינען אָנגעלאָדן געוואָרן אויף די אויטאָס. מען האָט אונדז געבראַכט קיין סווערושנע און פאַרשפאַרט אין אַ באַראַק, וואָס געפינט זיך נעבן טאַרטאַק, אַ זעגעריי צו זעגן ברעטער. אויף מאַרגן האָבן זיי אויסגעשטעלט אַלעמען אין רייען, איבערגעצייילט און אָנגעזאַגט אַז קיינער טאָר ניט פעלן. אויב איינער וועט פעלן וועט מען אַלעמען אומברענגען. אויך האָט מען אונדז געמאַלדן, אַז ווען דער „געטאָ“ אין סווערושנע וועט ווערן „יידן ריין“ וועט מען אונדז אַריבערפירן אַהין. פאַרנאַכט זענען די רוצחים געקומען צוריק מיט פעק זאַכן פון די יידן, וואָס זיינען אומגעבראַכט געוואָרן אין „געטאָ“. איינער פון זיי האָט צו אונדז געזאָגט אויף רוסיש מיט שפּאַס און חזק, ווי באַרימענדיק זיך מיט זיין גרויסן נצחון „מען האָט שוין אַלע אייערע אויסגעקוילעט“.

אַ שרעקלעכער יאָמער איז דאָן אויסגעבראַכן צווישן אַלע, וואָס האָבן זיך געפונען אין ענגן באַראַק, ווען מיר האָבן זיך דערוויסט אַז אַלע אונדזערע טייערע זיינען פאַר־ניכטעט געוואָרן. אַ געפיל פון נקמה האָט געברענט אין מיר צו דערלעבן, אַז איך זאָל נעמען נקמה פאַר די אומשולדיקע פרויען און קינדער, וואָס זיי האָבן דערמאַרדעט. צו מאַרגנס האָט מען אונדז איבערגעפירט אין „געטאָ“ סווערושנע, אַ לאַגער אַרומגעצוימט מיט שטעכיקע דראַטן. דאָרט האָבן מיר געטראָפן אייניקע איבערגעבליבענע זאַכן פון זייער מאַגערן עסן, וואָס זיי האָבן איבערגעלאָזט נאָך זייער שרעקלעכן טויט.

מען האָט פאַרשפּאַרט צו 20—15 מענטשן אין יעדן צימער און יעדן טאָג האָט מען געפירט צי דער אַרבעט אין טאַרטאַק צו זעגן ברעטער אָדער צו דער אייזנבאַן צו לאַדן די וואַגאַנעס. אין וועג האָב איך זיך באַגעגנט מיט מיין ברודער אשר וואָס האָט דאָן געלעבט אין סטויבן, האָט ער מיר שטילערהייט געגעבן ברויט צו שטילן דעם הונגער. אזוי ביז מיר זענען אַנטלאָפן פון לאַגער אין די וועלדער.

פינף זיינען מיר געפאָרן: איד, אַרקע האַינעס, גבריאל קושעס אין נאָך אַ פּאַר וואָס איך געדענק ניט זייערע נעמען. אויפן וועג האָט גבריאל געזאָגט אַז מיר זאלן אַראַפּגיין צו אַ פּאַלוואַרק וואָס געפינט זיך ניט ווייט פון טורעץ, דאָס איז געווען זיינע אַ באַקאַנטע פּאַמיליע. די פרוי האָט אונדז גוט אויפגענומען, געגעבן עסן, און אַז מיר האָבן באַמערקט ווי די דייטשן קומען אָן מיט דער ווייסרוסישער פּאַליציי, האָט זי געהייסן: מיר זאלן זיך באַהאַלטן אונטער די בעטן. אַז די דייטשן זענען אַריינגעקומען, האָט זי דערלאָנגט שנאָפּס אין עסן, ביז זיי האָבן זיך אָנגעשכורט, דאָן האָט איינער פון די ווייסרוסישע פּאַליציי זיך באַרימט פאַר איר אַז ער האָט אַ סך יידן דערהרגעט און זיי געטראָטן מיט די פיס, אַז זיינע שטיוול זיינען געווען אזוי פאַרבליטיקט אַז זיין מאַמע האָט זיי ניט געקענט דערוואַשן. נאָכן קריג האָט ער באַקומען זיי; פאַרדינטע שטראַף, מען האָט אים דערשאַסן.

ווינטער 1943, אין דער צייט פון די גרויסע פרעסט און שנייען, איז ביינאַכט געקומען צו אונדז אין לאַגער אַ סטויבצער בחור מיטן נאָמען פּאָסעסאָרסקי, ער איז שוין געווען אַ פּאַרטיזאַן און געמאַלד; אַז ער האָט אַ באַפעל פון קאַמאַנדיר גילטשיק, אַ ייד פון מינסק, ער זאל אונדז ברענגען אין וואַלד אַריין. ווען ס'איז צוגעפאלן די נאַכט פון 29 ינואר האָבן מיר איבערגעשניטן די דראַטן ביים ברעג פון טייכל, וואָס איז געווען פאַרפרוירן און זיך געלאָזט אויפן וועג צום וואַלד. די פּאַליציי האָט ווייזט אויס עפעס חושד געווען און אָנגעהויבן שיסן אין דער לופטן. מיר האָבן אָבער באַשלאָסן אַנטלויפן, און די גרופּע איז אָנגעקומען צום דאַרף וואָס האָט זיך געפונען נעבן וואַלד „יאַווישטשע“, דער דאַרף איז געווען אַ פּאַזיציע פון די פּאַרטיזאַנער. מען האָט אונדז איינגעאַרדנט צו צען מאַן ביי יעדן פּויער צו נעכטיקן. נאָכן אָפעטן פּרישטיק, איז אָנגעקומען רייטנדיק דער קאַמאַנדיר גילטשיק, באַגלייט פון נאָך אַ פּאַרטיזאַן, זיי האָבן אונדז אוועקגעפירט אַ צען קילאָמעטער טיף אין וואַלד אין מיר זיינען אָנגעקומען צו אַ פאַרבּרענטן דאַרף קולקי. דער קאַמאַנדיר האָט פּאַרלאָנגט פין יעדן וואָס האָט עפעס גאַלד אָדער אַנדערע ווערטפולע זאַכן. ער זאל אָפּגעבן דאָס פאַר דער רויטער אַרמיי. יעדער איינער האָט אָפּגעגעבן וואָס ער האָט געהאַט, נאָכדעם זיינען מיר ווייטער געגאַנגען צום לאַגער פון די פּאַרטיזאַנער.

אין דעם לאַגער האָט מען געטאָן פאַרשידענע אַרבעט. געגראָבן ז'עמלאַנקעס אין דער האַרטער, פאַרפרוירענער ערד, אָבער קיין זאַך איז ניט שווער געווען, אַז מיר האָבן געענדיקט די ז'עמלאַנקעס און געקענט שוין לייגן דעם קאַפּ ביינאַכט. זענען די דייטשן

איבערגעפאלן דעם לאגער, און מיר האָבן געמוזט פאַרלאָזן דעם פּלאַץ און אוועקגיין אין טשוטשעוויצער וואַלד. מיר זיינען דאָרט פאַרבליבן אַ האַלב יאָר. דער קאַמענדאַנט האָט דאָן אויפגעקלערט, אַז מיר מוזן שאַפן געווער, אין אַז אַן דעם קען מען ניט זיין קיין פאַרטיזאַן. דער געהילפס קאַמאַנדיר עפשטיין האָט מער ניט געהאַט ווי איין רעוואָלווער. ער האָט אונדז אַוועגעפירט אין צעטיילט אין גרופן, צו גיין אין די אַרומיקע דערפער און פּאָדערן פּוין די פּויערים זיי זאָלן העלפן שאַפן געווער אַנקומענדיק אין דאָרף יאווישטשע זיינען מיר געווען אַ גרופע מענער, כמעט אַלע פון וואַרשע וואָס האָבן ניט געקענט קיין רוסיש, האָבן איך געלאָזט אַ שמירה אין דרויסן אין אַריין צו אַ פּויער בכדי צו דערוויסן זיך וווּ מען קאָן באַקומען אַ ביקס אָדער אַ רעוואָלווער. דער פּויער האָט אַנגעוויזן אויף אַ קאַלכאַז וואָס איז געווען פאַרבּרענט. דאָרט איז דאָ אַ ברונעם און ווען די רויטע אַרמיי האָט אָפּגעטראָטן, ביי דער אינוואַזיע פּוין די דייטשן האָבן זיי אַריינגעוואָרפן זייער געווער אין דעם ברונעם. דער ברונעם איז געווען זייער אַ טיפער און עס זיינען געווען אַנגעוואָרפן דאָרט שטיינער און העלצער אַבער מיר האָבן באַשלאָסן צו פּרוּווין.

אויף אינדזער פאַרלאַנג האָט מען אונדז געגעבן צוויי לייטערס וואָס מיר האָבן צוזאַמענגעבונדן און זיך אַראָפּגעלאָזט אין ברונעם. עטלעכע שעה האָבן מיר געהאַלטן אין אַרויסשלעפן שטיינער און העלצער ביז מיר האָבן דערזען לופעס פון ביקסן. ס'איז אונדז ליכטיק געוואָרן אין די אויגן ווען מיר האָבן אַרויסגעצויגן פון דאָרט עטלעכע ביקסן און איין מאַשין־געווער. מיר האָבן באַדאַנקט דעם פּויער פאַר זיין פּריינטלעכער באַהאַנדלונג און פאַרן עסן און זיך צוריקגעקערט צום אַטריאד וווּ מיר האָבן גערייניקט און צוגעגרייט דעם געפונענעם אוצר צו באַנוצן זיך מיט אים געגן די דייטשישע רוצחים.

מיט די פאַרטיזאַנער

מיר זיינען פאַרבליבן אין די וועלדער און אויסגעפירט פאַרשידענע אַקציעס אין הינטערלאַנד פון שונא, לויט די אַלע באַפעלן און אויפֿטאַבעס וואָס מען האָט פאַראַרדנט: אויפֿרייסן בריקן, באַן־ליניעס, און אַנדערע סאַבאַטאַזש אַקטן; שאַפן פּראָדוקטן און עסן פאַרן אַטריאד.

איינמאָל ביי אַזאַ אַקציע ווען מיר האָבן זיך געפונען אַרום דאָרף קאַלקי, צו קריגן פּראָוויאַנט, זיינען מיר אַרומגערינגלט געוואָרן פון די דייטשן וואָס האָבן באַשאַסן מיט קוילנוואַרפערס, מיר האָבן זיך פּוין זיי קוים אַרויסבאַקומען פשוט מיט נסים. מיט אונדז האָט זיך געפונען איינע אַ מיידל, פּאַלאַ, וואָס האָט געהאַלפן קאַכן עסן פאַר דער גרופע. בעת דעם איבערפּאַל אין דער געדיכטער שיסעריי האָט זי ניט געקענט אַנטלויפן און די דייטשן האָבן זי דערשאַסן, ווען מיר האָבן שפּעטער זיך צוריקגעקערט צום דאָרף, האָבן מיר איר געפונען טויט, אויסגעטאַן נאַקעט, די מערדער האָבן

צוגענומען אירע קליידער און די שטיוול. דאָרט האָבן מיר איר מקבר געווען און געשווירן צו נקמה נעמען פֿאַר איר יונג לעבן.

אויף דער ליניע סלאָנים—ביאַליסטאָק, האָבן מיר געדאַרפט אויפרייסן אַ באַן מיט דייטשישע מיליטער. נאָכן אָפּטאָן די אַרבעט זיינען מיר אַריין אין וואַלד, ס'איז שוין געווען גוט פינצטער, מיט אַ מאָל האָט אַנגעהויבן רעגענען מיט אַ שטורעם. אַזוי זיינען מיר געגאַנגען מיטן ציל צו קומען צוריק צו דער באַזע. נאָך אַ האַלבער נאַכט האָבן מיר שוין מער ניט געקענט שלעפּן די פּיס און באַשלאָסן צו לייגן זיך אַפּרוען. דורכגעפרוירן פון קעלט און רעגן. עטלעכע זיינען געבליבן אויף שמירה און אַזוי האָט מען זיך געביטן אַז יעדער איינער זאָל קאַנען אַ ביסל שלאָפּן. איך בין געווען אין דעם ערשטן טור, שפעטער האָט מיך פֿאַרביטן שלמה לויפער, ער איז געבליבן אויפן פּאַסטן ביז די גרופע האָט פֿאַרטאָג געדאַרפט אַרויסגיין פון וואַלד.

איך האָב זיך איינגענורעט אין אַ סטאַג היי און איינגעשלאָפּן, ווען איך האָב זיך אויפגעכאַפט איז שוין קיינער פון דער גרופע פֿאַרטזאָנער ניט געווען, ווייזט אויס אַז ער האָט פֿאַרגעסן מיך אויפּוועקן. איך בין געלעגן ביז פֿאַרנאַכט און דאָן אַנגעהויבן וואַנדערן אין וואַלד אַ גאַנצע נאַכט און קיינעם ניט געטראָפּן. גאַנץ פרי צו מאַרגנס בין איך אַנגעקומען צום דאַרף „מיעלניקי“ דערזענדיק אַ שטוב וווּ עס האָט געברענט פייער האָב איך אַנגעקלאָפט און אַ פּויער האָט געעפנט די טיר, אויף דער פּראַגע צו עס זיינען דאָ דייטשן אין דאַרף, האָב איך געקראָגן פֿאַלגענדן ענטפער: סיי ביי טאַג און סיי ביינאַכט זיינען זיי דאָ, שלעפּ זיך ניט אַרום. ער האָט מיר געגעבן עסן און איך האָב זיך געלאָזט ווידער וואַנדערן אין וואַלד. אַ שרעקלעכע מידקייט האָט מיך באַהערשט און איך בין געפאַלן אונטער אַ בוים און טיף איינגעשלאָפּן. דאָן ווידער געגאַנגען אַזוי כּסדר, אַן עסן צוויי טעג. אַ שווערע דערדריקונג האָט מיך באַהערשט און אַ שרעקלעכער געדאַנק האָט זיך געגריבלט אין מוח, אפשר דערשיסן זיך איידער אַריינצופאַלן אין די הענט פון די דייטשן. איך האָב זיך באַלד באַהערשט און צו זיך געזאַגט: ניין, דאָס וועל איך ניט טאָן, ס'איז נאָך דאָ צייט פֿאַרן לעצטן שריט, איך מוז נאָך עפעס אויפּטאָן אויף דער פֿאַרשאַלטענער וועלט. דער נקמה געפיל איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז איך האָב באַשלאָסן ווייטער צו קלאַמען זיך ביים לעבן, אפשר וועל איך פֿאַרט אָפּזוכן מיין אַטריאַד.

פון דערווייטנס. פֿאַרבייגענדיק דעם דאַרף „בודו“ זיינען אַנגעקומען פּאַסטוכער, וואָס האָבן געטריבן פּערד און בהמות. וועלנדיק אויסבאהאַלטן זיך, בין איך אַרויפגעקראַכן אויף אַ גרויסן בוים אונטער אַ געדיכטע צווייג און געזעסן אַ גאַנצן טאַג ביז עס האָט אַנגעהויבן ווערן טונקל. ניט ווייט איז געווען אַ טייכל און אייניקע מענער האָבן זיך געשיפט אין אַ לאַדקע, זיי זיינען צוגעשוומען צו מיר איך האָב זיי געפרעגט: ווי קאָן מען אַדורכגיין דעם טייך? זיי האָבן מיך שאַרף אַנגעקוקט און איך האָב געמיינט, אַז דאָ איז שוין דער סוף. דאָך האָבן זיי מיר געגעבן וויאַטלעס און געזאַגט: אויב דו

קאנסט, טו שווים אליין, און אזוי בין איך אריבער אויפן צווייטן זייט טייך. כ'האב ווייטער געוואנדערט א גאנצן טאג אין וואלד ביז עס איז געווארן פינצטער. ווען איך האב דערנען אן אלטע חורבה בין איך אריין אין איר און אנטשלאפן געווארן ביז פארטאג. א גאנצן טאג האב איך ווידער געוואנדערט ביז איך בין צוגעקומען צו א שטוב ווו עס האט געווינט א וועכטער פון וואלד. ער האט מיר אנגעוויזן ווו עס געפינען זיך פארטיזאנער, איך האב זיך געלאזט אין דער ריכטונג און ביינאכט האב איך געטראפן מיין אטריאד נאך פיר טעג וואנדערן, צעבראכן, הינגעריק און שמוציק. די חברה האבן זיך שטארק דערפרייט מיט מיר, זיי האבן געגלויבט, אז איך בין אומגעקומען. נאך א פאר טעג אפרו, האב איך פארגעזעצט ווייטער מיטן אטריאד און אויסגעפירט פיל סאבאטאזש אקטן געגן די דייטשן און נקמה גענומען פארן בלוט פון אונדזערע קדושים, דורך אויפרייסן, אונטערצינדן, און אומברענגען רוצחים.

נאך דער באפרייונג

ווען די רויטע ארמיי האט פארנומען אונדזער געגנט, זענען מיר ארויס פון וואלד. דאס איז געווען ארום שטעטל ליאכאוויטש. עטלעכע פון אטריאד זיינען דארט פארבליבן ארבעטן, די אנדערע האבן זיך אנגעשלאסן אין דער ארמיי צו קעמפן ווייטער. א האלב יאר האב איך געארבעט אין א שוסטעריי-ארטעל, שפעטער בין איך אוועק אויפן פראנט, ביז דעם סוף פון דער מלחמה. צוריק קומענדיק פון פראנט, האב איך באשלאסן צו באזוכן טורעץ און יערעמיטש כדי זען מיט די אייגענע אויגן וואס עס איז פארבליבן פון די יידן, וואס האבן דארט געלעבט הונדערטער יארן. געטראפן האב איך א מוראדיקן חורבן; קיין איין לעבעדיקער פון דער פאמיליע און פון דער גאנצער יידישער עדה.

די גוים האבן מיר דערציילט ווי מען האט אומגעבראכט אלע יידן. זיי האבן מיך איינגעלאדן צו בלייבן נעכטיקן אין יערעמיטש. אבער די ערד האט געברענט אונטער מייע פיס. מיר האט זיך געדוכט אז די בלוט פון אונדזערע טיערסטע און נאענטע איז נאך ניט אפגעקילט, איך בין אנטלאפן ווי א וואנזיניקער, צו זיין וואס ווייטער פון דעם פארשאלטענעם ארט אין אזוי בין איך אנגעקומען קיין לאדזש און אריין אין קבוץ „אחד“, וואס איז באשטאנען פון די פארבליבענע רעשטלעך נאך דער שחיטה. מיט דער אומלעגאלער עליה איז מיר געלונגען אנצוקומען קיין איטאליע מיט דער גרופע „פחח“ פון די געוועזענע פארטיזאנער אין דער גרופע ויינען אויך געווען צוויי פון אונדזער אטריאד — אין איטאליע האבן מיר געווארט צום אפפאר קיין ארץ-ישראל.

אין לאגער אין איטאליע האב איך זיך געטראפן מיט א חברטע, וואס איז געקומען פון די פליטים פון רוסלאנד און באשלאסן צו בויען א נייע פאמיליע אין ישראל. נאך א לענגערע צייט אפזיין אין איטאליע, איז געקומען די פריילעכע ידיעה אז מיר פארן

קיינ ישראל מיט דער שיף „מורדי הגיטאות“ וואָס איז אַרויסגעשוומען פון אַ איטאַליענישן פּאַרט אומלעגאַל. נאָך אַ לאַנגער און שווערער רייזע זיינען מיר אָנגעקומען קיין חיפה.

די ענגלענדער האָבן אָבער ניט דערלויבט די שיף זאָל אַריין אין פּאַרט. אינטער דער דראָאָנג פון זייערע קריגס־שיפּן האָבן זיי געצווונגען די שיף זאָל צוריקפאַרן קיין ציפּערן (קפּריסין). אויף דעם אינדול האָט מען אינדו פּאַרשפּאַרט אין אַ לאַגער אַרומ־געצוימט מיט שטעכיקע דראָטן. דאָרט איז געבוירן געוואָרן אונדזער ערשטער זון יצחק־משה. צוליב זיין זכות האָט די מלכה פון ענגלאַנד געגעבן אַ דערלויבעניש פאַר אַלע פּאַמיליעס וואָס האָבן געבוירן קינדער אין לאַגער פון קפּריסין, מיט זייערע עלטערן אַריינפאַרן קיין ישראל — וווּ מיר זיינען אָנגעקומען אין חודש סעפטעמבער 1947.

נאָך פּאַרשידענע פרױוון פון „קליטה“, וואָס האָבן געדויערט עטלעכע יאָר זיינען מיר געוואָרן חברים פון קיבוץ „לוחמי הגיטאות“ און דאָרט האָבן מיר דערצויגן אונדזערע קינדער, דעם זון און די טאָכטער שרה, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין ישראל.

מיין גרעסטע סאַטיספּאַקציע איז געווען דאַן ווען איך האָב באַקומען די אייס־צייכענונג וואָס די רעגירונג פון ישראל האָט מיר צוגעטיילט אַלס פּאַרטיזאַנער און פּראָנט־קעמפּער קעגן די נאַציס אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. געקעמפט האָב איך פאַר אַ פרעמדער וועלט, וואָס האָט אונדז קיינמאַל ניט אַרויסגעוויזן קיין שום וואַרעמקייט, און די אויסצייכענונג איז געקומען פון דער יידישער מדינה. וואָס איז אַנטשטאַנען נאָכן בלוטיקן חורבן.

זאלקע פיסעצנער

כוינע וואנדערונגען און פארטיזאנען קאמוף געגן די נאציס

ווען ס'האט אויסגעבראכן די וועלט מלחמה בין איך אלט געווען 14 יאר, (כ'בין געבוירן אין יאר 1925 אין טורעץ) אלס יונגער יינגל איז ביי מיר פארבליבן אין זכרון די שיינקייט און ווארימקייט פון יידישן לעבן, פון מיינע חברים. עס האט געלעבט א יידישער קיבוץ, א טראדיציאנעלער איינגעזעסענער. דורות זיינען אוועק און דורות זיינען געקומען ביז עס האט זיך אנגערוקט די מלחמה אין יאר 1939 און טורעץ איז פארנומען געווארן דורך דער רויטער ארמיי און דאס גאנצע לעבן איז צעבראכן געווארן, סיי מאטעריעל און סיי גייסטיק.

ווען די רויטע ארמיי איז אריין מיטן לאזונג צו „באפרייען“ די פארשקלאפטע ברידער, האבן יידן זיך געפרייט, וואס עס זיינען געקומען די רוסן און ניט די דייטשן. אבער די עקאנאמישע לאגע האט זיך פארערגערט, דער האנדל האט זיך אפגעשטעלט, זייערע מיליטעריילייט האבן געקויפט אלץ וואס ס'האט זיך געלאזט פאר קליינגעלט, און אפטמאל געצאלט מיט געלט וואס האט שוין בכלל ניט געהאט קיין שום ווערט. אז מען האט שוין אויסגעליידיקט די געשעפטן, האט זיך אנגעהויבן די קאנפיסקאציע פון פארמאגנס, אזוי ארום זיינען יידן געווען געצוונגען צו זוכן אנדערע פרנסות. מענטשן וואס האבן ניט געהאט קיין אנונג אין ערדארבעט, זיינען געגאנגען ארבעטן אין פעלד צו קענען באקומען א שטיקל ברויט.

די נייע מאכט האט אויך ארגאניזירט א „נייע אינדוסטריע“. הינטערן שטעטל איז געווען א באדן וואס האט געהאט קאלד, האט מען דארט געמאכט א קאלד-פאבריק. די דאזיקע פאבריק איז געווען אזוי פרימיטיוו אז די ארבעט איז געווען נאר מיט די הענט. די איינציקע „מאטאריזירטע“ ארבעט איז געווען דאס פערד וואס איז געווען צוגעבונדן צום לאנגן שטאנג וואס האט געדרייט די הילצערנע פליגלען צו מישן דאס קאלד ארויסנעמען די קאלד פון גרוב האט מען געמוזט מיט די הענט, קנעטן און מאכן די קנולן צום טריקענען, נאכדעם צו לייגן זיי אין אויוון צום ברענען. דער געהאלט איז געווען אזא גידעריקער ס'איז ניט געווען צום קויפן בכדי צו דערנערן די פאמיליע. די פרויען האבן געמוזט אויך ארבעטן אין פעלד, אין קאלכאז, בכדי צו קענען האבן כאטש דאס מינדעסטע פאר די קינדער.

אזוי האט זיך געצויגן ביזן יאר 1941. ווען די דייטשן זיינען אנגעפאלן אויף רוסלאנד. די רויטע ארמיי האט אנגעהויבן אפטרעטן און טורעץ איז באמבארדירט געווארן, נאכדעם זיינען אנגעקומען די דייטשן. אין דער באמבארדירונג איז אומגעקומען יאנקל

הנינה דעם בעל-עגלהס ברודער און אין אַ פּאַר טעג אַרום האָט מען דערשאַסן אַשר דעם גלעזער אין יערעמיך.

דאָס איז געווען נאָר אַ אָנהויב פאַר די ווייטערדיקע שחיתות וואָס האָבן פּאַקטיש ליקווידירט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג פון טורעץ און יערעמיך. נאָך די צוויי שחיתות וואָס זענען דורכגעפירט געוואָרן דורך די ס. ס. לייט צוזאַמען מיט דער אַרטיקער וויסרוסישער פּאָליציי, זיינען מיר פאַרבליבן די גרופע וואָס איז פאַרנומען געוואָרן צו אַרבעטן אין סווערזנער לאַגער, וווּ מיר האָבן געלעבט ווי שקלאַפּן. אין שמוץ, נויט און דערנידערונג. יעדע מינוט האָט מען זיך געפונען אונטער דער מורא פון טויט. די אַרבעט אין דער זעג פאַבריק, אין דער שינדלען פאַבריק און אויך ביי די קאַלך, זיינען געווען שוידערלעכע, אָן עסן צו זאָט, און כסדר געלעבט מיטן חסד פון די שומרים גולנים איז שוין פשוט געווען ניט אויסצוהאַלטן און מען האָט אָנגעהויבן זוכן עצות ווי אַזוי צו אַנטלויפן פון לאַגער און אַנשליסן זיך צו די פאַרטיזאַנער; אין יאַנואַר 1943 האָבן זיך אַריינגעשמוגלט אין לאַגער צוויי יידישע פאַרטיזאַנער, איינער פון זיי האָט געהייסן שמעון פאַסעסאַרסקי און מען האָט אין געהיים גענומען צוגרייטן דאָס אַנטלויפן פון לאַגער.

מיין ברודער נחמן און דער ד"ר וועטערינאַר, האָבן נאָך פון פריער געהאַט אַ פאַרבינדונג מיט די פאַרטיזאַנער. נחמן האָט אַפילו געהאַט באַהאַלטן אַ ביקס מיט קוילן, ווען אַלץ איז שוין געווען גרייט, צוטיילט אין קליינע גרופעס און יעדער גרופע איז אָנגעזאַגט געוואָרן ווי מען דאַרף איבערגיין דעם טייכל וואָס האָט אַרומגערינגלט דעם לאַגער און די ריכטונג וווּ זי דאַרף גיין צו טרעפן זיך שפעטער אַלע צוזאַמען. צוליב דער שנעלקייט וואָס מען האָט דאָס געדאַרפט צוגרייטן האָט טאַקי ניט אַלץ געקלאַפט ווי מען האָט געמיינט. ערשטנס האָט מען אַרויסגעלאָזן אַ קלאַנג אַז ניט ווייט פון לאַגער געפינען זיך אַ גרופע פאַרטיזאַנער אין דער פאַרקערטער ריכטונג וווּ מיר האָבן באַשלאָסן צו לויפן. די גרעסטע טייל פון דער וואַך פון לאַגער זיינען אַרויסגעפאַרן אין דער ריכטונג צו באַפאַלן די גרופע. אין לאַגער איז פאַרבליבן אַ גאַר קליינע צאָל פון די וועכטער. דאָס האָט אונדז געגעבן אַ ביסל צייט ביז מיר זיינען אַריבערגעקראָכן די שטעכל-דראַט און אַריבערגעגאַנגען דעם טייכל.

די שוועריקייט איז געקומען צוליב דעם טיפן שניי וואָס מען האָט געדאַרפט לויפן ניט האָבנדיק קיין וואַרעמע בגדים, און צוליב דער אַפגעשוואַכקייט פון הונגער לעבן אין לאַגער. צוליב געוויסע סיבות האָט מען ניט אַלעמען געקענט דערציילן וועגן די צוגרייט-טינגען צו אַנטלויפן, און די פאַרבליבענע האָבן אַפילו דערציילט די דייטשן ווען זיי האָבן געזען וואָס מיר טוען, אייניקע האָבן זיך נאָכן אַפּלויפן אַ קורץ שטיקל וועג צוריקגעקערט, צווישן זיי איז אויך געווען מיין פאַטער לייבל פיסעצנער. זעענדיק אַז ער איז נישט, בין איך נאָכגעלאָפן צוריק בכדי אים אומצוקערן, אָבער איך האָב אים שוין ניט געפונען און זיך צוריקגעקערט צו דעריאָגן די גרופע אַנטלאַפּענע. מיין ברודער נחמן איז געווען

זייער אויפגערעגט וואָס דער פּאָטער און איך זיינען נײַטאָ, ביז איך האָב אים אויפגעקלערט אַז איך בין געלאָפּן צוריק צו ראַטעווען דעם טאַטן. וואָס עס איז מיר צו מיין ווייטאַק נײַט געלונגען.

דער ערשטער פּונקט וווּ מיר זיינען אָנגעקומען איז געווען דער דאַרף ניקאַלאַיעווע, דאָרט האָבן שוין געוואָרט אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער וואָס האָבן אַרגאַניזירט די דאַרטיקע פּויערים מיט געשפּאַנטע פּערד אין שלײַטנס. די שוואַכערע מענטשן האָט מען אַריינגעוועזט אין די שלײַטנס. אַזוי זענען מיר אָנגעקומען אין די וועלדער פּון לאווי און נאָכדעם אין דאַרף פּאַטריצאַ. דאָרט האָבן מיר געקראָגן עסן צו זאַט און גענעכטיקט. גאַנץ פּרי זיינען מיר אַוועק אין סטאַריצער וואַלד און זיך געטראָפּן מיט דער פּאַרטיזאַנער אָפּטיילונג וואָס האָט געהייסן „אַטראַד זשוקאָוואַ בריגאַדאַ צ׳אַפּאיעוואַ“ די אָפּטיילונג איז באַשטאַנען אין דער גרעסטער טייל פּון יידן, דער קאָמאַנדיר איז געווען אַ ייד מיטן נאָמען גילצײק.

דאָס לעבן אין די וועלדער מיט די פּאַרטיזאַנער

דאָ האָט זיך אָנגעהויבן אַ נײַער קאַפיטל פּון קאַמף און זאַרג צו קענען דערלעבן דעם נצחון איבערן שונא. אַלע האָבן געטראָגן דעם זעלבן אַחריות און דעם זעלבן גורל, דאָס ערשטע וואָס מען האָט אונדז געלערנט איז געווען צו בויען זעמליאַנקעס. יעדע גרופּע האָט באַקומען געצײג און אין משך פּון טאַג האָבן מיר אימפּראָוויזירט צו קענען דערוואַרעמען זיך און אויפקאַכן אַ ביסל וואָסער; אַזוי זיינען מיר שוין באַלד געוואָרן פּאַרטיזאַנער גלייך ווי די אַלטע.

סײַז געווען גענוג בײַטער און טרויעריק וואָס מיר האָבן איבערגעלאָזן חברים און פּריינט אין סווערוניצער לאַגער, און געטראַכט אפּשר וואַלט מען געדאַרפט בלייבן צוזאַמען מיט זיי. און קענען זיי אויך ראַטעווען; אָבער גאַר אינגיכן האָבן מיר זיך דערוווסט אַז מען האָט פּאַרניכטעט אַלע פּאַרבליבענע און אויך די געצײלטע יידן וואָס זיינען נאָך פּאַרבליבן אין סטויבץ.

די קאָמאַנדירן פּון דער בריגאַדע האָבן אונדזער גרופּע צעטיילט צווישן די אַלטע פּאַרטיזאַנער און אָנגעוויזן אַז פּון היינט אָן ביוסטו אַ קעמפּער, און דאָס איז דיין קאָמאַנדיר. דאָס ערשטע וואָס מען דאַרף טאָן איז שאַפּן געווער, מיט אַלע מיטלען און וועגן. די ערשטע פּאָדערונג פּון „שטאַב“ איז געווען: זעקס עלטערע יידן זאָלן אַרויספאַרן אין מאָריצײ, אַ דאַרף וווּ עס האָט זיך געפונען אַ פּאַליצײ גאַרניזאַן. זיי זיינען געפאַרן נײַט באַוואָפנט און האָבן באַדאַרפט איבערפאַלן דעם פּאַליצײ פּאַסטן צו פּאַרכאַפּן דאָס געווער. אויפן וועג האָבן זיי זיך אָנגעטראָפּן אויף אַ דײַטשישע „זאַסאַדע“ און פּינף פּון זיי זיינען אומגעקומען.

אין סטאַריצער וואַלד זיינען מיר איינגעשטאַנען אומגעפּער אַ זעקס וואַכן. דער וואַלד האָט זיך געצויגן און פּאַרבונדן מיט אַנדערע וועלדער, אונטער דעם אַלגעמײנעם נאָמען „די וועלדער פּון קראַסנאַסלאַבאַדקער ראַיאָן“. אין אַ קאַלטער נאַכט פּון מאָנאַט

מערץ, ארום פינף פארטאג, ווען איך מיט נאך א פארטיזאן זיינען געשטאנען אויף דער וואך, קומט צוליפן רייטענדיק א פארטיזאן פון אונדזער אטריאד צו מעלדן אז די דייטשן רינגלען ארום דעם וואלד פון אלע זייטן, מען זאל תיכף אויפוועקן אלעמען און אנזאגן צו לויפן אין א געוויסע ריכטונג, און אויך ווו מען וועט זיך דארפן טרעפן. מען האט זיך געעירט פון ארט און אנגעהויבן אפטרעטן פון לאגער אין דער ריכטונג צו די פינסקער בלאטעס.

דאס איז געווען זייער א שווערע און געפערליכע אויפגאבע צו קענען זיך ארויס־ באקומען פון וואלד, וואס איז געווען ארומגערינגלט, מען האט זיך צעטיילט אויף עטלעכע גרופעס א מרחק צווישן זיך א צוויי קילאמעטער, און ביי א צוזאמענטרעף מיטן שונא זאל יעדער גרופע קעמפן, ביז די צווייטע און דריטע וועט קענען אפטרעטן מיט וואס ווינציקער פארלוסטן. צווישן דער ערשטער גרופע זיינען געווען עטלעכע טורעצער: קושע קאסמאי, צאלקע דעם שוחט'ס זון, נחמן פיסעצנער, שלום גרינבערג, מיין אויפגאבע איז געווען צו זיין דער פארבינדער מיטן אטריאד, אין פאל פון א צוזאמענשטויס, צוזאמען מיט מיין ברודער נחמן און שוואגער שלום גרינבערג, און אזוי האבן מיר זיך געשלעפט אין די נעכט אין נעץ און קעלט, ביז די וועלדער אין צוציעווייך, וואס געפינען זיך אין די פינסקער בלאטעס. דארט זיינען מיר ניט געשטאנען לאנג און ניט אונטערגע־ נומען קיין אקציע, ווייל אויך דארט זיינען די וועגן געווען באזעצט מיט דייטשן.

אין איינעם א טאג רופט מיר ארויס מיין קאמאנדיר און זאגט: „שפאן א פערד און נעם פון קיך ווארעמע עסן און פיר דאס אוועק צו אונדזער זאטאדע וואס געפינט זיך ניט ווייט פון דאנען.“ פארנדיק האב איך דערהערט א שיסעריי און ביז איך האב זיך באטראכט וואס צו טאן און באשלאסן צו לויפן צוריק צום לאגער. האבן זיך די דייטשן שוין געפונען פארויס און זיך דערנענטערט צום לאגער פאר מיר. האב איך באשלאסן איבערצולאזן דעם פערד און וואגן און זיך געלאזט לויפן אין אן אנדערע ריכטונג. אזוי בין איך געלאפן ניט וויסנדיק ווהיין איך לויף, ביז די שיסעריי האט זיך דערווייטערט. אזוי לויפענדיק בין איך ארויף אויף א פרישער סטעזשקע, האב איך פארשטאנען אז דא האבן געמוזט לויפן די פארטיזאנער פון לאגער, פארויכטיק בין איך געגאנגען מיט דער סטעזשקע, ביז איך בין אנגעקומען צוריק צום לאגער, אבער דארט איז שוין קיינער ניט געווען און אלץ איז געשטאנען אין פלאמען. שטייענדיק אזוי צעטומלט ניט וויסנדיק וואס טוט מען ווייטער, האב איך באמערקט ווי א געדיכטער קוסט האט זיך א ריר געטאן, דאס איז געווען א קריסט פון מיין אפטיילונג וואס איז לייכט פארווונדעט געווארן און זיך באהאלטן אין קוסט, פון זיין באהעלטעניש האט ער געזען אלץ וואס ס'איז פארגעקומען ביים איבערפאלן דעם לאגער.

ווען די דייטשן זיינען פלוצעם באפאלן, האבן אלע גענומען לויפן, אזוי ווי אבער ביי ביינעסעס זון זיינען די פיס געווען אפגעפרוירן און ער האט ניט געקענט לויפן, איז

ער אריינגעקראכן אין אַ סטאָג היי וואָס האָט זיך דאָרט געפונען, די דייטשן האָבן אַרייַן געשאָסן עטלעכע קוילן אין סטאָג און אים אונטערגעצונדן. צוזאַמען מיט אים זיינען פאַרברענט געוואָרן נאָך צוויי פון אַטריאַד. אַזוי גייענדיק מיטן קריסט האָבן מיר זיך אַנגעטראָפֿן אײַפֿן קאַמיכאַר פֿון אונדזער אַפֿטיילונג, וואָס איז מיט נאָך אַ פֿאַרפֿאַרטיזאַ- נער געפֿאַלן אין קאַמף. מיר האָבן פֿאַרשנעלערט די טריט און דעריאָגט נאָך אַ גרופּע פֿאַרטיזאַנער וואָס האָבן געטראָגן אַ פֿאַרווונדעטן. די פֿרייד איז געווען גרויס וואָס מיר זענען כאַטש ניט אַליין און נאָך מער ווען זיי האָבן מיר געזאָגט אַז מײַן ברודער נחמן לעבט און געפינט זיך ניט ווייט פֿון דאַנען. ערשט פֿאַרנאַכט האָבן מיר זיך געטראָפֿן און ווייטער געגאַנגען צוזאַמען, וועגן שוואַגער האָבן מיר גאַרניט געוווּסט.

אויף מאַרגן האָבן מיר זיך געלאָזט ווידער אין וועג און זיך געטראָפֿן מיט נאָך גרופּעס פֿון אונדזער לאַגער. אין איינע פֿון זיי איז געווען סאַליק סלוצקי, ער איז געווען זייער אַפּגעשוואַכט און געהאַט אַפּגעפרוּרן די פינגער פֿון די פּיס. די וועגן זיינען געווען מיט טיפע בלאַטעס זומפֿן דורכגעשניטן מיט קאַנאַלן. קיין בריקן זיינען ניט געווען, דער איינציקער איבערגאַנג איבער אַזאַ קאַנאַל איז געווען אַ לאַנגער בוים איבערגעוואָרפֿן איבערן קאַנאַל וואָס מען האָט פֿאַרזיכטיק געשפּרייזט איבער אים, סאַליק איז געווען אַזוי אַפּגעשוואַכט און מיר האָבן אים כּסדר געהאַלפֿן צו גיין צוזאַמען, ער האָט אָבער קענטיק פֿאַרשטאַנען אַז צוליב אים קענען מיר ניט גיין שנעל, האָט ער געזאָגט: גייט, איך וועל אייך דעריאָגן, און אַזוי איז ער פֿאַרבליבן דאָרט און אומגעקומען אין דער וויסטעניש. נאָך עטלעכע טעג גיין זיינען מיר אַנגעקומען צו אַ באַשטימטן פּלאַץ און זיך געטראָפֿן מיטן שטאַב פֿון אַטריאַד וואָס האָט געוואַרט אַז אַלע פֿאַרבליבענע זאָלן זיך צונײַפּוזאַמלען. דאָן האָט מען באַשלאָסן צו שיקן עטלעכע מענטשן צו באַערדיקן דעם קאַמיסאַר.

דריי מענטשן זענען געשיקט געוואָרן פֿאַר דעם. דעם קאַמיסאַרס זון, מײַן ברודער נחמן און נאָך איינער. זיי זיינען אַוועק אויספירן די שליחות. איך בין געבליבן מיט די טורעצער וואָס זיינען געזעסן אין אַ זייט פֿון די איבעריקע צווישן די געדיכטע קוסטעס. אין אַ פֿאַר שעה אַרום איז דער אַטריאַד באַפֿאַלן געוואָרן דורך דער ווייסרוסי- שער פֿאַליציי און אוקראַינישע זעלנער. דער אַטריאַד האָט זיך ווייטער געלאָזט אין וועג צום זאַמל פּונקט אין וועליעשינער וואַלד, קאַפּוליער ראַיאָן. מיר די גרופּע יידן זיינען פֿאַרבליבן אויפֿן אַרט, מ'האַט אונדז ניט באַמערקט אין די קוסטעס, ווען ס'האַט זיך באַרויקט זיינען מיר ווייטער געגאַנגען אין וואַלד נעבן טייך מוריציאַנקע און פֿאַרבליבן דאָרט עטלעכע וואַכן. דאָרט האָבן מיר זיך דערנערט דורך אויסגראַבן קאַרטאַפֿל פֿון די גריבער וואָס די פּויערים האָבן באַהאַלטן אויפֿן ווינטער. אויך פּלעגט מען זיך אַרייַנקאַפֿן אין אַ דאָרף ביינאַכט צו באַקומען עפעס עסן ביי די פּויערים, דאָס איז אַלץ געטאָן גע- וואָרן אונטער שטענדיקער דראַנג פֿון טויט וואָס האָט געלייערט פֿון די דייטשן און ווייסרוסישע פּאַליציי.

אין איינעם אַ טאָג איז אַנגעקומען דעם קאַמיסאַרס זון ער האָט מיר איבערגעגעבן דאָס וואָס עס איז געשען מיט די דריי וואָס זענען געגאַנגען באַערדיקן דעם קאַמיסאַר. ווען זיי זיינען אַנגעקומען אויפן אָרט וווּ דער קאַמיסאַר איז געפאַלן און האָבן אַנגעהויבן אויס־צוגראַבן דעם קבר און געוואָלט אַרויפלייגן אויפן וואָגן דעם קערפער, האָט מען געעפנט אַ פייער, און ער מיטן צווייטן חבר זענען פאַרווונדעט געוואָרן. נחמן איז געבליבן גאַנץ אַפטרעטנדיק האָבן זיי דערוויזן אַנצוקומען אין אַ דאַרף און האָבן געזוכט צו קריגן מיט וואָס צו פאַרבינדן די ווונדן, אָבער ווי זיי האָבן זיך דערנענטערט צום דאַרף האָט מען ווידער אויף זיי געשאָסן. דאָן האָט נחמן צוגענומען ביים זון פון קאַמיסאַר זיין קוילנאָפער און אים געגעבן זיין ביקס און איז געבליבן אַפצוהאַלטן די אַנפאַלער, בכדי צו דערמעגלעכן די צוויי פאַרווונדעטע צו אַנטלויפן אין וואַלד. ער האָט דערוויזן טאַקע זיי אַפצוהאַלטן און אַזוי אַפטרעטנדיק, ווען ער איז שוין געווען ניט ווייט פון וואַלד איז ער שווער פאַרווונדעט געוואָרן און איז נאָך דערלאָפן ביזן וואַלד. פאַרן אויסגיין האָט ער אים איבערגעגעבן דעם זייגער און נאָך אייניקע פערזענלעכע זאַכן. ער זאָל זיי מיר איבערגעבן.

ער האָט צוגעגעבן אַז נחמן איז געפאַלן ווי אַ העלד, פאַרטיידיקנדיק זיך און זיינע פאַרווונדעטע חברים, אַזאַ איבערגעגעבענעם חבר האָט ער נאָך ניט געזען. ער האָט מיר צוגעזאָגט אַז ער וועט זיין פאַר מיר ווי אַ ברודער און טאָן פאַר מיר אַלץ וואָס ער וועט קענען. די צייט אָבער האָט געטאָן דאָס איריקע, דער אַטריאַד איז זיך צעפאַלן און מען האָט אים אַנגעהויבן אַרגאַניזירן פונדאַסניי. עס זיינען אַנגעקומען אַנדערע מענטשן פון מאַסקווע מיט אַ אַפֿיציר באַזענאַקא. עס האָט געהייסן אַז זיי גייען צו די קאַרפאַטן בערג און זיי וועלן אַנהאַלטן מיט אונדז אַ קאַנטאַקט. מיט זיי זענען אַוועק עטלעכע טורעצער יידן. איך בין געבליבן מיטן אַטריאַד „שצאַרסאַ“ פון דער זעלבער בריגאַדע אין קאַפּוליער ראַיאָן, דאָ האָב איך זיך ווידער געטראָפן מיט מיין שוואַגער. אין אַ צייט אַרום האָבן מיר באַקומען אין שטאַב אַ אַנפּראָגע, צי די גרופע וואָס מ'האַט אַרויסגעשיקט פון דעם אַטריאַד וואָס איז אַוועק מיט באַזענאַקא האָט געבראַכט די דאַקומענטן וואָס זיי האָבן אַרויסגעשיקט און אויב ניט זאָל מען אַרויסשיקן אַ גרופע וואָס זאָל זיי גיין אַנטקעגן און זען וואָס ס'איז געשען מיט זיי. ווייל די דאַקומענטן זיינען זייער וויכטיקע. באַלד איז אַרויס די גרופע צו דער שמאַלער באַן־ליניע ניט ווייט פון דאַרף וואַראַביאַווא, דאָרט האָט מען געפונען די טויטע קערפערס פון דער גרופע, צווישן זיי איז געווען קושע קאַסמאַי און ביי אים אין די כאַליעוועס פון די שטיוויל זיינען געווען איינגענייט די דאַקומענטן.

שפעטער זענען מיר אַריבער אין דער דייווערסאַנטן גרופע אין קאַפּוליער ראַיאָן מיט מיר איז אויך געווען צאַלקע דעם שוּחט'ס, דאָרט האָבן מיר אַנטייל גענומען אין אַ סך קאַמפן מיט די דייטשן און דער פּאַליציי, ביים אויפרייסן בריקן און באַן־ליניעס אין הינטערפראַנט ביז עס איז אַנגעקומען די רוסישע אַרמיי און באַפרייט מינסק, מיר

זיינען אָנגעקומען קיין מינסק, האָט מען אונדז אויפגענומען מיט אַ גרויסן פּאַראַד אויפן צענטראַלן פּלאַץ און נאַכדעם אויסגעקליבן די פעיקערע און אָפּגעשיקט אין פּאַרשידענע מיליטערישע אָפּטיילונגען צו קעמפן ווייטער קעגן די דייטשן. נאַכדעם בין איך געשיקט געוואָרן אויף די קוריעלער אינדזלען צו היטן יאַפּאַנישע געפּאַנגענע — בין פּאַרבליבן זעקס חדשים און ווידער זיך צוריקגעקערט קיין ליטע צו קעמפן מיט די באַוואַפנטע באַנדעס אין די וועלדער פון ליטע און עסטאָניע, כ'בין פּאַרוואַנדעט געוואָרן און געלעגן אין שפיטאַל. ווען דער פּוס האָט זיך פּאַרהיילט האָב איך זיך צוריקגעקערט צו מיינ אָפּטיילונג און אָנטיילגענומען אין די קאַמפן ביי דער שטאַט שאוּלי אין ליטע און ווידער פּאַרוואַנדעט געוואָרן. נאַכן אויסהיילן זיך, האָט מען מיר געשיקט אויף אַ קורס פּאַר אָפּצירן אין גאַרקי, פון דאָרט בין איך אַרויס מיטן ראַנג פון לייטענאַנט און געדינט אין דער אַרמיי. אין 1950 בין איך אַריבער קיין דווינסק דאָרט בין איך פּאַרבליבן סטאַביל און חתונה געהאַט.

במשך פון מיינ זיין אין דווינסק האָב איך באַשלאָסן צו באַזוכן טורעץ און די אַרומיקע געגנט צו זוכן לעבנסגעבליבענע; אַזוי האָב איך באַזוכט עטלעכע מאָל טורעץ, דער־מיר, באַראַנאוויץ, נאַוואַגורדעק. אין טורעץ זיינען קיין יידן ניטאָ. איך בין געגאַנגען אויפן בית־הקברות און געוויינט ווי אַ קינד. ס'איז גאַרניט פּאַרבליבן קיין מצבה צו דערמאַנען אַז דאָ איז אַמאָל געווען אַ בית־עולם. איך האָב זיך געווענדעט צום „פרעדסע־דאַטעל“ פון „סעלסאָוועט“ אין טורעץ און געפרעגט פּאַרוואַס לאָזן זיי אויף הפקר דעם אָרט וווּ ס'ליגן באַגראָבן מענטשן. איז זיין ענטפער געווען: ס'איז ניט אונדזער אויפגאַבע צו היטן אַזעלכע ערטער. אויף מיינ פּראַגע ווהיין איך דאָרף זיך ווענדן וועגן דעם, האָט ער זיך אָפּערופן צו מיר: עס איז מיר אַ ווונדער, וואָס דו אַלס ייד פּרעגסט ביי מיר אַזעלכע זאַכן, איך גלויב אַז דו ווייסט בעסער פון מיר וווּ צו ווענדן זיך, אָבער עס איז אַ שאַד דיין צייט, דו וועסט זיך צו גאַרניט דערשלאָגן.

זעענדיק אַז דאָ קען איך שוין גאַרניט אויפּטאָן, בין איך געפּאַרן אין דער־מיר, געטראָפן איין יידישע פּאַמיליע, בערל דער קירושנער מיט זיין פּאַמיליע. פון אים האָב איך זיך דערוואַסט אַז אין נאַוואַגורדעק לעבן אַברהם־ל און קושע גילימוביץ, אין באַראַנאָ־וויץ לעבט בערל יאַסעלעווסקי, ער האָט מיר דערציילט אַז אין רוסלאַנד זיינען דאָ נאָך לעבנסגעבליבענע פון טורעץ. איטשע טורעצקי, אלי פּופּקי, אַלטער זיסל דעם שמידס, דוד סקופין. ערשט אין יאָר 1957 איז מיר געלונגען אַרויסצופאַרן קיין פּוילן און פון דאָרט קיין ישראל.

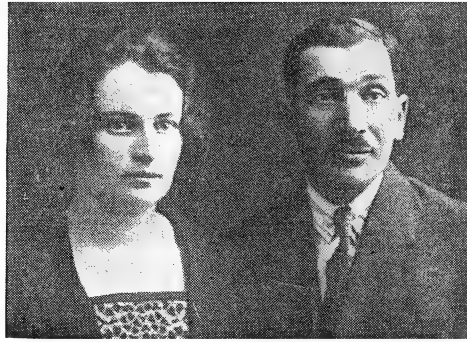
וועגן די טורעצער יידן וואָס זיינען פּאַרבליבן אין סווערז'נער לאַגער, האָב איך זיך דערוואַסט אַז מ'האַט זיי אומגעבראַכט צוזאַמען מיט די פּאַרבליבענע יידן פון סווערז'נע און סטויבץ אין וואַלד פון דערעווע, מיט זיי איז אויך אומגעקומען מיינ פּאַטער לייבל פּיסעצנער, בלויז אַ פּאַר געציילטע האָבן זיך געראַטעוועט אין די וועלדער אַרום סטויבץ.

נחמן פיסוצנר

יעסקע פיסוצנר

אריה, פיסוצנר, רישע מירל

זאלקע פיסוצנר

זאלקע פיסוצנר

בר-רפאל

נחמן פיסוצנר

נחמן נולד בשנת 1914 בטורץ, להוריו אריה ובלומה פיסוצנר. האב עסק ברוכלות ובשימורי ביצים ששווקם ליצואנים. שני ענפים אלה הנפוצים באותה התקופה בין יהודי העיירה היו נתונים לתנודות תכופות וכיתר העוסקים בזה, כן גם הוא ידע שפל וגיאות.

נחמן למד עד גיל 14 בחדר ובבית ספר עממי פולני, היה תלמיד ממוצע בלימודים, אך התבלט בין חבריו לכיתה בחוש הומור בדומה לאביו. כן גילה רוח קרבית מילדות. וכשהתנגש עם איזה שהוא חבר ידעו מראש שהמערכה אבודה ליריבו.

בגיל 16 מתה עליו אמו בהשאירה אחריה עוד שלושה יתומים קטנים בבית. רגש האחריות — כבן הבכור — כופה עליו עול והוא מתחיל לחפש דרכים כיצד לעזור לבני הבית. אחרי תקופת מה, כשנשא אביו אשה שניה והיא גילתה מסירות לילדים, ידע נחמן להעריך את מסירותה ולהתיחס אליה בכבוד כמו לאם ממש, אם כי מזגו הסוער הביאו לא פעם להיות תוקפני כלפי אחרים.

כשהעסקים אצל אבא התחילו להדרדר החליט ללמוד מקצוע. בחדר הנוסף בחזית הבית פתח מספרה וספר שכיר לימדו את מקצוע הספרות. כעבור שנתיים הוא החל לעבוד כעצמאי ונעשה למפרנס העיקרי של המשפחה.

בתקופת הנאצים אחרי ביצוע השחיטה השניה ביהודי טורץ בנובמבר 1941. כאשר מועברים למחנה עבודה בסוורז'נה הגברים הכשרים לעבודה ובתוכם נחמן, אביו אריה, אחיו זלקה וגיסו פרידברג. את הקשר עם גיסו לא הפסיק, למרות שאחותו כבר לא היתה בחיים. הם חיו בצוותא וחילקו ביניהם את פת הלחם האחרון. במחנה העבודה התבלט נחמן בזריזותו להסתדר בתנאים הקשים ביותר.

מקצועו כספר עזר לו להתקרב לגרמני המפקח על עבודת העמסת הזיפוזף בקרונות הרכבת. כעבור זמן מה מינה אותו הגרמני לאחראי על העובדים.

כשמתארגנת המחתרת ב„ג'יטו“, בקיץ 1942 במטרה לצאת ליערות, מדריך נחמן החייל המנוסה, מהצבא הפולני את הטירונים ובעליית הגג בבוקר 30 לומדים החברים להכיר חלקי הרובה בהדרכתו.

ב-29 בינואר 1943, כשהפרטיין פוסטרסקי מסתגן למחנה העבודה בסביר'נה ומוסר את ההוראות האחרונות לפי התכנית לביצוע הבריחה, היה נחמן אחד מראשי הקבוצות וממארגני הפעולה. באותו יום בשעה 9 בערב, יצא בראש קבוצתו שהיתה בין הראשונות.

שיצאו את הגיטו והגיעו ליערות. ב־2 בפברואר 1943 נקלט בגדוד על שם ז'וקוב, חטיבת צ'ורס ושימש בה כטוראי בפלוגה ב' מחלקה ג', כיתה א' בתפקידי סיור. בתחילת מארס נתמנה למפקד מחלקת הסיור המיוחדת ע"י מטה הגדוד, שמפקדו היה גילצ'יק, בליל 14 במארס השתתף עם יחידתו בקרבות נגד יחידות המשטרה בקרבת הכפר סטארינא. שני כדורים פגעו במכנסיו אך גופו לא נפגע...

ב־18 במארס כשהגרמנים התחילו במצור על הפרטיזנים, שחננו ביער סטארינא, נשלח נחמן עם יחידתו ללחום בגרמנים במטרת השהייה. הם ביצעו את המשימה והגדוד הספיק בינתיים לסגת. שניים מאנשי יחידתו של נחמן נהרגו והוא הספיק עוד לפרוק מעליהם את נשקם ולסגת עם יתר אנשיו בעקבות הגדוד. תוך נסיגתם נתקלו בקומיסר ירמלוביץ, אכר מקופיל, שפיגר אחרי אנשי הגדוד ונפצע מבלי שהרגישו בו, הוא שכב בתעלה, נחמן ואנשיו סחבוהו על הכתפים והדביקו את הגדוד בכפר זיראשלאבה. משם עברו יחד לביצות פינסק ביערות צ'צ'ביץ. לאורך כל הדרך של נסיגתם מילא נחמן תפקידי סיור בראש יחידתו ושמרו על הגדוד מהתקפת פתע וממארבים ואכן הגדוד הגיע ליערות צ'צ'ביץ כמעט בלי אבדות. בסוף אפריל, כשהגרמנים כתרו את יערות צ'צ'ביץ, ופתחו בהסתערות על המחנה ועל הגדוד הוטל לסגת בדרכים עקלקלות קיבל נחמן שוב את תפקיד ההאטה, כדי לאפשר נסיגתו של הגדוד.

נחמן חילק אז את אנשיו ליחידות זעירות ובקטע המסוכן ביותר מסר את הפיקוד לידי גיסו, שלום פרידברג, לוחם אמיץ וחייל מנוסה מהצבא הפולני. כמקשר בינו לבין נחמן שימש אז בצלאל פיסוצנר אחיו הצעיר (הגיע ארצה וחי באשדודים). הפעם היה הקרב קשה ביותר, לוחמים רבים נפלו ורק כ־2–3 נשארו מכל יחידה. מיחידתו של פרידברג נשאר רק הוא ובצלאל, עם זאת לא עזבו את המערכה עד שהמשימה בוצעה והגדוד הצליח לסגת, אם כי במצב של התפוררות. כעבור יומיים נקרא למטה הגדוד ויחד עם בנו של הקומיסר והפרטיון קונסטנטין מהכפר ניקולייב הסמוך לסורוז'ינה הוטל עליהם לחזור ליערות צ'צ'ביץ, למקום בו חנה הגדוד לפני ההתקפה, ולמצוא שם את הקומיסר הפצוע, שתוך בהלת הנסיגה השאירוהו, כשהוא שוכב בקרון. כשהגיעו למקום מצאוהו שוכב באותו מקום ללא רוח חיים. לא נשאר להם, אלא לכרות במקום את הקבר. הגרמנים שנשארו במארב נתנו להם להתקדם ועקבו אחריהם, כשהם כורים את הקבר. כשהתחילו להורידו מהקרון פתחו עליהם באש חזקה. קונסטנטין נפצע, נחמן ובנו של הקומיסר חטפוהו והתחילו לברוח אתו. תוך כדי בריחתם נפגע נחמן בשני כדורים ונפצע קשה, אך הם הצליחו לצאת מטווח האש של האויב ולהמשיך בדרכם לבסיס. בדרך עברו עד למקום בו חנה הגדוד של פרחמנקו. מפאת מצבו הרציני של נחמן נאלצו השניים להשאירו במקום. הוא אושפו בבית החולים של הגדוד והם הגיעו לבסיס. כשנדע לבצלאל מה שקרה לאחיו מיהר אליו, אך שם נמסר לו, שהוא מת מפצעיו הקשים בראשו ובבטנו. נחמן נפל בעת מילוי תפקידו, ליתר דיוק בעת מילוי תפקידו בקפידה יתירה, כי

גם כשנפתח עליהם האש מהמארב יתכן והיה מצליח להימלט לו רק היה מחליט להשאיר את חברו הפצוע בשדה הקרב, אך נחמן העדיף ליפול בשדה הקרב ולא לחלל את כבודו כיהודי וכלוחם. הוא נפל ב־28 באפריל 1943 ונטמן בעיר ז'רבלבה במרחק ארבעה קילומטר מהנהר מריצ'נקה, שליד פסי הרכבת הצרה.

ציון שמו על קברו במקום אינו מוציא אותו מאלמוניותו בסביבה הזרה. הוא ישאר חרות בזכרונו כלוחם אמיץ העשוי ללא חת.

יקותיאל קוסמאי

קראו לו „קושינקה” — לשון חיבה אצל בני משפחתו וקרוביו. אחרים ציינו בזה את השובבות שלו. אכן היה בו הרבה מהשובבות ומהמרדנות וכשגדל והיה לנער נתן לכך ביטוי ב„שבירת כלים” תברתיים. כשנכנסו הסובייטים לאזורנו הוא השתלב יפה בסדר החדש, אם מתוך שנאת הישן או מתוך אהדה למשטר החדש. הוא היה יותר מדי דינמי בכדי לחבוש יותר מדי זמן את ספסל הלימודים. הרחוב והמרחב קסמו לו יותר. היה הרפקן מטבעו ונמשך אחרי הסיכון. לאחר שסיים את בי”ס העממי סייע לבני המשפחה בפרנסתם. בזמן הנאצים והוא עודנו נער בן 16, האיר לו מזלו הודות לקומתו הגבוהה. הללו צירפוהו לקבוצת הכשרים לעבודה ששלחה למחנה עבודה בסבירוֹנה. בסבירוֹנה היה פעיל במחתרת ובהכנת האנשים לבריחה ליערות. נמלט עם תושבי המחנה בעת הבריחה, שאורגנה בעזרת פוסטורסקי ב־29.1.43 והצטרף לגדוד ע”ש „ז'וקוב”, חטיבת צ'אפאייב.

מספר „לכסיקון הגבורה” עפ”י האינפורמציה שנמסרה ע”י חבר לנשק יאנקלבסקי לייבל, אנו קוראים את הפרטים דלהלן: „כבר בימים הראשונים לשהותו בגדוד, יצא עם חברים להביא אספקה לגדוד, התמחה באספקת מזון והקל על הגדוד, שסבל מחסור. השתתף בהתקפה על המשטרה בהאנצוויץ. בעת סיור עם שני חברים, הניס שוטרים שתקפום. אחד מהם פצוע נלקח ע”י השלושה לבסיס. נשלח לפעולות מודיעין בתחנות המשטרה ברוז'אלוביץ' וכאטיניץ'. הודות לאינפורמציה שהביא, הצליחו ההתקפות על תהנות אלו.

הוא צורף ליחידת הנחתים, שהגיעה ממוסקבה והקימה את גדוד „לאו”. פעמים אחדות ניצל אחרי שעלה על מארבים גרמנים בסביבות הכפר מאשוקי. בשובו עם קבוצת פארטיזנים מפעולה משקית, הותקפו ע”י שוטרים בסביבת בודי. לוחם אחד נלקח בשבי, אחרי קרב הצליחו לשהררו. בהמשך דרכם נתקלו במארב שני על יד מאשוקי, יקותיאל קוסמאי ושני פארטיזנים נוספים נפלו בקרב. — כך נפל על משמרתו לוחם יהודי אמיץ. אנו בני העיירה נזכרנו כאחד הלוחמים היהודים, שהזימו לחלוטין את משפטם הקדום של ה„גויים” על „כושר הלחימה” היהודית. ברוח הקרב שפעמה בו ובאומץ לבו הוא הנחיל כבוד לעם ישראל.

ראובן לובצקי

השחיטה הגדולה ב.גיטו" טורן

כשפרצה המלחמה בין גרמניה ורוסיה, ב־22 ביוני 1941, היתה חזית המלחמה מרוחקת כ־300 ק"מ מטורן. הדבר היה ביום ראשון של השבוע, בשעה 6 לפנות בוקר. בשעה 10 לפה"צ החלו הרוסים לברוח מזרחה. השלטון הסובייטי בעיירתנו התמוטט מיד ולא היה עוד כל סדר בניהול הענינים.

תחילה לא ראינו גרמנים בעיירתנו רק, כשהיה עליהם לסדר משהו הם היו באים אלינו מהעיר שטויבץ (סטולפצה). כמפקד המשטרה בעיירה נתמנה סרפימוביץ', אשר שימש קודם לכן כפקיד בעיירה מיר. הלה לקח לעזרתו כמה "שקצים" צעירים מהסביבה. הקשר שלנו עם שטויבץ נפסק כליל. לי אישית נודמן אז לבקר פעם אחת בעיירה מיר. הדבר היה לאחר, שיהודי עיירה זו ביקשו מאתנו, שנסייע להם בכספים. קיבלתי רשיון מיוחד מאת מפקד המשטרה לצאת לשם. הוברר לי, שבמיר הוקם "יודנראט", שבראשו עומד יהודי בשם ברמן. הוא היה אומר, שבמיר לא תהיה שחיטה של יהודים מכיוון, ש"אנו נותנים לגרמנים את הכל". אשר לטורן הרי לפי דרישת המשטרה הוקם בה כעין ועד בן 8—6 חברים, שתפקידו העיקרי היה לספק לשלטוננו מזון ולסדר כל מיני ענינים אחרים, בהתאם לפניות השונות שלהם.

בונדרמריה של מיר שירת אדם אחד בשם יוזף אוסוואלד, אשר לפני כן היה בטורן. היה זה צעיר יהודי, אשר שמו האמיתי היה שמואל רופאייון. הוא בא לטורן מוילנא. לא היו בידו תעודות, אך מכיוון ששלט בלשון הגרמנית, הוא פנה לשלטונות הציג עצמו כ"פאלקס דויטשה" וקיבל עבודה כשומר בבית"ס המקומי. מאחר, שמצא חן בעיני סרפימוביץ' הוא נתמנה אחר כך כמתורגמן במשטרה. לאחר, שסרפימוביץ' קיבל תפקיד גבוה יותר במיר הוא לקח אתו את רופאייון — אוסוואלד אשר במשך הזמן נתמנה כמפקד הונדרמריה במקום.

הצעיר היהודי שלמה כארכאס שהיה בעבר בנקודת-הכשרה יחד עם אוסוואלד זיהה אותו. הוא נתבקש ע"י אוסוואלד, שלא לגלות את זהותו האמיתית בהבטיחו לו לסייע ליהודים. אוסוואלד עמד בהבטחתו זו. הוא העביר ליהודים ידיעות שונות וכן סיפק נשק לעשרים צעירים יהודיים. באחד הימים הוא הודיע, שעל היהודים למהר ולברוח, כי למחרת היום תערך שתיטה המונית. היהודים סרכו תחילה להאמין לאזהרה זו בטענם, שעצות וידיעות מסוג זה עלולות לגרום לחיסול ה"גיטו" בעיירה מיר.

באחד הלילות רצו השוטרים ברחובות העיירה וגייסו "שקצים" להרחבת והעמקת הבורות, שכבר נתפרו לפני כן. בצאתי מביתי נתפסתי גם אני ובפקדת סרפימוביץ' נלקחתי למקום בו בוצעה הפירת הבורות. הייתי שם כחמש דקות אחר כך הובלתי למאסר. למחרת הוצאו היהודים מבתיהם והועברו לככר-השוק. הנשים והילדים וכן גם הזקנים הועמדו בקבוצות נפרדות. ניתנה הפקודה, שעל כל אלה שבכיסיהם כסף או תכשיטים להציאם, כי אחרת יירו בהם. כמובן, שכולם מילאו מתוך פחד אחרי הוראה זו. הדבר נמשך שעות אחדות ואז באה הו'נדרמריה והחלה בביצוע התכנית השטנית שלהם.

103 יהודים צעירים הושבו במכוניות-משא ואילו אנשי הקבוצות האחרות הובלו לתחומי בית העלמין שם כבר היו מוכנים הבורות, שנחפרו עוד לפני כן. כל המעשים הללו בוצעו בימים י"ג—י"ד לחודש חשון. כשהמכונית בה הוסעתי יחד עם הגברים היהודיים האחרים עברה מרחק של שני ק"מ בקירוב שמענו קול יריות מכיוון בית-העלמין. היה ברור לי, שאכן זהו הסוף של כל אלה, שנלקחו לשם.

במחנה נובי-סויר'ז'ן

אנו הועברנו למחנה העבודה נובי-סויר'ז'ן. הוכנסנו לתוך צריפים ולמחרת ביצעו הגרמנים מרחץ דמים גם במחנה זה, שהיה מרוחק רק כדי שני ק"מ משטויבץ ובו היו כמה מפעלים חשובים ובראש וראשונה מינסרה. צ'וורטוק נתמנה על-ידי הו'נדרמריה הגרמנית כמנהל המחנה ושימש כמקשר בינינו לבין הו'נדרמריה של שטויבץ. באחד הימים הוא הודיע לנו, שה"זונן-פירר" רוצה לראות את פני היהודים מטורץ, שסיפקו לו כל מיני מצרכים ומוצרים לפי רצונו. בנציה ביילין, אנכי וגיסו של קבק, ד"ר אופרמן, יצאנו במשלחת למקום מושב מפקדת הו'נדרמריה בשטויבץ. היה זה בנין ארוך, הראדיו ניגן ללא הפסק ובלב היה לנו מר מאד.

המפקד הוציא מכתב בו נאמר, שיהודי טורץ הם קומוניסטים, שהיו שם כל מיני ארגונים ובעיקר — מפלגות קומוניסטיות. הכחשתי זאת מכל וכל וטענתי באוני ה"זונן פירר", שלו בטורץ היתה קיימת מפלגת קומוניסטית הן סרפימוביץ' היה יודע על כך עוד לפני כן. כנראה, שתשובתי הניחה את דעתו, אך מיד אחר כך שאל אותנו, כאילו

דרך אגב האם הגרמנים הם שונאי היהודים או ידידיהם. תשובתי היתה, „אין ברצוני להגייד לך דברי שקר, הן האמת ידועה לך יפה!...“

לרבים אחרים היה פחות מזל אצל השליטים הגרמנים. הממונה על המחנה, צ'וורטק, נורה ע"י הגרמנים בעת אחד מביקוריו במפקדה בשטויבץ. על צעיר יהודי אחר, שהיה אתנו במחנה הלשין מישהו, שהוא הלך לבקש משהו אצל נוצרי אחד. הוא הוכה לעינינו, נלקח לשטויבץ ומשם לא חזר עוד.

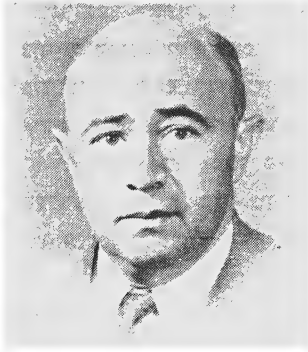
במחנה היו כ־310 איש, מהם 103–100 מטורץ. עבדנו בנסירת עצים, בסיד, בהעמסה על הקרונות וכו'. פעם אחת ביקשתי את ה„לאגר־פירר“ הגרמני, בזלר. שיורשה לי לבקר בטורץ, כדי שאוכל להביא חליפה בשבילי ולמעני — קצת מזון. מבוקשי ניתן לי, אך כשבאתי לעיירה מצאתי בתים יהודיים ריקים מאדם ואילו בבית העלמין ראיתי קבר־אחים גדול ללא מצבה.

מפי האכרים המקומיים נודעו לי פרטים על חיסול האוכלוסייה היהודית שבמקום. נמסר לי כיצד חוסלו אחותי גוליה טרייביצקי, ובעלה יעקב, אחותי ריבה יאלובסקי וילדיהם, אמי פסיה שברחה לקארליץ' ושם נורתה ע"י הגרמנים וכן דודי היהודי האדוק והפקח ר' ברוך לובצקי.

בדרכי חזרה למחנה עברתי דרך מיר ושם מצאתי את אשתי סוניה עם שני ילדינו. ה„לאגר־פירר“, בזלר הסכים, שהם יהיו יחד אתי במחנה. מפי ה„גויים“, שבאו למחנה שלנו לקנות עצים נודע לי, שבנייסווי, קלצק ובעיירות אחרות בסביבה מחסלים עתה את שארית האוכלוסייה היהודית, אשר שרדה בהן.

השחרור והעליה לישראל

חששותינו מכל מה שעלול לקרות לנו גברו והלכו ובאחד הימים גמרנו אומר לברוח. הדבר היה ב־29 לינואר 1943. היינו קבוצה של 65 איש ונדדנו ממקום אחד לשני. בסופו של דבר נכבשה הסביבה מחדש ע"י הרוסים ובקיץ 1944 שוחררנו על ידם. הייתי בקבוצה של כ־15 איש, שחזרה לטורץ ואחר כך מצאתי עבודה בעיירה לאכוביץ' בה היו אז כחמישים יהודים. בסוף שנת 1945 הגעתי לפולין ומשם דרך מחנות הפליטים בגרמניה עליתי, כעבור שלוש שנים יחד עם משפחתי לישראל.

משה בריינסקי

אזוי האבן מיר זיך געראטעוועט

איך בין געבוירן אין יאר 1911 אין שטעטל האראשטש נעבן ביאליסטאק און אין יאר 1927 זיינען געקומען קיין טורעץ דער פאָטער אין די גאַנצע פאמיליע. מיר האָבן זיך שנעל איינגעגלידערט אין סאַציאַלן לעבן פון דער קהילה און כ'האַב זיך געפילט ווי אַ געבוירענער דאָרט. איינטיילגענומען אין די אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס וואָס האָבן אויסגעפאַרעמט דעם סאַציאַלן און קולטורעלן לעבן אין שטעטל.

אַזוי איז דאָס אָנגעגאַנגען ביז די היטלער בעסטיע האָט זיך אין יוני 1941 אַרייַנגעריסן און געבראַכט דעם חורבן. מיטן אָנקומען פון דייטשן איז דאָס לעבן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גיהנום. יעדער טאָג האָט געבראַכט נייע קרבנות, סיי מיטן שלאָגן און דערנידערצוקן, אָדער פשוט דערשיסן. די ערשטע קרבנות זיינען געווען אייניק דער שוסטער און דער ביאליסטאקער שניידער וואָס זיינען אַרויסגענומען געוואָרן פון זייערע היימען און דערשאָסן געוואָרן.

אַזוי האָבן זיך אָנגעהויבן די צרות: מיטן שיקן אויף צוואַנגס־אַרבעט און פאַרענדליקן מיט אויסצומאַטערן ביזן אויסגיין פון די כוחות. איינמאַל געפינעדיק זיך אויף צוואַנגס־אַרבעט אויפן זאָהאָריער באַרג צוואַמען מיט נאָך עטלעכע יידן, איז אָנגעקומען אַ שליח, מוליע סלוצקי מיט אַ באַפעל פון קאַמענדאַנט אַז אַלע אַרבעטער זאָלן תיכף קומען צוריק אין שטעטל. קומענדיק אַהיים האָבן זיך געטראָפן דעם פאָטער ווי ער האָלט אויף זיין שויס מיין עלטסטע קינד און זיין פנים איז טויט בלאַס און ער זאָגט מיר פאַלגענדעס: משה'ל דו מוזט גיין גראָבן אַ גרוב אויפן בית־עולם אַזוי האָבן באַפוילן די דייטשן, אויב דו וועסט ניט פאַלגן וועט מען מיר דערשיסן. מער האָבן זיך מיין פאָטער ניט געזען, איך האָבן זיך אויסבאַהאַלטן יענעם טאָג און זיך געראַטעוועט פון דער ערשטער שחיטה אין וועלכער עס זיינען אומגעקומען עטלעכע און פּרופּציק קינדער. פרויען און זקנים, צווישן זיי איז אויך געווען מיין פאָטער.

איך בין ניצול געוואָרן פון דער ערשטער שחיטה און פאַרשיקט געוואָרן אין

סווערז'נער לאַגער, וווּ אַריבער הונדערט מענטשן פון טורעץ האָבן צוזאַמען מיט נאָך צוויי־הונדערט יידן וואָס זיינען געבראַכט געוואָרן פון די אַרומיקע שטעטלעך געאַרבעט אונטערן יאָך פון די דייטשן און אַרטיקער ווייסרוסישער פּאַליציי. אַזוי האָבן מיר איבערגעלעבט ביז דעצעמבער 1942.

נאָך אַ געהיימער פאַרבינדונג מיט די פאַרטיזאַנען וואָס האָבן אַקטואירט אין די וועלדער, האָט אַ טייל פון אונדז באַשלאָסן צו אַנטלויפן פון לאַגער און אין דער נאַכט פון 29סטן ינואר 1943 האָבן מיר זיך געלאָזט לויפן ניט וויסנדיק אַפילו גענוי וווּהין מיר לויפן. אָבער ס'איז ניט געווען מער וואָס צו פאַרלירן און מיר זיינען געלאָפן אין דער ריכטונג צו די נאַנטע וועלדער.

נאָך אַ נאַכט וואַנדערן אין טיפן שניי און שטאַרקער קעלט, זיינען מיר אַנגעקומען איך און מיין ברוהער בצלאל צום דאַרף זאוועלקי, דאַרט האָבן מיר געטראָפן אַ גרופע פאַרטיזאַנער און פאַרבליבן אַ פאַר טעג. זעענדיק אַז מיר זיינען ביי זיי ניט קיין אַנגעלייגטע געסט, האָבן מיר באַשלאָסן צו גיין אין וואַלד און ווכן שוץ אין דער נאַכט פינסטערניש.

אַזוי האָט זיך אַנגעהויבן אונדזער לעבן אין נע ונד און מורא יעדע מינוט צו דערשאַסן ווערן פון שונא וואָס האָט געלויפערט און געזוכט אימצובריינגען יעדן יידן. דאָך איז דאָס געווען אַ טרייסט נאָכן שרעקלעכן לעבן אין לאַגער... ווען ס'האָט זיך אַנגעהויבן די אַפענסיווע פון גענעראַל ראַקאַסאַווסקי, וואָס האָט באַפרייט די געגנט, האָט מען אויפגענומען אַלע פאַרטיזאַנער און די אַלע וואָס האָבן זיך געפונען אין די וועלדער און אַפגעשיקט קיין מינסק.

מען האָט געמאַכט פאַר אונדז אַ גרויסן פאַראַד און פאַרטיילט צווישן פאַרשידענע אַפטיילונגען פון דער רויטער אַרמיי צו פאַרזעצן די מלחמה געגן דייטשלאַנד. דאַרט האָט מען מיר צעשיידט פון מיין ברוהער בצלאל וועמען איך האָב שוין מער קיינמאַל ניט געזען. זייער ווינציק פון די קעמפער זיינען געבליבן לעבן.

ווען ס'האָט זיך פאַרענדיקט די מלחמה, האָב איך באַשלאָסן זיך צוריקקערן קיין טורעץ וווּ איך האָב געטראָפן בלויז געציילטע לעבנסגעבליבענע. אַ טייל פון שטעטל פאַרברענט, אַפילו דער בית־עולם איז פאַראַקערט, בלויז דער גרויסער ברוהער־קבר איז פאַרבליבן. בין איך געלאָפן קיין סווערז'נע, דאַרט זיינען זיך צוזאַמענגעקומען יידן פון פאַרשידענע שטעטלעך, שפּליטערן פון פּאַמיליעס וואָס זיינען געבליבן לעבן נאָכן חורבן. דאַרט האָב איך זיך געטראָפן מיט אַ פרוי און אין יאָר 1945 האָבן מיר חתונה געהאַט. און כאַשלאָסן צו פאַרלאָזן רוסלאַנד. מיר זיינען אַוועק קיין לאַדזש — פּוילן, דאַרט האָבן זיך שוין געפונען פליטים פון אַלע עקן וועלט. דאָך איז ניט מעגליך געווען צו פאַרבלייבן לאַנג, ווייל דער מוליגאַניזם און נאַציוניזם האָבן געבושעוועט אין גאַנץ אייראָפּע.

ס'האט זיך אָנגעהויבן אַ נייע סדרה פון וואַנדערונגען, פריער קיין דייטשלאַנד יוּ עס האָט זיך פאַרזאַמלט די שארית הפליטה, דאָרט זיינען מיר פאַרבליבן צוויי יאָר, ביז מיר האָבן באַקומען פאַפירן פֿין מיין פרויס ברודער אין אַמעריקע צו קענען אַריינפאַרן און אין יאָר 1947 זיינען מיר אָנגעקומען קיין אַמעריקע.

סאניע לובעצקי

לזכר מיין חורבן שטעטעלע טורעץ

איך לויף פון די וועלדער
פון די ברענענדיקע געטאָס
פאַרטרויערט און עלענד
צו מיין שטעטעלע טורעץ.

הייזער פאַרברענטע, פענסטער פאַרקלאַפּטע
טירן צעבראַכענע, רוצחישע אויגן פאַרשאַרפטע.
אַנטלויף איך צעטראַגן עלנד דערשלאַגן
צו די קברים וווּ מיין היים איז באַגראַבן.

קברים צעזייטע אויף וועגן, פעלדער.
און געטאָס צעשפרייטע.
ווייל איך זיי באַוויינען
און מיט ליכט זיי באַשיינען?

בלייב איך ווידער מיטן ווייטאַק דעם זעלבן
מיטן זכר פון די קדושים — די העלדן
אַ טרייסט צו די צרות און ליידן,
אַ נחמה צו קענען דעם ייאוש פאַרמיידן.

שלמה שילינג (סאפאז'ניק)

דאס גייסטיקע און עקאנאמישע לעבן אונטער די סאוועטן

סעפטעמבער, אין יאר 1939, איז אין אַ זונטיק פרימאָרגן דערשינען ריינען רוסישע טאַנקן, וואָס האָבן מאַרשירט איבער דער הויפט־גאַס פון טורעץ, זיי זיינען אָנגעקומען פון דער גרענעץ ביי סטויבץ. אויפן וועג צו ברעסט־ליטאַווסק, צו פאַרנעמען דעם טייל זאַפּאַדנעם ווייס־רוסלאַנד, לויטן חלוקה אָפּמאַך וואָס די סאַוועטן האָבן אונטערגעשריבן מיט היטלער־דייטשלאַנד. אַזוי איז טורעץ אַריבער פון דער פּוילישער הערשאַפט אונטער וועלכער מיר האָבן געלעבט אַכצן יאָר, צו דער סאַוועטישער מאַכט, מיט אַ גאַנץ נייעם לעבנס סיסטעם.

דאָס יידישע לעבן אין שטעטל ווי אין אַלע אַרומיקע שטעט און שטעטלעך האָט זיך מיטאַמאַל געביטן צום ערגערן, סיי עקאָנאָמיש און סיי גייסטיק. אונדזער רב האָט מורא געהאַט צו בלייבן מיט דעם נייעם רעזשים, האָט ער פאַרלאָזן טורעץ און איז אַריבער קיין ווילנע. קיין יידישער חינוך איז מער ניט געווען, אַלע יידישע אַנשטאַלטן זיינען אונטערגעגאַנגען. ניט בעסער איז אויך געשען אויפן עקאָנאָמישן געביט. כמעט אַלע יידישע פּרנסות זיינען אַרונטער, האַנדל און פּריוואַטע אונטערנעמונגען זיינען געוואָרן פאַרבאַטן. בליח ברירה האָט מען זיך אָנגעהויבן צופאַסן צו דער לאַגע, צו גיין אויף טעגלעכער שוואַרצער אַרבעט, גראָבן טאַרף (שוואַרצע ערד צום הייצן) אַרבעטן אויף די שאַסייען א.א.וו. ווען ס'איז אַריבער עטלעכע חדשים און די מאַכט האָט געקראָגן מער צוטרוי צו דער באַפעלקערונג, האָט מען אָנגעהויבן צו נעמען טיילווייז אויף רעגירונגס־שטעלעס. מיר פּערזענלעך איז געווען שווער צו קריגן אַ רעגירונגס־פּאַסטן, איך האָב פאַרמאָגט אַ אייגן הויז אויפן מאַרק־פּלאַץ (אַ בורזשוי). נאָר מיט דער פּראַטעקציע פון חנן חיימוביץ, וואָס איז דאָן געווען דער פאַרוואַלטער פון דער אַבריינער וואַסער־מיל, האָב איך באַקומען אַרבעט אין דער מיל וואָס האָט זיך געפונען ניט ווייט פון יערעמיץ, ביים טייך אושא, אומגעפער אַ זעקס וואַרסט פון טורעץ. דאָרט בין איך פאַרבליבן ביז דער נאַצישער אינוואַזיע אויפן סאַוועטן פאַרבאַנד אין יאר 1941.

צופעליקע באגעגעניש מיטן יערעמיצער רב

איך געדענקט ווי היינט יענעם טאג, דאָס איז אומגעפער אַ דריי וואָכן פאַר דעם אויסברוך פון דער היטלעריסטישער אינוואַזיע אויף רוסלאַנד. די אַטמאָספּער איז שוין געווען אַ מרה־שחורהדיקע, איבערהויפט פאַר יידן וואָס האָבן פאַרלאָזט זייערע היימען וועלכע זיינען פאַרנומען געוואָרן דורך די נאַציס אין פּוילן, און זיינען געקומען זיך ראַטע־ווען קיין ווייס־רוסלאַנד, אונטער דער סאָוועטישער מאַכט. די מורא איז געווען גרויס, גייענדיק אַזוי פון דער אַרבעט דורך יערעמיץ אויפן וועג אַהיים קיין טורעץ. טרעף איך זיך אָן צופעליק מיטן רב אליעזר מירעצקי זצ״ל. ער איז שוין געווען אין די עלטערע יאָרן. אונדזער זידות האָט נאָך געשטאַמט פון מיין פאַטערס צייטן און קאַמען־טירענדיק מיט באַדויערונג די לאַגע, פירט ער מיר אַריין אין זיין הויז, און אַזוי פאַר־טראַכט גייט ער צו דער וואַנט וואָס איז געווען אין גאַנצן פאַרנומען מיט ספרים, נעמט אַרויס פון אַ פּאַליצע אַ גרויסע גמרא (ליידער האָב איך פאַרגעסן דעם נאָמען פון דער מסכתא) און ווייזט מיר וואָס דאָרט זאָגט זיך אויף דעם פּסוק „אל תתן ה' מאוויי רשע, זממו על תפק" (תהילים ק"מ, ט') דער מהרש"א זאָגט אויף דעם: אלו ממלכת גרמניה, און ער ווייזט מיר דעם פירוש „חכמת־שלמה" וואָס גיט צו אלו ממלכת גרמניה שלנו, שאלמלא מלאה רצונה תחרב כל העולם כולו" און פאַרענדיקט מיט אַ טיפּן זיפּ: „מיר דאַרפן האָבן גרויס רחמים". דאָס האָט געמאַכט אויף מיר זייער אַ שווערן רושם. זעט אויס אַז ער האָט שוין דאָן געפילט וואָס עס דערנענטערט זיך. ער איז אומגעבראַכט געוואָרן צוזאַמען מיט זיין עדה יערעמיצער יידן על קידוש־השם, אין איין קבר מיט די טורעצער יידן, אין זעלבן טאָג, פערצן טאָג אין חודש חשוון 1941.

אונטער דער הערשאַפט פון דער נאַצישער אַקופאַציע

די אינוואַזיע פון די דייטשן, וואָס האָט געיאָגט די סאָוועטישע אַרמיען אויפן פּראָנט סמאָלענסק—מאָסקווע, האָבן די ערשטע פאַר וואָכן ניט געהאַט קיין צייט צו פאַרנעמען זיך מיט אונדז. אין שטעטל האָט געהערשט אַ מין „תוהו ובהו", אַן קיין שום מאַכט, אָבער דער גרויל און שרעק האָט אַרומגעכאַפט אַלע יידן דערוואַרטנדיק, אַז סוף כל סוף וועט די מלכות הרשעה זיך דערמאַנען איך אין אונדז.

אין אַ גאַנץ פרי, איז אָנגעקומען אַ גרויסער אויטאָ באַדעקט מיט אַ שוואַרצע בויד, און זיך אָפּגעשטעלט אויפן מאַרק־פּלאַץ. באַלד האָבן זיך באַוויזן עטלעכע ס.ס. זעלנער באַוואַפנטע מיט גראַבע שטעקנס און אַנטרעפּנדיק אין גאַס די ערשטע יידן, האָבן זיי באַפוילן אַז אַלע יידן זאָלן תיכף קומען צו דעם זאַמל פּלאַץ וווּ דער אויטאָ האָט זיך געפונען, הינטער דעם מאַרק פּלאַץ נעבן אַפטייק. דער באַפעל איז באַלד אויסגעפירט געוואָרן, מען איז געלאָפּן צו דער „זבירקע" באַגלייט מיט די קולות פון די ס.ס. לייט, וואָס האָבן געדונערט מיט רציחה: „ליוס שנעל" און דערביי אויך ניט געזשאַלעוועט קיין קלעפּ מיט די שטעקנס.

ווען אַלע זיינען שוין געווען אויסגעשטעלט האָט דער ס.ס. מאָן זיך געמאַלד; צום אַפּיציר מיט די ווערטער: „הער לייטענאַנט, די באַנדע איז שוין היער.“ דערווייל האָט מען געשלאָגן מיט די שטעקנס מיט פּאַרשידענע אויסריידן „די פּיס שטייען ניט גלייך, דער קאַפּ איז צופּיל אַרונטער, גלייכער שטיין.“ אויך האָט מען אַנגעזאָגט אַז אויף אַלץ וואָס דער לייטענאַנט וועט זאָגן, זאָל מען ענטפּערן: — יאָ וואָל, הער לייטענאַנט. דער לייטענאַנט האָט פאַר אונדז געהאַלטן אַ רעדע, באַרימענדיק זיך מיט די גרויסע נצחונות. מיר זאָלן וויסן, אַז וווּ דער דייטשער זעלנער שטעלט זיין פּוס, גייט ער מער ניט צוריק. מען זאָל ניט האָבן קיינע האַפענונגען צו באַפּרייט ווערן. דערביי האָט ער געזידלט און געוואָרפן מיט די גרעסטע שמוץ אויף יידן און מיר האָבן געמוזט שרייען: „יאָ וואָל, הער לייטענאַנט.“ צווישן זיין רעדע און געבן באַפעלן, האָט ער סאַרקאַסטיש אַ פּרעג געטאָן: „האַבן זיי איין מעסער אין מיין רוקן גערן האָבן?“ דער גאַנצער עולם איז געבליבן ווי שטום, בלויז איין שטימע האָט איבערגעריסן די שטילקייט מיטן אַנגעזאָגטן ענטפּער: יאָ וואָל הער לייטענאַנט.“ דאָס איז געווען די שטימע פון יואל אַוּסיעוויץ. ער איז געוואָרן ווייט ווי קאַלך פון שרעק, אויך אַלע זענען געוואָרן צעשראַקן. נאָר לייבל פּיסעצנער האָט זיך אַנגענומען מיט מוט און פאַרענטפּערט יואלן, אַז ער פאַרשטייט ניט קיין דייטש. די זאַך איז אַדורך ווי אומבאַמערקט. נאָכן אויסמאַטערן די פּרויען און עלטערע מענטשן מיט פאַרשידענע סאַדיסטישע איבונגען, פון פּאַלן און אויפשטיין, איז פאַרענדיקט געוואָרן די ערשטע באַגעגעניש מיט די נאַציס. וואָס האָבן צום שלום באַפּוילן אַנצוטאָן געלע בענדער אויף דעם לינקן ארעם. דער עולם איז זיך צעגאַנגען אַ דערשטיינטער אַ פאַרביטערטער מיטן געפּיל, אַז גרויסע צרות דערוואָרטן אונדז נאָך פון די נאַציס. הגם אויף דאָס ערגסטע האָבן מיר זיך דאָן נאָך ניט געקענט פאַרשטעלן.

דאָס שאַפן דעם יודנראַט

מיט אַ וואָך שפּעטער זיינען ווידער אַנגעקומען אין שוואַרצן אויטאָ עטלעכע ס.ס. לייט מיט אַן אַפּיציר, פאַררופן אַלעמען אויפן מאַרק. דער אַפּיציר האָט אויסגעקליבן איצ'ע קאַבאַקס איידעם, אַ יונגעראַן אַ דאַקטאָר־וועטערינאַר, און באַפּוילן ער זאָל אַרגאַניזירן דעם יודנראַט פון 9 מיטגלידער. דראַענדיק מיטן רעוואָלוטער אין האַנט האָט ער באַפּוילן אַלע יידן זיי זאָלן פּאַלגן אַלץ וואָס דער יודנראַט וועט פאַרלאַנגען, און אַז דער יודנראַט וועט טראָגן די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַרן אויספירן אַלע פאַראַרדענונגען וואָס ס'זעט זיי געשטעלט ווערן פון דער דייטשישער מאַכט.

עטלעכע ס.ס.־לייט זיינען פאַרבליבן אין שטעטל צו אַרגאַניזירן אַ אַרטיקע פּאַליציי. פאַר דעם צוועק האָבן זיי אויסגעזוכט אַ געוויסע צאָל יונגע ווייס־רוסן בראש מיטן שוואַ־ישראל סערפּימאָוויץ ימ"ש, און אזוי האָט זיך איינגעשטעלט דער רוטינער טאַג־טעגלעך געפּייניקטער לעבן מיטן צוגאַב פון די לאַקאַלע מערדער — די ווייס־רוסן, וועמען די

דייטשן האָבן געגעבן פרייע הענט און געלערנט זיי מעטאָדן ווי אַזוי מער פייניקן און ראַבעווען די יידישע באַפעלקערונג.

די יידישע באַפעלקערונג אין טורעץ האָט זיך באַדייטענד פאַרגרעסערט מיטן שטראָם פון די בעזשענצעס וואָס זיינען אַנטלאָפן פון די שטעטלעך וועלכע זיינען פריער פאַרנומען געוואָרן דורך די דייטשן, און האָט דערגרייכט צו 1300 נפשות. מען האָט געלעבט אין אַ ענגשאַפט אַבי צו זיין צוזאַמען. אַזוי איז אַנגעגאַנגען דער הפקר לעבן וואָס מען האָט ניט געוואָסט וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען. אַלע פאַרטאָג זיך אויסשטעלן אין רייען אויפן מאַרק, און נאָכן איבערצייילן לויט דער רעגיסטראַציע, האָט מען צעשיקט אויף אַרבעט. אַז דער טאָג איז אַריבער און מען האָט זיך צוריקגעקערט אַהיים פון דער שווערער אַרבעט, האָט מען געדאַנקט גאָט, אַבי מען לעבט.

די ערשטע שחיטה אין טורעץ

מאַנטיק דעם 7טן חשוון תשי"ב, נאָכדעם ווי די נאַציס האָבן אַוועקגעשיקט די מענער אויף צוואַנגס אַרבעט. איז מיטאַמאַל געקומען אַ באַפעל פון דער פּאָליציי צו ברענגען אַלע אַרבעטער צוריק אין שטעטל. נאָכדעם האָט מען אַלע אויסגעשטעלט אויפן מאַרק און אַפּגעקליבן 50 מענטשן, איבערהויפּט יוגנטלעכע, אין עלטער פון 15 ביז 20 יאָר (צווישן זיי זיינען אויך געווען מיינע צוויי טעכטער, מערעלע און רבקה ע"ה). דאָן האָט דער קאַמענדאַנט געמאַלדן, אַז די אַלע ווערן היינט דערשאָסן. די אַלע איבעריקע זאָלן זאָפּאַרט גיין צוריק צו זייערע היימען. אַזוי האָט מען זיי געפירט צום בית עולם וווּ די גרוב איז שוין פון פריער פאַרטיק געווען, און אַלעמען דערשאָסן.

די צוטומלעניש ביי די לעבנסגעבליבענע איז דערגאַנגען צו וואַזניניקייט. מען האָט ניט געוואָסט פשוט וואָס דער מאָרגענדיקער טאָג בריינגט, און טאַקע די צווייטע וואָך האָט דער קאַמענדאַנט ווידער באַפוילן אַז דינסטיק זאָל די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג זיך פאַרזאַמלען אויפן מאַרק. דאָס שטעטל איז אַרומגערינגלט געוואָרן פון דער דייטשישער און וויסרוסישער פּאָליציי. נאָכדעם ווי דער קאַמענדאַנט האָט באַפוילן דורכן יודנראַט מען זאָל אָפּגעבן אַלע ווערטפולע זאַכן, האָט מען אויסגעשטעלט מענער באַזונדער און פרויען באַזונדער און קינדער באַזונדער און האָט באַפוילן, אַז אַלע בעלי-מלאכות: שוס-טערס, שניידערס, שמידן, סטאַליאַרעס א.א.וו. זאָלן אַרויסגיין פון די רייען און שטעלן זיך באַזונדער. נאָכן איבערצייילן די מענטשן, אין צאָל פון 82, האָט ער אַליין אויסגעקליבן נאָך עטלעכע מענער צו דערגענצן די צאָל פון הונדערט. האָט ער געמאַלדן אַז זיי וועלן היינט אָפּגעפירט ווערן אויף אַרבעט און גיט צען מינוט צייט אַז יעדער איינער זאָל לויפן צו זיך אין שטוב און ברענגען וואָס עס געפינט זיך דאָרט נאָך פאַרבליבענע זאַכן.

אויפן אַרט האָבן שוין געוואָרט גרויסע אויטאָס-טראַקס, און עס זענען אַריינגעזעצט געוואָרן צו 25 מענטשן אין יעדן איינעם, וואָס זיינען אָפּגעפאַרן אויפן וועג קיין דער-מיר.

אָרויספאַרנדיק אויפן וועג ביי זאהאריער באַרג האָבן מיר דערהערט די שיסעריי וואָס האָט פאַרניכטעט די גאַנצע עדה וואָס זיינען געווען אויסגעשטעלט אויפן מאַרק. אַלע צוזאַמען: אנשים, נשים וטף זענען געפירט געוואָרן צום בית עולם און דאָרט דערמאַרדעט געוואָרן און באַגראָבן געוואָרן אין גרויסן קבר, וואָס איז געווען דער ברודער קבר פון טורעצער יידישן ישוב.

די הונדערט מענטשן זיינען אָפגעפירט געוואָרן אין אַרבעטס לאַגער אין סווערזשנע, ווו עס זיינען געווען אויך יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך. דאָרט האָט מען אונדז גע־מאַטערט מיט שוידערלעכע אכזריות און נגישות, וואָס אַ טייל האָט ניט געקענט אויס־האַלטן און זיינען אויסגעגאַנגען אונטער די קלעפּ פון די פייניקער.

ווען אַ גרופע אין לאַגער האָבן באַשלאָסן צו אַנטלויפן, האָב איך זיך אָנגעשלאָסן, און מיר זיינען אַרועק אין די נאַענטסטע וועלדער, און זיך באַטייליקט אין די פאַרטיזאַנען קאַמפן געגן די דייטשן, ביז מיר זיינען באַפרייט געוואָרן אין יולי 1944, דורך דער רויטער אַרמיי. מיט דער הילף פון דער אַרגאַניזירטער בריחה, זיינען מיר אָנגעקומען קיין מינענהאלץ אין עסטרייך, נאָך דעם אין די לאַגערן ראסנהייפן, דאָרט האָבן די געראַטעוועטע באַשלאָסן צו גרינדן אַ בית־ספר פאַר די פאַרבליבענע קינדער וואָס האָבן זיך געראַטעוועט אין די וועלדער, און איך בין געווען אַ לערער אין דער שולע, ביז איך האָב באַקומען אַ וויזע פון מיין ברודער יהודה־לייב שילינג, וואָס האָט זיך שוין פון פאַר דער מלחמה געפונען אין אַמעריקע, און אַ דאַנק אים בין איך אָנגעקומען קיין אַמעריקע, ווו איך האָב אָנגעהויבן פון דאָסניי אויפצובויען מיין לעבן.

שמעון מענדעלעווסקי

אין דער זיעמליאנקע לעבן לעשניק

ווען מיר זיינען אַנטלאָפן ענדע יאַנואַר 1943 פון סווערזשנער לאַגער, האָב איך זיך ליידער אָפגעריסן פון מיין רעשטל פאַמיליע: פאַטער און 2 ברידער. זיי האָבן זיך אָנגעשלאָסן צו דער גרעסערער גרופע, וואָס איז געלאָפן אויף וואַסטאַק צו די וועלדער פון מזרח ווייס־רוסלאַנד, און איך האָב מיר געפונען פלוצלינג מיט דער קלענערער גרופע.

וואָס האָט געפלאַנעוועט צו אויסבאַהאַלטן זיך ביי באַקאַנטע גויים אין די נאַענטע וועלדער פון אונדזער געגנט. אַזוי אַרום, איז אונדזער מאַרשרוט געווען צו רודזשמער וואַלד, ניט ווייט פון יערעמיך.

ווען מיר זיינען אָנגעקומען אין רודז'מער וואַלד האָבן מיר געפונען אַ פאַרטיקע זיעמליאַנקע, ניט ווייט פון לעשניק סאבאלעווסקי. וועלכער איז געווען אַ גוט באַקאַנטער פון אַ טייל פון אונדזער גרופע. מיר האָבן באַשלאָסן זיך איינאַרדענען דאָרט צייטווייליק, בכדי צו לערנען דעם געגנט און נאַכדעם פלאַנירן אונדזער ווייטערדיקן וועג.

איך און ישעיה שמעונאוויץ זיינען געווען די יינגסטע פון דער גרופע. אַזוי אַרום זיינען מיר געוואָרן די „ראַזוויעדטשיקעס“ און טאָג טעגלעך פלעגן מיר אַרויסגיין פון אונדזער באַהעלטעניש און אַריינקומען אין נאַענטסטן דאָרף צו באַקומען דאָרט עסן און הערן נייעס פון די באַוועגונגען פון די דייטשן און פּאָליציי אין דער סביבה.

אין אַ געוויסן פּראָסטיקן טאָג, אָנהייב פּעברואַר 1943, פרי פאַרטאָג, האָבן מיר גע-הערט שיסערייע אין וואַלד. מיר זיינען פאַרזיכטיק צוגעגאַנגען צום לעשניק סאבאלעווסקי צו אינפאָרמירן זיך וואָס באַדייטן די שיסערייען. ער האָט אונדז געזאָגט אַ קיין גענויע אינפאָרמאַציע האָט ער נאָך ניט, נאָר לויט זיין השערה, פירן אויס די דייטשן יעצט אַן אַבלאַווע אין נאַענטן קריניצענער וואַלד איבער די פאַרטיזאַנער. מיר האָבן זיך תיכף צוריקגעקערט צו אונדזער זיעמליאַנקע און איבערגעגעבן די נייעס. ס'איז געוואָרן באַ-שלאָסן אַז מיר זאלן באַלד פאַרלאָזן די זיעמליאַנקע און זיך אַוועקציען טיפער אין וואַלד, ביז ס'וועט ווערן רואיקער.

שפעט אין דער נאַכט, ווען די שיסערייען האָבן אויפגעהערט, האָבן מיר זיך צוריקגעקערט. איך האָב נאָך ניט באַוויזן אַריינצוגיין אינעווייניק אין דער זיעמליאַנקע, און מיין אויער האָט אויפגעכאַפט אַ רעש פון רייטער. כ'האָב תיכף אַרויסגערופן אברהם גילי-מאוויץ, און ווען ער האָט אויך באַשטעטיקט דעם רעש, האָבן מיר באַשלאָסן אַז מיר מוזן אַלע ווידער גיין טיפער אין וואַלד. ליידער האָבן ניט אַלע געהאַט מוט און כוח צו אַנטלויפן נאָך אַ מאָל אין דער שפעטער נאַכט, און אייניקע חברים האָבן אין פאַרצווייפל-טער רעזיגנאַציע באַשלאָסן צו פאַרלאָזן זיך אויפן גורל און בלייבן אין זיעמליאַנקע.

ווען מיר האָבן זיך צוריקגעקערט, האָבן מיר געפונען אַן אויפגעריסענעם האָנט גראַנאַט נעבן אַריינגאַנג פון דער זיעמליאַנקע און די תברים: ישעיה סלוצקי, אהרון זאגורסקי און חיים יאַסעלעווסקי, וואָס זיינען געבליבן, זיינען שוין מער ניטאָ. ווי דער לעשניק האָט אונדז נאַכהער איבערגעגעבן האָבן די פּאָליציי צוזאַמען מיט די דייטשן זיי אַרויסגענומען, געבונדן און דערטרונקען אין ניעמען. דער לעשניק האָט אונדז אויך איבערגעגעבן, אַז אויפן וועג ליגט אַ טויטע יחישיע מיידל, וועלכע די דייטשן האָבן פאַרפייניקט. מיר זיינען אַוועק זוכן דעם מת און אייניקע פון אונדז האָבן אידענטיפיצירט. אַז דאָס איז סעדיה דעם קארעליצערס טאַכטער; זי איז געווען פאַרפייניקט, דער קערפער

פול מיט בלויע צייכנס פון די קלעפ וואָס די מערדער האָבן איר צעשלאָגן. מיר האָבן איר געבראַכט צו קבורה אין קריניצנער וואַלד, און ביי זיך האָט יעדער פון אונדז געטראַכט, ווער ווייסט צי ער וועט זוכה זיין צו קומען צו קבורה. אַז איך וועל איבערלעבן דעם קריג און קומען נאָכדעם קיין ישראל, צו בויען דאָרט מיין היים האָב איך דאָן אַפילו ניט געחלומט וועגן דעם.

ישעיהו מענדעלעווסקי

אין סווערז'נער לאגער

נאָך די צוויי גרויזאַמע שחיתות: די ערשטע אין וועלכער עס זיינען אומגעבראַכט געוואָרן 57 (כמעט אַלע יוגנטלעכע) און אין דער צווייטער די אַלע פאַרבליבענע, זיינען אָפגעקליבן געוואָרן אַ גרופע פון 105 יידן צו שווערער אַרבעט, מען האָט אונדז אָפגעשיקט אין לאַגער קיין סווערזשנע.

מיר זיינען אָנגעקומען קיין סווערזשנע אין זעלבן טאָג ווען די דייטשן האָבן אומגעבראַכט די יידן פון סווערזשנע. מיר האָבן נאָך געהערט די געשרייען פון די קינדער און פרויען וואָס זיינען דערשאַסן געוואָרן דורך די מערדער, און מען האָט אונדז געצווינגן גען אַריינצוגיין אין די פינף הייזער וואָס זיי האָבן באַשטימט פאַר די טורעצער יידן, וואָס זיי האָבן געבראַכט צו אַרבעטן אין לאַגער. אין די איבעריקע הייזער איז געווען פאַרבאַטן אַריינצוגיין. איך בין צופעליק אַריין אין אַ הויז וואָס איז געווען פאַרבאַטן, ס'איז אָנגעקומען אַ דייטש און תיכף געוואַלט מיר דערשיסן. איך האָב אים אויפגעקלערט אַז איך בין פון די וואָס מען האָט געבראַכט פון טורעץ צו אַרבעטן, האָט ער מיר געהייסן שנעל אַנטלויפן. שפעטער האָט ער צוזאָנגערופן אַלע יידן זיי זאָלן דערקלערן ווער האָט דאָס געוואַגט אַריינצוגיין אין יענעם הויז. איך האָב אויפגעהויבן די האַנט אַז איך בין דאָס געווען, האָט ער מיר געגעבן אַ זעץ אין אויג וואָס איז פאַרבליבן אַ סימן ביז היינט.

אין לאַגער זיינען מיר געווען: איך, מיין ברודער און מיין פאָטער, וואָס מען האָט אים גענומען אַלס שמיד און ער האָט געאַרבעט ביים פאַרריכטן מלחמה כלים, וואָס די

דייטשן האָבן זיך גענויטיקט. מיר האָבן געאַרבעט אין טאַרטאַק ביים זעגן האַלץ; ווען ס'פלעגן קומען די איינוווינער פון די דערפער קויפן ברעטער פלעגט ער שטילערהייט מאַכן פאַר זיי סערפן צו שניידן תבואה און דערפאַר פלעגן זיי בריינגען אַ ביסל קאַרטאַפּל, מעל און דאָס האָט געהאַלפן אויפצוהאַלטן דאָס ביטערע לעבן, ווייל מיר האָבן פשוט געהונגערט און מיר האָבן זיך געטיילט מיטן ביסן. האָט איינער געמטרט אַז מײן פּאַטער מאַכט סערפן פון דעם מאַטעריאַל וואָס ער באַקומט, דער אַנפירער האָט אים אַזוי צעשלאָגן אַז ער איז געלעגן צום בעט עטלעכע וואָכן.

ווען מיר זיינען אָנגעקומען אין לאַגער, האָט מען יעדן איינעם צוגעטיילט אַ קאַלדרע. דאָס זיינען געווען קאַלדרעס וואָס זיינען פאַרבליבן נאָכן אויסמאַרדן די סווערוש־נער יידן. אין דער קאַלדרע וואָס איך האָב באַקומען, האָב איך געפונען איינגענייט דריי מעטער שטאַף, וואָס איז גענוג צו קענען מאַכן אַ אַנצוג. האָבן מיר באַשלאָסן אַז דער פּאַטער זאָל גיין צום עלטסטן און בעטן אַ דערלויבעניש צו פאַרן קיין טורעץ, און מיר וועלן אים ברענגען אַ מתנה: סחורה אויף אַ אַנצוג, וואָס מיר האָבן דאַרט באַהאַלטן. ער האָט אונדז געגעבן די דערלויבעניש און איך מיטן פּאַטער זיינען אַוועק קיין טורעץ, זיך געמאַלדן אין דער פּאַליציי אַז מיר האָבן אַ דערלויבעניש.

איך בין אַריין אין אונדזער הויז און געבעטן דעם קריסט וואָס האָט דאַרט געלעבט, ער זאָל אונדז לאָזן איבערנעכטיקן, האָט ער געענטפערט, אַז נעכטיקן ביי מיר קענט איר ניט, און מיר זיינען אַוועק צו אונדזער שכן צוירקע און דאַרט גענעכטיקט.

אויף מאַרגן אין דערפרי בין איך ווידער אַריין צו דעם קריסט וואָס וווינט אין אונדזער שטוב ער זאָל מיר דערלויבן אַרויפגיין אויפן בידעם זוכן, אפשר זיינען דאַרט פאַרבליבן פּאַטאַגראַפיעס פון מײן מוטער און שוועסטער, דאָס האָט ער מיר דערלויבט; אָבער ער איז מיטגעגאַנגען מיט מיר, און איך האָב דאַרט געפונען דריי זייגעראַלדן פון מײן פּאַטער און שוועסטער, און ער האָט מיר געזאָגט אַז איך קען דאָס נעמען.

מײן פּאַטער ווידער איז אַוועק אין דאַרף ליקאוויץ, האָבן די קריסטן אים געגעבן קאַרטאַפּל און פוטער. זיי האָבן אויפגעקליבן און געגעבן אים אַ פערד און וואָגן ער זאָל דאָס קענען אָפּפירן קיין סווערושנע, אָבער דער קריסט וואָס האָט געלעבט אין אונדזער שטוב האָט געמאַלדן די פּאַליציי טעלעפּאָניש אין דער־מיר, אַז מיר האָבן אַרויסגעפירט גאַלד פון טורעץ, אָבער מיר זיינען שוין דאָן געווען נאָנט צו סווערושנע און געבראַכט די אַלע פּראָדוקטן אין לאַגער, וואָס האָט אונדז געהאַלפן אַ לענגערע צייט צו שטילן דעם הונגער.

אין יאַנואַר 1943, האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז די דייטשן שיסן יעצט אויס די אַלע יידן וואָס אַרבעטן אין די לאַגערן. ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ פּאַניק און מען האָט זיך געגרייט צום אַנטלויפן. דאָס איז געווען אין חודש שבט. דער פּראָסט האָט געברענט, אָבער מיר האָבן באַשלאָסן צו אַנטלויפן. ביינאַכט האָבן מיר איבערגעשניטן די שטעכיקע

דראַטן און זיך געלאָזט לויפן פון לאַגער אונטער אַ האַגל פון שיטעריי. מיין פאָטער און מיין ברודער משה'יעקב האָבן אָפגעפרוירן די פיס, דאָך זיינען מיר אָנגעקומען צום לאַגער פון די פאַרטיזאַנער. זיי ביידע זענען פאַרבליבן אין אַ פרייען לאַגער און איך בין אַריין אין פּיאַטי יעוורעיסקי אַטריאַד (5-טער יידישער אַטריאַד).

אין אַ צייט אַרום האָבן די קריסטלעכע פאַרטיזאַנער אַרויסגעטראָטן מיט טענות צום יידישן אַטריאַד, אַז ביי נאַכט רויבט ער אַוועק ביי זיי זייער פּראָוויאַנט, און זיי ווילן נישט האָבן קיין באַזונדערן יידישן אַטריאַד, און ווער עס וויל אַריין אין זייער אַטריאַד מוז גיין איבערפאַלן דייטשן און ברענגען געווער. אַזוי ווי איך האָב געהאַט מיין פּאָטערס זייגער, האָב איך פאַר אים באַקומען אַ ביקס און בין אַריין אין אַלגעמיינעם אַטריאַד. מיין פּאָטער און ברודער זיינען פאַרבליבן אין פרייען לאַגער אין וואַלד.

אין מערץ 1943, זיינען די דייטשן באַפאַלן דעם אַטריאַד און די פאַרטיזאַנער זיינען געווען געצוונגען אָפצוטרעטן דורך פאַרשיידענע וועגן. די יידן פון דעם פרייען לאַגער, וואָס איז זיי נאַכגעאַנגען, האָבן זיך געמוזט אָנשטרענגען ניט אָפצושטיין פון די קעמפנדיקע כוחות, וואָס זיינען געגאַנגען פאַרויס. מיין פּאָטער און ברודער, וואָס האָבן אָפגעפרוירן די פיס האָבן ווייזט אויס ניט געקענט נאַכגיין, און פון דאָן אָן האָב איך זיי מער ניט געזען.

דער אַטריאַד איז מאַביליזירט געוואָרן אין דער רויטער אַרמיי, וווּ איך האָב געקעמפט ביזן יאָר 1946 און דאָן בין איך געקומען מיט די מעפילים קיין ישראל.

נררפאל

בסבני היערות

אחרי גישושים רבים מצאנו סוף סוף את קבוצת הפרטיזנים הראשונה — שחנתה בכפר נדח — עוד באותו לילה. אחרי הליכה מרובה בדרך לא דרך היינו רעבים ותשושים. נוכחותה של הקבוצה הפרטיזנית והרגשת שלטונה על אנשי הכפר נסכה בנו עידוד ובטחון והרגשנו כאילו נהיינו עכשיו לבני חורין. אחרי שנחנו קימצא, סעדנו לבנו אצל אנשי הכפר — שנתנו לנו אז בעין טובה — וגייסנו עגלות לצרכי הנחשלים מבינינו להמשך הדרך.

הפרטיזנים ליוו אותנו לכפר יותר מרוחק, בקרבת היערות שחנתה שם הבריגדה אלית צורפנו. קיבלנו זוראות לנוח כמה ימים ואח"כ להגיע היערה להצטרף למחנה. קבוצתנו יוצאי סביר'נה צורפה לאוטריאד של ז'וקוב (מעורב יהודים וגויים). מפקדו היה יהודי סוביטי מקאפילה (עיירה בקרבת מינסק). הווינו את הפלוגה השלישית באותו „אטריאד“.

עבודתנו הראשונה היתה: לחפור בקתות עבורנו. הקור היה אז בעיצומו והאדמה היתה קפואה. המכשירים שעמדו לרשותנו היו פגומים והצטרכנו להתגבר על כל הקשיים. עד שסיימנו את המלאכה, והבקתות הוכנו, יצא לנו לישון כמה לילות על השלג. זו היתה טבילת אש הראשונה של חיי פרטיזנים בלב היער, במגע עם הקור האכזרי תחת כיפת השמים.

מפאת כשלוננו במו"מ על קניית נשק עם האוקראינים לא הצלחנו „לארגן“ כמות מסוימת של נשק, ויצאנו מהגיטו כשברשותנו רק רובה אחד, אקדח אחד וכמה רימוני יד. הפרטיזנים הגויים ניצלו עובדה זו לתעמולה אנטישמית וחזרו כל פעם על עקיצותיהם: „היהודים באו ללחום עם זהב ולא עם נשק“...

המפקד גילצ'יק כיהודי, עמד על חומרת המצב הטיל עלינו להשיג נשק בכל מחיר. היו בינינו שידעו על רובה מוסתר אצל „גוי“ בעיירה, או מישוה בזכר במקומות בנהר הנמן שם הטילו חיילי צבא האדום — בזמן שכותרו — נשקם, מאחר שרצו לפרוק אותם מעליהם ולהתערב בין האוכלוסיה. כל אחד שידע על כך צרף אליו מספר אנשים והקבוצות התפזרו לכל מיני מקומות לבצע את המשימה.

ההכרה, שרק בזה תלוי זכות קיומנו, ויחזור כבודנו בין חברינו הגויים עודדה את האנשים וכעבור שבוע חזרו הקבוצות עם שלל נשק שאיפשר לנו להתערות בחיי המחנה כפלוגה שוות זכויות.

לצערנו קנינו גם מקומנו בקרבנות יקרים עוד בראשית צעדנו: בסוף פברואר יצאה מאתנו קבוצה בת 8 איש להביא אספקה לגדוד, ביניהם אהרון יוסלבסקי ובנימין. הם נתקלו במארב של המשטרה וכולם נהרגו. פרט לבנימין שהצליח להמלט על נפשו ולהביא למחננו בשורה עגומה זו.

כעבור יומיים, ועוד לא הספקנו להתאושש מזה, באים הסיירים ומודיעים על כוחות גרמנים העולים עלינו ומכתרים אותנו משלשה צדדים. במחנה הועברה אזעקה, רצנו כולנו למיסדר. המפקד מוסר שמפאת כוחות האויב העולים על שלנו הוטל עלינו לסגת. יצאנו את יערות אורליק ויזמיים רצופים הלכנו בלי אוכל, דרך ביצות פינסק עברנו שטחים שוממים שבין „חוטר“ אחד למשנהו מפרידים כ־15 ק"מ ורק ערימות השחת הפזורות לאורך אשדות פולסיה, רמזו שדרכה כאן רגל אנוש בעונת הקיץ. אחרי מסע ארוך ומיגע הגענו ליערות צ'וצ'ביץ.

אנטישמיות ביערות

המפקדים הגבוהים בתנועה הפרטיזנית לא ראו בעין יפה, שיהודי יהיה מפקד באטריאד מעורב. וביום בהיר הודח מתפקידו ונתמנה למפקד יחידת הסיור. המפקד ה„גויי“ החדש שנתמנה במקומו הוציא מספר יהודים, שלא מצאו חן בעיניו כלוחמים טובים ופקד עליהם לעבור למחנה האזרחי, שנוסד בחסותם של הלוחמים. בתחילה התיחסו די טוב אליו, עזרו לו בהשגת אספקה והרשו לו לשבת לא רחוק מהם, בכדי להיות מוגנים על ידם. היחס הזה יש בהרבה לזקוף על חשבוננו של מפקד הגדוד הראשון: פיש מניטביץ, יהודי אמיץ לוחם טוב ובעל כושר ארגוני, קצר תהלות בשדה הקרב וניצל מעמדו להטות שכס לאחים נחשלים. לא פעם, אחר קרב סוער היה מתעניין בעיקר אם לא נתקע בדרך מישהו מהמחנה האזרחי והיה אם כן, לא היה חוסך כל מאמץ והיה מרשה לעצמו גם לשלוח פרשים וגם בעצמו היה נחלץ לחפשם ולהביאם חזרה למחנה. בתחילת מרץ 1943 נפל פיש חלל בקרבות העזים ביערות צ'וצ'ביץ ומאו נתיים המחנה האזרחי ממגיניו האמיץ. התסיסה האנטישמית בין אנשי השורה, שעודדה ע"י צמרת הפיקוד, התחילה לתת אותותיה ביחסה אל המחנה האזרחי שאנשיו היו כולם יהודים — דובר כבר על הפרדתנו הגמורה ולא להרשות לנו לשבת בקרבת הלוחמים. משום מה לא רצו לבצע את זה בצו רשמי, אלא ליצור עובדה על בסיס של מקרה. בתחילת אפריל כאשר ה„אטריאד“ העתיק את מקומו וכרגיל נסינו גם אנחנו ללכת בעקבותיו עזרו אחדים מהם בעדנו. לא נתנו לנו להתקדם עד שהחשיך ואז נעלמו מאתנו.

כשיצאנו להצטלבות הדרכים הראשונה לא ידענו כבר לאיזה כיוון עלינו ללכת. משום מה הצטייר אז בדמיונו שנידונו לאבדון מוחלט, אם נאבד כל קשר עם האטריאד. היות ובאופן רשמי לא גורשנו ממנו נסינו להתחקות על עקבותיו ולהדביקו. כשהתחלקו

הדעות בינינו באיזה כיוון ללכת נטה הרוב לדעתו של פריימן, איש דרכים מנוסה מימים כתיקונם. הוא טען, שעלינו לעבור בדרך המוצפת מים.

אכן החוש הששי לא בגד בו ובעברנו כ־50 מטר נתקלנו בעקבות המאשרות שכאן עברו פרטיזנים. (קבוצה קטנה שלא קיבלה דעתו של פריימן והלכה בכיוון אחר נתפסה לאחר מכן ע"י המשטרה בקרבת כביש הנצביץ—פינסק והוצאה להורג). בהתקרבונו לכפר הראשון אוסטרוביץ, נכנסנו לבית הקיצוני לבקש פת לחם ולשאל על כיוון הדרך. האיכר מיהר לספר לנו שרק אתמול בלילה תפסה כאן המשטרה 8 יהודים והרגה אותם. אחר שאישר האיכר, שהפרטיזנים עברו לפני כמה שעות בדרך זו שאנו הולכים, תפסנו אצלו בחפזה קצת תפוחי אדמה (לחם לא היה בבית) ונחפזנו לדרכנו.

השחר כבר עלה, ואנחנו עוד הולכים בכביש הנצביץ—פינסק מקום תנועה ניכרת ודי מסוכנת בשבילנו. נאלצנו לרדת מהכביש ולטות הצדה לחורשה הקרובה ביותר, לעשות בה את היום, ולהמשיך בדרכנו אחרי שיחשיך. עיפיים ותשושי כוח השתטחנו על העשב ואך התאוששנו קמעה קלטו אזנינו נביחת כלבים הבאה מקרוב, אחר סיור קצר התברר שאנו נמצאים כ־300 מטר מחוץ גדולה, אם כי המשטרה עלולה לבקר בכל רגע, העדפנו להסתתר שם, היות וכבר היה מאוחר לחפש מחסה אחר. הרעב התחיל להציק ובתרימילנו אין שום דבר מחוץ לכמה תפוחי אדמה שלקחנו מהאיכר באוסטרוביץ. בקושי הרשינו לעצמנו להדליק אש קטנה, כדי לצלות כמה תפוחי אדמה ולחלק לכל אחד חתיכה ששייב נפשו. אפילו וולנסקי, ראש הקבוצה, שהתנגד בומנו למה שלקחנו אותם מהאיכר „היות וזה מפגין מסכנות מצדנו“, נעתר לטעום מהם עת התחיל להציק לו רעבונג.

לפנות ערב זננו קדימה לכיוון בו חנה ה„אוטריאד“ שלנו. אך יצאנו את החורשה נתקלנו בקבוצה מזוינת, שפקדה עלינו לעמוד. רוב אנשינו שטרם יצאו מהחורשה הספיקו לסגת ולתפוס מקום מחבוא. בפנים היער היה כבר אפל. מסביב — דומית מוות. אני שוכב במחבואי דרוך לכל תנועה, השקט מכביד מאוד. הנחתי היתה שהננו מוקפים ובאור הבוקר יסרקו את השטח ויתפסונו. מחשבות מתרוצצות במוחי על גורל החברים, שלא הספיקו לסגת וכבר נתפסו. אני רוקם תכנית איך להתחמק מכאן בטרם יאיר השחר. הבחנתי בניע קל כמה מטרים מפני, אני מתקרב בזחילה לנקודה ההיא וממשש בחבר השוכב כמוני. בלחישת תכנון לצאת מהמלכודת אך בידנו היה רק רימון אחד. החלטנו להפעילו עכשיו בפריצת הטבעת. התחלנו לצעוד מבלי להשמיע אושה קלה ופתאום אנו שומעים קולות מלווים בצחוק, כשהתקרבונו לכיוון ממנו נשמעו הקולות, פגשנו את החברים. מתברר שפחדנו היה לשוא, הקבוצה המזוינת שפגשנו אותה לא היתה משטרה, אלא פרטיזנים, שאחדים מהם התחפשו במדי משטרה, ולא עוד אלא הם מכירים את ה„אוטריאד“ שלנו הונוה בקרבתם והבטיחו לנו לקחתנו אתם לפנות בוקר כשיחזרו מתפקידם. לשמחתנו לא היה גבול, שסוף סוף נמצא את הגדוד שלנו.

גשם חזק ניתך בלילה ההוא. העמדנו משמר ליד הדרך, וכשראינו את קבוצת הפרטיונים חוזרת הזעקנו את היתר לצאת ולהצטרף. היו אחדים שנרדמו למרות הגשם העז, שהרטיב כל עצמותיהם ולא נענו לקולותינו. בחשכה ששררה לא הבחנו בהעדרם. והם נשארו במקום ורק למחרת הגיעו אלינו לבדם.

הפרדתנו משורות הלוחמים

המפקד לא ראה בעין יפה את העובדה, שמצאנו שוב את הדרך אליהם, ואם כי הרשה לנו בתחילה להתישב לצדם – לא עברו ימים רבים ופורסם צו מטעם מפקדת הבריגדה, שעל המחנה האזרחי לעזוב את מחנה הלוחמים ולהתישב באיזה שהוא יער סמוך לגמרי בנפרד. הנימוק הרשמי היה שהדבר מקשה על תנועת המחנה הלוחם. אחרי שראינו את העובדה כגזירה שמוכרחים להשלים אתה, פנינו אליהם בבקשה שיציידו אותנו במינימום נשק, כדי שנוכל לבד לדאוג לאספקתנו, אך הם לא נענו גם לפנייתנו זו.

בראש קבוצתנו עמד הח' וולנסקי מברנוביץ', שיצא משורות הלוחמים היות ונפצע קל ברגליו. נסיונו והתמצאותו בסביבה עזרו לנו בהרבה להתגבר בראשית צעדנו כקבוצה עצמאית, בסבכי היערות. באמצע אפריל 1943 נפרדנו מתייחודים בשורות הלוחמים, התרחקנו מה„אוטריאד“ כ־5 ק"מ. בבחירתנו את המקום להקים מחנה, עמדנו בעיקר על הנקודה הבטחונית, דהיינו: מה שיותר רחוק מישוב ומדרך המלך, אם כי מצב זה מקשה מאוד על האספקה.

יומיים אחרי עזיבתנו התנפלו כוחות גרמניים על ה„אוטריאד“ וכל הלילה שמענו יריות מכיוון זה. למחרת השכם בבוקר יצאו כמה מאתנו לסיור ולראות מה המצב. בדרך הם פגשו כוחות גרמנים, שרק עכשיו חזרו מהקרבות ורק בדרך נס לא הרגישו בהם והמשיכו דרכם בפאתי היער. כשבאו אנשינו למקום בו חנה הגדוד, נתגלתה לעיניהם תמונה של התנפלות פתע על כל אביזריה: סירי אוכל הפוכים עם כל האוכל בפנים, מדורות בוערות וכו'. לקחנו משם שלל אוכל שהספיק לנו לכמה ימים היות וטרם התחלנו לצאת לכפרים להשגת אספקה.

החיים במחנה האזרחי

כשהתגברנו על הבדידות ועל הניתוק הפתאומי מגוף צבאי מאורגן התחלנו להרגיש שאכן אפשר להסתדר ביערות גם מבלי חסותם של הלוחמים. בתחילה לא יצאנו לכפרים מפחד התושבים היות ולא היה לנו נשק. מסביבנו היו כפרים שלמים, שהוצתו ע"י הגרמנים ותושביהם הושמדו מכיוון שתמכו בפרטיונים. בין עיי החרבות נשארו תפיחי־אדמה, שהאש לא אכלה בהם בגלל היותם טמונים בבקתות. למעלה מחדש הם שימשו לנו כמקור אספקה יחיד מהם ניזונו. בישראלנו אותם ב־4 צורות: מקולפים ועם הקליפות, פיורה ומרק. אופן השגתם והעברתם היו כרוכים בפחות סיכון, אבל במאמצים גופניים עצומים. לפנות ערב היינו יוצאים את היער בכדי להגיע למקום עם רדת החשכה.

הביצה מסביב השתרעה על כמה קילומטרים. לעבור דרכה היינו מוכרחים לגשש בזהירות איך להעמיד את הרגל, כל צעד אי-נכון היה יכול לגרור שקיעה בבוץ למעלה מהברכיים. כשעברנו בשלום את הביצה היה עוד לפנינו נהר שגשרו נהרס ורק קרש יחידי ורעוע נשאר, ממנו התקנו מעבר כל שהוא, וכשגם אותו עברנו ללא תקלה, הגענו כעבור 20 רגע לבקתות. חלק נכנס בפנים למלא את השקים בתפוחי אדמה, והיתר עמד על המשמר. הדרך חזרה היתה קשה שבעתיים. המשא שהעמיס על השכם הגדיל את האפשרות לשקוע בבוץ או ליפול לתוך הנהר — בזמן המעבר על הקרש — ולא פעם מעדו רגליו של מישהו ושללו שרכש אחרי מאמצים קשים נפל המימה, ובקושי הוא עצמו ניצל. קבוצתנו מנתה עשרים וכמה איש והם: קרלצ'וק ומשפחתו, שקליאר ומשפחתו, לוטבין ואשתו, רחל, חשהדינה, פרומה, שני האחים שורץ, הר, אהרון ובנו יוסף, אברהם חיים סלוצקי ובנו מיליק, אורי ילובסקי, שלמה ספ, משה בונימוביץ, שפסל יאנקלביץ, זלקה פיסצנר, ארליך ואני.

אחרי כמה מיבצעים כאלה השגנו מלאי של תפוחי אדמה והרגשנו רווחה במקצת. באויר הצח של יער האורנים בסיף אפריל — במקום מוקף ביצות שנתן לנו הרגשת בטחון יחסי — התאוששנו קצת מהתלאות, שרק עכשיו עברנו.

חוסר חמרי מזון אחרים מלבד תפוחי אדמה, נתן בנו אותיותיו. במשך הזמן צצו בבשרנו פורונקלים והתחלנו גם לסבול מקלקול בקיבה. החלטנו, שאין להמנע מיציאה לכפרים אחרי אספקה מתאימה, עם כל הסיכון הכרוך בזה. לרגל זה הסיק חלק מאתנו שיותר רצוי להתפלג לשתי קבוצות, כי ככל שהקבוצה יותר קטנה קשה יותר לגלותה. ואם כי הדבר ניתן לביצוע בהסכם וברוח ידידותית, התארגנו כביכול היותר חזקים מאחורי גבינו ומבלי לגלות לנו מראש התחמקו באמצע הלילה מתוך המחנה, ורק כעבור יומיים בא אחד מהם לבקרנו, וגילה לנו מקומם החדש. עזיבתם בצורה זו גרמה למתיחות בין שני הפלגים. היחסים שופרו רק כעבור זמן, כשהתחלנו לתכנן במשותף את המיבצע לעבור ליערות קפולה.

קבוצתנו החדשה מנתה 11 איש והם: קארלצ'וק, אשתו ובתו, 2 הבנות פרומה יחשה דינה, 2 האחים חיים ומרדכי שורץ, לוטבין ואשתו הזקנים מקאפולה, בצלאל פיסוצנר ואני. בתחילה פחדנו לצאת לכפר בלי נשק. ב. פיסוצנר מצא קנה ישן של רובה והתקין לזה קת של תוצרת עצמית. בימים ראשונים היינו יוצאים אתו להביא אספקה. לכפר היינו נכנסים כשהחשיך כבר ובפנים הבית לא נתנו להדליק אש. בחושך בלט הרובה על הכתף מבלי לראות, שאין בו אפילו בריח. הדבר סייע לנו לאסוף אספקה מבלי להיות תלויים ברצונם הטוב של אנשי הכפר. בהמשך הזמן, אחרי שהכרנו את אנשי הכפר וידענו, כי פחד הפרטיונים עליהם ולא יעזו לתרע לנו הופענו כבר גם לאור היום ובלי נשק.

היציאות לכפר היו לפי התור. שניים, שניים היו יוצאים כל יומיים לפנות ערב

ל"סמילביץ", "וולקה" וחוזרים משם בחצי הלילה, עמוסים שקים מלאים על השכם: לחם, גריסים, ירקות וכו'. מטבח קולקטיבי, משום מה לא ניהלנו. האוכל המובא היה תיכף מתחלק חלק כחלק לכל אחד, שהיה מבשל בנפרד. עקב האויר הצח בו נמצאנו כל היום, היה התיאבון מוגבר וחלק גדול של היום בילה כל אחד בבישול ובאוכל.

בהמשך הזמן התרגלנו לאורח החיים החדש — שנראה היה לנו באותה שעה ממש כאידיליה בתנאי יער. — התחלנו להפריז קצת בחופש: אמצעי הזהירות בהם נקטנו הופסקו, הרבינו במדורות גם בלילות, השבילים שהובילו למחננו התבלטו יותר ויותר ולגלות אותנו היה אחד הדברים הקלים.

מפי אנשי הכפר נמסר לנו: שמשטרת "שמישובה" — הנמצאת כ־7 ק"מ מאתנו — מתכוננת להתנפל עלינו, היות ונודע להם שאנחנו קבוצה מבודדת ובולתי מזוינת. היו בינינו שפירשו את האזהרה כאמתלה להפטר מאתנו, היות ולא כולם נתנו לנו בעין יפה את האוכל. מכל מקום היה ברור שקיימת אפשרות כזאת ועלינו לעזוב את המקום ובהקדם. השאלה היתה לאן? ידענו שכל הסביבה התרוקנה מפרטיזנים וכל ה"אוטריאדים" העתיקו מקומם ליערות "קפולה", מעבר לכביש מוסקבה-ורשה.

הדרך לשם היתה הרת סכנות. לאורך כל הכביש התבצרו הגרמנים ב"דוטים" ורק קבוצות קטנות המצוידות בנשק אוטומטי קל מצליחות להסתגל דרכם — מפעם לפעם — לצורך מילוי תפקידים מיוחדים. נוסף לכך היו בדרך כפרים עוינים לפרטיזנים ומשרתי הנאצים והיה עלינו להצטייד באינפורמציה מדויקת כיצד לעקוף אותם. פרטים אלה יכולנו לקבל אך ורק מפי פרטיזנים הבאים משם, אך לעתים נדירות היינו פוגשים אותם. כפתרון ביניים העתקנו מקומנו יותר עמוק בסבכי היער ליד ביצה, שנראתה לנו אז כמקום בטוח יותר.

אויב נוסף

במקום החדש נתקלנו בגורם אחר, שאיים על קיומנו. הימים היו של שלהי קיץ 1943 עת מתרכזים הזאבים קבוצות קבוצות בסביבות הביצות. כמה לילות רצופים שמענו נהימת זאבים, קול נהימתם התקרב וכו', אחזנו בנשק הפרימיטיבי להדליק מדורה. הכינונו לצורך זה קסמי עץ יבשים, כדי לא להחמיץ את השעה ברגע הופעתם, אחר כמה מקרים מעין אלה, הופתענו פתאום באמצע הלילה לקול נהימה של עדר זאבים יותר גדול ועד שהתעוררנו היו כל כך קרובים אלינו עד שראינו עיניהם הנוצצות במרחק כ־200 מטר מאתנו.

לחרדתנו גם המדורה שהודלקה בן רגע לא השפיעה עליהם ועודם מתקרבים. בבהלה השלכנו כמות גדולה של קש יבש לתוך המדורה והלהבות האירו את השמים ורק אז נסוגו. העלאת מדורות כאלה באמצע הלילה סיכנה לגמרי בטחוננו. האויב החדש שנתגלה הגדיש את הסאה. החלטנו מיד לעזוב את יערות אורליק, למרות שלא היה עוד בידנו שום תכנית והיינו חסרי כל אינפורמציה על הדרך העומדת לפנינו.

ענד למחרת התקשרנו עם הפלג השני שחנה בקרבתנו והודענו על תכניתנו, הם התנגדו ליציאה לדרך כזו בלי כל אינפורמציה מראש. אחרי מאמץ משותף עלה בידינו לפגוש פרטיון שבא מסביבות קפולה והיה מנוסה בדרכים ההן, הוא מסר לנו שרטיט בסימון הכפרים העיונים שעלינו לעקוף בדרכנו.

בדרך ליערות קאפולה

באחד מימי אוגוסט 1943 יצאנו יחד עם הקבוצה השנייה, כ־25 איש את יערות אורליק בכיוון קפולה. כדי לעקוף את כפר „שמישובה” — הידוע לשמצה במבצר המשטרה בת 500 שוטרים שבו — היה עלינו לעבור ביצה בת 3 ק"מ, שהפרידה בין חלקת יער אחת לרעותה. בחבורתנו היה גם הזוג הזקן לוטבין ואשתו. הם אמנם שמחו על שפנינו מועדות לסביבת קפולה עיר מולדתם, אבל הדרך הרת הסכנות והתלאות, העמידה במבחן קשה את גילם הקשיש.

מר לוטבין עצמו עוד כוהו במתניו, ולמרות גילו צעד בקלות באופן יחסי, אך הגברת לוטבין: ראייתה היתה קלושה מאוד, זגוגיות המשקפים העבות עזרו לה לראות רק עצם בולט ובמרחק קטן ביותר. בעברנו דרך הביצה היה צורך להבחין בדיוק נמרץ: איפה אפשר להעמיד את הרגל ואיפה לפסוח, או לעבור ברפרוף. כל צעד אי־נכון נגמר בשקיעה בבוץ עד המתניים, וכל זה באוירת יריות בלתי פוסקות ממשטרת שמישובה (אם כי ידענו שבכל יום הם מתחילים לירות לפנות ערב וממשיכים עד הבוקר ללא מטרה אלא סתם להפחיד את הפרטיזנים. — הרי בכל זאת זה הוסיף למתיחות). באוירה זאת ובתנאים אלה צעדה הזקנה לוטבין שלובת יד עם בעלה באיטיות רבה. יתר החברה היו סבילים תחילה להפרעה זאת בהתקדמותם והאיטו את הקצב, אך עד מהרה התחילו להתקדם בקצב האפשרי.

מר לוטבין בראותו שהמחנה כבר ממנו והלאה והוא מפגר בגללה התעצבן כל פעם יותר ויותר. הפחד גבר בו עקב השארותם מרוחקים במקום כה מסוכן וברגע מסוים — עת שקעה בבוץ והוא מתאמץ להוציאה תוך זיעה שכיסתה פניו — נשבר האיש... השאיר אותה לגורלה והתחיל להתקדם בקצב מהיר אלינו.

אותה שעה כבר עברנו את הביצה והגענו עד לפאתי היער, השתטחנו על העשב לנח קימעה וכדי לחכות לזוג הזקן, כשהפנינו ראשינו אחורה לראות מה המצב נתגלתה לעינינו תמונה דרמטית ביותר: זוג ששניהם צעדו יחד כל החיים וגם מהשחיסות נמלטו יחדיו, והנה עכשיו הוא משאיר אותה לגורלה שוקעת בבוץ, נאבקת לחייה אין אונים והוא מפנה ראשו אחורה כל פעם ומפליט משהו מפיו וצועד קדימה...

תוך סיכון ועייפות גוברת, החלטתי להחליף לעזרתה גיהי מה. נאלצתי לחזור כברת דרך הגונה אחורה. הצלחתי להוציאה מהבוץ ולהוליך אותה באיטיות עד שהצטרפנו לקבוצה שחיכתה לנו במבואית היער.

אחרי מנוחה קצרה המשכנו בדרכנו. כשהתרחקנו מנקודת המוצא כ־15 ק"מ, השעה כבר היתה מאוחרת בלילה ופתאום יריות פולחות את האויר וקולות נשמעים מרחוק, עצרנו מלהתקדם. היריות והקולות נפסקו ולאזנינו מגיע רישורש ממרחק קטן ביותר. הרושם היה שאורבים לנו, נטינו מדרך המלך ונכנסנו לתוככי היער. שעה קלה לא הוצאנו הגה מהפה, עשינו אזנינו כאפרכסת לקלוט רחש של כל תנועה חשודה. אצל הרוב התגבשה הדעה, שעלינו לשוב למקום מוצאנו הקודם. הללו טענו, שכל מה שנתקדם יותר לכביש מוסקבה—ורשה הסכנה גדולה יותר ואין סיכויים שנעבור בשלום.

אני ושלמה ספ' התנגדנו לחזור. הצענו ליתר החברים, שאנו שנינו נתקדם מרחק קילומטר לשם סיור ונראה מה המצב. אחרי ששבנו מהסיור ולא נתקלנו בשום דבר חשוד חזרנו, עודדנו את חברנו לקבל הצעתנו, אך משום מה כלם כרבו והחלט לחזור. רק כשעתיים נשארנו לנו עד אור הבוקר ולאחר שעברנו כברת דרך של 8 ק"מ, האיר השחר והוכרחנו באמצע לנטות הצדה לחורשה, כדי „לעשות בה את היום". בגלל השעה שדחקה לא היה סיפק בידנו לתור אחרי מקום מתאים לעשות בו את ה„דניובקה" (היום). נאלצנו להכנס לחורשה הראשונה, שנודמנה לנו בדרכנו. בשעות לפני הצהריים, ואנחנו עוד שרועים על העשב בחורשה ונחים מתלאות הדרך שומעים אנו תנועת כלי רכב חזקה. משהו יצא לסייר חזר והודיענו: שכ־50 מטר מקצה החורשה עוברת דרך סלולה ורחבה ונעים בה כוחות גרמניים. במתיחות רבה עברנו את היום, ועם חשכה שמנו פעמינו קדימה למחננו הראשון מתוך שאיפה ברורה, שכעבור שבוע שבועיים ננסה שוב את מזלנו לחתור לקראת יערות קפולה.

משום מה חזרה אלינו השאננות. כבר למעלה מחודש חלף ואנחנו עוד ביערות אורליק. החורף מתקרב ובא והזאבים שוב התחילו לבקרנו. העתקנו מקומנו למרחק ניכר מהביצה והעיקר הדאיג אותנו השלג העומד לרדת. היה ברור לנו, שאם בקיץ אפשר להתחבא לעת צורך ולהסוות מקום המצאנו והשגת האספקה היא יותר קלה ופחות מסוכנת, הנה בחורף יתגלו עקבותינו בגלל השלג וכל תנועה שלנו היתה בחזקת סכנה. תוך שיקולים אלה נסינו אחרי למעלה מחודש בשנית לעשות דרכנו הקשה והבלתי נמנעת. באמצע נובמבר 1943 הצלחנו — אחרי תלאות רבות — לעבור את הכביש הרחב מוסקבה—ורשה. אחרי שהתרחקנו כקילומטר ממנו, שבה אלינו רוחנו, והרגשנו רוחה יחסית. לאחר נהודים נוספים של יומיים בדרכים — שרק במקרה לא נפלנו בידי המארב ששמה לנו המשטרה — נפגשנו שוב עם חברינו מפלוגת גילצ'יק, שהתארגנה מחדש לפני כמה חדשים וגילצ'יק שוב נהיה למפקדם.

אכזבתנו החדשה

אחר קבלת פנים לבבית, ועידוד להושטת יד אחים לעזרה, קווינו: שסוף סוף יצרפו את הצעירים שבנו לפלוגתם כלוחמים ולא נהיה תלויים בלחם חסד. אך מה

התאכזבנו בהיודע לנו, שרק לפני ימים מספר הורד גילצ'יק פעם נוספת מדרגתו ושוב נתמנה למפקד יחידת סיור ופלוגתו עומדת להתחסל: את הנבחרים ממנה יעבירו ל„אוטריאדים“ שונים, והיתר יהווה מחנה אורחי, שאמנם יעלה עלינו בזה שמשאירים בידו כמות מוגבלת של נשק, לשמירה ולהשגת אספקה. שינויים אלה חלו לא כתוצאה מירידת כושר לחימתה של הקבוצה, אלא היתה פעולה אנטישמית מובהקת מצד הצמרת הפרטיזנית.

בתנאים אלה לא רצינו להכביד על הקבוצה — שכמות נשקה מוגבל — בצירופנו אנו, והעדפנו לארגן מחננו באופן עצמאי. התישבנו כ־20 ק"מ ממנה ביער „ווילשין“ ליד הכפרים „לנין“ ו„מלינובקה“. המצב הבטחוני שם היה מניח את הדעת, כל הסביבה היתה למעשה תחת שלטונם של הפרטיזנים והשגת האספקה לא היתה כרוכה בסכנות מיוחדות. אם כי מפעם לפעם התפרץ כוח גרמני לאיזור ואחר קרבות עזים נאלצו הפרטיזנים לא פעם לסגת. במקרים אלה היינו מעתיקים מחננו למקום חדש — אם כי באותו יער עצמו — ולא יוצאים לכפר כמה ימים עד יעבור זעם.

עלילת שוא והתנכלות

עם בוא החורף והקור, נטשנו את אוהלינו העשויים ענפי עץ וקש, ועברנו לבקתות עשויות מקירות בני קיימא. הפרנו בעומק האדמה כמטר וחצי בכדי שהקירות לא יתבלטו בחוץ. שיפוע הגג בלט אמנם למעלה מהשטח אך הוסוה היטב בזמורות ירוקות, בפנים הבקתות סדרנו תנור מפח לבישול, שאפשר היה גם להתחמם לאשו — רק בזמן ההסקה. עצי הסקה יבשים לקטנו בקרבת מקום.

באחד מימי ינואר יצאו שניים מאתנו כרגיל ללקוט עצים יבשים ונתקלו בבור פתוח ובתוכו 2 חביות ריקות. ניכר היה בהם, שלא מזמן התרוקנו מהבשר שהיה בתוכן. לפי כל הסימנים הסתבר שפרטיזנים החביאו חביות אלו בעת נסיגה פתאומית וכשרווח להם חזרו ולקחו את הבשר והשאירו את החביות במקום, ככלי חסר ערך עבורם. לקחנו ומכרנו אותן בכפר הסמוך „לנין“, תמורת צרכי אוכל. עברו כמה שבועות וכמעט שכחנו על כך, עד שביום בהיר הגיעו למחננו עם עלות השחר 2 רוכבים מזוינים, התפרצו לפנים הבקתה ואנחנו עוד שרועים על משכבנו, בהצלפות האיכו בנו להתלבש ולצאת החוצה למיסדר. אחרי שהרביץ האחד בנו מכות — לפי מיטב השיטה הנאצית — קם השני ונאם בפנינו: „אתם נאשמים בגניבת 32 ק"ג בשר שהפלוגה שלנו הטמינה במקום בזמן נסיגה, העקבות מוליכים מהבור ישר אליכם. העונש על גניבת אספקה צבאית הוא מוות, אך בידענו את מצבכם הקשה הנכם מקבלים חנינה באם תחזירו את הגניבה“. נסיתי להוכיח להם על נקיון כפינו וכי עצם העובדה שלא טשטשנו את העקבות מעידה שאמת בפנינו: ורק חביות ריקות מצאנו והבאנו אותן למכירה. אך הם בשלהם: „העקבות מוליכים אליכם“. לאחר כמה דקות הוציאו אותי מהשורה ופקדו עלי ללכת לכיוון הבור. בהגיענו לשם פקדו עלי לשבת ע"פ הבור כשרגלי נתונות בפנים. אחד מהם גחן מאחורי גבי

וכיוון את הרובה מולי ממרחק 2 מטרים, אחרי שחזר פעם נוספת על דבריו הקודמים הציג לי אולטימטום להחזות במקום. ניסיתי לחזור ולהסביר לו, אך באותו רגע פלחה ירייה את האויר, הכדור עבר כסנטימטר ליד אוזני הימנית. ברגע הראשון טרם האמנתי, שאני עוד שלם. הרגשתי שאוזני אטומה ורועשת – סימן שעודני חי. לאט לאט התאוששתי והתאמצתי לשלוט על המצב, האם החטיא בכוונה או שמא כדור שני בא בתור? רק כשהלח קם ממקומו הבנתי, כי זה היה מצדם רק איום. בינתיים הלך אחד מהם והשני נשאר לשמור עלי ולא נתן לי לזוז מפי הבור...

כפי שנתברר אחר כך, הלך השני למסור לחברה שלנו שאחד מאתנו כבר נורה. ועכשיו יוציאו עוד אחד באם לא יודו באשמה. רק בראותם שאחרי כל האיומים אי אפשר לסחוט מפינו תודאה, הלכו לדרכם, במסרם אולטימטום: שאם כעבור יומיים לא נחזיר להם את 32 ק"ג הבשר יבואו ויפוצצו את בקתותנו על אנשיהן חיים.

החלטנו לטכס עצה מה אפשר לעשות, כדי לגולל מעלינו אשמה זדונית זו. אחת היה ברור לנו; לברוח מהמקום אין טעם, כי הם ימצאונו בכל מקום ואין להסתתר ביערות מפני פרטיונים, כי אז עוד יגבר החשד. החלטנו להפגש עם גילצ'יק ולבקש התערבותו. קאראלצ'יק שידע לשכנע ברוסית יפה, הלך עם עוד אחד ל"מלינובקה" לפגישה זו. לרוע מזלנו נודע להם במקום, שהשעה אינה כשרה לגילצ'יק להתערבות מעין זו, היות ויום לפני כן פרץ ריב בינו לבין מפקד שני וכבר שלפו אקדוחים, איש לעומת רעהו, ורק בנס הפרידו ביניהם ברגע האחרון ממש. לא נשאר לנו אלא לחכות לבאות, וכשעברו היוםיים ולא באו חשבנו שבטח שוכנעו בצדקתנו והענין חוסל.

כעבור שבוע הופיעו שוב לפנות בוקר, וגם הפעם הוציאו אותנו למיסדר בנוסח הנאצים, הרביצו לנו קצת והלכו להם. קיבלנו את הרושם שהם עצמם גנבו ומסרו למישהו בכפר, ובכדי לטשטש עקבותיהם ביום כל הענין נגדנו, ורק כעבור זמן מסר לנו אהרן הר. ששמע מחוגי המפקדה שהוצא כבר פסק דין מוות על שניים מאתנו, באם יתבסס החשד.

תכנית לחיסול הפרטיונים

בתחילת 1944 הגיעו שמועות על קרבות עזים הנטושים ביערות „וורוביובה“. הגרמנים מנצלים את הרווחה היחסית בחזית ומרשים לעצמם להביא דיביזיות שלמות ולהטילם למערכה עם הפרטיונים. לפי מיסמכים שנפלו בידי האחרונים היתה המערכה מתוכננת לפי תאריכים שונים בכל איזור ואיזור. הגרמנים צוידו במגפי גומי וכלבי גישוש, בכדי לסרוק את כל המקומות לרבות הביצות, שקודם לא העיזו לגשת אליהן.

באחרונה נמסר על אבדות קשות שסבלו הפרטיונים. המוסר ירד בשורותיהם, לא דובר עוד על התגוננות ולהשיב מלחמה שערה, אלא איך להעלם מהשטח ולסדר מקלטים בתוככי היער. המצב החדש העמידנו בפני בעיות מיוחדות. כקבוצה בלתי מזוינת, עמדו בפנינו קשיים בפתרון בעיות האספקה והסיוורים. בתנאים החדשים היה צורך להזהר

מפגיעה מסתם תושבים שפרקו מעליהם עולם של הפרטיזנים וקיבלו עידוד מהמצב החדש שנוצר. התחלנו בחפירת מקלט והכנת אספקה — עד כמה שאפשר — אך למעשה הרגשנו, שאין כל סיכויים לעמוד בפני הבאות באם לא יתרחש משהו במפתיע

החזית השנייה

ממש ברגע האחרון עת נפנף חרב הכלייה על כולנו, נתבשרנו בפתחת החזית השנייה. כתוצאה מזה פונה העורף מכוחות לוחמים, שאת כולם הטילו לחזיתות. רק קומץ גרמנים בעלי כושר בריאות לקויה שנעזרו ע"י המשטרה המקומית נשארו בכל איזור ואיזור, אך הללו פחדו לנוע בדרכים. תנועת הפרטיזנים מגבירה כוחה מיום ליום, אלפים ששרתו את הנאצים מוסרים עצמם לפרטיזנים ומציעים שרותם. מובן שהם נחקרו ונבדקו ואלת שלא יכלו להוכיח על עזרה או זיקה לפרטיזנים במחתרת בהיותם בשרות הנאצים קיבלו את עונשם כבוגדים במולדת.

בחדשי מאי ויוני 1944 — הידיעות המגיעות מהחזית מעודדות ביותר, הגרמנים סובלים אבדות קשות ונסוגים בקצב שקשה להדביקם. הפרטיזנים מרחיבים איזורי שלטונם, חלק האוכלוסיה ששיתף פעולה עם הנאצים מנער חצנו מהם מפחד יום נקם, כל יום נוסף מקרב את החופש עבורנו וההרגשה שעוד מעט נצא מחיי היערות לחיים תקינים נסכה שכרון בעצמותינו.

בד בבד עם התקרב הסוף נדרשה מאתנו בימים אלה הגברת הפעילות, הוטלו על הפרטיזנים תפקידים שלא עמדו בהם עד עכשיו, היה עליהם לשחרר איזורים שלמים מכוחות הגרמנים בקרבות פנים אל פנים עם הצבא הסדיר של האויב הנסוג ולא מעטים קיפחו חייהם בימים האחרונים לפני השחרור.

היציאה מהיערות

ב־10 ביולי 1944 נפגשנו לראשונה עם הצבא האדום. קבוצת קצינים וחיילים ביקרה במחננו ביער, קיבלנו פניהם בהתרגשות לא תתואר. לא האמנו למראה עינינו, כי אכן בא כבר היום המקווה של השחרור המלא. לקול צלילי „גרמושקה“ רקדו הרוסים „קוצ'וק“ ובלינו במצב רוח מרומם ביום האחרון ביערות.

כשעברו גלי ההתלהבות הראשונים ולמחרת בבוקר עמדנו לצאת את היערות, נעמדנו אנו היהודים בפני הבעיה: „לאן ללכת?“ לעיר המולדת לא נמשכנו. הן היא כל כך התנכרה לנו. שלטונות הצבא כפו עלינו פתרון, והרוב מאתנו גויס לצבא במקום ונשלח ישר לחזית ורבים נפלו אחרי שהצליחו למלט נפשם מכל השחיתות ועברו תלאות החיים הפרטיזניים.

אלה שלא גויסו חזרו ע"פ רוב לעיר המולדת, לא מתוך זיקה אליה, אלא מתוך שיקולים שונים כגון: התחקות אחרי עקבות קרובי משפחה, נקמה במשפטי פעולה בביצוע ה„אקציות“ וגם בגלל שיקולים חמריים כגון החזרת רכוש, שהופקד אצל „גויים“ מכירים.

יהודה גסיק

בטורן לאחר החורבן

כשחזרתי לטורן שוטטתי כצל קודר ברחובותיה. במרכז העיירה בה גרו יהודים ראיתי ע"י המפולת מהבתים שנהרסו, עמודים התלויים על בלימה, כרכובי תנורים שבצבצו בין ערימות גרוטאות. איפה אישם מטות ברזל מעוקמות ושברי פרימוסים מוחלדים, שידי גויים מחטטים ומחפשי שלל בוז להם והשאירום במקום. בתים הרוסים אלה — הרהרתי לעצמי — שמרו אימונים לבעליהם ונהרסו כמהם, כאילו לא רצו לאכסן זרים. הבתים של בריל סלוצקי, יוסף זגורסקי וכו', נשארו שלמים גם אחרי שבעליהם ירדו אלי קבר. בתוך כתליהם מהדהדים קולותיהם הפרועים של „גויים” השמחים על רכישה קלה ולרמת דיור, שעלתה מבקתה לארמון. אני משרך רגלי מבית לבית, מתורבה לחורבה, עולה לעליות הגגות, לפני: דפי ספרים פזורים „שמות” קמוטים המחכים לקבורה. גם עליהם עלה הכורת והשמידם יחד עם עם הספר.

הנה ביתנו, על ארבעה קירותיו אדומי הלבנים רובצת תקרה קמורה ומתמוטטת. העמודים יצאו ממשקעם ולוכסנו. הגג וקרביו מעץ נשרפו כליל, עצי האגסים בגינה שהעניקו לנו מדובשם, אף הם נחרכו, המרתף שקירותיו אבנים מסותתות בני מטר העובי נשאר שלם, רק הדלת עקורה ומהמשקוף עד למפתן רשת קורי עכביש. נזכרתי בקורי העכביש, שהצילו פעם את חייו של דוד בברחו מפני שאול. מדוע כאן לא קרה הנס? אף נפש יהודית לא הצליחה להסתתר בטורן. אני יורד למרתף, החושך מאפיל עלי, אולי אקלוט כאן בת קול הבוכה על חורבנה של הקהלה. אני מחטט בין הגרוטאות בין כלי הבית. היכן החפץ עליו אמצא טביעות אצבעותיה האחרונות של אמא? איפה אמצא תמונה כלשהי מהמשפחה? שום זכר לא מצאתי, אף בת קול לא קלטתי, זולת דממה טמירה, מבהילה ומושכת אותי בסוד האבדון.

אני עולה מהמרתף מביט מאחורי ביתנו אל עבר שכננו ריהורקה זבבסקי, ביתו עם מיבני המשק שלו נשארו כולם על תלם, ריהורקה זה הוציא ממחבראו את שכנו משה ינקלבסקי והסגירו לגרמנים למרות יחסי שכנים תקינים של עשרות שנים. בניו התגייסו למשטרה ושרתו את הנאצים. כעת הוא מסתתר לתקופת מה, עד יעבור זעם, משקיף אני על צמחי הבר ועשבי הפרא הצומחים מביתו של הרכבי עד עיי מפולת ביתו של ר' שלמה חיים ומעבר לשני מחורבתו של לייזר בריל עד עיי מפולת ביתו של אייזיק שמושקוביץ.

ביתו של ר' יוסף זגורסקי נשאר שלם, סויד ושופץ ובו שוכן עכשיו בית הספר העממי. ילדי ערלים צוהלים משחקים בחוץ מול הכנסיה, לבושיהם של חלק מהם מזכירים לי ילדים יהודיים...

מטולטל מדחף פנימי מיסתורי אני מוצא את עצמי בבית העלמין, הרבה קברים נתערטלו ממצבותיהם, שמעתי שה"גויים" סחבו את המצבות כדי שישימשו אבני יסיד למבניהם.

בקצה הגבעה המשקיפה לעבר רחוב קורליץ 2 קברות האחים, האחד מ־55 חללים מהשחיטה הראשונה, השני למעלה מ־500 מהשחיטה השניה. 2 התלמים כוסו ירק, העשב עלה יפה, כי האדמה דשנה ורוויה.

ויותר משמציקה לי השאלה למה עוללו לנו ככה? מציקה לי השאלה כיצד יכלו בני תמותה האוכלים וישנים כמונו, המתפתלים מכאב ונאנחים כשמשוהו כואב להם, כיצד יכלו לבצע מעשים איומים אלה?

בנין הצרכניה במרכז הומה מהגויים העורכים שם קניותיהם כתמול שלשום, נתקלתי במכרים, שנכנסו אתי בשיחה אחרי השאלה התמהוננית, איך נשארתי בחיים? השאלה הביעה יותר תדהמה מפליאה ושמחה. רציתי לשאול אותם האם הם מזועזעים ממה שעוללו לנו? האם רגש חרטה נוקב בלבם, ולו רק מבחינה פרוזאית, שהם סובלים במדת מה משיתוק בחיי המסחר ובמקצועות השונים בהעדרם של היהודים?

לאכזבתי לא נתקלתי בשום תופעה המעידה על מה שצפיתי. לא רק שמצפונם לא העיק עליהם, אלא גם מבחינה כלכלית לא חל שינוי. בכל הענפים שמדורי דורות יהודים החזיקו בהם, ממלאים עכשיו הגויים את החלל. והכל ממשיך לנוע במסלול הרגיל, אין חלל ריק, אף דבר לא נשתנה מחוץ ל... שני קברות ענקיים, שנוספו בקצה בית העלמין ובהם קבורים היקרים לי ושם קבורה גם עיר מולדתי.

**יוצאי טורץ וירמייץ
בישראל**

**טורעצער און יערעמייטשער
יידן אין ישראל**

אברהם גסיק – תל-אביב

ארגון יוצאי טורק-ירמיק' בישראל

(ייסודו ופעילותו)

בעודנו עושים את צעדינו הראשונים על אדמת המולדת ובטרם הספקנו להסיר את אבק הדרכים מהנדודים הרבים, כאשר כל אחד מאתנו מתלבט בבעיות הקליטה בארץ: שיכון, עבודה והתערות בחיי המדינה התכנסנו, אודים מוצלים מאש, בהשתתפותם של כמה ותיקים שבאו ארצה לפני חורבן יהדות פולין, לערוך לראשונה עצרת אזכרה לקדושי העיירות. האזכרה נערכה ב-1947, מספר חדשים לאחר עלותנו ארצה ולאחר שעברו שש שנים מאז חורבן טורק-ירמיק'.

הנדודים הרבים בדרכי אירופה עם אוכלוסיות אתניות שונות, שיד המקרה זימן לכל אחד מאתנו, הגבירו בלבנו את הכמיהה למשהו מעין חידוש החיים הקהילתיים, שהיו לנו פעם בעיירה. טבעי, הדבר, שהמפגש התקיים בביתו של הרב צבי מרקוביץ, אשר סימל באותו מעמד את הממשיך בהנהגת העדה.

המפגש היה ללא סממני טכס אזכרה ובלי כל מסגרת פורמלית מחייבת: סיפורי הזוועות, קלחו מפי האנשים וכל אחד רצה להשמיע ולשמוע, לעשות את חשבון הנפש שלו וחשבון הנפשות, שהלכו לעולמן ואינן עוד אתנו ויבדלו לחיים אלה שנותרו לפליטה. היו שם התפרצויות של בכי ואנחות מלבבות, שעברו על גדותיהם. לראשונה מאז החורבן הרגשנו אוירה משפחתית נוכח ה"זכור" המשותף.

הקשר עם יוצאי העיירות ואיתור כתובותיהם לא היו מהדברים הקלים, באשר לרובם טרם היו כתובות קבע והתגלגלו בין בתי עולים לבין בתי קרובים. מספר המתכנסים ביום הזכרון הראשון היה מועט. הוחלט להמשיך בחיפושים אחרי יוצאי עיירותינו בארץ ובחוף לארץ. תפקיד זה הוטל עלי וקבלתי ברצון רב. ביום הזכרון השני, בשנת 1948, שוב התאספנו בביתו של הרב צבי מרקוביץ, מספר המשתתפים עדיין היה קטן יחסית. בכנס השלישי, בחודש חשוון תש"י (1949) היה מספר המשתתפים גדול יותר. מספר יוצאי עיירותנו, שאתם הצלחתי ליצור קשר עלה על 40. השגתי בית כנסת בתל-אביב ללא תשלום, ובפעם הראשונה לאחר שמונה שנים התפללו יהודי טורק וירמיק' בצוותא את תפילת מעריב בבית הכנסת וצבור של ארבעה "מנינים" אמר קדיש. את האזכרה ערך אחד מאתנו. לאחר טכס האזכרה השמיעו מספר חברים דברים, אשר יצאו מהלב ונכנסו אל הלב.

הנהלת ארגון יוצאי טורץ וירמיץ בשנת 1952.

מימין: יהודה וולפוביץ, ישראל אהרן סבירנובסקי ז"ל, הרה"ג צבי מרקוביץ, אברהם חיים סלוצקי ז"ל, יום־טוב ליפא ברנשטיין ז"ל, אהרן הרכבי, אברהם גסיק, אריה סבירנובסקי ז"ל.
 Board of Directors of the Tooretz-Yeremitz Society, 1952. (R. to l.) Yehuda Wolfowitz, Israel Aharon Svivenowsky (zal), Rabbi Zvi Markowitz, Avraham Hayyim Slutsky (zal), Yom Tov Lipa Bernstein (zal) Aharon Harkavi, Avraham Gesik, Arye Svirenovsky (zal)

באותו ערב בבית הכנסת בתל־אביב ברחוב יסוד המעלה יסדנו את ארגון יוצאי טורץ וירמיץ, נבחר ועד בן 9 חברים: הרב צבי מרקוביץ — נשיא, אהרן הרכבי — סגן נשיא, אברהם גסיק — מזכיר, ד"ר גבריאל זגורסקי ז"ל — גזבר, ישראל אהרן סבירנובסקי ז"ל ואברהם חיים סלוצקי ז"ל — חברי ועדת הבקורת, ליפא ברנשטיין ז"ל ואברהם בן צבי (גרשובסקי) ז"ל — חברי ההנהלה.

במקום ערכנו מגבית ובכסף שנאסף או בין החברים הנחנו את היסוד לקופת גמ"ח לצרכי יוצאי עירווינו, במשך הזמן התפתחה הקופה הודות לתרומותי הנדיבות של בן עירנו זלמן הופמן ז"ל. קופת גמ"ח זו מהווה גורם כלכלי חשוב ליוצאי עירווינו עד היום. אנו חייבים תודה והוקרה לבן עירנו מרדכי ילובסקי (ארצות הברית) על מסירותו וערנותו. הוא ידע לעורר ולהסביר והשתדל מדי פעם להזכיר לזלמן הופמן על קיומה של קופת הגמ"ח שלנו ודאג לעמוד אתנו בקשר. בישיבת ההנהלה בשנת תשט"ו (1955) הוחלט לקרוא את הקופה בשם: „קופת גמ"ח ע"ש קדושי טורץ—וירמיץ' מסודו של זלמן הופמן ורעיתו". בשנת תש"ך (1960) אושר תקנון הארגון ע"י מינהל המחוז. בשנת

בכנס־אזכרה לקדושי טורץ וירמין' בשנת 1952
Memorial meeting for the martyrs of Tooretz and Yeremitz, 1952.

תשכ"ב (1962) הוקמה מצבת זכרון לקדושי עיירותינו במרתף השואה, בהר ציון. בשנים הראשונות קיבל הארגון שלנו מיוצאי עיירותינו בארצות הברית חבילות מזון ובגדים, אשר חולקו בין החברים.

בשנים האחרונות חלו שינויים בהרכב ועד ארגוננו כדלקמן: הרב צבי מרקוביץ – נשיא, אהרן הרכבי – סגן נשיא, אברהם גסיק – מזכיר, ליפא ברנשטיין – גזבר, אריה סבירנובסקי, ישעיהו סימונוביץ, יוסף הרכבי ויוסף בן-צבי – חברי ועדת הבקורת, פנחס מנדלביץ, אברהם לובצקי ויהודה וולפתיץ – חברי ההנהלה. בשלב זה מתבטאת פעולת הארגון במתן הלוואות בסכומים עד 4000 ל"י לתקופה של שנתיים לכל חבר ללא כל קשיים ובמתן עזרה במקרים מיוחדים ודחופים, בעריכת כנסי אזכרה ליום השנה של השואה, חילופי מכתבים עם ארגונים ארציים, בעריכת מסיבות, קבלות פנים לאורחים יוצאי עיירותינו הבאים מחוץ לארץ. ביקרו אצלנו: זלמן הופמן ז"ל, ויב"ל מרדכי ילובסקי ורעייתו, האחים אריה ושלמה שיללינג (ספוד'ניק), טוביה רוזובסקי ועוד.

עיקר המאמץ בשנים האחרונות התמקד בהוצאתו לאור של ספר זכרון לקהלותינו. ביום הזכרון בשנת תשל"ב (1971) החלט סופית להוציא את ספר הזכרון לקהלות טורץ-ירמיץ. נבחרה מערכת בת תשעה חברים: הרב צבי מרקוביץ, השופט אריה סלוצקי, ד"ר ירחמיאל מרקוביץ, אהרן הרכבי, ליפא ברנשטיין, אברהם גסיק, יהודה גסיק, יוסף בן-צבי ומלכה פולווסקי. התקשרנו עם עורך מר מיכאל וולצר-פאס, שלא הסתפק בחומר שהיה לפניו, אלא השקיע מאמצים מרובים אחרי חומר נוסף. עורך הספר מר מיכאל וולצר-פאס, בעזרת מר משה קפלן שקיבל על עצמו לערוך את חלק האידיש ובעזרתם של מתנדבים אחדים ובעיקר אחי יהודה גסיק ואני טיפלנו בכל הכרוך בהוצאתו לאור של ספר הזכרון לקהלות טורץ וירמיץ.

אני סבור שפעילותנו, שהנה בעלת משמעות עמוקה, משקפת נאמנה את אוירת העייירות ורוחם של תושביהן היהודיים לפני החורבן, עת שהפעילות התברתית והרוחנית שלהם עמדה אף היא מעבר לפרופורציה של מספר תושביהן. שליחותו ותפקידו הציבורי של הארגון טרם נסתיים. עוד נכוננו לו משימות חברתיות לתועלתם של יוצאי טורץ וירמיץ.

חברי המערכת והנהלת הארגון של יוצאי טורץ וירמין בישראל

משה קפלן — עורך

הרה"ג צבי מרקוביץ

מיכאל ולצר-פאס — עורך

יוסף ליפא ברנשטיין

אריה סבירנובסקי

הרב ד"ר ירחמיאל מרקוביץ

השופט אריה סלוצקי

אברהם נסיק

אהרן הרכבי

יהודה נסיק

ישעיהו סימונוביץ

יוסף בן צבי (גרשובסקי)

יוסף הרכבי

אברהם לובצקי

יהודה ילובסקי

יהודה וולפוביץ

מלכה פולווסקי

פנחס מנדלביץ

שרגא פומרצ'יק

אהרן הרכבי

ידושם לזכר עירותנו טורף וירמיק

מימין: אהרן הרכבי, הרב צבי מרקוביץ, אברהם גסיק, מרדכי ילובסקי, אידה ילובסקי, אריה סבידנובסקי

מתוך תחושה עמוקה של קדושה ורצון עז להנציח את זכר עירותינו, מאבקן ושקיעתן, החליט ארגוננו להוציא לאור את ספר הזכרון הזה. לא היה הבדל רב בין החיים היתודיים בעירותינו לבין אלו שבעירות האחרות באירופה המזרחית ובראש וראשונה בפולין. היה בהן מצבר של מצוקה אנושית ואף אלה, שהרויחו את לחמם ממלאכה, ממסחר זעיר, כולל חנוונות ורוכלות, ניהלו מאבק יומיומי נואש על עצם קיומם. והנה פרצה מלחמת העולם השנייה והאזור כולו נכבש ע"י הגרמנים. העמים, שבתוכם גרנו, ושמאז ומתמיד שנאו את היהודים, החלו לשתף פעולה עם הכובש האכזרי בחיסול האוכלוסיה היהודית. רבים מבין הנוער הנוצרי שבמקום התגייסו למשטרה, חלק מהם מתוך כפיה וחלק אחר, כדי לנצל את שרותם זה לנקום ביהודים. הם התעללו ביהודים באמצעים אכזריים ומשפילים ביותר — ואת הזוועות, שמצאו אותנו אין לתאר במלים. אכן רק מעטים מתוך האוכלוסיה הנוצרית,

אנשים אצילי רוח, לא הכזיבו אותנו גם בימי הטרגדיה האיומה, הושיטו לנו עזרתם במידת יכולתם רק לאחר השחיתות הגדולות בשנת 1942 החלו ארגוני המחתרת בתחומי רוסיה הלבנה (ביאלורוסיה) להתלכד. ויש לציין כאן, שבעיירות אלו בוצעה ההשמדה הסופית של היהודים עוד כשנה לפני שהדבר נעשה בערים הגדולות.

מצב זה נמשך כך בארבעת החדשים הראשונים לכיבוש הגרמני, עד שהוצאנו למחנה העבודה בנובי־סורזן. על יציאת אנשי טורץ וירמיץ מ„גיטו“ נובי סורזן כבר נכתב רבות וזאת מפי הניצולים עצמם וקצרה היא כאן היריעה מלהשתרע. מכשולים רבים עמדו בדרך ההליכה ליער וההצטרפות לפלוגות הפרטיזניות. בלב חלק מבין היהודים עוד פעמה תקוות מה לישועה קרובה ורבים שעשעו עצמם באמונה, שתבוסת האויב קרובה היא, שהרי היו אלה ימי הנצחונות של בנות־הברית בצפון אפריקה ותבוסת הגרמנים ליד סטאלינגראד. אצלנו ב„גיטו“ נובי־סורזן הכריעה העובדה, שהדרך המובילה ליער היתה קרובה ושבמרחק 20–30 ק"מ התמקמו הגדודים הראשונים של הפרטיזנים.

בליל ה־29 בינואר 1943 עלה בידי מאתיים יהודים מנובי־סורזן, בעזרת פרטיזנים יהודיים מהסביבה לברוח מהמחנה ליערות.

כמאה שנותרו הושמדו למחרת בריחנתו, משך שנה וחצי נמקו בסבלם הבורחים מהמחנות ביערות פולסיה. קשה בעיקר היה המצב בתקופת החורף, עת שהקור הגיע עד 20–30 מעלות מתחת לאפס. האנשים היו רעבים, לבושי קרועים כשחולצה יחידה לגופם, והמכה השלישית עשתה אף היא בהם שמות. חלק מהם מצא מותו בהתקלות במארב עם הגרמנים או עם שוטרים ביאלורוסיים וחלק אחר נספה עקב מחלות ומגפות, שהמקום והנסיבות גרמו להן. רק בראשית יולי 1944, כשאדמת רוסיה הלבנה שוחררה מהקלגטים הגרמניים הגיעה שעת הגאולה גם לשארית הפליטה של „גיטו“ נובי־סורזן.

את יום השחרור הכללי פגשו הפרטיזנים היהודיים ברגשות מעורבים. עם השמחה העמיק גם האבל, באשר בכל פינה נתקלו הניצולים בזכר שרידי החיים, שהיו פעם במקום זה. הניצולים חזרו לבתיהם, שטרם נחרבו ומצאו בהם זרים. לפתע הוברר להם, שבהעדרם מהעיירה פירקו ה„שכנים“ את דירותיהם וחיפשו אחרי „אוצרות“ טמונים באדמה...

ספר הזכרון לקדושי עיירותינו ישמש תזכורת למסע הסברה של „זכור מה שעשה לך עמלק“. יש לנו חשבון נוקב עם הגרמנים ועם משרתיהם — חשבון, שטרם נסתים ולא יכול להסתים אף פעם. העם היהודי בא לכלל הכרה, שראשית הגלות, שמצאה ביטויה הראשון ב„שער טיטוס“ הובילה את עמנו ל„שערי אושוויץ, מאידאנק וטרבלינקה“. נשבענו, כי לא יהיה עוד מצב כזה, בו עם ישראל יעמוד חסר אוניס, ולא יהיה מסוגל להגן על עצמו.

הניצולים, שרידי החורבן, החלו לזרום מאזורי ברית־המועצות לפולין ומשם

למחנות אוסטריה, גרמניה ואיטליה. שם נפגשו עם שליחים מארץ ישראל ואחר כך שמו פעמיהם בדרך לא דרך לארץ-ישראל. היה זה מפגש ראשון עם אחים יהודים לאחר תקופת החורבן ורצח מיליונים מאחינו. זכר הפגישות הללו לא ימחה מן הלב. אנו חייבים תודה והוקרה לעורכים מיכאל ולצ'רפּאָס ומשה קפלן שסייעו בידינו בעריכת הספר ובהוצאתו לאור ויבואו על הברכה הניצולים, אשר סיפוריהם שולבו בצורות שונות בדפי הספר הזה. מי יתן וכל החומר הזה, שריכזו בספר, יחדור עמוק לתוך לבותיהם של בנינו וצאצאיהם, אשר זכו לחיים לאומיים עצמאיים במדינת ישראל, מולדתנו ההיסטורית הנבנית מחדש בדם וביזע של הדורות הראשונים לגאולה.

בכנס אזכרה לקדושי טורץ — ירמיץ, בשנת 1975

יהודה גסיק

הורתו ולידתו של ספר הזכרון

כאדם, אשר ליווה את המפעל מראשיתו והקדיש לו ממיטב זמנו ומרצו, ברצוני לסכם בקיצור את השלבים השונים, שקדמו להוצאת ספר זה לאור. בשעתם בלטו בארגוננו שני אישים והם: ד"ר זאגורסקי, ממספרי הפולקלור המעולים ביותר, שמוגל היה לשחזור דמויות ואירועים של שלשה דורות ושעליהם קלט סיפורים רבים עוד בילדותו וישראל אהרן סבירנובסקי, שהיה איש־שיחה מבריק ומלא וגדוש סיפורים על עיירתנו. הללו מסוגלים היו להעניק לנו בכוחות עצמם עשרות דפים על טורף שלפני המלחמה הראשונה — זו התקופה, שכל כך חסר לנו עליה מידע מספיק. משום מה לא נתנו אצלנו את הדעת על החוק הביולוגי הפועל ללא רחמים והוא חיק השכחה. אכן למרות העובדה, שכל שנה דובר באסיפות־האזכרה שלנו על הערך הרב הנודע לפרסום ספר זכרון — תודעת הספר טרם בשלה אז בין יוצאי קהלתנו בישראל. גלגלי הפעילות הציבורית טוחנים לאט ובפרט בחברה ספקנית כמו זו של יוצאי עיירה ליטאית קטנה. בינתיים הסתלק מאתנו ד"ר זאגורסקי וכעבור מספר שנים — גם י. א. סבירנובסקי וכך אבדו לנו שניים מטובי האישים, שיכלו לספר לנו רבות על טורף של מעלה ושל מטה גם יחד.

בכנסי — האזכרה בשנות החמשים המשיכו נואמים רבים לשלם מס־שפתים, לספר „יזכור“, אך הענין לא זו ממקומו ואז עלה בדעתי לחבר חוברת־זכרון, שתשמש מספר מטרות, שהראשונה בהן היתה להוכיח, ש„לא בשמים היא“ ושאנשים ילמדו קל וחומר מתרומת יחיד, מה מסוגל ציבור שלם לתרום לאותה מטרה, באם רק יהיה חדור רצון טוב. בנוסף לכך קויתי, שהנגיעה הקלה ביותר בנושא השואה תרענן את הזכרון אצל רבים אחרים והללו יעלו אף הם את זכרונותיהם על הנייר מתוך הנחה, שבמוקדם או במאוחר יראו אור למרות האמצעים הכספיים הדלים. בשנת 1958 הגשתי לאספת האזכרה של יוצאי עיירתנו את החוברת שלי וזו נתקבלה בסיפוק רב. זכיתי גם לדברי הערכה חמים מפי ראשי מפעלים חזמים אצל יוצאי עיירות שכנות, כגון, סטולפצי וקורליץ, שהתלבטו „בימים ההם“ בנידון זה ופנו לעצתי. כמובן, שהדבר עודד אותי במקצת ונתן לי פיצוי מה על העמל הרב, שהושקע על ידי.

השלב השני היה בשנות הששים, עת עיירות שכנות, שעמדו תחילה הרחק מאחורינו בכל הנוגע להוצאת ספרי „יזכור“ משלהן הדביקונו וכבר עמדו בשלבים האחרונים של פרסום ספרים משלהן. יוצאי העיירות מיר וקורליץ, אף הציעו לנו שותפות

לאכסן אותנו בספרים שלהם, אך הצעות אלו נדחו ע"י ארגוננו. השכחה החלה בינתיים לתת אותותיה בחיינו ואנשים, שמבשרם הם חזו את השואה על מוראותיה, החלו לשכוח שמות ותאריכים והחוויות אף הן החלו להתערפל.

חלפו עוד מספר שנים וחלה התעוררות בין יוצאי עיירתנו בקשר לספר, אך גם הפעם היו כאלה בתוכנו, שניסו להתנגד לכך מנימוקים שונים, כגון: חוסר מקורות מימון מספיקים, קשיים בהשגת חומר וכמובן השאלה "מי ומי" ינצחו בספר המוצע. היו כאלה, שהציעו או לנטוע יער ע"ש קדושי טורץ, או להקים מצבה שעליה יהיו חקוקים שמות כל הקדושים מבני העיירה, או לרכוש מועדון ליוצאי עיירתנו ע"ש הקדושים, או מתן מילגות לסטודנטים וכו'. לבסוף הוחלט, לאחר דיונים ממושכים, לגשת לריכוז החומר לספר ולדאוג להוצאתו לאור.

ב־7 בפברואר 1971 העברתי לשופט סלוצקי צילום מתקנות האגודה וקופת הגמ"ח שלנו. הצעתי להסתמך על סעיף 2 האומר: "מטרות האגודה... וקיום יחסית חברותיים בין החברים" ולראות הוצאת ספר "יזכור" כתרומת לקידום יחסית חברותיים בין החברים עם כל המשתמע מכך לגבי בעיית המימון:

השופט לאחר עיון מדוקדק, העביר את חוות דעתו המשפטית, תוך הסכמה מלאה להצעתי ולפירוש שניתן, והוסיף רק, שכדאי למתן היתר זה ולצמצמו, עד כמה שאפשר, רק להכנסות הקופה בלבד. חוות דעת זו גרמה לשבירת הקרח ובלבי פנימה הצטערתי על הזמן היקר, שהלך לנו לאיבוד משך שנות הדיונים, שהתנהלו בינינו על נושא זה. התחלתי באיסוף החומר וסייעתי למוכיר ארגוננו בניסוח החזורים הדרושים על מנת להניע את יוצאי עיירתנו להעניק מפרי עטם לספר זה. החזורים הופצו בארץ ובהוץ לארץ והגיעו לידי כל אלה, שנראה היה לנו, שיש להם מה לספר על עיירתנו, חייה ולבטיה לפני ובתקופת השואה. כמעט כולם נענו לפנייתנו החומר החל לזרום אלינו בשפע וכך הגענו עד הלום. בטוח אני, שהספר המונח עתה לפנינו — ישמש מיסמך מאלף לדור שלנו ולא להם שיבואו אחרינו. עשינו מעשה חשוב, כדי שהעיררה בה ראינו את אור העולם ושנחרבה יחד עם אלפי קהלות יהודיות אחרות באירופה המנואצת, לא תשכח מן הלב.

לזכרם

אהרן הרכבי

זלמן הופמן

נלקחה מאתנו אישיות מופלאה, אדם רב פעלים, שהקרין ממזגו הטוב על כל הסובב אותו. חוטי הידידות שלו עם יהודי טורץ נרקמו בשנת 1921, בעת ביקורו הראשון בעיירתנו, לאחר מלחמת העולם הראשונה. מצב יהודי טורץ היה אז בכי רע. רובם הגדול נשאר בעירום ובחוסר כל. הוא העניק תמיכה כספית ליחידיים ולמוסדות, שנהרסו כליל ומאז העמיקו החלכו היחסים ההדדיים בינינו לבינו. אהבה של אהבה והערצה שררה בין בני העיירה לבינו, בין שתי מלחמות העולם. כשהיה בא אלינו לעתים תכופות, יחד עם רעייתו, אצילת הנפש תבדל לחיים ארוכים. שניהם יסדו או בטורץ ובמיר קופות גמ"ח וזלמן הופמן היה מדי פעם מרחיב את מסגרת פעולתו בהרימו תרומות של אלפי דולרים לקופות אלו.

אדם ער ודינאמי היה כל ימיו. בעל כושר שיקול ושיפוט מפתיעים וזכרון מיוחד במינו. היו לו תכונות אישיות נעלות, שבחלקן טבועות בו באדם מלידה ובחלקן נרכשות משך השנים. מרץ בלתי נדלה ואצילות ציינו את כל ישותו. ביד רחבה תמך בשעתו גם בארגון המנורים היהודיים שבארצות הברית, כשמצבם היה דחוק וכן במוסדות לא יהודיים שונים. כן רכש אמון וחיבה אצל מאות העובדים, שעבדו במפעלי הטקסטיל שלו, שהיו פזורים על פני ערים שונות. בכל שיחה אתו היה משום הרחבת הדעת. השתאית לא פעם לצלילות הדעת ולעומק התפיסה, שציינו את דבריו. דבריו היו נאמרים ברוח טובה ובשיקול דעת. מסכת חייו עמדה בסימן אהבת האדם והוא ניהון בחכמת חיים ובנסיון עצום ומאז ומתמיד ראה חובה לעצמו לטפח קשרי קבע עם בני עירו הדאגה להם עמדה בראש מאוייו.

זלמן הופמן ז"ל היה גם בין התורמים החשובים למען המגבית היהודית המאוחדת בארה"ב והוזהרותו עם מדינת ישראל היתה מושלמת מכל הבחינות, והוא נתן לכך ביטוי בהידמננות רבות. הוא גילה התענינות רבה בחיי אחינו בתפוצות ובכל המתרחש בארצנו. בחייו הפרטיים זכה לקטוף את פרי עמלו משך עשרות בשנים. הוא רוח נחת מילדיו ונסדיו, שסמעט כולם הנם בעלי תוארים אקדמאיים ומקצועות הפשיים.

ישמשו נא שורות צנועות אלו זר פרחים על קברו ונחמה פורתא לאלמנתו ולכל בני משפחתו האבלים.

יהודה גסיק

אריה סלוצקי

כשמו כן היה. כאריה זינק מחביון העיירה וה"חדר" אל אורות הכרך ולמוסדות ההשכלה הגבוהים. ראשון בין ראשונים בעיירתנו, שפרצו את המחסומים של התקופה ההיא. בכל חוג בו פעל היה המוביל, בכל חברה בה השתתף היה ה"ארי" שבחבורה, אם זה כסטודנט בין סטודנטים בפקולטה למשפטים בוילנה של שנות העשרים והתחלת השלושים, אם זה כעורך־דין בין עורכי־דין בשנות השלושים המאוחרות, עת היה בעל משרד של עו"ד מצליח בסטויבק, או כשהיה יועץ משפטי בהסדרות בתקופת התאקלמותו הראשונה בארץ בהתחלת שנות החמשים ולאחר מכן תקופה קצרה כבעל משרד עו"ד עצמאי בחיפה, ואחרון אחרון כשתפס מקום נכבד בין שופטי ישראל בבית משפט השלום והמחוזי.

שני עוזריו הנאמנים סייעו לו לכך שתפס בכל מקום את כותל המזרח והם: האינטלקט והאופי שלו. תפיסתו היתה מהירה ועמוקה, שפע ידיעות, משנתו סדורה והגיונו חותך. בקלות היה מפזר כל עירפול וכל סירבול ותוך גישה יסודית היה הופך כל נושא לכל צדדיו ובודק אותו לאור כל מיני תקדימים זהים ודומים. דעתו היתה צלולה, שקולה ומאוזנת, לא הסתנוור מהברקות. לא הושפע מלחצים ומקדושתם של עקרונות, כל מסקנה שלו עברה הליכי זיקוק יסודיים במעבדת המוח האנליטי שלו עד ששובצה בלוח המציאות ובתשבץ החיים.

פרט להשכלתו הכללית הרחבה היתה לו גם תשתית איתנה להשכלה יהודית, אותה רכש ב"חדר" אצל המלמד המצויין ר' איטשה ספוז'ניק והגיע עד ללימוד דף גמרא בשלב התחלתי. אמנם היא קצת השתחקה במשך השנים ללא טיפוח, אך היא שבה אליו במלא עצמתה והגבירה כוחה עוד כהנה וכהנה. היה זה בשנות החמשים, כשדובר על חוקה בישראל ועל הכללת יסודות המשפט העברי הקדום במשפט הישראלי. ידוע לי, שאז התענין אריה סלוצקי בבבא בתרא בסוגיות: דיני שטרות, חזקה וכיו"ב. הוא ניגש לדפי הגמרא כבקי ורגיל.

בתחום המדות: ליברלי בדעותיו, אהב את שביל הזהב, קולו נשמע בנחת, קר מוג והתרחק מאכסטזה, ישר וטוב לב, שופע נימוסים ואצילות שרשית. הופעה שכולה אומרת סמכות ויחד עם זה היתה נותנת הרגשה של חברות וידידות, ומעל לכל היה בעל רגש כבוד אמתי, אשר קודם כל הקפיד על כבוד הזולת. אף פעם לא נתן להרגיש לבן שיחו שהוא עליון ממנו. החשיב מאד דברי הזולת ולא שכח לציין לשבח אימרה יפה או

רעיון טוב שהעלה בן שיחו. גם נאשם שעמד לפניו במשפט זכה ממנו לכבוד המגיע לנברא בצלם.

זכורני, הופעתו בהתחלת שנות השלושים במשפט ציבורי שהתקיים או בטורץ בנושא: האם הציונות מהווה פתרון לגולה היהודית. אריה סלוצקי השתייך או למחנה הפילקיסטים, בהנהגתו של נח פריילוצקי עורך ה"מאמענט" והגן בהופעתו זו על הקונצפציה של מאבק לוקלי של כל קיבוץ יהודי על זכויותיו במקום מושבו. במשפט זה השתתפו גם ד"ר גבריאל זגורסקי מהרוויזיוניסטים ואורי יצחק ילובסקי מאנשי גרינבוים. התרשמתי מהופעתו השקולה גם כשאוירת ההתנצחות התחממה אצל יריביו. ואם כי השתייכתי לחוג מאוינים שלא הסכימו לנימוקיו ומסקנתו, הרי צורת הנמקתו, כיבוד יריביו וטהור הויכוח שלו משכו את תשומת לבנו וכמעט לקחו אותנו שבי.

אריה סלוצקי היה תמיד מוכן לתרום מזמנו למען הזולת ולא לחסוך במאמצים כשהשני ביקש עזרתו. כשהיה סטודנט בוילנה והתפרנס מעבודה עצמית, ללא עזרת ההורים, מצא זמן לתת גם שיעורים קבועים חנים וללא כל תמורה לאחי אברהם, שהתכונן לטכניון.

הוא היה הכתובת ליעוץ בדברים מסובכים ליוצאי עיירתנו, אם זה בענין פרטי או בענין הארגון והספר. כשנזדקקתי לתקדים משפטי בהגדרת המונח "מוסד ציבורי" האם ישנה הבחנה בין ציבור פתוח לציבור בלעדי ומצומצם לצורך מונח זה, הוא לא נח ולא שקט, חיפש תקדימים וחומר ראיות, הלך לספריות לחפש באנציקלופדיות משפטיות עד שהעביר לי תשובה מוסמכת, וכל זה תוך כמה ימים ובצחוק הגיב בשיחה הטלפונית: "העבדתני קשה".

הוא גילה ענין רב בהוצאת הספר, עקב אחר כל שלב, עבר על החומר, העיר הערות והציע תיקונים למפה המשורטטת. כשפרץ ויכוח בענין אי אלה מאמרים על דמויות מסוימות ואני חשתי עצמי כבמשבר היה הוא המקור היחידי לעידוד והוא כותב אלי במכתבו מ־26 בפברואר 1972 בין היתר: "אני מקווה שהויכוח לא ירפה את ידיך ואני מאד מבקשך להמשיך בעבודתך הברוכה והפורייה בשביל הספר היקר לכולנו".

והנה הלך האיש מאתנו ואת הספר בהופעתו לא זכה לראות, אולם הוא זיכה אותנו במאמר המהווה ממש נכס יקר לספר והוא פרי מחקר מדעי על עתיקותה של עיירתנו, מאמר זה מוסיף לעיירה עומק היסטורי של כ־700 שנה ומעלה אותה לדרגת העיירות העתיקות ביותר בכל הסביבה.

נתיתם הארגון מאישיות נעלה, דגולה ונדירה. חבל על דאבדין ולא משתכחין. אנו נזכור אותו בהערצה ובאהבה רבה.

אהרן הרכבי

הרב ד"ר ירחמיאל מרקוביץ

הרב ד"ר ירחמיאל מרקוביץ נולד בטורץ שבפולין, לאביו רבה של קהלת טורץ, הרה"ג ר' שמואל מרקוביץ, שנספה יחד עם רעייתו שני בניו ובתו בתקופת השואה, המנוח ויבדל לחיים ארוכים אחיו הרה"ג ר' צבי מרקוביץ, רב ברמת-גן, ניצלו מהשואה מכיוון שעלו ארצה לפני מלחמת העולם השנייה.

המנוח היה צאצא של שושלת רבנים גדולים בתורה והלכה, החל מהאבא, הסב ואבי הסב ובהמשך השושלת של גדולי התורה בדורם. גם הילדים שלו הבנים והבת חונכו במסלול של תורה, דת, מסורת ולאום.

איש דגול, אציל נפש ויקר רוח היה המנוח. נעים הליכות ואיש הטוהר, היו בו תכונות של חכמה ואהבת האדם היהודי ואהבת מולדתו. היה איש השאיפות, שהתפתחו במסלול של ערכים נעלים. היתה לו סמיכות לרבנות ולפני כמה שנים אף הוכתר בתואר ד"ר לספרות עברית ובתחום חקר תולדות עם ישראל וספרות ישראל ואביוזריהם. ביושרו ובקסמו האישי התחבב על סביבתו, בהיר המחשבה היה. ישר דרך ואהוב על הבריות היה, צנוע וברוך כשרונות, שופע חן וחסד. סגולות אלה הקנו לו מעמד בכל התוגים אתם בא כמעט. תמיד נשאתי עמי חוויה עזה מכל ביקור אצלו ומפגישה עמו. מה נמהרים ומרים הן. תהפוכות החיים. כעשרה ימים לפני פטירתו שוחחתי עמו ורחו היתה טובה עליו והיום הוא איננו עוד בין החיים.

כבן עיר וידיד ותיק של המנוח וכסגן יו"ר ארגון יוצאי טורץ-ירמין, הנני מביע בזה את צערם העמוק של כל בני העיר, שארית הפליטה של טורץ וירמין, על מותו הפתאומי של אחד מיחידי סגולה של יוצאי טורץ, הרב ד"ר ירחמיאל מרקוביץ. שיכלנו חבר ורע ותמיד נזכור את דמותו באהבה. יהא זכרו ברוד!

יהודה גסיק

יום טוב ליפא ברנשטיין

ר' יום טוב ליפא ברנשטיין, שהלך לא מכבר לעולמו, נולד בשלהי המאה הקודמת – והכיר מקרוב את זוועות מלחמת העולם הראשונה, בעמדו על סף הבררות, עת שהיה נאלץ לנדוד יחד עם משפחתו במרחבי רוסיה, עקב החזית המתקרבת. על במת הציבוריות בעירתנו הוא הופיע בשנים הראשונות לאתר המלחמה, כש־העפירה קמה מהריסותיה והחלה לעבור בהדרגה את תהליכי השיקום הראשוניים. כבר אז, בהיותי עוד ילד, הבחנתי בהופעתו הנעימה, שהיתה מלווה חיוך כמעט ביישני, אך בוטחת בעצמה. תמיד הפגין ידע בכל שטחי החיים, תפיסה עמוקה וכושר ניתוח. עוד בשלהי המלחמה הוא ספג מידי הגורל את המכה הראשונה בחייו. אשתו הצעירה מתה עליו והוא נשאר עם תינוקת, שגדלה בבית אמו. הוא לא נכנע לגורל, כחות עצומים וחיוניות רבה מתגלים בו ועד מהרה עולה בידו לשקם את חייו. הוא נשא אז לאשה את ליולה סבירנובסקי, אחותו של ישראל אהרן סבירנובסקי, שעבר לפני כן מהעיר בריסק – למרכז התעשייה הפולנית, לודז', והקים בה מפעל טכסטיל. גם הוא עבר אז לגור בלודז' ועד מהרה השתלב בתעשיית הטכסטיל ונתגלה כמומחה להרכבת צבעים בדוגמאות הבדים. כעבור תקופה קצרה הקים בשותפות מפעל, שהעסיק משך הזמן כ־150 עובדים וכך הפך להיות תעשיין מצליח. לימים, כשהיה מודמן לביקור משפחתי בטורין, היה מביא אתו את רוח היוזמה והעשייה של יהודי לודז', ה„מנציסטר“ של פולין מבלי לשכוח את הערכים המקודשים לו, שירש מבית אבא ושידע לשלבם אלה בצורה המושלמת ביותר.

בתקופה הנאצית הוא שיכל בגיטו סבירנובנה את בתו הבכירה בשחיטה הראשונה ואת אשתו ליולה ובתו הצעירה בשחיטה השנייה ועם היסול הגיטו שיכל את שני בני האהרים. היה זה זוג תאומים יפי תואר ורבי חן, איציק ויוסיק בני העשרה, שעלה בקדו תחילה להצילם מ„גיטו“ לודז' ומהשחיטה הראשונה והשנייה. הוא נשאר ערירי, שבור ורצוץ מכל הבחינות, אך לחיוניותו והסתגלותו למכות הגורל לא היה גבול. את המלחמה הוא עבר במחבוא אצל „גור“ מכו. הוא הסתתר אצלו כשנתיים ימים, ממש בתוך בור, ללא אור ואויר, אם כי בזמנים רגילים היה חולה „אולקוס“ ורק הודות לטיפול של רופאים מומחים ותנאי רווחה התאפשר לו לנהל חיים תקינים ופעילים.

אחרי מלחמת העולם השנייה הוא התחתן עם חנה גולדין, חברתו למחבוא תבדל"א ויחד נדדו בדרכים עד שהגיעו לפאריז. כישוריו המסחריים עמדו לו גם שם בכדי לשקם את עצמו. עלו לישראל ובנו בית מסורתי. הוא הקים מפעל לניפוח צמר גפן, בשותפות עם אחד ממכריו. ביתו פתוח היה לכל, ביניהם גם כאלה, שהכירוהו עוד בתקופת הוזהר

שלו בלודו'. ברנשטיין נכנס שוב לחיי מעש ועסקנות. הוא היה מעמדי התווך בהנהלת ארגונו. הוא שימש גם כגזבר קופת הגמ"ח שלנו והיה היועץ והקובע במצבים מיוחדים, כשכולם סמכו ידם על תבונתו וגישתו הריאלית.

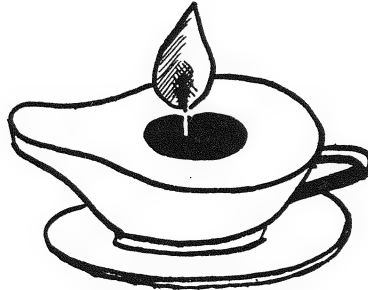
המנוח היה דוגמא אידיאלית ל"עוסקים בצרכי ציבור באמונה" וכל המחזיק בקופה ציבורית יכול היה ללמוד ממנו פרק בהלכות חסכון. הוא בחן כל הוצאה, אם היא הכרחית או לא, אם כי הוא עצמו היה תורם ומנדב מכספו הפרטי ביד רחבה. בתקופת חייו האחרונה היה נתון לחשבון נפש נוקב. הוא לא וויתר על תפילה בציבור בעיקר בשבתות וכשהחלה במחלה הקשה, שממנה לא קם עוד, וצום יום הכיפורים והתפילה משך כל היום בצפיפות שבבית הכנסת היוו בשבילו ממש סכנה לא חיפש היתר לעצמו, כדי שיוכל לוותר על כך. לפני מותו ציווה סכומים נכבדים לצרכי בתי יתומים, גמ"ח ו"ישיבות".

גישתו לבעיות החיים היתה יסודית ביותר. בתכונה זו היה בו משהו מדודו, אחי אמו, הגאון המפורסם ר' שמעון שקופ. בזמנו סיפר לנו ד"ר זגורסקי ז"ל, שפעם נכנס אליו ר' ליפא להתייעץ בקשר לכיבוי הקיבה שלו והסתבר, שהרופא למד ממנו יותר משלימד אותו. ר' ליפא אסף משך השנים מידע רפואי בנושא זה מכל הספרות הרפואית והכיר את הבעיה האמורה ביסודיות רבה.

ר' ליפא הגיע לגבורות הודות לרחחו האיתנה, שפעמת בו. הוא היה אישיות מורכבת, ולא כל אחד יכול היה לקרוא את כל הנשגב והנעלה שבה. האם היתה זאת צניעות מצדו או שמא הוא היווה כעין כתיב מסובך, שלא כל אחד ידע לקרוא אותו נכונה, ואילו בו עצמו לא היה הכשרון להבליט כדבעי את הפנימיות העילאית שבו? רק עתה, לאחר שאנו אוספים קו לקו באישיותו מופיעה בפנינו במלוא הדרה דמותו של אדם יקר וחבר נאמן, שהלך מאתנו לאחר מחלה קשה ויסורים רבים, ביום ג' כסלו תשל"ז.

על אלה אני בוכיה,
עיני עיני ירדה מים.
(איכה א', ט"ז)

ואלה שמות...

נזכור

את קדושי קהילות טורץ – ירמיץ, נישא את זכרם הקדוש
באהבה בלבנו ולא נשכחם לנצח.
ויחיו נא דפים אלה לנר-נשמה.

קדושי קהילת טורץ

אייזיקוביץ סיניה — אשתו	א
אייזיקוביץ חיים, בנם ועוד ילדים	אהרונוב (ביילין) חנה וילד
אייזיקוביץ יעקב	אהרונובסקי אהרן
אייזיקוביץ שלמה־איסר	אהרונובסקי (גילימוביץ) לאה — אשתו
אנגלצ'יק שרה	אהרונובסקי יוסף — בנם
אנגלצ'יק יוסף	אהרונובסקי משה — בנם
אנגלצ'יק אלטה, אשתו ו־3 ילדים	אהרונובסקי אליהו
אפשטיין (הרכבי) פרומה	אהרונובסקי (פופקין) ביילה — אשתו
ארליך (2 אחים — פליטים מוורשה)	אהרונובסקי בתיה — בתם
	אהרונובסקי גיטל — בתם
ב	אהרונובסקי שמואל־משה — בנם
בודנוס יעקב	אהרונובסקי אליעזר
בודנוס (אושרובסקי) יענטע־מירקע אשתו	אהרונובסקי (סימנוביץ) רחל — אשתו
בודנוס בנימין — בנם	אהרונובסקי מאשע — בתם
בוטויניק מלכה ר2 בנות	אהרונובסקי מרדכי — בנם
בישינקביץ חיה	אהרונובסקי פריידל — בתם
בישינקביץ אליעזר — בנה	אובסייביץ יואל
ברטקובסקי — ד"ר	אובסייביץ (סלוצקי) רייזל — אשתו
ברטקובסקי (טרייביצקי) בתיה, בעלה וילד	אובסייביץ חסיה — בתם
בריינסקי יעקב, שו"ב	אובסייביץ מיכאל — בנם
בריינסקי (גילימוביץ) חיה־שרה	אופרמן (קבק) פרידה
בריינסקי דבורה — בתה	אושרובסקי חיה
בריינסקי מנחם־מנדל — בנה	אושרובסקי אברהם
ברנשטיין (קפלן) מרים	אושרובסקי רחל — אשתו
ברנשטיין אליעזר — בנה	אושרובסקי אידה — בתם
ברנשטיין זכריהו — בנה	אושרובסקי בנימין — בנם
ברנשטיין (סבירגובסקי) רחל (ליולה)	אושרובסקי בתיה — בתם
ברנשטיין אלקה — בתה	אושרובסקי חנן — מאיר
ברנשטיין חיה — בתה	אושרובסקי פרלה — אשתו
ברנשטיין יוסף — בנה	אושרובסקי משה — בנם
	אייזיקוביץ חנינא

ברנשטיין יצחק — בנה

ברסוק גצל

ברסוק (סימונוביץ) גנשה — אשתו

ברסוק אסתר — בתם

ברסוק ירחמיאל — בנם

ג

גורודייסקי צבי, אשתו וילד

גורודייסקי אברהם

גורודייסקי (פונט) הינדה אשתו וילד

גילימוביץ זליג

גילימוביץ (סימונוביץ) קיילה — אשתו

גילימוביץ מושע — בתם

גילימוביץ פרידה — בתם

גילימוביץ דבורה — בתם

גילימוביץ דינה — כוואלעס — בתם

גילימוביץ שלמה

גילימוביץ (טורצקי) חסיה

גילימוביץ יהודה — בנה

גילימוביץ פרידה — בתה

גסיק (זגורסקי) איטה-לאה

גסיק חנה — בתה

גסיק ליבה — בתה

ד

דינובסקי (סמסנוביץ) אסתר

דינובסקי איטקה — בתה

דינובסקי יהודית — בתה

ה

הרכבי אלתר

הרכבי ליבה — אשתו

הרכבי זלטה — בתם

הרכבי לאה — בתם

הרכבי שמואל — בנם

הרכבי (אפשטיין) רחל

הרכבי שכנא — בנה

הרכבי יעקב — בנה

ו

ויליטובסקי שרה-נחה

ויליטובסקי חנן

ויליטובסקי חוה, אשתו וילדים

ויליטובסקי ישראל-חיים

ויליטובסקי פייגה, אשתו וילד

וינר אהרן

וינר גיטל, אשתו וילדים

וינר חיה-גיטל ר-2 בנות

וינר יוסף

וינר חיה-גיטל, אשתו וילדים

וולפוביץ נחום-זאב

וולפוביץ (שימשלביץ) חיה-פייגה — אשתו

וולפוביץ יהודית — בתם

וולפוביץ יצחק-אהרן, אשתו וילדים

וולפוביץ מרדכי

וולפוביץ (שרתוק) חנה — אשתו

וולפוביץ צבי

וולפוביץ (קרבצק) בלהה — אשתו

וולפוביץ אסתר — בתם

וולפוביץ יעקב — בנם

וולפוביץ יצחק — בנם

וולפוביץ שמואל

וולפוביץ (קפלן) מלכה — אשתו

וולפוביץ ישראל

וולפוביץ לייזר — בנו

וולפוביץ צירל — בתו

חיימוביץ רייזל — בתה
 חיימוביץ חנן
 חיימוביץ (סימונוביץ) רחל, אשתו
 ר־4 ילדים
 היימוביץ טוביה
 היימוביץ שלמה
 חיימוביץ (סימונוביץ) מלכה — אשתו

ט

טורצקי צבי-אליהו
 טורצקי לאה — אשתו
 טורצקי דב
 טורצקי (טרייביצקי) רבקה — אשתו
 טורצקי דבורה — בתם
 טורצקי יואל דוד
 טורצקי רחל — אשתו
 טורצקי חיה, בעלה ר־4 ילדים
 טורצקי נחום-משה
 טורצקי (ספוז'ניק) טייבה-לאה, אשתו
 טורצקי יצחק — בנם
 טורצקי ישעיהו, בנם ועוד ילדים
 טורצקי פרלה, בעלה משח וילדים
 טורצקי רחל
 טרייביצקי שלמה-חיים
 טרייביצקי אסתר-חנה, אשתו
 טרייביצקי זלדה — בתם
 טרייביצקי יהודית — בתם
 טרייביצקי יצחק — בנם
 טרייביצקי שפרה — בתם
 טרייביצקי יעקב
 טרייביצקי (לובצקי) גולדה — אשתו
 טרייביצקי דב, בנם ועוד ילד

ז

זגורסקי יוסף
 זגורסקי אהרן
 זגורסקי (פרפל) חיה — אשתו
 זגורסקי חוה — בתם
 זגורסקי צילה
 זגורסקי שמואל — בנה
 ז'חוביצקי שלום
 ז'חוביצקי (וולפוביץ) מינה — אשתו
 ז'חוביצקי יחזקאל — בנם
 ז'חוביצקי יצחק — בנם
 זלוטניק זיסל
 זלוטניק הניה — אשתו
 זלוטניק אלתר, בנם ועוד ילדים
 זקהיים יוסף
 זקהיים ירחמיאל — בנו
 זקהיים רבקה — בתו
 זקהיים שמעון
 זקהיים טובה, אשתו וילדים

ח

חייטוביץ שמואל
 חייטוביץ שימה — אשתו
 חייטוביץ יעקב — בנם
 חייטוביץ פייגה — בתם
 חייטוביץ קיילה — בתם
 חייטוביץ אברהם, אשה ובן
 חייטוביץ מאיר
 חיימוביץ חיה
 חיימוביץ יהודה ואשתו
 חיימוביץ ברצ'יק ואשתו
 חיימוביץ (ביילין) גרונה
 חיימוביץ מרדכי — בנה

טרפסקי משה	ילובסקי דבורה
טרפסקי חנה — אשתו	ילובסקי רחל־לאה, בעלה ו־2 ילדים
טרפסקי ראובן, בנם ועוד ילדים	ילובסקי יצחק
	ילובסקי אורי
יוסלביץ אהרן	ילובסקי בתיה — אשתו
יוסלביץ איטה -- אשתו	ילובסקי חיה — בתם
יוסלביץ חנון — בנם	ילובסקי מאיר — בנם
יוסלביץ מייטה — בתם	ילובסקי חיים
יוסלביץ מינה — בתם	ילובסקי (ליטבינסקי) פניה — אשתו
יוסלבסקי חיים	ילובסקי גיטה — בתם
יוסלבסקי רבקה, אשתו וילדים	ילובסקי יוסף
יוסלבסקי חנון, אשתו וילדים	ילובסקי רחל — אשתו
יוסלבסקי יעקב	ילובסקי גרשון — בנם
יוסלבסקי גיטל — אשתו	ילובסקי גישה־רייזה, בתם
יוסלבסקי חנה — בתם	ילובסקי גנשה־רבקה, בתם
יוסלבסקי חנון — בנם	ילובסקי מנשה־חיים, בנם
יוסלבסקי ישעיהו — בנם	ילובסקי מינקע
יוסלבסקי מרים — בתם	ילובסקי זלטה — בתה
יוסלבסקי שיינה — בתם	ילובסקי רבקה — בתה
יוסלבסקי משה	ילובסקי גישה־פייגה, בתה
יוסלבסקי (גילימוביץ) מלכה — אשתו	ילובסקי (לובצקי) רבקה
יוסלבסקי סוניה — בתם	ילובסקי אריה — בנה
יוסלבסקי פרידה — בתם	ילובסקי זליג — בנה
יוסלבסקי פרלה — בתם	ינקלבסקי דובה, בעלה בן ובת
ילובסקי יהושע	ינקלבסקי הניה
ילובסקי שושה — אשתו	ינקלבסקי זאב (וועלוול)
ילובסקי אורי־יצחק ואשתו	ינקלבסקי סלבה, אשתו ו־2 בנות
ילובסקי אלקה־דבורה	ינקלבסקי חנה
ילובסקי הניה־חיה, בתה	ינקלבסקי זלמן — בנה
ילובסקי מאשע — בתה	ינקלבסקי חיה — בתה
ילובסקי שרה־רבקה, בתה	ינקלבסקי יעקב, אשתו ו־2 ילדים
ילובסקי לאה — בתה	ינקלבסקי משה
	ינקלבסקי אסתר — אשתו

ינקלבסקי פרומה — בתם
 ינקלבסקי מושע, בעלה ר' 4 ילדים,
 אמא, אחיה ואשתו וילדים
 ינקלבסקי (סמסנוביץ) רבקה
 ינקלבסקי שבת, אשתו וילדים
 ינקלבסקי שרה-בתיה, בעלה ר' 2 ילדים

כ

כגן חוה-גיטל ר' 2 בנות

ל

לובצקי ברוך
 לובצקי פסיה
 לובצקי פסיה-רחל
 לובצקי שרה-חינה
 לובצקי אליעזר-דב
 לובצקי בובה
 לוי (סמסנוביץ) ינטה ובו
 ליאכוביצי חייה-רייזל
 ליאכוביצי ברוך — בנה
 ליאכוביצי מרדכי, אשה ר' 2 ילדים
 ליורובסקי לייזר, אשה ובו
 ליורובסקי יוסף ואשתו
 ליורובסקי צירל, בתם ומשפחתה
 ליטבינסקי יום-טוב-ליפא
 ליטבינסקי אלטה — אשתו
 ליטבינסקי דב ואשתו
 ליטבינסקי יעקב-דוד
 ליטבינסקי (אורז'כובסקי) ליבה — אשתו
 ליטבינסקי הניה — בתם
 ליטבינסקי חנה — בתם
 ליטבינסקי נתן — בנם
 ליקוביצי צ'רנה
 ליקוביצי שלמה — בנה

ליקוביצי גנסיה — בתה
 ליקוביצי הרצל ואשתו
 לנצביצי (ביילין) שיינה

מ

מרקוביץ שמואל, הרה"ג, רב דמתא
 מרקוביץ אסתר, הרבנית, אשתו
 מרקוביץ ישראל — בנם
 מרקוביץ בלומה — בתם
 מרקוביץ יוסף, יצחק — בנם
 מנדלבסקי בנימין (בייניש)
 מנדלבסקי (ניסלביץ) מושע-פרלה, אשתו
 מנדלבסקי גרונה — בתם
 מנדלבסקי משה-יעקב, בנם
 מנדלבסקי רחל — בתם
 מנדלבסקי חנה
 מנדלבסקי צבי — בנה
 מנדלבסקי יוסף
 מנדלבסקי יעסקע

נ

ניגניביצי יהודה
 ניגניביצי טייבה — אשתו
 ניגניביצי אלקה — בתם
 ניגניביצי חיים — בנם
 ניגניביצי שרה — בתם
 ניגניביצי אהרן, אשה וילדים
 ניגניביצי רישה

ס

סבירנובסקי בתיה
 סבירנובסקי זינה
 סבירנובסקי חיה-לה בתה
 סבירנובסקי רבקה-לה — בתה

סלוצקי (זגורסקי) ליבה — אשתו	סוירז'ינסקי אברהם
סלוצקי חיה (חייצ'ה) — בתם	סוירז'ינסקי בריינה — אשתו
סלוצקי עקיבא — בנם	סוירז'ינסקי שמחה, בנם ועוד ילדים
סלוצקי ירחמיאל	סוירז'ינסקי יעקב, אשה וילדים
סלוצקי (ציכנוביץ) פרוגה — אשתו	סימונוביץ יקותיאל
סלוצקי דבורה — בתם	סימונוביץ (ילובסקי) אסתר-רחל, אשתו
סלוצקי חסיה — בתם	סימונוביץ בן-ציון, בנם
סלוצקי ישעיהו	סימונוביץ פרידה — בתם
סלוצקי עקיבא	סימונוביץ שמחה — בנם
סלוצקי פרומה, אשתו ובת	סימונוביץ אורי
סלוצקי פסח	סימונוביץ ליובה — אשתו
סלוצקי מושע, אשתו וילדים	סימונוביץ רוזה — בתם
סלוצקי (ליאכוביץקי) רבקה	סימונוביץ שולמית — בתם
סלוצקי שלמה (סליק) — בנה	סימונוביץ בן-ציון
סלוצקי שמואל (מוליק) — בנה	סימונוביץ רבקה — אשתו
סמסנוביץ רחל-ליבה	סימונוביץ גבריאל — בנם
סמסנוביץ דוד	סימונוביץ ירחמיאל — בנם
סמסנוביץ (מנדלבסקי) פייגה — אשתו	סימונוביץ (ינקלבסקי) זלטה
סמסנוביץ ליבה — בתם	סימונוביץ ירחמיאל — בנה
סמסנוביץ דובה-לאה	סימונוביץ יונה
סמסנוביץ יענטע-בתה	סימונוביץ דבורה — אשתו
סמסנוביץ מינה-איידלע, בתה	סימונוביץ יונה
סמסנוביץ משה-הירשל, בנה	סימונוביץ ליבה — אשתו
סמסנוביץ (ינקלבסקי) יענטע	סימונוביץ פרידה — בתם
סמסנוביץ איטקה — בתה	סימונוביץ דבורה — בתם
סמסנוביץ ברוך — בנה	סימונוביץ מרדכי — בנם
סמסנוביץ יהודית, בתה	סימונוביץ מינה
סמסנוביץ נחום-מאיר, בנה	סימונוביץ אהרן — בנה
סמסנוביץ לייזר	סימונוביץ פרידה, בתה ועוד 2 בנים
סמסנוביץ הודל, אשתו ו-4 ילדים	סלוצקי (וורובייצ'יק) בלומה
סמסנוביץ משה	סלוצקי נחה (נורה) — בתה
סמסנוביץ מאשע — אשתו	סלוצקי רות — בתה
סמסנוביץ יהודית — בתם	סלוצקי דב

פונט הינדה — בתם	ספוז'ניק אסתר-מלכה
פונט מלכה — ובעלה	ספוז'ניק מרים — בתה
פונט אהרן	ספוז'ניק רבקה — בתה
פונט ביילה	ספוז'ניק איטה — בתה
פונט מרים	ספוז'ניק אליהו, אשה וילדים
פופקין יצחק ואשתו	ספוז'ניק חנוך ואשתו
פופקין ישראל-חיים	ספוז'ניק ישעיהו, אשה וילדים
פופקין בתיה, אשתו, בן ו-2 בנות	סקופין יעקב, אשה וילדים
פופקין צביה-הירש	סרברניק שלמה
פופקין הינדה, אשתו ובן	סרברניק חנה-לאה, אשתו
פיסוצנר אריה	סרברניק מינה, בתם ועוד ילדים
פיסוצנר (וויינר) מרים — אשתו	
פיסוצנר בתיה — בתם	פ
פיסוצנר נחמה — בתם	פולונצקי (וינר) חנה
פיסוצנר נחמן — בנם	פולונצקי אריה — בנה
פיסוצנר שבתי — בנם	פולונצקי צביה — בתה
פיין קלרה	פולונצקי יצחק-משה, בנה
פרידברג (פיסוצנר) חוה	פולונצקי צבי
פרלמן הינדה	פומרצ'יק גולדה
פרלמן אליהו — בנה	פומרצ'יק הניה — בתה
פרלמן סוניה — בתה	פומרצ'יק ברכה — בתה
פרלמן שפרה — בתה	פומרצ'יק רבקה — בתה
פרלמן יצחק	פומרצ'יק זכריה
פרלמן (סימונוביץ) מלכה, אשתו ו-2 ילדים	פומרצ'יק יהושע
פרלמן ראובן	פומרצ'יק רבקה
פרלמן (ליאכוביצקי) רחל, אשתו ו-2 ילדים	פומרצ'יק מושע
פרפל ביילה	פומרצ'יק זכריה, בנה ועוד ילדים
	פומרצ'יק מיכל ובתה
	פונט יקותיאל
	פונט מרים — אשתו
	פונט אהרן — בנם
	פונט אלקה — בתם
	פונט הדסה — בתם
ק	
קבק יצחק	
קבק הינדה-לאה, אשתו	

קסמאי יקותיאל — בנם	קבק דבורה — בתם
קסמאי דוד — יצחק	קבק משה
קסמאי (קפלן) רבקה, אשתו ובת	קבק (קסמאי) פרידה — אשתו
קפלן מרדכי	קבק פייבל
קפלן (זקהיים) חינה — אשתו	קבק לאה, אשתו ובת
ק	קזלובסקי ברוך — הרב
קזלובסקי (זגורסקי) שרה	קזלובסקי (ברנשטיין) מילקה, אשתו
קזלובסקי נחמה — בתה	קזלובסקי זלמן — בנם
ש	קופרמן הרשל
שמושקוביץ אייזיק	קופרמן (גילימוביץ) תמרה, אשתו הבן
שמושקוביץ צ'ירה, אשתו וילדים	קסמאי ישראל
	קסמאי תמרה — אשתו

קדושי קהילת ירמיץ'

גירשובסקי דוב — בנם	ג
גרנדה אברהם	גולקוביץ שלמה ואשתו
גרנדה רבקה — אשתו	גולקוביץ רחל-לאה — אשתו
גרנדה דוב — בנם	גולקוביץ גרוניה — בתם
גרנדה אלקה — בתם	גולקוביץ העניה-צפורה — בתם
גרנדה שרה — בתם	גולקוביץ בריינה — בתם
גרנדה יעקב — בנם	גירשוביץ צבי
ד	גירשוביץ מנוחה — אשתו
דוידובסקי שיינע	גירשוביץ דוד — בנם
דוידובסקי משה	גירשוביץ נינה — בתם
דוידובסקי שרה	גירשוביץ — בנם
דוידובסקי מינקה	גירשובסקי חיה לאה
דוידובסקי לימזיק	גירשובסקי אידה
דוידובסקי דינה לאה	גירשובסקי ליפה
דוידובסקי שיינע — בתם	גירשובסקי מאשא — אשתו
דוידובסקי אליעזר	גירשובסקי בתיה — בתם

ליס שמריהו	דוידובסקי אהרן
ליס שימקע	דוידובסקי דבורה
ליס רוזה	דוידובסקי שפרה
ליס רעיה	דוידובסקי זכריה
ליס מנחם־מנדל	דוידובסקי לאה
	ה
לישינסקי הודה	הרכבי אברהם אליהו
לישינסקי חיה־רחל, בעלה ובנם	הרכבי שיינע
לישינסקי גיטל	הרכבי צמח
לישינסקי ברל	הרכבי פרידה
לישינסקי בתם	הרכבי דב
	הרכבי ראובן, ד"ר
מ	הרכבי מרים
מירצקי הרב אליעזר	הרכבי דב
מירצקי חיה — אשתו	הרכבי תנחום
מירצקי שרה — בתם	הרכבי שפרה
	הרכבי רות
מנדלביץ ראובן	הרכבי מיכאל
מנדלביץ ביילה	הרכבי יצחק
מנדלביץ הדסה — בתם	הרכבי שרה
מנדלביץ ישראל — בנם	
מנדלביץ דינה	ט
	טורעצקי אהרון
	טורעצקי גולדה
	ל
ס	ליברמן זאב
סלובודסקי גולדה	ליברמן שרה
סלובודסקי צבי	
סלובודסקי חאשקע	
סלובודסקי העניע	ליברמן משה־יהושע
סלובודסקי צביה	ליברמן אשתו
סלובודסקי מאיר	
סלובודסקי דובה	
סלובודסקי שלמה	

קאפלאן מרדכי	ע
קאפלאן העניע	עפרון יוסף
קאפלאן אהרון	עפרון שרה — אשתו
קאפלאן בלומה	עפרון דב — בנם
קאפלאן העניע	פ
קאפלאן דובלה	פולונצקי שרה
קאפלאן אליהו	פולונצקי גיטה
קאפלאן פסיה	פולונצקי ישראל
קאפלאן יצחק	פולונצקי רחל
קאפלאן שרה — אשתו	פולונצקי אברהם
קאפלאן מרדכי	פולונצקי נפתלי
קאפלאן שמעון	פולונצקי צביה
קריניצקי ישראל	פולונצקי אשר
קריניצקי דבורה	פולונצקי רחל
קריניצקי יהושוע	פולונצקי צביה
קריניצקי מלכה	פומרצ'יק עזרא
קריניצקי ברוך	פומרצ'יק לובה — אשתו
קריניצקי ינטה	פומרצ'יק דב — בנם
קריניצקי רבקה	פ
קריניצקי אברהם אשר	פנטר ישראל
קריניצקי לאה־רייזע	פנטר תמר — אשתו
קריניצקי פייבל	פנטר אריה — בנם
קריניצקי שרגא	פנטר דניאל — בנם
קריניצקי פרומה	ק
קריניצקי גיטל	קאפלאן יצחק
קריניצקי חייקל	קאפלאן משה־מרדכי
קריניצקי יהושוע	קאפלאן חיים, שני בנים ובת
	קאפלאן קאשצער קאשקע

קריניציקי רחל	קריניציקי רחל
קריניציקי רוזה	קריניציקי חייקל
קריניציקי אשר	קריניציקי סוניה
קריניציקי אסתר	קריניציקי יוסף
קריניציקי בוניה	קריניציקי פסיה
קריניציקי חנה	
קריניציקי שרה	קריניציקי ראובן
קריניציקי אסתר	קריניציקי החדה
	קריניציקי חנן
ש	קריניציקי יצחק
שמושקיבץ דוד	קריניציקי יהושוע
שמושקיבץ פרידה, בן, בת	

דפי הנצחה
אנדענק בלעטער
IN MEMORIAM

לזכר עולם

פייוול גיטל'ס
(ראש המועצה המקומית)
מנצח : **מרדכי יאלאווסקי**

אין הייליקן אנדענק

יהודה בונימובסקי
רחל בונימובסקי (אשתו)
פאראייביקט :
יהודה טראיעוויצקי

נר נשמה

לזכרון עולם

מרדכי ביילין (אבא)

רייזל ביילין (אמא)

מנצח בצער ובכאב

בן-ציון ביילין, ארה"ב

שרה-בתי
בת צבי
הלוי
בריינסקי

מנצח
בצער :

משה בריינסקי (בעלה)

לזכר עולם

מימין: הרבנית אסתר מרקוביץ (בת הרה"ג יוסף
יצחק רבינוביץ), והבת בלומה
מימין, עומד הבן
יוסף יצחק מרקוביץ

הבן: ישראל מרקוביץ

האהובים והיקרים זכרם יעמוד לעד
רפאליוסף ב"ר יצחק לייב גסיק (אבא)
איטה-לאה בת ר' מרדכי-זאב זגורסקי (אמא)
חנה גסיק (אחות)
ליבה גסיק (אחות)

השומרים זכרם באהבה
האחים :
אברהם ויהודה גסיק

לזכרון

משמאל (פון לינקס):

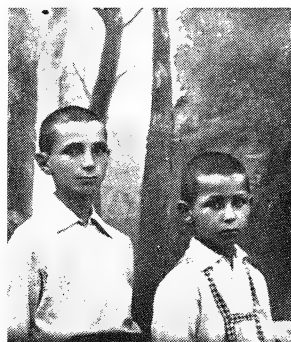
הרכבי שכנא

הרכבי יעקב

מוקדש ע"י:

אהרן הרכבי

ובנו יוסף הרכבי

נר תמיד לזכר

מינה לאה הלפרן (קפלן)
זודה

מרים בת יצחק שמואל ברנשטיין
(אמא)

שלמה זלמן ברנשטיין (אבא)
אליעזר בן שלמה זלמן (אח)
פרופ' לייזר בן יצחק
שמואל קפלן (דוד)
לייבע זכריה בן יצחק שמואל קפלן
הרב ברוך קוזלובסקי (גיס)
מילקה קוזלובסקי (ברנשטיין) (אחות)
זלמן קוזלובסקי (בן-דוד)

זכריה בן שלמה-זלמן ברנשטיין (אח)

מנציחים בכאב ובצער :

סוניה ויום-טוב ליפא ברנשטיין

לזכרון עולם

מימין :

מושע ותמרה גילימוביץ

מלכה גילימוביץ

שלמה גילימוביץ

מנציח בצער :

חיים יוסף גילמר (גילימוביץ)

לזכרון

משפחת
חיים-יוסף
גילמר
(גילימוביץ)

מצבת עד

סוניה שפילמן (ילובסקי)
מוקדש בצער ע"י האח:
מאטל (מרדכי) ילובסקי

נר זכרון

שמואל חיטוביץ
אשתו סימה חיטוביץ
(גילימוביץ)
מוקדש בצער ע"י:
ליבה שולמן (חיטוביץ)

אין הייליקן אנדענק

מימין: (פון רעכטס) שושה ילובסקי, (למטה) הניה-חיה
ילובסקי, יהושע ילובסקי, אורי-יצחק ילובסקי
פון רעכטס שטייען: רחל לאה קרמביצקי (ילובסקי),
דבורה ילובסקי

פאראייביקט אין טרויער:
מאטל (מרדכי) יאלאווסקי

לזכרון עולם

משפחת דבורה לזרובסקי

רישע ניגניביצקי

רחל ליבה סמסנוביץ

מנציחה :

דבורה לזרובסקי

לזכרון עולם

יוסף
לזרובסקי

סאַמסנוביץ

סמסנוביץ

יאַנקלביסקי

ניגניביצקי

ניגניביצקי

אהרן יוסף

מאַשע

שעפסל

אליהו

יחיאל

מוקדש בצער ע"י:

דבורה לזרובסקי

לזכר עולם

ילדי משה פונט
מימין: מרים, ביילע, אהרן

מוקדש בכאב ובצער:
משה פונט — פרדס־חנה

לזכר

יצחק סימונוביץ

מנצח:
מרדכי ילובסקי

נר זכרון

זינה
ובתה חיה
סבירנובסקי

אריה סבירנובסקי

מוקדש ע"י:
מרים סבירנובסקי

מצבת נצח

בנימין מנדלבסקי, אשתו מושע פרלה

גרוניא מנדלבסקי

פייגע סמסנוביץ (מנדלבסקי)

מנצחים האחים:

ישעיהו ושמעון מנדלבסקי

נ ר ת מ י ד ל ז כ ר

מושע בת שמואל—זליג
מנדלביץ (קיבלביץ) (אמא)

ישראל בן מאיר הלוי
מנדלביץ (אבא)

דינה מנדלביץ (אחות)

ראובן בן ישראל
מנדלביץ (אח)

לזכרון עולם

סבא שמואל זליג קיבלביץ, סבתא מלכה קיבלביץ (דבורצקי),
חיים בן שמואל-זליג קיבלביץ, דוב הלפרן (בן דוד)
דוב הלפרן (בן דוד)

מ נ צ י ח י ם :

אסיה (צוקרמן), פנחס, מרים (ווייס), עמנואל
ויצחק מנדלביץ

ל ז כ ר ו ן

משמאל (פון לינקס) : מריס, אסתר־מלכה, שלמה יבל"א,

רבקה סאפוז'ניק (שיללינג)

יושבות (זיצן) : יענטע, אידה סאפוז'ניק

איבערגעגעבן אין טרויער :

אריה און שלמה שיללינג (סאפוז'ניק)

לזכר עולם

חיה בת בערל וליבה

סלוצקי

נרצחה בטורץ, ו' בחשוון תש"ב
(27 באוקטובר 1941)

מוקדש בצער וביגון ע"י הדוד:
טוביה רוזן (רוזובסקי)

מצבת עד

שרה עפרון (הרכבי)

מנציח:
יוסף בן-צבי

לזכרון עולם

פייוול קאבאק

מנציח:
אירגון יוצאי טורץ וירמיץ

ל ז כ ר ע ו ל ם

חסיה קפלן

ישראל קפלן

מימין :
מלכה קריניצקי,
שפרה ובתה,
רות הרכבי,
בלומה אשת אהרן
קפלן
ילדי יצחק ואהרן
קפלן

מנצחים בכאב ובצער: משה ויוכבד קפלן - ירושלים

לזכרון עולם

מימין יושבות: שיינה הרכבי מאושמינה, חיה לאה

הרכבי (גירשובסקי)

מימין עומדות: לובה לייבוביץ, תמר גירשובסקי

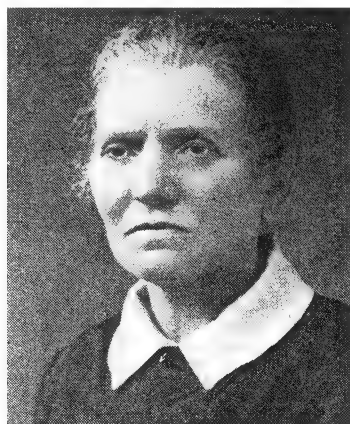
מנציחים:

הודה וויינפלד, יוסף בן צבי

אין הייליקן אנדענק

אידה בת צבי וחייה-לאה
גרשובסקי

חיה לאה גרשובסקי (הרכבי)

המנציח :
בן-צבי יוסף
גבעתיים

תמר בת צבי פונטר (גרשובסקי)
רופאה) ובנה אריה

מימין : אריה ודניאל — בני תמר וישראל פונטר

מימין : יצחק הרכבי, צביה'לה ובתיה גרשובסקי

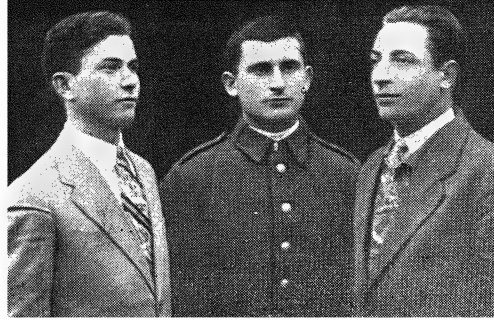
דב ברה הרכבי

ד"ר ראובן ואשתו מרים הרכבי

**פאראייביקט אין טרויער :
יוסף בן-צבי גרשובסקי
גבעתיים**

לזכרון נצח

לויק דוידובסקי, אברהם בן צבי גירשובסקי
אליעזר דוידובסקי

מנציה :
יוסף בן צבי

אין אייביקן אנדענק

אשר און רחל פאלאנעצקי

פאראייביקט
אין טרויער
שמחה פאלאנעצקי

לזכרון עולם

הראשון מימין : מוטל ולפוביץ,
הרביעי : יהודה ולפוביץ, יבל"א
יושבות מימין : דוניה ארונובסקי
פשקה שמעונוביץ,
צירל חיטוביץ, תבל"א

מוקדש ע"י :
יהודה ולפוביץ
משה ולפוביץ
צפורה ולפוביץ

<p>נ ר - ת מ י ד ניסן פיסוצנר</p> <p>מוקדש ע"י : זאלקע פיסוצנר</p>	<p>מ צ ב ת ע ד יוסף זגורסקי חיה זגורסקי</p> <p>מנצח : טוביה רוזן (רוזובסקי)</p>
<p>לזכרון עולם</p> <p>חנוך ליטבינסקי גרשון בישניקביץ</p> <p>מוקדש ע"י : רוזה אלפרט (בישניקביץ)</p>	<p>ל ז כ ר</p> <p>יוסף בן זאב הלוי ינקלבסקי</p> <p>מנצח : אריה ינקלבסקי</p>

יוצאי טורץ שנפטרו בארצות-הברית

תאריך הפטירה

ח' טבת תשל"א
 י"א מנ"אב תשל"ה
 ל' תשרי תשל"ו
 י"ג שבט תשל"ו
 ה' טבת תשל"ז
 כ"ג אייר תשל"ז

שרה-בתיה בת ר' צבי-הירש הלוי בריינסקי
 יצחק ב"ר חנינא סימונוביץ
 משה ב"ר יעקב בריינסקי
 זלמן ב"ר משה (מוריס) הופמן
 רוזה בת ר' בנימין גילימוביץ
 חיים יוסף ב"ר זליג גילמר (גילימוביץ)

יוצאי טורץ וירמיץ שנפטרו בישראל

תאריך הפטירה

כ"ה כסלו תשי"א
 כ"ט סיון תשי"א
 ז' חשוון תשט"ו
 כ"ח מנ"אב תשי"ז
 ל' ניסן תשי"ט
 כ"ח סיון תשי"ט
 כ"ד תשרי תשכ"ב
 ו' מנ"אב תשכ"ב
 ו' טבת תשכ"א
 י"ח שבט תשכ"ה
 ג' כסלו תשכ"ו
 כ"ד שבט תשכ"ו
 ג' תשרי תשל"ל
 ב' ניסן תשל"ב
 כ"ח תמוז תשל"ב
 כ"ב אדר א' תשל"ג
 ז' סיון תשל"ג
 ו' אלול תשל"ד
 כ"ז ניסן תשל"ה
 כ"ד כסלו תשל"ו
 כ"ב אייר תשל"ו
 י"א תמוז תשל"ו
 כ"ג תמוז תשל"ו
 י"א תשרי תשל"ז
 ט"ז חשוון תשל"ז
 י"ט חשוון תשל"ז
 ג' כסלו תשל"ז
 כ"ד אדר תשל"ז
 י"ח חשוון תשל"ח

ד"ר גבריאל ב"ר יוסף זגורסקי
 אליעזר ב"ר ראובן פומרצ'יק
 ישראל-אהרן ב"ר יצחק-יוסף סבירנובסקי
 זאב ב"ר שלמה-בן-ציון פרלמן
 צפורה בת ר' אייזיק מנדלביץ
 חיה-רחל בת ר' אברהם-חיים פומרצ'יק
 מרים בת ר' יעקב-מאיר סלוצקי
 לאה-חיישה בת ר' שלמה-זלמן גולדה
 הילד אריה-אליעזר ב"ר אייזיק איצקוביץ
 אברהם ב"ר צבי בן-צבי (גירשובסקי)
 אברהם-חיים ב"ר גד סלוצקי
 שיינה-חנה בת ר' חיים-מאיר סבירנובסקי
 יוסף ב"ר זאב הלוי ינקלבסקי
 מנוחה בת ר' זאב פרלמן
 יצחק ב"ר משה וינטרויב
 יפה-שיינה בת ר' אשר-אנשל גסיק
 ראובן ב"ר אהרן לובצקי
 שרה בת ר' לייזר איצקוביץ
 יוסף ב"ר שמואל ליזרובסקי
 יוסף ב"ר יהואל סמסנוביץ
 מרים בת ר' יצחק קסמי
 משה ב"ר אריה פונט
 אריה ב"ר יצחק-יוסף סבירנובסקי
 השופט אריה ב"ר גד סלוצקי
 הרב ד"ר ירחמיאל ב"ר הרה"ג שמואל מרקוביץ
 מיכאל ב"ר אריה גרנדה
 יום-טוב-ליפא ב"ר שלמה-זלמן כרנשטיין
 מלכיאל ב"ר ראובן פומרצ'יק
 הרכבי תושיה (טוסייה) בת יעקב

the poor in Paris and abroad who sought their protection and help.

But his chief activities were directed towards assisting the provision for the religious, educational and physical needs of his foreign coreligionists in Paris. He strengthened the organisation of Shechita. He brought the facilities of non-charity burials within the reach of men of moderate means. He was the founder of a number of local charities and benevolent societies. The "Asyl" — the Jewish Shelter, owes its origin to his initiative and untiring efforts. The Hevra Shas and the Talmud Torah are the work of his hands. In fact, there is no institution affecting the Russo-Jewish community in Paris, and more especially the poorer classes, in which his organising power and inspiring influence do not stand out in bold relief.

Rabbi Lubetzki also devoted a great deal of attention to the promotion of learning. Some of his Responsa and learned discourses are in preparation for the press. But he will be chiefly remembered as the editor, from an unknown MS in the possession of the late Baron Gunzburg, of the "Sepher Hashlomah", an Halachic work complementary to the "Rif" and written by R. Meshullam of the Tosaphists period. He published the first part with critical introduction, commentary and notes, in 1885. The second part appeared in 1908, and the third and last part extant, saw the light this year, when the author was already on the bed of sickness. He also published in 1896 the "Bidke Battim", a treatise upon the literature of the period of the author of the "Hashlomah".

He has been cut down at a comparatively early age, and his closing years were darkened by the sudden death, eight years ago, of his wife, a genuine help-meet, a model of deep Jewish piety, combined with the culture, the incarnation of self-sacrifice.

The deceased leaves behind his two sons and three daughters — Dr. Salomon Lubetzki, married to a daughter of M. Naphtalie Levy, President of the German Congregation in Paris; and Dr. Albert Lubetzki; Anna, married to the Rev. Harris Cohen, Minister of the Stoke Newington Synagogue; Marie, married to Dr. David Schapiro, of Paris; and Adeline Alice, married to Dayan Feldman, of London.

The funeral took place on Tuesday, amid many manifestations of grief.

Rabbi Lubetzki's reminiscences of his first visit to London were at once sad and joyful. Sad, for he was seized with an illness which continued a considerable time; joyful, for he made the acquaintance which grew to friendship, and in some cases developed to intimacy, of a number of worthy members of the Anglo-Jewish community, which he retained and valued throughout his life.

In 1881 he left England with the intention of returning to Russia and there taking up a position. He traveled via Paris, and there he saw a state of affairs which induced him at least somewhat to prolong his stay. Foreign Jewry in France was then in a pitifully disorganised state. There were some five thousand Jewish families who had migrated from Russia, but they were without a leader after their hearts, without a central place of worship, with no Rabbis, no Shochetim, and no Talmud Torahs. What was needed was a man of unimpeachable orthodoxy, profound scholarship, earnestness of purpose, and strength of will. These qualities the young Rabbi possessed to a marked degree. He was persuaded to stay over the High Festivals and to preach; but ere he consented he took the wise course of visiting the late Grand Rabbin of France — Zadok Kahn — and consulting his feelings in the matter. The Grand Rabbin, with characteristic magnanimity and with a desire to serve the best interests of all sections of his community not only agreed to his remaining and ministering to his foreign brethren, but also promised to give him every assistance in his efforts to ameliorate their condition. The Grand Rabbin frequently deferred to the wishes of the deceased in withholding the introduction of far-reaching reforms, and when, in 1904, he organised the Tribunal Rabbiniqne on the lines of the London Beth Din, Rabbi Lubetzki was appointed one of its members and remained its mainstay to the end of his life. It was as a member of the Beth Din, in co-operation with Rabbin Weiskopf and Grand Rabbin Netter, as well as in his own capacity as a powerful leader of orthodox principles, that he recently fought heroically against the introduction of reforms affecting the purity of Jewish family life. Through the instrumentality of the Grand Rabbin, and at his request, the deceased became associated with the work of the ICA. He was likewise closely connected with the colonisation of Palestine of which he acted as correspondent for a period of ten years, and enjoyed the full confidence of Baron Edmond de Rothschild and the late Michel Erlanger. He thus became the intermediary between these two beneficent organisations and

Rabbi J. LUBETZKI

The following obituary notice appeared in the London **Jewish Chronicle**, on September 23, 1910:

"A distinct loss, which will be felt far beyond the confines of French Jewry, occurred on Sunday evening last, when Rabbin J. Lubetzki — the respected Rav of the Russian, Polish and Roumanian Jews in Paris — breathed his last after a long and painful illness borne with fortitude and resignation. Whilst on an errand of mercy some three years ago he was, without a moment's warning, seized with a paralytic stroke. He recovered sufficiently to enable him to attend to some of the more pressing business of the community, but he succumbed to a second attack, which occurred a few weeks ago.

Rabbi Lubetzki was born in Turetz (Russia) on the 21st of Iyar, 5610, and had, therefore, just attained his sixtieth year. He was a descendant of many generations of well-known Rabbis in Russia. He received his early education from his father — an erudite scholar — and later on pursued his studies at the Yeshiva of Mir. At a very early age he had the Rabbinical Diploma conferred on him by several eminent Rabbis including R. Itzchak Chariff and R. Shlomo Cohen. That he won the confidence of the authorities of his Alma Mater is evidenced by the fact that he was sent to England to enlist wider sympathies on behalf of the Yeshiva. En route he came into contact for the first time with the late Rabbi Itzchak Elchonon Spector, the world-famous Rav of Kovno. The manner in which the aged Rav gauged the capacity of the young aspirant to Rabbinic office is worthy of record. Rabbi Spector, in asking him to wait, handed Lubetzki a complex brochure of his which he had just prepared and told him to while away the brief time of waiting by glancing through its pages, not expecting him to do more than merely follow the trend of the book. How great was his surprise and delight on his return to find that the young man had actually mastered its contents to be able to discuss with him the abstruse subject with which it dealt. A friendship was on that day formed which was only broken with the removal from earth of the famous Rav. The venerable rabbi gave Mr. Lubetzki a letter of introduction to the then Chief Rabbi of England (Rabbi Nathan Adler) and took the keenest interest in his future.

YEHUDA GESIK

YOM TOV LIPA BERNSTEIN

The recently deceased Yom Tov Lipa Bernstein appeared in our town's public life shortly after the First World War. Life had not been kind to him. His first wife died in her youth, leaving an infant to be reared. Yom Tov pulled himself together. He married Lola Svirenovsky, the sister of Yisrael Aharon, and joined his brother-in-law in textile manufacturing in Lodz. Soon he became expert in mixing colors for fabrics, and in time he established a partnership enterprise which employed 150 workers. Periodically he visited Tooretz and inspired all of us with his energy and enterprising spirit.

When the Nazis came, he lost his older daughter in the first roundup in Swirzen. His wife Lola and younger daughter were murdered in the second roundup, and his twin sons perished in the third, after an unsuccessful attempt to get them out of the Lodz ghetto. Broken but determined to survive, he was hidden by a friendly **goy** for two years.

Among the others in the shelter was Hava Goldin, whom he married and together managed to get to Paris, after the war, and later to Israel. Here he established a plant for combing cotton, and his home again became the center of friends, some of them from Lodz of bygone days. He was one of the pillars of our society, the treasurer of our Free Loan Fund, and a most valuable adviser in all matters requiring acumen and experience. He scrupulously oversaw the finances of the society, and contributed generously from his own means. He adhered strictly to prayer, and arose from a sick bed to attend Yom Kippur services. His penchant for scholarship came from his kinship with R. Shimon Shkop, his maternal uncle.

Despite his poor health, R. Lipa reached the 80's, but his passing, last winter, nevertheless created a void. We shall always remember the image of this kindly, generous and understanding human being.

AHARON HARKAVI

RABBI DR. YERAHMIEL MARKOWITZ

Rabbi Dr. Yerahmiel Markowitz, born in Tooretz, was one of the five children of R. Shmuel Markowitz, Rabbi of Tooretz, who, together with his wife, two sons and a daughter, perished in the Holocaust. Yerahmiel and another brother, Ramat-Gan's Rabbi Zvi Markowitz, escaped this fate, having gone to Eretz-Israel before the second World War.

The deceased was a descendant of many generations of distinguished rabbis and scholars, and his children were likewise reared in the ways of Torah, tradition and national consciousness.

He was a man of noble spirit, a philanthropist in the human sense of the word, a universalist in human relations as much as a true lover of his people and land. His aspirations were rooted in worthy values, and from these roots came forth his unique personality. A holder of the Rabbinical Diploma, he earned the degree of Doctor of Hebrew Literature several years ago, for his work in historical and literary research. His warmth and his readiness to be of help to all endeared him to all the circles with which he came in contact. My talks with him always thrilled and inspired me; little did I think, when I met with him for the last time, that ten days later he would no longer be among the living.

As a townsman and old friend of the deceased, and as vice-chairman of the Tooretz and Yeremitz Townspeople Association, I am voicing the grief of all of them, the remnants of the two towns, over the sudden passing of one of our luminaries, Rabbi Dr. Yerahmiel Markowitz. We have suffered a great loss. We shall always recall him with deep affection, and may his memory always be a blessing to us.

YEHUDA GESIK

Judge ARYE SLUTSKY

He was the first in our midst to break through to the outside world, in quest of the higher education which led him to the legal profession, all the way to the post of legal counsel to the Histadrut, in the early 1950's, and the magistrate's bench in Haifa's Court of Common Pleas and the District Court, where he was outstanding in his lucid thinking, his familiarity with jurisprudence and its application.

He often attributed the development of his intellect to those early years in Itche Sapozhnik's **heder** and the hours spent poring over the Talmud.

His sense of values reflected his personality — liberal, friendly, respectful, always ready to give of his time and attention to help others. He was the address to which our townspeople turned for advice — personal or in the interest of our townspeople, including the publication of this volume. He was particularly helpful in the legal work connected with the establishment of our society.

Fate has willed it that Arye be taken from our midst before the publication of the **Tooretz-Yeremitz Book of Remembrance**, but he was able to contribute to it an article of major interest and importance which he wrote after a good deal of research on the history of our town, since its founding some seven centuries ago.

With Arye Slutsky's passing, our society has lost a noble personality, of rare quality and character. We shall always remember him, not only for his own worth, but also as one who transplanted the best that was in our **shtetl** to the homeland soil of the State of Israel.

IN MEMORIAM

AHARON HARKAVI

S. L. HOFFMAN

We have lost a rare personality, a man of great initiative and enterprise whose good spirits communicated themselves to everyone and everything about him.

His friendliness toward Tooretz dates back to 1921, when he first visited our town. The Jews of Tooretz were then in dire circumstances. The World War had left most of them destitute. He extended financial help to individuals and institutions, saving them from utter ruin. This friendliness grew to a deep love, during the period between the two wars, as he and his beloved wife, may she live long, established free loan funds in Tooretz and Mir, to which they kept contributing many thousands of dollars.

S.L. Hoffman was a man of rare judgment and infallible memory. He possessed marvellous attributes, some innate and other which he developed over the years. In America, he generously aided the Jewish Teachers Union and other organizations, non-Jewish as well. He also enjoyed the affection of the hundreds of workers in his textile plants. Life taught him a great deal, and he was always ready to share it lessons with others, to help them weather difficult situations.

He was one of the foremost contributors to the United Jewish Appeal. His identification with Israel was complete and unequivocal. He was deeply interested in our townspeople, wherever they might be.

Already in his lifetime he reaped the fruits of his labors in his own family, his children and grandchildren, all of whom have attained high intellectual and humanistic levels in professional fields of endeavor.

May these few lines of eulogy bring some measure of solace and comfort to his widow and grieving family, and, to us, may his memory be a blessing and inspiration.

Board: Rabbi Zvi Markowitz, Magistrate Arye Slutzky (zal), Dr. Yerahmiel Markowitz (zal), Aharon Harkavi, Lipa Bernstein (zal), Avraham Gesik, Yehuda Gesik, Yosef Ben-Zvi and Malka Polozhuski. We made contact with Michael Walzer-Fass to enlarge and edit the volume, together with Mr. Moshe Kaplan, who undertook to be in charge of the Yiddish section. Other volunteers, mainly my brother Yehuda, devoted much time and effort to bring the volume to publication.

I believe that our undertaking is of great significance, faithfully reflecting as it does the atmosphere of the towns and the spirit of their Jewish communities, prior to the Holocaust, when their social and spiritual manifestations greatly exceeded their numerical strength. The Society still has many social tasks to perform on behalf of the townspeople of Tooretz and Yeremitz.

Memorial meeting for the martyrs of Tooretz and Yeremitz. (R. to l.) Rabbi Zvi Markowitz, Motl Yalowsky, Avraham Gesik, Yaacov Samek, Ida Yalovsky, Arye Svirenovsky.

מימין לשמאל: הרב צבי מרקוביץ, מוטל ילובסקי, אברהם גסיק
יעקב סמק, אידה ילובסקי, אריה סבירנובסקי

On that same evening, in the synagogue, we founded the Tooretz-Yeremitz Society. A 9-member committee was formed: Rabbi Zvi Markowitz, president; Aharon Harkavi, vice-president; Abraham Gesik, secretary; Dr. Gabriel Zagursky (zal), treasurer; Israel Aharon Svirenovsky (zal) and Avraham Haim Slutsky (zal), controllers; Lipa Bernstein (zal) and Avraham Ben-Zvi Gershowsky (zal), board members.

We gathered funds on the spot and used them to establish a Free Loan Fund for our townspeople. The Fund grew with time, particularly thanks to the generosity of our townsman Zalman Hoffman (zal). The Fund has been an important economic feature for our townspeople to this day.

We are greatly obligated to our townsman Mordecai Yalovsky (U.S.) for his dedication and zeal. He persevered in keeping Zalman Hoffman informed about the Fund and in maintaining his ties with us. At a meeting of the Board in 1955, it was decided to call the Fund "The Mr. and Mrs. Zalman Hoffman Memorial Free Loan Fund, in memory of the Martyrs of Tooretz and Yeremitz". In 1960 the Society's constitution was approved by the District Administration. Two years later a memorial plaque was dedicated to these martyrs in the Holocaust Cellar on Mount Zion. In recent years our Society received, from townspeople living in the U.S., shipments of food and clothing, which were distributed to members.

In recent years the Board underwent several changes. It now consists of Rabbi Zvi Markowitz, president; Aharon Harkavi, vice-president; Avraham Gesik, secretary; Yehuda Yalowsky, treasurer; Arye Svirenovsky, Yosef Harkavi and Yosef Ben-Zvi, controllers; Pinhas Mendelewitz, Avraham Lubetsky and Yehuda Wolfowitz, members. At this stage the Society is making loans of up to IL. 4,000 for a two-year period to any member in need; it provides aid for emergencies, arranges the annual memorial gatherings, maintains correspondence with national branches, holds get-togethers and receptions for townspeople from abroad on their visits to Israel (among them have been Zalman Hoffman (zal), Mordecai Yalovsky, and his wife, Arye and Shlomo Schilling (Sapozhnik) and Tuvia Rozowsky.

Our main effort in recent years has been to prepare for publication a memorial volume of our communities. At the memorial meeting in 1971 it was decided to publish the Tooretz-Yeremitz Book of Remembrance. Nine members were chosen to serve on the Editorial

ABRAHAM GESIK

THE TOORETZ-YEREMITZ SOCIETY IN ISRAEL

We were still feeling our way in our homeland. The dust of the endless wanderings still clung to us, as each of us wrestled with the problems of absorption, housing, job and life in the new land. Yet we came together, the handful of survivors and the few who had come before the destruction of Polish Jewry, to hold a memorial meeting for the martyrs of our towns. The meeting was held on Heshvan 13, 5708 (1947), several months after my arrival and six years after the liquidation of Tooretz-Yeremitz.

The long wandering along Europe's highways and byways, and the contact with the different ethnic populations whom fate placed in our path, strengthened within us the yearning for a renewal of the community life we once enjoyed in our town. It was natural, therefore, that the gathering should have taken place in the home of Rabbi Zvi Markowitz, who symbolized the continuity of leadership of our community.

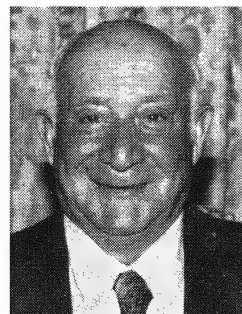
The meeting bore none of the trappings of formal memorialization. The stories of the atrocities poured out from the people, eager to listen and to be heard, to take stock of themselves and to eulogize the departed. The hearts overflowed with tears and mourning. For the first time since the destruction we sensed an atmosphere of a family "yizkor".

Making contact with the townspeople was not an easy task. Most of them had not as yet found a permanent address and were shifting from olim hostels to homes of relatives. Only a handful was there for the first meeting. We decided to persevere seeking out townspeople, in Israel and abroad. This task was assigned to me, and I undertook it very willingly. On the second memorial day (1948) we again met in the home of Rabbi Markowitz, and again the gathering was relatively small; the third, in Heshvan 5700 (1949), attracted more. I was able to make contact with more than 40 of our townspeople. I obtained the use of the Yesod Hama'ala Street synagogue in Tel-Aviv, at no cost, and for the first time in eight years Tooretz and Yeremitz Jews joined in the evening prayer, and the group of four **minyanim** recited **kaddish**. One of us conducted the memorial ceremony, after which others spoke, straight from the heart.

BOARD MEMBERS OF THE TOORETZ SOCIETY IN THE U.S.A.

Gabriel Simonovitz
Secretary

Mordecai Yalowsky
Chairman

S.L. HOFFMAN (dec.)
President

Morris Elimovitz
Member of the Board

Dov Elimovitz
Treasurer

THE BEGINNINGS OF OUR SOCIETY

My story, from the Holocaust to the wonderful day of my arrival in the United States of America, is very much the same as that of the other few survivors of our town. The Nazi slaughter swept away my wife and four children, mother and father, three sisters and a brother. In all, seventy members of my family were murdered.

One of my first preoccupations, in America, was to help those of our townsmen who were able to get to Israel. I met with S.L. Hoffman and the Elimovitz brothers, Dov and Morris, to discuss the founding of the Tooretz Relief Society. In the same year, we called together all the survivors in the area to a memorial meeting. At the time, I was chairman and the Elimovitz brothers served as secretaries.

During the first years, we sent Passover packages and some money to Israel, thanks to S.L. Hoffman's generosity. In 1956 we established the Loan Society, to which I have been devoting myself ever since. When the Eimovitz brothers moved to Florida, Gabriel Simonovitz has been doing the job.

The Hoffman family and friends

MOTL YALOWSKY — Chairman, Tooretz Relief Society, New York

FROM "THOSE DAYS" TO THIS DAY

A few days after the arrival of the Germans in Tooretz, I took my wife and four daughters to work on the estate of a Polish landowner. We thus avoided the first roundup, but then we were forced to return to town, and my entire family was murdered. As we were being herded together, my youngest daughter Leah said to me: "Father, I am not afraid of death. Our neighbor Hava Gitl has taught me the 'Shma Yisroel'."

The German commandant ordered about a hundred of us to be separated from the others, for forced labor. My devoted wife pushed me toward the group. "At least you remain alive," she said. As I moved there, my cousin Reuven joined me. We were the only ones of our family of seventy to survive the Holocaust.

We were put to work in Swerzhne. As we were working, I was covered by a landslide. My cousin extricated me and took me to the hospital in Stolptze. Four weeks later my cousin came and took me back to the camp; rumor had it, he said, that the Germans were going to put to death all the patients in the hospital.

As soon as I recovered somewhat, I asked the Judenrat to get the permission of the camp commandant for me to go to Tooretz and bring back a cache of potatoes I had hidden there. The commandant approved. We came to Tooretz escorted by four soldiers. Our former neighbors were astounded to see us back, alive. They flatly refused to return the clothes we had left with them. Only one woman was ready to give me back the clothes of my children.

We were in the camp for a long time, and finally escaped to the Pinsk swamps until we were liberated by the Russians. Several of us made our way from Poland to Italy, where we were visited by S.L. Hoffman, a close friend of the family. He encouraged us and gave us some money, to tide us over; three years later, with Mr. Hoffman's help, I came to America.

A week or so later, he repeated the act, and said: "I'm one of Telemann's squad here, and I'm warning you that your life isn't worth the ashes of this cigarette."

I passed the words on to the others. We understood them to mean that soon the sawmill workers would face the fate of the others. This led to an organized movement to attempt an escape which was to take us to the forests and the partisans.

TUVYA ROZOWSKY

THE SYSTEMATIC GERMANS

The death-dealing German machine — not the panzer corps nor the field artillery, but the Gestapo machine assigned to the task of murdering the Jewish civilian population in Europe — functioned according to a detailed formula. We of Tooretz witnessed it, as did thousands of other towns and villages where Jews were to be found.

The first Germans arrived in Tooretz on a Tuesday in July, 1941, a few weeks after the outbreak of the Soviet-German war. Their first move was to assemble all the Jews in the market place. Their commanding officer made a speech, the gist of which was: "The Jews of Tooretz must be obedient, work diligently, and carry out the orders of the administration exactly and precisely. Anyone disobeying a command will be shot."

Having made this formal statement, the officer yelled: "Now get out of here, cursed Jews!" The Jews began to flee, pursued by the other Germans, with whips and canes in their hands.

On the same day, the Germans set up a police post in Tooretz for the Byelorussian militia. The members of this local force consisted of the worst hooligans and criminals from the surrounding villages. Their appointed commandant was one of them, Sarfimowicz, as bloodthirsty an animal as one might see in human guise. The machinery for the liquidation of the Jews was now ready to function

sentences, all of us were crying. Suddenly the door burst open and a voice called out, in German: "The cursed Jews are holding a secret meeting!"

We were petrified. We managed to remove the crumbs from the tables, then took a look at the newcomers. They turned out to be our fellow-Jews from other blocks; they were playing a practical joke on us... one which I shall never forget.

THE GOOD GERMAN

Innumerable discussions, during the past three decades, have tried to come up with an adequate answer to the question as to whether there had been decent Germans among those assigned to "handling" Jews.

We who spent fifteen months on the borderline of life and death in the Swerzhne camp had the unique experience of meeting a decent German soldier with a human heart and conscience. To us, he was a point of light in the blackness around us.

Our task, in the sawmill, was to load the flat cars with the cut-up trunks and take them along the narrow tracks to the nearby Nieman River. Every time we passed through the plant gates, guarded by German soldiers, we trembled with fear — lest that would be our last trip.

I was working in the sawmill (after the lime plant where I had been working was closed down), thanks to the efforts of a Swerzhne Jew named Israel Zelkowitz. Knowing that he had connections with Brigadier Perczyk, I gave him a new cotton shirt which I had kept from the Tooretz days, to try bribing the Brigadier with it into putting me on the sawmill rolls. The Brigadier well knew that the favor deserved a much bigger bribe, but he agreed, in deference to Zelkowitz — to whom I doubtlessly owe my life.

Back to my story. I was passing through the gate aboard a flat car when suddenly a German soldier shouted "Halt!". This meant the end; a German soldier usually stopped a Jew just before beating him, or worse. To my amazement I saw a soft look on his face. From his pocket he pulled out a chunk of bread and handed it to me, saying: "You're probably hungry". I was. Our daily ration was half the size, plus watery potato soup which contained no potatoes.

back food. The arrangement worked sufficiently well to ease the famine.

Our quarters were changed from time to time. Every day, as the number of Jews in the ghetto decreased, the empty houses were "moved" into the Aryan section. I was shifted twice before being pushed, together with about sixty other Jews, into the Bet-Hamidrash.

In the summer of 1942 the Germans decided to close down the factories in the area, except the sawmill. The workers of those factories were to be sent to Baranowitz, where, it was said, certain death would be awaiting them. These workers kept pressing on the Judenrat to arrange for employment in the sawmill. This depended on the local Christian foremen, rather than on the German administration. The Swerzhne workers, who still managed to hide a few gold coins, were able to bribe the foremen and get on the rolls. The rest were taken to Baranowitz and murdered there.

Life in the shul quarters was next to unbearable. We slept on cots, spaced two feet apart, with a thin layer of straw for a mattress. In one corner there was a large stove with a tin plate. The "prosperous" among us — those who were able to smuggle a bit of flour in from the outside — made "latkess", by mixing the flour with water (there was no shortening of any kind), pouring the mixture on to the hot plate, and scraping the finished product off the "grill".

The smuggling often led to tragic consequences. One of the Swerzhne Jews crept through the barbed wire surrounding the ghetto and came back with food which his oldtime Christian friends gave him. He was caught by the Byelorussian police and taken to the Gestapo. On the next day he was brought to the sawmill, flogged in public and shot.

In December of 1943, as news filtered in about German reverses on the battle-front, particularly in Russia, some of us came up with the bizzare idea of celebrating New Year's Eve in the Bet-Hamidrash — a reflection of our grim and desperate hope for a good year. The refreshments were to be the same "latkess", and the flour was to come from the private stores of the inmates.

Came the night, and all the inmates of our block were there, plus others who were quartered elsewhere. We put the few little tables together and served the refreshments.

I was asked to "say a few words", but after the first few

I felt myself driven to the cemetery. The headstones had been taken away, probably for the construction of new homes. The two huge common graves, at the end of the rise overlooking Korelitz Street, are clearly visible. Two graves, one containing the 55 from the first roundup and the other more than 500 from the second liquidation. Both mounds are covered with verdant green, evidence of the rich soil beneath them.

How could those other human beings been capable of doing such a thing ?

I went to the grocery market. It was full of customers, as usual. I met people I knew; they wanted to know how I managed to survive. I had other questions: were they not shocked by what they had done to us ? Were they assailed by feelings of remorse ? Did they feel the absence of the Jews, even in such prosaic matters as business and trade ?

I found no trace, no answers, no regrets. All the roles the Jews had played for centuries were now in the hands of their neighbors. Nothing had changed, except for the two giant graves at the edge of the cemetery, where my family and my town lie dead.

AHARON HARKAVI

NEW YEAR'S EVE IN THE SWERZHNE SHUL

In the tragic situation which Tooretz's Jews found themselves after the roundup and massacre, the "fortunate" ones were those assigned to forced labor in the Swerzhne sawmill. The men selected from the Swerzhne ghetto, which was soon liquidated, worked alongside the others. But even under the horrible circumstances, which leveled all Jews to a single status, in which old and young, rich and poor became no more than human shadows, two distinct categories soon developed. The Swerzhne Jews could meet secretly with their Christian friends and get from them extra food. We, the Tooretz Jews, without this privilege, constantly felt the pangs of hunger.

We decided to try the same tack with our Christian friends in Tooretz, with whom we had left all our earthly possessions. We arranged with a Christian fellow-worker to go to Tooretz and bring

able-bodied men were immediately recruited by the Russians to fight on the front. Most of the others went back to the home towns, not because of sentiment but to take vengeance on those who helped in the roundups, and also to take back the possessions left with neighbors.

YEHUDA GESIK

TOORETZ AFTER THE DESTRUCTION

On returning to Tooretz, I roamed about its streets like a dark shadow. Where Jews once lived, I found mounds of rubble, skeletons of houses, stove frames sticking out of the scrap, twisted bedsteads and other items which the scavengers ignored.

These demolished homes, I said to myself, had kept faith with their annihilated owners and crumbled of their own will, so that no others would occupy them. The few houses left standing — Berl Slutsky's, Joseph Zagursky's and others, here and there — had new occupants, neighbors who improved their standard of living without too much effort.

Here is our house, its falling roof hanging on to the red-brick walls. The pear trees in the garden are scorched and barren. The cellar, with its meter-thick walls is whole, but the door has been torn off and the entrance crossed with cobwebs. I thought of the cobwebs which saved David when he was fleeing from before Saul. Why did no such miracle happen here? **Not a single Jew was able to save his life by hiding, here in Tooretz.** I went down into the cellar, burrowed into the scrap — perhaps somewhere a bit of my mother's handwork had survived. I found nothing, not even an echo of the destroyed Jewish community.

Behind our house I saw the home of our neighbor Rihorka Zabawski. Untouched. This Rihorka had led the Germans to the hiding place of his good neighbor Moshe Yankelevsky. His sons enlisted in the police and served the Nazis. Now he himself was in hiding, waiting for things to blow over.

Outside the church children are playing. I would swear that some of them are wearing the clothes "left behind" by the slaughtered Jewish children.

Some time later we were informed by the villagers that the police from the Shemishoba post had learned about our presence and were preparing to attack us. Some of us were sure that the information was a trick, to get us out of the area. We decided to take no chances; the police post was only 7 kilometers away. But where should we go? We knew that all the partisan groups had left the region and were encamped in the Kapula forests, on the other side of the Moscow-Warsaw highway. The way there was fraught with danger, since the Germans had posted ambush points along the routes. We moved farther into the marshes, for greater safety.

Now we ran into a new threat. It was late summer. For several nights now we had been hearing wolves howling in the marshes. We gathered dry faggots and made ready to kindle a fire to scare them away. But the fires were too small, and one night we could see the glowing eyes, no more than 200 meters away. We added more fuel, and the growth caught on fire, driving the wolves away. But now our hiding place could easily be discovered. We knew that we would have to leave the area. It wasn't until mid-November that we finally reached the Moscow-Warsaw highway, and but one kilometer inside the forest we met a partisan who directed us to our unit.

Again we found that the command of the partisans was determined to be rid of us. We were even accused of stealing food from the partisans and threatened with execution if we didn't "confess". What happened was that the partisans had stored meat in two barrels. We came upon the barrels, after they had been emptied, took them to our camp and later exchanged them for food in the Malinovka village. We were beaten, in good Nazi fashion; later it was found that others had stolen the meat and accused us of the theft, basing their charges on the tracks leading from the pit where the barrels had been lying to our camp.

Early in 1944 the Germans opened a concerted drive against the partisans. We were saved in the nick of time by the opening of the second front, which drew off the German troops. Only the disabled and the policemen were left, and they were afraid to engage the partisans in battle.

On July 10, 1944 we made our first contact with the Red Army. We welcomed the Soviet soldiers with wild acclaim, but on the next day we faced the fateful question: where were we to go? The

When dawn came we left the highway and prepared to spend the daylight hours in a glen off the road. We had hardly stretched ourselves out on the grass when we heard dogs barking. We found that we were some 300 meters away from a large farm. It was deserted. We took the risk and hid in the barn. There we made a small fire and roasted the few potatoes we managed to save. Toward evening we set out again, but no sooner did we reach the road than a group of armed men in police uniforms ordered us to halt. After the first moments of doubt (we expected them to shoot right away) we found that the "policemen" were patrols from another partisan group. More than that, they told us that our unit had made camp near theirs, and they would take us there.

The commander of our unit was none too happy to see us. A few days later we were ordered to leave and make our way to another forest — without weapons. We were about five kilometers away when we heard heavy firing from the area we had just left. The shooting went on all night. Toward morning several of us went back to see what had happened. On the outskirts of the forest we almost ran into a German force returning from the camp area. When we came there, we found that the Germans had staged a surprise attack: the cooking fires were still burning, and pots of food were still steaming.

There were about twenty of us in the group: Karlchok and his family, Shkliar and his family, the Lutvin couple, Rahel, Hasha-Dena, Fruma, the two Schwartz brothers, Aharon Harkavi and his son Joseph, Avraham Hayyim Slutzky and his son Mulik, Uri Yalowsky, Shlomo Sapozhnik, Moshe Bunimowitz, Shepal Yankelevitz, Zelka Fisotzner, Ehrlich and I.

We had to find food. Without arms, we had to resort to scavenging, mainly in the potato patches of the farms — at night. This diet soon showed its ill effects on us. We knew we had to get other food. There was no way but to make contact with the farmers themselves and hope for the best. We split into two groups, so as not to frighten the farmers. Fisotzner found an old rifle barrel, fitted a "butt" to it, and slung it over his shoulder; in the dark it looked like a genuine rifle. We knocked on doors in the middle of the night, and the farmers were quite generous — not so much, perhaps, because of Fisotzner's "rifle" as because of their fear of the partisans.

BAR-RAPHAEL**LIFE IN THE FORESTS**

Those of us who managed to find their way to the partisans in the forests were disheartened by the antisemitism which we found among them — even though we were fighting a common deadly foe.

One of the ways in which this antisemitism expressed itself, in the forests, had to do with the civilian camps of the partisans. The latter were divided into two groups, the fighters and the non-combatants. The two were some distance apart from each other, so as to give the fighters greater manouverability, but this left the civilian camp unguarded and a sure victim if found by the enemy. Understandably, the non-combatants were the families of the Jewish fighters.

We were assigned to the Zhukov unit (Jews and non-Jews combined), Third Company. Our first task was to dig bunkers in the frozen ground, with very inadequate tools. The next was to go out and acquire arms from the Ukrainians; all we had when we escaped from the ghetto was one rifle, one pistol and several hand grenades. The others in the camp made no attempt to hide their antisemitism. "The Jews," they taunted, "came to fight with gold, not with weapons."

In March of 1943 the high command of the unit ordered that the civilian camp be left behind, as the combatants moved to another area; the Jewish fighters were assigned to remain with the families. Since we were too few to offer resistance to an enemy attack, we decided to follow the others. They had several hours head start on us, because several of them remained until nightfall to see that we shouldn't make the attempt.

We made our way to the road intersection. Which way? Most of us went along with Freiman, an experienced tracker; he claimed that we would have to follow the road covered over with water. A short distance farther we discovered that Freiman's sixth sense didn't betray him: there were definite tracks of many feet. (A small group which didn't accept Freiman's opinion went off in another direction and was killed by the police near the Hanczewicz-Pinsk road).

We decided to make a try. The farmer brought us two ladders. We fastened one to the other and lowered them into the well. For hours we cleared away the debris, then suddenly we beheld the butts of rifles and machine guns. We cleaned and polished the weapons, and later we put them to good use in acts of vengeance against the murderers of our people.

After Liberation

We came out of the forests as soon as the Red Army came into the region. I was at the front until the end of the war. I decided to go back to Tooretz and Yeremitz to see what was left of the Jewish communities, which had lived there for hundreds of years. All I found was desolation and ruin; not a single member of the community was left. The Christians told me how the last of the Jews had been murdered. They invited me to spend the night in the town, but I felt that I was walking on ground drenched with the blood of our dear ones. I left immediately and headed for Lodz, where I joined the "Ichud" group, made up of a handful of survivors. We were able to make our way to Italy, from whose ports "illegal immigrant" (Aliya Bet) ships were departing for Eretz-Israel.

In the camp in Italy I met a young woman from Russia, and we decided to build a new home in the land of our fathers. Eventually we were put aboard the vessel **Mordei Haggitaot** ('Rebels of the Ghettoes') and headed for Haifa, but the British intercepted the vessel and forced it to continue to Cyprus, where we were put in a camp behind barbed wire. When our first son was born, the Queen of England issued a permit for all children born in the camp to proceed to Eretz-Israel, together with their families. We arrived there in September of 1947, and eventually became members of Kibbutz Lohamey Haggitaot.

The greatest moment in my life came when the Government of Israel awarded me a citation for my activities as a partisan and front-line fighter against the Nazis during the Second World War. I fought for a world which never showed us any kindness, but the reward came from the Jewish State.

being fluent in German he presented himself to the authorities as a "Volksdeutche" and found work as a guard at the local school. Sarfimowics took a liking to him and appointed him police translator. When the police commandant went to Mir, Rufeisen-Oswald went along, and in time became the head of the gendarmerie.

One day Oswald was recognized by Shlomo Harkas, once a fellow-worker on a **hachshara** farm. Oswald begged him not to reveal his identity, and in turn promised to help the Jews. This promise he kept, passing information on to them and providing twenty young Jews with arms. One evening he sent word to us in Tooretz to flee, because a massacre was awaiting the Jews on the next day.

We didn't believe it — until the next day, when some of us were taken to dig huge pits in the cemetery; the others were lined up at the edge of the pits and murdered. That was the beginning of the end.

SIMHA POLONETZKY

AN EPISODE WITH THE PARTISANS

Those of us who escaped from the Swerzhne labor camp, late in January 1943, reached a village near the Yawiscze forest, controlled by the partisans. We were quartered in the peasants' houses, ten to a home. After breakfast, Commander Gilchik (a Jew from Minsk) arrived with another partisan and led us about ten kilometers to a burnt-out village named Kolki. We were asked to turn in whatever gold we had for the use of the Red Army.

In the partisan camp we were set to digging bunkers in the frozen earth. Then we were told that if wished to remain with the partisans we would have to provide our own weapons. We split up into groups and headed for the farms. We stopped at a farm house, and I went in, leaving the others to stand guard. The farmer told me that the Russian soldiers stationed in the area, before withdrawing under German pressure, had thrown their weapons away in a nearby well. On examining the well we saw that it was quite deep and filled with debris of wood and stone.

startled but he reassured us. Then, after looking about, he asked us to sing the "Kol Nidre" again; his grandmother, he said, was Jewish. As we sang, the German joined in, ever more loudly. The Jewish spark was still there...

Sonia and Reuven Lubetzky

REUVEN LUBETZKY

THE LIQUIDATION OF THE TOORETZ GHETTO

At the outbreak of the war between Soviet Russia and Germany (June 22, 1941), Tooretz was 300 kilometers away from the front. The Russian forces in the town beat a hasty retreat, leaving it without any administration.

We didn't see many Germans, at first. They appointed a former official of Mir, Sarfimowics, as head of the local police. He immediately set about organizing a police force — young men from the local population.

One day we received a message from the Jewish community in Mir, asking for financial help. Several of us, after obtaining permission from Sarfimowics, went to Mir. There we found that a Judenrat had been formed, headed by a Jew named Berman; he was sure that the Jews of Mir would not be massacred, since "we are giving the Germans everything".

In the gendarmerie of Mir there was a man named Josef Oswald, a former resident of Tooretz. He was a young Jew, and his real name was Shmuel Rufeisen. He had no documents, but

YEHUDA GESIK

"KOL NIDRE" ON THE BANKS OF THE NIEMAN

The "Days of Awe" of that year and what day was not one of awe, in the Swirzhne ghetto and labor camp? — were intolerably hot; even the weeds crumpled with the heat. Yom Kippur Eve was so scorching that the Ukrainian militia men didn't seek to torture us, as was their popular pastime.

Some of our people decided to hold services that evening. They pretended to be ill, and later gathered in Block 11 for prayer. Still, they were too few to make up a **minyan**.

I went out to work, as always, with Arele Shimanowitz and Yekutiel Kosmoi. The three of us had been transferred about two months earlier, from the sawmill to the Nieman River inlet, to take apart the rafts as they came in and tow the logs ashore — a backbreaking task, but the open space and the nearby forest bore a promise of freedom. We soon found a way to ease the job, by forming a V-shaped barrier in the water which forced the logs ashore on their own. It took us but a few hours to fill our daily labor quota, and when the German supervisor, satisfied with our work, went away, we would lie on the grass and rest, each one taking turns standing guard.

Some distance away there was a house occupied by a military unit. We could see the soldiers moving about the yard, cleaning their weapons. To our relief we discovered that they were merely convalescing, before returning to the front. They didn't bother us; in fact, one of them came to us with scraps of food, which we avidly devoured, and a fragrant cigarette, the taste of which we had all but forgotten.

On Yom Kippur Eve our supervisor didn't appear. Arele decided that he would hide and, at night, go into the forest. The three of us felt a sense of exhilaration. We suddenly remembered what day it was, and we began singing "Kol Nidre", suiting the rhythm to the movement of the logs as we towed them in.

Suddenly the friendly German soldier appeared. We were

load of lumber. We met with him among the lumber piles, and later he returned with us to the ghetto, unnoticed. The first group, led by Passorski himself, was to make the attempt at 9 o'clock, that evening.

The exit point chosen for the escape was by the guard tower near the stream, which was usually left unmanned because of this barrier. The barbed wire enclosure was cut through with snips. We headed for the open fields, one group after another (the Reichman family joined us). The long board laid across the stream held out almost to the end, when it slithered into the water. We rescued those who fell into the water, but their toes soon froze.

The opponents of the escape attempt discovered the flight and set up a hue and cry. The guards heard the tumult and fired warning shots. On the next day all who remained, except for the handful that found refuge in the homes of friendly Christians, were executed.

We plodded through the snow-covered fields, without direction, and soon we discovered that we had been moving in a circle; the lights of Stolptze were clearly visible. At that moment huge searchlights began sending their beams on to the open fields. For this we were prepared; each one had brought along a piece of white cloth with which he now covered himself. After about an hour the beams were turned off, and our group moved in the direction of the Swirzhne woods, about four miles distant. This was the spot where we were to meet Passorski and his unit. No one was there. Some of us, Reichman among them, decided to go back and try to bribe the Gestapo; they were killed on arrival. A small group headed by Hanan Yoselevsky of Tooretz, went in the opposite direction, toward the Nieman River, hoping to find refuge with farmers they knew; this group was intercepted and killed. The only units to escape were the ones which fled straight toward the Nieman and the 105 persons of our group, who finally reached the forests around Pinsk.

of attempts by Jews to buy weapons from the Ukrainians, he and six others were executed.

BAR RAPHAEL

THE ESCAPE ATTEMPT

From the villagers who came to the sawmill with their lumber we learned that all the Jewish communities in the area were being liquidated. The Ukrainians working with us urged us to attempt an escape. At first we thought that they were trying to trap us, but soon they themselves began slipping away. Some of us were certain that we wouldn't make it to freedom; unlike the Ukrainians, they claimed, we would be offered no aid or haven. We did nothing about it until, early in March, a villager came to the sawmill with a written message from a group of Stolptze Jews: "We Stolptze Jews escaped the last massacre and are fighting in the forests alongside the partisans. We are waiting for you. Flee while you still can". We were greatly heartened and immediately set about planning for the attempt. We were careful not to involve those who opposed it; they would want to stop us, out of fear that an unsuccessful attempt would be the end of everyone.

We had one rifle, which we kept in the attic of Block 30. We learned how to use the weapon — all but marksmanship, which was naturally out of the question. When word reached us about the German defeat at Stalingrad, we began preparing for the actual move. One night in November, in the midst of a torrential downpour, we were awakened by a tumult outside. Three men, among them a member of the Judenrat, the veterinarian Dr. Opperman, had escaped from the ghetto. We knew that their absence was bound to be discovered in the morning, and that the entire ghetto might be liquidated. A general flight seemed to be the only solution. While preparations for it were going on, the three returned; the rain was too heavy for them to make any headway. Those opposed to an escape now set up night watches to see that no further attempt should be made. After a few nights, this was abandoned.

On January 29, 1943 the Jewish partisan Passorski filtered into the sawmill, disguised as a peasant and accompanied by a wagon-

that the Jews, neither begging nor pleading for their lives, were depriving them of the grisly satisfaction they had been anticipating. Only the cries of infants were heard from the silent procession. The elders walked first, dressed in their Sabbath clothes, prepared to meet their Maker, in their own way.

We were taken to the Swirzhne labor camp and quartered in a large hut. We might have been able to escape some way, but our dejection about the fate of our families and the bitter cold did away with any thought about it. On the next day we were told that we would be quartered in homes "about to be vacated" in the town. We didn't have to think hard to understand. The Jews of Swirzhne were about to be liquidated. This happened at dawn on the very next day. From atop the wall next to our hut we could see everything; the Germans and their helpers ran down and shot every Jew in the assembled throng. The Christians pointed out the hiding places, and before the sun was high the last of Swirzhne's Jews was dead.

We were transferred to our new quarters, 20 to 30 men in three-room homes. In some of the ovens we still found the food prepared by the housewives, before they were dragged away to their death.

At six in the morning we went to work in the sawmill. Later we were put to labor in the gravel pits, loading gravel on to the railroad cars which took the loads to the front. Our overseer assured us that he wasn't one of those Germans who liked to torture Jews; all he wanted was efficient labor. We kept at our backbreaking labor, hoping that it would save us from death.

Early in 1942 we went back to the sawmill, a military enterprise and therefore a "safe" haven for the threatened Jews. We were given a loaf of bread a week as our wage. The foremen were Poles and Byelorussians, except for one Jew named Levin whose expertise was needed.

Our day of rest was Sunday. We were allowed to sleep a bit later. We laundered our worn clothes, (with sand, if soap was not available) and, if the Germans were not around, we went bathing, as soon as the weather allowed, in the small stream which coursed along the edge of the ghetto. We gathered in the former synagogue for "cultural" meetings, led by Tzwiertak, head of the Judenrat, an intensely clever man who knew how to deal even with the head of the Gestapo himself. In July of 1942, following an investigation

gun and shot him in the head. The firing squad then shot the others, and the riddled bodies fell straight into the grave.

The second group, young men and women, was ordered to line up along the edge of the grave. Among them was my sister Liuba. She saw me and whispered: "Good-bye, Yudl". The firing squad did its work, and the bodies toppled into the grave.

The third group followed the order as it came.

We were told to straighten out the bodies and cover them with earth. It was getting dark, and the police had already gone. We made our way to our homes. Friends and neighbors were waiting to hear what had happened. We spent the night in lament.

On the next day the chief of police grandly announced that "such things will not happen again. The action was taken as punishment for failure to provide the proper contributions". The work details were warned not to slacken, else their families would be shot.

Two days later we learned that some 20 Christians had been taken to our cemetery in the dead of the night, and there they dug a grave large enough for all the Jews of the community. When the Germans learned that we had been told the truth, they insisted that the pit was intended to store petroleum. We had to believe them.

The Liquidation of the Town's Jews

Early on a November morning, 1941, a large force of Gestapo men, together with a horde of policemen recruited from the vicinity, blockaded all the roads leading into the town and ordered all the Jews to assemble. Those found hiding were shot on the spot. The Gestapo men began their infamous "selection", lining up the Jews in several rows, then shifting them from one row to another in order to increase the tension. About 150 men were set apart for the labor force. They were told to get their personal belongings and enter the waiting cars; their families, they were assured, would soon follow. Our group of five cars was about two miles out of the town when we heard the rattle of machine gun fire. We knew what it meant. Later we were told how our families were taken to the cemetery and murdered, and how they went to their death, walking in dignity as they suppressed their dread, surrounded by the horde of savages prodding them with bayonets, past the Christian townspeople lining the street to witness the death march. The yells and screams of the Gestapo men rose higher and higher, as they felt

informed them that they were to wear the yellow badge. Then they were ordered to get away on the run; their path ran between two rows of Gestapo men, with whips. The Christian populace stood around and enjoyed the scene. Friendships formed over scores of years vanished in a single moment. The more compassionate shrugged and said 'What can you expect, when they killed our Lord'.

The Judenrat was ordered to provide forced labor units every morning. Every now and then the Judenrat was ordered to furnish the Gestapo with certain sums of money, jewelry, ornaments, leather wear.

The more fortunate in the work units were those picked out by the Polish landowners. Elsewhere the Jews worked under police supervision, subject to the whims of the guards. The Jews returned to their homes after nightfall.

The months of forced labor without pay, of no sources of income and as a result of extortions completely impoverished the community. By mid-October of 1941 the situation was so bad that Jews could no longer help one another. The neighbors offered food in return for valuables; "take it," the kindly neighbors said. "Soon your valuables will be taken away, anyway."

We heard a rumor about the massacre of the Jews in Horodishec, some 20 miles away, ostensibly because they cooperated with the partisans. We knew little about partisans.

At the end of October, all the Jews were ordered to assemble in the town square. I was on my way there when a member of the Judenrat ordered me to join a unit of 12 men heading for the cemetery. We were given spades and ordered to dig a pit 5½ meters long and 2½ meters wide. We knew that this was to be our grave, but the guards hit us with the butts of their guns and told us to hurry. One of us, a refugee who fled from Warsaw in 1939, couldn't keep up with the work. The guards had him lie on the ground; they beat him with their guns until he lost consciousness, then shot him.

When our work was done, the Germans brought up some 55 Jews, of all ages. At the edge of the pit they were divided into three groups. The first group had to undress, down to the underwear. The police chief, Sarfimowicz, came up to his old friend Heimowitz (once the manager of the Obrina flour mill, where Sarfimowicz had worked as chief miller; the two played cards together), drew his

Our area was taken over by the Russians. We welcomed them with shouts of joy because their arrival meant that the Germans would not come. From the west came a constant stream of Jewish refugees, and we turned every public and private facility into homes for them. Most of them remained for a brief period and went on to the large cities.

The Soviet soldiers, while praising the paradise back home, quickly emptied the stores of their stocks, paying for them with the new roubles. Soon long lines began to form at the government stores for a loaf of bread or a bag of salt. But we had to keep smiling; the Soviets had eyes everywhere.

We had occasion to witness Russian brutality in January, 1940. In 15°F below zero weather, the Russians exiled scores of Polish freeholders, distinguished veterans of the First World War, because the Russians suspected them of patriotism. Soon word got around that others of the "bourgeoisie" were due for deportation to Siberia.

Still, there were benefits. During this period the Jews had equal rights. Antisemitism was officially forbidden, although the masses harbored it. The Jews managed to recover. However, their resourcefulness in dealing with the Russians aroused the envy and enmity of the Polish landed gentry, who were in mortal fear of seeing themselves converted into **kolhoz** units. Antisemitism was still there: when the Jew Isaac Shmushkowitz was appointed monitor of the queues, the Jews were blamed for having invented the queue.

All this came to an end on June 23, the day after the outbreak of the German-Soviet fighting. The Soviet soldiers and administrators left Tooretz in a hurried retreat. With them went a few of the more daring Jews. Four days later the Germans came, in orderly fashion, causing us to feel that the stories of Nazi brutality were grossly exaggerated; the worst we might expect was forced labor. We later learned that this behavior was a ruse to prevent Jews from wishing to flee. In those days we could have fled and gathered up the huge stock of weapons left by the Russians on the banks of the Nieman River.

On July 10, the Germans organized the local hoodlums into a "civil militia", with the specific task of making life miserable for the Jews. Early in August, the Gestapo came from its district headquarters. All the Jews were rounded up at the fire station, and the Gestapo, after telling them that they were worse than dogs,

We are aware of the turmoil in the world arena which has been caused, since those days, by the establishment and survival of the State of Israel. This turmoil has revealed the true nature of many sectors of the human community. About the Holocaust, on the other hand, there is no turmoil, only silence.

Why? Perhaps it is because of FEAR. The nations may well be afraid to discuss — hence to admit — the abyss into which human civilization had plunged when it allowed the German atrocities to continue unchallenged. The world simply cannot deal with the topic of the Holocaust and at the same time look the Jewish people straight in the eye.

As for us, we are still seeking an answer. Why did it happen — to us? This is a twofold question: firstly, how could humanity allow such a reversion to bestiality; secondly, why was our people the victim. Can we not say that the world was silent precisely because we were the victims? And yet, are there not other manifestations of such cruelty (albeit not to such a degree) of man's inhumanity to man? Still, history has taught us that, while such instances may occur here and there in the world, none is a matter of **national destiny**; no people but ours is so destined, since no other people is the bearer of true civilization which the forces of darkness seek to overcome. Let us remember it.

(From the book **Binetivot Ha'emuna**)

YEHUDA GESIK

THE POLISH DEBACLE AND SOVIET RULE

When Germany attacked Poland, in September of 1939, the latter neither estimated correctly the strength of the invader, nor did it expect to be attacked by its neighbor on the east, Soviet Russia. "We won't give the enemy a button, much less an inch of ground," claimed the Polish generals, when the Germans were already deep into Poland.

The impending collapse of their country didn't rid the Poles of their traditional antisemitism. In their fund-raising war effort, they demanded exorbitant sums from the Jews and destroyed many a household under the pretext of searching for arms.

Avraham Gesik addressing a memorial meeting of the Association.

RABBI ZVI MARKOWITZ — Ramat-Gan

THE HOLOCAUST

(Summary of an Introduction)

The world of each one of us has been affected by problems arising from the "age of the furnaces". Our experiences in the Holocaust have changed our world outlook. They have shaken consecrated values and spiritual assets until then regarded as immovable; world figures have toppled, and problems of blood and fire have arisen to challenge our future existence and the security of Israel.

Most terrifying is the fact that no attempt has been made to learn the lessons of the Holocaust to the point of concretizing the learning. Many books have been written describing the horrors — and this is as it should be; let the story and the lamentation go forth and penetrate the Jewish heart, perhaps as a spark of light to restore souls lost in the darkness of the world around us. However, the true importance is to be taught, not merely informed.

IN MEMORIAM

*No mark of Cain their forehead brands,
My people's sheltered murderers.
Serene they live, withdrawn into
The anonymity of time.
And I, bereft, of vengeance cheated,
In dark despair turn cheek and pray :
"O brethren's blood, be the redemption
"Of the foundering world that shed you."*

Israel Isaac Taslitt

for six years in Gorodishetz); many of his pupils later joined the B'nai Akiva movement.

The outbreak of the First World War caused him to move to Russia, where he founded a similar school. In 1922 he was able to leave Russia, and two years later he arrived in New York, joining the faculty of Torah Voda'at Yeshiva in Brooklyn, where he taught for 25 years, specializing in beginners' Talmud classes. His greatest thrill came in 1966, when his grandson, American-born Reuven Kaplan,

a student at the Flatbush Yeshiva, won second place in the International Youth Bible Contest in Jerusalem.

Feivel Kaplan

The second of Eliyahu Mordecai's sons was reared in a Yeremitz heder, went to Tooretz to study with Reb Itche then to the Korelitz yeshiva. There he met and became friendly with Zalman Rubashov-Shazar, Israel's third President.

In Minsk to attend the general high school, he was drawn into the revolutionary movement against the Czar, which led to his arrest. To avoid constant surveillance, he left Russia in 1912, went to London and thence to the United States. He joined the Poale-Zion and was among the founders of the Jewish Legion. He took part in organizing the "Rambam" (cultural) branch of the "Farband".

During Israel's War of Independence, he was able to muster aid for the State, and in 1957, two years before his death, he visited Israel and witnessed the results of his life's efforts on its behalf.

in the home of his in-laws, the Kretchmers, in Jaffa. Already known as an educator, he was appointed by Jaffa's first rabbi, Naftali Hertz Halevy as teacher and supervisor in the new "Shaare Torah" school. In 1895 the family moved to Jerusalem, and Rabbi Yosef Gershon became the head of his uncle's yeshiva (Pree Etz Hayyim) and at the same time served as rabbi of the Meah Shearim Quarter. His erudition and standing were such that when he espoused the cause of Mizrahi and headed its Jerusalem branch, the anti-Zionist zealots in the community didn't dare criticize him. In his later years he served as head of the Jerusalem Religious Council.

MOSHE KAPLAN

Eliyahu Mordecai (Alter) Kaplan

The Jewish tradition of educating the young to the highest levels of Torah scholarship, without using the knowledge professionally in adult life, is well exemplified by Eliyahu Mordecai Kaplan. Born in a village (his father owned the water mill), he was tutored at home, then sent to Korelitz to attend a Talmud Torah in Korelitz and later to Mir, married there, and moved to Yeremitz, where he became the town **mohel**, while his wife Henie operated a bakery. His greatest pleasure was to serve as reader and **baal-shahrit** on the Days of Awe.

His home was known as the miniature Sejm (Parliament). In addition to baking, Henie Kaplan ran a "snack restaurant" of sorts, and in the evenings the politicians of the town gathered to analyze the world events, as reported in the newspapers.

When he was on his death-bed, he summoned Rabbi Eliezer Miretzky and entrusted to him the circumcision scalpel, which he had used so faithfully for almost half a century.

A third of his family of ten children and many grandchildren were massacred by the Nazis.

Rabbi Zvi Hacoheh Kaplan

The oldest son of Eliyahu Mordecai received his ordination from Mir Yeshiva but turned his attention to the Hebrew language and literature. He pioneered in the establishment of a Hebrew-speaking school, then an innovation in the small towns (his school functioned

We spent the night by the river. In the morning carts laden with food began coming from Tooretz and Korelitz, which had received word of the catastrophe.

The problem of rebuilding the community was immense. Some Jews had relatives in America, and they appealed to them for help to rebuild the community institutions, mainly the synagogue and the ritual bath. The carpenters of Yeremitz and Tooretz, led by Shaul, set to work. The roofs were now covered with lime-soaked straw, to check the spread of fire. The problem of the additional weight was solved by Shaul through special construction, which later became popular in the entire area.

Kashitz, the Polish landowner of the area, contributed lumber for the rebuilding of the synagogue and the bath house. The new synagogue was more spacious and decorative than the other. Rabbi Eliezer Miretzky made several trips to other communities to raise funds, and the carpenters refused to accept any payment for their work.

RABBI ASHER KATZMAN — Brooklyn

THE SAGES OF YEREMITZ

Small as was Yeremitz, it had noteworthy Torah personalities, due, perhaps, to its proximity to Mir.

The rabbi of the town, Rabbi Eliezer Miretzky, was known as a most learned sage and preacher. His income from this post was very meager, and he was forced to go into "business" — stuffing fowl for fattening, for winter or Passover. He didn't regard this occupation as in any way degrading for one in his position. On market days he would buy the fowl from the peasants, moving from one cart to the next, as the peasant respectfully made way for him.

He strove mightily to keep the young men from leaving the town, but the dire economic situation forced them to wander away in quest of a better future.

Rabbi Yosef Gershon Horowitz

Born in 1869 in Yeremitz, he was brought up in the home of his maternal uncle, Rabbi Shaul Hayyim Halevy Hurwitz, and when the latter went to Eretz-Israel in 1883 to found a yeshiva in Meah Shearim, he took the boy with him. The youth later married and lived

The Teachers and Tutors of Tooretz

The education of the young was provided by **melamdin**, each with his own approach to pedagogy, practiced in his own **heder**. The youngster would begin his primary studies at the age of six in such a heder, and at 12 he was ready for the Talmud Torah in Mir.

From my own days I recall Motte the Melamed, Hillel the Melamed, Meisel the Melamed (Humash with Rashi and Tanach). The next step was Reb Mottl: Tanach, Talmud, a bit of mathematics, leading to advanced studies in these subjects with Shlomo Hayyim, a fervent Hebraist. The top rung was attained in the heder of my father, Yitzhak Sapozhnik, as groups of four or five pupils “graduated” from one heder to the next.

My father was a scholar and a man of general profound erudition. He was an outstanding grammarian, and in his teaching he made wide use of the foremost commentaries. After three years in “Reb Itze’s” school, the young man would have to decide whether he would go on to the Talmud Torah in Mir or to learn a craft; Tooretz had no higher education to offer. Most parents strove to send their sons to Mir, through the yeshiva; others sent them to government schools. This was the course of Jewish education in Tooretz until 1915, when the front lines of the First World War drew near the town, and organized Jewish life in Tooretz was disrupted.

MOSHE KAPLAN — Jerusalem

THE GREAT FIRE OF 1908

We boys were in heder, on that hot summer day, when the tolling of the bells sounded the fire alarm. Our teacher, Reb Yitzhak Yosef, immediately dismissed us. We ran to our homes; the fire, I noted, started only three houses away from our heder.

The wind quickly sent the fire raging through the neighboring streets. The fire brigade with its single hand-pump and eight barrels on two wheels could do nothing. The only thing to be done was to empty the other houses and stores and take their contents to safety on the banks of the river.

The synagogue caught fire, too, but people kept running into the building to save the Torah scrolls and the sacred volumes.

By nightfall, all that was left of the homes were the chimney stacks above the burned-out hearths.

author of **Aderet Eliahu**, and Rabbi Yitzhak Rabinowitz, known as Reb Itchele. Many among the laity were genuine scholars, and the young people generally followed in the ways of their elders.

Tooretz Under the Polish Regime

The Bolsheviks came to power in the area right after the Russian Revolution, but they didn't last long. They were attacked by the Polish legions under Pilsudski, and many fierce battles took place in the vicinity of the town. The population suffered greatly during this period of transition, until the Polish-Russian boundaries were finally set in 1921. The Soviets retained Minsk, while Steubtz went to Poland, becoming the county seat while the province was named Novohrudok. Tooretz and the neighboring towns became part of Poland.

After the passing of Reb Itchele, the community chose his son-in-law, Rabbi Shmuel Markowitz, to succeed him. Aside from his scholarly prowess, Rabbi Markowitz was a gifted orator and preacher. Also, his familiarity with secular studies and world affairs gained him great respect on the part of the Polish authorities, and he was in the position to intercede for his people in adverse situations.

I recall when the **starosta** (the prefect of the region) issued a decree forbidding Jews to peddle in the villages. The decree threatened the livelihood of many Jews. Rabbi Markowitz paid repeated visits to the prefect until he finally persuaded him to repeal the decree. Such instances happened quite often, particularly when a new commandant was appointed over Tooretz; he took special measures against the Jews in order to gain popularity. Rabbi Markowitz exerted his personal pressure on the authorities to remove the commandant. To the community, Rabbi Markowitz was its protector and educator.

Tooretz also maintained a high level standard of community life. It had two synagogues, sick visitation, wayfarers' lodging, a free loan fund, a library, even a dramatic circle which gave performances for the benefit of those public institutions. It had a public bathhouse and a cemetery — all of these were manifestations of its high sense of mutual responsibility. Individuals faced with personal calamities — as when the drayman's horse suddenly collapsed — were given funds collected right on the spot. Many an ailing person was helped by all-night vigils of friends and neighbors; his premises were cleaned by youngsters sent there by the community agency.

and fled. In time he became the chieftain of a band of robbers, but his longings for his native village were so strong that he sent the Tzar precious gifts and petitioned him for pardon. The Tzar and his court knew nothing about the incident, but investigation proved that the woman was alive. Yermak was "pardoned" and given land and glory. When word of this reached the Nieman, the new settlement, as yet unnamed, was called Yeremitz, in honor of Yermak.

SHLOMO SAPOZHNIK

MEMORIES FROM MY NATIVE TOORETZ

Many generations witnessed the existence of Tooretz, a town in the Province of Minsk with a Jewish population of about 140 families, living in the midst of a non-Jewish population of some 400 families. The town was situated on the highway from Steubtz to Mir and on to Korelitz via Tooretz all the way to Novohrudok. The railroad had not as yet made its appearance in the area, and the townspeople had to travel by horse-drawn vehicles to get to a railway station. Motor buses came on the scene only in the late 1920's.

Life Prior to the First World War

Tooretz couldn't boast of any affluent Jews. The people traditionally followed the well worn adage: "Earn your livelihood from each other" — and so they did, as well as from the neighboring villagers, who brought their farm produce to the market and spent the proceeds on purchases in the Jewish shops and stores.

The Jews occupied the choice spots in the market place. They also lived in the larger houses, which housed the stores and saloons, as well. Several grain dealers also lived here. Beyond the market place lived the artisans and craftsmen — the shoemakers, tailors, carpenters, smiths. Some of the Jews engaged in peddling from their carts in the surrounding villages — pins and needles, fabrics, soaps, which they bartered for flax, eggs, beans and the like. This was how the Jews gained their livelihood, and the means passed on from one generation to the next, from father to son.

Cultural and spiritual life was generally on a high level. Tooretz had several distinguished rabbis, among them Rabbi Eliahu Hayyim,

group in Tooretz, and his pretty sister Ida, and enjoyed a refreshing drink before going on to the river.

The Christians in Yeremitz and its surroundings were known to be Communists. They maintained underground cells in all the neighboring villages. The forests in the area, extending across the Soviet border, made connections easy. The Polish police kept hunting the Communists down, particularly before May Day.

Because of their political views, these Christians were regarded as rather friendly toward their Jewish neighbors and, other than a few isolated cases, the relations between them were cordial.

When the Germans came into the area, the people helped Red Army soldiers escape. Others threw their arms into the Nieman, burned their uniforms and mingled with the villagers.

The Jews expected their neighbors to help them, too, at least by forewarning them of the German plans. But they were doomed to disappointment — and death. The "good neighbors" helped the police round up the other remaining Jewish families and murder them, a few hours before the Tooretz roundup.

YOSEF BEN-ZVI (GERSHOVSKY)

YEREMITZ-ON-THE-NIEMAN

In 1648 the Swedish troops invaded Poland and Lithuania, sailing their boats up the Wisla and Nieman rivers. Arriving at the point where the Usha joins the Nieman, they found that the water course was not navigable for their large vessels; they went ashore and set up camp on a nearby rise, and scoured the country for commodities to send back to their native Sweden. Many Jews, fugitives from the Chmielnicki pogroms, came to the area.

The name Yeremitz is said to have a curious history. A "goy" named Yermak attempted to steal a chicken from a coop in his native village on the banks of the Volga (this was in the days of Tzar Alexei, near the end of the 17th century). The woman who owned the coop thought that a fox was the thief; she came out to chase the marauder away, and found herself battling Yermak. His blows knocked her down. Yermak was sure he had killed the woman

YEREMITZ

HASSIA TURTEL — Jerusalem

THE TOWN OF YEREMITZ

Yeremitz, situated at the confluence of the Nieman and Ausha rivers, came into recorded history in the 17th century as the property of the Alalkowicz nobles, later becoming the dowry of Princess Sophia Radziwil. In the first half of the 19th century it served the same purpose for Princess Stephanie Radziwil, when she married into the Wittenstein nobility.

At the time the Jewish population of the town numbered 108 souls (11 of them tailors). It reached its peak at the turn of the century (about 260, or 30% of the total populace) but dropped as a result of the fire which swept the town in 1908 and the havoc of the First World War. In 1921 they numbered 113, or 18% of the populace.

The Jewish community had a synagogue and rabbi, a public bath house and a ritual bath house. The deceased were taken to burial in the Jewish cemetery of nearby Tooretz. In the course of the years youth groups and relief agencies were founded, working closely with the corresponding agencies in Tooretz.

YEHUDA GESIK

YEREMITZ

Only five kilometers separated Tooretz and Yeremitz, and the two communities were in close touch in all aspects of experience and endeavor. However, since Yeremitz was situated on the banks of the Nieman, which coursed through beautiful glades and forests, there was greater visitation on the part of the Tooretz townspeople, particularly in the summertime, for bathing and picnics. The visitors usually gathered at the Gershovsky home, where they were welcomed by Yosef, the son, the leader of the "Hashomer Hatzair"

do with the treasure. He hired a two-horse carriage and was driven like a nobleman to nearby Mir. He spent the whole day there, ate in the most expensive restaurant, then bought a top hat and a cluster of grapes (very expensive in Poland of those days). Toward evening he returned to Tooretz, drawing up to the **shul** between **mincha** and **ma'ariv**.

The amazed onlookers soon turned into a laughing throng at the sight of Yoshke in his top hat and with his cluster of grapes. When word got around how it all happened, the one who lost the banknote came hurrying to the scene, but it was too late.

Yoshke was killed by the Nazis in the second massacre. Different from the others in his lifetime, he shared the common fate of all.

A gathering of the Tooretz-Yeremitz Townspeople Association.

Isaac Shmushkowitz

He bore the stamp of a military man, from his handlebar moustache to the boots he wore, even on Sabbaths and holidays. Disabled in the First World War, he received a meager pension from the Government and worked at his cobbler's bench, but this was not enough to sustain the six members of his family, and he took on the job of **shamash** in the old **shul**.

He was squad commander in the fire brigade. One of his few pleasures was the Sunday parade of the brigade, in which he marched with his bemedaled chest far out. On the ladder drill he was as nimble as the best of them, although he was already a grandfather.

When the Soviets were in power he was given a job keeping people in line at the food store. He insisted that people await their turn, and this earned him the enmity of some of the strong-arm Christians. He was shot in the street by one of them when the Nazis came in.

Yoshke Hillels, The Town Eccentric

The adults called him Yoshke Hillels, but we called him Reb Yosef because to us he was part of the old **shul**.

Yoshke seemed to detest all the good things in life. His clothes were a mass of patches, and he slept on a bench in the **shul**, after spending a few hours in study.

Yoshke was short of stature — under five feet, and he had a red beard which turned gray when he was yet in his early thirties. He ate at the tables of several families, and women gave him food in return for such services as inserting the **tzitzit** into the **talit-katan** of their pride-and-joy progeny or reciting **kaddish** for someone with no male issue, which he did at high speed. His words were often incoherent, and at times smacked of the Sermon on the Mount.

He wore a coat in the summer, to keep out the rays of the sun. Whenever he became ill, he asked Epstein for medicines which he mixed in a mug and downed all together.

One summer day Yoshke hit the jackpot: he found a 50-ruble note on the floor. Surprisingly, Yoshke knew exactly what to

Such were the figures in our midst in Tooretz — simple, almost unnoticed, but they were our own. As Sholem-Aleichem once put it: "Yiddish is the most beautiful language in the world because my mother spoke Yiddish".

YEHUDA GESIK

"Reb Hayim Stashek"

If "Stashek" does not sound Jewish, it is because its bearer was a blue-blooded Christian. He was the son of Kashitz, the largest landowner in the region. He grew up in surroundings of splendor, high life and abandonment. In his adolescent years he often got into trouble with the farmers' daughters, but his father's money always managed to rescue him and the family from embarrassment.

One day Stashek came galloping into Tooretz and headed for the home of a farmer, as was his custom. On the way home he let go of the halter, for some reason, and the steed threw him. He was taken to the mansion, badly injured, and the doctors held out little hope for his life.

In despair, Kashitz followed the advice of a friend — to call on the Jewish God for help. He sent a message to the **gabbaim** to recite the proper prayers for his son's recovery; with the message he sent a wagonload of farm produce to be distributed among the Jewish poor.

On the Sabbath a **mi sheberach** was made for Stashek, and the cantor added to the name the Hebrew **Hayim** (life). Young Stashek recovered, and was thenceforth known in Tooretz as Hayim Stashek. The town wits went further and called him **Reb Hayim Stashek...**

him on the street. Under Soviet rule, he was now a credit-inspector for the Gosbank. I chided him for having abandoned Zionism for Communism, to which he replied: "On the contrary, the more I mingle with the authorities, the more do I see that they have betrayed socialism and are ruling through terror. This kind of regime will never solve the Jewish problem. I would rather be now in Eretz-Israel, paving roads, than hold this high office with this regime."

The Nazis came to Niesviezh and "solved" the Jewish problem...

YEHUDA TREYEVITSKY — Buenos Aires

Epstein the medical practitioner: a rare specimen, vegetarian, went about barefoot in summer. The other medical men in the region had great faith in him. In the winter evenings he and Yosel Hillels studied Talmud together in the Bet-Hamidrash. He was particularly interested in what the Talmud had to say about animal anatomy. He never accepted fees from Jews. Non-Jews paid him in farm produce, poultry, eggs; since he was a vegetarian, he turned the "fees" over to the pharmacist in exchange for food he was allowed to eat.

Yudl the Cantor once had a run-in with the young "revolutionaries" of Tooretz (this was in 1917). The youngsters went into the streets with the Manifesto, singing revolutionary songs, then converged on Heikl the shoe repairman's shop to "liberate" his "exploited" helper. The noise attracted Yudl. The youngsters read the Manifesto to him. Yudl was beside himself. "Good labor laws you want?" he shouted. "What about 'Six days shalt thou labor and rest on the seventh', or 'Do not withhold a laborer's wage overnight'? New things you are going to bring in? Loafers, mischief makers, go back to the heder!"

Ahre "Kolhun" was lame and spent much of his time in the Beth-Hamidrash, reciting Psalms, which he claimed he knew by heart. Once the heder boys asked him what **vahalaklakos** meant Ahre flew into a rage: "Are there no other words in the Psalms than **vahalaklakos**?"

Hirsh Itche Kives was a master wood carver. His tools were primitive but he managed to fashion true works of art.

Zvi Eliyahu Turetsky

When the Jewish community leaders decided to build a new synagogue, in 1930, they felt that someone should oversee the project, devoting all his time to it. Zvi Eliyahu Turetsky volunteered, although it meant neglecting his workshop, which was not very provident to begin with.

He roved far and wide to sign up laborers at reasonable cost bargaining at every twist and turn, and he "schnorred" among the **goyim** for free labor and materials.

When the synagogue was dedicated, Zvi Eliyahu was the happiest man in the world. Those who previously derided him for his "irresponsibility" now praised him for his ability. Sometime later two new Scrolls were placed in the synagogue, much to his delight. He was named **shamash** of the synagogue, and bore the title with pride.

In the Nazi years, when Jews could no longer risk worshipping in the synagogue, Zvi Eliyahu organized a **minyán** in his home for the last Yom Kippur service, as one of the worshippers stood guard outside. Later, in praying for a blessed new month, he cried: "Give us long life". On the thirteenth day of that month he was among the murdered.

AHARON HARKAVI

Uri Itche Yalowsky

Despite the low material state in his father's home, Uri Itche was bent on acquiring knowledge and erudition. He was among the first to work for a library in Tooretz (4,000 volumes), the Free Loan Fund and the cooperative People's Bank in the town. He never turned down a request to spend a night vigil at the bedside of a sick person.

His wide studies made him an expert in accounting, and his income was assured. He was an enthused Zionist, and he often visited our home to read Hebrew journals. An avid debater by nature, he took the "Bund" to task for negating the Zionist ideal

In 1941, after he and his family had moved to Niesviezh, I met

worked hard until, at the very eve of the Second World War, he was in the position to bring his family. He managed to obtain a certificate through the Red Cross, but it came too late; his wife Celia and their child had already been murdered by the Nazis.

The news felled him with a severe heart attack. He left the hospital six weeks later, embittered by the failure of the powers-that-be to halt the massacre.

He remarried in 1947. By this time his practice had grown. He moved to a more fashionable neighborhood and kept his home open to his friends. But his fear of a sudden end to his life from his illness disturbed his peace. He planned to go to the United States for treatment, but death intervened.

Yehuda Heimowitz

He was orphaned at an early age. By the time he was 14 he already had to bear the burden of providing for the family. He became a tutor, and soon he earned a fine reputation in the field. Not the least of his attributes was his fine personal appearance — tall and lithe, black hair and eyes, noble bearing. He was the life of the young people. In 1928 he organized a branch of **Hechalutz** and helped his younger brother, Berchik, organize the Scouts.

His time was then devoted to a correspondence course in bookkeeping. At the age of 17 he went to work as the head bookkeeper in a large Novogrudek firm. He succumbed to an emotional crisis which led him to Communism, first in his writings about the hard life of a child worker and later in the Communist underground, where he quickly became district secretary and editor of its publication. He was caught, tortured by the police, and sentenced to seven years in prison. His good behavior earned him several privileges, among them the use of books and journals. While in prison he learned English and French, fluently.

However, the wet walls of the prison impaired his health. He married a pharmacist from Lido, but his depressed state did not mend. He was murdered by the Nazis in Lido in 1941.

Talmud against its deprecators, both the Christians and the enlightened Jews. It was said that he studied mathematics with the Talmudic sing-song, and readily admitted that his study of the Talmud lent depth to his later studies

We of Tooretz and Yeremitz may be proud of the fact that Shlomo Maimon is part of our town's history.

Baruch Reuvkes

Quite often, a man's occupation reflects his intellect, his personality and values. This was not true in the case of the Jews living in the smaller communities of our region. Tooretz people who peddled wares from house to house in the villages were for the most part far above the nature of their means of livelihood.

Baruch Reuvkes was such a peddler, selling notions or bartering them for farm produce; he also stored eggs, yellow cheese and all kinds of fruit for export.

He had a prodigious reddish beard and wore a long coat, topped with a black visored cap above his weatherbeaten features.

He was a man of the people, an enemy of rhetoric and pomposness. His laughter often veiled the pain he felt because his wife Freidl, an unusually clever woman, was bedridden.

Baruch Reuvkes was extremely generous. His wife's two nieces lived with them, and they lacked for nothing; he even married them off. He also served in the **Hevra Kadisha** and was elected as warden in the old synagogue. One of his favorite acts of grace was the ransom of captives, but no one could ransom him when the Nazis came. He was murdered in the second massacre.

Dr. Gabriel Zagursky

The young men of Tooretz who managed to go on to higher education did not have an easy time of it.

Dr. Gabriel Zagursky graduated a Russian high school with honors, but had to work and save money for the next stage of his education. He taught school long enough to assure the entrance fee of a Berlin medical school, and his brilliance won him enough scholarships to complete the course, as he denied himself everything but the barest existence.

Poland offered no future for Jewish physicians, and Dr. Zagursky decided to go to Eretz-Israel. He arrived there in 1937, alone, and

YEHUDA GESIK

THE PHILOSOPHER SHLOMO MAIMON

Shlomo Maimon (1753—1800), the renowned philosopher who impressed Kant and influenced Schilling and Hegel, began his career as Shlomo Hyman, the itinerant **melamed** who tutored the children of the Jewish tavern keepers in the villages around Tooretz and Yeremitz. He changed his name to Maimon because of his great esteem for Maimonides.

Maimon described these villages in his autobiography, in which he writes about the fanaticism and superstitions of the Jewish villagers. Maimon himself was not averse to enjoying the liquor served by the taverns, judging by his later life in Germany. He described the premises where he taught: "A dingy hut as black as coal inside and out, with a hole in the roof for a chimney... the windows were slats of wood held fast with paper strips across them... here the peasants sat on the ground, imbibing whiskey and chattering noisily. The tavernkeeper's family was huddled in one corner, and I was behind the hearth with my dirty half-naked pupils and a torn **humash**, from which I translated the holy words from Hebrew into a Russian Yiddish".

From tutelage in the smoky gloom of the tavern, Maimon wandered far away, physically and intellectually, delving into Cabbala and Hassidism, accepting and rejecting them, until he reached Berlin. His bedraggled appearance and faulty German barred his entry into the fashionable salons of the philosophers, but his ideas and intellect broke through. His mental genius absorbed everything: mathematics, physics and philosophy, and, of course, the Talmud. He wrote eleven voluminous books in German and one — his autobiography — in Hebrew, as well as several articles and treatises in that language.

Maimon sharply criticized the modes of Jewish life he had undergone, the power of the heder teachers over their pupils, the rabbis and the Establishment, but he had high praise for the morals of the Jews vis-à-vis the morals of the others. He defended the

S. L. Hoffman

The First World War wrought havoc with the already impoverished Tooretz economy. When the war ended, many in the community were in dire straits.

That was when S.L. Hoffman came to Tooretz, which he had left in 1900 and went on to success in the United States. This was the beginning of his benign interest in the welfare of his home town — and it lasted more than half a century, until his recent passing.

On his very first post-war visit, in 1921, he founded the Free Loan Society, which was the basis for his further beneficence through the Loan Fund of the "Tooretz and Yeremitz Townspeople Association in Israel", which helped bring our brothers and sisters to Israel, from the concentration camps, the partisan units and the forests.

The character and personality of S.L. Hoffman are reflected in the many articles in the Yiddish press. The tribute to him in this memorial volume is but a token of our appreciation of his deep love for his townspeople and his record of service to his fellowmen.

Yafa Gesik

Each year, at the close of our memorial meeting for the martyrs of Tooretz and Yeremitz, Yafa Gesik's husband, Avraham, invited me, a resident of distant Haifa, to spend the night in their home.

Hospitality was in Yafa Gesik's blood — hospitality and enthusiasm for the rapidity of Israel's growth. She saw good in everything, and she was always among the first to bring the plight of one family or another to the attention of the Association. As long as her health permitted, she helped her husband discharge his duties as secretary of the Association; both of them felt closer to each other because of the toils and hardship they had undergone together in the awful days of the Holocaust.

Her passing was a calamity which each one of us shared with her husband.

of Tel-Aviv, which were under the jurisdiction of the Arabs of Jaffa, he fought for their annexation to Tel-Aviv. Blocked by the British, he organized the neighborhoods for self-service, with help from the Tel-Aviv municipality.

During the first period of Israel's independence he served on the Military Recruitment Board.

When his doctors ordered him to desist from so much activity, Israel Svirenovsky went back to study. He formed a study circle from among his friends, and often slipped into one of the yeshivot in the city to join the students in a page or two of Talmud, incognito, until his health failed completely. He passed away on November 3, 1954, leaving his son, Eliyahu, to carry on with the work.

Arye-Leib Svirenovsky

He was a central figure in our midst — before, during and after the Holocaust. Genial, gracious, modest and ever ready to help others, he was the symbol of goodness. We still recall, with great warmth, the care and respect he gave to his step-mother, after his father, Reb Yitzhak Yosef, passed away.

The Holocaust took away from him his wife Zina and their two daughters. He underwent the bitter hardships in the Swerzhe camp, the Nalibok forests and the Austrian DP camps. But the will to live gave him strength. He re-married and reached Israel in 1949. His older brother, Israel Aharon, was already in the country, a well-known and respected industrialist. He joined his brother in the enterprise and led a happy life until his brother's death. His heart suffered from the shock, but he went on to tend to his many activities, among which was his participation in the meetings of the Tooretz Townspeople Association, almost to his very last day, in mid-June of 1975.

greats — Zangwill, Mendeli, Brenner, Barshadsky, Schofmann, — were not spared.

Lubetzky might have achieved greatness in the field of belles lettres, had it not been for his extreme neuroticism, his inability to concentrate steadfastly, and his quest for dazzling, sudden triumphs. He wrote short stories and a novel, which was serialized in **Hashelah**. He decided to turn to the stock market and made millions, only to lose everything in a crash of the Austrian Government's finances. Overcome by the diaster, he took his own life.

His writings should be collected and published.

AHARON HARKAVI

Israel Aharon Svirenovsky

Among the Jews of Tooretz who contributed to the upbuilding of Eretz-Israel, the name of Israel Aharon Svirenovsky heads the list.

His early years were spent in study, in Mir, Novogrudek, Slutsk, and finally in Odessa, in the yeshiva of "Rav Tza'ir". The First World War found him working in a munitions factory in Petrograd; later he taught in a modern heder in Slutsk, went to Voronezh to head a school for refugee children, and in the evenings he taught Hebrew and Jewish history to clandestine groups of young Zionists.

In 1918 the Bolsheviks appointed him Education Commissar for Tooretz and the vicinity, but a year later he gave up the post and went to Brisk, then under Polish control, and became secretary to the local arm of the Joint Distribution Committee. After his marriage (to Hanna Spector of Brisk) he moved to Lodz and went into the textile industry. Several years later he was able to write: "I have gotten places and my position is secure. I have erected a factory, and being a General Zionist, I have now one goal, to settle in Eretz-Israel". This he did in 1932. After two years of hardship he founded the "Rekem" textile enterprise, then, with others, organized the "Siv" spinning plant, keeping it in operation even under discouraging circumstances.

As a member of the committee for the southern neighborhoods

distance away and hid him in the undergrowth. When he came back on the next day, the boy was gone.

I met Avraham Hayyim again in a partisan "family camp". Of the 200 Jews in our group, only about 60 were left. He was bereft because he had lost his family. He managed to recover his spirits after the war, when he married Miriam Schwartz of Mir, a woman of noble character. When she died of an incurable illness, he broke down almost completely but again was sustained, this time, by his activity on behalf of the Tooretz Association in Israel and by the great measure of affection and respect shown him by his townspeople. He died on November 27, 1965, and with his passing our Association, as each of us individually, lost a noble soul.

MOSHE UNGERFELD — Tel-Aviv

Yitzhak Isaac Lubetzky

In a community replete with scholars, Yitzhak Isaac Lubetzky was a "child prodigy", a Talmudist at the age of five, blessed with a phenomenal memory and rare musical talent. At the same time, he was restless, always in the act of running away from people — and, one may add, from himself. Returning home at the age of 13 after several years of study in Minsk and Wolozhin, he amazed the townspeople with his cantorial skill and his moralistic preaching (his sermon took three hours). For three years he wandered about as an itinerant cantor and preacher. At the age of 16 he married, and when his wife bore him a child he left her and went to Italy to study art. After two years in the Milan Conservatory, he went to Wilna to join the staff of the teachers' college, but was conscripted to the army, deserted, and fled to the west. In Galicia he served for a time as secretary of the "Ahavat Zion" association and began to dabble in journalism. Invited to teach in the State Conservatory in Budapest, he was dismissed as soon as it became known that he was a Jew, and he accepted the post of choirmaster in the main Vienna synagogue. There he married the sister of the noted author, Reuven Brainin, and soon he went over to the field of literary criticism. His critiques were rather acrimonious, and even the literary

pouch of gold coins from its hiding place and counted out 1,000 rubles. Reb Raphael's life was saved.

However, an attack of pneumonia and the pestilence in the area, plus the bad travel communications for the doctors called to his bedside, were too much for Reb Raphael. He died at the age of 36, leaving four children. Two of them, Avraham and Yehuda, grown to manhood, reside in Israel and are active in the association of our townspeople.

Avraham Hayyim Slutsky

Born into a respectable and observant family, Avraham Hayyim Slutsky was, like his two younger brothers, Akiva and Arye, a man of wisdom and capacity. He went into the business world, married our townswoman, Rivka Lechovitsky, and moved to Lodz. He returned to Tooretz at the outbreak of the war, on the eve of the Holocaust.

When the Nazis came, he and his older son, Shmuel, were put into the Novi Swerzhe labor camp. Shmuel managed to stay alive and finally escaped to the partisans; he was taken into the Red Army in 1944 and fell in the battle for Warsaw.

Shlomo, the younger son, was 13 at the time of the roundup in Tooretz. He was taken with his mother and the townspeople to the cemetery for execution but was able to steal away and get to his father in the Swerzhe camp. I was also among the inmates.

We began planning an escape. The night set for the attempt (January 29, 1943) showed 20 degrees below freezing. We made our way out of the camp to a stream which did not freeze over even at that temperature. We threw a large plank across the stream and began crossing. Shlomo, usually agile, slipped off the plank and fell into the water. We pulled him up at once, but his feet froze. We underwent much hardship before we could lay our hands on a vehicle. When we joined the partisans it was even more difficult to have the non-Jewish partisans (they outnumbered us 25 to one) allow the boy to ride in a cart. One day, several months later, we were ordered to evacuate the forest because a large German force was approaching the area. This time the partisans refused to take the boy along. Avraham Hayyim carried his son some

convinced that the Jewish triumph as expressed in the exoneration of Mendl Beilis heralded the victory of Zionism, which he supported wholeheartedly.

The great respect he earned as a scholar extended also to his business dealings. His word was unimpeachable, and his honesty refuted the common notion that business necessarily called for subterfuge.

Without any doubt, the cause closest to his heart was Jewish education. After the First World War, he was chairman of a committee which drew up reforms in our local education; the old **heder** was replaced by more modern pedagogy.

The precarious life of the Jews in the small towns throughout the region is exemplified in an episode which involved Reb Raphael, as his son Yehuda, then six years of age, still recalls.

As the First World War was nearing its end, the vicinity was overcome by Haller's bands. The Jews were afraid to sleep in their homes, and they sought refuge in the homes of Christian friends. The Gesik family hid in the silo of a farmer named Riharke. Suddenly two armed men popped up and accused Reb Raphael of hiding arms; as "proof", they "found" a hand grenade behind the silo. They told him to get ready to accompany them to staff headquarters, and in the meantime they went into Riharke's house for a pitcher of cold milk.

Raphael decided that this was a good moment to make a break for it. But the barbed wire hampered his movements, and he was only some 20 yards away when the soldiers were back. They called to him to halt or be shot. He remained where he was, scratched and bleeding. His wife, Ethel, also told him to remain where he was, and to the soldiers she offered a ransom of 1,000 gold rubles, although she did not have the slightest idea where the money was to come from.

The soldiers took Raphael to headquarters. They told his wife to bring the money quickly, or else. The distraught woman did not know what to do, when suddenly she thought of Reb Boruch. She hastened to his house. He was there; his wife was bed-ridden, and he could not seek shelter elsewhere. The couple listened to Ethel's story and decided that nothing should stand in the way of saving Reb Raphael Gesik. Despite the danger (the soldiers might demand to know the source of the money), Reb Boruch took a

He used to come to our home, usually Saturday night. "A good week, Sheike," he would say to my father, who was already worried how he could finance the coming week. "How are things with you?" And without waiting for an answer, he'd say: "I have come to lend you twenty-five rubles." My father, aware that he could not repay such a sum quickly, refused, at which Reb Avrohom said: "I know that you are trustworthy, Sheike, and that you have confidence — take the money and make a profit." Finally my father would agree to borrow fifteen rubles.

Tooretz had many peddlers who made their living by packing their carts with goods and peddling them in the surrounding villages. One day my father's horse became ill and collapsed. As a crowd collected, commiserating with my father over his misfortune, Yekutiel Simanowitz took twenty rubles out of his pocket, gave them to my father and said: "Reb Yeshayahu, take it and do well and return it". And so it was.

Tooretz was provincial, and its people were poor — but it had a heart of gold.

AHARON HARKAVI

Raphael Yosef Gesik

Like Tooretz's popular Rabbi Shmuel Markowitz, Raphael Yosef Gesik came to Tooretz through marriage; his wife was the daughter of Reb Mordecai Zagursky and the granddaughter of Reb Itche Akiva Lubetsky. Also like Rabbi Markowitz, Reb Raphael Yosef was one of the outstanding scholars of Telshe Yeshiva, also proficient in Jewish and world philosophy, with a special fondness for Maimonides.

However, unlike so many scholars who sought gratification in Torah study, he was much concerned with the politics of his day. Nothing troubled him more than the impotence of the Jewish leadership in dealing with the tyrannous Czarist regime or with the Polish administration which came on its heels. This situation deepened within him the conviction that the era of Jewish redemption was at hand; since "Zion shall in justice be redeemed", he was

the old devil and the shiny brim of his cap, growling into his sparse beard and inciting his grandchildren to stone us.

Beyond the house was the home of the old town priest. As we went by, our nostrils were assailed by a strong smell of incense. Hurriedly we recited a passage from the Torah to offset the scent. Still, we halted long enough to knock down a few fresh chestnuts from the trees lining the priest's estate.

A short distance farther rose a series of hillocks. The highest of them was the height of a two-story building. From its crest the town tanner pushed the doomed animals over the edge, then went down to take off their hides. We ran by the spot, holding our noses against the stench.

We knew that we were drawing closer to the stream. In the distance the chalkstone layers gleamed white against the green of the farms around the village of Dulhiniwa and its brick kiln, protruding from among the low houses.

The water in the stream was shallow but clear, reflecting the tall trees along the banks. We bathed and splashed, hoping that no one saw us. But no such luck. The shepherds, returning with their flocks, chose for some reason to go past the "Roskosha". They beat us and took our shoes. We ran home barefoot and were berated roundly by our parents for our daring escapade. We felt even worse because we couldn't fight off the **shkotzim**.

YOSEF DOV LACHOVITSKY

"THE GOOD OLD DAYS"

Many childhood impressions last a lifetime. I lived in Tooretz only up to my thirteenth year (later I was drafted into the Czarist army and spent two and a half years as a prisoner of war) and left it for good in 1920. Still, I remember many people in the community, first and foremost, of course, my **melamdin**: Reb Motte, Reb Hillel, Reb Moshe Lubchansky, Reb Mordecai Lider, Reb Shlomo Hayyim Treyevitsky, Reb Yitzhak Sapozhnik — all of them devoted to the cause of teaching Torah.

There were others, of noble character. One of them was Reb Avrohom Zagursky, or Reb Avrem'l Menies, as he was known.

and indifferent, pessimistic about their future. We tried to persuade them that Eretz-Israel was the sole solution. Our work was hampered by the antagonism of "Agudat Israel" at one extreme and the "Bund" at the other. Tooretz also had a sizable branch of the Byelorussian Communist movement, headed by a young Jew, Shlomo Dawidowski. After hard work, we were able to organize a branch of about sixty adolescents, aged 12 to 18. The branch grew, so that by the summer of 1932 we were able to divide the membership according to age — "Buds", "Scouts", "Awakeners" and "Realizers". To cover our expenses we set up a bookbindery. Among our customers were Rabbi Markowitz, the Tooretz synagogue, Rabbi Miretsky of Yeremitz, the school and private individuals. The members also paid dues.

That summer many of us attended camps, each group on its own. At the end of summer, several campers remained for a leadership course. This was the group of 18 young people, I among them, which later founded the Maale Hahamisha kvutza near Jerusalem.

We had excellent relations with the other "Gordonia" branches and exchanged visits with them.

That winter we went to a **hachshara** farm training camp. The following year I attended the world conference of "Gordonia" in Lodz, and in 1935 I made my aliya.

YEHUDA GESIK — Holon

ADVENTURE ON THE ROAD TO "ROSKOSHA"

A summer day, 1923. The scorching sun was still high, and no breeze to relieve it.

This was the day after **Tish'a b'Av**. For three weeks we kept away from the river, the "Roskosha" bathing spot. The three of us decided to go there for a dip in the water, the first time unaccompanied by adults.

The road to the river was itself a challenge to the daring of three 9-year-olds. It was only Berele Heimowitz's bravado that induced us to hide our fears.

The first point of danger was the house of the wicked Yakopka,

YOSEF BEN-ZVI — Givatayim

YOUTH ACTIVITIES IN TOORETZ AND YEREMITZ

The future held little promise for Jewish young people in the small towns of White Russia, particularly for those who remained at home. This, as well as the desire for learning, accounts for the many years which Jewish young men spent in the yeshivot; difficult as were the conditions under which they lived, they were still preferable to the life of forced idleness in their home towns, where local and government posts were closed to them.

I attended the yeshivot of Stolptz, Baranowitz and Mir, during 1927—1930. Then word reached the supervisor of the yeshiva that I was frequenting the library in the town, and at the end of the school year I was "released".

In the spring of 1930, several of us young people got together and formed a branch of "Hashomer Hatzair". The District Council sent us reading material and invited us to attend the summer conference in Romanowka, a village resort. Since my mother's family was living there (had been for four generations), my parents readily gave their consent.

About 60 boys and girls attended the camp; I was the only representative of our branch. Yaacov Goldberg of Niswiesz was the camp director and Feivel Gawaze was the main lecturer. The ideological bent was extreme leftist with a bit of Zionism. Many of the participants are now living in Kibbutz Eilon in the Galilee.

On my return home I reported the proceedings to the other members. We decided that the ideology was not for us. We broke up the branch and joined the "Gordonia" movement, headed in Poland by Pinhas Lavon and Dr. Yeshayahu Shapira. We were urged to take this step by my brother Avraham and Emanuel and Yitzhak Mendelewitz, then students in Wilno and activists in "Gordonia". There weren't enough of us in Yeremitz to form a branch. Yitzhak Mendelewitz and I were assigned the task of founding a branch in Tooretz.

It was not an easy assignment. The young people were listless

In this photograph of the Hoffmans, Mrs. Hoffman's mother is holding 9-month-old Beatrice. Taken in Jerusalem, May 1911.

At a reception in honor of S.L. Hoffman (extreme left). To his left are a relative; Rabbi Zvi Markowitz, Aharon Harkavi, Dr. Yerahmiel Markowitz.

what I really wanted was to show them my home town and what had become of it.

At eight in the morning the Intourist car was ready to take me and my two grandsons to Mir and Tooretz. As we reached Mir I asked the driver to continue on to Tooretz first.

We began with a tour of the market place. The houses were there, but all the occupants were **goyim**. Soon there was a crowd around us. I recognized some of the faces. There was no reason to think that these townspeople had behaved toward the Jews any better than the other "good neighbors", but at the moment they tried to impress me that they were longing for the Jews.

An elderly woman asked about Aharon Harkavi, the fabrics dealer. I told her he was living in Israel, very happy to be in the Jewish State. She stared at me in surprise.

In the old synagogue, now a school, I met the principal. He was quite cordial, and was taken aback when I told him that the roof of the school was my contribution; on my visit in 1938 I saw that it was leaking badly, and I left money with the authorities for a new one.

My heart was filled with bitterness over the changes. "Let's go, boys," I said, in English. We went to the cemetery. It was in worse condition than six years earlier. Goats were grazing among the graves. Outside the fence, the new homes of the peasants were moving closer and closer, and soon there would be no trace of the sacred ground.

Over there, I pointed to the hillock, lie the Jews of Tooretz of the early 1940's, massacred by the Nazis. My grandsons stood as if turned to stone and stared, as if trying to penetrate the earth and understand the horror. Then Bobby turned to me. "Grandpa, don't you think you ought to say **kaddish**?"

My "Jewish grandson" knew what should be said, but did I remember what I had long let slip from my memory? Then suddenly my boyhood days in the Tooretz **heder** filled my mind, and the words came as if I were reading them from the **siddur**: "**Yisgadal veyiskadash shmei rabbo**"...

"Amen," answered my grandsons.

The old synagogue was still there, converted into a Russian school. The Bet-Hamidrash was gone. We drove into the market place. As soon as I stepped out of the car, an old goy with a long drooping moustache came up to me. "Don't you remember me?" he asked, as I slowly grasped his extended hand. "Riharke, your old friend Riharke!"

Riharke, to be sure! I remembered him. A friendly **goy**. He remembered my father and grandparents. Suddenly I remembered what my surviving townsman Motl Yalowsky had told me: a **goy** named Riharke had delivered Mashke Yankelevsky to the Nazis. I drew my hand away and asked the Russian guide, in English: "Ask him why he helped the Nazis." For the first time, the guide refused; instead, he advised me not to enter into "recriminations" In the meantime, scores of **goyim**, dressed in the same caftans, kerchiefs and boots, surrounded the car. As I took out my camera to photograph the scene, they dispersed like chaff in the wind, my good friend Riharke among them. My impression was that they thought that my presence there with the Soviet representative was in order to prepare for their punishment, for the crimes they had committed against the one hundred Jewish families in Tooretz.

Not finding a single Jewish survivor, after a quick walk through the town, I decided to visit the cemetery and see what was left of the Tooretz Jews. I soon saw that the fate of the dead was little better than that of the living. Most of the gravestones had sunk into the ground. The inscriptions were illegible. In vain did I seek the graves of my beloved grandmother. I stood there, in tears, and recited what I remembered by heart of the **El Mole Rahamim...**

My purpose in the second visit of Tooretz was quite different. This time I took with me my two grandsons, both of them American college students, Jeffrey, 20, and Bobby, 18, my "Jewish grandson", as I called him; suddenly he had become aware of his Jewishness and was even inclined toward Orthodoxy. More and more, to my amazement, Bobby was moving toward the world outlook of his pious great-grandparents in Tooretz and Mir. How strangely the wheel turns: the grandfather had long drawn away from piety, the father hardly knew it, and here the grandson was going in the paths which his grandfather had abandoned.

I took the boys along ostensibly to show them the economic and social life in Soviet Russia, but deep in my heart I knew that

TOORETZ REVISITED

(Excerpted from the autobiography of S.L. Hoffman, published in 1967, and articles in the Yiddish press, with foreword by Yehuda Gesik)

The limousine of Prince Mirski drew up near the home of Leiser Beril Lubetsky, and out of it stepped S.L. Hoffman, the visitor from America.

It was a great moment for the town, more so for Leiser Beril, who liked to rub shoulders with the highly placed as compensation for his humdrum existence. When he was invited to step into the nobleman's resplendent car, it was for him the peak of pride.

Mr. Hoffman amazed everyone with his sharp memory and good eyesight; he recognized several children by their resemblance to their parents, his friends of former days. He shook hands with everyone, chatted freely, and later helped the more destitute families. He also noted down the addresses of former residents of Tooretz, now in America, and promised to urge them to write.

S.L. Hoffman left Tooretz at the age of 14. Faced with a bleak future in his home town, and unafraid of the uncertainties ahead, he made his way across the ocean to a new life on foreign soil, which quickly became his native habitat, as he took advantage of the many opportunities which America gave to capable people.

For many years, prior to his recent passing, he was one of the foremost textile manufacturers in the United States and a prominent figure in public service. Twice he visited the Soviet Union, the second time after the Holocaust, when he visited Tooretz and brought word to us about its destruction. In all, he made twelve trips to Europe between 1921 and 1970, five of them before 1938. After the Second World War he was the first to visit the ruins of his childhood surroundings. The following is his story, as told to the New York **Jewish Morning Journal** in June, 1956:

"Let us now go on to Tooretz," I suggested to my companions. My maternal grandparents are buried in the Tooretz cemetery, and I have always been grateful to the town for the haven it gave me, after the fire in Mir drove us out.

The car reached the market place. The buildings on the Mir road and Korelitz Street, also in the Potchowe alley were still there, but most of those on Yeremitz Street were gone.

the yeshiva for the summer vacation, they would join him in some construction work which added to the comfort of the house.

On one occasion, a Jewish farmer sent word to Reb Itche that a strong wind had caused his barn to cave in. Reb Itche was not strong physically, but he was always ready to help a fellow-Jew. He went to the scene and was able to set the barn aright without dismantling it. He accepted no payment other than the farmer's gift of potatoes, a duck and a turkey for the holiday. The **goyim** also sought his advice and respected him greatly.

Once Reb Itche intervened in a quarrel between two men, and one of them shouted at him coarsely. When Yom Kippur came around, the man came to ask Reb Itche's pardon. "Why seek my pardon," said Reb Itche, "when the Almighty will surely forgive you. He forgives so many odd people; why not you?"

On another occasion he was summoned to attend to a Jew who ate too much horseradish at the "Seder" and fainted. Reb Itche brought him to, then said: "Did you ever see a Jew who is a glutton for horseradish? He is to take no more than an olive's size, according to the law. Next time put a nail into his horseradish, so that he wouldn't swallow it so easily."

Itche had five sons and one daughter. Two of them, Rabbi Yehuda and Reb Abraham, emigrated to Paris. Rabbi Yehuda was the chief Rabbi and spiritual leader of the Polish and Russian Jews in Paris. His brother, Rabbi Leizer, became Rabbi in Brighton (England), the other two brothers remained in Poland: Reb Hershel lived in Tooretz and Reb Nahum, a renowned scholar, lived in Nowogrodek.

My grandmother Sheine, Reb Itche's only daughter, married Reb Mordecai Zagursky, and the two families were thus unified. Their two sons died while both were still adolescents, and my mother, Ethel, was now the sole surviving child. She was given a fine Hebrew and general education. Despite her delicate physique, she took over the management of our store, when my father died, and often traveled in the cold of winter to neighboring towns for merchandise. With this, she kept house for her four children and saw to their education. Her sole reward was to look through the curtain in the women's gallery and see us at prayer or discussing the weekly portion with the adults. She was 55, in the fall of 1941, when the Nazis murdered her and my sister Hanna, in the second roundup in Tooretz.

Reb Leizer's five sons were scholars, too, and their gatherings always turned into legalistic disputations. One of them, **Reb Meirim**, was deeply interested in medicine and subscribed to medical journals and publications. In those days medical science was practically unknown in the small towns, and Reb Meirim proved to be an outstanding analyst. When writing the prescription, he would note down in Yiddish the Latin name of the drugs he prescribed. He never accepted fees and devoted his medical knowledge only to the poor.

The oldest of the five brothers, **Reb Mordecai**, changed his family name to Zagursky, for reasons of military conscription, a usual phenomenon in those days. As the oldest son, he represented the family with dignity and graciousness. He died at an early age, and most of his children immigrated to America.

Moshe Rozowsky, the third son, (called Moshe Dobrochitzer because he leased the Dobrochitz estate, less than two miles away from Tooretz) was known as a skilled arbitrator in complicated disputes. His sayings and anecdotes became part of local folklore.

His role in public service was remarkable. He was excellent in debate, and on one occasion won a debate with the Polish scholar and professor in Oriental languages, Dr. Exwara Gnaiski, on the subject of belief in demons and spirits as reflected in the Talmud.

Reb Moshe loved to do the cantorial liturgy on the High Holidays and to read from the Torah, suiting the intonation to the theme of the passage.

Reb Heshil, the fourth son, was a fine scholar but also an intellectual. He subscribed to the Hebrew periodicals, **Hamelitz** and **Hazefira**.

Reb Itche-Akiva was even more interested in medicine than his brother Meirim. Even though he was a "competitor" of Hayyim-Velvl and Yasha, the town's medical men, they nevertheless called him in for consultation, as did the specialists summoned from out of town; the patients demanded it.

He was also an inventor. One of his inventions was an oven which retained the heat and gave better baking. The oven became known as "Reb Itche's Oven". He was also skilled in watch repairing and taught the craft to his sons, who also turned out to be as manually adept as their father. Whenever they came home from

Later, when the Red Army drove the Poles all the way back to Warsaw, General Baraban set up his staff in Novogrudek. He often talked about his miraculous escape from the Poles. "A Jew from Tooretz let me go," he claimed.

When the Russians came to Tooretz, they learned about the 21 militiamen. These young men were about to be arrested, when word came from General Headquarters for the Russian forces to drop everything and join in the pursuit of the Poles. Other than the big scare, no damage was done.

YEHUDA GESIK

PEOPLE AND PERSONALITIES

Ours is a generation of passing fancies, of fleeting impressions. We would therefore do well to cast a look back to the generations before ours, to the people and their way of life, steadfast, spiritually strong, staunch of character.

Tooretz had such people, and while memory is insufficient to do them honor properly, as much as we do know we should mention.

In his **"Selected Works"** (Buenos Aires, 1947), Mordecai Rozowsky writes about his forebear, **Reb Leizer Lubetsky**, who was also my grandmother's grandfather, as well as the grandfather of Rabbi Shimon Shkop, head of the Grodno Yeshiva. Born early in the 19th century, Reb Leizer was a famed scholar, but his livelihood came from the fields and flour mill he leased from the landowners, who held him in great esteem. He won them with his patriarchal appearance, lucid speech and delicate humor (a family trait). He was also a gifted artist, decorating the house furnishings and fashioning ornaments for the ark in the synagogue.

When addressing anyone younger, he always said "my son" or "my daughter", as he also called the maid, long in the service of the household. Once she chastised one of the children, at which the youngster said: "You're only a servant". Reb Leizer felt pained when he was told about it: "How can anyone call a Jewish daughter a 'servant'?"

and I went out for our shift. The two militia men whom we were to relieve handed us a paper, which they asked us to sign. We were to maintain watch over 17 captured Bolsheviks. We found that 14 of them were villagers, serving in the "Red Army" against their will. Two were vagrants picked up by the soldiers at the border. The 17th, on the other hand, was a Red Army general who was captured by the Poles when he "dropped in" to see his family before fleeing into the interior. The captives were being kept in a corral.

We refused to guard the prisoners unless we had arms and would not sign the paper. The men we relieved wouldn't transfer the assignment to us unless we signed. After some altercation, the two Polish M.P.'s were summoned, and they forced us to sign. Leibel and I then divided the roles: he would keep an eye on the "unimportant" 16, while I would guard the General. His name was Baraban. I felt that he wouldn't try to escape, since one of his legs was swathed with a rag and he was limping badly.

When word got to my people about my assignment, they sent messengers to caution me not to let the General out of my sight. He cooperated nicely, causing no trouble at all. Then came a convoy of soldiers and wagons to take the prisoners to the command headquarters in Novogrudek. When Baraban saw the convoy, he begged permission to go behind the corral to attend to his personal needs. I went part of the way with him, as a matter of esthetics. When I went to look for the General, he was gone, bandaged leg and all. I reported the bitter truth to the Poles. One of them slapped my face in anger. All of us ran to look for the escaped General in the wheat field on the other side of the corral, but he had vanished.

It looked as if I would be taken to Novogrudek for interrogation. The town was in an uproar. My mother began preparing my things for the trip. To our surprise, the convoy left without taking me along.

One of the militia men, a good-natured **goy**, explained the reason for my unexpected good fortune :

"If they would have taken him to Novogrudek, the General Staff would have known that a prisoner of the General's importance had been placed under guard of a young man who wasn't even given arms. The M.P.'s decided that it would be better to gloss over the whole thing. That's why they left him behind."

them and deliver the shipment to the command at the front lines. I was overjoyed. I climbed up into the lead wagon, and by evening we reached our destination, right by the trenches. The entire area in the thick forest of "Duzhe-Polia", was crisscrossed with underground bunkers — actually large huts fashioned out of the trees in the forest. I found my way to the quartermaster. He signed the delivery slip, and after a few friendly words, he allowed me to go up to the trenches, about 200 yards behind the barbed wire stretching along the bank of the river.

I made my way cautiously. From time to time the darkness was split by a rocket, followed by a rattling of gunfire from both sides of the waterway. I reached the trenches. The shooting had stopped. The Russian soldiers put their guns up against the trench wall, and sat down on the hard earth. Until the next command was given to get up and fire, they played cards, smoked, or chatted. I listened to them talk about the hardships which the war was causing to them and their families.

Years later, recalling what I heard that night in the trenches I understood how the handful of Communists were able to seize control of the Russian people. It was their slogan "No More Wars" that did it. The slogan was used by Leon Trotsky when he negotiated with the Germans in Brisk. When they refused to go along with the proposed terms, Trotsky coined another slogan: "No peace and no war".

LOUIS SCHILLING — Los Angeles

HOME TOWN MEMORIES

This happened right after the First World War, when the reorganized Polish army pursued the Bolsheviks deep into Russia

They came to Tooretz with a small force. Two of them, military police, took over the administration of the town. To help them in maintaining order, they put together a militia unit of 21 local young men, Christians and Jews, and assigned them to various duties. Instead of arms, they were given arm bands and told to patrol the streets, in eight-hour shifts.

One morning, Leibl Svirenovsky (died in Tel-Aviv in 1975)

MOSHE KAPLAN — Jerusalem

MEMORIES OF THE FIRST WORLD WAR

It broke out on the 9th of Ab, 1914, and immediately the Jewish communities in the lands belonging to the Czarist Empire — Poland, White Russia, Lithuania and the Ukraine — with their total population of six million felt its impact.

With the first victories of the Germans, the Russians forced the Jews to leave their homes, lest they spy for the enemy. This pretext turned the Jews into refugees. They and their families had to take to the roads, carrying with them all that was left of their worldly possessions.

The Jewish communities farther away from the front at once organized relief committees for the refugees.

For a while it seemed that Tooretz's Jews would share the same fate, but then the Russian forces dug in not far from neighboring Yeremitz. The Jews conducted their lives on a permanent war footing, but kept their wagons in readiness for flight.

The entire vicinity became a military compound of infantry, cavalry and artillery, mostly in the surrounding villages. Bridges were built and roads laid extending toward the front. The inhabitants of Tooretz suddenly found new sources of income, supplying provisions for the Russian forces.

Our family was always in the baking business. We received huge orders for bread, and our small bakery worked at fever pitch to fill them. The storekeepers also increased their business, and people forgot that we were only seven miles away from the front and the German artillery. Gradually a mode of co-existence was established between the residents and the soldiers; all had the feeling of being in the same boat. Jews were allowed to use the military roads all the way to the barbed wire barriers at the front itself.

As a young lad I was intrigued by the life of the soldiers in the trenches, how they faced the enemy, ready to kill without even knowing whom they killed. One late afternoon, when the soldiers had loaded their wagons with bread, my father told me to go along with

Zelikovsky, the **heder melamed**. He would drop in before noon, when the samovar would still be on the table. "Nu, let us warm our insides a bit," was his stock comment. Mother would give him tea and cookies. Reb Hillel accepted his miserable state like Job, without complaint, even though his wife was sickly and his son, Yosef, was an old recluse, always in a state of melancholia.

Another guest was Reb Moshe Rozowsky, a noble and gracious person, pious and scholarly, with an unusual sense of fairness, for which he was often called in to mediate complicated contentions. His son Mordecai became head of the Zionist organization in Buenos Aires.

The third visitor was an elderly woman whom we called Aunt Rivka. Her life was dedicated to the collection of contributions — money, clothing or food — which she later distributed to the impoverished without anyone knowing who the recipients were. Mother supplied her with the names of the needy, and Aunt Rivka would slip into their homes by the rear door. Every Friday, at the break of day, she would tour the homes for freshly-baked **hallot** for the poor. All her children and grandchildren immigrated to America, where they all became active in charitable institutions. The oldest grandson, Louis Yalowsky (died recently) worked on behalf of the Hebrew University in Jerusalem even when illness laid him low. Another grandson, Sam M. Yalowsky, a manufacturer of women's wear, contributed, late in 1948, 40,000 uniforms for the Women's Corps, then in the process of formation; he is also one of the founders and main supporters of Boystown Jerusalem. The third grandson, Bernard, is active in Israel Bonds and the UJA in New York and an enthusiastic worker in his own community.

Father also conducted the registries of births, marriages and deaths. Since there was no doctor in Tooretz to establish the cause of death, Father used to note, for those who died after 60, "Old Age". It should be noted that not having a doctor on the spot accounted for the high rate of infant mortality, tuberculosis, pneumonia and cancer. The only building for purposes of public health was the old bath house.

On another day a young man, officially a Tooretz resident, came from around Pinsk for a passport. According to the authorities, every passport issued to Jews had to state that it was good only for the Pale of Settlement. When the young man saw this clause being stamped into the passport, he broke into a rage and wanted to know why he was being marked with a "yellow badge". He then made the mistake of shouting at the secretary: "You will yet pay for the degradation of the Jews!", at which the secretary returned, equally enraged, "If I hear another word from you I'll ask the police to arrest you on the spot!" Father quieted both of them. The secretary, he knew, was a reactionary and an ardent supporter of the Tzar.

The season of conscription — October — for the Tzarist army threw the entire town into a state of panic. All males, on reaching 21, were ordered to appear before the Draft Board. Military service meant four years in the army. Father had to spend an entire week with the Draft Board in Novogrudek, while the youths from Tooretz were undergoing medical examination. Because of the depressed state of the Jews, many of the prospective soldiers did everything they could to fail the medical test. Father said that whenever an emaciated-looking young Jew appeared before the examiner, the latter would say, sarcastically: Well, what's wrong with you? Hernia, running ears, poor vision, starvation?" But on one occasion, said Father, a bright and resourceful young Jew from Novogrudek appeared before the Board. He, too, was asked by the official, how many days he hadn't eaten. It wasn't that, said the youth; "I had a nightmare last night which unnerved me. I dreamt I was in St. Petersburg, lodged in one of the fine hotels. In the middle of the night the police came and demanded to see my passport. When they saw marked in it that I was a Jew, they cursed me and arrested me because it was forbidden for Jews to be there. I argued that compulsory service in the army gave me the right to visit any place in the country, including St. Petersburg. The official, his face red with anger, said: "In the army they'll cure you of such dreams". The local member of the Board added: "It's good for you that you are being drafted, otherwise your situation would be very bad." To which the young Jew replied, "Do you think our situation now is very good?" I often thought of these stories, after I had learned the meaning of antisemitism.

Among the frequent visitors in our home was Reb Hillel

as the **Meshtzenskaya Uprava**, it was headed by a **starosta** (chairman), elected every three years. Its main purpose was to see that the Jewish residents had passports, but it also represented the Jewish community in its dealings with the town authorities.

In 1903 Father was elected to this post, and our home underwent complete change. Almost every evening the secretary (a wealthy local farmer) dropped in to check the incoming mail and reply in kind. Others came to get a passport or talk politics. My brother and I felt that Father's prestige had gone up, but Mother was not at all pleased. She had to clean up after the visitors, and even though she was patient she was also very frail. Her pride was a scroll, written by a scribe, delineating her descent from a long line of rabbis going back to the days of King David.

Father had several experiences indicative of the lowly state of the Jews in those days. One summer day a carriage stopped in front of our house and two men came in, one in the uniform of a Major in the Tzar's gendarmerie and the other in plain clothes. They demanded to see the passport register, and matched the register with a passport they brought with them. The document turned out to be a forgery, executed in the tenure of the preceding **starosta**. Said the plainclothes man (he was the assistant to the prosecutor): "He's lucky he's dead, otherwise he would rot in jail".

On another occasion a telegram came from the police station of Ofula, a town near the Austrian border. It seemed that the police were detaining a Tooretz resident named Hanan Yoselevsky. He was arrested as he was about to cross the border into Austria. The instructions were to "wire back at once whether Hanan Yoslavsky has a police record or is awaiting trial and whether the passport is genuine." Actually the arrested man was Hanan's older brother Herzl, who evaded conscription by using his brother's passport. In those days, photographs were not yet in use, and a general description of visible identification was enough. By chance, the secretary was in our home when the telegram arrived. He was against confirmation; on that very day he had seen Hanan Yoselevsky in the street. Father, however, refused to be party to the arrest and, on his own responsibility, wired back that the young man in question was under no legal stress and that the passport was genuine. Herzl was released and crossed the border. Later he managed to send a word of thanks to Father.

the Mir yeshiva. A few broke through into the open world and found their way to the university in Wilna — the Slutsky brothers Akiva and Leib (the latter a District Court magistrate in Haifa) and the writer. Gabriel Zagursky earned his Doctor of Divinity degree (Rabbi Dr.) in faraway Germany. My brother Eliezer acquired two Polish-French pocket dictionaries and went to study agronomy in Toulouse, in France.

The young people who stayed behind devoted themselves to the local library and amateur theatricals. Among the actors and actresses were Sonya, Julia, David, Berl and Fania Litwinsky. Yehuda Heimowitz wrote lyrics and did stage settings. His leftist views put him in Grodno Prison for several years. He was one of the many talented young Jews whom the Holocaust swept away.

AHARON HARKAVI — Haifa

MEMORIES OF THE FAMILY HOME

My father was descended from the Gaon Reb Gershon Harkavi (settled in Safed in 1819). His home in Tooretz was built and furnished in the popular style: the main room contained a plain white wooden table, set with benches around it; chairs, a buffet or any other furnishings were unknown, in those days. The bedroom had two beds, and sacks of straw substituted for mattresses. The infants were kept in wooden cradles; when these were outgrown they were passed on to a neighbor or anyone who needed them.

Father had a storage room which also served as a store to sell flour and cereals. Most of the customers were Jews, and sales were highest on Thursdays, when the housewives came to buy flour for **hallot**. Before Easter many Christian villagers bought white flour for their holiday pastries. The income was never high. Mother was careful to buy no more than was necessary. She seldom bought fabric for a new dress. Father's Sabbath suit dated back to his wedding day. My late brother and I received cotton suits before Passover, and we knew how hard it was to earn the money which paid for them.

Community life was quite primitive and centered about the synagogue. Officially and formally, it enjoyed a kind of autonomy granted to the Jews in the small towns by grace of the Tzar. Known

for our friend S.A. Turetsky (now a member of Kibbutz Tirat Zvi), on the eve of his departure for Eretz-Israel. We said our goodbyes and good wishes, but we couldn't keep the envy out of our eyes.

The Tif'eret Bahurim Circle

In 1935, in an attempt to stem the process of demoralization among the young people, a circle of young men, **Tif'eret Bahurim**, was founded. Its counselor was Zecharyahu Bernstein.

Although the association was officially under the aegis of Poale Agudat Yisrael, it was non-partisan and attracted young men of various colorations, the non-religious among them. The group met at the home of Malkiel Pomerczyk to play chess or watch the "champions", Epstein and Plotkin, have a go at it. The young men also held Oneg Shabbat gatherings and listened to guest lecturers.

Bernstein was a remarkable personality. A nephew of Rabbi Shimon Shkop, he was self-taught in many fields (he was chief bookkeeper of the Tooretz Bank), and most of his free time was spent helping others, particularly the little man. Later he went to work in a Lodz textile mill. During the Nazi occupation he was placed in charge of the sewing department. He managed to take in more workers than necessary in order to gain them the tag of "Beneficial Jew". He was taken Auschwitz in one of the last roundups and there starved to death.

ROZA BISHINKEWITZ

YOUTH SEEKS OPPORTUNITY

Most of us young people of Tooretz used to meet in the Beilin home. The youngest and oldest of the five children in the Beilin family were but ten years apart and had no difficulty understanding one another.

Our young people looked to the future and saw very little to encourage them. Schooling was highly regarded, but the means for it were very meager. Some of us went to school in nearby Yeremitz; since public transportation was non-existent, we walked the three miles back and forth, in good weather and bad. Many boys attended

church, they would taunt the Jewish boys by bending their fingers to resemble a sow's ear. At times this led to stone-throwing. We charged at them, pelting them with stones, almost up to the church; at times they would come at us, and we took refuge in the corridor of the synagogue. By this time it was dark enough for the **havdala** and "good week" greetings.

Everyone and everything rested in Tooretz on the Sabbath, including the livestock. The horses, overworked during the week, gamboled about the pasture. It was also a great day for Hayyim'ke the tailor's goat. All week Hayyim'ke (he wasn't an inch taller than five feet) worked hard patching clothes. He and his family and the goat starved more than they ate. On Sabbath afternoon Hayyim'ke took his goat to the pasture, then led it back home to nibble at the straw roof.

The Power of a Melody

Like many other towns, Tooretz had its self-hating Jew, Hadosh the pharmacist. One of his assimilationist manifestations was his refusal to speak in Yiddish. He never went to the aid of elderly Jewish women who came to the pharmacy (he was employed there) and had difficulty making themselves understood in Polish or Russian. He kept aloof from the Jewish community and never attended synagogue services. His cronies were Polish teachers, town officials and police officers.

Hadosh's isolation was most marked on the nights of the **Seder** and **Kol Nidre**. Hadosh stayed away, perhaps because Christian residents of the town would cluster about the synagogue windows outside and listen to the haunting melodies of the **Kol Nidre** prayers. He walked back and forth along the strip of sidewalk in front of the pharmacy, alone, fighting back every impulse to return to the fold.

The Young People — Idle, Unemployed

With so many avenues for vocations and professions closed to them, the Jewish young people were forced into destructive idleness. Many of them were willing and ready to make their **aliya**, but Jewish entry into Palestine was limited to capitalists and students; all others had to undergo a five-year course of farm training and then await their turn. In 1937 we had a farewell party

Tooretz had several such cantors: Reb Yudel the Hazzan's, Avreml Lechowitsky, Boruch Lubetsky, Shlomo the blacksmith, and Yaacov Lubetsky. The latter was known for his tearful supplications, as he recited the prayers; people said that this was caused by the fact that none of his sons and daughters reached the wedding canopy.

YEHUDA GESIK

MY HOME TOWN

Once my memory turns to Tooretz, my mind overflows with recollections of my home town and my heart is filled with longing — perhaps Tooretz, to me, is the story of my youth.

A small town with touches of splendor, shunting aside the less attractive aspects, the poverty and inertia, the fights over who was to get **naftir**. What I remember is the grove of old chestnut trees, near the old churchman's home, the jasmin and sunflower plants in the garden patches, the fruit orchards, the wildflowers, grazing land and the songs of the shepherds at dusk. I also recall the hard winters, the blizzards, the warmth inside the home, with every crack and crevice stuffed with rags to keep the warmth inside.

On the surface, Tooretz was a nondescript town, situated partly on a slope and the rest on level ground; low, wooden houses on both sides of the road, topped by the **kretchmah**, the remains of an old inn or fort (inhabited by demons, whispered the children). At the rise to the north was the synagogue, on a side street which provided good sledding in winter. Across the slope was the church **and the proximity** of the two houses of worship led to clashes between the Jewish youngsters and the Christian boys. The confrontations usually took place on the Sabbath, toward evening.

The Sabbath, particularly the post-cholent hours, was the highlight of the week, spent in deep and relaxing slumber. Later in the afternoon, the men went to the synagogue for **mincha** and **maariv**, with Psalm reading or chatting (in the corridor) in between. The quiet was broken by the church bells, announcing the vesper service. As the Christian youngsters passed by on their way to

YEHUDA TREYEVITSKY

SCHOLARS AND EDUCATORS

In the Old World, where almost every Jewish lad attended one yeshiva or another, the tradition of learning produced many Torah scholars who did not turn to the rabbinate as a profession or source of livelihood. As a result, in every generation there was a large body of learned Jews, **ballebottim**, who lent the flavor of Torah life to their communities.

Reb Moishe Dobrochitzer of Tooretz was a fine example of the lay scholar. Ordained for the rabbinate, he chose to farm a leasehold for his livelihood, raised a family of a dozen children, well-learned and behaved, and married them off to the finest families in town.

Other Jews took the middle course — not rabbis nor lay scholars but educators, often specializing in certain fields of teaching. My father, Reb Shlomo Hayyim, taught Bible and penmanship, with a bit of mathematics. As he taught the Bible and quoted the Prophets, he would go into ecstasy, close his eyes, and declaim the passage with the fervor of an Isaiah.

Itche Shliyames taught Talmud and grammar. He was very serious about his profession and demanded — and received — close attention to the subject. His excellent method of explication attracted many students.

Hillel taught the young ones. He could hardly make ends meet, but on every Simchat Torah, wishing to make an impressive **mi sheberach** contribution, he would pledge to paint the synagogue, which he did, with consummate artistry, right after the holiday.

Cantors and Readers

At one time Tooretz had a "city cantor" by the name of Plotkin, an excellent musician and interpreter of liturgy. Tooretz could not maintain him, however, and he went on to Bialystok. The town had to be content with **baalei-tefiloh**, "readers" familiar with the liturgy but not necessarily endowed with outstanding voices. Fortunately

of Polish study, as demanded by the Ministry of Education, was given by Marussia Bronowski. There were three classes, and, with only two teachers, each class did written work, in rotation. The classes remained the same, advancing only in the amount of material learned, leaving the poorer students to shift for themselves.

In the evening we would return to our homes, swinging our lanterns to light our way, as they cast streaks of light on the glistening snow. The fresh air added to the gay atmosphere, and often we would break into song, trailing in the air, until the last of us was inside his warm home.

Reb Shlomo Hayyim Treyevitsky

Short, a small beard adorning his chin, with a prominent nose, he always looked serious, even when he smiled, but he had an amiable disposition, as befitted a scholar.

In his time he was considered to be a radical in the teaching field. He deprecated the oldtime **melandim** and their comparative ignorance of Hebrew grammar and Bible. He loved literature and Hebrew poetry, and often he would read to us chapters from the works of Yehuda Leib Gordon, David Frishman and their contemporaries. Still, he was extremely traditional. Besides, he was a wonderful teacher. As we listened to his discussion of **Pirkei Abot** on hot Sabbath afternoons, we felt no envy toward those who were at that moment strolling out in the open air.

Bible study was his hobby, to the point that at times he ventured far afield in his interpretation of the prophets, applying their words to his ideas of values, reward and punishment, and the like. In his zeal for grammar, he would insist on reading the Talmud with the proper grammatical pronunciation.

Strangely enough, at first he looked askance at the profession, but at the prime of his work he managed to provide well for his 9-member family. He also volunteered to conduct a **Mishnayot** group of adults, between **mincha** and **maariv**.

As he advanced in age, many parents withdrew their children in favor of younger teachers. Slowly his health worsened, and in time all his pupils left him. His life was all but ended when the Nazis took it, in the fall of 1941.

The only girl we knew was the daughter of the iron tools dealer, who came in the evenings for a lesson. As soon as she came into our classroom, all the boys became real gentlemen. The oldest among us walked her home in the snow, and the rest remained behind, envious.

When the month was over, my mother came to take me and the tutor to our home for the Bar-Mitzvah. She saw the low ceiling and was afraid that it would cause a recurrence of my childhood headaches. She decided that I wouldn't go back to Tooretz until the tutor had changed his residence. I was glad. Despite the warmth that I felt in his home and the knowledge I had gained, the attitude of the older boys toward the tutor's wife spoiled it for me.

YEHUDA GESIK

THE "HEDER" AND ITS DEVELOPMENT

Reb Itche Sapozhnik, one of the best **melamdin** in the region, taught Torah in Tooretz for two generations. Too refined to follow the rule "spare the rod and spoil the child", he had the knack of exerting discipline through persuasion even on the mischief-makers in the class. Many of the community's leaders in later years readily asserted that their success in their advanced studies came from the training they had received from Reb Itche. He passed away in the last years of the First World War.

After the war, the movement to modernize Jewish education led, in Tooretz, to the establishment of a school with an adequate faculty which included Leib Sapozhnik, Yehuda Treyevitsky, Yitzhak Pupkin, Yaacov David Litvinsky, and the noted grammarian and Bible instructor from Mir, Reb Shlomo Hayyim Treyevitsky. The school was housed in Zalman Bernstein's spacious building. In 1924 several of the teachers retired, and the school went back to the "heder" type, with all its shortcomings. What was more, the school was moved to the women's gallery in the old synagogue, so as to save on rent. During the hot summer, it was almost unbearable.

In 1925 Shlomo Hayyim Treyevitsky reorganized the school. Mordecai Orchowsky, his former competitor, taught Talmud. An hour

and Russian and German and French and Arabic. His library, purchased out of his income, was marvelous to behold. My father, on a visit to the estate for business reasons, met the tutor and decided he was the one. But how was this to be done?

Here fate intervened. While many matchmakers importuned the tutor to consider the wealthy bride each of them had to offer, the tutor fell in love with the housekeeper of the estate and decided to marry her, though she was penniless. He took his wife, rented a house in nearby Tooretz (my father helped him), and opened his doors to students. I was the first one.

First the tutor had to pass two tests. He visited my grandfather, in the nearby town, and impressed him with his Torah knowledge. Then he came to our home on a Sabbath and amazed my older sister, also a fine intellectual, with his wordly erudition.

The tutor's house was long and low-ceilinged. Half of it served as the tutor's quarters and the other half was our dormitory. The hallway in between was the dining room.

Our tutor had a methodology all his own. The first hour, when the brain was at its clearest, was devoted to mathematics. He taught us how to calculate by using the Hebrew calendar, new moons and the like; he would ask us, for example, to reckon the time of the new moon for August of 1492, when the Jews were expelled from Spain. Along with this we had a go at history and geography, for an hour, after which we held our prayers, ate breakfast, and turned to the Talmud, which we learned according to a unique methodology, which covered the subject, in all its sources, rather than so many pages of the tome. When we studied homiletics he would bring forth books in other languages and find corresponding material on the same subjects.

We boys were much impressed by the love between our tutor and his wife. She was not highly schooled but had natural good sense and grace, and her love for her learned husband matched his love for her. We regarded the "other half" of the dwelling as a sort of honeymoon cottage. Unfortunately, the older boys began referring to it with lewdness, totally out of place and uncalled for.

We didn't have much to do in Tooretz. Our days were full. But on the Sabbath we would go to the Great Synagogue, and there our tutor would present us to the elderly, fine-looking Rabbi, for a brief oral examination of what we had learned during the past week.

in France, he asked the members to choose for their next leader a scholar of stature and to give him material aid as well as respect. He urged them to adhere strictly to kashrut, to build a synagogue of their own (but without an organ), to provide for the upkeep of the Talmud Torah (for which he had obtained a handsome contribution from Madam Wissotsky), to maintain the **mikve** and pure family life.

Rabbi Nahum Lubetzky

Rabbi Yehuda's brother, Rabbi Nahum (called "the silvery Jew" because he was prematurely gray), was also a renowned scholar and of great help to his brother in his writings. He was a true lover of Zion and corresponded with Rabbi Naftali Zvi Berlin (Hanatziv), headmaster of Volozhin Yeshiva, on laws relevant to farming in the Land of Israel. Although offered important rabbinical posts, he preferred to study. The family livelihood came from a fabric shop run by his wife and daughter. A son, Dr. Herzl Lubetzky, a lecturer in his alma mater in Germany until the advent of Hitler, fled to the United States. He visited Israel in 1970 and was commissioned by the Hebrew University to write a book on indemnities from Germany.

ZALMAN SHAZAR — the Third President of the State of Israel¹

TO A LOCALE OF TORAH*

I spent but a month in that little town, Tooretz, in the home of the marvellous tutor whom my father had picked for me. But this was the first month which I spent outside my parental home. It was the only month I spent in a kind of dormitory with older boys, and I felt that this month — the last before my Bar-Mitzvah — separated me from my childhood and launched my adolescence.

My father sought for me a tutor with wordly knowledge as well as Jewish erudition. He found such a person in the home of a wealthy tax collector, on an estate in one of the forests near Yeremitz, tutoring the children. The tutor was as familiar with Kant, Spinoza and Maimonides as he was with the Talmud and the commentaries. Besides, he was a consummate linguist, being fluent in Hebrew

* Abridged from **Kochvei Boker** (essays and reminiscence), Tel-Aviv: Am Oved and Davar, 1950.

Yeshiva. Rabbi Yehuda agreed, but on his way he stopped off in Kovno to see the great scholar Rabbi Yitzhak Elhanan (Spector). When the two met, Rabbi Yitzhak Elhanan was amazed by the erudition of his young visitor.

Rabbi Yehuda kept a diary, which reflects the joy he felt at meeting fellow-Jews in his course of travels. He visited community leaders, scholars and men of authority, and gave special attention to the clash of cultures between the Jewries of eastern and western Europe and the friction between newcomers and oldtimers in the communities. He sharply criticized the modern religious and lay leadership, but bore great respect for the orderliness in which west European Jewry managed its affairs, even though he ascribed the disorderliness in eastern Europe to excessive zeal and enthusiasm.

Healed of his ailment, and after a successful tour of England on behalf of Mir Yeshiva, Rabbi Yehuda set about returning to Tooretz, via France. In Paris he met the great Rabbi Yisrael Salanter, who had come to the French capital to organize the community life of the Russian and Polish Jews; they had come to France to escape the hardships in their countries of birth. After the meeting, Rabbi Salanter suggested to the leaders of the community to invite Rabbi Yehuda to preach in their synagogue on the Sabbath. The audience was so impressed that Rabbi Yehuda was asked to become the spiritual leader of the community. At first he refused, but the growing tide of antisemitism in Poland, as well as the challenge of the opportunity to establish a strong Jewish community in France, persuaded him to bring his family to Paris and plunge into the work. By forming strong ties of friendship with key personalities, among them Chief Rabbi Zadok Katz of the Consistoire and Baron Edmund de Rothschild, he was able to influence the oldtime French Jewry to accept the newcomers into its midst.

The life's work of this remarkable scholar was his painstaking analysis of an ancient manuscript which he discovered in the collection of Baron de Ginsburg in Paris, written some five hundred years earlier. He proofread the manuscript, completed it, annotated and published it in three volumes in Paris, during 1885—1900. He wrote several other books.

In his will and testament to his congregation, written seven years (1905) before his death and about 24 years after his arrival

and morals, and implanted in them the tremendous love for study which remained with them all their lives.

In 1929 he went to the United States to marshal help for the Yeshiva. Many hundreds of his former pupils rallied to his side. They furnished help for the Yeshiva, and also made possible the publication of his manuscripts.

Another of Rabbi Shimon's significant deeds was the establishment of a **Yeshiva K'tana** ('small yeshiva') and the "Yavne" school, to avoid having Jewish children attend secular and anti-traditional schools.

Rabbi Shimon was privileged to see many of his students serving as rabbis in some of the most important Jewish communities throughout the world. He died in Grodno on the eve of the disaster that was to overtake and engulf European Jewry. "Whenever I listened to his lectures," said Prof. B.Z. Dinaburg of the Hebrew University, "I felt that he was opening my mind to thinking. For thousands of students he was a gifted pedagogue, as well as a noble and refined personality."

YEHUDA GESIK

Rabbi Yehuda Lubetzky

As the scion of a long line of famous rabbis, Rabbi Yehuda Lubetzky was a child prodigy in Torah studies. He was not yet Bar-Mitzva when he was ready to enter Mir Yeshiva, but the headmaster, Reb Hayyim Leib Tiktinsky, would not admit him until he was 13 because the other students would have felt outclassed. From Mir he made the rounds of the other yeshivot, so as to become familiar with the teachings of the great Talmudic scholars of the age.

Married at the age of 16, Rabbi Yehuda tried his hand in trade but lost his entire capital. (He attributed the loss to his having borrowed money at interest, on which he frowned in principle, and also to his having taken time away from the study of Torah). He now dedicated himself to study, to such a degree that he became anaemic and had to go to Germany for treatment. The headmaster of Mir asked him to proceed to London and recruit help for the

As soon as the war was over, Rabbi Markowitz returned to Tooretz. The town was half in ruins. He quickly got in touch with townspeople in America and elsewhere, and soon the Jewish community and its institutions were restored. He then became active in the Yeshivot Committee, established in Wilno by the "Hafetz Hayyim" and Rabbi Hayyim Ozer Grodzensky. In 1929 he was sent to Germany on behalf of the "Hafetz Hayyim" Yeshiva in Radin. His visit to Frankfurt was a great event in the life of that important community.

MOSHE ZINOWITZ

Rabbi Shimon Yehuda Shkop

Rabbi Shimon Yehuda Shkop (born 1860, died 1940) was one of the great Torah luminaries of his generation. From his native Tooretz he went to study in nearby Mir, thence to Volozhin, where he developed the unique method of Torah study which soon became known worldwide as "Reb Shimon's method".

At the age of 24 he was called by his uncle, Reb Eliezer Gordon (Reb Leiser Telzer), to teach in the Telshe Yeshiva, where he remained for the next 18 years. His book, **Shaarei Yosher**, setting forth his Torah study methodology, drew to his classroom the finest Torah students of the age. In 1907 he founded the Yeshiva of Briansk and in 1920 he became director of the large "Shaarei Torah" Yeshiva in Grodno, established four years earlier, at the height of the World War (several local yeshivot were founded in those days because long distance travel was very difficult). He agreed to take this post because the yeshiva was in dire administrative straits. Rabbi Shimon invited known scholars to the faculty, and many students began streaming to Grodno. The political situation, however, grew worse, as a result of the Soviet invasion of Poland in 1920. Rabbi Shimon refused to leave, and soon normalcy returned, with the signing of the peace treaty.

His teaching was as serene as it was thorough; he would repeat the point of law until everyone in the class had grasped it completely. Between formal sessions, he talked to his disciples about manners

Perhaps one of his greatest achievements was the respect which he gained for Torah and Judaism as a religious magistrate. He was fair in judgment and strict in the execution of the verdict. Even the non-Jews from neighboring towns and villages came to the "Rabbin", who could neither be deceived nor deceitful.

YEHUDA TREYEVITSKY : On a wintry Sabbath morning, after a heavy snowfall, Rabbi Markowitz was on his way to the synagogue, when the town commandant accosted him, with the demand that the town's Jews should go out immediately and clear the streets. The Rabbi quietly told him that it was Sabbath, and Jews were not to do any work on that day, but that they would do the work on the following day. The commandant flew into a rage and pushed the Rabbi to the ground.

The Rabbi picked himself up, continued to the synagogue and spent the Sabbath as though nothing had happened. But right after Havdalla he went to Novogrudek to see the Governor. When the latter asked him for the purpose of his visit, the Rabbi said: "Your servant has insulted God's servant". When the Governor learned about the incident, he shook with rage and told the Rabbi: "You may go back home. By the time you reach Tooretz, the commandant will no longer be there." And he wasn't.

YEHUDA GESIK : Rabbi Markowitz was often called by the great Torah authorities to use his effective personality to stem the tides threatening the existence of traditional Judaism. In the elections to the community agencies, he led the fight to safeguard the people's spiritual riches.

It was a long-standing tradition in Tooretz that Sabbath candles and yeast for the Sabbath "hallot" were purchased from the Rabbi, and for Passover all the "chometz" was sold through the Rabbi. This tradition not only added to the Rabbi's modest income, but also kept every family in town in personal touch with the Rabbi and his household.

MOSHE ZINOWITZ : When the First World War broke out, Rabbi Markowitz and his family fled to the interior of Russia. He was appointed Rabbi and school supervisor for the Jewish community of Bershansk. Among the friends he made during this period was Rabbi Meir Berlin (Bar-Ilan).

the names of several maidens who regarded themselves as the town's aristocracy — "but you should read books of deeper content." The Rabbi didn't moralize. He spoke quietly and in friendly spirit, and we didn't have to discuss the matter again.

Rabbi Rabinowitch was the spiritual leader of Tooretz from 1884 to 1919. His extensive writings were lost, except for the manuscript **Birchat Yitzhak**, which his son, Rabbi Shraga Feitel Rabinowitch, published in 1950 when he was Rabbi in Brooklyn, N.Y.

DR. YERAHMIEL MARKOWITZ — Haifa

THE LEADER OF HIS CONGREGATION

In addition to his greatness in Torah scholarship, my father, Rabbi Shmuel Markowitz, was a true community leader. In his home, all matters pertaining to the community were discussed, as well as the needs of the individuals. He made sure that the drayman whose horse died should be given the means to get a new one, so that the source of his livelihood would not be cut off. Or if someone was charged wrongly by the Government, my father would go the county seat and not come back until justice was done. His influence in official circles made Tooretz the envy of many other communities.

Education, of the adults as well as the young, was his prime concern. He founded the Jewish school in Tooretz, hand-picked the teachers, and brought with him from Wilno the textbooks in Hebrew subjects for the school. He tried to persuade the **melamdin** to join the school faculty, so that they shouldn't lose their livelihood. By placing a teacher in the Polish language on the staff, he made it possible for the students not to have to attend the government school.

He was deeply interested in the economic state of his flock. Realizing the need for a credit bank, he initiated action for its founding and was the first to contribute to its capitalization. Until the bank became self-sufficient, he directed its transactions, in his own home.

It was to be expected that yeshiva students should knock on his door for Torah sessions. However, among his visitors were also many university students, home for the summer holiday, eager to absorb some of the Rabbi's wordly wisdom.

Rabbi Moshe Yehuda Leib Goldberg

Born in Tooretz in 1820, he was known for his tremendous mental powers, being familiar with the entire field of Talmudic jurisprudence. His personality brought peace to the community, and many public institutions arose as a result.

YEHUDA TREYEVITSKY

THE GREAT RABBIS OF TOORETZ

Rabbi Yossef Yitzhak Rabinowitch

His patriarchal appearance, amazing scholarliness and good nature bring Rabbi Yitzhak Rabinowitch to mind as one of the greatest personalities in our town. Modesty was also among his noble virtues. When he was offered a post in a large city, he turned down the offer because he loved his community.

As a young lad, I always accompanied my father on his visits to the Rabbi for a chat on Torah matters. I used to watch him and often felt a desire to talk to him. One day I got up enough courage and confessed to him that on one occasion I had drunk milk after tasting meat, but the meat was less than an olive in size. At which the Rabbi smiled, looked at me with his wise eyes, and asked: "But did you remember to recite the benediction over the milk?"

One evening, as the Rabbi was taking a walk in the street, my mother spied him through the window. She asked my father to invite him in for a glass of milk (we had a cow). My father went out and extended the invitation. The Rabbi said: "Well, it seems that your wife wants to see how I make the **bracha** over a glass of milk." He came in and drank the milk, much to my mother's joy.

LEIB SAPOZHNIK

When Rabbi Rabinowitch's house burnt down, he and the rebbitzin moved into our home and remained with us the rest of their lives.

Once, as I was reading a Hebrew novel, the Rabbi came up to me, looked through the book, and said, softly: "Leibe, why do you waste time on such books? This is good for" — and he recited

government official. The soldier kept shouting that he had served the Czar 25 years and wasn't going to allow this show of disrespect. The police officer didn't know what to do, and referred the matter to the governor of the province. In the course of the investigation of the incident, the "Government rabbi" claimed that he had been sitting too far away to hear the cantor. The governor ordered that this rabbi should henceforth sit close to the cantor.

Rabbi David Davidowsky

For almost a quarter of a century served as the emissary of the "General Committee for the R. Meir Baal Hanes" institute in Jerusalem, for the central Lithuania provinces.

Rabbi Elyakum Getzl Hurwitz

Descended from a long line of rabbis and known as an outstanding educator. While in Tooretz, he wrote the first of his three books, tracing the history of Torah in Lithuania through the generations of his own family.

Rabbis Nahum and Eliyahu Hayyim Rabinowitz

Father and son belonged to a family of "mitnagdim" which fought the Hassidic movement. Rabbi Nahum became Chief Magistrate in Tooretz, which, under his influence, remained opposed to Hassidism during its entire existence. Rabbi Eliyahu Hayyim, who succeeded his father, wrote a handbook on kashrut and the laws of ritual slaughter.

Rabbi Noah Rabinowitz

Known as a "Talmud child prodigy", he studied in Volozhin and was a favorite of its headmaster, Rabbi Yosef Dov Soloveitchik. The latter took his disciple with him when he was appointed Rabbi of Slutsk. Prominent in Jewish historical research, he defended tradition against the inroads of the Enlightenment. As rabbi of Tooretz, he was among the first Zionists and worked to form the "Mizrachi". He wrote three books of homiletics which served as models for the preachers of the day.

R. Yaacov Hayyim Meisel

Scholar and community leader in Tooretz, during last quarter of the past century. Member of Bakshtansky family, renowned among Russian Jewry for its prominence in rabbinical and community circles. Reprinted scholarly works which had gone out of print.

Rabbi Eliezer of Tooretz

Attended Mir Yeshiva. Taken by his uncle, R. Abraham Shmuel, to Eishishok to serve as religious magistrate (dayyan), in this town of "perushim" (scholars who studied in seclusion), a post which he filled until his death in 1896.

Rabbi David Tebele

Entered Volozhin Yeshiva at the age of 15. Began career as tutor in the home of a wealthy contractor, later was Chief Magistrate in Stoibetz. In 1849 became Rabbi of Minsk. Known far and wide for his preaching and his work in religious research. His two books were published posthumously.

Rabbi Yitzhak Rabin

The only son of Rabbi David Tebele, he served as Rabbi of Tooretz for a short period and later joined the rabbinate in Minsk, where he was also active in the Mizrachi movement.

Rabbi Abraham Shmuel

Born in 1809, he was one of the first students in Mir Yeshiva. Became Rabbi of Eishishok. Extremely poor, he was said never to have sat down at his table without a guest partaking of the meal.

In 1855, when he was the rabbi of the Russeino community, a peculiar circumstance took place in his synagogue. The "Government rabbi" arrived early and seated himself in Rabbi Abraham Shmuel's place, near the ark. The enraged congregation could hardly restrain itself. When the cantor returned the Scroll to the ark he neglected to recite the prayer for the welfare of the Czar and the royal family. The "Government rabbi" didn't notice the omission, but a veteran Jewish soldier was aware of it. He rushed up to the rabbi and berated him for overlooking the prayer. The rabbi began apologizing, but the soldier silenced him with a smack in the face. In the midst of the uproar the police arrived and arrested the soldier for attacking a

from under the wreckage, was boundless. On the next day, in the synagogue, my father had me go up to the Torah and recite the "haggomel" prayer of deliverance.

MOSHE ZINOWITZ — Tel-Aviv

TORAH AND THE RABBIS OF TOORETZ AND YEREMITZ

The Torah sages, scholars, rabbis and magistrates whose names are associated with Tooretz and neighboring Yeremitz form one of the most glorious chapters in the history of their Jewish communities. While space does not permit detailed accounts of their lives and achievements, this volume would not be complete without paying them some of the tribute they deserve.

Rabbi Dov-Ber Yoffe

Known in the Lithuanian rabbinical world as R. "Berl Toortzer", he was born to a family of renowned rabbis extending over many generations and attained such excellence that he was considered as a replacement for Rabbi Kook as Chief Rabbi of Tel-Aviv-Yafo, when Rabbi Kook became Chief Rabbi of Eretz-Israel. He wrote several commentaries on the Bible and Jewish law, but these were lost when the home of his son, Rabbi Mordecai Gimpel Yoffe, went up in flames. He served his native town, then went on to Korelitz and other communities until his death in 1929. His sons, sons-in-law and grandsons became famous rabbis and magistrates, authors and community leaders.

Rabbi Mordecai b. R. Pessach

Attended Mir Yeshiva. Was Rabbi of Tooretz 11 years (1872—1883). Author of **Darchei Mordecai**, which gave him prominence in rabbinical circles. The cost of publishing weighing heavily on him, he accepted the post of Rabbi of Lona (near Grodno), where the affluent Arkin family defrayed the expense. Among his writings are eulogies of great rabbis of the age.

world. The spacious corridor was the favorite place for meeting friends and chatting. Reb Leib Piszner and Reb Moishe Yankelevsky, both witty and astute, were always in the center of the gathering. Yisrolik Yankelevsky, a brilliant young man with a fine voice, and Yom-Tov Litvinsky, the elegant eider, gave the congregation a treat whenever they were called to recite the Haftorah.

After the **cholent**, the older folks had their Sabbath nap and the young ones had their day. We strolled to the glade of old pine trees near the boundary line of the land baron's estate (another glade was near the church). We played games, gamboled on the lawns, and enjoyed the clean air. At sundown, as our elders were escorting the Sabbath out with Psalms and prayers, we trudged back from our communion with nature.

All winter and into the spring, the streets of Tooretz were either covered with ice or were quagmires of mud. Winter was officially over when the loud-voiced Constable Bashtzet went from house to house with orders to clean away the last of the melting ice. This was also the sign for the groups of **matzoh** bakers to start working for Pessach. The wooden boards and rollers were taken down from the attic and given a planing down. The expert baker checked the hearth to see if it would withstand the weeks-long fire.

The matzoh bakers were real professionals. Haim Yoslavsky, a cantorial buff, would chant melodies from the repertoire of Yossele Rosenblatt and at the same time sling a dozen **matzot** into the oven in a single move. Most of the people awaited their turn and baked their own **matzot**, which they then placed in wicker baskets or wrapped in white sheets which they stored away until the night of the Seder.

Of all the holidays, I particularly remember a certain **Succot**. Our succah was in the corridor; a section of the ceiling had been fashioned to fold over and back, revealing the sky above us. The streets were filled with the lights coming through on every side.

My brother Abraham and I must have shifted the ceiling section too much to one side. I was sitting near the house when the section suddenly slid down and came right at me. Fortunately, a pile of bricks on one side of me and the hedge along the property line of our neighbor, Hanina Izikowitz, caught the ends of the section as it came down, in a crash that could be heard all over town. The family rushed out, sure that I was done for. The joy, as I crawled out

YEHUDA GESIK — Holon

ECONOMIC, SOCIAL AND RELIGIOUS LIFE

Tooretz in its better days was a model Jewish Lithuanian community. It lived in an atmosphere of friendliness and mutual aid. There was hardly an untutored male in the town. This upbringing led to volunteering for public service, and the community institutions functioned in all cases of need — Passover help for the poor, hostels for the traveler, or a fresh horse for the drayman whose steed had outlived its years.

There was a time when the "have's" and the "have not's" in Tooretz looked askance at each other, but with the union of marriage between the Hanina and Yalowsky families, relations became much better. Tooretz was also fortunate in that its people were not zealots in their political thinking.

Except for the three general stores owned by Beilin, Perlman and Zackheim, trade in the town was skimpy, and its people had to work at several jobs in order to make ends meet. Yosef Yalowsky, the grocer, also stored eggs for the winter, leased fruit orchards in the summer, peddled notions in the villages, and even wrote mezzuzot and tephilin, all for a total income which hardly sufficed for his daily needs. Many a small merchant had to run sales on his wares in order to raise enough money to meet a note due. These sales undermined the economics of the town and caused some friction, to the point that the Rabbi was often called in to settle the disputes. The worst season was harvest time, when the peasants from the surrounding villages worked in the fields and didn't come in to shop in town.

In 1936 the Poles began setting up cooperatives and urging the non-Jewish inhabitants not to buy from Jews. The tax authorities also discriminated against the Jews, making their economic lot intolerable. Jewish tailors couldn't cope with ready-to-wear items brought in from elsewhere, and the shoemakers were also hit hard.

The great compensation was the Sabbath. The synagogues were filled with worshippers, eager to shed the pressures of the outer

to plan for a replacement. An advertisement to that effect was inserted into the local paper, and Michael Yossef Harkavy, the head of the town, was entrusted with interviewing the applicants.

The first applicant, a Jew from Warsaw by the name of Epstein, had a medical diploma, but his dress was shabby and unkempt, and he himself was moody and introverted, due (as was later discovered) to family troubles. Still, his very attitude was in line with the contemporary idea that the doctor must be stand-offish and rather ill-disposed toward his otherwise pampered patients. Epstein became the physician of Tooretz, and in time he became much respected. The non-Jews paid him well for house calls.

Then Epstein ran into some bad luck. He fell in love with a Christian woman in her late twenties, and attempted to win her affection by depositing into her account all the money he had accumulated (800 rubles, according to the bank teller). No one knows what became of the money, but Epstein's wish didn't materialize. For a time Epstein lost all interest in everything and everybody. Finally he moved into the home of the pharmacist, ate better, and resumed his practice, mainly among the non-Jews, but now he drew closer to his own people and joined the "Young Men's Chess Club" in Pomerczyk's home. He was friendly with Yoske Hillels, also an eccentric; whenever Yoske fell ill, he would take all the medicines which Epstein prescribed for him, mix them all in his huge pewter tankard, and drink the mixture — this, he claimed, caused speedier recovery. He was caught in the second German roundup in 1941 and murdered, despite the strenuous efforts of many influential Christians to save him.

In the mid-1930's Tooretz gained a physician worthy of the name, Dr. Bratkovsky of Baranowitz, one of the few Jewish graduates of a Polish medical school. Dignified, courteous and friendly, he broke the tradition of aloofness which had always characterized the medical profession. He set up a modern clinic in Lipa Bernstein's house (after the police moved their headquarters to the home of the land baron Lipinski) and received patients in the afternoon, after his house calls. His fees were moderate, and the poor paid nothing. Dr. Bratkovsky was also one of the town's largest donors to charitable causes.

He, too, saved many hundreds of non-Jews from death, but they couldn't save him when the holocaust cut him down.

the illness, wrote out prescriptions in Latin, charged for their services and ruled the medical roost. Their competitors were amateurs, like Itche Akiva and Meirim Lubetzky, who took care of the poor without fee; (they, too, wrote out prescriptions in Latin). At times the professionals and the amateurs would get together for consultation.

Toward the end of the century, a practitioner by the name of Kulik came to Tooretz. He was a freethinker, and his approach to healing was quite novel. He would chide the patient for trying to draw the family's sympathy, then tell a few anecdotes, at which the patient's mood would improve greatly. Kulik would then prescribe a few days in bed and tea with lemon every few hours. He wouldn't take money from his patients, and gained his livelihood from attending to the Polish noblemen in the area. He shunned pills and powders, preferring to let the body do its own healing with home remedies — cupping, tea and lemon, rest in bed, cold compresses for headaches, and, above all, the enema.

Quack remedies were readily available: incantations against the "evil eye" for erysipelas or swollen lips. Fear was driven away by melting lead and divining the cause of the malady by the shape which the cooled lead would take. The Evil Spirit was driven out by special incantations muttered while the patient's head was wrapped in a blanket; his beating about wildly to avoid suffocation was proof that the Evil Spirit was making his way out from the body.

Kulik fought valiantly against these superstitions. He was especially wroth with the medicine men who victimized the ignorant peasant women and cheated them of yards of flax fabric.

In the 1890's, the health of Tooretz was in the hands of the medical practitioner Leibe, a quiet, easy-going Jew, who made his rounds carrying with him tubes, a glass of water with floating leeches, and homemade powders stuck in his jacket pockets. He walked slowly, even to emergencies, because his paunch would not allow him to make fast progress. His remedies also included home cures: castor oil, the enema, cupping, and the like — for seasonal ailments. At other times, Leibe attributed the ailment to poor blood, and here he put the leeches to work. If this didn't help, he would throw up his hands and advise the patient to go to nearby Mir, which had two full-fledged doctors. However, the trip was too costly for most of the town's inhabitants.

When Leibe departed this earth in 1908, the elders gathered

ancient stones — almost as if it were an archeological excavation. I located stones more than 150 years old. I identified names and dates, letter after letter, line after line. I checked my findings against the old "Hevra Kaddisha" register and felt highly gratified when they matched.

The pages of my new register soon became filled with names, some complete, others merely the first or the family names. Once the name was entered, I inscribed it on a marker and thrust it into the ground, so that none in the cemetery would remain anonymous. I also managed to glean quite a bit of history from the different versions of inscribing the tombstones, over the generations.

The cattle herders in the Likowitz fields followed my work with deep curiosity, not knowing what to make of a single Jew probing about the cemetery all day. At times they threw stones and tried to provoke me into a fight, but I paid them no attention.

When the undertaking was over I gave the register to Aharon Harkavi. I felt that I had indeed performed an act of "hessed shel emet", and I have cherished the compliment a friend paid me: "You have given life to the dead".

Who would have thought that so soon this remark would be reversed, that Nazi hordes would, only a few years later, bring death to all the living in Tooretz!

AHARON HARKAVI, YEHUDA GESIK

MEDICAL CARE IN OUR TOWN

Mordecai Rosowsky, in his **Selected Writings** (Buenos Aires, 1947), left us an inkling of medical care as it existed in Tooretz late in the 19th Century.

It seems that, until modern times, Tooretz had no physician or even a "certified practitioner of medicine". Still, no ailing person was without medical attention of sorts, provided by medical orderlies or amateurs, all of whom derived their medical lore from contemporary books, **Healers of the Sick** and **The Popular Healer**, as well as from periodicals, the Talmud and Maimonides.

In mid-19th Century, according to Rosowsky, the ministering medicine men in Tooretz were Haim and Velvl Yosha. They diagnosed

AVRAHAM GESIK — Tel-Aviv

THE CEMETERY

I have been asked to contribute to the material to be published in the Tooretz Memorial Volume. At this my memory went back 35 years, when I compiled a memorial volume of another kind for the dead of Tooretz.

This happened in the late 1930's. I came to Tooretz from Wilna on a holiday. As a graduate of the School of Technology, I was asked by Mr. Aharon Harkavi, then the secretary of the Tooretz "Hevra Kaddisha", to draw up a map of the cemetery and compile a new register of the departed based on professional drawings. The existing register was not too exact; many graves had no tombstones, and a kinsman visiting from abroad often could not find the grave he was seeking, much to the embarrassment of the "Hevra Kaddisha".

The Tooretz cemetery covered about eight acres. The sole access to it was by means of a narrow side trail which went up among thorns and weeds opposite the house of Malka Botwinick. There was no access from the road to Korelitz, since there the way was blocked by a steep hillock, while on the south the cemetery was bounded by the fields of the village of Likowitz.

No one knew the age of the cemetery, but the partly sunken tombstones in the northeastern corner were evidence that it was several centuries old.

I was intrigued by the proposal. It was challenging, and I accepted it on the spot.

The task was not an easy one. First I had to overcome the odd sensation of spending so many hours alone among the dead. From my childhood days I had an ambivalent feeling about the cemetery. I was shocked at the sight of a human body being lowered into the grave. But on Tish'a b'Av I loved to visit the cemetery; armed with a wooden sword, I felt a sense of bravery and national pride.

After the first day I became accustomed to the silence. I learned the truth in the adage: "There is nothing to fear from the dead. One must have fear of the living." For about six weeks I crept about the ancient graves, carefully removing the soil from under the

became laden with hatred for the Jews, on the part of the Byelorussian and Polish populations. The war brought an end to the Jews of Tooretz, except for the handful who escaped and fought with the partisans. The German brutality swept away this small but upright and noble community. May its memory remain forever.

YEHUDA TREYEVITSKY — Buenos Aires

ONCE-UPON-A-TIME TOORETZ

After centuries of life as a small town, Tooretz felt the change wrought by the first World War, the new world which ended abruptly less than a quarter of a century later.

My own memories go back to 1904 and the Russo-Japanese War. Suddenly the streets of the town resounded with military men and vehicles, on their way to the distant front in Siberia. The Jews, fearful of a pogrom, barricaded themselves in their homes, for days on end.

Another event which shook the community was the Beilis trial. We all prayed that justice would be done.

Tooretz had no industry, except for one plant — Haike Litvinsky's soda water and cider factory. The "big business" people were Bashe Merke, who exported eggs, and Hanina Shonovitz, a "big time" horse dealer, with many land barons among his clients. The others were shopkeepers, grain dealers, and craftsmen.

Since most of the **heder melamdin** did not earn enough to support their families, it was unanimously agreed that certain concessions be given to their wives, such as the town bakeries and fabric shops.

The Russian revolution created a great stir in Tooretz, particularly among the young people. The yeshiva students tried to modernize Jewish life in the town, much to the consternation of their elders. Slowly the elements of an organized community began to emerge, until it was caught in the maelstrom of the Holocaust.

A Free Loan Fund, administered under the guidance of its chairman Yitzhak Sapozhnik, helped needy Jews with immediate financial problems. With the solidification of Polish rule, the community also established a bank (1926) to bolster economic activity. Interestingly enough, the initiator of this move was the Rabbi of Tooretz, Shmuel Markowitz, who understood the importance of economic development in raising the overall level of the community. Thanks to his efforts, the "Yekafa" Corporation in Wilno allocated low-interest funds (at times interest-free) to enable the bank to thrive. The bank began its operations in the home of Rabbi Markowitz and was later moved to Zalman Bernstein's home. Its directors were Yerahmiel Slutsky, Shlomo Sapozhnik, Arye Svirenowsky and the writer. The accountant was Bernstein, a thoroughly honest and dependable man of exemplary character and qualities. His son Zecharia, equally respected and dedicated, self-taught and highly intelligent, filled the post after his father's death.

The community had two hostels and several saloons, serving liquor and light meals to the peasants on market day (Tuesday); having disposed of their farm produce, they wound up the day's activities with a bottle of whiskey and a meal.

During the winter season brisk business was done in grain, flax and flaxseed. About ten families engaged in the trade, buying flax and seed from the farms and selling them to the retail dealers. Several families leased fruit orchards. The four bakeries in the town were operated by the wives of the **heder** teachers, to supplement the family income.

Zionism was naturally much in evidence in the community. The first Zionist club was organized by Aharon Svirenowsky. Unlike other localities, Tooretz, in its Zionist endeavors, encountered no opposition from the pious, since, in fact, all the Jews of Tooretz were observant. Zionism in Tooretz began in 1925-26, and most of its work was to gather money for the National Funds. The young people saw in Zionism also a means of modernizing the community. Their leading spirit was Uri Yitzhak Yalowsky, who also founded the Jewish library in town. The "Hashomer Hatzair" gained adherents, among them Nathan Litwinsky, Berl Treyevitsky, Yosef Harkavi and Berl Yoslavsky.

A change for the worse came with the rise of the Nazis to power. Antisemitism raised its ugly head, and the atmosphere

AHARON HARKAVI — Haifa

TOORETZ AND ITS INSTITUTIONS

Now that we, the survivors, are living in Israel and enjoying our national freedom, we can truly appreciate the tremendous inner spiritual forces which imbued the hearts of our townspeople, living in harsh and hostile surroundings. These forces were given body and soul through the numerous institutions in the town.

At the top of the list were the synagogues, the **heders** and **yeshivot**. No Jewish boy in Tooretz was without at least a **heder** education. Many went on to the nearby Mir Yeshivah, where they took their main (and often the only) meal at the table of the more prosperous families.

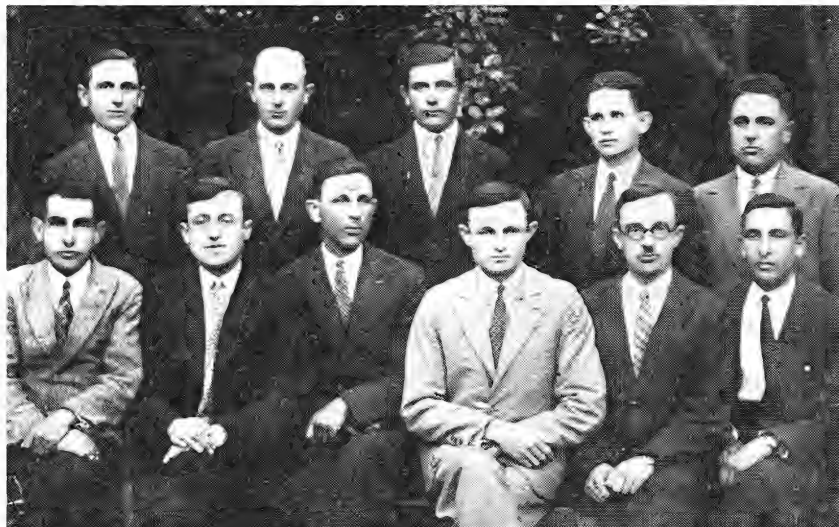
Mention should be made of the **heder** teachers, in tribute to their contribution to the spiritual wealth of the community: Hillel Zelikowsky, Moshe Lubchansky, Yitzhak Sapozhnik, Shlomo-Hayyim Treyevitsky, Yehuda Bunimowsky, Mordecai Ozhehowsky. The last four were of the more modern cast, and their curriculum included the Bible, Talmud, Hebrew language and grammar, along with modern grading systems. They also implanted the seeds of Zionism in the hearts of their pupils.

Tooretz had two synagogues — the small "New" Synagogue and the large old one (demolished and rebuilt between the two World Wars). Each one held services thrice daily, and in between young and old gathered for study of the Talmud or for reciting the Psalms. An assortment of cantors from among the inhabitants provided listening pleasure on the Sabbaths and holidays.

The public bath-house and ritual baths were widely used. The Hospitality Society was concerned with providing lodging and meals for important wayfarers and visitors, among them the itinerant preachers and the emissaries sent by the **yeshivot** to raise funds. The Society also saw to it that no traveler passing through Tooretz and having to remain there for the Sabbath should be without food and lodging. Gad Slutsky, the chairman of the Society, was always the first to invite a guest, at the Friday night service, and thereby set an example for the others to follow.

A farewell party for Shmuel Eliezer Turetsky (Zvieli, at center), on his aliya in 1935.
מסיבה לשמואל אליעזר טורצקי (צביאלי) — יושב במרכז לפני עלותו ארצה בשנת 1935.

In 1934 : (seated, right to left) Feivel Kaban, Zecharia Bernstein, Shmuel Eliezer Turetsky (Zvieli), Uri Shimonovitz, Dov Turetsky, Uri Yitzhak Yalovsky. (Standing, r. to l.) Hana Velitovsky, Avraham Chitovitz, Moshe Yaacov Mendelewsky, Aharon Nagnivitzky.

שנת 1934, מימין, יושבים: פיבל קאבאק, זכריה ברנשטיין, שמואל אליעזר טורצקי (צביאלי), אורי שמעוןוביץ, דוב טורצקי, אורי יצחק ילובסקי. מימין, עומדים: חנא וליטובסקי אברהם חיטוביץ, משה יעקב מנדלבוסקי, אהרן נגניביצקי.

R. to l. : Peshe Lubetzky, Zalman Hoffman, Mirl Bat Haim, Leizer Berl Lubetsky, Yaacov Trembitsky (the tailor).

Obrina, the avenue of chestnut trees on the way to Yeremitz. R. to l. : Miriam, Pinhas and Shulamit Mendelowitz.

אוברינה — שדרת־הערמונים בדרך לירמיק,
מימין: מרים, פנחס ושולמית מנדלביץ

lively and active institutions, amazing in the scope of their activities. The community organized a bank, a night vigil of the sick (to let the family get some rest); the young folks set up a circulating library of books in Hebrew and Yiddish, and at times they put on dramatic performances to raise funds for some public enterprise. Audiences gathered to listen to speakers on Zionist, Jewish and worldly matters.

Elections — to anything: the Polish Sejm (Senate), community councils, Zionist bodies, and the like — always aroused a fervent flurry of excitement. The young people were particularly enthused, and they worked in the campaigns as though the success of the movement depended on their efforts.

The men who had at one time attended a yeshivah met every evening for a "page of Gemara" with the rabbi. This gave them tremendous spiritual pleasure.

The focal point of the town were the two synagogues, where people came for prayer and also for public meetings. The synagogue was the "Parliament" of Jewish Tooretz. The time devoted to the reading of the Torah was used regularly by the more avid "Parliamentarians" to slip out into the corridor and there voice their opinions of what took place during the preceding week, anywhere in the world and, needless to say, in Tooretz. The formal matters of the community were decided at meetings in the home of the Rabbi; these meetings were particularly lengthy on winter Saturday nights.

Friday afternoon was homecoming time for many Jews of Tooretz who had been out all week peddling to the villagers. As the Sabbath arrived, candles sparkled in every home, and the streets were filled with Jews going to the synagogue — religious Jews, semi-religious Jews, all of them sharing this festive family occasion. In winter, the townspeople gathered again in the synagogue, after the meal, to listen to dissertations by the Rabbi. The young people had their own cultural group.

Poor as the Jews of Tooretz were, they were always ready to give some of their meager means to charity. They aided each other tide over hard times. And they had a passion for study and learning, from the popular legends of the sages to the tomes of the Talmud.

When we were young, we thought Tooretz was too confined. We dreamt about the big, wide world. Now, as we look back, we realize that, despite all its faults and shortcomings, our town possessed real spiritual values, which command our respect and intensify our yearning for that vanished world.

Mordecai Rozowsky

family. Mordecai Rozowsky settled in Argentina and became one of the Jewish community's cultural leaders (Kibbutz Neot Mordecai in Upper Galilee is named for him). The Lubetzky, Zagursky and Slutsky families were ardent community workers, until the Nazis put an end to them all.

Dr. YERAHMIEL MARKOWITZ — Haifa

TOORETZ, MY BIRTHPLACE

In all my travels, my thoughts always go back to my home town, Tooretz, its streets and alleys, the modest wooden houses and the more pretentious brick homes. I remember its people, the hard-working artisans and the "privileged" storekeepers, waiting for customers.

Several of my townsmen made a living from writing Scrolls of the Torah, which were sent to America. These "scribes" didn't earn much, but their work was steady.

The Jewish community was one big family, sharing joys and sorrows, everyone turning out for a wedding or a brith, visiting the sick, and escorting the departed to their final resting place. And, like in a family, there were quarrels and disputes, usually about how the community would be run best. There was no such thing as indifference.

Perhaps this is why Tooretz, so small in numbers, had so many

HASSIA TURTEL — Jerusalem

THE SAGES OF TOORETZ

During the 19th Century, the rabbinate of Tooretz was famous for its sages and scholars. Among the best known were Rabbi Eliyahu Hayyim b. Nahum Rabinowitz, author of **Aderet Eliyahu**, and Rabbi Mordecai, author of **Darkhei Emet**.

Another distinguished author, on matters of law and homiletics, was Rabbi Yitzhak Yosef Rabinowitz, who became the Rabbi of Tooretz in 1884, having served in the rabbinical court of Rabbi Yom Tov Lipman in the neighboring community of Mir; several of his manuscripts were published in the State of Israel. His son, Rabbi Shraga Feitel Rabinowitz, escaped to the United States on the eve of the Second World War and was named rabbi of a Brooklyn congregation.

Rabbi Yitzhak Yosef Rabinowitz passed away at the end of the First World War and was succeeded by his son-in-law, Rabbi Shmuel Markowitz, a product of the Telshe Yeshiva. When Poland was taken by the Soviets, he fled to Wilno and perished, together with his family, in one of the roundups by the Germans in 1941.

The Tooretz community, under the leadership of its rabbis, was suffused with the Jewish tradition of learning. The children received their primary schooling in the **heder**. Later on, religious education left some room for wordly knowledge, as well. In his memoirs, Israel's third President, Zalman Shazar, tells about the attempt to merge the two (**Kochvay Boker**, Tel-Aviv, 1950, pp. 84—82). He recalls a young "Talmud virtuoso", also proficient in Russian, German, French and Arabic who moved to Tooretz from Yeremitz, where he was a tutor in the estate of a rich Jew. He maintained a sort of dormitory in his home for his students, and introduced a revolutionary system of education, Talmud plus secular studies. Shazar himself attended this "school" one month before his Bar Mitzvah, in 1902.

Tooretz had two synagogues, a bath-house, purification bath and a cemetery, as well as several charitable institutions.

Among the better known families in Tooretz was the Rozowsky

was from one to three zlotys for every Jew. This suggests that the Jewish community of Tooretz, in the second half of the 18th Century, numbered about 150 souls.

The community grew appreciably in the course of time. The Jewish Encyclopedia published in Czarist Russia states, on the basis of the 1897 census, that the current number of Tooretz's Jewish residents was 737, out of a total population of 1,616. Part of this community growth should be attributed to the 'bill of rights' granted to the Jews of Tooretz, as aforesaid, by Kashitz. This document, which granted Jews the right to settle in the town, to build homes and engage in commerce and the crafts, was discovered by chance in the archives of the Kashitz family about 20 years before the Holocaust, when the Jews needed proof of their right to permanent residence, in the course of court action they had taken against the Christian residents over the right to use the public pasture lands of the town. A copy of this document was furnished by the undersigned to the YIVO Institute in Wilno; it may, perhaps, be found in the new YIVO Institute in New York.

The First World War marked a sharp turn in the life of the Tooretz Jewish community. Many families left the town and went to live in Russian towns, as they fled from the approaching battle-front; also, the Pale of Settlement decree had been lifted, at least temporarily. After the war, the town was annexed to the territory of the new Poland. As the Polish authorities began exerting economic pressure on the Jews, many Jewish families immigrated to countries across the sea. The number of Jews in Tooretz consequently dropped to a total of 550 souls, on the eve of the Holocaust.

The Jewish community of Tooretz was destroyed in late summer, 1941. On Heshvan 13, 5702, the Nazi troops, aided by many local collaborators from among the Christians, rounded up the Jews, took them to the Jewish cemetery and there massacred all of them. Only a small group of males, fit for hard labor, was spared. They were taken to a labor camp in a town near Swershne. Some of them later escaped into the forest, to join the partisan groups fighting against the Nazis. Their remnants, scattered all over the world, many of them now living in Israel, are all that is left of our town of Tooretz.

the spacious park planted on it, named (the reason for it is not clear) "Schwinter Park". This was not a natural rise but, as stated in the geographical dictionary of 1892, an artificial mound built up during the period of the warfare between the Lithuanians and the Slavs. Later (1747) a church was built atop the rise, first as a small wooden structure and later (1886) as an ornate stone edifice which cost all of 45,000 Russian rubles, according to the dictionary.

For the next 150 years after 1772, Tooretz remained under Russian rule. It was included in the "Pale of Settlement", outside of which Jews were forbidden to settle anywhere in the Russian Empire. At the end of the First World War, Russia was forced to forego the western part of Byelorussia in favor of the new Poland. As a result, Tooretz came under Polish rule in 1921 and remained there until 1939, when the Russians again took over the western part by virtue of the Ribbentrop-Molotov Pact at the outbreak of the Second World War. Since then, except for the German occupation (1941—1944), Tooretz has been within the borders of Soviet Byelorussia.

The Jewish Community of Tooretz

It is difficult to pinpoint the beginnings of Jewish settlement in the town. Its community records were probably burned in the fires which periodically swept the town. Some information may nevertheless be garnered from various encyclopedias and collections, particularly from the records of Lithuanian communities gathered by the renowned historian, Prof. Shimon Dubnow, and from the **Book of Lithuanian Jewry**, published in Israel in 1960.

These sources indicate that there was an independent Jewish community in Tooretz in 1566. The community existed up to the Holocaust, that is, 400 years.

The relative size of the Tooretz community in its early days may be gathered to some extent from the amount of taxes levied on it by the Lithuanian Communities Committee, as part of the total sum of the per capita tax levied by the authorities of Lithuania. The geographical dictionary of 1892 states that, in 1717, Tooretz paid a per capita tax in the amount of 340 Polish zlotys. Prof. Dubnow's records contain the proceedings of a conference called by the Lithuanian Communities Committee in 1752, according to which the Committee apportioned a head tax on the Tooretz community totaling 215 zlotys. The register states that the amount of the tax then due

ARYE SLUTSKY — Haifa

HISTORY OF THE TOWN OF TOORETZ

Tooretz is one of the oldest towns in the region called Western Byelorussia. Centuries ago, this region was the arena of warfare between the forces of the Lithuanian principalities and the Slavic tribes under the protection of the large principality of Kiev. Situated on the highway between Lithuania, via Novogrudek, and the Slavic principalities, via Nisuyezh and Slutsk, Tooretz was at that time a fortified point in those inter-tribal struggles.

An item in the Wohlin chronicles, dated 1276 (seven centuries ago), mentions the destruction of Tooretz by Wohlinian Prince Vladimir, in his war against Prince Giligin of Greater Lithuania. For some time thereafter, Tooretz was regarded as the possession of the Great Prince of Kiev. However, in the 14th Century, when Kiev was weakened by the incursion of the Tatars, the Lithuanians defeated the Slavic princes, and the Lithuanian Archduchy ruled the area until 1569, when Lithuania and Poland were unified under the name of the "Lublin Union". As a result, the region came under the influence of the Poles, politically and militarily, even though Lithuania exercised some measure of autonomy over its territories after the unification.

The Polish influence on Tooretz was such that already at the end of the 16th Century the ownership of Tooretz and its environs passed into the hands of the renowned Polish general, Hudkiewicz. His family retained ownership for 200 years, until the first partition of Poland in 1772, as a result of which Russia annexed to its empire all the territories of Greater Lithuania. After the annexation, ownership of Tooretz and its vicinity went over to the family of the nobleman Kashitz, which apparently enjoyed greater favor with the Russians than did the descendants of Hudkiewicz. At the end of the 18th Century Kashitz granted the Jews of Tooretz a "privilege" ("bill of rights"), the details of which are given below.

Evidence of the Tooretz fortifications, in the early period, is furnished by the high rise of ground in the center of the town and

made this publication possible, I shall mention only the help by S.L. Hoffman of New York, who has done so much to keep our societies alive, to his very last day.

We cannot but take note of the marvel of Jewish history, in that, at the very moment that our people was so sorely stricken, to the point of almost complete annihilation in the European disaster, the State of Israel came into being, not only to rescue the remnants but also to revive Jewish sovereignty, restore the pride and greatness of the Jewish people, and vindicate the eternality of Israel. This is part of the covenant which the Almighty made with our forefathers, that the seed of Jacob shall endure forever.

Let us therefore enshrine in our hearts the memories of our fathers and mothers and all the generations of Israel. Let us continue with the propagation of our heritage and thus bring nearer the comfort of the redemption which the Lord G-d of Israel holds for His people.

Menahem Ab, 5738

Rabbi Zvi Markowitz

INTRODUCTION

Many are the motivations which bid the survivors of the Holocaust create memorial volumes and books of remembrance, to eternalize the communities destroyed in the disaster.

These volumes are of tremendous significance. Many writers, in depicting the calamity which overtook the European **shtetl**, regrettably emphasized its negative aspects, with the result that their readers, particularly the young people, obtained a false picture of these thousands of Jewish communities. This accounts, in no small measure, for the negative attitude which the younger generation bears toward its immediate past. A balanced presentation of all the aspects would therefore render an important service to the future strength and cohesion of the Jewish people everywhere.

Such a presentation would bring to light the life of the small Jewish **shtetl** in all its grandeur, as well as quaintness — the manifestations of brotherhood and mutual aid, the institutions of Torah and learning, of welfare and physical health, the orphanages and old age homes, public baths, wayfarers' lodges, banks and free loan societies, visitations of the sick and burial of the departed. It would portray the Torah personalities and the simple folk, the purity of the Jewish family, the role of the Jewish mother, the assistance given to needy brides, the upbringing of the little orphans.

These volumes will provide future historians with the true facts about the Jewish **shtetl**. These volumes are also the monuments to the great and the small, the leaders and the flock.

Few are the survivors who once called Tooretz and Yeremitz their home, and the means available to them are limited. We therefore hesitated for a long time before deciding on the publication of this volume. At long last, thirty-five years after the destruction of our communities, we are bringing forth this Book of Remembrance.

I trust that the readers of this volume will find that our Publication Committee and Editorial Board have done justice to our martyrs and to our towns. Much effort and work has gone into preparing the material for publication, by a handful of dedicated townspeople. This volume is primarily the fruit of their labor. Among these who have

Yeremitz — <i>Yehuda Gesik</i>	73
Yeremitz-on-the-Nieman — <i>Yosef Ben-Zvi</i>	74
Memories From My Native Tooretz — <i>Shlomo Sapozhnik</i>	75
The Great Fire of 1908 — <i>Moshe Kaplan</i>	77
The Sages of Yeremitz — <i>Rabbi Asher Katzman</i>	78
Eliyahu Mordecai Kaplan — <i>Moshe Kaplan</i>	79
In Memoriam — <i>Israel I. Taslitt</i>	81
The Holocaust: Introduction — <i>Rabbi Zvi Markowitz</i>	82
The Polish Debacle and Soviet Rule — <i>Yehuda Gesik</i>	83
The Escape Attempt — <i>Bar Raphael</i>	88
“Kol Nidre” on the Banks of the Nieman — <i>Yehuda Gesik</i>	90
The Liquidation of the Tooretz Ghetto — <i>Reuven Lubetzky</i>	91
An Episode with the Partisans — <i>Simha Polonetzky</i>	92
Life in the Forests — <i>Bar-Raphael</i>	94
Tooretz After the Destruction — <i>Yehuda Gesik</i>	97
New Year’s Eve in the Swerzhne Shul — <i>Aharon Harkavi</i>	98
The Good German —	100
The Systematic Germans — <i>Tuvya Rozowsky</i>	101
From “Those Days” to This Day — <i>Motl Yalowsky</i>	102
The Beginnings of Our Society — <i>Motl Yalowsky</i>	103
Board Members of the Tooretz Society in the U.S.A.	104
The Tooretz-Yeremitz Society in Israel — <i>Abraham Gesik</i>	105
S. L. Hoffman — <i>Aharon Harkavi</i>	108
Judge Arye Slutsky — <i>Yehuda Gesik</i>	109
Rabbi Dr. Yerahmiel Markowitz — <i>Aharon Harkavi</i>	110
Yom Tov Lipa Bernstein — <i>Yehuda Gesik</i>	111
Rabbi J. Lubetzky — <i>London Jewish Chronicle</i>	112

IN MEMORIAM

As the reader of this section will readily note, the English presentation is much briefer than either the Hebrew or the Yiddish, due to considerations of space. At the same time, an effort has been made to present a comprehensive view of the Jewish communities of Tooretz and Yeremitz, from the early days to the last, so as to allow future generations to dwell on the character and makeup of the old Jewish shtetl, its scholars and plain people, the odd and the quaint, content with their lot in their life-time and hallowed martyrs in their death.

TABLE OF CONTENTS

Introduction — <i>Rabbi Zvi Markowitz</i>	5
History of the Town of Tooretz — <i>Arye Slutsky</i>	7
The Sages of Tooretz — <i>Hassia Turtel</i>	8
Tooretz, My Birthplace — <i>Dr. Yerahmiel Markowitz</i>	9
Tooretz and Its Institutions — <i>Aharon Harkavi</i>	15
Once-Upon-a-Time Tooretz — <i>Yehuda Treyevitsky</i>	17
The Cemetery — <i>Avraham Gesik</i>	18
Medical Care in Our Town — <i>Aharon Harkavi, Yehuda Gesik</i>	19
Economic, Social and Religious Life — <i>Yehuda Gesik</i>	22
Torah and the Rabbis of Tooretz and Yeremitz — <i>Moshe Zinowitz</i>	24
The Great Rabbis of Tooretz — <i>Yehuda Treyevitsky</i>	27
The Leader of His Congregation — <i>Dr. Yerahmiel Markowitz</i>	28
Rabbi Shimon Shkop — <i>Moshe Zinowitz</i>	30
Rabbi Yehuda Lubetzky, Rabbi Nahum Lubetzky — <i>Yehuda Gesik</i>	31
To a Locale of Torah — <i>Zalman Shazar</i>	33
The "Heder" and Its Development — <i>Yehuda Gesik</i>	35
Scholars and Educators — <i>Yehuda Treyevitsky</i>	37
My Home Town — <i>Yehuda Gesik</i>	38
Youth Seeks Opportunity — <i>Roza Bishinkewitz</i>	40
Memories of the Family Home — <i>Aharon Harkavi</i>	41
Memories of the First World War — <i>Moshe Kaplan</i>	45
Home Town Memories — <i>Louis Schilling</i>	46
People and Personalities — <i>Yehuda Gesik</i>	48
Tooretz Revisited — <i>S.L. Hoffman</i>	51
Youth Activities in Tooretz and Yeremitz — <i>Yosef Ben-Zvi</i>	55
Adventure On the Road to "Roskosha" — <i>Yehuda Gesik</i>	56
"The Good Old Days" — <i>Yosef Dov Lachovitsky</i>	57
Raphael Gesik, Avraham Slutsky — <i>Aharon Harkavi</i>	58
Yitzhak Isaac Lubetzky — <i>Moshe Ungerfeld</i>	61
Israel Svirenovsky, Arye-Leib Svirenovsky, S.L. Hoffman, Yafa Gesik — <i>Aharon Harkavi</i>	62
The Philosopher of Tooretz — <i>Yehuda Gesik</i>	65
Personalities — <i>Yehuda Gesik, Aharon Harkavi, Yehuda Treyevitsky</i>	66
"Reb Hayim" Stashek — <i>Yehuda Gesik</i>	71
Yeremitz: The Town of Yeremitz — <i>Hassia Turtel</i>	73

Editors :

MICHAEL WALZER-FASS, MOSHE KAPLAN

English Translation by **ISRAEL I. TASLITT**

Editorial and Management Board :

Rabbi ZVI MARKOWITZ
AHARON HARKAVI
AVRAHAM GESIK
YEHUDA GESIK
PINHAS MENDELEWITZ
YEHUDA WOLFOWITZ
MALKA POLUZHASKY
YESHAYAHU SIMONOWITZ
YOSEF HARKAVI
AVRAHAM LUBETSKY
YEHUDA YALOWSKY
YOSEF BEN-ZVI (Gershovsky)
SHRAGA POMERCZYK

Deceased Members of the Board :

Judge ARYE SLUTSKY
Rabbi Dr. YERAHMIEL MARKOWITZ
YOM TOV LIPA BERNSTEIN
ARYE SVIRENOVSKY

American Board :

S. L. HOFFMAN (dec.)

MORDECAI YALOWSKY DOV ELIMOVITZ
GABRIEL SIMONOVITZ MORRIS ELIMOVITZ

Printed in Israel
1977

by Achdut Offset and Letterpress, Ltd.
5 Levontin Street, Tel-Aviv

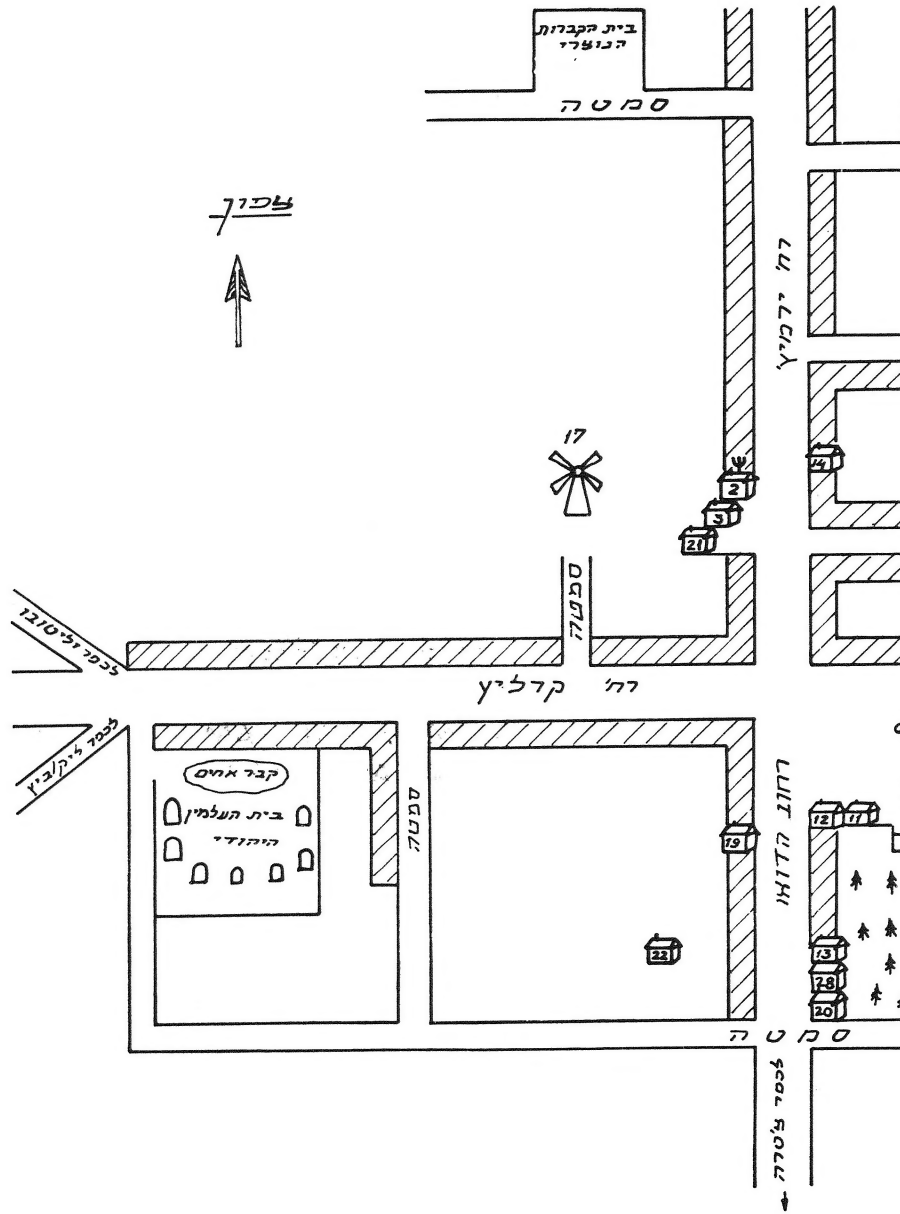
Cuts : "Hazinkografiyot Hameuhadot",
12 Lillienblum Street, Tel-Aviv

BOOK OF REMEMBRANCE

TOORETZ- YEREMITZ

**MAY BE ORDERED
FROM MR. Y. YALOVSKY
42, METZULAT YAM ST.
GIVATAIM, ISRAEL**

**Published by the Tooretz-Yeremitz Societies
in Israel and the U. S. A.**

*PXW
(Turets)
89-8382